ΟΕ: 11854

2 9 ΝΟΕ. 2000

Η ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΣΤΟΝ ΑΛΕΞΗΣ ΝΤΕ ΤΟΚΒΙΛ

Ναυσικά Παπανικολάτου

1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ : *Δημοκρατικές Πολιτείες των Νέων Χρόνων : ο Αλέξης ντε Τοκβίλ μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης* 3

I. *Η Αφετηρία της Δημοκρατίας* 18

Α. Οι πηγές της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στις βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής 27

1. Η κοινοτική ελευθερία και ανεξαρτησία 29

2. Η βρετανική μορφή αποικισμού στο Νέο Κόσμο 34

3. Η αγγλοαμερικανική κοινότητα - μια μικρή πολιτεία 39

4. Η ισότητα των συνθηκών στις κοινότητες 43

5. Η θρησκεία στις κοινότητες 57

6. Η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας στις κοινότητες 63

7. Η παντοδυναμία του λαού στις κοινότητες 70

8. Το κοινοτικό πνεύμα 74

II. *Οι τρόποι έλευσης της σύγχρονης δημοκρατικής πολιτείας με ή δίχως δημοκρατική επανάσταση* 80

Β. Το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης: μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία ή μια δημοκρατική πολιτεία 96

1. Η διοικητική αποκέντρωση 106

2. Η παντοδυναμία της δικαστικής εξουσίας 121

3. Η ομοσπονδιακή ιδέα στην Αμερική 128

(α) *Το πρόβλημα της διττής κυριαρχίας* 132

(β) *Η συνταύτιση του γενικού και του ατομικού συμφέροντος* 136

(γ) *Η νομοθετική εξουσία* 140

(δ) *Η εκτελεστική εξουσία* 145

(ε) *Το Ανώτατο Δικαστήριο* 149

(ζ) *Μία ομοσπονδιακή κυβέρνηση που ενεργεί ως «εθνική κυβέρνηση»* 157

4. Το ρεπουμπλικανικό και το δημοκρατικό πνεύμα στην αμερικανική πολιτεία 160

5. Τα σχήματα της λαϊκής κυριαρχίας στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης 169
(α) *Κομματικός πλουραλισμός και ανταγωνιστικά συμφέροντα* 170
(β) *Οι συνέπειες της ελευθερίας του τύπου στον πολιτικό κόσμο* 173
(γ) *Οι πολιτικοί συλλογικοί σχηματισμοί* 176

6. Η αντιμετώπιση των συνεπειών του δημοκρατικής διακυβέρνησης 182

7. Γιατί στην Αμερική η δημοκρατική κυβέρνηση αναγνωρίζει δικαιώματα 189

8. Η εξουσία της πλειοψηφίας και η παντοδυναμία της στην Αμερική 201
(α) *Η τυραννία της πλειοψηφίας* 206
(β) *Η ηθική κυριαρχία της πλειοψηφίας* 215
(γ) *Πως οι Αμερικανοί περιορίζουν την τυραννία της πλειοψηφίας* 224

9. Η διατήρηση μιας φιλειρηνικής και φιλελεύθερης πολιτείας 231
(α) *Οι αιτίες που συμβάλουν στη σταθερότητα και στη διάρκεια της αμερικανικής πολιτείας* 231
(β) *Η επιρροή των θρησκευτικών πεποιθήσεων* 236
(γ) *Η μετριοπάθεια των δημοκρατικών θεσμών* 241
(δ) *Η ηθική και η πνευματική ανομοιογένεια του αμερικανικού λαού απειλεί το μέλλον της Ένωσης* 245
(ε) *Η πολιτεία, μια φυσική κατάσταση για τον αμερικανικό λαό* 250

III. Η δημοκρατία των νεότερων χρόνων 258
(α) *Μια κοινωνική και μια πολιτική κατάσταση* 263
(β) *Η δημοκρατική ελευθερία και η ισότητα* 267
(γ) *Ο ατομικισμός - ο δημοκρατικός εγωισμός* 277
(δ) *Η ευζωία και η παντοδυναμία της κοινής γνώμης* 280
(ε) *Συγκεντρωτισμός - ο δημοκρατικός δεσποτισμός* 284
(ζ) *Η ρύθμιση της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων* 286

ΕΠΙΛΟΓΟΣ:
Δικαιώματα και καθήκοντα στη σύγχρονη δημοκρατία 292

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 301

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία που ακολουθεί προσπαθεί να προσεγγίσει μέσα από το έργο του Αλέξης ντε Τοκβίλ ένα από τα βασικά προβλήματα των νεότερων χρόνων, τη σχέση ανάμεσα στη πολιτεία και τη σύγχρονη δημοκρατία. Είναι μια ερμηνεία του έργου του που ακολουθεί το προβληματισμό του γύρω από τη νεότερη δημοκρατική πολιτεία, ο οποίος ξεδιπλώνεται μέσα από την ανάλυσή του για τη σύγχρονη δημοκρατία. Τα εργαστήριά του είναι η αμερικανική και η γαλλική πραγματικότητα του 17ου και 18ου αιώνα, μέσα από την ανάλυση γεγονότων που γνωρίζει μελετώντας την ιστοριογραφία της εποχής ή ταξιδεύοντας και επικοινωνώντας με αυτούς που βίωσαν τις εμπειρίες αυτές. Είναι επίσης μια ανάγνωση που αντιπαραβάλει τον λόγο του με άλλες ερμηνείες της αμερικανικής και της γαλλικής ιστορίας και δημοκρατίας, γιατί θέλουμε να αναδείξουμε τα αναπόφευκτα ελλείμματα μιας ανάλυσης της γεγονότων που δεν είναι πάντα ακριβείς διότι συχνά υποτάσσεται στις προκαταλήψεις της εποχής όπως και σε αυτές μιας τάξης.

Ο Τοκβίλ είναι ένας από τους κυριότερους στοχαστές της σύγχρονης δημοκρατίας, πρωτοπόρος στο βαθμό που προσπάθησε να επισημάνει τις διαφορές και τις ομοιότητες ανάμεσα σε δύο διαφορετικά μοντέλα καθιέρωσης της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης: με και δίχως επανάσταση. Η δημοκρατία όμως δεν ήταν το βασικό αντικείμενο του έργου του και ποτέ δεν διατείνεται πως περιέγραψε τις πιθανές εξελίξεις που μπορεί να ακολουθήσει. Ήταν ακριβώς αυτή η κατάσταση της αταξίας και της αβεβαιότητας που χαρακτήριζε τη σύγχρονη δημοκρατία που τον οδήγησε να διερωτηθεί σε πιο βαθμό και γιατί μπορεί να απειλήσει τη βιωσιμότητα της πολιτείας, η οποία προϋποθέτει την ευταξία και τη συμφωνία για την επίτευξη του γενικού καλού και τη δικαιοσύνη.

Συγκρίνοντας και αντιπαραθέτοντας το παράδειγμα της Αμερικής, μιας ειρηνικής και βιώσιμης δημοκρατικής πολιτείας, και το παράδειγμα της Γαλλίας, μια πολιτεία υπό τη μόνιμη απειλεί των επαναστάσεων, ο Τοκβίλ θα αναδείξει τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην πολιτεία και τη δημοκρατία. Η αντίθεση θα επικεντρωθεί στις δύο βασικές εκφάνσεις της σύγχρονης δημοκρατικής πολιτειακής μορφής: το σύνταγμα ως έκφραση της αυτοπροσδιοριστικής δυναμικής της κοινωνίας, μια κοινωνία που (αυτό)θεσπίζεται και (αυτό)κυβερνιέται σύμφωνα με τους νόμους της, και τη νομοθετική εξουσία, τη μόνιμη ικανότητα της κοινωνίας να αμφισβητεί τους ίδιους τους νόμους που θέσπισε από τη στιγμή που καθιερώνεται η καθολικότητα της ελευθερίας και η ισότητα. Όλο το έργο του Τοκβίλ περιστρέφεται γύρω από αυτήν την προβληματική είτε αναφέρεται στον ατομικισμό, είτε στη σχέση ελευθερίας και ισότητας στη δημοκρατία, είτε στα συλλογικά σχήματα και τις αμερικανικές κοινότητες, είτε στη διάκριση ανάμεσα στο δημοκρατικό και το επαναστατικό πνεύμα και την τυραννία της πλειοψηφίας. Το ερώτημα που υποθάλπει πάντα ο συλλογισμός του είναι πώς μπορεί μια σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία να προστατέψει τα ατομικά δικαιώματα και να καλλιεργήσει το πνεύμα των πολιτών που ενδιαφέρονται για το κοινό καλό, για το δημόσιο συμφέρον.

Από τα πρώτα βήματα των αναλύσεών του για την αμερικανική δημοκρατική πολιτεία ο Τοκβίλ αποκαλύπτει σχεδόν όλες τις υποθέσεις που θα προσπαθήσει να υποστηρίξει. Η αφετηρία της δημοκρατίας, ισχυρίζεται, επηρεάζει καθοριστικά την

ικανότητα ενός λαού να χειραγωγήσει και να προβάλει τα καλά μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης καταπολεμώντας αυτά τα γνωρίσματά της που απειλούν την πολιτειακή σταθερότητα και ειρήνη. Οι Αμερικανοί οφείλουν σε μεγάλο βαθμό τη σταθερότητα της πολιτείας τους στην εμπειρία -- την παιδεία -- της κοινοτικής δημοκρατίας που απολάμβαναν στις βρετανικές αποικίες του Νέου Κόσμου. Χάρης σε αυτήν διδάχθηκαν πώς να ευνοούν το δημόσιο συμφέρον επιδιώκοντας ατομικά συμφέροντα. Είναι έτσι που η αγγλοαμερικανική κοινότητα αναδεικνύεται σε προπύργιο αυτής της αυτοκαθοριστικής δυνατότητας που προβάλλουν οι Αμερικανοί διακηρύσσοντας την ανεξαρτησία τους και καθιερώνοντας μια μετριοπαθή δημοκρατική πολιτεία που δεν απειλεί συμφέροντα και προστατεύει δικαιώματα. Αν και ένα σημαντικό πλεονέκτημα της καθιέρωσης της δημοκρατικής πολιτείας στην Αμερική οφειλόταν στο γεγονός ότι δεν χρειάστηκε μια ολοκληρωτική επανάσταση, οι κίνδυνοι που απειλούν τη δημοκρατική πολιτεία, καταλήγει, οφείλονται λιγότερο στην ίδια τη δημοκρατική επανάσταση και περισσότερο στην ίδια τη φύση της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, της ισότητας των συνθηκών. Γι' αυτό τελικά δεν διστάζει να υποστηρίξει ότι και η αμερικανική πολιτεία υποτάσσεται, αν και λιγότερο, στις επιταγές της σύγχρονης δημοκρατίας, της ισότητας των συνθηκών που απομακρύνει τους δημοκρατικούς λαούς από τη δημόσια ευτυχία, τις επιταγές της πολιτείας που θα έπρεπε να καλλιεργήσουν το ενδιαφέρον των ατόμων στις δημοκρατικές κοινωνίες για το δημόσιο συμφέρον. Από αυτό το σημείο αρχίζει μια αναμέτρηση ανάμεσα στις επιταγές της σύγχρονης δημοκρατίας, το δικαίωμα κάθε ατόμου να απολαμβάνει δικαιώματα, και αυτές της πολιτείας, το καθήκον κάθε πολίτη να ενεργεί σύμφωνα με τους νόμους και να σέβεται το σύνταγμα που προστατεύει το δημόσιο συμφέρον.

Μέσα από αυτή την αναμέτρηση ο Τοκβίλ θέτει καίρια ερωτήματα για τη σύγχρονη δημοκρατία, τα οποία μας επιτρέπουν να γυρίσουμε στις βασικές αρχές της και να ξανασκεφτούμε την όλη εξέλιξη των νεότερων δημοκρατιών μέσα από το πρίσμα της πολιτείας, της νεότερης πολιτείας έτσι όπως καθιερώνεται μετά τις αποκαλούμενες δημοκρατικές επαναστάσεις που ανέτρεψαν τις οποιεσδήποτε αυθαίρετες και δεσποτικές εξουσίες και καθιέρωσαν συνταγματικές κυβερνήσεις. Στη προσπάθειά μας να μην μείνουμε στις απαντήσεις που ο ίδιος ο Τοκβίλ προτείνει για αυτά τα προβλήματα, απαντήσεις οι οποίες άλλοτε οφείλονται στην αντίστασή του προς το νέο που διαβλέπει και άλλοτε στην αδυναμία του να το συλλάβει επαρκώς, στρεφόμαστε προς νεότερους στοχαστές που επεκτείνουν τον προβληματισμό του στη νεοτερικότητα καθώς επίσης προβάλλουν τα όρια της ερμηνείας του.

Το ερώτημα αν η σκέψη του Τοκβίλ παραμένει επίκαιρη και εάν έχει να αναδείξει κάποια σημαντικά προβλήματα που θα προωθούσαν την σύγχρονη σκέψη της πολιτικής επιστήμης και κοινωνιολογίας, αλλά, επίσης και της πολιτικής φιλοσοφίας είναι αναμφισβήτητα θετικό. Η περιδιολόγησή του στην καθιέρωση των σύγχρονων δημοκρατικών πολιτειών αναδεικνύει βασικές έννοιες που μας επιτρέπουν μέχρι σήμερα να ξανασκεφτούμε τη σύγχρονη δημοκρατική πολιτεία, από την αφετηρία της έως και την εξέλιξή της στις σημερινές κοινωνίες της αποκαλούμενης μαζικής δημοκρατίας. Εμείς προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τους βασικούς του προβληματισμούς και έννοιες που συναντάμε στο έργο του, να διαλογιστούμε μαζί του και να θέσουμε τη σκέψη του μπροστά σε πιο σύγχρονες ερμηνείες των προβλημάτων που θέτει.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Δημοκρατικές Πολιτείες των Νέων Χρόνων: Ο Αλέξης ντε Τοκβίλ μεταξύ Ευρώπης και Αμερικής

Η αντίθεση ανάμεσα στη δημοκρατία ως μια κεκτημένη τάξη πραγμάτων και την επανάσταση ως τη συνεχή αμφισβήτηση των κοινωνικών και πολιτικών κεκτημένων είναι για τον Γάλλο στοχαστή Αλέξης ντε Τοκβίλ το κεντρικό πρόβλημα για την καθιέρωση βιώσιμων δημοκρατικών πολιτειών. Γι' αυτό θεώρησε απαραίτητο να αποσυνδέσει το πνεύμα της δημοκρατίας από το πνεύμα της επανάστασης. Έτσι όμως θα καταλήξει στη διατύπωση μιας κατά βάση στατικής αντίληψης περί της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης, από την οποία απουσιάζουν οι όποιες ανυπέρβλητες συγκρούσεις που θα επέβαλλαν ριζικές ανατροπές και αμφισβητήσεις κεκτημένων συμφερόντων και πεποιθήσεων. Μέσα από αυτό ακριβώς το πρίσμα θα καταγράψει το αμερικανικό μοντέλο της δημοκρατίας, ή αλλιώς μιας δημοκρατικής πολιτείας η οποία, λόγω των εξαιρετικών συνθηκών έλευσής της, καθιερώνει τη "ρεπουμπλικανική δημοκρατία"(Howard), όπου η ριζοσπαστική δημοκρατία περιορίζεται από τις ρεπουμπλικανικές αρχές, μια σειρά δηλαδή κανόνων από κοινού συμφωνημένων, οι οποίοι εκ των προτέρων καθορίζουν τα όρια διαχείρισης των υποθέσεων της συνύπαρξης των ανθρώπων. Αντίθετα, στην Ευρώπη, ειδικά στη Γαλλία, ο διαχωρισμός ανάμεσα στο πνεύμα της δημοκρατίας και στο πνεύμα της επανάστασης φαίνεται όχι μόνο να απομακρύνεται, αλλά, πολύ περισσότερο, η ίδια η ιδέα της επανάστασης φαίνεται να μονιμοποιείται και η συνεχής αμφισβήτηση να καθιερώνεται. Η δημοκρατία παρουσιάζεται λιγότερο ως κατάσταση και περισσότερο ως ατελέστατη διαδικασία, κατά τα φαινόμενα μάλλον κοινωνική παρά πολιτική, όπου οι άνθρωποι αναπτύσσουν ένα ακατάπαυστο και ανεκπλήρωτο, όπως το κατονομάζει ο Τοκβίλ, "πάθος της ισότητας (la passion de l'égalité)."[1] Η προτίμηση της ισότητας, κατά τον Τοκβίλ, μετατρέπεται στους δημοκρατικούς λαούς σε ένα επικίνδυνο πάθος, όχι μόνο γατί παραβιάζει τα δικαιώματα της ελευθερίας, αλλά γιατί κάνει αδύνατη την ίδια την ελευθερία. Με άλλα λόγια, το "πάθος της ισότητας"παραβιάζει το δικαίωμα στη διαφορά, είτε πρόκειται για κοινωνικο-οικονομικές διαφορές είτε για το σεβασμό των δικαιωμάτων των μειοψηφιών. Η δημοκρατία ως πολίτευμα (λαϊκή κυριαρχία) και ως κοινωνική αρχή (ισότητα των συνθηκών) είναι ανατρεπτική, στο βαθμό που αδυνατεί να περιορίσει τις διεκδικήσεις για περισσότερη ισότητα και, κατά συνέπεια, για περισσότερη ελευθερία. Στη Γαλλία η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας, όπου η ισότητα και η ελευθερία δεν κατακτώνται δια παντός, παραμένει ένα ερωτηματικό. Το βασικό πρόβλημα που διαφαίνεται, όταν ο Τοκβίλ αντιτάσσει την αμερικανική προς τη γαλλική εμπειρία εγκαθίδρυσης της δημοκρατικής πολιτείας των νεότερων χρόνων, είναι: Πώς μπορεί να διασφαλιστεί η διάρκεια και η σταθερότητά της, όταν οι επιταγές της δημοκρατίας οδηγούν μονίμως σε κοινωνική και πολιτική αναταραχή και αμφισβήτηση, ενώ η πολιτεία προϋποθέτει για την επίτευξη του γενικού καλού ένα επίπεδο ευταξίας και γενικής συμφωνίας;

---

[1]Αλέξης ντε Τοκβίλ, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, μετ. Μπ. Λυκούδης, εισ. Γ. Μανιάτης, εκδ. Στοχαστής, 1997, σσ.513-516. Στο εξής οι αναφορές σε αυτό το βιβλίο θα γίνονται με τα αρχικά ΔΑ. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου δεν συμφωνούμε με την απόδοση του γαλλικού κειμένου, η γαλλική ορολογία από το πρωτότυπο κείμενο συμπεριλαμβάνεται σε παρένθεση. Βλ. τόμος I: *Démocratie en Amérique*, βιβλίο 1 και 2, Oeuvres Completes, Editions Gallimard, Paris, 1951.

Η μετάβαση προς μια δημοκρατική πολιτεία περιλαμβάνει δύο στάδια. Πρώτον, την ανατροπή του μοναρχικού καθεστώτος και την καθιέρωση μιας αποϊδιοποιημένης νόμιμης εξουσίας, όπως γράφει η Hannah Arendt, "μιας διακυβέρνησης σύμφωνα με νόμους." Αυτούς τους συνταγματικούς θεσμούς σύμφωνα με τους οποίους μια πολιτειακή μορφή διαχειρίζεται τις υποθέσεις εν ονόματι του γενικού καλού, ανεξάρτητα από το πώς κατανέμεται η εξουσία και ποίοι συμμετέχουν στη διακυβέρνηση. Η εξουσία εφεξής μπορεί να αμφισβητηθεί, γιατί εκπηγάζει από την ανθρώπινη βούληση και "κάθε πολίτης έχει το δικαίωμα να γίνει 'μετέχων στη διακυβέρνηση των υποθέσεων', έχει το δικαίωμα να φανεί εν δράσει," με άλλα λόγια να απολαμβάνει τη "δημόσια ευτυχία."[2] Ήδη λιγότερο ή περισσότερο ο λαός συμμετέχει στη διακυβέρνηση, διότι η εξουσία εκπορεύεται από το λαό. Σε τί συνίσταται όμως ο λαός και ποιά ακριβώς είναι τα όρια της εξουσίας του, αυτό, όπως παρατηρεί ο Sabine, περιλαμβάνει πολλαπλές μεταμορφώσεις έως ότου φτάσουμε σε ό,τι οι νεότεροι χρόνοι αποκαλούν δημοκρατική πολιτεία, προϋπόθεση της οποίας είναι η καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών και της κυριαρχίας του λαού, του καθολικού δικαιώματος ψήφου. Έτσι, το δεύτερο στάδιο στη μετάβαση προς τη δημοκρατική πολιτεία είναι η ανατροπή της αριστοκρατικής αρχής της ανισότητας από τη δημοκρατική αρχή της ισότητας. Από αυτή τη στιγμή δεν υπάρχουν όρια ως προς την αμφισβήτηση οποιασδήποτε μορφής κυριαρχίας, διότι όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζονται ως ίσοι και ελεύθεροι από τη φύση και κάθε άτομο μπορεί να διεκδικήσει τα δικαιώματα που απορρέουν από αυτή την ελευθερία της ισότητας.[3]

Η νεότερη δημοκρατική πολιτεία κατονομάζει εκ νέου "συγχρόνως την πολιτική θέσμιση/σύσταση και τον τρόπο με τον οποίο ασχολείται ο λαός με τις κοινές υποθέσεις."[4] Αυτή όμως η σχέση δεν είναι πλέον συνέπεια *των καθηκόντων* των πολιτών αλλά *των δικαιωμάτων* τους να συμμετέχουν στις κοινές υποθέσεις, γι' αυτό η διάρκεια και η σταθερότητα της νεότερης δημοκρατικής πολιτείας διασφαλίζεται σε μεγάλο βαθμό από "ένα βιώσιμο αντικειμενικό πράγμα,"[5] το γενικό καλό, έτσι όπως εκφράζεται μέσα από το Σύνταγμα και όχι μέσα από την άμεση συμμετοχή των πολιτών στις υποθέσεις της πολιτείας. Η πολιτεία, από εκφραστής της κοινωνικοπολιτικής διαδικασίας, στους νεότερους χρόνους μεταμορφώθηκε, μέσα από το Σύνταγμα ως θεμελιακό νόμο, σε εγγυητή μιας κεκτημένης κοινωνικοπολιτικής κατάστασης.[6] Όπως

---

[2] ARENDT Hannah, *On Revolution*, Penguin Books, 1973 (ed.) σ.130

[3] Βλ. σχ. SABINE, J.H., *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, μετ. Μ. Κρίσπη, εκδ. Πεχλιβανίδη, 1961, σ.187 επ., και STRAUSS Leo, *Natural Right and History*,The University of Chicago Press,1974(ed.) σσ. 84 επ., 135 επ., και ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γιώργος Δ., *Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, εκδ. Πολύτυπο, 1985, σ.113 επ., ROUSSEAU Jean Jacques, "Du Contrat Social", *Ecrits Politiques*, vlm.III, Pleiade, nrf, 1964, σσ. 379. επ.

[4] ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κορνήλιος "Η ελληνική *πόλις* και η δημιουργία της δημοκρατίας", στο *Χώροι του ανθρώπου*, εκδ. Υψιλον, 1995, σ.192

[5] ARENDT, ό.π., σ.157

[6] Όπως γράφει ο Leo Strauss, για τους αρχαίους "Η πολιτεία δεν είναι ένα "νομικό φαινόμενο," π.χ. το σύνταγμα, αλλά αυτό που συγκροτεί "το σώμα και την ψυχή μιας πόλης," δηλαδή είναι "πιο θεμελιακή απ' όλους τους νόμους, είναι η ίδια πηγή των νόμων (...) Κανένας νόμος," συνεχίζει, "και συνεπώς κανένα σύνταγμα," για τους αρχαίους, δεν μπορεί να αποτελέσει "θεμελιακή πολιτική πραγματικότητα," γιατί όλοι "οι νόμοι εξαρτώνται από ανθρώπινα όντα." Τους νόμους τους υιοθετούν, τους προστατεύουν και τους διαχειρίζονται οι άνθρωποι. Οι τρόποι με τους οποίους όλα τα παραπάνω διευθετούνται είναι πολλαπλοί, και η *πολιτεία* αποτελεί ακριβώς αυτή την ακριβή "διευθέτηση" των ανθρώπων σε σχέση με την πολιτική εξουσία. Γι' αυτό θα ήταν πιο σωστό να λέγαμε, καταλήγει, ότι η πολιτεία

εξηγεί η H. Arendt, αυτό σήμανε το τέλος της δημόσιας ευτυχίας και την εγκαθίδρυση ρεπουμπλικανικών, συνταγματικών κυβερνήσεων.[7] Αυτό έγινε εφικτό γιατί διασπάστηκε η άρρηκτη σχέση ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, ανάμεσα στην αρχή (το νόμο) και την πηγή της αρχής, ανάμεσα στην κοινωνία και την πολιτική εξουσία, ώστε τελικά η πολιτεία να διασφαλίσει τη σταθερότητά της, τη διαιώνιση θεμελιακών αρχών, παρεμποδίζοντας την αέναη αμφισβήτηση και αλλαγή που η δημοκρατική αρχή των καθολικών δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας απελευθέρωσε ανατρέποντας όλους τους περιορισμούς που νομιμοποιούσε η κοινωνική και η πολιτική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων. Έχοντας υπόψη της τη ρεπουμπλικανική ηθική, που ήταν στη βάση της αμερικανικής και της γαλλικής επανάστασης, η H. Arendt εξηγεί, γιατί το πνεύμα της σύγχρονης εποχής από την αρχή ασχολήθηκε με τη σταθερότητα και τη διάρκεια της εγκόσμιας σφαίρας. Το πολιτικό πνεύμα της νεοτερικότητας, γράφει, γεννιέται όταν πια οι άνθρωποι δεν ικανοποιούνταν με την άνοδο και την πτώση των αυτοκρατοριών, αυτή την αιώνια αλλαγή, σαν να ήθελαν να καθιερώσουν ένα κόσμο ο οποίος θα μπορούσε να διαιωνίζεται επ' άπειρον. Αν λοιπόν οι πολιτικοί στοχαστές πριν την επανάσταση επέλεξαν τη ρεπουμπλικανική μορφή κυβέρνησης, αυτό συνέβη ακριβώς επειδή υποσχόταν μεγάλη διάρκεια.[8] Όταν λοιπόν ξέσπασαν οι δημοκρατικές επαναστάσεις στην Ευρώπη και με μια αφετηρία εντελώς διαφορετική και στη Βόρεια Αμερική, όλα τα σύμβολα βεβαιότητας ανατράπηκαν και αμφισβητήθηκαν. Κατά συνέπεια, έπρεπε να θεσπιστούν θεμελιακοί νόμοι, οι οποίοι θα διασφάλιζαν τη διάρκεια και τη σταθερότητα στην κοσμική δημοκρατική πολιτεία των ατόμων-πολιτών. Η πρόκληση των νεότερων ρεπουμπλικανικών κυβερνήσεων, των νεότερων δημοκρατικών πολιτειών, θα είναι εφεξής να συμβιβάσουν τις επιταγές της κλασικής ιδέας της ελευθερίας, της πολιτικής ελευθερίας, με τις επιταγές της ατομικής ελευθερίας των νεότερων χρόνων. Σε κάθε περίπτωση οι συνέπειες και η εξέλιξη αυτού του *πεπρωμένου* ήταν διαφορετικές, γιατί οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες έλευσης της δημοκρατικής πολιτείας ήταν διαφορετικές και γι' αυτό, όπως παρατηρεί ο Marcel Gauchet, παρόμοιες διακηρύξεις στην πράξη έφτασαν να έχουν διαφορετική σημασία.[9]

Η διχοτόμηση ανάμεσα στην πολιτική θέσπιση και τη συμμετοχή των πολιτών στη νεότερη δημοκρατική πολιτεία είναι *συμβολική* στο βαθμό που δεν ανατρέπει τη *δυνατότητα* κάθε ατόμου ή ομάδας να παρέμβουν στην πολιτική διαδικασία, στο δημοκρατικό γίγνεσθαι, ανεξάρτητα από τα αντικειμενικά εμπόδια (η οικονομική ισχύ των μεν που ασκείται έναντι των δε) που έχουν υποκειμενικές συνέπειες (π.χ. πρόσβαση στην παιδεία, την ενημέρωση) περιορίζοντας και προσδιορίζοντας την ίδια τη μορφή που μπορεί να πάρει η συμμετοχή στα κοινά. Ακόμη όμως και σε αυτό το πλαίσιο υπάρχει πάντα μια ουσιαστική αδυναμία να περιοριστεί η καθαυτό άμεση η έμμεση συμμετοχή *όλων* στα κοινά. Το πρόβλημα αυτό θα παιδέψει τη συντηρητική και τη φιλελεύθερη σκέψη του περασμένου αιώνα και θα αιτιολογήσει τις αντιστάσεις της στη *δημοκρατική* πολιτεία, την καθολική αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων. Η δημοκρατική πολιτεία, όπως σαρκαστικά διατύπωνε ο Καρλ Μάρξ στο έργο του *Οι Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία 1848 έως 1880*, νομιμοποιώντας το καθολικό δικαίωμα

αποτελεί τον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας έτσι όπως προσδιορίζεται βασικά από "τη μορφή της κυβέρνησής της" και όχι το σύνταγμά της. (δική μας μετάφραση ό.π.σ.84)

[7] ARENDT, *On Revolution*, κεφ. 4 "Foundation I: *Constitutio Libertatis*" σ.141 επ.

[8] ό.π. σ. 224

[9] GAUCHET Marcel, *La Révolution des droits de l'homme*, nrf eds. Gallimard, 1989, σ.XI

ψήφου δίνει πολιτική εξουσία σε αυτές τις τάξεις των οποίων την κοινωνική σκλαβιά θα έπρεπε να διαιωνίζει, αποστερώντας από τη μπουρζουαζία τις εγγυήσεις της κοινωνικής της εξουσίας.[10] Εκείνο λοιπόν που θα τρομοκρατήσει τον ίδιο το Τοκβίλ είναι ότι η δημοκρατική πολιτεία εκκολάπτει την απεριόριστη συμμετοχή (άμεσα ή έμμεσα) στη διακυβέρνηση, ξεκινώντας από το ανικανοποίητο "πάθος της ισότητας," τα κοινωνικά πάθη. Γι' αυτό βρίσκεται μονίμως σε μια κατάσταση αταξίας, που με τη σειρά της καλλιεργεί ευοίωνες συνθήκες για το σύγχρονο δεσποτισμό, τον οποίο αποκαλεί "δημοκρατικό δεσποτισμό" γιατί ενεργεί εν ονόματι του ατομικισμού και της παντοδυναμίας της κοινωνικής εξουσίας. Οι ίδιες οι θεμελιακές αρχές της ατομικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας, στις οποίες κατά τον Τοκβίλ στηρίζονται και πρέπει να στηρίζονται οι σύγχρονες κοινωνίες, κινδυνεύουν καθημερινά να αμφισβητηθούν, για να πάρουν τη θέση τους αρχές οι οποίες ευνοούν την κυριαρχία του ενός, το συγκεντρωτισμό ενός κηδεμονικού κράτους που διασφαλίζει τις υποθέσεις απομονωμένων και αποδυναμωμένων και εξαρτημένων ατόμων, ανίκανων να ενεργήσουν συλλογικά.

Στη δημοκρατική πολιτεία, η καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών, της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, δεν σημαίνει για τον Τοκβίλ καθιέρωση μιας δημοκρατικής πολιτικής κατάστασης, την ανεμπόδιστη άσκηση πολιτικών ελευθεριών. Η ισότητα των συνθηκών είναι η *φύση*, είναι καθορισμένη από τη Θεία Πρόνοια, έχει καθολικό χαρακτήρα, διάρκεια και διαφεύγει από την ανθρώπινη ισχύ,[11] με άλλα λόγια είναι το πεπρωμένο των κοινωνιών, αλλά, η καθιέρωση της ισότητας στον πολιτικό κόσμο, η άσκηση πολιτικών ελευθεριών είναι μια τέχνη που θα πρέπει να γνωρίσουν οι κυβερνώντες και οι κυβερνώμενοι.[12] Είναι μέσα από την εκμάθηση αυτής της τέχνης που μια πολιτεία γίνεται δημοκρατική και η δημοκρατία ενεργεί στο πλαίσιο που χαράζουν οι αρχές της πολιτείας της -- του γενικού καλού. Η σταθερότητα και η ευημερία των δημοκρατικών πολιτειών, θα καταλήξει ο Τοκβίλ, εξαρτώνται από την ικανότητα των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων να σφετεριστούν την τέχνη της δημοκρατικής διακυβέρνησης, ώστε η καθιέρωση του καθολικού δικαιώματος της ελευθερίας και της ισότητας να μην έχουν ολέθριες συνέπειες. Αυτό προϋποθέτει, όπως πίστευε, πρώτον, ότι η πλειοψηφία των ψηφοφόρων είναι ιδιοκτήτες, κατέχουν κάποια περιουσία και κατά συνέπεια έχουν κάποια συμφέροντα να προστατέψουν, και, δεύτερον, έχουν μια σχετική αγωγή στην άσκηση των δικαιωμάτων τους. Όπως έγραφε το 1835 στο φίλο του Eugene Stoffels: "Είμαι τόσο βαθιά πεπεισμένος όσο μπορεί κανείς να είναι ότι συρόμαστε ακαταμάχητα από τους νόμους και τα ήθη μας προς μια σχεδόν πλήρη ισότητα των συνθηκών. Όταν οι κοινωνικές

---

[10] MARX Karl, "The Class Struggles in France 1848 to 1850", στο *Surveys from Exile*, The Marx Library, Vintage Books, 1974, σ.71 επ. Όπως παρατηρούν οι FERRY Luc - RENAUT Alain, η φιλελεύθερη ερμηνεία της δημοκρατίας, της δημοκρατικής πολιτείας, εκφράζει "ομολογουμένως μια επιφύλαξη όσον αφορά αυτό που αποτελεί αναμφίβολα το σημαντικότερο γεγονός στη νεότερη ιστορία: την εισβολή των μαζών και των αιτημάτων τους στην πολιτική σκηνή," βλ. *Philosophie Politique*, Des Droits de l'Homme à l'Idée Républicaine, PUF, Quadrige, 1996, s. 22 επ. Όπως έγραφε ο ίδιος ο Τοκβίλ στις *Αναμνήσεις* του, η κρίσιμη καμπή του επαναστατικού πνεύματος στη Γαλλία ήταν η μεταμόρφωση των πολιτικών παθών σε κοινωνικά πάθη, με άλλα λόγια, η μεταμόρφωση των αναγκών της εργατικής τάξης σε πολιτικά δικαιώματα. βλ.TOCQUEVILLE Alexis de, *Souvenirs*, Oeuvres Complètes, t?μος XII σσ.37-8

[11] ΔΑ σ.39

[12] βλ. σχετικά MANENT Pierre, *Tocqueville et la Nature de la Démocratie*, Julliard, 1982 και ARON Raymond, "Idees Politiques et Vision Historique de Tocqueville", *Les étapes de la pensée sociologique*, tel Gallimard, 1967

συνθήκες (θα) είναι ίσες, δεν βλέπω κανένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στη δημοκρατική κυβέρνηση (και με τη λέξη δημοκρατική δεν εννοώ πολιτεία αλλά μια κατάσταση της κοινωνίας στην οποία *όλοι*, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό *συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία*) και την ανεξέλεγκτη εξουσία ενός άνδρα. Δεν αμφιβάλλω ούτε για ένα λεπτό ότι θα φθάσουμε στο ένα ή το άλλο."[13] Ο Τοκβίλ αμφέβαλλε ότι οι Γάλλοι θα μπορέσουν να καθιδρύσουν μια βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία. Στο έργο του *Το Παλαιό Καθεστώς και η Επανάσταση* δεν γίνεται σχεδόν καθόλου χρήση του όρου δημοκρατία, ούτε καν αυτού της πολιτείας, σε σχέση με τη Γαλλία, με μόνη εξαίρεση στο άρθρο που έγραψε το 1836 για την αγγλική επιθεώρηση του J.S. Mill, Edinburg Review.[14] Γι' αυτό, το βιβλίο του *Η Δημοκρατία στην Αμερική* θα είναι μια απεγνωσμένη προσπάθεια να προειδοποιήσει τους συμπατριώτες του για τα πραγματικά αγαθά της *δημοκρατικής* πολιτείας, αντιτάσσοντας το αμερικανικό μοντέλο μιας δημοκρατούμενης πολιτείας προς τη γαλλική επανάσταση και την ανόθευτη δημοκρατία (pure démocratie), δηλαδή την ακραία ελευθερία και την ακραία ισότητα.

Ο πρώτος τόμος του έργου του για τη δημοκρατία στην Αμερική παρουσιάζει στους Ευρωπαίους αναγνώστες το πώς μια σύγχρονη πολιτεία μπορεί να είναι δημοκρατική και ειρηνική, να είναι συγχρόνως υπέρ των ατομικών δικαιωμάτων και του γενικού καλού, προσφέροντας τις συνθήκες για μια μετριοπαθή ελευθερία και ισότητα, οι οποίες στηρίζονται στην αντίληψη του καλώς εννοούμενου συμφέροντος. Η Αμερική όμως βρίσκεται σε μια εξαιρετική κατάσταση και το μόνο που μπορεί να διδάξει στους Ευρωπαίους είναι ότι πράγματι ακόμη και μια δημοκρατική πολιτεία μπορεί να κάνει εφικτή την ελευθερία και την ευμάρεια για όλους. Ο δεύτερος τόμος παρουσιάζει τις γενικές τάσεις της δημοκρατικής κοινωνίας -- την καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών και την κυριαρχία του λαού -- που αφορούν πρωτίστως τη γηραιά ήπειρο. Η Αμερική είναι η εξαίρεση, μια δημοκρατούμενη πολιτεία που δεν απειλείται από το ακραίο πνεύμα της δημοκρατίας. Στη Γαλλία, αυτό που μελετά είναι λιγότερο η καθίδρυση μιας δημοκρατούμενης πολιτείας, ικανής να προσφέρει ευμάρεια και ασφάλεια στους πολίτες της, γιατί αυτή ήταν υπό τη μόνιμη απειλή της ακραίας ισότητας και ελευθερίας. Αυτό που θέλει να συλλάβει εξερευνώντας τις συνθήκες του παλιού καθεστώτος είναι η αναγκαιότητα μιας τέτοιας μεγάλης επανάστασης και οι συνέπειές της στα πνεύματα και στην προσπάθεια καθιέρωσης μιας δημοκρατικής πολιτείας.[15] Διατηρώντας ζωντανή την εικόνα της αμερικανικής δημοκρατίας, όπου η δημοκρατική πολιτεία μπόρεσε να καθιερωθεί ειρηνικά δίχως επανάσταση και η ελευθερία και η ισότητα να συνυπάρξουν, θεωρούσε, όπως δεν κουραζόταν να λεει στους συμπατριώτες του, ότι θα έπρεπε να διαχωριστεί το πνεύμα της δημοκρατίας από το πνεύμα της επανάστασης, ώστε να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας. Στη Γαλλία όμως δεν θα μπορέσει να διακρίνει πολλά σημάδια που θα του επιτρέψουν να πιστέψει ότι επιτέλους η δημοκρατία απελευθερώθηκε από

---

[13] JARDIN André, *Tocqueville, A Biography*, Farrar Strauss Giroux, N.Y., 1989, σ.93 (δική μας υπογράμμιση)

[14] βλ. σχ. FURET Francois, "Tocqueville est-il un historien de la Revolution française?", *Annales*, 25année, no.2, mars-avril, 1970, DRESCHER Richard, *The Dilemmas of Democracy: Tocqueville and Modernization*, University of Pittsburg Press, 1968, βλ. επίσης το άρθρο του Τοκβίλ με τίτλο "Η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση στη Γαλλία πριν και από το 1789" που περιλαμβάνεται στον πρώτο τόμο του *L' Ancien Regime et la Revolution* σσ.31-66, βλ. επίσης το Πρόλογο, σ. 69

[15] TOCQUEVILLE Alexis de, τόμος II: *L'Ancien Régime et la Révolution*, βιβλίο 1, Fragments et notes inédites sur la Révolution, τόμος 2 (1953), Oeuvres Completes, Editions Gallimard, Paris

το επαναστατικό πνεύμα, με άλλα λόγια ότι η ελευθερία μπόρεσε να χειραγωγήσει το "πάθος της ισότητας (passion de l'égalité)."[16]

Ο δεύτερος τόμος του βιβλίου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική,* όπως και πολλαπλά κείμενά του και λόγοι του[17] που γράφτηκαν στη διάρκεια της συμμετοχής του στην πολιτική ζωή της Γαλλίας, την περίοδο της Ιουλιανής Μοναρχίας, δείχνουν να έχει εγκαταλείψει σε μεγάλο βαθμό τους φόβους του για τη μονιμότητα του επαναστατικού πνεύματος που απειλεί τη σταθερότητα και τη διάρκεια της δημοκρατικής πολιτείας και να συγκεντρώνεται σε ένα άλλο κίνδυνο που απειλεί εφεξής τις σύγχρονες πολιτείες: τον κίνδυνο της απουσίας της πολιτικής αρετής, της δημόσιας ευτυχίας, ή, πιο απλά, του πνεύματος του πολίτη που ενδιαφέρεται και συμμετέχει στις υποθέσεις της πολιτείας. Το βασικό ερώτημα πλέον θα είναι: πώς η δημοκρατική πολιτεία μπορεί να υπάρξει δίχως το πνεύμα του res populi ή res publica, χωρίς δηλαδή να είναι "θέμα του λαού" μια κοινότητα με ηθικές επιδιώξεις, που απολαμβάνει τη συνοχή που της προσφέρουν οι ηθικοί δεσμοί (κοινό συμφέρον), με τους οποίους ταυτίζονται οι πολίτες γιατί *συνέβαλαν* στη διαμόρφωσή τους.[18] Όλο το έργο του Τοκβίλ, όπως σωστά παρατηρεί ο Jean Claude Lamberti, είναι "ένας στοχασμός για τη συμπεριφορά του πολίτη. Έθεσε καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον το κεντρικό πρόβλημα της πολιτικής φιλοσοφίας των νέων χρόνων: πώς να σεβαστεί κανείς το άτομο και να διασώσει τον πολίτη;"[19] Κεντρικό ερώτημα της πολιτικής φιλοσοφίας του 18ου αιώνα, η οποία αναρωτιέται πώς να σκεφτεί το κοινωνικό αφού έχει προσδιορίσει και α-

---

[16] Τον όρο πάθος ή τα πάθη από το γαλλικό passion(s) τον συναντάμε πολύ συχνά στο έργο του Τοκβίλ. Όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη της εποχής του διέκρινε ανάμεσα σε αυτό που θεωρούσε ως λελογισμένη πράξη και αυτό που είναι συνέπεια του πάθους ή του ένστικτου αντί της λογικής, το οποίο μεταφραζόταν ως συνέπεια της μετριότητας και όχι της αυτοσυγκράτησης, μιας ανώτερης παιδείας. Γι' αυτό και αναφέρεται στα πολιτικά πάθη, τα κοινωνικά πάθη, αυτά της ισότητας ή της ελευθερίας, τα δημοκρατικά πάθη και τα πάθη του λαού, τα εγωιστικά ή τα ακραία πάθη, τα αριστοκρατικά ή τα ατομικά πάθη. Όλα έχουν σαν κοινό παρανομαστή το γεγονός ότι αφορούν απαίδευτα ανθρώπινα συναισθήματα που βρίσκονται μπροστά σε θεμιτές ή αθέμιτες κοινωνικές ή και πολιτικές συνθήκες. Αυτό που τα καθιστά επικίνδυνα για τους δημοκρατικούς λαούς και για τη δημοκρατική πολιτεία είναι ότι πάντοτε οδηγούν τους ανθρώπους σε ακραίες επιλογές, επιλογές που καθιστούν δύσκολη αν όχι αδύνατη τη σταθερότητα και την πρόοδο. Τους κάνουν να παραβιάζουν τις αρχές της συλλογικότητας και της πολιτικής ελευθερίας και να ενεργούν εξ ονόματος του εγωισμού και όχι του ορθού λόγου. Το αντίθετο του πάθους είναι η λελογισμένη αγάπη για την ισότητα ή την ελευθερία. Ο Τοκβίλ όπως όλη η ρεπουμπλικανική και φιλελεύθερη σκέψη της εποχής του πίστευε πως οι άνθρωποι από τη φύση τους ενεργούν ακολουθώντας τα πάθη έναντι της λελογισμένης πράξης. Γι' αυτό θεωρούσε απαραίτητο ένας λαός να αποκτήσει την κατάλληλη παιδεία και αγωγή, ανάλογα με τις συνθήκες και τις ανάγκες κάθε χώρου, ώστε να αποκτήσει την εμπειρία και τις γνώσεις που καλλιεργούν τον αυτοπεριορισμό των παθών. Στις μεταβατικές στιγμές της εξέλιξης των κοινωνιών, όπως η μετάβαση από ένα απόλυτο μοναρχικό καθεστώς σε μια δημοκρατική τάξη πραγμάτων, αναγνώριζε πως τα πάθη γίνονται ακραία και επικίνδυνα. Αυτά τα ακραία πάθη που χαρακτηρίζουν συνήθως την περίοδο της μετάβασης, την επαναστατική περίοδο, όπου κυριαρχεί η αναρχία και η αταξία κάνουν δύσκολη και συχνά αδύνατη την καθιέρωση μιας "πολιτισμένης" δημοκρατικής πολιτείας. Βλ. σχ. κεφ. Ι, δεύτερο μέρος, "Γιατί οι δημοκρατικοί λαοί δείχνουν έρωτα φλογερότερο και διαρκέστερο για την ισότητα παρά για την ελευθερία", σ.513 επ.

[17] TOCQUEVILLE Alexis de, *Ecrits et Discours Politiques,* τόμος ΙΙΙ, 3 βιβλία, Oeuvres Completes, Editions Gallimard, Paris

[18] SABINE, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών,* ό.π., επίσης ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, ό.π. και του ίδιου *Η θεωρία των επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, εκδ Νέα Σύνορα, 1982, σ. 17 επ. και STRAUSS, όπ.

[19] LAMBERTI Jean Claude, *Tocqueville et les deux démocraties*, PUF, 1983, σσ.243-244

ξιοποιήσει το άτομο.[20] Το επαναστατικό πνεύμα το θεωρεί αντίθετο προς την πολιτική ελευθερία. Αντίθετα, η σωστή πολιτική παιδεία μπορεί να καλλιεργήσει το πνεύμα της πολιτικής ελευθερίας, που θα μπορεί να εγγυηθεί τη βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας. Οι πολίτες λοιπόν, για να μπορούν να αντισταθούν στο "δημοκρατικό δεσποτισμό" που εκκολάπτει το "πάθος της ισότητας", πρέπει να έχουν αποκτήσει μια μακρόχρονη παιδεία στην άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Μόνο με τη συμμετοχή των ατόμων-πολιτών στις υποθέσεις της πολιτείας, στη δημοκρατική διακυβέρνηση, ο Τοκβίλ πίστευε ότι μπορούν να αναπτυχθούν αυτές οι ηθικές δυνάμεις που απαιτούνται ώστε να είναι ικανοί να αντισταθούν στα πάθη του ατομικισμού και στην παντοδυναμία της κοινωνικής εξουσίας, τα θεμέλια του σύγχρονου δεσποτισμού. Ακόμη και οι συλλογισμοί του για τη σχέση ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία, από την οποία απορρέει η ικανότητα των ατομικών δικαιωμάτων να μετατραπούν σε πολιτικές ελευθερίες, οφείλονται στον κυρίαρχο αυτόν προβληματισμό του: πώς να συμβιβαστούν οι ανάγκες του ατόμου με τις επιταγές του πολίτη.

Η διαφορά ανάμεσα στην αμερικανική και τη γαλλική αρχή της δημοκρατίας συνοψίζεται από τον Τοκβίλ το 1848, στο προεισαγωγικό σημείωμα της δωδέκατης έκδοσης του ήδη πασίγνωστου έργου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, στο γεγονός ότι η μια είναι "ειρηνική πολιτεία (République)" και η άλλη είναι "φιλοπόλεμη πολιτεία (République)."[21] Ακολουθώντας την παράδοση του Montesquieu, θεωρεί την *αφετηρία* της δημοκρατικής (κοινωνικής και πολιτικής) κατάστασης ως το βασικό χαρακτηριστικό που θα επηρεάσει την εξέλιξή της, την καθιέρωση μιας ταραχώδους ή μιας σταθερής δημοκρατικής πολιτείας. Γι' αυτό και θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το στοιχείο που διασφαλίζει τη σταθερότητα και την πρόοδο των αμερικανικών πολιτειών (Etats), δημοκρατούμενων πολιτειών, δεν είναι τόσο οι θεσμοί και οι συνθήκες όσο είναι τα ήθη των Αμερικανών, δηλαδή η ηθική και διανοητική τους κατά-

---

[20] FURET François, "La Révolution Française est terminée", *στο Penser la Revolution Francaise*, nrf, Gallimard, 1978, σ. 49

[21] ΔΑ σ.39 Στη νέα ολοκληρωμένη μετάφραση του έργου αυτού, ο μεταφραστής επιλέγει τη συνήθη ελληνική ερμηνεία του όρου (R)republique ή republicain(e)(s) ως δημοκρατία ή δημοκρατικός(ή)(οί) ή δημοκρατούμενη(ος)(οι) ή και αντιμοναρχικό(ς) και μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις χρησιμοποιεί τους όρους πολιτεία ή ρεπουμπλικανικός(ή)(οί). Έτσι συχνά συγχέει την έννοια της πολιτείας με αυτήν της δημοκρατίας, τους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς με την πολιτικοκοινωνική διαδικασία που απελευθερώνουν οι ίδιοι οι θεσμοί της δημοκρατικής πολιτείας γιατί απορρέουν από την καθολικότητα της ελευθερίας και την ισότητα. Εμείς δεν θα τον ακολουθήσουμε σε αυτό το σημείο, αντίθετα θα χρησιμοποιήσουμε ως επί το πλείστον τον όρο πολιτεία για να μεταφράσουμε το (R)république, ?αι σε ελάχιστες μόνο περιπτώσεις, όπου είναι σαφές πως ο ίδιος ο Τοκβίλ συγχέει τους δύο όρους, θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο δημοκρατία. Για το republicain(e)(s)(es) θα ανατρέξουμε στον όρο ρεπουμπλικανός ή ρεπουμπλικανικοί ώστε να περιγράψουμε αυτή τη σημαντική πολιτική παράδοση που έχει εμποτίσει την Αμερικανική πολιτική σκέψη και από την οποία το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης αντλεί την ιδεολογική του νομιμότητα. Μια παράδοση την οποία αναγνωρίζουμε και σε πολλούς στοχαστές της γαλλικής επανάστασης, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Jean Jacques Rousseau. Παράλληλα, θεωρούμε ότι αν δεν γίνει αυτή η διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία και την πολιτεία, τους δημοκρατικούς και τους ρεπουμπλικανικούς θεσμούς και αρχές δεν μπορεί κανείς να συλλάβει αυτά τα στοιχεία του έργου του Τοκβίλ που με μοναδικό τρόπο προβάλλουν τη σημαντική διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στην έλευση της σύγχρονης δημοκρατικής πολιτείας στην Αμερική και αυτήν στην Ευρώπη, διαφορά που θα σημαδέψει την εξέλιξή της καθεμίας. Για την τάση της νεοελληνικής πολιτικής ορολογίας και φιλολογίας να ερμηνεύει τον όρο republique με τον όρο δημοκρατία βλ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, "Η ταυτότητα του κράτους. Προβλήματα ορολογίας και ιδεολογικές σημαντικές", στο *Πολιτικό σύστημα και πολιτική* σσ.111-116

σταση.[22] Η ικανότητα των Αμερικανών να χειραγωγούν το πνεύμα της δημοκρατίας -- την ακραία μορφή που μπορεί να πάρει η ελευθερία και η ισότητα στη δημοκρατική κοινωνία -- απορρέει από τα ήθη που κληρονόμησαν από τους πατέρες τους και τα οποία στη συνέχεια διαμορφώθηκαν και από το πλαίσιο των περιστάσεων της νέας τους πατρίδας. Γι' αυτό θεωρούσε ότι, σε αντίθεση με αυτό που συνέβαινε στην Αμερική, όπου τα ελεύθερα ήθη εγγυήθηκαν την επιτυχία των ελεύθερων πολιτικών θεσμών, των δημοκρατικών θεσμών, στη Γαλλία θα πρέπει οι ελεύθεροι πολιτικοί θεσμοί να καλλιεργήσουν τα ελεύθερα ήθη.[23] Έτσι, αν και πίστευε ότι είναι απαραίτητη η μελέτη των αμερικανικών θεσμών από "τη ρεπουμπλικανική Γαλλία (républicaine)," εφόσον δεν τίθεται πια ζήτημα εάν στη Γαλλία θα υπάρχει η βασιλεία ή η πολιτεία (République), κάτι τέτοιο δεν το θεωρούσε επαρκές για τη βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας.

Στη Γαλλία, σε αντίθεση με την Αμερική, αν και ανατράπηκε η μοναρχία και καθιερώθηκε μια δημοκρατική πολιτεία, γιατί η κοινωνικοπολιτική της συγκρότηση άγεται από την αρχή της ισότητας των συνθηκών και την αρχή της κυριαρχίας του λαού, τα όρια της δημοκρατικής διαδικασίας που χειρίζεται το "δημόσιο συμφέρον" εν ονόματι της ισότητας και της ελευθερίας παραμένουν άγνωστα.[24] Έτσι, κάθε καινούρια διεκδίκηση που αναγνωρίζεται και καθιερώνει δικαιώματα, ανατρέποντας τα όρια της δημοκρατίας, επιτάσσει μια νέα διατύπωση της γενικής συμφωνίας, των αρχών που διαβουλεύτηκαν οι κοινωνοί. Γι' αυτό ο Τοκβίλ διερωτάται εάν στη Γαλλία η πολιτεία (République) θα είναι ταραχώδης ή ήρεμη, μια πολιτεία (République) ευταξίας ή αταξίας, ειρηνική ή φιλοπόλεμη, φιλελεύθερη ή καταπιεστική, που θα απειλεί τα ιερά δικαιώματα της ιδιοκτησίας και της οικογένειας ή που θα τα αναγνωρίζει και θα τα επικυρώνει.[25] Η πολιτεία φαίνεται να τον ενδιαφέρει λιγότερο ως εγγυητής της συμμετοχής των πολιτών στα δημόσια πράγματα και περισσότερο ως εγγυητής ορισμένων κεκτημένων δικαιωμάτων τα οποία θεωρεί ιερά και συνεπώς αδιαφιλονίκητα. Ο βασικός παράγοντας στη δημοκρατική πολιτεία δεν είναι η κοινωνική και πολιτική διαδικασία, οι επιταγές της ισότητας των συνθηκών και της πολιτικής ελευθερίας έτσι όπως εκφράζεται μέσα από την λαϊκή κυριαρχία, αλλά η πολιτεία ως εκφραστής της συνταγματικής αρχής, του θεμελιακού νόμου, που προστατεύει το άτομο-πολίτη από αυθαίρετες παρεμβάσεις του Κράτους, αυτής της αυτονομημένης εξουσίας που ενεργεί εν ονόματι της κοινωνικής εξουσίας, όπως και από τις διεκδικήσεις ομάδων ή κοινωνικών τάξεων που θα αμφισβητούσαν κεκτημένα δικαιώματα -- συμφέροντα. Κατά συνέπεια, ο Τοκβίλ τοποθετεί σε πρώτη γραμμή την αντίθεση ανάμεσα στο πνεύμα της δημοκρατικής πολιτείας που εκπηγάζει από τη δημοκρατική επανάσταση, η οποία αναγνωρίζοντας καθολικά δικαιώματα αδυνατεί να κλείσει τον κύκλο επέκτασής τους, και τη δημοκρατική πολιτεία που αντλεί τη νομιμότητά της από το θεμελιακό δίκαιο της ανθρωπότητας, το οποίο χαράσσει γύρω από τους ανθρώπους ένα μεγάλο κύκλο μέσα στον οποίο είναι απόλυτα ελεύθεροι, αλλά πέρα από τον οποίο, όπως σημειώνει περιγράφοντας την Αμερική, δεν πρέπει να τολμήσουν. Την απειλή αμφισβήτησης κεκτημένων δικαιωμάτων ο Τοκβίλ θα την αντιμετωπίσει λιγότερο με τα παραδοσιακά μέτρα περιορισμού των πολιτικών ελευθεριών που πρότειναν οι φιλελεύθεροι της εποχής του και περισσότερο ψάχνοντας να βρει τρόπους με τους οποίους η

---

[22] ΔΑ σ.293

[23] TOCQUEVILLE Alexis de, τόμος V, βιβλ. 1, *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 179

[24] ΔΑ σ.39

[25] ό.π. σ.40

δημοκρατία θα μπορούσε να αντιμετωπίσει τους κινδύνους που την απειλούσαν με δημοκρατικά μέσα. Έτσι, θα στραφεί προς την καλλιέργεια του πνεύματος του πολίτη μέσα από το καλώς εννοούμενο συμφέρον και τους συλλογικούς σχηματισμούς, ώστε όλοι λίγο πολύ να έχουν κάποια μικρότερη ή μεγαλύτερη επένδυση ή και συμφέρον να προστατέψουν την υπαρκτή τάξη πραγμάτων.

Εάν οι Γάλλοι μπορέσουν να καθιερώσουν μια σταθερή και βιώσιμη πολιτεία, ο Τοκβίλ πίστευε ότι μια παρόμοια πολιτεία θα καθιερωνόταν σε όλη την Ευρώπη. Εάν όμως αποτύχουν και επιλέξουν την αταξία, την καταπίεση, μια φιλοπόλεμη και ταραχώδη πολιτεία (République), τότε η ιδέα της πολιτείας θα καταλυθεί μαζί με τη Γαλλία και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Είναι σαφές πως το 1848, εν μέσω μιας επαναστατικής κατάστασης στην Ευρώπη, έχει αποφασίσει ότι η πολιτεία δεν μπορεί να καθιερωθεί όσο διαιωνίζεται το πνεύμα της επανάστασης, της αμφισβήτησης όλων των δεδομένων, της ακραίας ισότητας και ελευθερίας. Το ερώτημα λοιπόν είναι άν στη Γαλλία θα καθιερωθεί "η δημοκρατική τυραννία ή η δημοκρατική ελευθερία." Η δημοκρατική τυραννία είναι ασυμβίβαστη με την καθίδρυση της πολιτείας. Είναι η παντοδυναμία της πλειοψηφίας, η οποία, στο δεύτερο τόμο, μεταμορφώνεται σε παντοδυναμία της κοινωνικής εξουσίας, η βάση της οποίας είναι το πνεύμα του άκρατου ατομικισμού. Η κυριαρχία αυτού του πνεύματος οδηγεί στην απομόνωση και την αποδυνάμωση των ατόμων έναντι ενός κηδεμονικού και πανίσχυρου κράτους, που συγκεντρώνει όλες τις κοινωνικές εξουσίες γύρω του. Αυτό το παντοδύναμο κράτος εν ονόματι της κοινωνικής εξουσίας παραβιάζει τα ατομικά δικαιώματα και τα δικαιώματα των μειοψηφιών και μπορεί να ιδιοποιηθεί την εξουσία αν φτάσει να προστατεύει ιδιαίτερα και συχνά αποκλειστικά συμφέροντα, όπως αυτά της βιομηχανικής αριστοκρατίας. Γι' αυτό ο Τοκβίλ θα αναρωτηθεί, ενώ όλα τα συμβάντα και όλοι οι άνθρωποι υπηρέτησαν την κοινωνική κίνηση της εξίσωσης των συνθηκών, που προετοιμαζόταν εδώ και πολλούς αιώνες, πώς "μπορεί να ανασταλεί από μια γενεά;" Μπορεί η δημοκρατία, που εξόντωσε τη φεουδαρχία και νίκησε τους βασιλιάδες, προσθέτει, να "υποχωρήσει μπροστά στους αστούς και τους πλούσιους, (...) να σταματήσει τώρα που έγινε τόσο δυνατή και οι αντίπαλοί της τόσο αδύναμοι;"[26] Εντούτοις, ο Τοκβίλ δεν θα σταθεί πολύ σε αυτόν το τελευταίο προβληματισμό, γιατί κατά βάθος ήταν πεπεισμένος ότι η ίδια η κινητικότητα, πολιτική και κοινωνική, που επιφέρει η καθιέρωση της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας παράλληλα με την αταξία και την αναρχία που επιφέρει, καθιστά επίσης αδύνατη τη συγκέντρωση της οικονομικής δύναμης.

Μια νέα μορφή δημοκρατικής τυραννίας μπορεί όμως να προέλθει από τη μόνιμη αταξία που δημιουργεί το πνεύμα της ακραίας ελευθερίας και της ακραίας ισότητας, έτσι όπως εκφράστηκε από "τα νέα όντα" που έκαναν την επανάσταση. Ένα πνεύμα που επιφέρει τη συνεχή αμφισβήτηση των ορίων της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Η Γαλλία φαινόταν καταδικασμένη να περιπέσει στη δημοκρατική τυραννία, γιατί τα επαναστατικά ήθη (moeurs) είχαν μονιμοποιηθεί εκεί, και τα συναντούσε κανείς στους κυβερνώντες και στους κυβερνώμενους. Ο συγκεντρωτισμός αλλά και η εξουσία του ενός στο όνομα όλων, ή εν ονόματι του έθνους-λαού, ήταν βασικά χαρακτηριστικά αυτής της τυραννίας, που θα διακρίνει ο Τοκβίλ στις επαναστατικές κυβερνήσεις, στη συνταγματική μοναρχία που τις ακολούθησε

[26] ό.π. σ.39 βλ. σχ. Δεύτερο μέρος, κφ. XX: "Πως η αριστοκρατία θα μπορούσε να προέλθει από τη βιομηχανία", σ.567 επ.

και στο βοναπαρτισμό. Η μόνη χώρα που αποτελεί εξαίρεση σε αυτόν τον κανόνα είναι οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπου δεν υπήρξε ποτέ πραγματική επανάσταση που καλλιέργησε τα δικά της ήθη και συνήθειες και όπου το δημοκρατικό πνεύμα ρυθμίζεται από τις ρεπουμπλικανικές αρχές. Έτσι, εκεί η δημοκρατική διακυβέρνηση συνυπάρχει με την πολιτεία, ένα συνταγματικό κράτος, ενώ η ατομοκεντρική δημοκρατική ελευθερία των νέων χρόνων συμβιβάζεται με την αρχή της πολιτείας, με το δίκαιο της ανθρωπότητας και το γενικό καλό στο βαθμό που κάθε πολίτης έχει την κατάλληλη παιδεία, που του επιτρέπει να αναγνωρίσει τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας και να κινητοποιηθεί στο πλαίσιο του καλώς εννοούμενου συμφέροντος.

Η Αμερική έχει καθιερώσει τη λαϊκή κυριαρχία, την οποία εφαρμόζει με τον πιο άμεσο και τον πιο απόλυτο τρόπο. Όλοι οι πολίτες είναι ψηφοφόροι και όλοι λίγο πολύ, είτε άμεσα είτε έμμεσα, συμμετέχουν στις κοινές υποθέσεις της κοινότητάς τους. Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας είναι η πηγή όλων των νόμων, γιατί τα νομοθετικά σώματα εκλέγονται από τον ίδιο το λαό. Η καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας δεν εμπόδισε το συνεχή πλουτισμό, επειδή η λαϊκή κυριαρχία δεν καθιερώθηκε μέσα από επαναστατικές διαδικασίες, που επιβάλλουν την ανατροπή των ανισοτήτων, ισοπεδώνοντας τους ανθρώπους και καθιστώντας την πρόοδο της κοινωνίας και των ατόμων δύσκολη αν όχι αδύνατη. Η αμερικανική κοινωνία απολαμβάνει την "πλήρη σταθερότητα, δεν διαπερνάται από ταραχές και δεν κινδυνεύει από επαναστατικά πάθη." Η πολιτεία στην Αμερική, συγκεκριμένα η δημοκρατική πολιτεία που υποτάσσεται στις επιταγές της λαϊκής κυριαρχίας και της ισότητας των συνθηκών, όπως παρατηρεί με θαυμασμό ο Τοκβίλ, είναι "φρουρός των δικαιωμάτων και εγγυητής της ατομικής ιδιοκτησίας." Στην Αμερική, όλοι σχεδόν είναι πολίτες, έχουν πολιτικές ελευθερίες, και όλοι αυτοί που έχουν δικαιώματα γνωρίζουν να τα ασκούν γιατί όλοι είναι ιδιοκτήτες, συνεπώς ενδιαφέρονται για την ασφάλεια των συμφερόντων τους. Γι' αυτό, καταλήγει, στην Αμερική, όπου δεν υπάρχουν ανυπέρβλητες συγκρούσεις ανάμεσα σε συμφέροντα και δικαιώματα, "η αναρχία και ο δεσποτισμός είναι άγνωστα."[27]

Ο Τοκβίλ βεβαίως θα αναγνωρίσει ότι οι λειτουργικότητα των αμερικανικών θεσμών, είτε αυτοί είναι ρεπουμπλικανικοί ή δημοκρατικοί, οφείλεται βασικά στο γενικό πνεύμα του αμερικανικού λαού, στα ήθη του, στις πεποιθήσεις του, στις πολιτικές του αρχές, στις συνήθειές του, στις φυσικές περιστάσεις και, κατά συνέπεια, στους νόμους που θεσπίζει για τον εαυτό του. Όλα αυτά διαφέρουν ριζικά με ό,τι χαρακτηρίζει τη Γαλλία την ίδια εποχή. Η διαφορά ανάμεσα στο γενικό πνεύμα των Γάλλων και των Αμερικανών είναι τόσο μεγάλη που δεν τίθεται καν θέμα οι Γάλλοι να αντιγράψουν του αμερικανικούς θεσμούς, εφόσον, όπως ο Τοκβίλ είναι πεπεισμένος, η εφαρμογή τους στη Γαλλία θα επιφέρει καταστρεπτικές συνέπειες. Αυτό λοιπόν που προτείνει στους Γάλλους είναι, πριν είναι πια αργά, να προσπαθήσουν να κατανοήσουν αυτούς τους θεσμούς που τους ταιριάζουν, με άλλα λόγια αυτούς που μπορούν να αντέξουν γιατί δεν υπερβαίνουν τα όρια του γενικού πνεύματος του γαλλικού λαού. Εκείνο που έχει σημασία είναι να πάρουν διδάγματα από την αμερικανική εμπειρία, την οποία ο Τοκβίλ θεωρεί ως την πρώτη και μοναδική προσπάθεια των νεότερων χρόνων που πέτυχε στην καθιέρωση της δημοκρατικής πολιτείας, και να δανειστούν μόνον αυτές τις αρχές πάνω στις οποίες εδράζονται τα αμερικανικά συντάγματα. Αυτές είναι οι αρχές "της τάξης, της ισοστάθμισης των εξουσιών (pondération des pouvoirs), της γνήσιας ελευθερίας, του ειλικρινούς και βαθύτατου

[27] ό.π. σ.40

σεβασμού του δικαίου (du droit)," τα οποία θεωρεί απαραίτητα για τη βιωσιμότητα της δημοκρατούμενης πολιτείας (République).[28] Αυτές οι αρχές εκπορεύονται από την εμπειρία της κοινοτικής 'δημοκρατίας' στην Αμερική. Η τάξη προέρχεται, όπως θα δούμε, από το σεβασμό των νόμων, ο οποίος εκπηγάζει από το αίσθημα που καλλιεργεί η αυτοθέσπιση, το γεγονός ότι οι νόμοι δεν είναι απλώς του λαού αλλά προέρχονται από τον ίδιο το λαό. Από την άλλη, η ισοστάθμιση των εξουσιών αντιστέκεται στη συγκέντρωση της εξουσίας σε ένα και μοναδικό κέντρο. Οι Αμερικανοί από την εποχή των κοινοτήτων εφάρμοζαν ένα εκτεταμένο σύστημα διοικητικής αποκέντρωσης και κατανομής της εξουσίας σε πολλαπλούς φορείς, ώστε κανένας φορέας να μη μπορεί να εκπροσωπεί παρά ένα καθορισμένο μέρος της κοινωνικής εξουσίας. Η γνήσια ελευθερία αφορά τη δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών στα κοινά, την άσκηση της πολιτικής ελευθερίας, υπό την προϋπόθεση πάντοτε ότι έχουν ήδη την αναγκαία παιδεία, ώστε να μην παραβιάζουν τα δικαιώματα άλλων ατόμων και μειοψηφιών. Ο ειλικρινής και βαθύς σεβασμός του δικαίου, δηλαδή του θεμελιακού νόμου που ενσαρκώνει το σύνταγμα και το οποίο είναι προϊόν της συλλογικής βούλησης του αμερικανικού λαού, είναι συγχρόνως η βάση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων κάθε πολίτη. Ο Τοκβίλ δεν πίστευε ότι παρόμοιες αρχές μπορούσαν να μεταφυτευτούν στη Γαλλία και να θεμελιώσουν μια βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία, γιατί απουσίαζε το γενικό πνεύμα που θα μπορούσε να τις προαγάγει και να της στηρίξει. Η δημοκρατική πολιτεία στην Αμερική και αυτή που καθιερώνεται στη Γαλλία διαφέρουν βαθύτατα, μάλιστα φαίνονται να είναι αντίθετες. Στην πρώτη περίπτωση, οι αρχές της πολιτείας -- οι ρεπουμπλικανικές αρχές -- κυριαρχούν επί της δημοκρατικής διακυβέρνησης, ενώ αντίθετα, στη δεύτερη, το δημοκρατικό πνεύμα της καθολικής ελευθερίας και της ισότητας κυριαρχεί και δυσκολεύει την καθιέρωση μιας βιώσιμης πολιτείας που άγεται από τις ρεπουμπλικανικές αρχές. Ανάμεσα στις αρχές της πολιτείας και στις αρχές της δημοκρατίας των νέων χρόνων διαφαίνεται μια σημαντική αντίθεση, που δεν επιτρέπει στον Τοκβίλ να διατυπώσει ένα ορισμό της δημοκρατίας, εφόσον αδυνατεί να καταλήξει στο εάν στη σύγχρονη δημοκρατική πολιτεία θα κυριαρχήσει το δημοκρατικό πνεύμα του ατομικού συμφέροντος ή το ρεπουμπλικανικό πνεύμα του δημόσιου συμφέροντος. Το οδοιπορικό του ανάμεσα στην Ευρώπη και την Αμερική τον οδηγεί τελικώς σε ένα σημαντικό ερώτημα: κατά πόσον η αμερικανική πολιτεία είναι ο καθρέφτης του ευρωπαϊκού μέλλοντος και κατά πόσον η κληρονομιά της δημοκρατικής επανάστασης και η δημοκρατική πολιτεία που εγκαθιδρύει εκεί είναι αποκαλυπτική της αμερικανικής "δημοκρατίας". [29] Με άλλα λόγια, το πρόβλημα είναι αν το μέλλον οδηγεί προς μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία ή προς μια δημοκρατική πολιτεία.[30]

Ο Τοκβίλ δεν ενδιαφέρεται καθόλου για τα καθεστώτα που υπήρξαν πριν από την καθιέρωση της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Οι αναφορές του στο παλιό καθεστώς στη Γαλλία, στην απόλυτη μοναρχία και το φεουδαλικό σύστημα κατανομής των περιουσιών που στηρίζονταν στην ιδιοποιημένη εξουσία,

---

[28] ό.π

[29] παρόμοιο ερώτημα θέτει και ο GAUCHET Marcel, "Tocqueville, l'Amerique et nous", *Libre*, 80-7, σ.120

[30] HOWARD Dick, "Democratic Republic or Republican Democracy? The Significance of the American and French Revolution after 1989", γερμανική εισαγωγή για το βιβλίο του *Naissance de la Pensée Politique Américaine*, αγγλική μετάφραση για το συνέδριο του Felix Meritis, συναντήσεις Gulliver, Sibiu, Ρουμανία, 1997

στη δύναμη και την 'φυσική' ανισότητα των συνθηκών, στις καθορισμένες ιεραρχίες που χώριζαν τους ανθρώπους σε κλειστές τάξεις εμποδίζοντας την κοινωνική, οικονομική και πολιτική κινητικότητα των ανθρώπων, δεν βοηθούν στο να συλλάβουμε τις πραγματικές συνθήκες της ανισότητας και της ανελευθερίας που κυριαρχούσαν στο παλιό καθεστώς, ώστε να εξηγήσουμε γιατί η ανθρωπότητα χρειάστηκε να κάνει μια τόσο ολοκληρωτική επανάσταση, τη δημοκρατική επανάσταση. Επικεντρώνοντας τη προσοχή του περισσότερο σ' αυτά τα στοιχεία των προ-δημοκρατικών καθεστώτων, είτε στη Γαλλία, είτε στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες των βρετανικών αποικιών, που φαινόταν να προσλαμβάνουν ήδη δημοκρατικά χαρακτηριστικά, ο Τοκβίλ θα δυσκολευτεί να διακρίνει τη ριζοσπαστική τομή ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα που κυριαρχούσε στα πνεύματα των Γάλλων πριν την επανάσταση, ή στο κοινοτικό πνεύμα των αγγλοαμερικανών, και τη διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων, της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας. Μάλιστα, ο πρώτος τόμος του έργου του για *Το Παλαιό Καθεστώς και την Επανάσταση* φαίνεται να γράφτηκε για να μνημονεύσει το μεγαλείο μιας τάξης που χάθηκε, την αριστοκρατία, στην οποία, πίστευε, οφείλονταν όλα τα θετικά στοιχεία που περιείχε το παλιό καθεστώς και τα οποία ανέτρεψε η απόλυτη μοναρχία του Λουδοβίκου XVIου περιορίζοντας την εξουσία της και μετατρέποντάς την σε μια κάστα. Κατά τον Τοκβίλ η πολιτική ελευθερία, η αγάπη της ελευθερίας για την ελευθερία, η αποκέντρωση, η επαρχιακή αυτοδιοίκηση, η φιλανθρωπική έγνοια για την κατάσταση των κατώτερων τάξεων, ο συνοχή της κοινωνίας υπό την αιγίδα της αριστοκρατίας οφείλονταν σε αυτή την τάξη του παλιού καθεστώτος που αποτέλεσε το εμπόδιο στην απόλυτη εξουσία.[31] Αυτό που τον απασχολεί δεν είναι το ότι οι κοινωνίες διακηρύσσουν τη δημοκρατική ελευθερία και την ισότητα, αλλά οι συνέπειες που αυτή η διακήρυξη θα έχει, με άλλα λόγια η επιρροή της αναγνώρισης δημοκρατικών ελευθεριών και της καθιέρωσης της ισότητας των συνθηκών στις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους και με την εξουσία, στον πολιτικό κόσμο, στη θέσπιση νόμων.

Το έργο του Τοκβίλ περιστρέφεται γύρω από τέσσερις προβληματισμούς, που ξεκινούν πάντοτε με τέσσερις αντίστοιχες τοποθετήσεις. Πρώτα απ' όλα είναι "*η αφετηρία* (point de départ)"[32] της δημοκρατίας, της οποίας η επιρροή πίστευε πως είναι καθοριστική στην εξέλιξη της δημοκρατικής, πολιτικής και κοινωνικής, κατάστασης, όπως, επίσης, στη σχέση ανάμεσα στη δημοκρατική διακυβέρνηση και την αρχή της πολιτείας, τους πολιτειακούς θεσμούς. Η αφετηρία της δημοκρατίας, για τον Τοκβίλ, δεν συνοψίζεται απλώς στην κοινωνική και πολιτική κατάσταση που υπήρχε πριν, αλλά, πάνω απ' όλα, έχει να κάνει με τα ήθη, τους νόμους και τις συνθήκες (κοινωνικές αλλά και φυσικές) που περιγράφουν αυτό που ο Montesquieu αποκαλούσε *το γενικό πνεύμα* ενός λαού.[33] Οι δηλώσεις του για την αφετηρία της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στην Αμερική θα επηρεάσουν τις αναλύσεις του για το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, αυτήν την ειρηνική δημοκρατική πολιτεία, και για τη γαλλική επανάσταση και την ακραία δημοκρατία που εγκαθίδρυσε. Για παράδειγμα, η επιρροή που θα έχει η *κοινοτική δημοκρατία,* που συναντάμε στην αφετηρία της αμερικανικής δημοκρατίας, για την διάρκεια και τη σταθερότητα της αμερικανικής πολιτείας, κατά τον Τοκβίλ ήταν τεράστια. Στη Γαλλία, οι συνήθειες και τα

[31] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, ειδικά βιβλίο 1 και 2

[32] ΔΑ σ.62 (δική μας υπογράμμιση)

[33] MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, eds.Garnier, 1961, βιβλίο XIX, κεφάλαιο IV "Ce que c'est que l'esprit general", s.319

ήθη του παλιού καθεστώτος συνανονται στο ξεκίνημα της επανάστασης και όχι μόνο δεν ανατρέπονται αλλά αντίθετα συχνά ακόμη και ενισχύονται. Έτσι, ο συγκεντρωτισμός είναι το κοινό σημείο που συνδέει το παλιό καθεστώς με την επανάσταση και με τη δημοκρατία, επιτρέποντας στον Τοκβίλ έως και να αμφισβητήσει ότι η επανάσταση κατάφερε κάτι παραπάνω από αυτό που θα γινόταν ούτως η άλλως δίχως αυτήν.[34] Το έργο του μένει απόμακρο από την ιδέα μιας νέας πολιτικής κουλτούρας που επέρχεται μέσα από μια επαναστατική διαδικασία και εκφράζει μια ρήξη με το παρελθόν, την επινόηση της δημοκρατικής κουλτούρας. Αυτό εξηγεί γιατί ποτέ δεν θα συλλάβει την πραγματική σημασία της *δημοκρατικής επανάστασης* ή μιας *επαναστατικής δημοκρατίας* και γιατί θα θεωρήσει το επαναστατικό πνεύμα ως κατ' εξοχήν ασυμβίβαστο με την ελευθερία.[35]

Στην Αμερική καθιέρωσαν την ελευθερία της ισότητας "χωρίς η ίδια η επανάσταση να έχει λάβει χώρα στη χώρα αυτή."[36] Αυτό το γεγονός επέτρεψε στους Αμερικανούς να χειραγωγήσουν τη δημοκρατία τους και να εγκαθιδρύσουν μια σταθερή και ειρηνική πολιτεία. Αντίθετα, στη Γαλλία, όπου η δημοκρατία καθιδρύεται μέσα από μια φανταστική ρήξη, ενώ κατά τον Τοκβίλ επρόκειτο για μια συνέχεια, οι άνθρωποι έχασαν τον έλεγχο του πεπρωμένου τους, της καθιέρωσης μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Έτσι, η δεύτερη σημαντική τοποθέτηση και πρόβλημα που εξερευνά ο Τοκβίλ είναι *ο διαχωρισμός ανάμεσα στην δημοκρατία και την επανάσταση*, πιο σωστά ανάμεσα στο δημοκρατικό πνεύμα και τα επαναστατικά πάθη, ένας διαχωρισμός από τον οποίο εξαρτάται τελικά το άν θα καθιερωθεί μια δημοκρατική πολιτεία ή άν η δημοκρατική διακυβέρνηση τελικά θα οδηγήσει στο *δημοκρατικό δεσποτισμό*. Για τον Τοκβίλ, όσο το δημοκρατικό πνεύμα συνδεόταν με τα ήθη και τις συνήθειες που άφησε πίσω της η επανάσταση, μια άλογη ισοπεδωτική αμφισβήτηση, το "πάθος της ισότητας," μπορούσε να υπερισχύσει και να κάνει αδύνατη την ελευθερία. Χωρίς την αγάπη της ελευθερίας, την αγάπη της πολιτικής ελευθερίας που καλλιεργεί το πνεύμα της δημόσιας ευτυχίας, το πνεύμα του πολίτη, μια δημοκρατική κοινωνία υποτάσσεται στα αρνητικά ένστικτα της δημοκρατίας: στον ατομικισμό, στο συγκεντρωτισμό, στην απομόνωση των ατόμων, στην ακραία ανεξαρτησία και αδυναμία τους απέναντι σε ένα κηδεμονικό κράτος που ενεργεί εν ονόματι της κοινωνικής εξουσίας. Τα επαναστατικά πάθη δεν είναι η αιτία αυτής της εξέλιξης της δημοκρατίας, είναι όμως η αιτία ότι αυτές οι τάσεις ενισχύονται περισσότερο και ότι δεν μπορούν να χειραγωγηθούν μέσα από την πολιτική αγωγή των πολιτών, τη δημιουργία συλλογικών σχηματισμών με ειρηνικούς στόχους, την αποκέντρωση, το σεβασμό της θρησκείας, το καλώς εννοούμενο συμφέρον.

Η επιτακτική ανάγκη ενός διαχωρισμού ανάμεσα σε μια επαναστατική και μια μη-επαναστατική δημοκρατία, που υποκινείται από μια αντίληψη που είχε ο Τοκβίλ, ότι η ελευθερία και η επανάσταση είναι ασυμβίβαστες, θα τον κάνει να αποκαλέσει το ίδιο τον εαυτό του δημοκράτη γιατί αντιτάσσεται στις σοσιαλιστικές ιδέες και θέλει να αγωνιστεί για μια πολιτική δημοκρατία ώστε να καταπολεμήσει την κοινωνική δημο-

---

[34] "Etat social et politique de la France avant et depuis 1789", sto *L'Ancien Régime et la Révolution* 2, σσ.65-6

[35] FURET, "Tocqueville et le problème de la Révolution française", sto *Penser la Révolution Française*, σ.173 επ.

[36] ΔΑ σ.49

κρατία.[37] Το τρίτο λοιπόν σημαντικό σημείο του έργου του είναι η άποψή του ότι οι επιταγές της δημοκρατίας για να συνυπάρξουν με τις αρχές της πολιτείας, χρειάζεται να υπάρχουν *άτομα-πολίτες*, να υπάρχει ενδιαφέρον για τα ατομικά συμφέροντα και για το γενικό καλό. Με άλλα λόγια, χρειάζεται μια κοινωνία στην οποία *το ατομικό συμφέρον, το γενικό καλό και η δικαιοσύνη δεν είναι αλληλοσυγκρουόμενες έννοιες*. Η μοναδική κοινωνία στην οποία ο Τοκβίλ ανακάλυψε τη δυνατότητα αυτής της συγκατοίκησης του ατομικού με το γενικό ήταν η Αμερική. Το ερώτημα που θα τον παιδέψει ενώ θα προσπαθεί να συλλάβει το μεγαλείο αυτής της δημοκρατικής πολιτείας είναι πώς μπορεί μια σύγχρονη δημοκρατία να έχει άτομα και πολίτες, άτομα που σέβονται το γενικό καλό και το προωθούν, και μια κυβέρνηση που σέβεται και προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα. Αφήνοντας πίσω του την Αμερική και επιστρέφοντας στην Ευρώπη όπου η δημοκρατία μεγαλώνει εν μέσω επαναστατικών παθών, όπου η ισότητα των συνθηκών δεν είναι ένα κεκτημένο, ο Τοκβίλ θα επιστρέψει στο κεντρικό σημείο του προβληματισμού του, αυτό που η Αμερική φαινόταν να έχει λύσει εκ τον προτέρων γιατί εκεί η ισότητα και η ελευθερία συνυπήρχαν αρμονικά. Η τέταρτη λοιπόν τοποθέτηση του Τοκβίλ είναι ότι *η ελευθερία και η ισότητα πρέπει να είναι αλληλένδετες για να μπορούμε να ομιλούμε περί πολιτικής ελευθερίας*, ή μάλλον ότι η αγάπη της ελευθερίας θα πρέπει να καθοδηγεί την αναζήτηση της ισότητας, ώστε η τελευταία να μη μετατραπεί σε πάθος ανεξέλεγκτο και επικίνδυνο. Όταν θα προσπαθήσει να διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στην δημοκρατική ελευθερία και την ισότητα σε μια κοινωνία σαν τη Γαλλία θα διαπιστώσει πως η δημοκρατία δεν χειραγωγείται ακριβώς διότι εκεί το κοινωνικό πρόβλημα είναι στο επίκεντρο του δημοκρατικού γίγνεσθαι και το πάθος της ισότητας φαίνεται να αυτονομείται από την αγάπη της ελευθερίας. Εκεί "η δημοκρατία ακριβώς στηρίζεται στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις κοινωνικές διεκδικήσεις και το πολιτικό."[38] Ο Τοκβίλ δεν θα μπορέσει να συλλάβει τον πολιτικό χαρακτήρα αυτών των κοινωνικών διεκδικήσεων, της κοινωνικής δημοκρατίας γι' αυτό θα αναγνώσει μια βασική αντίθεση ανάμεσα στις αρχές της πολιτείας και αυτές της σύγχρονης δημοκρατίας, μια δημοκρατία που δεν θα είναι μια πολιτική διαδικασία χωρίς να είναι συγχρόνως και κοινωνική διαδικασία.

Το συμπέρασμα του οδοιπορικού του Τοκβίλ στην Αμερική, μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία και την Ευρώπη, στη Γαλλία, μια δημοκρατική πολιτεία συνοψίζει ο Claude Lefort όταν γράφει πως "η πολιτεία μέσα από όλες τις μεταμορφώσεις της έγινε δημοκρατική. Δεν μπορεί να έχει άλλο δυνατό προσδιορισμό και η ίδια η δημοκρατία είναι ρεπουμπλικανική(républicaine) ή αλλιώς σταματά να υποδεικνύει μια πολιτική κοινωνία."[39] Υπερασπιστής μιας δημοκρατίας που είναι υπέρ των ατομικών δικαιωμάτων και του γενικού καλού και αμετάκλητος αντίπαλος μιας δημοκρατίας που παραβιάζει ατομικά δικαιώματα και ισοπεδώνει τον κοινωνικό ιστό. Στρατευμένος παρατηρητής της γαλλικής δημοκρατίας, δεν διστάζει να δηλώσει πως προτιμάει πάντα έναντι της δημοκρατικής αναρχίας μια συνταγματική μοναρχία.[40] Ο βασικός λόγος που δεν καταλήγει ποτέ σε έναν τελικό ορισμό της δημοκρατίας, κάτι που επιτρέπει σε ορισμένους αναγνώστες του να υποβαθμίσουν τη σημασία αυτής της

---

[37] *Ecrits et Discours Politiques*, βιβλίο 3, σσ. 192, 197

[38] TOURRAINE Alain, *Qu'est ce que la démocratie*, Fayard, 1994, σσ.114-5

[39] LEFORT Claude, "Foyers du Républicanisme", στο *Ecrire, A l'épreuve du politique*, Calmann-Lévy, 1992, s. 208

[40] Γράμμα στον Eugene Stoffels, 5 Οκτωβρίου 1836, στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux Démocraties*, σσ.160-1

αβεβαιότητας που τον διέπει,[41] είναι ακριβώς διότι η δημοκρατική πολιτεία στην Ευρώπη παραμένει σε μια συγκρουσιακή κατάσταση, και δεν φοβάται να διερωτηθεί εάν τελικά αυτή δεν είναι η νέα τάξη πραγμάτων που καθιέρωσε η δημοκρατική επανάσταση.

Θα ερμηνεύσουμε το λόγο του Τοκβίλ για τη σύγχρονη δημοκρατία, αφήνοντας τον εαυτό μας στο μέτρο του δυνατού να παιδευτούμε από τον προβληματισμό και την αναζήτηση που τον παρήγαγε, χωρίς να σταθούμε στις αντιστάσεις του προς το δημοκρατικό γίγνεσθαι, την υποκειμενική αδυναμία του να συλλάβει γιατί δεν χειραγωγείται η δημοκρατία των νέων χρόνων και τη δυσκολία του να συμβιβαστεί με τον ανατρεπτικό της χαρακτήρα. Γι' αυτό θα πλησιάσουμε το αντικείμενό του, "...από αυτό που λεει και από αυτό που στερείται να πει",[42] διεισδύοντας στη σκέψη του μέσα από την βεβαιότητα και την αβεβαιότητα που διακατέχει το λόγο του, και ο οποίος, όπως γράφει ο Claude Lefort, είναι "ο λόγος ενός ατόμου που δεν μένει εγκλωβισμένο στον κύκλο των θέσεών του, δεν φοβάται να ανατρέψει τις πεποιθήσεις του, και επιστρατεύεται εθελοντικά σε πίστες που τον κάνουν να χάσει την όψη των αναφορών που είχε προσδιορίσει."[43] Αυτή η άσκηση πιστεύουμε είναι, πάνω απ' όλα, μια προσπάθεια να σκεφτούμε εκ νέου τη δημοκρατία, ειδικά σ' αυτήν την εποχή που η κατάρρευση του αντίπαλου δέους των φιλελεύθερων "δημοκρατιών" της εποχής μας, ανέτρεψε όλες τις ψευδαισθήσεις μας περί της "καλής κοινωνίας", και μας επιβάλλει να διερωτηθούμε πόσο δημοκρατικές είναι οι δημοκρατίες μας. Η επικαιρότητα αυτού του έργου του Αλέξης ντε Τοκβίλ πιστεύουμε ότι διαφαίνεται μέσα από τα ερωτήματα που εγείρει, τα οποία είναι ακόμη δικά μας ερωτήματα, και μέσα από τα οποία μπορεί να διαβάσουμε την αμφίσημη εξέλιξη των δημοκρατιών μας, την οποία σε ένα βαθμό προβλέπει και για την οποία προτείνει λύσεις οι οποίες μπορεί να είναι πεπαλαιωμένες, εντούτοις οι προβληματισμοί του παραμένουν πάντα δικοί μας.

---

[41] RICHTER Melvin, "Tocqueville's Contribution to the Theory of Revolution", *NOMOS* VIII, Revolution, Yearbook of the American Society for Political and Legal Philosophy, ed. Carl J. Fredrich, Atherton Press, 1967, σ.79

[42] LEFORT, "Penser la révolution dans la Révolution française", *Essais sur le politique XIX-XX siécles*, Esprit/ Seuil, 1986, σσ.125-126

[43] LEFORT, "Tocqueville: démocratie et art d'écrire", 1ο μ?ρος "Une exploration de la chair du social, Note sur De la democratie en Amerique," στο *Ecrire A l'epreuve du politique*, σ.55

Ι. Η Αφετηρία της Δημοκρατίας

Η αφετηρία της δημοκρατίας κατά τον Τοκβίλ αποτελεί ένα καταλυτικό στοιχείο στην εξέλιξή της, το οποίο πρέπει να μελετηθεί για να εκτιμήσουμε εάν και πώς μπορούμε να ρυθμίσουμε τις ακραίες τάσεις της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. "Οι λαοί," γράφει, "αισθάνονται πάντοτε ζωηρά την καταγωγή τους. Οι περιστάσεις που συνόδευσαν τη γένεσή τους και χρησίμευσαν στην ανάπτυξή τους επιδρούν σε όλη την υπόλοιπη σταδιοδρομία τους."[44] Με τον όρο *αφετηρία* της δημοκρατίας ο Τοκβίλ αντιλαμβάνεται αυτό που κατά τον Montesquieu είναι το "γενικό πνεύμα." Το γενικό πνεύμα ενός λαού, όπως γράφει ο Montesquieu, το προσδιορίζει "το κλίμα, η θρησκεία, οι νόμοι, τα αξιώματα της κυβέρνησης, τα παραδείγματα παλιών καταστάσεων, τα ήθη, οι τρόποι," και ανάλογα με τις περιστάσεις κάποιο από αυτά μπορεί να επηρεάζει περισσότερο από τα άλλα.[45] Ο Τοκβίλ δεν πιστεύει ότι το γενικό πνεύμα ή το εθνικό πνεύμα ενός λαού, όπως το αποκαλεί συχνά, μόνο του μπορεί να μας βοηθήσει να συλλάβουμε την εξέλιξη της δημοκρατίας. Έτσι ενώ θα κρατήσει ως δεδομένο το καθοριστικό ρόλο του γενικού πνεύματος ενός λαού, ειδικά στην ερμηνεία της αμερικανικής κοινωνίας, θα προσθέσει δίπλα στο γενικό πνεύμα ένα άλλο παράγοντα, ο οποίος όσο θα πλησιάζει την ανάλυση εν γένει της δημοκρατικής κοινωνίας, τόσο θα υπερισχύει και θα γίνεται πιο δύσκολο να διακρίνει κανείς τα χαρακτηριστικά του γενικού πνεύματος, ή πιο σωστά τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των εθνών, αυτή την άπειρη ποικιλία που κατά τον Montesquieu υπάρχει στον κόσμο.[46] Αυτό που ξεχωρίζει τη δημοκρατική κοινωνία, όπου δεσπόζει η ισότητα των συνθηκών, είναι κατά τον Τοκβίλ το γεγονός ότι το γενικό πνεύμα όλο και περισσότερο καθορίζεται αποκλειστικά από την κοινωνική κατάσταση, το "πάθος της ισότητας" και τις συνέπειές του στο πολιτικό κόσμο όπως και στην κοινωνία. Το 1831 έγραφε στις σημειώσεις του ότι "ο χαρακτήρας ενός λαού δεν είναι άλλο πράγμα από τον εγγενή χαρακτήρα της κοινωνικής τους κατάστασης."[47] Όπως παρατηρεί ο J-C Lamberti, ο Τοκβίλ πίστευε πως η πραγματική σημασία του γενικού πνεύματος προβάλλει μόνο "όταν συλλάβει κανείς την ακριβή σχέση του με την ιδέα της κοινωνικής κατάστασης,"[48] δηλαδή τις συνθήκες της ισότητας των συνθηκών που καθιερώνει η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση. "Η κοινωνική κατάσταση," εξηγεί, "είναι συνήθως το προϊόν ενός γεγονότος, μερικές φορές και νόμων, συχνότερα των δύο μαζί. Από τη στιγμή που θα υπάρξει, μπορούμε να τη θεωρήσουμε ως την αιτία των περισσοτέρων νόμων, εθίμων, που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά των εθνών. Ό, τι δεν παράγει το τροποποιεί."[49] Το ερώτημα είναι πώς ο Τοκβίλ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στη δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση των νεότερων χρόνων ένα μόνο

---

[44] ΔΑ σ.62

[45] MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, 1ος τόμος, βιβλίο XIX, κεφ. IV & V, σ. 318

[46] ό.π. σσ. 318-319

[47] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ. 191

[48] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 27 Είναι αλήθεια όπως παρατηρεί ο Melvin RICHTER, ότι ο Τοκβίλ επεκτείνει τα ήθη ώστε να συμπεριλαμβάνουν όλα αυτά που ο Montesquieu καταχωρούσε στην κατηγορία του γενικού πνεύματος, εκτός των νόμων, οι οποίοι έγιναν μια ανεξάρτητη κατηγορία, και των φυσικών και τυχαίων περιστάσεων. Αυτά πάντως που θα έχουν τη μεγαλύτερη επίδραση για τον Τοκβίλ, επειδή διασφαλίζουν την καθιέρωση μιας πολιτισμένης δημοκρατικής διακυβέρνησης, θα είναι τα ήθη, η ηθική και διανοητική κατάσταση ενός λαού: ΔΑ σ.293 βλ. RICHTER Melvin, "The Uses of Theory: Tocqueville's adaptation of Montesquieu", *στο Essays in Theory and History, An Approach to the Social Sciences*, ed. M. Richter, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1970, σ.91

[49] ΔΑ σ.78

γεγονός, η καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών, είναι κυρίαρχο, είναι αυτό που τροποποιεί ότι δεν παράγει; Για να τον καταλάβουμε θα πρέπει να δούμε την άποψή του περί της έλευσης της ισότητας στο κόσμο.

Στην *Εισαγωγή* του γνωστότερου έργου του, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, εξηγεί: "η βαθμιαία ανάπτυξη της ισότητας των συνθηκών είναι λοιπόν έργο της Πρόνοιας κι έχει τα βασικά γνωρίσματα (...) είναι καθολικού χαρακτήρα, έχει διάρκεια, διαφεύγει καθημερινά από την ανθρώπινη δύναμη, όλα τα γεγονότα όπως και όλοι οι άνθρωποι υπηρετούν την ανάπτυξή της.[50] Η δημοκρατική επανάσταση, όπως εξηγεί παρακάτω, προχωρά ακάθεκτη για αιώνες τώρα, μέσα από τα ερείπια που δημιούργησε. Αυτή η επανάσταση είναι η θέληση του Παντοκράτορα. Οι άνθρωποι συνεπώς πρέπει να συμμορφωθούν με την κοινωνική κατάσταση που τους επέβαλε η Πρόνοια, "τη σταδιακή και προοδευτική ανάπτυξη της ισότητας," δηλαδή της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης.[51] Όπως σωστά σημειώνει ο Antoine Leca, ο Τοκβίλ υιοθετεί εδώ μια συνήθη άποψη της εποχής, "όπου συναντώνται η αντικειμενική ιστορική αιτιολογία και ένα τέλος προς μια αξία: η πρόοδος βρίσκεται να είναι συγχρόνως μια απαραίτητη διαδικασία και μια εκούσια πρόοδος προς το καλύτερο."[52] Αυτό που έχει σημασία για τον Τοκβίλ είναι πως οι άνθρωποι πρέπει να ρυθμίσουν και να καθορίσουν μόνοι τους την εξέλιξη της ισότητας στη κοινωνία και στον πολιτικό κόσμο. Στη Γαλλία η εξέλιξη προς την ισότητα των συνθηκών αν και είναι η θέληση του Θεού, οι περισσότεροι άνθρωποι δεν συμμορφώνονται με αυτή την πραγματικότητα, κάτι που είναι απαραίτητο για να γνωρίσουν πως μπορούν να περιορίσουν τις ακραίες τάσεις της και να της δώσουν αυτή την κατεύθυνση που θα είναι λιγότερο επικίνδυνη για την κοινωνία. Η κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας, έχει λοιπόν μια απόλυτη δύναμη στο βαθμό που οι άνθρωποι δεν μπορούν να τη σταματήσουν, αλλά όταν έχουν τις ικανότητες και τις γνώσεις για να την χειραγωγήσουν, όπως έκαναν οι Αμερικανοί χάρης στα ήθη τους, τους νόμους και τις συνθήκες της επικράτειάς τους, τότε το πεπρωμένο τους είναι στα χέρια τους. Ο ίδιος πίστευε ότι ακόμη υπήρχε ελπίδα να ποδηγετήσουν οι λαοί την εξέλιξη προς την ισότητα των συνθηκών: "Η διαπαιδαγώγηση της δημοκρατίας, η αναζωογόνηση αν γίνεται των αρχών της, ο εξαγνισμός των ηθών της, η ρύθμιση των κινήσεών της, η σταδιακή αντικατάσταση της απειρίας της με τη γνώση των ζητημάτων, η διάγνωση των αληθινών συμφερόντων της και των τυφλών της ενστίκτων. Η προσαρμογή της κυβέρνησής της στον τόπο και το χρόνο. Η τροποποίησή της ανάλογα με τις περιστάσεις και τους ανθρώπους. Αυτό είναι το πρώτο κα-

---

[50] ό.π.σ.43-4

[51] ό.π. σ.44

[52] LECA Antoine, *Lecture Critique d'Alexis de Tocqueville*, Presses Universitaires d' Aix-Marseille, 1987, σ. 192 Όπως έγραφε ο Constant επίσης, την ίδια περίπου εποχή, "η ισότητα είναι μια γενέτειρα ιδέα (idee mère), p?υ ποτέ δεν ήταν ακριβώς εκδιωγμένη από την καρδιά του ανθρώπου. Τη συνδυάζει με όλα...Πέρα από το αδιαπέραστο σύννεφο που καλύπτει την γέννησή της, βλέπουμε το ανθρώπινο είδος να προχωρά προς την ισότητα πάνω από τα ερείπια θεσμών όλων των ειδών. Με αυτή την έννοια κάθε βήμα που έκανε ήταν χωρίς επιστροφή. Εάν καμιά φορά πιστεύουμε ότι αντιλαμβανόμαστε μια κίνηση οπισθοδρομική, είναι ότι παίρνουμε τον αγώνα σαν μια ήτα και την αναστάτωση της συμπλοκής σαν μια φυγή." Και επίσης αλλού γράφει: "Η τελειοποίηση του ανθρώπινου γένους δεν είναι άλλο πράγμα από την τάση προς την ισότητα.(...) Αυτή η τάση προέρχεται από το γεγονός ότι η ισότητα μόνο συμφωνεί με την αλήθεια, δηλαδή, τις άλλες σχέσεις των πραγμάτων ανάμεσά τους και των ανθρώπων ανάμεσά τους" στο CONSTANT Benjamin, "De la force du gouvernement actuel de la France et la necessite de s'y rallier" s.31 και "De la perfectibilite de l' espèce humain", σ. 47 στο *De la liberté chez les modernes*, Pluriel, 1980

θήκον που επιβάλλεται στις μέρες μας σε όσους διοικούν την κοινωνία."[53] Έτσι ο Τοκβίλ θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η ισότητα των συνθηκών, η βασική αρχή της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, σε συνδυασμό με το γενικό πνεύμα καθορίζει την εξέλιξη της δημοκρατίας. Είναι μέσα από αυτήν τη σχέση που θα μπορεί να προσδιορίσει το βαθμό στον οποίο η δημοκρατία θα είναι μια μετριοπαθής ή μια ακραία μορφή δημοκρατίας, μια δημοκρατία που ποδηγετείτε από τα ήθη και τους νόμους ή μια δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση που είναι εγκαταλειμμένη στα ακραία της ένστικτα.

Στη Γαλλία, γράφει, η κοινωνική επανάσταση έκανε τους ταχύτερους προόδους "βάδισε όμως πάντοτε στην τύχη."[54] Οι κρατικοί ηγέτες δεν προετοίμασαν τις συνθήκες εκ τον προτέρων ενώ οι ισχυρές, πιο νοήμονες και ηθικότερες τάξεις του έθνους δεν επιδίωξαν να την κατευθύνουν, κυριαρχώντας πάνω της. Έτσι η δημοκρατία εγκαταλείφτηκε "στα άγρια ένστικτά της (...) στερημένη από την πατρική φροντίδα (...) κατέλαβε αιφνίδια την εξουσία." Όταν ήταν δυνατή τη λάτρεψαν και υποτάχτηκαν σ' αυτήν δουλικά και όταν αποδυναμώθηκε προσπάθησαν να την καταστρέψουν αντί "να αναζητήσουν την αγωγή και τη διόρθωσή της." Η δημοκρατική επανάσταση, συμπεραίνει, "συντελέστηκε στο υλικό στρώμα της κοινωνίας χωρίς να συμβεί, στους νόμους, στις ιδέες, στις συνήθειες και στα ήθη, η αλλαγή που ήταν αναγκαία για να καταστήσει την επανάσταση ωφέλιμη. Έχουμε έτσι τη δημοκρατία, μείον αυτά που μετριάζουν τα κουσούρια της και αναδεικνύουν τα φυσικά της πλεονεκτήματα. Και βλέποντας ήδη τα κακά που κουβαλά μαζί της εξακολουθούμε να αγνοούμε τα αγαθά που μπορεί να δώσει."[55] Η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση αν και είναι το πεπρωμένο της ανθρωπότητας, αν και ισότητα των συνθηκών είναι μια γενεσιουργός αρχή που κυριαρχεί επί των πάντων στη δημοκρατική κοινωνία, οι συνέπειές της διαφέρουν. Όταν οι άνθρωποι καλλιεργήσουν τα κατάλληλα ήθη και εφαρμόσουν αυτούς τους θεσμούς που τους επιτρέπουν να ρυθμίζουν τα ένστικτά της, την ακραία ισότητα και ελευθερία, οι συνέπειές της μπορεί να είναι ωφέλιμες για το πολιτισμό. Αντίθετα όμως, όταν δεν υπάρχουν τα κατάλληλα ήθη και οι συνήθειες που μπορούν να χειραγωγήσουν τα ακραία ένστικτα της ισότητας, η ανθρωπότητα θα οδηγηθεί ευθέως προς μια νέα μορφή δεσποτισμού. Όπως έδειξαν οι Αμερικανοί, αυτά τα χαρακτηριστικά του γενικού πνεύματος που τους βοήθησαν να χειραγωγήσουν τα ένστικτα της δημοκρατίας συνδέονταν με την ικανότητά τους να αποδεχτούν τις επιταγές της, δηλαδή να αναγνωρίσουν καθολικά δικαιώματα και να προστατέψουν τις ατομικές ελευθερίες. Εντούτοις ο Τοκβίλ δεν διστάζει να επισημάνει ότι ως ένα βαθμό, ήταν ακριβώς τα χαρακτηριστικά του γενικού πνεύματος που ήταν ξένα προς το δημοκρατικό πνεύμα αυτά τα οποία τους επέτρεψαν αν αντισταθούν στα ακραία πάθη της, δηλαδή οι ρεπουμπλικανικές αρχές τους και οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.

Η κοινωνική κατάσταση των Αγγλοαμερικανών όπως σημειώνει ο Francois Furet, είναι προϊόν μιας μετανάστευσης, η οποία "τους γλίτωσε από τα αναπόσπαστα πάθη ενός αγώνα εναντίον μιας αριστοκρατικής κοινωνίας."[56] Γεγονός που εξηγεί πως η αμερικανική διακήρυξη ανεξαρτησίας παίρνει συγχρόνως τη μορφή μιας τομής με το παρελθόν και μιας συνέχειας ή ολοκλήρωσης του παρελθόντος. Είναι μια τομή στο

---

[53] ΔΑ σ. 44
[54] ό.π. σσ. 44-5
[55] ό.π. σ.45
[56] FURET, "La découverte de l' Amérique", *Magazine Littéraire*, αρ.236, Δεκέμβριος,1986, σ.39

βαθμό που το γενικό πνεύμα τους, που είναι το αγγλικό πνεύμα, κάτω από τις ιδιάζουσες συνθήκες μιας *παρθένας* κατάστασης είναι ελεύθερο να εκφραστεί κατά τρόπο που θα ήταν αδύνατος στη μητρόπολη γιατί εκεί θα συναντούσε την αντίσταση διάφορων κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών συμφερόντων. Είναι όμως μια συνέχεια στο βαθμό που στο συλλογικό υποσυνείδητο των μεταναστών υπήρχε η πεποίθηση ότι πραγματοποιούσαν ακέραια τα οράματα της κληρονομιάς τους και του πεπρωμένου τους, τις αρχές που είχαν διδαχθεί. Έτσι ενώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι το γενικό πνεύμα των Αγγλοαμερικανών είναι ένα κράμα κλασικού ρεπουμπλικανισμού και του πουριτανισμού, που αναπτύσσεται έναντι της διαφθοράς και των αυθαιρεσιών της Αγγλικής μοναρχίας και της αγγλικανικής εκκλησίας, αυτό που ενισχύθηκε και αναπτύχθηκε στο νέο κόσμο, ήταν αυτά τα γνωρίσματα της κληρονομιάς τους που θα θεμελιώσουν μια ιδιότυπη δημοκρατική κοινωνική κατάσταση. Γνωρίσματα τα οποία είχαν συνεισφέρει στην ολοκλήρωση του οράματός τους σε μια παρθένα πραγματικότητα, επιτρέποντας την ανάπτυξή του ελεύθερα από τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που οδήγησαν σε αυτό.

Οι Αγγλοαμερικανοί δεν χρειάστηκαν να ανατρέψουν μια αριστοκρατική κοινωνία για να θεμελιώσουν τις συνθήκες της ισότητας, μια εν δυνάμει ισότητα που γεννιέται μέσα από την αναγνώριση των ικανοτήτων, το σεβασμό του δημόσιου συμφέροντος και την ελευθερία της αυτοκυβέρνησης. Η δημοκρατία δεν θα είναι η αρχή μιας άλλης ιστορίας, της κατ' εξοχήν ιστορίας, όπου αμφισβητούνται όλα τα δεδομένα, αλλά θα είναι η μόνιμη ολοκλήρωση, η τελειοποίηση του πεπρωμένου του αμερικανικού έθνους, ή των δεδομένων αρχών του αμερικανικού δόγματος, επιτρέποντας σε σύγχρονους αμερικανούς ερευνητές της αμερικανικής πολιτικής ιστορίας, να ομιλούν για τη "μονιμοποίηση της επανάστασης" ή για τη "θεσμοθέτηση και νομιμοποίηση της επανάστασης" στην Αμερική.[57] Έτσι λοιπόν το μεγάλο προνόμιο των Αμερικανών ήταν ότι δεν χρειάστηκαν μια επανάσταση, μια ρήξη με το παρελθόν τους, για να καθιερώσουν τη δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση, γεγονός που θα τους επιτρέψει να χειραγωγήσουν τα ένστικτα της δημοκρατίας και να επωφεληθούν από τα πραγματικά αγαθά που προσφέρει. Όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, "Για να γνωρίσουμε τη νομοθεσία και τα ήθη ενός λαού, πρέπει να αρχίσουμε με τη μελέτη της κοινωνικής του κατάστασης." Η κοινωνική κατάσταση των Αμερικανών συμπληρώνει "είναι εξόχως δημοκρατική. Το χαρακτήρα αυτό τον είχε από τη γέννηση των αποικιών και τον έχει ακόμη περισσότερο στις μέρες μας." Έτσι, καταλήγει, "η πρώτη αιτία των περισσότερων νόμων, εθίμων, ιδεών που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά" τους, αυτή που τροποποιεί ότι δεν παράγει, είναι η δημοκρατική κοινωνική τους κατάσταση δηλαδή η ισότητα των συνθηκών.[58] Στην Αμερική σε αντίθεση με τη Γαλλία αυτή η απόλυτη κυριαρχία της κοινωνικής κατάστασης, ενός γεγονότος, δεν σημαίνει καθόλου πως οι Αμερικανοί ποδηγετούνται από το "πάθος της ισότητας," αντίθετα, οι νόμοι τους, τα έθιμά τους και ιδέες τους είναι κατάλληλα ανεπτυγμένα για να μπορούν να ρυθμίζουν τις ακρότητές της.

---

[57] βλ. HOWARD Dick, *Naissance de la pensée politique américaine 1763-1787*, eds. Ramsay, 1987, σ. 320 και WOOD Gordon, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, Institute of Early American History and Culture, Williamsburg Virginia, University of North Carolina, Chapel Hill Press, 1969, σ. 614

[58] ΔΑ σ.78

Η σχέση ανάμεσα στο γενικό πνεύμα ενός λαού και τη δημοκρατική κοινωνική του κατάσταση, όταν η ισότητα έχει γίνει η γενέτειρα αρχή, μπορεί να πάρει τη μορφή της 'γενικής συναίνεσης' - Αμερική, όπου η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση και το γενικό πνεύμα του αμερικανικού λαού μπόρεσαν να συνυπάρξουν ειρηνικά - ή τη μορφή μιας 'γενικής σύγκρουσής' - Γαλλία και γενικώς η Ευρώπη, όπου η νέα δημοκρατική κοινωνική κατάσταση για να καθιερωθεί έπρεπε να αλλάξει "η ηθική και διανοητική κατάσταση του λαού"[59] και να αμφισβητηθούν ριζικά όλες οι ιδέες και τα ήθη που διαιωνίζουν την αριστοκρατική αρχή της ανισότητας των συνθηκών. Η Αμερική παρουσιάζει αυτό το μοναδικό φαινόμενο μιας κοινωνίας η οποία θα καθιερώσει την αρχή της ισότητας των συνθηκών και της καθολικής ελευθερίας, χωρίς να χρειαστεί να αμφισβητήσει ριζικά τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τα αξιώματα, τους νόμους, τα ήθη ή τους τρόπους του παρελθόντος. Αντίθετα, λόγο των εξαίρετων κοινωνικών συνθηκών και της απουσίας μιας αριστοκρατίας με κληρονομικά προνόμια στην επικράτειά της, μπόρεσε να συμβιβάσει τις ρεπουμπλικανικές αρχές με μια περιορισμένη, ή σύμφωνα με την ορολογία της H. Arendt, πολιτισμένη δημοκρατική κυβέρνηση.

Η καλή τύχη των Αμερικάνων δεν ήταν μόνο ότι "γεννήθηκαν ίσοι",[60] αλλά, ότι μαζί με την κοινωνική κατάσταση της ισότητας απολάμβαναν τη λαϊκή κυριαρχία. Στην Αμερική η ίδια η λαϊκή κυριαρχία ήταν μια γενεσιουργός αρχή της οργάνωσης των κοινοτήτων τους, οι οποίες ήδη εφάρμοζαν μια ιδιότυπη δημοκρατία. Οι κοινότητες απολάμβαναν το προνόμιο μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης, την ισότητα μαζί με την ελευθερία, κάτι που θα τους επιτρέψει να αποτρέψουν τους κινδύνους που εγκυμονεί η ίδια η ισότητα. Σε αντίθεση όμως με την συνηθισμένη εξέλιξη των κοινωνιών που θα πρέπει πρώτα να κατακτήσουν την ισότητα για να εφαρμόσουν τη λαϊκή κυριαρχία, στην Αμερική η λαϊκή κυριαρχία αποτελεί μια πραγματική πολιτική ελευθερία, γιατί δεν είναι συνέπεια της κοινωνικής κατάστασης, αλλά είναι μια *πραγματικότητα* που, κατά τον Τοκβίλ, επέτρεψαν οι περιστάσεις, οι γνώσεις, η καταγωγή και πάνω από όλα τα ήθη των μεταναστών. Από την άλλη πλευρά του Ατλαντικού, στη Γαλλία η αφετηρία της δημοκρατίας και η νέα κοινωνική τάξη που επιβάλλει η αρχή της ισότητας και της καθολικής ελευθερίας οδηγούν σε μια γενική σύγκρουση. Υπάρχει μια πλήρης αντίθεση ανάμεσα στις αριστοκρατικές συνήθειες, ιδέες, τα θρησκευτικά ήθη και τη δημοκρατική ελευθερία και ισότητα, οι οποίες για να καθιερωθούν μέσα στην κοινωνία δίχως να προκαλούν συγκρούσεις και αντιθέσεις, χρειάζεται η κατάλληλη παιδεία που θα καλλιεργήσει τα αντίστοιχα δημοκρατικά ήθη, ιδέες, συνήθειες.

Στη Γαλλία η δημοκρατία δε θεμελιώνεται παρά μέσα από την αμφισβήτηση των αρχών του παρελθόντος, διασπώντας τον κοινωνικό ιστό και μετασχηματίζοντάς τον επάνω σε εντελώς διαφορετικές και αντίθετες αρχές. Εκεί μια αριστοκρατική κοινωνία και μια απόλυτη πολιτική εξουσία θα πρέπει να ανατραπούν και τη θέση τους να πάρει ένα δημοκρατικό κοινωνικό και πολιτικό καθεστώς. Δεν πρόκειται για μια τομή και μια συνέχεια αλλά για μια απόλυτη ρήξη, τουλάχιστον αυτό πίστευαν οι επαναστάτες και προς αυτόν τον στόχο πορευόταν η κοινωνία. Γι' αυτό το λόγο, εξηγεί ο Τοκβίλ, "εγκαταλείψαμε ό,τι το χρήσιμο θα μπορούσε να παρουσιάσει το παλαιό καθεστώς, χωρίς να αποκτήσουμε ό,τι το χρήσιμο θα μπορούσε να προσφέρει η πα-

[59] ό.π. σ. 293
[60] ό.π.σ.516

ρούσα κατάσταση."[61] Αυτή ήταν η εικόνα που άφησε πίσω του ο αγώνας και η αναρχία που προκάλεσε η ανατροπή του παλιού καθεστώτος, αυτών των πεπαλαιωμένων αριστοκρατικών κοινωνικών και πολιτικών θεσμών, και η επινόηση των νέων δημοκρατικών θεσμών που θα έπαιρναν τη θέση τους. "Η δημοκρατία στη Γαλλία παρενοχλημένη στην πορεία της ή αφημένη χωρίς στήριγμα στα αναρχούμενα πάθη, ανέτρεψε καθετί που συναντούσε στο διάβα της, κλονίζοντας εκ βάθρων καθετί που δεν κατέστρεψε. Δεν την είδαμε να επικρατεί λίγο λίγο πάνω στην κοινωνία με σκοπό την ειρηνική εγκαθίδρυση της εξουσίας της. Βάδισε ασταμάτητα μέσα στην αταξία και τη θέρμη της πάλης, εξωθημένη πέρα απ' τα φυσικά όρια της άποψής τους, εξαιτίας των απόψεων και των υπερβολών των αντιπάλων τους..."[62] Ο Τοκβίλ διαπιστώνει σωστά πως ο αγώνας ανάμεσα στις αριστοκρατικές και τις δημοκρατικές αρχές οδήγησε και τις δύο πλευρές σε υπερβολές, θα μείνει εκεί όμως, και έτσι θα ακυρώσει, όπως σωστά παρατηρεί ο F. Furet, την πραγματική *δυναμική* της δημοκρατικής επανάστασης, μια νέα "ιστορική συνείδηση," η οποία υπό τις συνθήκες της αριστοκρατικής κοινωνικής κατάστασης και της απόλυτης μοναρχίας δε μπόρεσε να καθιερώσει ειρηνικά τη νέα δημοκρατική εξουσία.[63]

Τη νέα αυτή εξουσία ποτέ δεν θα την προσδιορίσει επακριβώς σαν να μην είχε μια ξεκάθαρη μορφή, επειδή δεν μπορεί να φανταστεί πως μπορεί να ποδηγετηθεί, αλλά, θα μας αφήσει κάποιες από τις ωραιότερες περιγραφές των συνεπειών της στη κοινωνία και στον πολιτικό κόσμο: "...έχει σπάσει ο φυσικός δεσμός που ενώνει τις απόψεις με τα γούστα και τις πράξεις με τις πεποιθήσεις. Η συμπάθεια που παρατηρήθηκε σε όλες τις εποχές ανάμεσα στα αισθήματα και τις ιδέες των ανθρώπων μοιάζει να έχει καταλυθεί και θα έλεγα πως έχουν καταργηθεί όλοι οι νόμοι της ηθικής αναλογίας (...) η θρησκεία βρίσκεται στιγμιαία μεταξύ των δυνάμεων που ανατρέπει η δημοκρατία, και συχνά της συμβαίνει να αποκρούει την ισότητα (...) Οι άνθρωποι της θρησκείας καταπολεμούν την ελευθερία και οι φίλοι της ελευθερίας μάχονται κατά της θρησκείας (...) ένας κόσμος όπου τίποτα δεν βρίσκεται σε συνάρτηση, όπου η αρετή στερείται της ιδιοφυΐας και η ιδιοφυΐα της τιμής. Όπου η αγάπη της τάξης συγχέεται με τη γεύση της τυραννίας και η ιερή λατρεία της ελευθερίας με την περιφρόνηση των νόμων. Όπου η συνείδηση ρίχνει ένα αμφίβολο φως στις ανθρώπινες πράξεις. Όπου τίποτα πια δεν φαίνεται να απαγορεύεται, ούτε να επιτρέπεται, τίποτα δε είναι τίμιο ή ανέντιμο, αληθινό ή ψεύτικο." Εντούτοις, αν και η αφετηρία της δημοκρατίας μοιάζει να οδηγεί σε μια ανυπέρβλητη αναρχία, ο ίδιος πιστεύει πως "ο Θεός ετοιμάζει στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες ένα σταθερότερο και ηρεμότερο μέλλον."[64] Έχοντας πειστεί πως και οι Γάλλοι μια μέρα θα διδαχθούν πως να χειραγωγούν το "πάθος της ισότητας" αφού το διαχωρίσουν από τα επαναστατικά πάθη, δεν μπορεί να φανταστεί πως μια δημοκρατική κοινωνία θα μπορούσε να παραμείνει μονίμως σε μια κατάσταση αβεβαιότητας και αταξίας.

Η αμερικανική αφετηρία της δημοκρατίας, οι κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες που προηγήθηκαν της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας (1776), συνοψίζεται στο φαινόμενο της *κοινοτικής δημοκρατίας*, που ο Τοκβίλ διαγιγνώσκει με τόσο θαυμασμό. Τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινοτικής δημοκρατίας ήταν η απουσία

[61] ό.π. σ.47
[62] ό.π. σ.48
[63] FURET, "La Révolution Française est terminée", sto *Penser la Révolution française*, σσ.41 επ.
[64] ΔΑ σ.47-9

ταξικών διακρίσεων που ανάγουν την ανισότητα σε εμπόδιο της ελεύθερης ανέλιξης κάθε ανθρώπου σύμφωνα με τις ικανότητές του και η άρρηκτη σχέση που υπήρχε ανάμεσα στην ελευθερία των μεταναστών να αυτοθεσπίζονται και να αυτοδιοικούνται και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Η κοινοτική δημοκρατία ήταν προϊόν και αιτία συνύπαρξης διαφορετικών και συχνά αντίθετων παραδόσεων: ο κλασικός ρεπουμπλικανισμός των Wigs μαζί με τα ριζοσπαστικά δημοκρατικά παρακλάδια του, τα συντηρητικά, αλλά, επίσης, ριζοσπαστικά στοιχεία της πουριτανικής παράδοσης.[65] Η αμερικανική ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας διαμορφώνεται μέσα από αυτό το κοινοτικό πνεύμα που καλλιεργεί συγχρόνως στοιχεία αντίστασης και συντήρησης, τα οποία θα αποτελέσουν τα βασικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής κοινωνίας και της πολιτικής της οργάνωσης μετά την ανεξαρτησία των αποικιών. "Η Αμερική," γράφει ο Τοκβίλ, "είναι η μόνη χώρα όπου μπορέσαμε να παρευρεθούμε στη φυσική και ήρεμη ανάπτυξη μιας κοινωνίας, και όπου στάθηκες δυνατό να διασαφηνιστεί η επίδραση που άσκησε το ξεκίνημά της στο μέλλον των πολιτειών."[66] Το μεγάλο προνόμιό της βρίσκεται στο γεγονός ότι αναφαίνεται μια σύμπτωση ανάμεσα στις ιδέες που κληρονόμησαν και τελειοποίησαν οι Βρετανοί μετανάστες στις κοινότητες - τον κλασικό ρεπουμπλικανισμό των Wigs και τον πουριτανισμό - και τη δημοκρατική αρχή της ελευθερίας και της ισότητας που *απελευθέρωσε* η διακήρυξη της ανεξαρτησίας τους. Για να κατανοήσουμε λοιπόν την αμερικανική δημοκρατία, όπως μας λέει, πρέπει να εξετάσουμε προσεχτικά την αφετηρία της, το γεγονός ότι, για τους μετανάστες δεν υπάρχει ζήτημα σύγκρουσης με τις αρχές που κληρονόμησαν αλλά ζήτημα ολοκλήρωσής τους. Όπως γράφει η H. Arendt, "η πολιτική μεγαλοφυΐα του αμερικανικού λαού ή η μεγάλη τύχη που χαμογέλασε στην αμερικανική [ομοσπονδιακή] πολιτεία έγκειται συγκεκριμένα (...) στην εξαιρετική ικανότητά του να εκτιμά το παρελθόν με το βλέμμα του μέλλοντος."[67] Η έλευση της δημοκρατίας στην Αμερική διακρίνεται από μια τομή μέσα στη συνέχεια και όχι από μια ουσιαστική ρήξη με το παρελθόν, αρκούσε οι Αγγλοαμερικανοί όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ να μην ξεχάσουν αυτά που είχαν διδαχθεί και να μεταλαμπαδεύσουν τα ίδια αυτά φώτα στους απογόνους τους. "Στις Ηνωμένες Πολιτείες," καταλήγει "η κοινωνία δεν έχει παιδική ηλικία γεννιέται σε ώριμη ηλικία."[68] Όπως γράφει ο Αμερικανός ιστορικός Bernard Bailyn, εκεί η δημοκρατία καθιδρύεται πραγματώνοντας, κατανοώντας, εκπληρώνοντας, εκλογικεύοντας και τελειοποιώντας την κληρονομιά της ελευθερίας, η οποία για τους άποικους αντιπροσώπευε το πεπρωμένο της Αμερικής. Οι Αμερικανοί, κατά τον ίδιο συγγραφέα, δεν κατέστρεψαν μια κοινωνική κατάσταση, αλλά ανέτρεψαν μια εξουσία της οποίας τις δραστηριότητες θεωρούσαν αυθαίρετες.[69]

---

[65] Βλ. σχετικά με τη ριζοσπαστική παράδοση που επηρέασε ιδεολογικά το κίνημα της ανεξαρτησίας και την αντίληψη περί των δικαιωμάτων, αν και η σύσταση της Ένωσης και τους Ομοσπονδιακού κράτους εξαφάνισε οποιαδήποτε κατάλοιπά αυτής της παράδοσης, βλ. BAILYN Bernard, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, 1971 (ed.), ROSSITER Clinton, *Seedtime of the Republic· the origin of the American tradition of political liberty*, N.Y., 1953 και MARIENSTRAS, E., *Nous, le peuple Les origines du nationalisme américaine*, Paris, 1988

[66] ΔΑ σ.63

[67] ARENDT, *On Revolution*, σ.198

[68] ό.π. σσ.306-7

[69] BAILYN, *The Ideological Origins of the American Revolution*, σ.19, επίσης του ίδιου, "The Political Experience and Enlightenment Ideas in Eighteenth Century America", *The American Historical Review*, vl. XVII, no. 2, jan. 1962, σ. 351, επίσης, "The Central Themes of the American Revolution. An Interpretation", στο *Essays on the American Revolution*, eds. S.G.Kurtz & J.H.Hutson, Institute of Early American History and Culture, Williamsburg Virginia, 1973, σ.13

Η λεγόμενη αμερικανική επανάσταση δεν είχε συνεπώς άλλο στόχο από αυτόν της απελευθέρωσης και της ολοκλήρωσης των οραμάτων που κληρονόμησαν οι μετανάστες και τα οποία καθορίζουν τα πλαίσια εξέλιξης του αμερικανικού δόγματος. Ένα δόγμα που είναι αδιάσπαστο από την οργάνωση της κοινωνίας τους, γιατί οι εξαιρετικές συνθήκες που γνώρισαν στη νέα τους πατρίδα, τους επέτρεψαν να εναρμονίσουν την ιδεολογία και την πραγματικότητα κατά τρόπο που ούτε οι Γάλλοι επαναστάτες δεν θεώρησαν ποτέ δυνατό. Οι Αμερικανοί δεν αντιμετωπίζουν μια διεφθαρμένη κοινωνία που πρέπει να ανατραπεί και να ανασυσταθεί σε εντελώς νέες βάσεις. Ήδη στις κοινότητες απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα ενός κατά τα φαινόμενα δημοκρατικού κοινωνικού καθεστώτος, ενώ οι αρχές και οι πεποιθήσεις τους, τους προστατεύουν από τους κινδύνους που εκκολάπτει η ίδια η δημοκρατία. Ο πόλεμος ανεξαρτησίας ή η επανάστασή τους επεκτείνει αυτά τα αγαθά στη κομητεία, στις πολιτείες και τέλος στο ομοσπονδιακό κράτος, ανατρέποντας την αγγλική κυριαρχία που περιόριζε τις ελευθερίες τους. Η δημοκρατία τους όμως στηρίζεται σε αρχές και πεποιθήσεις που, όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, τους εμποδίζουν να συλλάβουν και να τολμήσουν τα πάντα.[70] Η απελευθέρωσή τους από τον αγγλικό ζυγό αν και επεκτείνει τα δικαιώματα που απολάμβαναν στις κοινότητες, δεν τα απελευθερώνει από τις ρεπουμπλικανικές αρχές, τις συνήθειες, τις παραδόσεις και τις πεποιθήσεις που αλλού χαρακτηρίστηκαν ανταγωνιστικές προς τις επιταγές της δημοκρατίας. Επειδή η δημοκρατία τους δεν είναι προϊόν σύγκρουσης και επινόησης νέων διεκδικήσεων, αλλά, είναι δώρο της φύσης, της φυσικής κατάστασης της κοινωνίας, την οποία η πολιτική δραστηριότητα δεν μπορεί ούτε να προσδιορίσει ούτε να αμφισβητήσει, η δημοκρατική διαδικασία θα παραμείνει για αρκετές δεκαετίες περιορισμένη στα πλαίσια αυτής της ιδιάζουσας κατάστασης όπου συνταυτίζονται ιδεολογία και πραγματικότητα.

Η *κοινοτική δημοκρατία* είναι η αφετηρία της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στην Αμερική. Οι *ελευθερίες* που απολάμβαναν οι Αγγλοαμερικανοί στις κοινότητες, από τη στιγμή που διακηρύσσεται η ανεξαρτησία των πολιτειών από την Μεγάλη Βρετανία θα επεκταθούν σε όλα τα επίπεδα της αμερικανικής ομοσπονδιακής πολιτείας. Έτσι θα καθιερώσουν μια δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση δίχως σύγκρουση, δίχως επανάσταση, χαρακτηριστικό που, όπως παρατηρεί επανειλημμένος ο Τοκβίλ, θα διακρίνει καθοριστικά την καθιέρωση της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας από τη γαλλική. Μολονότι θα περάσουν πολλά χρόνια μετά την Ένωση πριν η ομοσπονδιακή πολιτεία κατονομαστεί ως δημοκρατική, η βιωσιμότητά της θα εξαρτάται, όπως σωστά προέβλεψε ο James Madison στα *Κείμενα του Ομοσπονδιακού* από τη δυνατότητα να συνδυάσουν τις επιταγές των ρεπουμπλικανικών αρχών και αυτές των δημοκρατικών αρχών, δηλαδή του αντιπροσωπευτικού συστήματος, ώστε να καθιερώσουν μια "ρεπουμπλικανική δημοκρατία."[71] Η βασική διαφορά λοιπόν ανάμεσα στην αμερικανική και τη γαλλική αφετηρία της δημοκρατίας, η οποία, όπως γράφει ο Τοκβίλ, θα επηρεάζει το υπόλοιπο της σταδιοδρομίας τους, είναι στο γεγονός ότι η πρώτη εγκαθιδρύεται και αναπαράγεται μέσα από την δυνατότητά της να διατηρήσει *αόρατη* την κοινωνική σύγκρουση που αποκαλύπτει η διακήρυξη της δημοκρατικής ελευθερίας και ισότητας, ενώ η δεύτερη εγκαθιδρύεται και αναπαράγεται από την δυνατότητά της να διατηρήσει *ορατή* την κοινωνι-

---

[70] ΔΑ σ.298

[71] HOWARD, "Democratic Republic or Republican Democracy? The Significance of the American and French Revolution after 1989" σ.14, MADISON, HAMILTON, JAY, *The Federalist Papers*, Mentor Books, 1961, Madison, no.63, σ.384-6

κή σύγκρουση που αποκαλύπτει η διακήρυξη της δημοκρατικής ελευθερίας και ισότητας. Δεν πρόκειται όμως για δύο δημοκρατίες, αλλά για την καθιέρωση μιας δημοκρατικής πολιτείας όπου η δημοκρατία περιορίζεται από τις ρεπουμπλικανικές αρχές, είναι, με άλλα λόγια, μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία (Howard) και τη καθιέρωση μιας δημοκρατικής πολιτείας που διατηρεί μερικά στοιχεία του ρεπουμπλικανισμού, του γενικού καλού ή του δημόσιου συμφέροντος που αφομοιώνει η ιδέα του έθνους-κράτους. Και στη μια όμως όπως και στην άλλη περίπτωση, αυτό που δεν μπορεί πια να ανατραπεί, αυτό που υπάγεται στην ίδια τη διακήρυξη καθολικών των δικαιωμάτων της ισότητας και της ελευθερίας, είναι η ατελέστατη διεκδίκηση νέων δικαιωμάτων από κοινωνικές ομάδες τις οποίες καμία σύγχρονη πολιτεία δεν μπορεί να σταματήσει, γιατί δεν μπορεί να περιοριστεί στα δεδομένα της.[72]

Σε αντίθεση με την Γαλλία, όπου η ρήξη με την κοινωνική και πολιτική κατάσταση του παλιού καθεστώτος είναι η προϋπόθεση για την έλευση της δημοκρατίας, "Η αποβίβαση των πουριτανών," όπως παρατηρεί ο Marcel Gauchet, "δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσει (...) το πρόβλημα της ανάπλασης του πολιτικού και του κοινωνικού, του κρατικού και του εθνικού πρότυπου του ατόμου. Οι Αμερικανοί θα μπορούν να συγκεντρωθούν μόνο πάνω στην έκδηλη συνέπεια της [πολιτικής] διαδικασίας."[73] Είναι όμως αυτή η προνομιακή αφετηρία της δημοκρατίας στην Αμερική (μια κατά τα φαινόμενα *δημοκρατική* κοινωνική και πολιτική κατάσταση στις κοινότητες), που θα κάνει δύσκολη, ή θα παρεμποδίσει, την αναγνώριση των επιταγών της δημοκρατικής διαδικασίας, που θα απελευθερώσει η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων. Η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων θα πολλαπλασιάσει την ελευθερία και την ισότητα ποσοτικά, αλλά δεν τις μετατραπεί ποιοτικά, γιατί δεν εκπηγάζουν από τον ανταγωνισμό αλληλοσυγκρουόμενων διεκδικήσεων, αλλά από την αφομοίωση νέων δικαιούχων των διακηρυγμένων η δεδομένων δικαιωμάτων που ανέδειξε η σύμπτωση της αφετηρίας και της αρχής της 'δημοκρατίας' στην Αμερική. Στη Γαλλία, αντίθετα, με όλες τις επιπτώσεις που συνεπάγονται, η δημοκρατική επανάσταση και η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων, θα ξεκινήσει μια διαδικασία μέσα από την οποία κάθε νέα διεκδίκηση της ελευθερίας και της ισότητας θα αποτελεί μια νέα επινόηση της δημοκρατίας, μια ποιοτική αλλαγή, που θα θέτει υπό αμφισβήτηση τις προϋπάρχουσες μορφές της, αυτές που έχουν προσλάβει το χαρακτήρα δεδομένου. Στα κεφάλαια που ακολουθούν θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε αυτή την προνομιακή αφετηρία της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στην Αμερική για να καταλάβουμε από που ο Τοκβίλ αντλεί την μεγάλη αισιοδοξία του για το μέλλον της αμερικανικής δημοκρατίας, αλλά, επίσης και τη συγκρατημένη αισιοδοξία του για το μέλλον της δημοκρατίας γενικότερα.

---

[72] LEFORT Claude, "Pour une sociologie de la démocratie", sto *Eléments d'une critique de la bureaucratie*, Gallimard, 1979, σ. 323 επ.

[73] GAUCHET, *La Révolution des droits de l'homme*, σ 15

Α. Οι πηγές της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στις βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής

Ο Τοκβίλ ξεκινά το οδοιπορικό του στο έργο του *Δημοκρατία στην Αμερική* υποστηρίζοντας ότι η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση στις βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής ήταν ήδη δημοκρατική πριν τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας τους. Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες, όπως ισχυρίζεται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του, είχαν ήδη καθιερώσει ένα είδος κοινωνικής ισότητας και πολιτικής ελευθερίας σύμφωνα με τις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις πουριτανικές πεποιθήσεις των μεταναστών, που επέτρεπαν στους ικανούς και τους ελεύθερους να αυτοκυβερνιώνται, εφαρμόζοντας ένα είδος *κοινοτικής δημοκρατίας*. Η εξαιρετική αγωγή που αποκτούσαν οι Αγγλοαμερικανοί στην "πολιτική ελευθερία" συμμετέχοντας στις υποθέσεις της κοινότητάς τους, ήταν κατά τον Τοκβίλ η βασική αφετηρία του πνεύματος της ανεξαρτησίας από τη Μεγάλη Βρετανία και η πηγή της διάρκειας και της σταθερότητας, οι οποίες πίστευε ότι διακρίνουν την αμερικανική *δημοκρατική πολιτεία*. Όπως διατυπώνει ανεπιφύλακτα, "αφού μελετήσουμε προσεκτικά την ιστορία της Αμερικής, εξετάσουμε με φροντίδα την πολιτική και κοινωνική της κατάσταση, νιώθουμε βαθύτατα πεπεισμένοι για τούτη την αλήθεια: ότι δεν υπάρχει άποψη, συνήθεια, νόμος, ούτε καν ένα γεγονός, που να μην εξηγείται άκοπα από το ξεκίνημα. Αυτοί που θα διαβάσουν λοιπόν αυτό το βιβλίο θα βρουν στο παρόν κεφάλαιο το σπέρμα των όσων θα ακολουθήσουν και το κλειδί όλου σχεδόν του έργου."[74] Για να καταλάβουμε πως ο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι βρετανικές αποικίες ήδη εφάρμοζαν ένα είδος δημοκρατίας, μια "ακαθόριστη δημοκρατία (obscure démocratie)"[75] όπως την αποκαλεί, θα εξετάσουμε αυτά τα γνωρίσματά τους που τον οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες ήταν ήδη δημοκρατικές.

Αυτά είναι η *κοινοτική ελευθερία* ή η *κοινοτική ανεξαρτησία*, ένα είδος πολιτικής ελευθερίας που εκπηγάζει από το κοινοτικό πνεύμα των Αγγλοαμερικανών. Με βάση την κοινοτική ελευθερία μπορεί λοιπόν να υποστηρίξει ότι στις κοινότητες εφαρμόζονταν η λαϊκή κυριαρχία, μια μορφή ρεπουμπλικανικής συλλογικής βούλησης, που είχε για αρχή της το γενικό καλό. Οι φυσικές, κοινωνικές και πολιτικές *συνθήκες* συμβάλλουν στην καθιέρωση μιας ιδιάζουσας ισότητας μεταξύ των μεταναστών, που απορρέει περισσότερο από την ομοιογένεια της κοινωνίας παρά από την πραγματική ισότητα των συνθηκών. Τέλος θα δούμε πως στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες η ελευθερία και η ισότητα που απολάμβαναν οι άποικοι συνυπάρχουν και συνεργούν αρμονικά με τη θρησκεία, αναγνωρίζοντας στα μέλη της κοινότητας όχι μόνο δικαιώματα αλλά και καθήκοντα μέσα από τα οποία διασφαλίζονται οι αρμονικές σχέσεις τους και η ίδια η δικαιοσύνη.

Θα πρέπει να θυμόμαστε ότι η ανάγνωσή του περιέχει συχνά στοιχεία υπερβολής γιατί αντιπαραβάλλει μονίμως, όπως ο ίδιος εξηγεί επανειλημμένα στην αλληλογραφία του, την αμερικανική πραγματικότητα με αυτήν της γηραιάς ηπείρου, συγκεκριμένα τη Γαλλία. Σε αντίθεση με τις αμερικανικές κοινότητες, η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση στη Γαλλία, όπως την περιγράφει στο τελευταίο του έργο, *Το Παλιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, για την καθιέρωση μιας δημοκρατικής πολιτείας μια ολοκληρωτική επανάσταση ήταν μόνο αναπόφευκτη αλλά και απαραίτητη. Ο ί-

[74] ΔΑ σ.63
[75] ό.π. σ.72

διος πάντως δεν θα συλλάβει τη δυναμική αυτής της επανάστασης γιατί θα εμμένει στο διαχωρισμό ανάμεσα στο επαναστατικό και το δημοκρατικό πνεύμα. Στη Γαλλία του παλιού καθεστώτος, η αριστοκρατία, η οποία κάποτε περιόριζε την εξουσία της μοναρχίας, μοναδικό οχυρό μιας ελευθερίας που απολάμβαναν λίγοι, είχε μετατραπεί σε κάστα δίχως πολιτικά δικαιώματα, εντούτοις φορέας προνομίων, τα οποία όχι μόνο τη διαχώριζαν από το λαό και όλες τις άλλες τάξεις, αλλά, την κατέστησαν επίσης το μεγαλύτερο εχθρό τους, γιατί έβλεπαν σ' αυτή την πηγή των ανισοτήτων που έκαναν τη δική τους πρόοδο και ελευθερία αδύνατη. Την ίδια στιγμή ο λαός υπέφερε από αδυσώπητες φορολογικές επιβαρύνσεις που του επέβαλλαν οι διοικητικοί λειτουργοί του βασιλιά και δεν απολάμβανε κανένα δικαίωμα. Αντίθετα, όλες οι άλλες τάξεις πλούτιζαν από την ευημερία που διέκρινε τα τελευταία χρόνια της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία. Αν και η πολιτική ελευθερία ήταν γενικώς περιορισμένη, ενώ στο λαό ήταν κυριολεκτικά ανύπαρκτη, οι Γάλλοι εντούτοις απολάμβαναν την ελευθερία να φιλοσοφούνε και να αμφισβητούνε έως και τις θεμελιακές αρχές πάνω στις οποίες στηριζόταν η μοναρχία και η θρησκεία. Η επιρροή της εκκλησίας έχοντας αποδυναμωθεί, οι άνθρωποι των γραμμάτων έγιναν οι νέοι πολιτικοί άνδρες που καθοδηγούσαν την κοινωνία προς μια *ακραία* ελευθερία και ισότητα. Οι λειτουργοί της απόλυτης μοναρχίας, για να ελέγχουν την οικονομική, κοινωνική και πολιτική πρόοδο που προωθούσε η αναπόδραστη έλευση της ισότητας στον κόσμο, ο αναγκαίος εκδημοκρατισμός της κοινωνίας και της εξουσίας, καθιέρωσαν ένα συγκεντρωτικό κράτος που έγινε συγχρόνως η αιτία και η συνέπεια της επανάστασης.[76] Έναντι αυτής της άναρχης και αχειραγώγητης δημοκρατίας που θα απελευθέρωνε η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση του παλιού καθεστώτος στη Γαλλία, στη Βόρεια Αμερική όλες οι συνθήκες που προϋπήρξαν της δημοκρατικής πολιτείας εργάστηκαν για να προετοιμάσουν το έδαφος για την καθιέρωση μιας "πολιτισμένης κυβέρνησης"(Arendt), μιας "ειρηνικής πολιτείας(République)."[77]

[76] TOCQUEVILLE, *L'Ancien Régime et la Révolution*, βλέπε βιβλία 1 και 2
[77] ΔΑ σ.39

1. Η κοινοτική ελευθερία και ανεξαρτησία

Για να καταλάβουμε τη σημασία που έχουν για τον Τοκβίλ η "κοινοτική ελευθερία" και η "κοινοτική ανεξαρτησία," πρέπει πρώτα να δούμε τις γενικές παρατηρήσεις του για τους κοινοτικούς θεσμούς. "Αν η κοινότητα υπάρχει αφότου υπάρχουν οι άνθρωποι," γράφει, "η κοινοτική ελευθερία είναι πράγμα σπάνιο και εύθραυστο," γιατί υπόκειται στις εισβολές της εξουσίας. Μία πολιτισμένη κοινωνία με δυσκολία ανέχεται τις παρεκκλίσεις και τους πειραματισμούς της κοινοτικής ανεξαρτησίας. Γι' αυτό οι κοινοτικοί θεσμοί, για να αμυνθούν έναντι μιας "ενεργητικής και ισχυρής κυβέρνησης," θα πρέπει να "έχουν λάβει όλη τους την ανάπτυξη και να έχουν αναμειχθεί στις εθνικές ιδέες και συνήθειες." Η κοινοτική ελευθερία, που "γεννιέται κατά κάποιο τρόπο μοναχή της," εξηγεί, πρέπει να σταθεροποιηθεί και να "μπεί στα ήθη" για να μην καταστραφεί. Για να μπεί όμως στα ήθη πρέπει ήδη να έχει "υπάρξει για μεγάλο διάστημα στους νόμους." Βασική αρχή του Τοκβίλ είναι πως "η δύναμη των ελεύθερων λαών εδρεύει στην κοινότητα," γιατί οι θεσμοί της "είναι για την ελευθερία ό,τι είναι τα δημοτικά σχολεία για τη γνώση. Τη φέρνουν στο λαό. Γι' αυτές ο λαός γεύεται την ήρεμη άσκηση της ελευθερίας και συνηθίζει να κάνει χρήση της." Είναι λοιπόν μόνο μέσα από τους κοινοτικούς θεσμούς που ένας λαός, υποστηρίζει, μπορεί να αναπτύξει "το πνεύμα της ελευθερίας" και να καταπολεμήσει "τον απωθημένο δεσποτισμό στο εσωτερικό του κοινωνικού σώματος" που καραδοκεί να εμφανιστεί στην επιφάνεια. Η αμερικανικές κοινότητες πίστευε είναι το μοναδική περίπτωση όπου η συγκέντρωση ανθρώπων οδήγησε στο σχηματισμό κοινοτήτων και στη εδραίωση της κοινοτικής ελευθερίας στα ήθη, τις συνήθειες και τους θεσμούς. Κανένα από τα έθνη της ευρωπαϊκής ηπείρου, κατά τον Τοκβίλ, δεν γνωρίζει το πνεύμα της ελευθερίας, με άλλα λόγια, την πολιτική ελευθερία, που καλλιεργούν οι κοινοτικοί θεσμοί, η άσκηση της κοινοτικής ελευθερίας.[78]

Ο Τοκβίλ δε διστάζει να αναγνωρίσει ότι η κοινοτική ελευθερία και η εξουσία μιας κυβέρνησης είναι ανταγωνιστικές εξουσίες, ακόμη και ασυμβίβαστες και μόνο η τέχνη, αυτό που αποκαλεί αλλού "νέα πολιτική επιστήμη"[79] μπορούν να διδάξουν την ανάγκη συνύπαρξής τους. Δίχως αγωγή στην κοινοτική ελευθερία μέσα από τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά η εξουσία γίνεται όλο και πιο δεσποτική, γιατί τα πνεύματα καλλιεργούν όλο και μεγαλύτερη ανοχή στα δεσποτικά ένστικτα της εξουσίας. Για να καταπολεμηθούν τα δεσποτικά ένστικτα της εξουσίας, αλλά, πολύ περισσότερο, αυτά μιας δημοκρατικά εκλεγμένης εξουσίας, η οποία έχοντας θεμελιωθεί στην υπερβολική αγάπη της ισότητας απειλείται από τον ατομικισμό, ο Τοκβίλ πίστευε ότι θα πρέπει να θεσμοθετηθούν νόμοι οι οποίοι θα καλλιεργήσουν και θα σταθεροποιήσουν ήθη και συνήθειες, που θα αντιστέκονται στον εγγενή δεσποτισμό της εξουσίας και της κοινής γνώμης. Η πιο σημαντική επισήμανσή του εδώ, το βασικό μήνυμα όλου του έργου του, είναι η ανάγκη να δημιουργηθούν αυτά τα μέσα που θα επιτρέψουν και θα προωθήσουν μια *κοινωνία των πολιτών*, την οποία φθάνει να προσδιορίσει συχνά έως και *πολιτική κοινωνία*. Μία κοινωνία που θα είναι ικανή να καταπολεμήσει τη *συγκέντρωση* των οποιωνδήποτε εξουσιών εν ονόματι του γενικού καλού, γιατί η οποιαδήποτε συγκέντρωση μακροπρόθεσμα, μπορεί να οδηγήσει έως

---

[78] ΔΑ σ.89-90 *Παρακάτω θα επανέλθουμε στον ισχυρισμό του Τοκβίλ ότι καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είχε την εμπειρία της κοινοτικής ελευθερίας αφού εξετάσουμε όλες τις γωνίες μέσα από τις οποίες διερευνά το κοινοτικό φαινόμενο στις βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής.*

[79] ό.π. σ.44

σε επαναστατικές εξάρσεις και να παραβιάσει ατομικά δικαιώματα, την ατομική ελευθερία.[80]

Είναι βέβαιο πως ο Τοκβίλ δεν εφησυχάζει με τη διακήρυξη της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας. Η τάση όλων των κυβερνήσεων, αλλά, ειδικά αυτών που προέκυψαν από τη λαϊκή κυριαρχία, ακόμη και στην Αμερική όπως θα δούμε, είναι να καταπατούν την κοινοτική ελευθερία, την αυτονομία των τοπικών κοινωνιών. Σε αντίθεση λοιπόν με αυτό που εμφανίζεται ως η φυσική τάση των 'δημοκρατικών' κυβερνήσεων, θεωρεί αναγκαίο η παιδεία της πολιτικής ελευθερίας να καθιερωθεί μέσω θεσμών οι οποίοι θα επιτρέψουν την προοδευτική συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Με άλλα λόγια, όπως θα δούμε πιο συγκεκριμένα, θεωρεί επιτακτικό η ίδια η εξουσία μιας αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης που εκλέγεται από την πλειοψηφία, να αναγνωρίσει ότι το συμφέρον της είναι να απελευθερώσει τις δυνάμεις που θα περιορίσουν την διαφθορά και τον συγκεντρωτισμό της εξουσίας. Αν δε το έκανε πίστευε πως μοιραία θα οδηγηθεί στην ανατροπή της, σε επαναστατικές εξάρσεις και σε μια νέα τυραννία που εκπηγάζει από τη μάζα των απομονωμένων και άβουλων ατόμων της δημοκρατικής ελευθερίας - της ισότητας της ελευθερίας.

Εκείνο όμως που δεν θα αποσαφηνίσει είναι πως ο ίδιος αντιλαμβάνεται την πολιτική ελευθερία, τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Όπως θα δούμε, αυτό συμπεριλαμβάνει τη διοικητική αποκέντρωση, το δικαίωμα συλλογικών σχηματισμών, ακόμη και για πολιτικά αιτήματα (αν και εδώ θα έχει κάποιες επιφυλάξεις), την πλήρη ελευθερία του τύπου, τον πολυκομματισμό, το δικαίωμα ψήφου για όλους (αν και θα προτιμούσε να εξαιρεθούν από αυτό όσοι *ακόμη* δεν κατέχουν τις γνώσεις που είναι απαραίτητες για την ορθή χρήση της ελευθερίας, συμπεριλαμβανόμενων κατά τα δεδομένα της εποχής του των γυναικών και όλων αυτών που δεν έχουν συμφέροντα να υποστηρίξουν στην επικρατούσα τάξη πραγμάτων). Πέρα όμως από αυτές τις συνθήκες για την ατομική ελευθερία, ο Τοκβίλ δεν διευκρινίζει, η πιο σωστά δεν θα αποφασίσει: Ποια είναι τα όρια της *αυτονομίας* που αναγνωρίζει σε κάθε πολίτη ή σε κάθε τοπική κοινότητα μιας δημοκρατικής κοινωνίας; Τι είναι αυτό που αναζητά: αυτοδιοίκηση που περιορίζεται στη διοικητική αρμοδιότητα του κράτους, ή το αγγλικό σύστημα της αυτοδιοίκησης, "local government" που, όπως πίστευε, συνάντησε στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες και που συγκροτεί "μια εξουσιαστική περιοχή, ανάλογη με εκείνη της πολιτικής εξουσίας του κράτους, η οποία αγκαλιάζει άμεσα την έννοια της πολιτικής διαδικασίας."[81] Όπως θα δούμε, περιγράφοντας το αγγλοαμερικανικό πείραμα των κοινοτήτων έμμεσα αποκαλύπτει τα όρια που ο ίδιος θέτει στην κοινοτική ελευθερία: η ελευθερία συμμετοχής των πολιτών στα κοινά, η πολιτική τους ελευθερία, είναι τόσο πιο μεγάλη όσο πιο σταθερή και διαρκής είναι η γενική συμφωνία που εξασφαλίζει την κοινωνική και ηθική τους ομοιογένεια. Μόνο έτσι η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά δεν επηρεάζει κεκτημένα δικαιώματα, αλλά, αντίθετα, χρησιμεύει στη διαιώνιση των θεμελιακών αρχών της κοινότητας, καλλιεργώ-

---

[80] Όπως εξηγεί ο Γ. Κοντογιώργης, "η έννοια της "πολιτικής κοινωνίας" προσιδιάζει στον τύπο κοινωνίας που εισάγει την ελευθερία ως συνολική συνιστώσα του ανθρώπινου όντος. Η "κοινωνία πολιτών" αντιθέτως περιλαμβάνει κατ' ουσίαν τις ατομικές και κοινωνικές ελευθερίες καθώς και ορισμένα στοιχειώδη πολιτικά δικαιώματα, ενώ η πολιτική ελευθερία απουσιάζει εντελώς. Η πολιτική κοινωνία αντιθέτως περιλαμβάνει το κεκτημένο της κοινωνίας πολιτών, το οποίο εμπλουτίζει με συνολικότερες προσλήψεις της κοινωνικής ελευθερίας και με την πολιτική ελευθερία." ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος, "Η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα", *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών*, Φεβρουάριος, 1998, σ.56

[81] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ , *Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, σ.66

ντας το *κοινοτικό πνεύμα*. Το κοινοτικό πνεύμα εκπαιδεύει τους πολίτες να συμβιβάζουν τα ατομικά τους δικαιώματα με τα καθήκοντά τους προς την κοινότητα. Η παιδεία της πολιτικής ελευθερίας δεν συνοδεύεται από την αναγνώριση της μόνιμης αμφισβήτησης των κεκτημένων δικαιωμάτων. Η κοινότητα δεν αποτελεί ένα αυτόνομο "κέντρο πολιτικής διαδικασίας"[82] παρά μόνο με την προϋπόθεση ότι απουσιάζουν ανταγωνιστικά συμφέροντα, ότι δηλαδή έχουν διαχωριστεί οι γενικές από τις ατομικές υποθέσεις, ώστε να απουσιάζουν διεκδικήσεις οι οποίες αμφισβητούν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας που προβλέπει το κοινωνικό συμβόλαιο. Γι' αυτό το λόγο την ίδια στιγμή που ο Τοκβίλ επιχειρεί να παρουσιάσει τα θετικά στοιχεία του κοινοτικού συστήματος δεν παραλείπει να εξηγήσει ότι περιορίζεται στις *διοικητικές υποθέσεις* και ότι πρέπει να υπάρχει παράλληλα με το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης όπως και με μια συγκεντρωτική κυβέρνηση που μεριμνά για το εθνικό συμφέρον.[83]

Εκείνο που είναι τεράστιας σημασίας, ανεξάρτητα από τις όποιες επιπτώσεις θα έχει η Ένωση στην κοινότητα ως εν δυνάμει "αυτόνομος πολιτειακός οργανισμός"(Κοντογιώργης), είναι το προνόμιο της Αμερικής, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, ότι "η κοινότητα οργανώθηκε πριν την κομητεία, η κομητεία πριν την Πολιτεία (Etat), και η Πολιτεία πριν την Ένωση."[84] Όπως επισημάνει στα ανέκδοτα προσχέδια του βιβλίου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, οι κοινότητες απαλλάχθηκαν από κάποιες από τις δικαιοδοσίες τους προς όφελος των κυβερνήσεων των Πολιτειών και της Ένωσης.[85] Μολονότι, μετά την Ένωση, οι περίφημες *κοινότητες πρότυπα* της Νέας Αγγλίας έγιναν και αυτές "υπήκοοι," ο αναγνώστης δεν πρέπει να λησμονήσει, υποστηρίζει ο Τοκβίλ, ότι οι εξουσίες τους ποτέ δεν ήταν δοτές, αλλά, "απεναντίας, αυτές οι ίδιες φαίνονται να εκχώρησαν στην Πολιτεία ένα μέρος της ανεξαρτησίας τους."[86] Οι κοινοτικές πρακτικές, η παράδοση της κοινοτικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας, με όλες τις διφορούμενες ιδεολογικοπολιτικές και θρησκευτικές επενδύσεις που κουβαλούσαν, ήταν η πρωτογενής άσκηση μιας δημοκρατικής πολιτικής διαδικασίας βάση της οποίας συγκροτήθηκε συνταγματικά κάθε ανεξάρτητη Πολιτεία(Etat), όπως και η ίδια η ομοσπονδιακή πολιτεία (République) στην Αμερική. Η *κοινοτική ιδεολογία*, με όλες τις θετικές και αρνητικές επιρροές, μπόρεσε έτσι να *διεισδύσει από τα κάτω προς τα πάνω* (μέσα από ένα αγώνα συμφερόντων και ανταγωνιστικών αρχών) και να καθορίσει τις θεμελιακές αρχές του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης.[87]

Για τον Τοκβίλ, η κοινοτική ελευθερία ή ανεξαρτησία δεν ταυτίζεται με την αγάπη της ελευθερίας για την ελευθερία, αντίληψη η οποία πίστευε πως εκφράζει λί-

---

[82] ό.π. σ.70

[83] Παρ' όλες τις ταλαντεύσεις του ο Τοκβίλ παραμένει υποταγμένος στις γενικές ιδέες του ευρωπαϊκού πολιτισμού που συνετέλεσαν στη προώθηση συγκεντρωτικών κρατών-εθνών και, σαν συνέπεια, στον περιορισμό των κοινοτικών εξουσιών επειδή δεν άντεχαν μπροστά στην ιδέα της πολιτικής ελευθερίας, της αυτονομίας. Βλ. σχετικά CONTOGEORGIS Georges "La politique locale entre la tendance centralisatrice de l' Etat grec et la dynamique communautaire: *administration ou autonomie locale (et régionale)*?", *Pole Sud*, αρ.3, 1995, σσ.88-102

[84] ΔΑ σ.71

[85] Όλα τα ανέκδοτα προσχέδια βρίσκονται στη Βιβλιοθήκη Beinecke του Πανεπιστημίου του Yale, στη Συλλογή Τοκβίλ. Οι παραπομπές μας προέρχονται πάντα από άλλες πηγές. Βλ. Inedits Yale CV, h, cahier 1, σ.24,15, et cahier 2, σ.48, 80, στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.126

[86] ΔΑ σ.93

[87] βλ. BOORSTIN, D.G., *The Genius of American Politics*, University of Chicago Press, 1953,σσ.3, 11

γους ανθρώπους.[88] Η κοινοτική ελευθερία ή ανεξαρτησία δεν έχει να κάνει βεβαίως με τη δημοκρατική ελευθερία (την ατομική ελευθερία). Το ζητούμενο εδώ είναι η απομάκρυνση του ενδεχόμενου μιας συγκεντρωτικής και ανεξέλεγκτης εξουσίας, ενισχύοντας την αγωγή του πολίτη, την ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων έως και τη συμμετοχή των ατόμων-πολιτών στις δημόσιες υποθέσεις. Ο Τοκβίλ δεν αρκείται στην κλασική φιλελεύθερη αντίληψη υπέρ της αρνητικής ελευθερίας των ατόμων φορέων δικαιωμάτων, που περιορίζουν τις παρεμβάσεις της εξουσίας στον ιδιωτικό χώρο, γιατί την ίδια στιγμή ενισχύουν τη συγκέντρωσή της εν ονόματι της προστασίας ιδιωτικών συμφερόντων. Αντίθετα, ψάχνει τις βάσεις για μια θετική ελευθερία, η οποία δεν έχει τόσο για στόχο της την αμφισβήτηση της ισχύουσας εξουσίας, όσο τον περιορισμό των δικαιοδοσιών της, ώστε κάθε μέλος της κοινωνίας, απολαμβάνοντας τα δικαιώματά του να μπορεί να αναγνωρίζει και τα καθήκοντά του προς το κοινωνικό σύνολο, συμμετέχοντας στις υποθέσεις της άμεσης συλλογικότητάς του. Έτσι τα μέλη των κοινοτήτων καλλιεργούν την αγάπη της πραγματικής ελευθερίας-ανεξαρτησίας γιατί ενισχύουν τους κοινωνικούς δεσμούς που εμποδίζουν τη συγκέντρωση και την αυτονόμηση της εξουσίας και αντιστρατεύονται τα ακραία ένστικτα της ατομικής ελευθερίας. Οι αμερικανικές κοινότητες πίστευε ο Τοκβίλ προσφέρουν μια αναντικατάστατη πηγή εκπαίδευσης του πνεύματος του πολίτη σε αντίθεση με τη δημιουργία αδιάφορων ψηφοφόρων που ενισχύει ο ατομικισμός και ο κρατικός συγκεντρωτισμός των νεότερων δημοκρατιών όπως θα παρουσιάσει στο δεύτερο τόμο του βιβλίου του. Το πνεύμα της κοινοτικής ανεξαρτησίας, έγραφε ο Τοκβίλ, εξήντα χρόνια μετά την ανεξαρτησία των βρετανικών αποικιών της Βόρειας Αμερικής, "συνιστά ακόμη στις μέρες μας την αρχή (principe) και τη ζωή της αμερικανικής ελευθερίας."[89]

Στην Γαλλία του παλιού καθεστώτος η πολιτική ελευθερία ή η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά για να καλλιεργήσουν ένα πνεύμα υπέρ του γενικού καλού είναι όχι μόνο δύσκολη αλλά και αδύνατη πριν την ανατροπή της μοναρχίας και την καθιέρωση της ισότητας.. Ο λαός δεν ήταν ελεύθερος και δεν μπορούσε να είναι γιατί η ελευθερία δεν υπήρξε ποτέ ούτε στα ήθη ούτε καν στους νόμους. Η μόνη ελευθερία που κανείς συναντούσε, όπως έγραφε ο Τοκβίλ, ήταν ένα είδος "αριστοκρα-τικής ελευθερίας" που απολάμβανε η αριστοκρατία, η μοναδική κλειστή τάξη ικανή να περιορίζει τη βασιλική εξουσία. Οι πολιτικές ελευθερίες όμως που απολάμβανε, για λόγους δημόσιο-οικονομικούς, σταδιακά μειώθηκαν, συνθλίβοντας τις τοπικές εξουσίες εν ονόματι των αγοραίων προνομίων. Υπό τη διοίκηση των βασιλικών λειτουργών που εφάρμοζαν παντού τους ίδιους κανόνες, εισήχθη ο συγκεντρωτισμός και η αριστοκρατία μετετράπη σε μια κάστα. Μία κάστα με κοινωνικοοικονομικά προνόμια, δίχως όμως πραγματική εξουσία και επιρροή στις πολιτικές υποθέσεις και κατά συνέπεια στο λαό. Όπως διεισδυτικότατα έγραφε στο δεύτερο τόμο του έργου του *Το Παλιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, ένας ημιτελής τόμος με σημειώσεις για την γαλλική επανάσταση όπου προσπαθεί να συλλάβει τη δυναμική της δημοκρατικής επανάστασης και μέσα από αυτήν την ίδια τη διαδικασία της νεότερης δημοκρατίας: "Είναι στην ΚΑΣΤΑ που πρέπει να αποδώσουμε το γεγονός ότι λίγο-πολύ σ' όλη την ήπειρο η κοινωνία κατέληξε στο να βρεθεί συντελούμενη από ένα κεφάλι και ένα σώμα όλο και περισσότερο χωρισμένα το ένα από το άλλο, ενώ ο χρόνος και η πρόοδος του πολιτισμού έχουν ασταμάτητα την τάση να κάνουν το κεφάλι πιο αδύνατο και το σώμα πιο δυνατό." Παράλληλα όμως με αυτές τις συνθήκες πολιτικής ανελευθερίας στο

[88] *L'Ancien Régime et la Révolution* 2, σ.345
[89] ΔΑ σ.71

παλιό καθεστώς και αλληλένδετα με αυτές υπήρχε η ελευθερία του λόγου. Η παντελής απουσία αναγνώρισης κάποιων πολιτικών ελευθεριών στις κατώτερες τάξεις, σύμφωνα με τον Τοκβίλ, επέτρεψε στους ανθρώπους των γραμμάτων - στους φιλοσόφους - να αμφισβητήσουν τις θεμελιακές αρχές της βασιλικής εξουσίας όπως και το ίδιο το θρησκευτικό δόγμα και να επηρεάσουν με τις ιδέες τους την κοινή γνώμη, καλλιεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο το μελλοντικό επαναστατικό πνεύμα που θα οδηγήσει τη χώρα σε μια ακραία επανάσταση, γιατί ο λαός ποτέ δεν γνώρισε ούτε τα δικαιώματα ούτε τα καθήκοντα μιας πραγματικής πολιτικής ελευθερίας. [90]

Αυτές οι συνθήκες στο παλιό καθεστώς έτσι όπως τις ερμήνευσε ο Τοκβίλ τον οδήγησαν στο συμπέρασμα πως ήταν αναπόφευκτο να μην επικρατήσουν στη Γαλλία τα επαναστατικά πάθη έναντι το πνεύματος της δημοκρατίας. Η καθολικότητα της πολιτικής ελευθερίας προϋποθέτει εντούτοις όπως πίστευε την κοινωνική και πολιτική ομοιογένεια, τη σύμπτωση ανάμεσα στα συμφέροντα του ατόμου και το γενικό καλό. Οι Γάλλοι όμως δεν είχαν οποιαδήποτε προπαίδεια ή εμπειρία στη κοινοτική δημοκρατία, αυτό το σχολείο που ετοιμάζει τους ανθρώπους για τα καθήκοντα του πολίτη και όπως ο ίδιος πίστευε και τα δικαιώματα του ατόμου. Έτσι λοιπόν θα καταλήξει πως η γαλλική κοινωνία δεν ήταν προετοιμασμένη για την ελευθερία και είχε ελάχιστες προϋποθέσεις για την καλλιέργεια ενός ελεύθερου λαού ο οποίος είναι ικανός να αντισταθεί στον εγγενή δεσποτισμό και τον συγκεντρωτισμό που διέπει κάθε εξουσία, πολύ περισσότερο όμως μια δημοκρατική εξουσία, η οποία εκπηγάζει από την αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας και της ανεξαρτησίας. Δεν μπορεί να φανταστεί πως η νέα κοινωνία που προβάλλει μέσα από τη δημοκρατική επανάσταση, που θα ανατρέψει κάθε τάση ομοιογενοποιήσης, θεμελιώνοντας την "ολοκ-ληρωτική δύναμη της αμφισβήτησης, η οποία απελευθέρωσε μέσα στην κοινωνία το απεριόριστο δικαίωμα να αναλάβει η ίδια το πεπρωμένο της,"[91] προϋποθέτει την πολιτική ελευθερία. Στη κοινωνία του παλιού καθεστώτος η αριστοκρατία ήταν ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στο λαό και το βασιλιά, μια κοινωνία οργανικά συνδεδεμένη σε όλα της τα μέρη, όπου η κάθε κοινωνική ομάδα γνώριζε τη θέση της. Από τη στιγμή που η αριστοκρατία έγινε κάστα, που η εξουσία της αμφισβητήθηκε μαζί με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τέλος με την ίδια την βασιλική εξουσία, η σχέση ανάμεσα στο λαό - εφεξής ως πηγή της εξουσίας - και την αρχή - την κυβέρνηση που εκπροσωπεί τη βούληση του λαού - δεν θα είναι πια μια οργανική σχέση αλλά μια σχέση που στηρίζετε στην "φυσική ισότητα," όπως γράφει ο F. Furet, δηλαδή μια σχέση όπου η πρόοδος της κοινωνίας γίνεται παράλληλα αλλά ανεξάρτητα από αυτήν της εξουσίας, η οποία είναι παράγωγό της. Η δημοκρατική επανάσταση θα ανατρέψει συνεπώς κάθε μορφή οργανικής σχέσης ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία γιατί θα θεμελιώσει μια νέα κοινωνία "η οποία θα συγκροτήσει εκ νέου η ίδια τον κοινωνικό και πολιτικό ιστό απαρχής γενομένης του ατόμου."[92] Στη δημοκρατική Γαλλία όπως θα αναγνωρίσει και θα αποδεχτεί πάντοτε διστακτικά ο Τοκβίλ τα τελευταία χρόνια της ζωής του, η πολιτική, κοινωνική και ηθική συνοχή δεν θα είναι πια ένα δεδομένο, αλλά, μια μόνιμη διεκδίκηση μέσα από τη συμμετοχή του κάθε ατόμου στη διαμόρφωση των νόμων, μια νέα κατάσταση που πίστευε έπρεπε να χειραγωγηθεί ώστε η δημοκρατική πολιτεία να παραμείνει ελεύθερη.

---

[90] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1: σσ.38-9, 60-4, 150-1, 176-7, 244-5, 2: σσ.194, 194-7, 187-8, 358

[91] GAUCHET, "Tocqueville, L'Amérique et nous", s.60

[92] FURET, *Penser la Révolution Française*, σ.58

2. Η βρετανική μορφή αποικισμού στο Νέο Κόσμο

Το πρώτο πράγμα που εντυπωσιάζει τον Τοκβίλ στις βρετανικές αποικίες του Νέου Κόσμου είναι ακριβώς η μη συγκεντρωτική μορφή αποικισμού που εφάρμοζε η Μεγάλη Βρετανία στη Βόρεια Αμερική σε αντίθεση με το συγκεντρωτικό κράτος που είχε θεμελιώσει η απόλυτη μοναρχία στη Γαλλία, και το οποίο θα οδηγούσε σε μια απόλυτη επανάσταση και μια εξίσου αν όχι περισσότερο συγκεντρωτική κυβέρνηση, η οποία νομιμοποιείται από την ίδια τη λαϊκή κυριαρχία. Η ίδια ευημερία των αγγλικών αποικιών, κατά τον Τοκβίλ, οφείλεται στο γεγονός ότι απολάμβαναν "περισσότερη εσωτερική ελευθερία και περισσότερη πολιτική ανεξαρτησία από τις αποικίες των άλλων λαών."[93] Ειδικά στις Πολιτείες (Etats) της Νέας Αγγλίας, ο τρόπος που ήταν ο πιο "ευνοϊκός προς την ελευθερία" τέθηκε σε εφαρμογή. Εκεί, εξηγεί, οι μετανάστες απέκτησαν "το δικαίωμα να συγκροτηθούν σε πολιτική κοινωνία, υπό την προστασία της μητέρας πατρίδας, και να αυτοκυβερνηθούν οι ίδιοι σε καθετί που δεν ερχόταν σε αντίθεση με τους νόμους της."[94] Αυτός είναι και ο λόγος που ο ίδιος αποκαλεί συνήθως τους Αγγλοαμερικανούς μετανάστες (immigrants) αντί για αποίκους (colons). Οι Αγγλοαμερικανοί αν και φορείς της παιδείας, της παράδοσης και των αρχών που κληρονόμησαν από την Αγγλία, τα οποία θα επιβάλλουν κυριαρχικά στη νέα τους πατρίδα, αυτό που θα καθορίσει την πορεία τους είναι η αυτονόμηση της αγγλικής τους κληρονομιάς στη νέα αυτή πατρίδα από τις επιδιώξεις της μητρόπολης. Αυτή η ανάπτυξη που θα επιβάλλει την ανεξαρτησία τους από τη μητέρα πατρίδα ώστε να καθιερώσουν μια ανεξάρτητη κοινωνικοοικονομική και πολιτική οργάνωση θα τους επιτρέψει στην Αμερικανική γη να εφαρμόσουν την φιλελεύθερη ουτοπία όπως δεν μπόρεσε να εφαρμοστεί στην Ευρώπη όχι μόνο γιατί το κοινωνικό πρόβλημα ήταν στο επίκεντρο της πολιτικής ζωής εκεί, αλλά, γιατί εκεί το ζητούμενο μετά τις απόλυτες μοναρχίες και τα φεουδαλικά καθεστώτα θα είναι, όπως παρατηρεί ο Γ. Κοντογιώργης, "τα στοιχειώδη δικαιώματα και οι ελευθερίες που συνδέονται με την ατομική και κοινωνική θέση του ανθρώπου", όχι η πολιτική ελευθερία, η αυτοκυβέρνηση. Έτσι ώστε, "η μετά φεουδαλική πολιτική εξουσία δεν διαφέρει στη φύση της σε σχέση με την προηγούμενη εξουσία", είναι ρυθμιστική και πάνω απ' όλα άκρως συγκεντρωτική, επιβάλλοντας την αναμφισβήτητη ενότητα του συστήματος εν ονόματι της αρχής της κυριαρχίας της εξουσίας του κράτους.[95] Στις αμερικανικές κοινότητες, όπου εφαρμόζονταν μια ιδιάζουσα κοινοτική δημοκρατία, η εξέλιξη αυτή κατ' αρχάς μπόρεσε να αποφευχθεί λόγω των φυσικών περιστάσεων και της πολιτικής ελευθερίας που απολάμβαναν οι μετανάστες στις κοινότητες. Αυτό το γεγονός συνετέλεσε καταλυτικά στην ανεξαρτησία τους, η οποία στηρίχθηκε στην ικανότητα αυτοκυβέρνησης που είχαν ήδη αποκτήσει και την οποία προσπάθησαν να εφαρμόσουν σε όλα τα επίπεδα της ομοσπονδίας.

Όπως εξηγεί ο Τοκβίλ: "Οι νέοι κάτοικοι, χωρίς να αρνούνται το προβάδισμα της μητρόπολης, δεν άντλησαν απ' αυτήν τις πηγές των εξουσιών, αυτοσυγκροτήθηκαν μόνοι τους, και μόνο μετά τριάντα ή σαράντα χρόνια αργότερα, επί Καρόλου ΙΙ, ήλθε ένας βασιλικός καταστατικός χάρτης να νομιμοποιήσει την ύπαρξή τους."[96] Αρ-

---

[93] ΔΑ σ.68

[94] ό.π. σ.69

[95] CONTOGEORGIS, "La politique locale entre la tendance centralisatrice de l'Etat grec et la dynamique communautaire: *administration ou autonomie locale (et régionale)?*" σ.89

[96] ΔΑ σ.69

κετά χρόνια μετά τον Τοκβίλ θα γράψει η H.Arendt, οι Αγγλοαμερικανοί θα συγκροτηθούν σε "πολιτικά σώματα (civil bodies politik)," απ' όπου απουσιάζει η διάκριση ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους. Η πραγματική εξουσία θα βρίσκεται στον ίδιο το *λαό*, ο οποίος έχοντας δημιουργήσει αυτές τις "πολιτικές κοινωνίες," αυτοθεσπίζεται και αυτοδιοικείται, μπορεί να διεκδικήσει δικαιώματα και να κρίνει την εξουσία, δίχως όμως "να κατέχει ή να επιζητά κυριαρχία," μια εξουσία η οποία αυτονομείται από τα πολιτικά σώματα και τις αποφάσεις που διαβουλεύτηκαν οι πολιτικές κοινωνίες.[97] Γι' αυτό όταν η κυριαρχία της μητρόπολης καθίσταται ορατή και *παρεμποδίζει την απόλαυση αυτής της "αυτοκαθοριστικής τους δύναμης"*(Κοντογιώργης), μιας ελευθερίας δίχως κυρίαρχη εξουσία που συγκεντρώνεται σε ένα φορέα και για ενεργήσει αυτονομείται από την κοινωνία, θα αναγκαστούν να διακηρύξουν την ανεξαρτησία τους, την κυριαρχία ολόκληρου του αμερικανικού λαού (we the people). Στις υποσημειώσεις του ο Τοκβίλ εξηγεί ότι εάν κανείς μελετούσε τα ντοκουμέντα και τους χάρτες εκείνης της εποχής θα μπορούσε να αποδείξει ότι "οι αρχές της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και οι εξωτερικές μορφές της πολιτικής ελευθερίας εισήχθησαν σε όλες τις αποικίες από τη στιγμή της γένεσής τους."[98] Θα διευκρινίσει όμως αλλού ότι, για τις γενικές υποθέσεις της Πολιτείας (Etat) "η πλειοψηφία δρα μέσω των αντιπροσώπων," ενώ, "στην κοινότητα, όπου η νομοθετική και η κυβερνητική πράξη είναι πλησιέστερη στους κυβερνώμενους, ο νόμος της αντιπροσώπευσης δε γίνεται αποδεκτός."[99] Είναι αυτή η εμπειρία αυτοκαθορισμού, μιας αδιαμεσολάβητης άσκησης της πολιτικής τους ελευθερίας, την οποία οι Αγγλοαμερικανοί γνώρισαν στις κοινότητές τους πριν καν αυτές αναγνωριστούν ως κτήση της αγγλικής βασιλείας, που θα αποτελέσει την αφετηρία του πνεύματος της πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής τους ανεξαρτησίας. Όταν λοιπόν θα αισθανθούν ότι η ανεξαρτησία τους παραβιάζεται από την κυριαρχία της μητρόπολης, δεν θα διστάσουν να την προστατέψουν διακηρύσσοντας τις ελευθερίες τους καθολικές και απαράβατες.

Η "εσωτερική ελευθερία" και η "πολιτική ανεξαρτησία,"[100] που απολάμβαναν οι Αγγλοαμερικανοί στις κοινότητες, τους επέτρεψε να ασκήσουν ανεμπόδιστα τις ελευθερίες και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις που είχαν ήδη ενστερνιστεί στη μητρόπολη. Οι μετανάστες, εξηγεί ο Τοκβίλ, άφησαν πίσω τους τις "παραταξιακές συγκρούσεις," οι οποίες συντάραζαν την αγγλική κοινωνία. Έφεραν όμως μαζί τους την αρχή της κοινοτικής διακυβέρνησης, "το γόνιμο αυτό σπέρμα των ελεύθερων θεσμών," που είχε ήδη διεισδύσει στις αγγλικές συνήθειες, όπως και το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας, το οποίο είχε φθάσει έως "τους κόλπους της μοναρχίας των Τυδώρ."[101] Η "πολιτική αγωγή" των "δικαιωμάτων" και της "γνήσιας ελευθερίας,"[102] θα αναπτυχθούν στη νέα τους πατρίδα ελεύθερα απ' οποιεσδήποτε κοινωνικές και πολιτικές αντιστάσεις που πρόβαλλαν στη γηραιά ήπειρο. Οι αγγλικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής απολάμβαναν μια εσωτερική ελευθερία (τη μη παρέμβαση της μητρόπολης στις υποθέσεις της κοινότητας) και την πολιτική ανεξαρτησία (οργάνωση των κοινοτήτων σε αυτοθεσπιζόμενες και αυτοδιοικούμενες πολιτικές κοινωνίες), κληρονομιά που μπόρεσαν να εφαρμόσουν *δίχως σύγκρουση* και *δίχως αντίσταση*, α-

---

[97] ARENDT, *On Revolution*, σ.168
[98] ΔΑ σ.76
[99] ό.π. σσ.90-1
[100] ό.π. σ.68
[101] ό.π. σ.63-4
[102] ό.π. σ.64

πό τη μια διότι η μητρόπολη τις άφησε ελεύθερες και από την άλλη διότι δεν είχαν να αντιμετωπίσουν *ούτε εξωτερικούς ούτε εσωτερικούς εχθρούς*. Είναι δύσκολο κατά Τοκβίλ, "όταν διατρέχουμε τα πρώτα ιστορικά και νομοθετικά μνημεία της Νέας Αγγλίας, να διακρίνουμε το δεσμό που συναρτά τους μετανάστες με τη χώρα των προγόνων τους." Στην παρθένα γη που κατοίκησαν, η ευχέρεια που είχαν στη διάθεσή τους να εφαρμόσουν τις αρχές που κληρονόμησαν, μεταμόρφωσε σε κεκτημένα δικαιώματα αυτά που στην Ευρώπη αποτελούσαν ακόμη διεκδικήσεις.

Η ανεξαρτησία που χαρακτηρίζει τους Αγγλοαμερικανούς είναι λοιπόν τόσο μεγάλη, εξηγεί αμέσως, που "τους βλέπουμε κάθε στιγμή να προβαίνουν σε πράξεις κυριαρχικού χαρακτήρα: ορίζουν τους άρχοντές τους, κάνουν ειρήνη ή πόλεμο, καθιερώνουν αστυνομικούς κανονισμούς, φτιάχνουν οι ίδιοι νόμους σαν να υπόκεινται μονάχα στη δικαιοδοσία του Θεού."[103] Αν όμως οι Αγγλομερικανοί προβαίνουν σε πράξεις κυριαρχικού χαρακτήρα δεν έχουν ούτε θα επιδιώξουν να αποκτήσουν κυριαρχία όσο η μητρόπολη δεν θα περιορίζει αυτές τους τις ελευθερίες. Γι' αυτό ο Τοκβίλ παρατηρεί παρακάτω ότι παράλληλα με την κυριαρχία της μητρόπολης, την οποία οι Αγγλοαμερικανοί δεν έβλεπαν σαν μια κυρίαρχη εξουσία στην οποία όφειλαν οποιαδήποτε υποταγή, στις αποικίες ήταν ήδη γεγονός μια ιδιότυπη μορφή δημοκρατίας, μια "ακαθόριστη δημοκρατία,"(démocratie obscure)[104] όπως την χαρακτηρίζει. Στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, η πολιτική κυριαρχία ανήκε στο κοινωνικό σώμα της κοινότητας, έτσι ώστε να μη υπάρχει διάκριση ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, είτε πρόκειται για τις σχέσεις των κοινοτήτων με τους εκπροσώπους της μητρόπολης, είτε στις σχέσεις των μελών κάθε κοινότητας. Η τελευταία όπως θα δούμε, πρέπει να αναλυθεί λαβαίνοντας υπόψη τις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις θρησκευτικές (συνήθως πουριτανικές) πεποιθήσεις των περισσοτέρων μεταναστών. Η κοινοτική δημοκρατία, όπως μας εξηγεί ο J.P. Green, που θεσπίστηκε μέσα από "τους θεσμούς και τα σύμβολα αυτοδιοίκησης και εξουσίας" ήταν για τους Αγγλοαμερικανούς "ο αμεσότερος και ο πρωταρχικός εγγυητής των δικαιωμάτων τους και της ιδιοκτησίας τους." Τα δικαιώματα αυτά πίστευαν η μητρόπολη όχι μόνο δεν είχε δικαίωμα να τα παραβιάσει, αλλά ούτε καν να τα περιορίσει.[105] Μέσα από τις κοινοτικές πρακτικές αυτοκαθοριστικής δύναμης των Αγγλοαμερικανών που παρουσιάζει ο Τοκβίλ μετουσιώνεται το πνεύμα της πολιτικής ελευθερίας που θα κληροδοτήσουν στην οργάνωση έως και της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, προστατεύοντάς τους από την απόλυτη εξουσία του ενός και από την τυραννία της πλειοψηφίας. Γι' αυτό θα δώσει μεγάλο βάρος σ' αυτή την πρωτόγνωρη, όπως πίστευε, εμπειρία της *κοινοτικής δημοκρατίας*, η οποία ήταν πεπεισμένος πως θα είχε μια πολύ θετική επιρροή στην εξέλιξη της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας.[106]

---

[103] ό.π. σ.69

[104] ό.π. σ.72

[105] GREEN, J.P., "An Uneasy Connection, An Analysis of the Preconditions of the American Revolution", στο *Essays on the American Revolution*, eds. S.G. Kurtz & J.H. Hutson, Institute of Early American History and Culture, Williamsburg Virginia, 1973, σ.56

[106]Ο Τοκβίλ αγνοεί εντελώς την ελληνική εμπειρία κοινοτικής συγκρότησης που υπήρξε την ίδια σχεδόν χρονική περίοδο στη διάρκεια της τουρκοκρατίας. Μια εμπειρία η οποία αν και διαφέρει σημαντικά από την αμερικανική, χαρακτηρίζεται από την ίδια "εικόνα μιας αυτάρκους πολιτειακής οντότητας, η οποία ασκεί πρωτογενή εξουσία, με την έννοια ότι χαράσσει και εφαρμόζει την πολιτική της αυτοδυναμία, χωρίς να υπόκειται, καταρχήν, στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας". Είναι αυτή η *εικόνα* της αυτόνομης πολιτικής δράσης που συνδέει και τις δύο αυτές στιγμές της ιστορίας της ανθρωπότητας με

Σε αντίθεση με τις Βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής, ακολουθώντας τις περιγραφές του Τοκβίλ, η Γαλλία του παλιού καθεστώτος και της απόλυτης μοναρχίας, καλλιεργούσε και προωθούσε το συγκεντρωτισμό των εξουσιών. Η ίδια η μετατροπή της αριστοκρατίας σε κάστα όπως επιμένει να υπενθυμίζει με μελαγχολία, κατέστρεψε τα τελευταία υπολείμματα μιας αυτονομίας που απολάμβαναν οι κοινότητες το 17ο αιώνα υπό την αιγίδα της, ένα είδος "τοπικής πατρικής κυβέρνησης," ή όπως την αποκαλούσε ο Καρλ Μάρξ η "δημοκρατία της μη-ελευθερίας."[107] Από εκείνη τη στιγμή οι τοπικές εξουσίες άρχισαν προοδευτικά να περιορίζονται όλο και περισσότερο και τα πολιτικά δικαιώματα της αριστοκρατίας να συρρικνώνονται, μετατρέποντάς την σε μια "κατεξοχήν παρασιτική τάξη."[108] Ο Τοκβίλ δεν αμφιβάλει ότι η πρόοδος της κοινωνίας αναπόφευκτα οδηγεί προς την καταστροφή της αριστοκρατίας, το τελευταίο οχυρό, όπως πίστευε, εναντίον της απόλυτης μοναρχίας. Καταλήγει όμως να κάνει ένα βήμα παραπάνω και συνάγει ότι πέρα από την αριστοκρατία, αφότου καταστράφηκε, δεν μπορεί να υπάρξει άλλο οχυρό εναντίον της απόλυτης εξουσίας ή του νέου δεσποτισμού που προβάλλει μέσα από την κοινωνία των ίσων και ελεύθερων - τη δημοκρατική κοινωνία.[109] Έτσι ο συγκεντρωτισμός ανάγεται συγχρόνως σε αιτία και σε συνέπεια της γαλλικής επανάστασης, με άλλα λόγια των ενστίκτων που υποθάλπει η δημοκρατική κοινωνία, τα οποία, όπως πίστευε, ήδη συναντούσε κανείς στο παλιό καθεστώς. Όλες οι τάξεις πάνω από το λαό είχαν ήδη τις ίδιες ιδέες, συνήθειες, γούστα και απολαύσεις. Η μόνη διαφορά τους ήταν στα δικαιώματα. Αυτές οι "μικρές κοινωνίες," όπως εξηγεί, "δεν ασχολούνται πάρα μόνο με τα δικά τους συμφέροντα (...) ενώ ο όρος ατομικισμός δεν υπάρχει, στην πράξη, ήδη ισχύει." Και ενώ ο Τοκβίλ από τη μια αποκαλεί αυτές τις μικρές κοινωνίες "ομοιογενή μάζα" και από την άλλη τάξεις, οι οποίες πίστευε θα απασχολήσουν την ιστορία,[110] ένα είναι ξεκάθαρο, ότι το γαλλικό τοπίο της έλευσης της νεότερης δημοκρατίας όχι μόνο δεν προσφέρει καθόλου ευνοϊκές συνθήκες για την αποκέντρωση των εξουσιών, πολύ περισσότερο κάνει αδύνατη τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και τη δημιουργία μιας πολιτικής κοινωνίας όπου το ατομικό συμφέρον δεν θα απομακρύνει τους πολίτες από το γενικό καλό, τις υποθέσεις της πολιτείας.

Ο συγκεντρωτισμός, αλλά πολύ περισσότερο ο διαχωρισμός ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία, που στο παλιό καθεστώς ο Τοκβίλ μεταφράζει με τους όρους του διαχωρισμού των τάξεων ή με άλλα λόγια η απουσία μιας πολιτικής κοινωνίας στη Γαλλία, δεν αποτελούσε προϊόν μιας παράδοσης, αλλά, πολύ περισσότερο ήταν προϊόν κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που την ίδια στιγμή που ενώνουν τις τάξεις προς ένα κοινό στόχο, την καθολικότητα της ισότητας και της ελευθερίας, τις

το Ελληνικό ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα των αυτόνομων πόλεων όπως θα δούμε παρακάτω. Βλ. σχ. ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος Δ., *Κοινωνική Δυναμική και Πολιτική Αυτοδιοίκηση: Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Νέα Σύνορα, 1982, σ.422 επίσης του ίδιου: "Η ενότητα του ελληνικού ανθρωπισμού: από το Βυζάντιο στο νεοελληνικό ανθρωπισμό", στο *Αφιέρωμα στον Αντώνη Αντωνακόπουλο*, επιμέλεια; Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997 και "Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας", στο *Μετά τον κομμουνισμό*, επ. Guy Haarscher & Mario Telo, μετ. Μ.Η. Μελετόπουλος και Δ. Γκούσκος εκδόσεις Παπαζήση, 1997

[107] FURET, *Penser la Révolution Française*, σ. 181-2, MARX Karl, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Early Writings*, The Marx Library, Vintage Books, 1975, σ.90

[108] βλ. σχ. MOORE Barrington Jr., *Social origins of dictatorship and democracy; Lord and peasant in the making of the modern world*, Beacon Press, 1967, σ.40 επ.

[109] *L'Ancien Régime et la Révolution* 2, σ. 73-4

[110] ό.π. 1 : σσ. 146, 158, 179

διαχωρίζουν και τις τοποθετούν σε σχέσεις ανταγωνιστικές, αποδυναμώνοντάς τες και ενδυναμώνοντας την ισχύ της ίδιας της εξουσίας, ενισχύοντας τις τάσεις προς τον συγκεντρωτισμό της εξουσίας - είτε πρόκειται για την απόλυτη μοναρχία ή για την παντοδύναμη εξουσία που εκλέγεται από τον ίδιο το λαό. Γι' αυτό το λόγο και ο Τοκβίλ, σε αντίθεση με τον Μάρξ, όταν ομιλεί περί τάξεων, περί της διάσπασης της κοινωνίας σε τάξεις, επικεντρώνεται στη διάγνωση της καταστροφής της οργανικής ενότητας της κοινωνίας και την μετάβαση προς τον ατομικισμό, αυτή τη νέα ύλη που θα υφάνει τον κοινωνικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών. Η διάσπαση της κοινωνίας σε τάξεις, ο ατομικισμός και ο συγκεντρωτισμός είναι για τον Τοκβίλ συνακόλουθες διαδικασίες που ήδη μπορούσε κανείς να συναντήσει στο παλιό καθεστώς. Διαδικασίες οι οποίες σε αντίθεση με την μαρξική αντίληψη όχι μόνο δεν θα οδηγήσουν σε μια δυναμική εξέλιξη της κοινωνίας, σε μια προοδευτική επανάσταση, αλλά, αντίθετα σύμφωνα με τα λόγια του στενού συνομιλητή του, Άγγλου στοχαστή John Stuart Mill, σε μια "κινέζικη στασιμότητα"[111] των σύγχρονων κοινωνιών. Ευτυχώς όμως υπήρχε μια κοινωνία που από την αφετηρία της δημοκρατίας, ή πιο σωστά από την εποχή της συγκρότησης των βρετανικών αποικιών απολάμβανε ήδη τα προτερήματα μιας μικρής πολιτείας και η οποία σε μεγάλο βαθμό είχε ήδη καθιερώσει τις αρχές μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης χάρης στην παράδοση αποκέντρωσης που της κληροδότησε η βρετανική μορφή αποικισμού στο Νέο Κόσμο.

[111] MILL John Stuart, "On Liberty", σ. 128 επ. στη συλλογή : *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*, J.M.Dent & Sons Ltd, London & Toronto, 1920

3. Η αγγλοαμερικανική κοινότητα - μια μικρή πολιτεία

Στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες τις Νέας Αγγλίας, κατά τον Τοκβίλ, "Οι γενικές αρχές επί των οποίων εδράζονται τα σύγχρονα συντάγματα, οι αρχές αυτές που οι περισσότεροι Ευρωπαίοι του XVII αιώνα με δυσκολία καταλάβαιναν και που θριάμβευαν τότε ατελώς μόνο στη Μεγάλη Βρετανία (...) Οι γενεσιουργές αυτές αρχές," όπως τις αποκαλεί με μεγάλο θαυμασμό, "λαβαίνουν εδώ μια εφαρμογή και μια ανάπτυξη που κανένα ευρωπαϊκό έθνος δεν τόλμησε ακόμη να τους δώσει."[112] Στη Νέα Αγγλία, γράφει, "η κοινότητα συγκροτήθηκε πλήρως και οριστικά από τα 1650. Γύρω από την κοινοτική ατομικότητα συναθροίστηκαν και συναρτήθηκαν με ένταση συμφέροντα, πάθη, καθήκοντα και δικαιώματα. Στους κόλπους της κοινότητας βλέπουμε να βασιλεύει μια πολιτική ζωή αληθινή, δραστήρια, δημοκρατικότατη και ρεπουμπλικανική (républicaine). Οι αποικίες εξακολουθούν να αναγνωρίζουν την ηγεμονία της μητρόπολης, νόμος της Πολιτείας (Etat) είναι η μοναρχία, στην κοινότητα όμως είναι ολοζώντανη η πολιτεία (République)."[113] Στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες συναντούσε κανείς την ίδια στιγμή την *κυριαρχία* της αγγλικής μοναρχίας, μια ιδιοποιημένη εξουσία και μια μη ιδιοποιημένη εξουσία, την κοινοτική ανεξαρτησία, μιας καθ' αυτού *πολιτικής κοινωνίας*. Καμία από αυτές τις δύο αντίθετες και αργότερα ανταγωνιστικές μορφές εξουσίας δεν θα μπορούσε να ονομαστεί δημοκρατική με τη νεότερη σημασία, δηλαδή με τη έννοια της ατομικής ελευθερίας. Αυτό όμως που διέκρινε τις κοινότητες, ειδικά αυτές της Νέας Αγγλίας, είναι ότι ήδη αποτελούσαν ολοκληρωμένες μορφές πολιτειακής συγκρότησης όπου η συλλογικότητα, σύμφωνα με τις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις πουριτανικές πεποιθήσεις, συμμετείχε ενεργά στη θέσπιση των κοινοτικών νόμων και στη διαχείριση των κοινών τους υποθέσεων.

Οι κοινότητες δεν είναι δημοκρατικές στο βαθμό που δεν αναγνωρίζουν την ατομική - δημοκρατική - ελευθερία και την ανεμπόδιστη κοινωνική και πολιτική ισότητα. Η ισότητα, όπως θα δούμε, είναι προϊόν των απεριόριστων δυνατοτήτων που προσφέρει η απέραντη επικράτεια της Αμερικανικής ηπείρου και οι οποίες δίνουν μια ιδιαίτερη σημασία στις ίδιες τις ρεπουμπλικανικές αρχές. Η ισότητα εδώ μεταφράζεται σαν η δυνατότητα που προσφέρει η "έκταση" του Νέου Κόσμου, ο εκφραστής μιας απεριόριστης ελευθερίας και συνεπώς μιας άπειρης δυνατότητας εκμετάλλευσης του αμερικανικού χώρου από κάθε πολίτη που μπορεί έτσι να συμμετέχει δραστήρια στη προώθηση του γενικού καλού.[114] Οι αμερικανικές κοινότητες είναι μικρές πολιτείες που περιέχουν "μια σαφή κοινωνική αναφορά, η οποία συχνά διέρχεται από την έννοια της ισότητας (...) κυρίως όμως από την προβληματική μιας κοινωνικής και πολιτικής αυτοκαθοριστικής δυνατότητας."[115] Είναι η τελευταία πάνω στην οποία ε-

---

[112] ΔΑ σ.70

[113] ό.π. σ.71 Ο όρος republicaine έχει λιγότερο εδώ την ηπειρωτική έννοια του αντιμοναρχισμού και περισσότερο την αγγλική έννοια ενός ιδιαίτερα συντηρητικού ρεπουμπλικανισμού, αυτόν των Wigs, οι οποίοι ήταν αντιμοναρχικοί στο βαθμό που απαιτούσαν επιτακτικά το σεβασμό ορισμένων αρχών που πρέπει να σέβονται οι κυβερνώντες και οι κυβερνώμενοι και τις οποίες το στέμμα παραβίασε και τους ανάγκασε να στραφούν εναντίον του. Βλ. σχ. POCOCK, J.G.A., *The Machiavellian Moment· Florentine thought and the Atlantic political tradition*, Princeton University Press, 1975 και POLE, J.R., *Political répresentation in England and the origins of the American Republic*, University of California Press, 1971

[114] βλ. σχ. NEGRI Antonio, *Le pouvoir constituant, Essai sur les alternatives de la modernité*, Presses Universitaires de France, 1992, σ.191 επ.

[115] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, σ. 115

πικεντρώθηκε το ενδιαφέρον του Τοκβίλ, ώστε να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι κοινότητες πριν ακόμη διακηρύξουν την ανεξαρτησία τους ήδη απολάμβαναν την ισότητα των συνθηκών και την λαϊκή κυριαρχία. Αυτά τα στοιχεία για τον αριστοτελικό Τοκβίλ αποδείκνυαν ότι ήταν ολοκληρωμένες *πολιτείες* γιατί εφάρμοζαν το απαραίτητο μιας ελάχιστης ισότητας και νομιμότητας, τα όρια των οποίων καθορίζονται πάντα από την κοινωνική και την πολιτική συνοχή της κοινότητας-κοινωνίας.[116] Εκείνο πάντως που ήδη πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι ο Τοκβίλ όταν περιγράφει ως δημοκρατικές τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες είναι γιατί βασικά εκτιμά την δημοκρατικότητά τους σε σχέση με την απουσία μιας αριστοκρατίας και την ύπαρξη πολιτικών ελευθεριών. Πρώτιστος όμως είναι η πολιτική τους κατάσταση και κατά συνέπεια μια κοινωνική κατάσταση, η πολιτική ελευθερία που προϋποθέτει την ύπαρξη κάποιας κοινωνικής ισότητας που τον οδηγεί στο να τις κατονομάσει δημοκρατικές. Μετέπειτα, στο έργο του όπως θα δούμε αυτό το μοντέλο ανατρέπεται και η δημοκρατία γενικότερα ταυτίζεται ευθέως με την ύπαρξη της ισότητας των συνθηκών σαν μια κοινωνική κατάσταση, η οποία μπορεί να συμπεριλαμβάνει και την πολιτική ελευθερία αλλά δεν την προϋποθέτει. Ο Τοκβίλ θα επιστρέψει στα τελευταία κείμενά του στην πρώτη ερμηνεία της δημοκρατίας σαν μια εύλογα πολιτική κατάσταση - πολιτική ελευθερία - θέτοντας σαν βασική προϋπόθεση την αγωγή των πολιτών στην άσκηση των δικαιωμάτων τους, την παιδεία της πολιτικής ελευθερίας.

Εάν οι κοινότητες στην Αμερική, όπως θα δούμε παρακάτω, παρουσιάζουν έντονα τα στοιχεία της θρησκευτικής σέκτας στην ποινική τους νομοθεσία, κάτι που έκανε αδύνατη την αμφισβήτηση και καθόριζε αυστηρά τα όρια της ελευθερίας, όπως γράφει ο Τοκβίλ, συναντούσε κανείς σε αυτές, την ίδια στιγμή και κατά κάποιο τρόπο "συναρτημένο" με τα θρησκευτικά πάθη, "ένα σώμα πολιτικών νόμων που, χαραγμένο εδώ και διακόσια χρόνια, φαίνεται να προπορεύεται ακόμη κατά πολύ του πνεύματος της ελευθερίας της εποχής μας."[117] Σε αυτές τις γενεσιουργές αρχές όπως τις αποκαλεί, "βρίσκεται το κλειδί του μεγάλου κοινωνικού αινίγματος που παρουσιάζουν οι Ηνωμένες Πολιτείες σήμερα στον κόσμο."[118] Στις κοινότητες της Νέας Αγγλίας, εξηγεί αμέσως, "η παρέμβαση του λαού στα κοινά, η ελεύθερη ψήφιση φόρου, η υπευθυνότητα των φορέων της εξουσίας, η ατομική ελευθερία και η λειτουργία των ορκωτών δικαστηρίων (jury), θεσπίζονται χωρίς αντίρρηση και στην πράξη."[119] Στην αγγλοαμερικανική κοινότητα, η οποία "προοδευτικά είχε σχεδόν πλήρως πραγματοποιήσει τις συνθήκες για μια αυτοκυβερνώμενη πολιτεία"[120], αναπτύχθηκε μια παράλληλη εξουσία *που ήταν πάνω απ' όλα ρεπουμπλικανική με κάποια δημοκρατικά στοιχεία*, αυτά μιας αυτοσυγκράτητης ισότητας που προερχόταν εν μέρη από τις φυσικές συνθήκες, αλλά, πάνω απ' όλα βασιζόταν στην κοινωνική και ηθική ομοιογένεια των κοινοτήτων. "Η κοινότητα," εξηγεί ο Τοκβίλ, "ορίζει τους ιθύνοντές της, ορίζει τους φόρους, κατανέμει και συλλέγει την εισφορά του εαυτού της και από τον εαυτό της. Στην κοινότητα της Νέας Αγγλίας, δε γίνεται καθόλου αποδεκτός ο νόμος της αντιπροσώπευσης. Στο δημόσιο χώρο και στη γενική συνέλευση των πολιτών αποφασίζονται, όπως στην Αθήνα, οι υποθέσεις που αφορούν το συμφέρον όλων"[121] Οι αμερι-

---

[116] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Η Θεωρία των Επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, σ.18
[117] ΔΑ σ.70
[118] ό.π. σ.69
[119] ό.π. σ.70
[120] GREEN, "An Uneasy Connection", σ. 35
[121] ΔΑ σ.71

κανικές κοινότητες έχουν συνεπώς "ένα πρόσθετο στοιχείο αυτοενέργειας και αμφισβήτησης" διότι εφαρμόζουν πλήρως την αρχή της "εκλογικής νομιμοποίησης," η οποία απαλλάσσει τους φορείς των κοινοτήτων από την "αντίληψη του διοικητικού οργάνου" και αναπτύσσει μια άλλη νομιμοποιητική δυνατότητα στο εσωτερικό της τοπικής κοινωνίας, εφόσον όταν εφαρμόζεται "η εκλογική αρχή, η 'κοινοτική' εξουσία οφείλει μια αναφορά στο πολιτικό σώμα που καλείται να την υποστεί."[122] Ακόμη πιο σημαντικά οι κοινότητες εφαρμόζουν την αρχή της άμεσης συμμετοχής των ατόμων στο δημόσιο χώρο όπου όλοι διαβουλεύονται επί των υποθέσεων της κοινότητάς τους.

Αφήνοντας κατά μέρος το γεγονός ότι το σχήμα αυτό κουβαλά τα σημάδια μιας κοινοτικής οργάνωσης, η οποία στηρίζει την 'ανεξαρτησία' της σε δεδομένους κανόνες ή προαποφασισμένες αλήθειες, με άλλα λόγια, η εξουσία ανήκει στην κοινότητα μόνο γιατί η πραγματική εξουσία βρίσκεται έξω από αυτήν, είναι υπερβατική ή θεμελιακή,[123] ενώ η ενότητά της στηρίζεται σε μια ηθική και κοινωνική ομοιογένεια καθιστώντας την "ατομική ελευθερία"[124] αδύνατη, αυτό που καταγράφει ο Τοκβίλ είναι το φαινόμενο της *κοινοτικής δημοκρατίας*, που αναφαίνεται μέσα από την δυνατότητα της ελεύθερης ή ανεξάρτητης δράσης των αποίκων. Όπως εξηγεί ο Pierre Manent, το κοινωνικό αίνιγμα της αμερικανικής δημοκρατίας για τον Τοκβίλ, είναι "η κοινοτική δημοκρατία." Ανάμεσα στην κοινωνική κατάσταση [την ανυπαρξία μιας κοινωνικά μη αποδεκτής 'φυσικής' ανισότητας] και την κυβέρνηση [την εξουσία της μητρόπολης] υπάρχει η κοινότητα, που αποτελεί "το βασικό στοιχείο της κοινωνίας," το οποίο είναι "οργανωμένο και διέπεται πολιτικά." Στις αμερικανικές κοινότητες ο Τοκβίλ θα διακρίνει, "την εικόνα ενός συστήματος, όπου ο κοινωνικός σύνδεσμος είναι απευθείας πολιτικός."[125] Έτσι η ισότητα και η ελευθερία αποτελούν τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος. Όσο πιο ελεύθεροι είναι οι άποικοι τόσο περισσότερη ισότητα απολαμβάνουν, ενώ όσο πιο εφικτή είναι η ισότητα ανάμεσά τους τόσο πιο ασφαλής καθίσταται η ελευθερία τους. Οι κοινότητες είναι οι κοιτίδες που καλλιεργούν αυτή την αλληλεξάρτηση και συνοχή ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα, που οι Αγγλοαμερικανοί δεν χρειάστηκε ούτε να κατακτήσουν ούτε να διεκδικήσουν, απλώς, έπρεπε να προστατέψουν και να διευρύνουν μετά την ανεξαρτησία των αποικιών. Το πρόβλημα θα προκύψει, το κοινωνικό πρόβλημα που είναι το κατεξοχήν πολιτικό πρόβλημα, όταν σταδιακά αυτή η κοινωνία δεν θα μπορεί πια να καλλιεργεί την ιδεολογία της ηθικής και κοινωνικής ομογένειας γιατί η ελευθερία και η ισότητα θα έχουν μεταμορφωθεί σε ανταγωνιστικά προτάγματα.

Όταν ο Τοκβίλ αναφέρεται στις κοινότητες ως μικρές πολιτείες έχει στο μυαλό του πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επιτρέπουν στους αγγλοαμερικανούς την απόλαυση της πολιτικής ελευθερίας. Δεν υπάρχει συνεπώς στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες από το ξεκίνημα της δημοκρατίας κάποια διάκριση ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα. Η ισότητα είναι μια πολιτική αρχή που δεν περιλαμβάνει κοινωνικοοικονομικά αιτήματα, συνοψίζεται στη περίφημη ρήση: η ισότιμη μεταχείριση των ίσων ή των ικανών. Κάτι που είναι μόνο εφικτό, όπως σημειώσαμε, χάρις

---

[122] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, σ. 69-70

[123] βλ.σχ. GAUCHET Marcel, "La dette du sens et les rqcines de l'Etat, Politique de la religion primitive", στο *Libre*, 77-2, Payot, σσ. 5-43

[124] βλ. σχ. DURKHEIM Emile, *De la division du travail social*, PUF, 1991, κεφ. II, III

[125] MANENT Pierre, *Tocquevile et la Nature de la Démocratie*, Julliard, 1982, σσ.18-19

στην αχανή έκταση που καθιστά την ισότητα των συνθηκών φυσική κατάσταση αλληλένδετη με την απόλαυση της ελευθερίας, την ανεμπόδιστη απόλαυση των αγαθών που προσφέρει η εκμετάλλευση αυτής της ζωτικής χώρας. Αντίθετα στην Ευρώπη και ειδικά στη Γαλλία, από το ξεκίνημα της δημοκρατίας υπάρχει μια διάκριση ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα, διάκριση την οποία η επανάσταση δεν μπορεί να ανατρέψει στο βαθμό που από τη μια αδυνατεί να επιλύσει το κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο τοποθετεί στο επίκεντρο της δημοκρατικής επανάστασης και, από την άλλη συνεχίζει την παράδοση ενός συγκεντρωτικού κράτους που κληρονομεί από την απόλυτη μοναρχία. Έτσι στο παλιό καθεστώς οι νόμοι και οι θεσμοί όπως μας λέει είναι δεσποτικοί, ενώ τα ήθη και οι συνήθειες έχουν ήδη γίνει δημοκρατικά. Γι' αυτό θα καλλιεργηθεί ένα πνεύμα υπέρ της ελευθερίας το οποίο είναι περισσότερο ενστικτώδες παρά στοχαστικό.

Στο παλαιό καθεστώς υπήρχαν δύο μορφές ελευθερίας. Η πολιτική ελευθερία που απολάμβανε η αριστοκρατία, την οποία η απόλυτη μοναρχία και το συγκεντρωτικό κράτος που συγκροτούσε γύρω της περιόριζαν όλο και περισσότερο, επιφέροντας στο έθνος, όπως πίστευε ο Τοκβίλ, ένα πλήγμα που ποτέ δεν θα επουλωθεί, γιατί αφαίρεσε τη μοναδική μορφή ελευθερίας που βασιζόταν σ' ένα πνεύμα στοχαστικό. Παράλληλα με αυτή την ελευθερία που "ήταν συνδεδεμένη με την ιδέα της εξαίρεσης," αναπτυσσόταν ένα είδος ενστικτώδους ελευθερίας, προϊόν της ίδιας της απουσίας της εμπειρίας της ελευθερίας, ώστε οι Γάλλοι να αγνοούν εξίσου τις συνθήκες και τις συνέπειες άσκησής της. Η ιδέα αυτή της ελευθερίας τους ωθεί προς τις ακρότητες που χαρακτήριζαν το επαναστατικό πνεύμα, παροτρύνοντάς τους προς την ιδέα μιας "φανταστικής κοινωνίας, όπου όλα φαινόταν απλά και συντονισμένα, ομοιόμορφα και σύμφωνα με τη λογική." Η απουσία εμπειρίας στην άσκηση της ελευθερίας θα οδηγήσει τους Γάλλους σε μια απεριόριστη και ασυμβίβαστη αντίληψη περί της ελευθερίας και της ισότητας, καθιστώντας ασυμβίβαστες τις διεκδικήσεις υπέρ της ελευθερίας και αυτές υπέρ της ισότητας. Γι' αυτό, αφήνοντας κατά μέρος την επιρροή που θα έχει στην έλευση του δημοκρατικού γίγνεσθαι στη Γαλλία η ύπαρξη ενός δυσεπίλυτου κοινωνικού προβλήματος, το οποίο θα τους κατευθύνει στον περιορισμό των ίδιων των πολιτικών ελευθεριών, ο Τοκβίλ θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως οι Γάλλοι μετά από επανειλημμένες προσπάθειες να καθιερώσουν συγχρόνως την ελευθερία και την ισότητα εν μέσω θεσμών και ιδεών που τους ήταν ξένες, κατέληξαν να απαρνηθούν την ελευθερία εν ονόματι της ισότητας, η οποία τελικώς θα τους οδηγήσει στην υπακοή και την εξάρτηση. Σε αντίθεση λοιπόν με τους αγγλοαμερικανούς που στις κοινότητές τους απολάμβαναν και ασκούσαν μια απεριόριστη ελευθερία γιατί μπορούσαν να τη διασφαλίσουν χάρης στα φυσικά πλούτη που πρόσφερε η επικράτειά τους, στη συνήθεια συμμετοχής στις γενικές υποθέσεις της κοινότητάς και στη δυνατότητα να θεσπίσουν νόμους που προστάτευαν τις ελευθερίες τους, οι Γάλλοι μη έχοντας καμία εμπειρία άσκησης της ελευθερίας, αντιμετωπίζοντας τεράστιες κοινωνικές ανάγκες που έπρεπε να μεταμορφωθούν σε δικαιώματα και συνεπώς σε ελευθερίες, θέτοντας έτσι υπό μόνιμη αμφισβήτηση τα όρια της δημοκρατίας ήταν, όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, ο λαός ο λιγότερο κατάλληλος για να ιδρύσει την ήρεμη και ελεύθερη κυριαρχία των νόμων, δηλαδή μια βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία.[126]

[126] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1, σσ. 60-3, 170, 176-7, 200, 211, 216

4. Η ισότητα των συνθηκών στις κοινότητες

Η ισότητα των συνθηκών στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες και στη διάρκεια των πρώτων χρόνων των ανεξάρτητων Πολιτειών ήταν για τον Τοκβίλ λιγότερο μια κοινωνικοοικονομική κατάσταση και περισσότερο μια κοινωνικοπολιτική κατάσταση που οδηγούσε σε μια σχετικά δημοκρατική κατανομή γιατί η εξαιρετικές συνθήκες του Νέου Κόσμου καθιστούν αόρατα τα όποια εμπόδια στην κινητικότητα των ανθρώπων. Ο ίδιος συνοψίζει τη σημασία αυτής της κατανομής όταν, παρασυρόμενος από το φαινόμενο της αγροτικής Αμερικής των μικροπαραγωγών όπου, όπως έγραφε στα Προσχέδια του, "ο καταμερισμός εργασίας δεν υπάρχει (...) Ο καθένας κάνει λίγο απ' όλα," και διαπιστώνει ότι μαζί με τη δημοκρατική κατανομή των εξουσιών υπάρχει και μια εξαιρετική πνευματική ικανότητα σε όλους τους αποίκους.[127] Αυτό που χαρακτηρίζει τις κοινότητες, και αργότερα τις Πολιτείες, ως δημοκρατικές δεν είναι η απουσία ανισοτήτων, αλλά, η απουσία του καταμερισμού εργασίας, κάτι που επιτρέπει στο μεγαλύτερο αριθμό πολιτών να συμμετάσχουν στα κοινά, γιατί όλοι λίγο-πολύ αναγνωρίζονται ως εξίσου ικανοί να διαβουλευτούν για τις υποθέσεις της κοινότητας. Η παρουσία της ισότητας των συνθηκών στις κοινότητες μετριέται συνεπώς από την απουσία καταμερισμού εργασίας, φαινόμενο το οποίο ο Τοκβίλ θα εντοπίσει σε μια περιορισμένη έκταση της αμερικανικής ηπείρου, αυτή της Νέας Αγγλίας, όπου είχε καθιερωθεί το πιο ολοκληρωμένο μοντέλο της 'δημοκρατίας' των μικροπαραγωγών. Έχοντας την τάση να υπερτιμά αυτό το στοιχείο και να το γενικεύει, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ισότητα στις κοινότητες είχε φτάσει στο ακρότατό της όριο. Γι' αυτό, όπως παρατηρεί ο G.W.Pierson, ο Τοκβίλ τείνει να υποτιμά ή ακόμη, εν μέρη, να αγνοεί το γεγονός ότι εάν μέχρι το 1787 η Αμερική ήταν βασικά αγροτική, ήδη είχε αρχίσει να αναπτύσσει μια βιομηχανία και μεγάλες πόλεις, ειδικά στις Βόρειες περιοχές, κάτι που θα είχε σε σύντομο χρόνο καθοριστικές συνέπειες στην κοινωνική και πολιτική συγκρότησή της.[128] Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες χαρακτηρίζονται από τον Τοκβίλ ως εμβρυακές πολιτείες που απολαμβάνουν μια κοινωνική και πολιτική δημοκρατία χάρης στην πολιτική ελευθερία που οι μετανάστες μπόρεσαν να εφαρμόσουν στη νέα τους πατρίδα. Την ίδια όμως στιγμή και παράλληλα με την αρχή μιας κοινωνικοπολιτικής δημοκρατίας θα παρουσιάσει ένα πιο περιοριστικό, αλλά σαφέστερο ορισμό της δημοκρατίας, τη δημοκρατία ως ισότητα των συνθηκών, μια αποκλειστικά κοινωνική κατάσταση που θα του επιτρέψει να αντιτάξει τη δημοκρατική με την αριστοκρατική κοινωνία και να συγκρίνει την αμερικανική με την γαλλική πραγματικότητα.

Η κοινωνική κατάσταση των Αγγλοαμερικανών, παρατηρεί όταν περιγράφει την ισότητα στις κοινότητες, είναι ήδη δημοκρατική, γιατί "επικρατούσε μια υψηλού βαθμού ισότητας μεταξύ των μεταναστών που ήλθαν να εγκατασταθούν στις ακτές της Νέας Αγγλίας. Ποτέ δε φυτεύθηκε ο σπόρος της αριστοκρατίας στο τμήμα αυτό της Ένωσης."[129] Ένας σημαντικότατος παράγοντας που ευνοεί την κοινοτική δημοκρατία είναι συνεπώς η αταξική κοινωνική διάρθρωση των κοινοτήτων, η οποία βασικά απόρρεε από τη μη αναγνώριση προνομίων που δεν είχαν αξιοκρατικές βάσεις και συνεπώς δεν ήταν προϊόν της φυσικής ανισότητας. "Όλες οι καινούριες αποικίες,"

---

[127]ανέκδοτα αποσπάσματα του Τοκβίλ στον RICHTER Melvin, "The uses of Theory: Tocqueville's Adaptation of Montesquieu", σ. 97

[128]PIERSON, G.W., *Tocqueville and Beaumont in America*, Oxford University Press, 1938, σσ. 763-5

[129] ΔΑ σ.78

γράφει ο Τοκβίλ, "περιείχαν, αν όχι την άνθηση, τουλάχιστον το σπόρο μιας πλήρους δημοκρατίας." Αυτό οφείλετε στο γεγονός ότι, "εν γένει (...) οι μετανάστες δεν είχαν καμιά ιδέα ανωτερότητας οι μεν επί των δε." Μερικοί μεγάλοι άρχοντες που μετανάστευσαν στην Αμερική διωγμένοι από θρησκευτικές ή πολιτικές διαμάχες, όπως εξηγεί, προσπάθησαν να θεσπίσουν "νόμους για να εγκαθιδρύσουν την ιεραρχία της κοινωνικής σειράς, σύντομα όμως είδαν ότι το αμερικανικό έδαφος απωθούσε απολύτως τη γαιοκτητική αριστοκρατία." Μόνο η διαίρεση της γης "σε μικρά αγροτεμάχια που καλλιεργούσε μόνος του ο ιδιοκτήτης" επέτρεπε την εκμετάλλευσή της. Έτσι στη Βόρεια Αμερική "η κληρονομικά μεταβιβαζόμενη γαιοκτησία" δεν προσφέρεται, αν και ο Τοκβίλ δεν αγνοεί την δουλοκτητική οικονομία του Νότου.[130] Η απουσία κληρονομικών κοινωνικοοικονομικών διακρίσεων σημαίνει, γι' αυτόν, ότι η δημοκρατία ως ισότητα είχε ήδη φθάσει στο "ακραίο της όριο"[131] σε ορισμένες κοινότητες. Η αντίθεση που καθοδηγεί την ανάλυση του Τοκβίλ είναι αυτή μεταξύ της κινητικότητας του πλούτου και της στασιμότητάς του. Στη δημοκρατία τα πλούτοι αλλάζουν χέρια, στην αριστοκρατία μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά παραμένοντας πάντα το προνόμιο μιας οικογένειας: "Ένα έθνος," γράφει, "μπορεί να παρουσιάσει τεράστια πλούτοι και μεγάλη αθλιότητα, αν όμως τα πλούτη αυτά δεν είναι της γης, τότε υπάρχουν στους κόλπους του φτωχοί και πλούσιοι, όχι όμως αριστοκρατία."[132] Αυτό που τον εντυπωσιάζει δεν είναι τόσο η πραγματική ισότητα, όσο η απουσία φραγμών στην προσπάθεια των ανθρώπων να βελτιώσουν τις συνθήκες της διαβίωσης τους.[133] Αυτή η παραπλανητική εικόνα μιας κοινωνίας δίχως κοινωνικούς και συνεπώς οικονομικούς φραγμούς, οδήγησε τον Τοκβίλ, όπως παρατηρεί ο I.M. Zeitlin, "να μεγαλοποιήσει την σχετική απουσία κοινωνικής διάρθρωσης στην Αμερική και να παρερμηνεύσει την απουσία μιας παλιάς τάξης ως την απουσία οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης."[134] Όταν μάλιστα επισκέφθηκε την Αμερική (1831), ήδη υπήρχαν δείγματα συγκρότησης ταξικών ταυτοτήτων στις μεγάλες πόλεις, όπου οι εξαρτημένοι από την εργατική τους δύναμη είχαν αρχίσει να συνδικαλίζονται και να επηρεάζονται από τις σοσιαλιστικές ιδέες όπως υπενθυμίζουν ο Harold Laski και ο Andre Jardin.[135] Αναμφίβολα το γεγονός ότι επικεντρώθηκε στις περιοχές της Νέας Αγγλίας, που ήταν το προπύργιο των πουριτανών, όπου αναπτυσσόταν μια ιδιάζουσα (αστική) δημοκρατία των μικροπα-

---

[130] ό.π. σ.64

[131] ό.π. σ.82

[132] ό.π. σ.64

[133] Όπως γράφει ο Esmond WRIGHT "υπήρχε σημαντική κινητικότητα, [αλλά] η κοινωνική διάρθρωση ήταν εξίσου αριστοκρατική με τη Βρετανία της εποχής τους, την οποία απεικόνιζε. Μέχρι το 1763 υπήρχε μια ξεχωριστή ανώτερη τάξη - γαιοκτήμονες, πλούσιοι έμποροι, δικηγόροι, κυβερνήτες, υπολοχαγοί, οικονομικοί υπάλληλοι και φίλοι της κυβέρνησης (...) οι οποίοι προσπάθησαν να έχουν αποκλειστικά προνόμια, αλλά ποτέ δεν το επέτυχαν εντελώς (...) υπήρχε μια μεγάλη και ευμετάβλητη μεσαία τάξη στην οποία ανήκαν εκκλησιαστικοί, δάσκαλοι, μικρότεροι έμποροι, δικηγόροι, αγρότες που ήταν ιδιοκτήτες γης, βιοτέχνες που ζούσαν στις μεγάλες πόλεις, μαγαζάτορες, κατώτεροι κυβερνητικοί υπάλληλοι, ιδιοκτήτες φυτειών, καπετάνιοι, γενικώς όλοι που βρίσκονταν σε μια μεσαία οικονομική κατάσταση. Μία εργατική δύναμη που ήταν βασικά δίχως ιδιοκτησία και συνεπώς δίχως δικαίωμα ψήφου, τεχνίτες, μικροκτηματίες αγρότες, φτωχοί κάτοικοι ακριτικών περιοχών που ήταν υπηρέτες με σύμβαση που είχαν εξαγοράσει την ανεξαρτησία τους και αντικαταστάθηκαν από τους σκλάβους και τους κατάδικους.," βλ. "American Independence in its American Context; social and political aspects, Western expansion", στο *The New Cambridge Modern History*, vlm. 8, Cambridge University Press, 1965, σσ. 511-512

[134] ZEITLIN I. M., *Liberty, equality and revolution in Alexis de Tocqueville*, Little Brown Press, 1971, σ.16

[135] Από την εισαγωγή του Harold Laski στη γαλλική έκδοση της *De la Démocratie en Amérique*, Oeuvres Complètes, Gallimard, t?μος 1ος και JARDIN, *Tocqueville, A biography*, σ. 221

ραγωγών, τον ώθησε να εξιδανικεύσει την απουσία ανισοτήτων και του καταμερισμού εργασίας. Πρέπει όμως, επίσης, να διαβάσει κανείς αυτές τις γραμμές, αντιπαραβάλλοντάς τες με την γαλλική πραγματικότητα η οποία ήταν για τον Τοκβίλ η πυξίδα που τον κατεύθυνε στην ερμηνεία της αμερικανικής δημοκρατίας. Όπως εξηγούσε στις 18 Οκτωβρίου 1847 στο φίλο του Louis Kergolay, καμία σελίδα του βιβλίου του για την αμερικανική δημοκρατία δεν γράφτηκε χωρίς να έχει στο μυαλό του τη Γαλλία αυτό που αναζητούσε ήταν "οι αντιθέσεις και οι ομοιότητές της" με την πατρίδα του.[136]

Η Γαλλία του παλιού καθεστώτος, είναι η κατεξοχήν χώρα όχι μόνο των ανισοτήτων αλλά και των έντονων διακρίσεων και αντιθέσεων ανάμεσα στις ανώτερες και κατώτερες τάξεις, που ακόμη και η ίδια η μοναρχία δεν δίσταζε να ενισχύσει για να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα επιβάλλοντας άνισες φορολογικές επιβαρύνσεις, καθιστώντας αγοραία τα προνόμια της αριστοκρατίας και ξεσηκώνοντας τα πάθη του λαού εναντίον των ανωτέρων τάξεις.[137] Είναι η χώρα όπου η δημοκρατία ως ισότητα των συνθηκών όχι μόνο δεν είναι μια φυσική κατάσταση, μια δημοκρατία των μικροπαραγωγών, αλλά, είναι μια μακρόχρονη και ανασταλτική διαδικασία εξίσωσης των συνθηκών, η οποία πρέπει όχι μόνο να ανατρέψει όλους τους κοινωνικούς φραγμούς που εμποδίζουν την καθολική πρόοδο των ανθρώπων, αλλά, και τις ίδιες τις πολιτικές συνθήκες που νομιμοποιούν και αναπαράγουν την ανισότητα και την ανελευθερία στις ανθρώπινες σχέσεις όπως και στις σχέσεις των ατόμων με την εξουσία. Οι Γάλλοι συνεπώς για να καθιερώσουν τη δημοκρατία ως ισότητα των συνθηκών, έπρεπε επίσης να διεκδικήσουν την ελευθερία, να απελευθερωθούν από την απόλυτη μοναρχία, και να καθιδρύσουν νέες σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους που στηρίζονται στην κοινωνική και πολιτική ισότητα των ατόμων. Σε αντίθεση λοιπόν με τους Αγγλοαμερικανούς που ήταν ήδη ελεύθεροι και γνώριζαν καλά τις συνθήκες και τις συνέπειες της ελευθερίας, ενώ την ίδια στιγμή δεν συναντούσαν φραγμούς στη βελτίωση της κατάστασής τους, γιατί δεν υπήρχαν ανάμεσά τους άτομα με κληρονομικά προνόμια τα οποία κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει, οι Γάλλοι για να καθιερώσουν την ισότητα έπρεπε να γίνουν ελεύθεροι, αλλά για να γίνουν ελεύθεροι έπρεπε να καταργήσουν κάθε μορφής ανισότητα που εμπόδιζε τους ανθρώπους στην εξέλιξή τους. Δύο ήταν οι βασικοί παράγοντες σε αυτή την σύγκρουση: η ανατροπή της απόλυτης μοναρχικής εξουσίας και η κατάργηση των αριστοκρατικών προνομίων, της κληρονομικής ανισότητας. Γι' αυτό όπως εύστοχα παρατηρεί ο Τοκβίλ, οι Γάλλοι τόλμησαν να διεκδικήσουν συγχρόνως την ελευθερία και την ισότητα, εφόσον δεν μπορούσαν να απολαύσουν ούτε την ισότητα, πέρα από την "φανταστική κοινωνία"(société imaginaire) των φιλοσόφων, δίχως να γίνουν ελεύθεροι, αλλά, δεν μπορούσαν να γίνουν ελεύθεροι δίχως να απελευθερωθούν από την απόλυτη μοναρχία - την υπέρτερη ενσάρκωση της ανισότητας. Γι' αυτό πρωτίστως θα πρέπει να αμφισβητήσουν την αριστοκρατία, η οποία νομιμοποιούσε την κυριαρχία του βασιλιά εν ονόματι της ανισότητας, κάτι που ο Τοκβίλ αδυνατούσε να συλλάβει διότι διατήρησε την ψευδαίσθηση ότι η αριστοκρατία αν και συνδεδεμένη με την ανισότητα μπορούσε να αποτελέσει φραγμό στην απόλυτη εξουσία του βασιλιά.[138]

---

[136] *Correspoondance Tocqueville-Kergolay*, τόμος XIII, βιβλίο 1, Oeuvres Completes, σ. 208

[137] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1: σσ. 146, 150-2, 157, 161, 166, 179, 187-8, 190 2: 74

[138] ό.π. 1: σσ. 72, 199-200, 208, 247-8,

Αντίθετα, η ισότητα που υπήρχε στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες πριν και αρκετές δεκαετίες μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας τους, όπως εξηγεί έκπληκτος ο Τοκβίλ, ήταν τόσο μεγάλη ώστε να τη συναντά κανείς ακόμη και στα πνεύματα. Στην Αμερική, παρατηρεί, όπου η ισότητα φαίνεται να είναι δώρο της ίδιας της φύσης δε τη συναντά κανείς μόνο στις περιουσίες, αλλά "εκτείνεται και στις διάνοιες." Είναι μια χώρα με ελάχιστους αμαθείς, όπως και πολύ λίγους πεπαιδευμένους όλοι αποκτούν τη στοιχειώδη εκπαίδευση, την ανώτατη σχεδόν κανείς. Έτσι μπορεί κανείς να διαπιστώσει στις ανθρώπινες γνώσεις ένα μεσοβέζικο επίπεδο, όπου αλληλοπροσεγγίζονται τα μυαλά "τα μεν ανεβαίνοντας, τα δε χαμηλώνοντας."[139] Και συνεχίζει, όλοι έχουν τις ίδιες αντιλήψεις για τη θρησκεία, την ιστορία, τις επιστήμες, την πολιτική οικονομία, τη νομοθεσία και την κυβέρνηση. Αυτό όμως δεν οφείλεται καθόλου στο ότι οι άνθρωποι δεν έχουν διαφορετικές ικανότητες, αφού η πνευματική ανισότητα, κατά τον Τοκβίλ, προέρχεται από το Θεό. Οι Αγγλοαμερικανοί όμως έχουν σχεδόν τις ίδιες γνώσεις και πεποιθήσεις, γιατί "βρίσκουν στη διάθεση τα ίδια μέσα. Έτσι οι κοινωνικές συνθήκες που τους περιβάλλουν έχουν αποδυναμώσει το αριστοκρατικό στοιχείο" με τέτοιο τρόπο ώστε είναι δύσκολο να του καταχωρίσουμε μια κάποια επίδραση στην πορεία των πραγμάτων. Ο χρόνος, τα συμβάντα και οι νόμοι έκαναν, αντίθετα, το δημοκρατικό στοιχείο όχι απλώς προεξάρχων αλλά περίπου μοναδικό. Καμιά επίδραση οικογένειας ή κοινωνικού σώματος δεν ανιχνεύεται, συχνά μάλιστα δεν μπορεί να βρει κανείς ούτε καν μια ατομική επίδραση κάποιας διάρκειας. "Η Αμερική," καταλήγει, "παρουσιάζει, στην κοινωνική της κατάσταση, το πιο αλλόκοτο φαινόμενο. Οι άνθρωποι εκεί είναι περισσότερο ίσοι στην περιουσία τους και στη διάνοιά τους, ή, με άλλα λόγια, πιο ίσης δύναμης απ' όσο σε οποιαδήποτε άλλη χώρα του κόσμου και απ' όσο σε οποιαδήποτε άλλη εποχή που έχει μείνει στην ιστορία η ανάμνησή της."[140] Η επικράτεια της βόρειας Αμερικής παρουσιάζεται ως εκείνη που έχει τους λιγότερους φραγμούς εναντίον της ισότητας των συνθηκών και προσφέρει τις ιδανικότερες φυσικές συνθήκες για την πληρέστερη εφαρμογή της. Οι μόνες αποδεκτές διαφορές ήταν αυτές που προέρχονταν από τις ικανότητες του καθενός, οι οποίες αν και διαχώριζαν τους ανθρώπους σε οικονομικές και πνευματικές βάσεις, δεν ήταν διαφορές που κατοχύρωναν οποιαδήποτε μονιμότητα προνομίων, εφόσον οι κοινότητες και οι Πολιτείες κατά τον Τοκβίλ, δεν είχαν φτάσει ακόμη στη δημιουργία αυτής της ανερχόμενης αριστοκρατίας των βιομηχάνων που θα αναπτυχθεί μέσα στην ίδια τη δημοκρατική κοινωνία - την ισότητα των συνθηκών. Αυτό βεβαίως δεν συνέβαινε σε όλες τις περιοχές των βρετανικών αποικιών της βόρειας Αμερικής και δεν διστάζει να παρατηρήσει πως στις νοτιοδυτικές περιοχές εγκαταστάθηκαν "μεγαλογαιοκτήμονες" οι οποίοι, μεταφύτευσαν τις αριστοκρατικές αρχές και τους αγγλικούς νόμους περί κληρονομιών. Εκεί, αυτές οι αρχές και οι νόμοι θα καταφέρουν να επηρεάσουν την κοινωνία, ειδικά λόγο της δουλοκτητικής οικονομίας που καθιερώθηκε, αλλά, ο Τοκβίλ θεωρεί πως "η επιρροή τους δεν ήταν ακριβώς αριστοκρατική (...) καθώς δεν είχαν καθόλου προνόμια και η καλλιέργεια μέσω δούλων δεν τους προσπόριζε καθόλου κολίγους κι έτσι δεν υπήρχε σχέση άρχοντα και υποτακτικών." Αυτό βεβαίως δεν σήμαινε πως η μεγαλογαιοκτήμονες των νοτιοδυτικών περιοχών δεν αποτελούσαν μια ανώτερη τάξη "που μονοπωλούσε την πολιτική δράση." Εντούτοις, ο Τοκβίλ πίστευε πως αυτή η τάξη στην πραγματικότητα "εναγκαλιζόταν τα πάθη και τα συμφέροντα" της λαϊκής μάζας και τέθηκε επικεφαλής της εξέγερσης στο Νότο,

[139] ΔΑ σσ.82,83
[140] ό.π. σ.83

προμηθεύοντας στην επανάσταση "τους μεγαλύτερους άνδρες της."[141] Άλλωστε, αυτή "η άρχουσα τάξη," όπως γράφει ο Bernard Bailyn, δεν είχε "επίσημο θεσμικό ρόλο" και διατηρούσε την εξουσία της "ανταγωνιστικά" και χάρης στην ίδια τη λαϊκή της αναγνώριση, που προερχόταν από την πίστη ότι "το κοινωνικό αξίωμα και η πολιτική επιρροή είχαν μια φυσική συνάφεια."[142]

Η αλληλογραφία και τα ανέκδοτα προσχέδια του αποδεικνύουν πως ο Τοκβίλ περιγράφει ως άκρως δημοκρατική την οργάνωση της αγγλοαμερικανικής κοινότητας και θεωρεί ότι οι ανώτερες τάξεις συμπορεύτηκαν με το λαό διότι σε μεγάλο βαθμό ήταν επηρεασμένος από τους Αμερικανούς συνομιλητές του που προέρχονταν από τα ανώτερα στρώματα. Η δημοκρατία είχε γι' αυτούς περισσότερο τη σημασία της λαϊκής αναρχίας, μια αναρχία που προερχόταν από τις διεκδικήσεις των κατώτερων τάξεων στη διάρκεια του αγώνα για την ανεξαρτησία, παρά αυτή της πολιτικής ελευθερίας, που αυτοί ήδη απολάμβαναν πριν την ανεξαρτησία. Οι περισσότεροι ανήκαν στις ανώτερες τάξεις, οι οποίες, πράγματι, στις κοινότητες απολάμβαναν ήδη ένα είδος δημοκρατίας των ικανών και των ιδιοκτητών που κυριαρχούσε εν ονόματι του γενικού καλού. Αυτή η δημοκρατία της φυσικής αριστοκρατίας αναμφίβολα διαμόρφωσε το πνεύμα της ανεξαρτησίας που η αυτοδιοίκηση των κοινοτήτων καλλιεργούσε. Μία κοινωνία που αποδεχόταν τη φυσική ιεραρχία, τη διάκριση πολιτικών δικαιωμάτων που είχε για βάση την ιδιοκτησία, όπου το δημόσιο συμφέρον ήταν παράγωγο μιας αμφίσημης συνύπαρξης πολιτικών αρχών περί της ελευθερίας και θρησκευτικών πεποιθήσεων, δεν μπορεί να θεωρείται δημοκρατική με τη νεότερη σημασία αυτού του όρου, δηλαδή ως η καθολική και αναπαλλοτρίωτη πολιτική ισότητα, ως η αμφισβήτηση όλων των δεδομένων και όλων των ανισοτήτων, και αυτών ακόμη που πηγάζουν από τη φύση και μπορούν να περιορίσουν την ίδια την ελευθερία της ισότητας. "Πουθενά," όπως παρατηρεί ο Bailyn, και θα συμφωνούσαν οι περισσότεροι σύγχρονοι Αμερικανοί ιστορικοί, "στην Αμερική του 18ου αιώνα δεν υπήρχε δημοκρατία της μεσαίας τάξης, ή οποιαδήποτε άλλη."[143] Στις κοινότητες δεν υπήρχε η φιλελεύθερη αντίληψη των ατομικών δικαιωμάτων, της λαϊκής κυριαρχίας ή της ισότητας των συνθηκών, όμως, υπήρχε η ρεπουμπλικανική αντίληψη της λαϊκής κυριαρχίας, η συλλογικότητα του λαού ως μια ομοιογενής οντότητα με κοινά συμφέροντα και επιδιώξεις, πέρα από τα οποία η ελευθερία δεν μπορεί να διαβεί. Η διακήρυξη της ανεξαρτησίας και η συλλογική συμμετοχή του λαού στις διεκδικήσεις της ελευθερίας και της ισότητας σε μεγάλο βαθμό θα αμφισβητήσουν αυτή τη δημοκρατία των κοινοτήτων, τη δημοκρατία των ικανών.[144] Αυτό βεβαίως που πρέπει να σημειώσουμε εδώ είναι ότι ο Τοκβίλ δεν περιγράφει τόσο τη σύγχρονη δημοκρατία στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες όσο ένα ρεπουμπλικανικό σύστημα αυτοδιοίκησης και αυτοθέσπισης που είχε καθιερωθεί και αποτελούσε ένα φαινόμενο πολιτικής αυτονομίας. Ο Τοκβίλ πολλές φορές συγχέει τις πολιτείες των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων που στηρίζονται στις ρεπουμπλικανικές αρχές με τη δημοκρατική πολιτεία που θα καθιερωθεί στην Αμερική και τη γηραιά ήπειρο μετά τη διακήρυξη καθολικών δικαιωμά-

---

[141] ό.π. σ.79

[142] BAILYN, "Political experience and Enlightenment Ideas in Eighteenth Century America", σσ.348-9, 350

[143] BAILYN, *The Ideological Origins of the American Revolution*, σ.346. Βλ. επίσης: POLE, J,R., "Historians and the problem of early American Democracy", στο *Paths of the American Past*, Oxford Unicversity Press, 1979, σ.225 επ.

[144] βλ. σχ. YOUNG, A.F., *Dissent. Explorations in the History of American Radicalism*, Northern Illinois University Press, 1968

των. Κάτι που συνήθιζαν οι περισσότεροι στοχαστές της εποχής του, στο βαθμό που η αποϊδιοποιημένη εξουσία μιας πολιτείας που διαχειριζόταν τα κοινά σύμφωνα με τις ρεπουμπλικανικές αρχές και η κλασική έννοια της δημοκρατίας που παρέμενε ακόμη η βασική πυξίδα για να περιγράψουν τη νεότερη έλευσή της, εκ πρώτης όψεως φαινόταν να έχουν μεταξύ τους πολλά κοινά στοιχεία. Ήταν έτσι που οι επαναστάτες οδηγήθηκαν σε παράδοξες αντιθέσεις, όπως απέδειξε η Γαλλική επανάσταση, όπως η τρομοκρατία, όταν η *ακραία δημοκρατία* επιβλήθηκε διά της *παντοδυναμίας* της πολιτικής βούλησης, την ίδια στιγμή που αναγνωρίζονταν η *ατομική* ελευθερία και η ισότητα, τα ατομικά δικαιώματα.[145]

Πολλοί αναγνώστες ισχυρίζονται πως ο Τοκβίλ αγνόησε εντελώς τα ταξικά ή/και αριστοκρατικά στοιχεία της αμερικανικής κοινωνίας. Πιστεύουμε ότι μάλλον τον αδικούν. Πολλές από τις παρατηρήσεις του αποδεικνύουν πως γνώριζε πολύ καλά ότι ο Νότος στηριζόταν σε μια δουλοκτητική οικονομία με έντονα τα στοιχεία μιας αριστοκρατικής κοινωνίας. Ο ίδιος είχε ένα αυστηρά κριτικό πνεύμα προς τα αριστοκρατικά χαρακτηριστικά του Νότου, τα οποία όμως υποβάθμισε διότι πίστευε πάντα ότι θα ήταν τα στοιχεία του Βορρά, "οι δύο ή τρεις κυριαρχικές ιδέες," όπως γράφει, που θα σχημάτιζαν "τις βάσεις της κοινωνικής θεωρίας των Ηνωμένων Πολιτειών." Αρχές (principes) που είχαν την πιο ολοκληρωμένη εξέλιξή τους στις Πολιτείες της Νέας Αγγλίας και οι οποίες, όταν ο ίδιος επισκεπτόταν τις Η.Π.Α., είχαν καταφέρει ήδη, όπως πίστευε, "να διαπεράσουν ολάκερη τη συνομοσπονδία."[146] Γι' αυτό τελικά θεωρούσε δύσκολη τη συνέχιση τάσεων που ήταν ξένες προς το κυρίαρχο αμερικανικό πνεύμα. Πράγματι η Ένωση και το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα θα επιδιώξουν να συνδέσουν αρμονικά αυτές τις ανομοιογενώς αναπτυσσόμενες οικονομίες και τις ανταγωνιστικές ιδεολογίες που τις νομιμοποιούν εν ονόματι του εθνικού καλού (συμφέροντος). Η Ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα δημιουργήσει σταδιακά τις συνθήκες για την ανάπτυξη ενός "δημοκρατικού καπιταλισμού" όπως τον αποκαλεί ο Louis Hartz, ο οποίος στο διάβα του θα ανατρέψει τα όποια υπολείμματα φεουδαρχικών, αριστοκρατικών και δουλοκτητικών οικονομικών και κοινωνικών στοιχείων που συναντούσε κανείς ειδικά στο Νότο.[147] Είναι αλήθεια ότι ο Τοκβίλ ενδιαφέρεται ελάχιστα γι' αυτή την εξέλιξη που θα εντείνει την εκβιομηχάνιση της αμερικανικής επικράτειας και θα ανατρέψει σταδιακά τις συνθήκες της ηθικής και κοινωνικής ομοιογένειας της αμερικανικής κοινωνίας, της δημοκρατίας των μικροπαραγωγών. Ο ίδιος εναποθέτει στην παράδοση της πολιτικής ελευθερίας και της συμμετοχής στα κοινά υπέρ του γενικού καλού την ικανότητά μιας δημοκρατικής πολιτείας να διασφαλίσει σταθερότητα και διάρκεια. Γι' αυτό πάνω από τις οποιεσδήποτε ατομικές ελευθερίες, στην παράδοση της κοινοτικής δημοκρατίας θα στηρίξει τις ελπίδες του για την ικανότητα της αμερικανικής πολιτείας να εξασφαλίσει μια γενική συμφωνία - "consensus universalis."

---

[145] βλ την κριτική των Ιακωβίνων του MARX Karl, "Critical Notes on 'The King of Prussia and Social Reform'" στο *Early Writings*, σ.413 επ. και μαζί με τον Frederick ENGELS, *The Holy Family or Critique of Critical Criticism*, Progress Publishers, 1975, σ.146

[146] ΔΑ σ.65

[147] βλ. KECSKEMETI, P., "Political Thought in America"στο *Political Thought, The European Tradition*, ed. J.P. Mayer, J.M. Dent & Sons Ltd, London, 1939, σσ. 367-427. Εισαγωγή του Harold LASKI, στο *De la Démocratie en Amérique*, Oeuvres Complètes, επίσης DYE, R.T. & ZIEGLER, I.H., *The Irony of Democracy, An uncommon Introduction to American Politics*, Duxburry Press, 1972, κεφ. 3 "The Evolution of American Elites" και HARTZ, *The Liberal Tradition in America*, σ.110

Ο Τοκβίλ δεν μπορεί όμως να μην τονίσει τη σημασία που κουβαλά για την σταθερότητα και τη διάρκεια της αμερικανικής πολιτείας το γεγονός ότι στην αφετηρία της δημοκρατίας της συναντά κανείς ένα *είδος* φυσικής ισότητας, δηλαδή την απουσία κοινωνικών και πολιτικών φραγμών στην ατομική πρόοδο. Είναι σημαντικό να θυμίσουμε όμως ότι όταν μιλά για αυτό το πρωτότυπο και ιδιότυπο θέαμα που συναντούσε κανείς στις βρετανικές αποικίες βασικά περιγράφει τις βόρειες περιοχές όπου η απουσία παρόμοιων φραγμών προσφέρει εξαιρετικά ευνοϊκές συνθήκες για τη συμμετοχή του μεγαλύτερου αριθμού στις γενικές υποθέσεις της κοινότητας και για την ανεμπόδιστη εξέλιξη των ατομικών ικανοτήτων. Μεταξύ των μεταναστών δεν υπήρχε η ιδέα της ανωτερότητας, αρχή η οποία στις ακτές της Νέας Αγγλίας είχε φτάσει στο ακρότατο όριο διότι εκεί, όπως εξηγεί, οι μετανάστες "ανήκαν όλοι τους στις εύπορες τάξεις της μητέρας πατρίδας," και παρουσίαζαν "το ιδιότυπο φαινόμενο μιας κοινωνίας όπου απουσίαζαν και οι άρχοντες και ο λαός, που δεν είχε (...) ούτε πλούσιους ούτε φτωχούς." Οι μετανάστες της Νέας Αγγλίας είχαν την πιο προωθημένη παιδεία, θαυμάσια στοιχεία τάξης και ηθικής και μετανάστευσαν καθαρά από "πνευματική ανάγκη."[148] Ήθελαν όπως θα δούμε παρακάτω να θριαμβεύσει ανεμπόδιστα οι αρχές τους και οι πεποιθήσεις τους. Ο Τοκβίλ παρατηρεί με θαυμασμό, πως η Νέα Αγγλία, που συγκροτείται από πουριτανούς οι οποίοι προέρχονται βασικά από τις μεσαίες τάξεις, ελεύθεροι από ταξικές και θρησκευτικές διαμάχες, παρουσιάζει αυτό το "καινοφανές θέαμα μιας ομοιογενούς σε όλα τα μέρη της κοινωνίας. Η δημοκρατία, τέτοια που δεν είχαν τολμήσει να την ονειρευτούν στην αρχαιότητα, διέφευγε *πλήρης και πάνοπλη μέσα από τον κόσμο της παλαιάς φεουδαλικής κοινωνίας.*"[149] Είναι χαρακτηριστικό να προσέξουμε εδώ κάτι στο οποίο θα επανέρχεται επανειλημμένως, ότι δηλαδή, η πληρέστερη μορφή της δημοκρατίας συνεπάγεται την απουσία κοινωνικών φραγμών και την ύπαρξης της πολιτικής ελευθερίας. Ο στόχος των σύγχρονων κοινωνιών θα πρέπει να είναι η παράλληλη ανάπτυξη της ισότητας και της ελευθερίας, διότι η ισότητα δίχως ελευθερίας οδηγεί τελικώς στη τρομοκρατία, ενώ εφεξής η ελευθερία δίχως ισότητα δεν είναι πια δυνατή. Η σύγχρονη δημοκρατία συνεπώς έχει κάνει ένα βήμα μπροστά σε σχέση με την κλασική της μορφή, μόνο που όπως θα δούμε το τίμημα της ισότητας είναι να έχει κάνει την ελευθερία δύσκολη αν όχι αδύνατη. Οι αμερικανικές κοινότητες αποτελούν συνεπώς κοιτίδες μιας άλλης δημοκρατίας από αυτήν που θεμελιώνεται στη γηραιά ήπειρο, η οποία όχι μόνο απολαμβάνει μια αυτοκαθοριστική δυναμική, αλλά, επίσης και εξ' ίσου σημαντικά, δεν έχει να επιλύσει το *κοινωνικό πρόβλημα* γιατί επαναπαύεται στην ηθική και κοινωνική ομοιογένεια των πολιτών. Στο παλιό καθεστώς, όπου το κοινωνικό πρόβλημα είναι στο επίκεντρο των αντιθέσεων, ο διαχωρισμός των τάξεων πριν την επανάσταση θα είναι ο φορέας ανταγωνισμών που πυροδοτούνται και ενισχύονται από τις φορολογικές ανισότητες, την εξαγορά προνομίων, την εγκατάλειψη των κατώτερων τάξεων στη μοίρα τους. Πριν τη δημοκρατική επανάσταση θα ενωθούν όλες οι τάξεις μπροστά στο κοινό τους στόχο, που ήταν η ανατροπή της μοναρχίας και θα προσπαθήσουν να καθιερώσουν τη δημοκρατική ελευθερία και τη ισότητα, κάτι που στη Γαλλία όπως θα αναγνωρίσει και ο ίδιος ο Τοκβίλ, δεν μπορεί να προέλθει διά μέσου ενός "*consensus universalis.*"[150]

---

[148] ΔΑ σσ.65-6

[149] ό.π. σ.68

[150] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1: σσ. 108, 150, 152-6, 160-1, 179 2: σσ. 74, 230, 417, ΔΑ σ.360

Σε αντίθεση με τη Γαλλία του παλιού καθεστώτος, οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες όχι μόνο ήταν θερμοκήπια ενάσκησης πολιτικών ελευθεριών, αλλά, αυτή η ικανότητα των μεταναστών ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την κοινωνική τους καταγωγή, ή πιο σωστά με το γεγονός ότι δεν χρειάστηκε να εισάγουν κοινωνικές διεκδικήσεις στο δημόσιο χώρο. Έτσι οι ανάγκες τους δεν μεταμορφώθηκαν σε πολιτικά δικαιώματα τα οποία έθεταν υπό μόνιμη αμφισβήτηση τα όρια της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης Έχοντας λοιπόν κατά τα φαινόμενα επιλύσει το κοινωνικό πρόβλημα, ή πιο σωστά έχοντας κληρονομήσει ένα είδος φυσικής δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης - ισότητας - μπόρεσαν να αυτοδιοικηθούν και να θεσπίσουν νόμους που προστάτευαν τα πολιτικά και κοινωνικά τους δικαιώματα, τα φυσικά τους δικαιώματα. Όπως παρατηρούσε ο Τοκβίλ στο άρθρο του για *την Κοινωνική και Πολιτική Κατάσταση στη Γαλλία πριν και μετά το 1789*, το οποίο γράφτηκε για το London and Westminster Review 1836, μετά από αίτημα του φίλου του John Stuart Mill, "δεν υπάρχει τίποτα πιο ευνοϊκό για τη δημοκρατία από την κατανομή της γης σε μικρές ιδιοκτησίες"[151] Όπως ο Αριστοτέλης, ο Τοκβίλ ακολουθώντας τη σκέψη του μέσα από τα διαβάσματα του Montesquieu, πίστευε πως μια πολιτεία και πολύ περισσότερο μια δημοκρατική πολιτεία, δεν μπορεί να βασιστεί στα ήθη και τους νόμους εάν υπάρχει μεταξύ των ανθρώπων ακραία ισότητα ή ακραία ανισότητα. Η πιο ιδανική κατάσταση για τη δημοκρατία, για την καταπολέμηση της κατανομής εργασίας που δημιουργεί εξαρτημένα άτομα, αλλά, και ανεύθυνα προς το γενικό καλό, είναι ακριβώς οι μικροπαραγωγοί που είναι ανεξάρτητη και που έχουν πολλαπλές ικανότητες και συνεπώς συμβάλλουν σε ένα επίπεδο μεσαίο ή όπως το αποκαλεί ο Τοκβίλ μεσοβέζικο, ιδιοκτησίας και γνώσεων. Στη Γαλλία η δημοκρατία βαδίζει στη τύχη και κανείς δεν ανέλαβε να ρυθμίσει τις κινήσεις της, όπως σημειώνει αλλού, ακριβώς επειδή η ανισότητα που υπάρχει ανάμεσα στις διαφορετικές και ανταγωνιστικές τάξεις είναι τόσο μεγάλη, ώστε όταν οι κατώτερες τάξεις εισέβαλαν στην πολιτική σκηνή, μεταμόρφωσαν κοινωνικοοικονομικές ανάγκες σε πολιτικά δικαιώματα. Γι' αυτό θα θεωρήσει τη βία ως το βασικό χαρακτηριστικό της γαλλικής επανάστασης, μια επανάσταση που έγινε από τις απολίτιστες τάξεις. Η επανάσταση που ξεπρόβαλε ήταν τόσο μεγάλη και τόσο ακραία, ώστε καμία δύναμη δεν φαινόταν ικανή να χειραγωγήσει τις κινήσεις της. Η γαλλική επανάσταση θα πρέπει να αναστατώσει συθέμελα την κοινωνική και πολιτική κατάσταση στο παλιό καθεστώς για να εγκαθιδρύσει τις συνθήκες που είναι απαραίτητες για την ενάσκηση πολιτικών ελευθεριών, δηλαδή ένα ελάχιστο επίπεδο ισότητας των συνθηκών. [152]

Αν και οι ανισότητες που εμποδίζουν την πρόοδο των ανθρώπων και την κινητικότητα των αγαθών ήταν πράμα σπάνιο κατά των Τοκβίλ στις βρετανικές αποικίες, αναγνωρίζει πως με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, η ελευθερία επεκτάθηκε παντού και οι όποιες απομίναντες "ατομικές επιρροές," κυρίαρχο χαρακτηριστικό των Νότιων περιοχών, "έπαψαν σιγά-σιγά να γίνονται αισθητές." Ο λαός, συνεχίζει, "συνέλαβε το πόθο να δράσει από μόνος του [και] αφυπνίστηκαν τα δημοκρατικά ένστικτα," ώστε οι συνήθειες να αρχίσουν να συνοδοιπορούν με τους νόμους. Η ισότητα έκανε το τελευταίο της βήμα, ανατρέποντας τους "νόμους περί κληρονομιών," που ήταν τα τελευταία αριστοκρατικά κατάλοιπα που εμπόδιζαν την πλήρη εξάπλωση της ισότητας στις αγγλοαμερικανικές αποικίες. Έτσι μέσα σε εξήντα χρόνια, όπως γράφει, η εφαρμογή της διαίρεσης της γης οδήγησε στην αφομοίωση των μεγαλογαιοκτημό-

[151] ό.π.,1: σ. 5
[152] ό.π., σσ.76-7, 2: σσ.135-6

νων από τη κοινή μάζα.[153] Άλλο ένα σημείο όπου τον συναντάμε να αναγνωρίζει ότι τελικά στην αμερικανική επικράτεια κανείς συναντούσε σημαντικά στοιχεία ανισότητας των συνθηκών είναι όταν ομολογεί πως οι Αγγλοαμερικανοί αναμιγνύουν, "είτε θελληματικά, είτε εν αγνεία τους, στις ιδέες και στις συνήθειες που είχαν οι ίδιοι [που είναι αντίθετες προς την ανισότητα των συνθηκών], και άλλες συνήθειες και άλλες ιδέες που είχαν από την παιδεία τους ή από τις εθνικές παραδόσεις της χώρας τους." Γι' αυτό, συμπληρώνει, για να τους καταλάβει κανείς, πρέπει να διαχωρίσει "αυτό που είναι πουριτανικής και αυτό που είναι αγγλικής προέλευσης." Το ενδιαφέρον είναι βεβαίως πως ο Τοκβίλ στηρίζει τη κυριαρχία των αρχών της ισότητας στη πουριτανική παράδοση, κάτι που εξηγεί γιατί το μοντέλο της ολοκληρωμένης δημοκρατίας βρίσκεται στη Νέα Αγγλία και όχι οπουδήποτε αλλού, αλλά, επίσης γιατί θεωρεί πιο σημαντικά για τη διατήρηση της αμερικανικής πολιτείας τα ήθη και τις συνήθειες απ' ότι τους νόμους και τις συνθήκες. Οι Αγγλοαμερικανοί εξηγεί διατηρούν στην αστική και ποινική τους νομοθεσία, νόμους και έθιμα που είναι εντελώς αντίθετα προς την κοινωνική τους κατάσταση, γιατί στρέφονται κατά του φτωχού και ευνοούν τον πλούσιο, επιτρέποντάς του να γλιτώσει μια ποινή πληρώνοντας εγγύηση.[154] "Ο πίνακας που παρουσιάζει η αμερικανική κοινωνία σκεπάζεται," όπως καταλήγει, "μ' ένα δημοκρατικό στρώμα το οποίο από καιρό σε καιρό βλέπουμε να το διαπερνούν τα παλαιά χρώματα της αριστοκρατίας."[155]

Στην Αμερική, εξήντα χρόνια μετά την ανεξαρτησία των βρετανικών αποικιών, ο Τοκβίλ ανακάλυπτε την ισότητα όχι σαν μια διεκδίκηση αλλά σαν μια φυσική κατάσταση, ένα κεκτημένο δικαίωμα του καθενός στην ισότιμη ελευθερία να εκμεταλλεύεται τους καρπούς της φύσης και να απολαμβάνει τα αγαθά της εργασίας του. Με άλλα λόγια, αυτό που θα χαρακτηρίσει την αφετηρία της αμερικανικής δημοκρατίας σε αντίθεση με την γαλλική είναι η κινητικότητα της ευμάρειας καθιστά τη συγκέντρωση οικονομικών εξουσιών δύσκολη, όπως ακριβώς, η τριβή με τις υποθέσεις της κοινότητας, θα κάνει δύσκολη, εάν όχι αδύνατη, μια συγκεντρωτική διοίκηση. "Όχι ότι στις Ηνωμένες Πολιτείες," ομολογεί, "όπως κι' αλλού ότι δεν υπάρχουν πλούσιοι. Απεναντίας δεν γνωρίζω κανένα τόπο όπου η αγάπη για το χρήμα να κατέχει ευρύτερη θέση στην καρδιά των ανθρώπων κι όπου να επιδεικνύεται βαθύτερη περιφρόνηση για τη θεωρία της διαρκούς ισότητας των αγαθών. Η περιουσία όμως εκεί κυκλοφορεί με απίστευτη ταχύτητα και η εμπειρία διδάσκει ότι σπάνια μπορείς να δεις δυο γενεές να καρπώνονται τα καλά της."[156] Πέρα από την όποια σύγκριση με την γαλλική πραγματικότητα, έμμεση ή άμεση, που επηρεάζει την ερμηνεία της έλευσης της δημοκρατίας στην Αμερική, μεγαλοποιώντας τα θετικά στοιχεία της, ο Τοκβίλ σε μεγάλο βαθμό ερμηνεύει την κοινωνική και πολιτική οργάνωση των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων με τους όρους του *ρεπουμπλικανικού δόγματος* που κυριαρχούσε στην αμερικανική πολιτική σκέψη του 17ου και 18ου αιώνα, όπως και στη Γαλλία. Μόνο που στη πρώτη θα μπορέσει να περιορίσει το δημοκρατικό πνεύμα ενώ στη δεύτερη θα περιοριστεί και θα συρρικνωθεί από τις επιταγές της σύγχρονης δημοκρατίας. Το δόγμα αυτό, όπως θα δούμε, θα μετασχηματιστεί από τους Ιδρυτικούς Πατέρες που συνέταξαν το ομοσπονδιακό σύνταγμα, ώστε να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της ατομικής ελευθερίας και του ιδιωτικού συμφέροντος. Πρόκειται για την κλασική

[153] ΔΑ σ.79, 81
[154] ό.π. σ.74
[155] ό.π. σ.75
[156] ό.π. σ.82

ρεπουμπλικανική αντίληψη των Wigs ότι ο λαός, σε σχέση με τους κυβερνώντες, είναι "ένα ομοιογενές σώμα (...) όπου ο καθένας ήταν οργανικά συνδεδεμένος με τους άλλους." Έτσι το συμφέρον της κοινότητας, που "υπερβαίνει όλα τα ιδιαίτερα συμφέροντα," στηριζόταν στην πίστη τους "στην αρμονική ενσωμάτωση όλων των μερών της κοινότητας," η οποία συγκροτούσε τη "θεσπισμένη από τη φύση ιεραρχία"(great chain of being). Η όποια ύπαρξη διαφορών χωρίς να αναιρείται, (γιατί είχε τη βάση της στην φυσική ανισότητα), αποτελούσε όχι στοιχείο διαχωρισμού αλλά ενότητας, γιατί αναγνωρίζονταν ως απαραίτητο γνώρισμα αυτής της ολότητας.[157] Από αυτή την άποψη οι κοινωνικές και οι οικονομικές ανισότητες, οι οποίες με την ανεξαρτησία των αποικιών και την απελευθέρωση του ατόμου θα μετασχηματιστούν σε ανταγωνιστικά συμφέροντα, δεν προσδίδουν ταξικές διαφοροποιήσεις ακόμη. Το 1831-32, που επισκέφθηκε ο Τοκβίλ την Αμερική, η ιδεολογία της ομοιογενούς κοινωνίας διατηρούσε ακόμη έντονα ερείσματα, καίτοι ο δρόμος της αμφισβήτησής της είχε ήδη ανοίξει, από την στιγμή που η *ατομική ελευθερία* καθιερώνεται και το *ιδιωτικό συμφέρον* επικυριαρχεί σταδιακά έναντι του γενικού καλού και της δημόσιας ελευθερίας. Ενώ λοιπόν τα όρια των αμερικανικών συνόρων δεν θα αργήσουν να γίνουν ορατά, πριν καν γίνει η Διακήρυξη της ανεξαρτησίας, μεταμορφώνοντας ανταγωνιστικά συμφέροντα σε κοινωνικές αντιθέσεις, η ιδεολογία μιας ομοιογενούς κοινότητας-κοινωνίας θα συνεχίσει να αποτελεί το κυρίαρχο φαντασιακό του αμερικανικού λαού.[158] Πάνω σ' αυτή τη δυνατότητα για μια κοινωνική και ηθική ομοιογένεια που χαρακτήριζε τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, ο Τοκβίλ θα εναποθέσει την ικανότητά τους, όπως και αυτή της ίδιας της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας, όπως θα δούμε, να αναγνωρίζουν απεριόριστες πολιτικές ελευθερίες και να καθιερώνουν ένα είδος πλήρης δημοκρατίας.

Το μοναδικό στη περίπτωση των αμερικανικών κοινοτήτων, είναι το γεγονός ότι η κλασική ρεπουμπλικανική ιδεολογία μπόρεσε να έχει μια τεράστια επιρροή στο γενικό πνεύμα ακόμη και μετά την ανεξαρτησία των αποικιών, την Ένωση των Πολιτειών και την απελευθέρωση του ατομικού συμφέροντος, όχι μόνο λόγο της ομοιογένειας των πολιτικών και θρησκευτικών τους ιδεών, που αφόπλισαν τη δυναμική μιας δημοκρατικής διαδικασίας, - τη κοινωνικοπολιτική σύγκρουση - αλλά, επίσης, όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, επειδή το αμερικανικό "κοινωνικό οικοδόμημα" χτίστηκε σε "table rase."[159] Έτσι η κοινωνική ισότητα δεν χρειάστηκε να κατακτηθεί, αλλά πήρε η ίδια τη μορφή ενός δεδομένου. Αυτή η εξαιρετική κατάσταση πρόσφερε στον Τοκβίλ, όπως γράφει ο Marcel Gauchet, "ένα παράδειγμα εντελώς μοναδικό στην παραπλανητική του γνησιότητα, μιας κοινωνίας απελευθερωμένης από τους καταναγκασμούς της γέννησής της, η οποία δεν είχε γι' αυτό το λόγο να αντιμετωπίσει την καθοριστική ιστορική δοκιμασία της σύνθεσης ανάμεσα στις επιταγές της δημοκρατικής εγκαθίδρυσης και την κληρονομιά που είναι συνδεδεμένη με τη γενεαλογία της ισότητας."[160] Γι' αυτό και το βασικό χαρακτηριστικό της αμερικανικής δημοκρατίας είναι ότι θα μπορέσει να παραμείνει αόρατη και συνεπώς ακατάληπτη η αντίθεση ανάμεσα στην αρχή της ανισότητας και το πρόταγμα της ισότητας. Κατά συνέπεια, η κοινωνική σύ-

---

[157] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σσ.57,59, 60-61

[158] βλ. πχ. BOORSTIN, D.G., *The Genius of American Politics*, University of Chicago Press, 1953 και HARTZ Luis *The Liberal Tradition in America, An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, Harvest Books, 1955

[159] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 20

[160] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amerique et nous", σ. 78

γκρουση σαν συστατικό στοιχείο της δημοκρατικής διαδικασίας θα μεταλλαχθεί στις Η.Π.Α. από μέσο αμφισβήτησης σε μέσο συναίνεσης. Είναι η ειρηνική καθίδρυση μιας κοινωνικής κατάστασης, την οποία ο Τοκβίλ αβίαστα κατονομάζει δημοκρατική, γιατί "το δημοκρατικό καθεστώς είναι απ' άκρη σ' άκρη αποδεκτό (assumable) από την κοινωνία."[161] Έτσι θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως οι Αγγλοαμερικανοί είχαν φθάσει σε αυτό το υπέρτατο σημείο ης ισότητας πέρα από το οποίο είναι η φυσική ανισότητα Εκεί "η μεγάλη κοινωνική επανάσταση μοιάζει να είχε φτάσει σχεδόν στα φυσικά της όρια,"[162] και σε ορισμένες περιοχές όπως η Δύση μπορεί κανείς να δει τη "δημοκρατία τραβηγμένη στο ακραίο της όριο."[163]

Αυτό που εντυπωσιάζει τον Τοκβίλ δεν είναι η απουσία μιας αριστοκρατίας με μεταβιβαζόμενα προνόμια στην Αμερική, αλλά οι ίδιες οι συνέπειες αυτής της απουσίας στα πνεύματα και στις συνήθειες των ανθρώπων. Πολύ περισσότερο από την ισότητα των ευκαιριών και την ισότητα των δικαιωμάτων είναι το αίσθημα μιας ομοιογενούς κοινωνίας, όπου κυριαρχούν λίγο πολύ κοινές αρχές και πεποιθήσεις, αίσθημα το οποίο βεβαίως προϋποθέτει λίγο πολύ την απουσία κοινωνική φραγμών για την πρόοδο της κοινωνίας. Μία παρόμοια κοινωνία μπορεί να μην αναγνωρίζει την πλήρη ισότητα, αλλά καλλιεργεί ένα αίσθημα ενότητας και συνοχής που αντανακλά ένα είδος πνευματικής και κοινωνικής ισότητας.[164] Το κυρίαρχο στοιχείο της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης που απολάμβαναν οι Αγγλοαμερικανοί από την αρχή της εγκατάστασής τους στο Νέο Κόσμο, ήταν λοιπόν *η αίσθηση της ισότητας* που δεν είχε να κάνει με την πραγματική ισότητα που υπήρχε ανάμεσά τους, αλλά με τη βαθιά πεποίθηση που κουβαλούσαν, ότι κάθε άνθρωπος πρέπει να είναι ελεύθερος να αποκτήσει όποια αγαθά επιθυμούσε, μέσα από την εργασία του και ανάλογα με τις ικανότητές του, και να μπορεί να εκμεταλλευτεί αυτά τα αγαθά, όπως ο ίδιος επιθυμούσε. Είναι στην πραγματικότητα η ίδια πρακτική αυτοδιάθεσης, της πολιτικής τους ελευθερίας, που καθιστά αυτό το αίσθημα ισότητας τόσο δυνατό.[165]

Η αντίληψη των Αγγλοαμερικανών για την ισότητα ως μια φυσική κατάσταση της κοινωνίας τους, που πραγματώνεται μέσα από την *εναρμόνιση των συμφερόντων* και *την σύμπτωση των δικαιωμάτων και των καθηκόντων,* τα οποία διασφαλίζονται από την η συλλογική αναγνώριση του δημοσίου συμφέροντος, μπορούμε να την εξηγήσουμε ανατρέχοντας σε πολλές πηγές, τις οποίες ο Τοκβίλ δεν αγνόησε: η ρεπουμπλικανική ιδεολογία, οι αυστηρές θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι συνθήκες της νέας πατρίδας τους, η μετανάστευση, η κοινοτική τους οργάνωση. Πόσο αυτό θα επηρεάσει την εξέλιξη της δημοκρατίας τους, η οποία, όπως γράφει ο Gordon Wood, μέσα από "τις ιδιαιτερότητες της εξέλιξής της" θα διαμορφωθεί σε "μια εκπληκτική κοινω-

---

[161] ό.π., σ.53

[162] ΔΑ σ.49

[163] ό.π. σ.82

[164] βλ. POLE, J.R.,*The Pursuit of equality in American history*, University of California Press, 1978

[165] όπως εξηγεί ο Joel Barlow (1792) "Όλοι αισθάνονται ότι η φύση τους έχει κάνει ίσους σε ότι αφορά τα δικαιώματά τους. Ή, μάλλον, ότι η φύση τους έχει δώσει ένα κοινό και ισότιμο δικαίωμα στην ελευθερία, την ιδιοκτησία, την ασφάλεια., τη δικαιοσύνη, στην κυβέρνηση, τους νόμους, τη θρησκεία και την ελευθερία. Όλοι βλέπουν, ότι η φύση τους έχει κάνει πολύ άνισους σε ότι αφορά τις αρχικές δυνάμεις τους, τις ικανότητές τους και τα ταλέντα τους. Ενώνονται στη διεκδίκηση και στη διατήρηση της ισότητας, που τους έχει εκχωρήσει η φύση. Για να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα, που σχεδιάζονται και μπορούν να αποκομιστούν από την ανισότητα, που η φύση, επίσης, έχει καθιερώσει." βλ. WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ.607

νία, εξαιρετικά ίση αλλά συγχρόνως άνιση, μια κοινωνία τόσο αντιφατική στη φύση της,"[166] θα το διαγνώσει ο Τοκβίλ πολύ νωρίς όταν θα παραδεχτεί ότι και η Αμερική, τελικώς, δεν θα αποφύγει τις συνέπειες του ατομικισμού - προϊόν της ατομικής ελευθερίας - που θα καλλιεργήσει ευοίωνες συνθήκες για τον *δημοκρατικό δεσποτισμό* των νέων χρόνων. Σε ένα πρώτο επίπεδο όμως θα εντυπωσιαστεί και θα επηρεαστεί έντονα από αυτή τη μοναδική εικόνα που παρουσιάζουν ειδικά οι δυτικές περιοχές, όπου κανείς μπορούσε να δει τη "δημοκρατία τραβηγμένη στο ακραίο της όρια," γιατί "στη Δύση έχουν ήδη κατοίκους, κοινωνία δεν έχουν ακόμη."[167] Με άλλα λόγια στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες η δημοκρατία σαν μια φυσική κοινωνικοπολιτική κατάσταση διοχέτευε τις ενέργειες της κοινωνίας - των κοινωνών - όχι στην επίλυση του κοινωνικού προβλήματος, συνέπεια της κοινωνικής ανισότητας, αλλά στη διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων ή συμφερόντων.

Στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες η ισότητα δεν κινδυνεύει διότι η κοινωνία δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί ώστε να απελευθερώσει όλες τις συνιστώσες του δημοκρατικού γίγνεσθαι. Η φυσική ανισότητα δεν παρεμποδίζει την εξέλιξη μιας ιδιάζουσας δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, όσο αυτή αναπτύσσεται σύμφωνα με τις αρχές του συλλογικού συμφέροντος, τις οποίες οι κλασικές ρεπουμπλικανικές αρχές και οι πουριτανικές πεποιθήσεις των Αγγλοαμερικανών επιτάσσουν. Εν όσο λοιπόν ήταν αντίθετοι σε "οποιαδήποτε μορφή αυθαίρετων προνομίων που προσάπτουν σε ορισμένους, ενώ δεν αναγνωρίζονται σε άλλους"[168] και εν όσο η αναζήτηση της ευτυχίας, του προσωπικού συμφέροντος, περιορίζονταν σ' αυτά τα όρια που υπέβαλαν η κοινότητα και ο Θεός,[169] η ισότητα στις αποικίες πρόβαλε μέσα από την σχέση που υπήρχε ανάμεσα στα δικαιώματα και τα καθήκοντα των μελών κάθε κοινότητας. Ο βασικός στόχος της διακήρυξής τους δεν είναι λοιπόν να θεσπίσουν την ισότητα, εφόσον ήδη απολαμβάνουν ένα είδος ισότητας. Δεν είναι επίσης να κηρύξουν δικαιώματα βάση των οποίων θα οργανώσουν μια νέα κοινωνία, εφόσον μπορούσαν να εγκαταλείψουν πλήρως την ισότητα στο Νόμο της Φύσης, στους φυσικούς νόμους της κοινωνίας.[170] Αυτό που θέλουν να κάνουν γνωστό στην ανθρωπότητα είναι ότι "κάθε λαός δικαιούται μια χωριστή και ίση θέση από το φυσικό νόμο και το Θεό,"[171] δηλαδή δικαιούται να αντισταθεί απέναντι σε μια εξουσία που δε σέβεται και δεν προστατεύει τα δικαιώματα που απολαμβάνει στα πλαίσια μιας οργάνωσης που προέκυψε από "τη διαβούλευση και τις συμφωνίες" των μελών κάθε κοινότητας. Ο στόχος τους, όπως σωστά παρατηρεί η H. Arendt, ήταν συνεπώς να καθιδρύσουν μια "περιορισμένη,"

---

[166] ό.π., σ.73

[167] ΔΑ σ.82

[168] BAILYN, "The Central Themes of the American Revolution; An Interpretation", σ.27

[169] POLE, J.R., *The Pursuit of equality in American history*, σ.37

[170] HABERMAS Jurgen, "Natural Law and Revolution", σ. 103, 104, στο *Theory and Practice*, Beacon Press, 1973: "Στη φιλελεύθερη κατασκευή του Φυσικού Νόμου, τα θεμελιακά δικαιώματα αντιστοιχούν στους νόμους της αμοιβαίας συναλλαγής που αναπτύχθηκαν πριν το κράτος. Η ουσία αυτής της αμοιβαίας συναλλαγής εκπηγάζει από την φυσική κατάσταση ή από μια κοινωνία που είναι ριζωμένη στη φύση και διατηρείται ανέπαφη μέσα στα πλαίσια της πολιτικής τάξης πραγμάτων. Στην πραγματικότητα, η πολιτική [η κυβέρνηση] έχει τον αποκλειστικό σκοπό να προστατεύει αυτούς τους νόμους."

[171] "The Declaration of Independence", στο *Great Issues in American History. From the Revolution to the Civil War 1765-1865*, Vintage Books, 1958, ed. Richard Hofstadter, σ. 71

μια "πολιτισμένη κυβέρνηση"[172] που θα σέβεται και θα διασφαλίζει την απόλαυση αυτών των δικαιωμάτων.[173]

Είναι η κοινωνική κατάσταση αυτή που επιτρέπει στον Τοκβίλ να διαχωρίσει μια δημοκρατική από μια αριστοκρατική κοινωνία. Δεν θα είναι όμως η κοινωνική κατάσταση η μοναδική γενεσιουργός αρχή η οποία του επιτρέπει να χαρακτηρίσει τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες ή μια κοινωνία ως δημοκρατική. Για να καταλάβουμε πως στην Αμερική αυτό που ο Τοκβίλ αποκαλεί αριστοκρατικά χρώματα προσαρμόζεται με το δημοκρατικό καθεστώς, πως οι αριστοκρατικές τάξεις που ηγήθηκαν της επανάστασης, αν και συμβιβάζονται με τις καθολικές διακηρύξεις, μπόρεσαν να περιορίσουν τις διεκδικήσεις της ισότητας από "τις λαϊκές ακρότητες και την τοπική δημοκρατία," χρησιμοποιώντας μια γλώσσα "λαϊκή και δημοκρατική", ώστε να "καλύψουν ένα αριστοκρατικό έγγραφο," το Σύνταγμα,[174] πρέπει να δούμε πώς η ίδια η λαϊκή κυριαρχία που απολάμβαναν οι Αγγλοαμερικανοί στις κοινότητες, ήταν επίσης μια γενεσιουργός αρχή της δημοκρατίας. Οι αποικίες, και μετέπειτα η Ένωση, στηρίχτηκαν στην αμερικανική πίστη (credo), ότι ο "λαός"(we the people) μόνον είναι κυρίαρχος. Μία πίστη που έχει την αφετηρία της όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Αγγλοαμερικανών, ή πιο σωστά στην ιδιάζουσα συνοχή που υπάρχει στις κοινότητες ανάμεσα στις πολιτικές αρχές και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις των μεταναστών.

Ο Τοκβίλ είναι συνεπαρμένος από αυτή την κοινωνική κινητικότητα που κυριαρχεί ανάμεσα στους Αγγλοαμερικανούς, μια κοινωνία που δεν χρειάστηκε να καταργήσει προνόμια,[175] και η οποία μοιάζει να έχει ανατρέψει τη σημασία που κουβαλούσαν οι αγώνες τις Ευρώπης για την κατάκτηση της ισότητας και την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Εκεί η ισότητα δεν μπορούσε να είναι "προϊόν μιας ανεμπόδιστης διαδικασίας των εγγενών νόμων της κοινωνίας," αλλά έπρεπε να επινοηθούν οι νόμοι μιας νέας κοινωνίας, η οποία αναγνωρίζοντας την ισότητα της ελευθερίας κάθε ανθρώπου, θα πρέπει μονίμως να ανατρέπει τα κοινωνικά εμπόδια που δημιουργούσαν στη δημοκρατική διαδικασία τα κεκτημένα συμφέροντα ή τα "ιδιωτικά δικαιώματα"(Madison).[176] Στη Γαλλία, η ίδια η οργάνωση της κοινωνίας και οι νόμοι της θα είναι εφεξής σε μόνιμη αμφισβήτηση, ώστε να συμβιβαστούν οι συνθήκες της κοινωνικής συνύπαρξης με τις επιταγές της ελευθερίας της ισότητας. Στην αγγλοαμερικανική κοινότητα ο Τοκβίλ συναντά αυτά το στοιχείο της δημοκρατίας που στην Ευρώπη θα μπορούν να εφαρμοστούν μόνο μέσω των θεσμών μιας δημοκρατικής κυβέρνη-

---

[172] ARENDT, *On Revolution*, σσ. 161-2, 147

[173] Η επιρροή του Άγγλου φιλόσοφου John Locke στην περίοδο πριν την ανεξαρτησία και μετά, όταν συγκροτείται η ένωση των Πολιτειών, όπως θα δούμε παρακάτω, ήταν τεράστια. Όπως υποστηρίζει στο κλασικό έργο του *Two Treatises on Civil Government* (1789), οι άνθρωποι από το νόμο της φύσης προικοδοτούνται με τα ακατάλυτα φυσικά δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία. Μια κυβέρνηση εγκαθιδρύεται με τη συναίνεση των κυβερνώμενων (βάσει συμφωνημένων αρχών, από άτομα που είναι ήδη οργανωμένα στην κοινωνία σε πολιτικά σώματα), και έχει για αποκλειστικό σκοπό της τη διασφάλιση των ατομικών τους δικαιωμάτων. Η εξουσία της πρέπει να είναι πάντα συνταγματικά οριοθετημένη και οι κυβερνώντες έχουν το δικαίωμα να την ανατρέψουν, εφόσον δεν ενεργεί σύμφωνα με αυτό το σκοπό. Mentor Book, Cambridge University Press, 1963

[174] WOOD Gordon, "Democracy and the Constitution", στο *How Democratic is the Constitution*, eds. Goldwin, R.A. & Schrampa W.A., American Enterprise for Public Policy Research, Washington, 1980, σσ. 13, 15, 17

[175] Inédits de Yale, CVg, cahier 2, 10 sto LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.180

[176] HABERMAS, "Natural Right and Revolution", σ. 94

σης. Στη Γαλλία τα γνωρίσματα του γενικού πνεύματος είναι αριστοκρατικά και δημοκρατικά: οι κοινωνικές συνθήκες τείνουν προς ένα δημοκρατικό καθεστώς ενώ η πολιτική εξουσία παραμένει αριστοκρατική. Γι' αυτό η δημοκρατία δεν μπορεί να θεσπιστεί παρά μέσα από τη σύγκρουση δύο αρχών, της αριστοκρατικής και της δημοκρατικής - της ανισότητας και της ισότητας. Πουθενά σε αυτή την κοινωνία δεν υπάρχουν σημάδια ότι η ισότητα μπορεί να μεταμορφωθεί σε μια φυσική κατάσταση της κοινωνίας. Γεγονός που θα κάνει τον Τοκβίλ να διερωτηθεί εάν αυτή η διαδικασία εκδημοκρατισμού, εξίσωσης των συνθηκών, ποτέ θα τελειώσει, ώστε μια ειρηνική δημοκρατία να θεμελιωθεί.[177]

[177] *L'Ancien Régime et la Révolution* 2 : σσ.337-8

5. Η θρησκεία στις κοινότητες

Ο δεύτερος παράγοντας που ευνοεί την ιδέα *της κοινοτικής δημοκρατίας* είναι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των αποίκων, οι οποίες συγχέονταν με τις πολιτικές τους αρχές, ενισχύοντας και νομιμοποιώντας την αντίληψή τους για την κυριαρχία του γενικού καλού έναντι μιας απεριόριστης ελευθερίας ή εξουσίας. Όπως εξηγεί, "η ιδέα" που ήθελαν "να κάνουν να θριαμβεύσει (...) καταδιωγμένοι από την εξουσία της μητέρας πατρίδας (...) δεν ήταν μόνο ένα θρησκευτικό δόγμα," αλλά "συγχεόταν σε πολλά σημεία και με τις πιο απόλυτες δημοκρατικές και ρεπουμπλικανικές (républicaines) θεωρίες."[178] Μετά τη σύγκρουσή τους με την αγγλικανική εκκλησία ορισμένοι πουριτανοί, που ανήκαν στις ανώτερες και μεσαίες τάξεις της βρετανικής κοινωνίας, αποφάσισαν να μεταναστεύσουν στη Βόρεια Αμερική, ώστε να μπορέσουν στη νέα τους πατρίδα να ζήσουν καταπώς ήθελαν και να προσεύχονται "εν ελευθερία Θεό."[179] Μεταφέροντας τις αυστηρές πεποιθήσεις σ' αυτή την παρθένα γη, όπου δεν αντιμετώπιζαν καμία σύγκρουση ή αμφισβήτηση, οι μετανάστες εφάρμοσαν ένα αποκλειστικό αμάλγαμα πουριτανικών πεποιθήσεων, ρεπουμπλικανικής αρετής και κοινοτικής δημοκρατίας, με κοινό παράγοντα τη δημόσια 'ελευθερία' και το γενικό καλό.

Ο πουριτανισμός ως πολιτική θεωρία και ως θρησκευτικό δόγμα συνοψίζεται σε δύο χαρακτηριστικά κείμενα που παρουσιάζει ο Τοκβίλ, στα οποία αποκαλύπτεται η ικανότητά του να αναμειγνύεται με τις ρεπουμπλικανικές αρχές και μια δημοκρατική πολιτική αντίληψη των πραγμάτων: "Εμείς, που τα ονόματά μας ακολουθούν και που, για τη δόξα του Θεού, την ανάπτυξη της χριστιανικής πίστης και την τιμή της πατρίδας μας, επιχειρήσαμε να εγκαταστήσουμε την πρώτη αποικία στις απόμακρες αυτές ακτές, συμφωνούμε στην παρούσα, με αμοιβαία και επίσημη συναίνεση, και ενώπιον του Θεού, να συγκροτηθούμε σε σώμα πολιτικής κοινωνίας, με σκοπό να κυβερνηθούμε και να εργαστούμε για την εκπλήρωση των σχεδίων μας, και δυνάμει του συμβολαίου αυτού, συμφωνούμε να εξαγγείλουμε νόμους, πράξεις, διατάγματα, και να θεσπίσουμε, ανάλογα με τις ανάγκες, άρχοντες (magistrats) στους οποίους υποσχόμαστε υποταγή και υπακοή."[180] Και λίγο παρακάτω από ένα απόσπασμα από το κείμενο του Mather Cotton, η *Εκκλησιαστική Ιστορία της Νέας Αγγλίας*, παραπέμπει: "Ας μην ξεγελιόμαστε σχετικά με το τι πρέπει να εννοούμε λέγοντας η ανεξαρτησία μας. Υπάρχει, πράγματι, ένα είδος διεφθαρμένης ελευθερίας, που τη χρήση της την έχουν κοινή οι άνθρωποι και τα ζώα, και που συνίσταται στο να κάνει κανείς ό,τι του αρέσει. Η ελευθερία αυτή εχθρεύεται κάθε εξουσία, ασφυκτιά σε κάθε επιβολή οποιουδήποτε κανόνα. Με αυτή γινόμαστε κατώτεροι των εαυτών μας. Είναι εχθροί της αλήθειας και της ειρήνης. Ο Θεός θεώρησε ότι έπρεπε να εγερθεί εναντίον της! Υπάρχει όμως και μια πολιτική (civile) και ηθική ελευθερία που βρίσκει την ισχύ της στην ένωση και που η εξουσία έχει ως αποστολή της να την προστατεύει: είναι η ελευθερία να κάνει κανείς χωρίς φόβο ό,τι είναι δίκαιο και καλό."[181] Αυτά τα δύο κείμενα προβάλλουν αδιάσειστα τη σύγχυση που υπάρχει στο πουριτανικό δόγμα ανάμεσα στη συντηρητική και προοδευτική σκέψη, αποκαλύπτοντας τις αμφισημίες που πλαισιώνουν την κοινωνική και πολιτική οργάνωση των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων. Η πολιτική ελευθερία εδώ δεν έχει τη σημασία που θα αποκτήσει με την ανα-

[178] ΔΑ σ.66
[179] ό.π.
[180] ό.π. σ.68
[181] ό.π. σ.72

γνώριση των ατομικών δικαιωμάτων. Αντίθετα, πρόκειται για μια ελευθερία που αναζωογονεί την ηθική ενότητα, την αρετή των πολιτών και την τάξη, και εκφράζεται μέσα από την αμφισβήτηση της όποιας εξουσίας (θρησκευτικής ή πολιτικής) που δεν σέβεται και δεν συμβιβάζεται με αυτό το όραμα. Στην Αμερική, εξηγεί ο Τοκβίλ, οι πουριτανοί πιστεύουν πως η θρησκεία οδηγεί τον άνθρωπο στα φώτα και η τήρηση των θείων νόμων τον οδηγεί στην ελευθερία.[182] Αυτό λοιπόν που θα τον εντυπωσιάσει είναι ότι σε αντίθεση με τη Γαλλία, όπου οι θρησκευτικές πεποιθήσεις υπέστησαν μια αδυσώπητη επίθεση από το επαναστατικό-δημοκρατικό πνεύμα, η έλευση της δημοκρατίας στην Αμερική δεν οδήγησε στην άκρατη αμφισβήτηση της θρησκείας, αντίθετα, αυτή διατήρησε στο πνεύμα των Αμερικανών μια μόνιμη θέση, κάτι που τους επέτρεψε να αποφύγουν ακραίες καταστάσεις και πάθη. Στη Γαλλία, η καθολική ανυποληψία στην οποία έπεσε η θρησκεία, μετέτρεψε, κατά τον Τοκβίλ, τους φιλοσόφους σε πολιτικούς άνδρες και έδωσε στην επανάσταση αυτή την ακραία μορφή που πήρε. Βεβαίως δεν σταματά στο γεγονός ότι το δημοκρατικό πνεύμα και η επανάσταση άνοιξαν το δρόμο στην αμφισβήτηση δίχως όρια και κατέστησαν τον άνθρωπο 'κυρίαρχο' του πεπρωμένου του, καθιστώντας το θρησκευτικό δόγμα μια αποκλειστικά ιδιωτική υπόθεση. Έτσι, όταν προσπαθεί να εξηγήσει τις ακρότητες της γαλλικής επανάστασης, συχνά στρέφεται σ' αυτό το πνεύμα αθρησκίας, το οποίο, μάλιστα, χρεώνει περισσότερο στις ακραίες τάσεις του επαναστατικού πνεύματος απ' ό,τι στο ίδιο το δημοκρατικό πνεύμα.[183]

Ο αμερικανικός δημοκρατικός χαρακτήρας λοιπόν, σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό, γράφει ο Τοκβίλ: "Είναι το προϊόν (κι αυτή η αφετηρία πρέπει να είναι πάντοτε παρούσα στη σκέψη) δύο εντελώς διαφορετικών στοιχείων, που αλλού ήλθαν σε σύρραξη μεταξύ τους, αλλά που στην Αμερική κατάφεραν να ενσωματώσουν, κατά κάποιο τρόπο, το ένα στο άλλο, και να συνδυάσουν με τρόπο θαυμαστό. Εννοώ το *πνεύμα της θρησκείας* και το *πνεύμα της ελευθερίας*." Οι ιδρυτές των αμερικανικών κοινοτήτων ήταν "φλογεροί δογματικοί και εμπνευσμένοι ανανεωτές."[184] Εδώ δεν ενδιαφέρεται τόσο για την αντιφατικότητα που κουβαλά αυτή η συνύπαρξη και τη σύγχυση που μπορεί να προκαλεί, αν και αλλού δεν θα διστάσει να αναγνωρίσει τις συνέπειες που έχει στο πνεύμα των Αμερικανών, οι οποίοι πρέπει πάντοτε να συμφιλιώνουν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και την αγάπη της ελευθερίας.[185] Αλλού, μάλιστα, επισημαίνει τις συνέπειες αυτών των αυστηρών θρησκευτικών πεποιθήσεων στην ποινική νομοθεσία ορισμένων Πολιτειών, όπου έβλεπε κανείς να μεταφέρεται "η νομοθεσία ενός άξεστου και ημιπολιτισμένου λαού σε μια κοινωνία με πνεύμα φωτισμένο και ήπια ήθη." Οι νομοθέτες στις κοινότητες στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν την ηθική τάξη και τα καλά ήθη, εξηγεί, διεισδύουν "ασταμάτητα στο πεδίο της συνείδησης," πλήττοντας, καταστέλλοντας, διώκοντας έως και τη "θρησκευτική ελευθερία" που διεκδικούσαν στην Ευρώπη.[186] Οι τυραννικοί αυτοί νόμοι, προσθέτει ο Τοκ-

---

[182] ό.π. σ.72

[183] *L'Ancien Régime et la Révolution* , 1: σσ.83-4, 194-6, 2: σ.239

[184] ΔΑ σ.73

[185] Μεταξύ άλλων παρατηρεί: "Η φαντασία λοιπόν των Αμερικανών, και στις ακραίες της παρεκκλίσεις, έχει μια πορεία επιφυλακτική και αβέβαιη. Οι κινήσεις της είναι δύσκολες και τα έργα της ατελή. Οι συνήθειες αυτές αυτοσυγκράτησης επανευρίσκονται στην πολιτική κοινωνία και ευνοούν ιδιαιτέρως την ηρεμία του λαού καθώς και τη διάρκεια των θεσμών που ο ίδιος θέσπισε." ό.π. σ.297

[186] ό.π. σσ.69-70

βίλ, "ψηφίζονταν με την ελεύθερη συναίνεση όλων των ενδιαφερομένων, τα ήθη δε των ανθρώπων ήσαν ακόμη αυστηρότερα και πουριτανικότερα από τη νομοθεσία."[187]

Οι θεμελιωτές της Νέας Αγγλίας, που αντιπροσωπεύουν ένα μοναδικό φαινόμενο, σε μια εποχή που στην Ευρώπη ήδη οι θρησκευτικές πεποιθήσεις είχαν αρχίσει να αμφισβητούνται, "ήσαν," γράφει ο Τοκβίλ, "δεμένοι με τα πιο στενά δεσμά ορισμένων θρησκευτικών πίστεων και συνάμα ήσαν απαλλαγμένοι από κάθε είδους πολιτική πρόληψη." Αυτές οι τάσεις μπορεί να είναι διαφορετικές, αλλά δεν είναι αντίθετες στην Αμερική. Βαδίζουν χέρι-χέρι και μοιάζει να αλληλοβοηθούνται. Τους βλέπουμε "να αναζητούν με ίσο σχεδόν ζήλο τα υλικά πλούτη και τις ηθικές απολαύσεις, τον ουρανό στον άλλο κόσμο, την ευημερία και την ελευθερία σ' αυτόν εδώ."[188] Όπως εξηγεί ο M. Walzer, αν και τα πουριτανικά ήθη των Αγγλοαμερικανών, ήταν αντίθετα προς τις αξίες της ευμάρειας για την καλοπέραση, η συστηματική εργασία αντιπροσώπευε γι' αυτούς το μέσο για τη "λύτρωσή τους από την αμαρτία και το χάος." Αυτή η ηθική, συνδυασμένη με το πάθος να δημιουργήσουν μια κοινωνία ελεύθερη από τη διαφθορά και ανεξάρτητη από οποιονδήποτε που περιόριζε την ελευθερία τους στη συστηματική εργασία που νομιμοποιούσε το δικαίωμα τους στα αγαθά που αποκτούσαν, οδήγησε στο πάντρεμα μιας συντηρητικής ηθικής με μια πολιτική και οικονομική ελευθερία εν ονόματι της *αξιοκρατίας*.[189]

Έτσι για τους πουριτανούς, γράφει ο Τοκβίλ, "οι πολιτικές αρχές (principes), οι νόμοι και οι ανθρώπινοι θεσμοί μοιάζουν πράγματα εύπλαστα, που μπορούν να τορνάρονται και να συνδυάζονται κατά βούλησιν (...) όταν όμως [το πνεύμα] φτάνει στα όρια του πολιτικού πεδίου, σταματά από μόνο του, καταθέτει τρέμοντας τη χρήση των πιο επίφοβων ιδιοτήτων του, εξορκίζει την αμφιβολία, αποπέμπει την ανάγκη του νεωτερίζειν, παραιτείται ακόμη κι από το να σηκώσει το πέπλο του θυσιαστηρίου, υποκλίνεται με σεβασμό μπροστά σε αλήθειες που τις δέχεται χωρίς να τις συζητά."[190] Τα όρια του πολιτικού κόσμου για τους αποίκους είναι αυτές οι δεδομένες αρχές που έφεραν μαζί τους, είτε αυτές εκφράζονται από θρησκευτικές πεποιθήσεις, είτε από την ρεπουμπλικανική ιδεολογία, και στις δύο περιπτώσεις η ελευθερία προκαθορίζεται από τα καθήκοντα και όχι από τα δικαιώματα του πολίτη, ή πιο σωστά τα καθήκοντα προσδιορίζουν τα δικαιώματά τους στην κοινότητα. Γι' αυτό, όπως εξηγεί παρακάτω, "στον κόσμο της ηθικής, όλα είναι ταξινομημένα, συντονισμένα, προδιαγνωσμένα, αποφασισμένα εκ των προτέρων. Στον πολιτικό κόσμο όλα είναι ταραγμένα, αμφισβητούμενα, αβέβαια. Στον πρώτο παθητική, αν και θεληματική, υπακοή. Στον άλλο ανεξαρτησία, περιφρόνηση της πείρας και ζηλοφθονία κάθε εξουσίας."[191] Στην κοινότητα, η πολιτική μπορεί να είναι έργο των μελών της, ακριβώς επειδή αυτή η εξουσία, ή η ελευθερία που κατέχουν, δεν είναι προϊόν της ανεξαρτησίας τους, αλλά της υποταγής τους σε ένα κοινώς αναγνωρισμένο όραμα, μια αλήθεια που πρέπει να μετουσιώσουν μέσα από την κοινωνική, οικονομική και πολιτική οργάνωσή τους. Οι

---

[187] ό.π. σ.70

[188] ό.π. σ.73

[189] βλ. σχ. WALZER, M., "Puritanism as a revolutionary ideology", σσ. 19-41 και MORGAN, E.S., "The Puritan Ethic and the American Revolution", σσ. 364-393 *στο Puritan New England Essays on Religion Society and Culture*, eds. A.T. Vaughan & F.J. Bremer, St. Martins Press, N.Y., 1977. Βλ. επ. WEBER Max, *Protestant Ethic and the Spirit of capitalism*, κεφ. V "Asceticism and the Spirit of Capitalism", σσ. 55-183, Charles Scribners and Sons, 1958

[190] ΔΑ σ.73

[191] ό.π.

άποικοι είναι απόλυτα ελεύθεροι, αλλά η ελευθερία τους είναι μια προκαθορισμένη ελευθερία: είναι ελεύθεροι όσο δεν αμφισβητούν τα όρια της ελευθερίας τους, γιατί είναι αυτά τα όρια που τους επιτρέπουν να εκφράζονται ελεύθερα. Στην Αμερική, συνεχίζει ο Τοκβίλ, πάντα έχοντας στη σκέψη του την τόσο διαμετρικά αντίθετη κατάσταση που υπήρχε στη Γαλλία, "η θρησκεία βλέπει στην πολιτική (civile) ελευθερία μια ευγενή άσκηση των ιδιοτήτων του ανθρώπου στον κόσμο της πολιτικής, ένα πεδίο που όρισε ο Κύριος για τις προσπάθειες της διάνοιας. Ελεύθερη και ισχυρή στη σφαίρα της, ικανοποιημένη με τη θέση που της έχει εκχωρηθεί, γνωρίζει ότι η ισχύς της είναι τόσο καλύτερα εδραιωμένη όσο αυτή βασιλεύει μόνο με τις δικές της δυνάμεις και κυριαρχεί χωρίς υποστήριγμα πάνω στις καρδιές." Με άλλα λόγια, η διάκριση ανάμεσα στην επικράτεια της θρησκείας (Εκκλησίας) και της πολιτικής εξουσίας (Κράτους) για τους πουριτανούς αποτελούσε την εγγύηση του σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων, οι οποίες διεισδύουν στον πολιτικό κόσμο χωρίς να υποβάλλονται στη διαφθορά της εξουσίας. Από την άλλη, συνεχίζει ο Τοκβίλ, "Η ελευθερία βλέπει στη θρησκεία τη συντρόφισσα των αγώνων και των θριάμβων της, το λίκνο της παιδικής της ηλικίας, τη θεία πηγή των δικαιωμάτων της. Θεωρεί τη θρησκεία ως το θεματοφύλακα των ηθών και τα ήθη ως την εγγύηση των νόμων και το ενέχυρο της ίδιας της δικής της διάρκειας."[192] Η ελευθερία για τους αγγλοαμερικανούς, και πολύ περισσότερο για τους πουριτανούς της Νέας Αγγλίας, όχι μόνο είναι συνέπεια των θρησκευτικών πεποιθήσεων, αλλά η ίδια η ύπαρξή της προκαθορίζεται από την ικανότητά της να σέβεται το θρησκευτικό δόγμα. Χωρίς πίστη, οι προσπάθειες των Αγγλοαμερικανών θα ήταν περιορισμένες και επιρρεπείς να τους κατευθύνουν προς το άγνωστο, τη διαφθορά, ποτέ όμως προς την ελευθερία, γιατί, όπως παρατηρεί επανειλημμένα ο Τοκβίλ, η ελευθερία χρειάζεται πίστη, επειδή οι άνθρωποι θορυβούνται μπροστά στην πλήρη ανεξαρτησία χωρίς όρια.[193]

Το κοινό σημείο που χαρακτηρίζει τον πουριτανισμό και τον κλασικό ρεπουμπλικανισμό των Wigs και το οποίο εκφράζεται μέσα από την ιδέα της κοινοτικής δημοκρατίας είναι το *κοινοτικό συμφέρον*, το όραμα του "δημόσιου συμφέροντος," που μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με αυστηρούς κανόνες ηθικής, στα πλαίσια μιας μικρής πολιτείας. Όπως γράφει ο Gordon Wood, στο βαθμό που η κλασική ρεπουμπλικανική ιδεολογία στηριζόταν σε μια αντίληψη της ελευθερίας όχι ως ατομική αλλά ως "δημόσια ή πολιτική ελευθερία," η όποια παρουσία ιδιωτικών συμφερόντων δεν μπορούσε παρά να είναι αντίθετη με "το γενικό συμφέρον της κοινότητας" και την "ευθύνη" της "συλλογικότητας του λαού" να πραγματοποιήσει αυτό το συμφέρον. Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες, για να καταπολεμήσουν τη διαφθορά του πολίτη και της εξουσίας, την οποία όμως θεωρούσαν σύμφωνα με τις ρεπουμπλικανικές αρχές αναπόφευκτη, χρησιμοποίησαν την πουριτανική ηθική και την αρχή της συμμετοχής στα κοινά σαν ένα μέσο που καλλιεργούσε και διατηρούσε "την αρμονική ενσωμάτωση όλων των μελών της κοινότητας."[194] Η προστασία του δημόσιου συμφέροντος με τη βοήθεια μιας μετριοπαθούς ελευθερίας, η οποία αντιστέκεται στη διαφθορά του ατομικού συμφέροντος, εφαρμόζοντας αυστηρούς κανόνες ηθικής, και απελευθερώνοντας τη συμμετοχή στη διαχείριση των υποθέσεων της κοινότητας, όχι τόσο ως δικαίωμα όσο ως υποχρέωση για την πραγμάτωση αυτής της συλλογικότη-

---

[192] ό.π.

[193] ό.π. σ.450

[194] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σσ.53-70, κφ. The Public Good, The need for virtue

τας, θα επιτρέψει στους Αγγλοαμερικανούς να αναπτύξουν ένα πνεύμα ανεξαρτησίας και αντίστασης εναντίον οποιασδήποτε εξουσίας θα κρίνουν ως αυθαίρετη.

Αν και ο Τοκβίλ διατηρούσε θετικά αισθήματα απέναντι στις θρησκευτικές πεποιθήσεις, αλλά δεν θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο θαυμασμός του για την κοινοτική δημοκρατία στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες προέρχεται είτε από την αποδοχή της ρεπουμπλικανικής ιδεολογίας για μια ομοιογενή και οργανική κοινωνία, είτε από την έγκριση των ακραίων θρησκευτικών πεποιθήσεων, που αντιπροσώπευε ο πουριτανισμός. Αντίθετα, οι αριστοκρατικές και φιλελεύθερες πεποιθήσεις του, για μια ελευθερία για την ίδια την απόλαυση του να είναι κανείς ελεύθερος,[195] δεν μπορούν παρά να είναι άκρως αντίθετες με τα κλασικά ρεπουμπλικανικά ιδανικά και με τις ακραίες πεποιθήσεις των πουριτανών. Η ελευθερία που διδάσκουν οι κοινότητες δεν είναι η ατομική ελευθερία, για την οποία, όπως θα δούμε, διατηρούσε επιφυλάξεις, αν και την αναγνώριζε ως ένα βασικό στοιχείο της εξέλιξης του πολιτισμού. Είναι η ελευθερία της δημόσιας ευτυχίας, στην οποία είχε εναποθέσει τις ελπίδες του για την καταπολέμηση της τυραννίας του ενός ή της παντοδυναμίας της πλειοψηφίας, που απειλούν τη σύγχρονη δημοκρατία. Αν συνεπώς αποδέχεται ασυζήτητα τη θρησκεία ως βασικό παράγοντα της *χειραγώγησης* της κοινοτικής 'δημοκρατίας' και αν θαυμάζει την επήρεια των θρησκευτικών πεποιθήσεων στην εφαρμογή των δημοκρατικών αρχών, είναι γιατί ο ίδιος πιστεύει ότι η δημοκρατική ελευθερία δίχως θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι ένα επικίνδυνο εργαλείο, που καθιερώνει στις κοινωνίες την κοινωνική και πολιτική αστάθεια. Η θρησκεία είναι απαραίτητη γιατί, όπως παρατηρεί, η φύση του ανθρώπου αδυνατεί "να συλλάβει σταθερά το σωστό και το αληθινό και οδηγείται συχνά σε ακρότητες."[196] Η αμερικανική κοινότητα συνενώνει με τρόπο μοναδικό το "πνεύμα της ελευθερίας," που καλλιεργείται μέσα από την κοινοτική ανεξαρτησία και το σεβασμό της "θρησκείας," ως εγγυητή των ηθικών αρχών, συνδυασμός στον οποίο οι Αμερικανοί οφείλουν την "άριστη αφετηρία" τους.[197]

Οι Γάλλοι, εγκλωβισμένοι στην αντιπαράθεση μεταξύ του αριστοκρατικού πνεύματος και του δημοκρατικού πνεύματος, των αρχών της ανισότητας και αυτών της ισότητας, και έχοντας ήδη απογυμνώσει το θρησκευτικό δόγμα, το οποίο ήταν συνενωμένο με την απόλυτη εξουσία, όχι μόνο δεν απολάμβαναν καμία από τις απαραίτητες συνθήκες για την ενάσκηση της πολιτικής ελευθερίας, αλλά είχαν ήδη συνηθίσει σε ένα συγκεντρωτικό-κηδεμονικό κράτος, που, την ίδια στιγμή που παραβίαζε τα δικαιώματά τους, μεριμνούσε για την τελευταία τους υπόθεση. Αυτή η παράδοση συγκεντρωτισμού, που κατά τον Τοκβίλ είναι το κοινό σημείο ανάμεσα στο παλιό καθεστώς και τη δημοκρατική κοινωνία, θα έχει ήδη ισοπεδώσει τα πνεύματα, τα ήθη

---

[195] *L'Ancien Régime et la Révolution,* 2, σ.345

[196] ΔΑ σ.70 Όπως εξηγεί αλλού "Όταν δεν υπάρχει πια εξουσία στο τομέα της θρησκείας, ούτε στον τομέα της πολιτικής, οι άνθρωποι σύντομα τρομοκρατούνται μπροστά σ' αυτή την ανεξαρτησία δίχως όρια (...)Οι λαοί με θρησκευτικές πεποιθήσεις είναι πιο δυνατοί ακριβώς στο σημείο που οι δημοκρατικοί λαοί είναι αδύναμοι. Κάτι που μας επιτρέπει να δούμε πόσο σημαντικό είναι οι άνθρωποι να διατηρήσουν την θρησκεία τους όταν γίνονται ίσοι (...)Δεν αντιμετωπίζω εδώ," προσθέτει παρακάτω, "τη θρησκεία παρά μόνο υπό την ανθρώπινη υπότασή της."ΔΑ σσ.449-450

[197] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ. 207 Η θρησκεία σαν ένα ρυθμιστικό εργαλείο που διασφαλίζει τη μετριοπάθεια των πνευμάτων υπάρχει ήδη στον Montesquieu βλ. *De l'Esprit de Lois*, τόμος ΙΙ, βιβλ. 26, κφ.ΙΙ, σ. 169: "...είναι απαραίτητο να υπάρχει κάτι σταθερό στην κοινωνία Η θρησκεία είναι αυτό το κάτι σταθερό, γιατί η δύναμή της προέρχεται από τη πίστη ενώ αυτή των νόμων *από το φόβο.*"

και τις συνήθειες, ώστε, όταν οι Γάλλοι θα φτάσουν να διακηρύξουν την ελευθερία τους μαζί με την ισότητα, η λαϊκή κυριαρχία, σε αντίθεση με την αγγλοαμερικανική παράδοση, θα καθιερωθεί μέσα από την παντοδυναμία ενός ανώνυμου λαού και όχι μέσα από τη συμμετοχή όλων στις υποθέσεις που αφορούν το γενικό καλό.[198] Αντίθετα, οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες θα αποτελέσουν αυτές τις κοιτίδες που θα καλλιεργήσουν μια αντίληψη περί της λαϊκής κυριαρχίας η οποία θα κληροδοτήσει την αμερικανική πολιτεία με τις ισχυρότατες αντιστάσεις σε οποιασδήποτε μορφής εξουσία που θα μπορούσε να παραβιάσει δικαιώματα ατόμων και μειοψηφιών, γιατί αναπτύχθηκε μέσα από την έμμεση ή άμεση συμμετοχή της συλλογικότητας των πολιτών στις υποθέσεις της κοινότητας.

[198] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1: σσ. 43, 48-49, 107, 115-122, 127-9, 132-5, 142

6. Η ιδέα της λαϊκής κυριαρχίας στις κοινότητες

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της τοκεβιλιανής σκέψης είναι ότι η έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, ή της εξουσίας του λαού, ο ορισμός αυτής της εξουσίας, παραμένει αδιευκρίνιστος. Άλλοτε κινείται στα πλαίσια μιας ρεπουμπλικανικής αντίληψης περί της λαϊκής κυριαρχίας, χαρακτηριστική περισσότερο του κοινοτικού μοντέλου που συνάντησε στην Αμερική, δηλαδή ως μια *συλλογικότητα* που αντιστέκεται σε οποιαδήποτε αυθαίρετη εξουσία και, άλλοτε, κινείται στα πλαίσια της σύγχρονης δημοκρατικής σκέψης, όπου η λαϊκή κυριαρχία έχει για αρχή της την ατομική ελευθερία και την ισότητα των συνθηκών. Ο Τοκβίλ μόνιμα θα ταλαντεύεται γύρω από αυτό που πίστευε πως είναι ο ορθός τρόπος άσκησης της εξουσίας του λαού και αυτό που θεωρούσε εφικτό στο πλαίσιο της δημοκρατικής πολιτείας των νεότερων χρόνων, της καθολικότητας των αρχών της ελευθερίας και της ισότητας.

"Στα έθνη όπου βασιλεύει το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας", γράφει, "κάθε άτομο αποτελεί ένα ίσο μέρος του κυρίαρχου και μετέχει εξίσου στη διακυβέρνηση της Πολιτείας (Etat)." Και εξηγεί αμέσως, "Κάθε άτομο λοιπόν υποτίθεται εξίσου φωτισμένο, εξίσου ενάρετο, εξίσου δυνατό με όλα τα άλλα."[199] Η πρωταρχική συνθήκη της λαϊκής κυριαρχίας είναι η αναγνώριση ότι κάθε άτομο έχει τα ίδια δικαιώματα και συνεπώς την ίδια εξουσία όπως οποιοδήποτε άλλο να διεκδικήσει τη συμμετοχή του στη διακυβέρνηση. Η λαϊκή κυριαρχία προϋποθέτει συνεπώς μια δημοκρατική κοινωνική κατάσταση, την εξίσωση των συνθηκών, είτε αυτή είναι φαινόμενο της φύσης είτε προέρχεται από μια κατάκτηση, μια επανάσταση. Κάθε άτομο είναι εξίσου φωτισμένο, ενάρετο και δυνατό ακριβώς διότι όλοι απολαμβάνουν λίγο-πολύ τις ίδιες συνθήκες και συνεπώς όλοι λίγο-πολύ έχουν τις ίδιες δυνατότητες. Η καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας σημαίνει λοιπόν ότι κανείς δεν έχει το δικαίωμα, αλλά ούτε τη δυνατότητα να εξουσιάζει ή να διατάζει κάποιον άλλο, όπως και κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να υπακούει οποιονδήποτε. Ρωτά συνεπώς: "Γατί λοιπόν υπακούει στην κοινωνία και ποια είναι τα φυσικά όρια της υπακοής αυτής;" Και απαντά: "Υπακούει στην κοινωνία όχι επειδή είναι κατώτερο από τα άτομα που διευθύνουν ή λιγότερο ικανό απ' οποιονδήποτε άλλο για να αυτοκυβερνηθεί. *Υπακούει στην κοινωνία επειδή η ένωση με τους ομοίους του είναι ωφέλιμη και ξέρει πως η ένωση αυτή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια ρυθμιστική εξουσία.*"[200] Όταν λοιπόν οι πολίτες αναγνωρίζονται ως ίσοι, κανείς δεν δικαιούται να διατάζει, όπως και κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να υπακούει. Η υπακοή αποκτά πια μια άλλη σημασία: είναι προϊόν της ελεύθερης βούλησης που διακρίνεται από την κρίση και την δυνατότητα να αποφασίσει κανείς άν η ένωση με τους άλλους είναι προς όφελός του. Πώς όμως το κάθε άτομο κρίνει ότι θα υπακούσει και γιατί αντιστέκεται όταν αποφασίζει να μην υπακούσει; Ο Τοκβίλ απαντά με ένα κλασικό φιλελεύθερο συλλογισμό : "*Σε ό,τι αφορά τα καθήκοντα των πολιτών έναντι αλλήλων, γίνεται λοιπόν υπήκοος. Σε ό,τι δεν αφορά παρά αυτόν τον ίδιο παρέμεινε αφέντης: είναι ελεύθερος και λογαριασμό για τις πράξεις του δίνει μόνο στο Θεό.* Εξ ου και το αξίωμα τούτο, ότι το άτομο είναι ο καλύτερος όπως και ο μόνος κριτής του *ιδιαίτερου συμφέροντός* του και η κοινωνία δεν έχει κανένα δικαίωμα να κατευθύνει τις πράξεις του παρά όταν αισθάνεται να βλάπτεται από τις ενέργειές του ή όταν χρειαστεί να επικαλεστεί τη συνδρομή του."[201] Κάθε άτομο συνεπώς κρίνει

---

[199] ΔΑ σ.92

[200] ό.π. σσ.92-3 (δική μας υπογράμμιση)

[201] ό.π.σ.93

αυτά που αξιώνει ως ιδιαίτερα συμφέροντά του, περί των οποίων είναι το μόνο αρμόδιο να αποφασίσει, και γι' αυτό μπορεί να πιστεύει ότι είναι κυρίαρχο, ενώ είναι υποχρεωμένο να συμβιβάζεται και να ανέχεται την υποτέλεια σε όλα αυτά που κατατάσσονται στα *καθήκοντα των πολιτών*, δηλαδή αφορούν το *γενικό καλό* και τις ανάγκες του κράτους. Το κλασικό ερώτημα που δεν αντιμετωπίζει αυτή η διατύπωση είναι ποιά είναι τα όρια του ιδιαίτερου συμφέροντος που δικαιολογούν την παρέμβαση της ρυθμιστικής εξουσίας εν ονόματι του γενικού καλού και ποια είναι τα όρια του γενικού καλού που δικαιολογούν την ανυπακοή εν ονόματι του ιδιαίτερου συμφέροντος. Το ίδιο ερώτημα μπορεί να διατυπωθεί διαφορετικά: ποιός αποφασίζει και βάσει ποιάς αρχής, αυτής του ιδιαίτερου ή αυτής του γενικού συμφέροντος, για τα όρια της ανυπακοής και της παρέμβασης, από τη στιγμή που η ατομική ύπαρξη αποκλείει την πολιτική ύπαρξη, ενώ ένα άτομο δεν συναινεί στην ένωση παρά μόνο για να διασφαλίσει τα *εγωιστικά* του συμφέροντα. Ο τρόπος με τον οποίο ο Τοκβίλ παρουσιάζει εδώ το άτομο ως άρχοντα και τον πολίτη ως υποτελή υποκρύπτει την αναγνώριση ότι υπάρχει ανάμεσα σε αυτούς τους ρόλους μια βασική αντίθεση, μια ανυπέρβλητη σύγκρουση. Σύγκρουση την οποία θα αντιμετωπίσει όταν θα προσπαθήσει να ερμηνεύσει τη σημασία του ατομικισμού ως το βασικό χαρακτηριστικό της δημοκρατικής κοινωνίας. Ο ατομικισμός, η σύγκρουση ανάμεσα στα δικαιώματα του ανθρώπου και τα ιδιαίτερα συμφέροντα κάθε ατόμου, όπως θα δούμε παρακάτω, μπορεί να υποβάλει τις δημοκρατικές κοινωνίες στην τυραννία της πλειοψηφίας ή της κοινωνικής εξουσίας, και στην απόλυτη κυριαρχία ενός συγκεντρωτικού κράτους, καθιστώντας αδύνατη στο εξής τη σύνθεση ανάμεσα στα δικαιώματα και τα καθήκοντα. Γι' αυτό, θα προτιμήσει τη ρεπουμπλικανική έννοια της λαϊκής κυριαρχίας, που θα αναγνωρίσει στις περιγραφές των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων και, όπως ο ίδιος πίστευε, σε όλα τα επίπεδα της αμερικανικής ομοσπονδίας. Μια έννοια που φαίνεται να περιορίζει τις αρνητικές συνέπειες που απορρέουν από την αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας, χωρίς όμως, όπως ο ίδιος πίστευε, να παραβιάζει τις ίδιες τις ατομικές ελευθερίες που αναγνώρισε η νεοτερικότητα.

Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, εξηγεί, "πάντοτε βρίσκεται λιγότερο ή περισσότερο στο βάθος όλων σχεδόν των ανθρώπινων θεσμών," αλλά συνήθως παραμένει ενταφιασμένη, γιατί "Υπακούουν σ' αυτήν χωρίς να την αναγνωρίζουν ή αν κάποτε συμβαίνει να βγει για λίγο στο φως της ημέρας σπεύδουν αμέσως να την ξαναβυθίσουν μέσα στα ερέβη του θυσιαστηρίου." Στην Αμερική όμως η λαϊκή κυριαρχία, η "*θέληση του έθνους*," η οποία αλλού υπέστη πάμπολλες καταχρήσεις, δεν είναι "κρυμμένη ή στείρα (...) αναγνωρίζεται από τα ήθη και διακηρύσσεται από τους νόμους, απλώνεται ελεύθερα και φτάνει ανεμπόδιστα ώς τις έσχατες προεκτάσεις της." Η Αμερική είναι η μόνη χώρα, συνεχίζει, όπου "μπορεί κανείς να ελπίζει ότι θα εκτιμήσει στη σωστή του αξία το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας, ότι θα το μελετήσει στην εφαρμογή του στις υποθέσεις της κοινωνίας και θα κρίνει τα πλεονεκτήματα και τους κινδύνους του." Αυτό είναι δυνατό, εξηγεί, ακριβώς επειδή "η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας υπήρξε η *γενεσιουργός αρχή* των περισσότερων αγγλικών αποικιών της Αμερικής."[202] Ο Τοκβίλ φαίνεται να παρουσιάζει εδώ μια εικόνα της αγγλοαμερικανικής κοινότητας ως να εφαρμοζόταν το καθολικό δικαίωμα ψήφου και της συμμετοχής στα κοινά, εικόνα με την οποία διαφωνούν οι περισσότεροι αναγνώστες του, όπως και οι

[202] ό.π. σ.85 (δική μας υπογράμμιση)

μελετητές της αμερικανικής ιστορίας.[203] Αλλού όμως αναγνωρίζει ότι η λαϊκή κυριαρχία απελευθερώθηκε απ' όλους τους περιορισμούς που της υπέβαλλαν ακόμη στις κοινότητες, ειδικά στο Νότο, όπου υπήρχαν μεγάλοι γαιοκτήμονες και αριστοκρατικές συνήθειες, ακόμη και μετά την ανεξαρτησία των αποικιών.[204] Όπως εξηγεί, στην αρχή η λαϊκή κυριαρχία αντιμετώπισε στην Αμερική δύο εμπόδια. Από τη μια, η εξάπλωσή της ήταν περιορισμένη μέσα στις κοινότητες και τις επαρχιακές συνελεύσεις, γιατί οι αποικίες "ήταν ακόμη υποχρεωμένες να υπακούν στη μητρόπολη." Από την άλλη, τα φώτα στο Βορρά και τα πλούτη στο Νότο ασκούσαν ένα είδος "αριστοκρατικής επίδρασης που έτεινε στη συγκέντρωση σε λίγα χέρια της άσκησης των κοινωνικών εξουσιών." Πολλοί δημόσιοι υπάλληλοι δεν εκλέγονταν, ενώ το εκλογικό δικαίωμα ήταν παντού περιχαρακωμένο και υποκείμενο σε φοροδοτικά όρια.[205] Αυτό λοιπόν που ο Τοκβίλ αποκαλεί *λαϊκή κυριαρχία* στην κοινοτική περίοδο περιορίζεται στην εκτέλεση και το σεβασμό του *γενικού καλού* ή του *κοινοτικού συμφέροντος* ή της θέλησης του έθνους έναντι της βρετανικής κυριαρχίας.

Στις κοινότητες, η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας πραγματοποιείτο με τη μέθοδο της "διαβούλευσης, των συμφωνιών, των αμοιβαίων υποσχέσεων και των συμβουλίων," που συντάσσονταν για μικρές, όπως και για μεγάλες υποθέσεις. Όμως οι βασικές εκφάνσεις της κοινοτικής 'εξουσίας', όπως τα νομοθετικά συμβούλια και η διαχείριση της κοινοτικής εξουσίας, αν και έπρεπε να συμβιβάζονται με το συλλογικό συμφέρον, περιορίζονταν σε λίγους εκλεκτούς, μια "φυσική αριστοκρατία" κατά τον όρο του ίδιου του Jefferson.[206] Αρχή, η οποία ήταν σύμφωνη με τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία και τις πουριτανικές πεποιθήσεις, που αναγνώριζαν το απαράβατο μιας "φυσικής αριστοκρατίας" και μιας "ιεραρχικής κοινωνίας," όπου οι άνθρωποι θα ήταν ελεύθεροι να "φθάσουν σε διαχωρισμούς, εφόσον αυτοί είχαν δίκαια αποκτηθεί."[207] Οι κοινότητες μπορούν να εναρμονίζουν τα συμφέροντα των μελών τους, τα οποία θεωρούνται ελεύθερα στα πλαίσια της κοινότητας, ακριβώς επειδή αυτή η ελευθερία προκαθορίζεται από πεποιθήσεις που διαμορφώνουν το γενικό συμφέρον της κοινότητας, είτε αυτές ερμηνεύονται με γλώσσα θρησκευτική, ή πολιτική. Μάλιστα, η απελευθέρωση της λαϊκής κυριαρχίας από το οργανικό πλέγμα του κοινοτικού συμφέροντος, που θα ενισχύσει την ενεργό συμμετοχή των τοπικών συμβουλίων και νομοθετικών σωμάτων στη διάρκεια της επανάστασης, θα αποτελέσει ένα από τα μεγάλα προβλήματα των Ιδρυτικών Πατέρων, οι οποίοι θα πρέπει να επινοήσουν τρόπους "να μετατρέψουν αυτές τις εξελίξεις (...) σε πηγή διαιώνισης της κυριαρχίας της φυσικής αριστοκρατίας."[208] Ο Τοκβίλ δεν υπεισέρχεται στις απόψεις της κλασικής ρεπουμπλικανικής ιδεολογίας και των πουριτανικών πεποιθήσεων που υιοθετούν και στηρίζουν τη διαιώνιση μιας φυσικής αριστοκρατίας, περιορίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την

---

[203] βλ. μεταξύ άλλων , LECA Antoine, *Lecture Critique d'Alexis de Tocqueville*, σ.433 επ.. BAILYN, *The Ideological Origins of the American Revolution,* κεφ. 2. Sources and Traditions

[204] ΔΑ σσ.85-6

[205] ό.π., σ.86

[206] ARENDT, *On Revolution*, σσ. 165, 212-3

[207] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ.73 επ. "Equality". Βλ. επ. POLE, J.R, (ed.) *Political Representation in England and the Origins of the American Republic*, ο οποίος παρατηρεί ότι η λογική του αμερικανικού επιχειρήματος κατά της ισότητας συνοψίζεται από τον Theophilus Parsons το 1778, που εξηγεί "ότι η αρχή της ισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους θα παραβίαζε την πιο σημαντική αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων." σ.525

[208] WOOD, "The Worthy and the Licentious", *The Confederation and the Constitution. Critical Issues*, ed. G. Wood, University of America, 1979, σ.71

εξουσία του λαού. Αυτό γιατί ο ίδιος, όπως θα δούμε, θεωρεί απαραίτητη μια ορισμένη παιδεία αυτοπεριορισμού της ελευθερίας για την ορθή άσκηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων. Αν και αυτό αποτελεί το στόχο προς τον οποίο πρέπει να κινούνται οι δημοκρατικές κοινωνίες, για να μπορέσουν να καθιερώσουν μια βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία, εντούτοις δεν αγνοεί πως η περιπέτεια της δημοκρατίας στην Ευρώπη περνά μέσα από μια διαφορετική αντίληψη περί της λαϊκής κυριαρχίας, στην οποία πρωτοστατεί η έννοια των ατομικών δικαιωμάτων. Οι αμερικανικές κοινότητες δεν ήταν προετοιμασμένες για να υιοθετήσουν την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας σε όλες τις της συνέπειες, όχι διότι διατηρούσαν αριστοκρατικά στοιχεία και ανελεύθερους ανθρώπους, δίχως οποιαδήποτε δικαιώματα, τους σκλάβους και τους Ινδιάνους, αλλά γιατί ακόμη ήταν υποταγμένες στη βρετανική κυριαρχία και η εξουσία του αμερικανικού λαού έπρεπε να κρύβεται στις επαρχιακές συνελεύσεις και στην κοινότητα.[209] Η λαϊκή κυριαρχία στις κοινότητες είναι λοιπόν συνώνυμη με τη θέληση του έθνους, την κυριαρχία του αμερικανικού λαού, αλλά ο λαός ακόμη δεν κυριαρχεί.

Αυτό που τον προσανατολίζει στο συμπέρασμα ότι υπήρχε ένα είδος λαϊκής κυριαρχίας στις κοινότητες είναι πρώτα απ' όλα η μοναδική *συγχρονία* της λαϊκής κυριαρχίας και μιας δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης. Αυτή η απουσία κοινωνικών φραγμών του επιτρέπει να περάσει από την *κοινοτική ελευθερία* στην ίδια τη *λαϊκή κυριαρχία* ως γενεσιουργό αρχή της κοινοτικής 'δημοκρατίας'. Οι Αγγλοαμερικανοί είναι ελεύθεροι, ακριβώς επειδή αισθάνονται ίσοι. Η ελευθερία που απολάμβαναν στις κοινότητες εκφράζεται μέσα από την άμεση ή έμμεση συμμετοχή στις κοινές υποθέσεις της κοινότητας, μέσα από τη συναίνεση στις επιλογές της κοινότητας. Η λαϊκή κυριαρχία δεν έχει ακόμη τη σημασία που θα πάρει αργότερα ως η τυραννία της πλειοψηφίας, επειδή το πλειοψηφικό σύστημα δεν ισχύει, εφόσον μόνο στους ιδιοκτήτες μιας ορισμένης περιουσίας αναγνωρίζεται το δικαίωμα ψήφου. Εξάλλου, όπως είδαμε, οι κοινότητες στην πλειοψηφία τους απαρτίζονταν από μεσαίες και ανώτερες τάξεις που εφάρμοζαν ένα είδος ισονομίας μεταξύ τους, γιατί είχαν κοινά συμφέροντα. Έτσι οι αποφάσεις της κοινότητας εμφανίζονται ως να εκφράζουν αδιαμφισβήτητα τη βούληση όλων. Η συναίνεση όλων στις αρχές της κοινότητας, ακόμη και αυτών που δεν έχουν δικαίωμα ψήφου εφόσον δεν θεωρούνται ικανοί, είναι η επιβεβλημένη τάξη πραγμάτων. Μάλιστα, μερικά χρόνια αργότερα θα γράψει ότι η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, η πολιτική ελευθερία, όχι μόνο η ισότητα των συνθηκών, μας επιτρέπει να μιλάμε για μια δημοκρατία.[210] Γι' αυτό εκδηλώνει ανεπιφύλακτα το θαυμασμό του για την εφαρμογή της λαϊκής κυριαρχίας στις κοινότητες, εφόσον δεν πρόκειται για την κυριαρχία μιας πλειοψηφίας που απειλεί τα συμφέροντα των μειοψηφιών. Είναι η κυριαρχία που εκπηγάζει από τη συλλογική συμφωνία περί του γενικού καλού ή του κοινοτικού συμφέροντος. Η συμφωνία αυτή καθορίζει το πλαίσιο μέσα στο οποίο όλοι οι ικανοί πολίτες μπορούν να συμμετάσχουν άμεσα στη διοίκηση της κοινότητας και στη θέσπιση των νόμων της.

---

[209] ΔΑ σσ. 85-86 Η παρουσία των σκλάβων και η καταπίεση και επικυριαρχία επί των Ινδιάνικων εθνών της Βόρειας Αμερικής προβλημάτισαν τον Τοκβίλ γιατί διέκρινε εκεί ένα αγκάθι στην πρόοδο της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας. βλ. σχ. το πολύ ενδιαφέρον κεφ. Χ, 1ος τόμος, μέρος 2ο "Μερικές παρατηρήσεις για την παρούσα κατάσταση και για το πιθανό μέλλον των τριών φυλών που κατοικούν το έδαφος των Ηνωμένων Πολιτειών"

[210] *L'Ancien Régime et la Révolution* 2, σ. 199

Έτσι, πίστευε, οι Αγγλοαμερικανοί μπόρεσαν να εμποτιστούν με την αγάπη της πολιτικής ελευθερίας πριν ακόμη η ισότητα τους απορροφήσει στον ατομικισμό και την απομόνωση. Στην Αμερική συνεπώς, όπως παρατηρεί ο P. Manent, κατά τον Τοκβίλ, "το να περιγράψεις τη δημοκρατία (...) δεν είναι μόνο να περιγράψεις την εξίσωση των συνθηκών, πρέπει να περιγράψεις τη λαϊκή κυριαρχία, της οποίας η βάση είναι η ισότητα των συνθηκών." Το γεγονός ότι η λαϊκή κυριαρχία, από συνέπεια της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, μεταμορφώνεται στην Αμερική σε "αιτία" και "γενεσιουργό αρχή" εξηγείται από την "κοινοτική δημοκρατία,"[211] το *κοινοτικό πνεύμα,* όπως το αποκαλεί παρακάτω ο Τοκβίλ. Γι' αυτό το λόγο η H. Arendt γράφει πως στην Αμερική η "αφετηρία" και η "αρχή" της επανάστασης "είναι σύγχρονες (coeval)."[212] Με άλλα λόγια, όπως εξηγεί αλλού, αυτό το σχήμα που θα ξεπηδήσει μέσα από την αμερικανική επανάσταση, την ανεξαρτησία των αποικιών από την κυριαρχία της βρετανικής μοναρχίας, είτε το αποκαλέσουμε ρεπουμπλικανικό κατά την ίδια, είτε δημοκρατικό όπως ονομάστηκε αργότερα, στηρίζεται στους "όρκους," τις "αμοιβαίες συμφωνίες" και τις "κοινές διαβουλεύσεις" που έλαβαν χώρα στις κοινότητες συνελεύσεις, όπου εδρεύει η εξουσία του λαού, και εν ονόματι των οποίων οι εκλεγμένοι εκπρόσωποι λάβαιναν την εξουσία τους (authority), η οποία έπρεπε πάντοτε να ασκείται πιστά προς τις συμφωνημένες αρχές της κοινότητας, "σύμφωνα με νόμους και περιορισμένη από αυτούς."[213] Η απουσία "του κοινωνικού προβλήματος" (Arendt) και η απουσία κληρονομικής αριστοκρατίας επέτρεψε όχι μόνο μια καθολική συμφωνία (consensus universalis) ως προς την οργάνωση και τη διαχείριση της κοινότητας, αλλά κατέστησε δυνατή την ταύτιση δημοκρατικών αρχών με τις συμφωνημένες αρχές της κοινότητας -- τις ρεπουμπλικανικές και τις πουριτανικές απόψεις για το γενικό καλό.

Όταν η επανάσταση ξέσπασε, γράφει, "Το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας βγαίνει από την κοινότητα και κυριεύει την κυβέρνηση. Όλες οι τάξεις δηλώνουν υπερασπίστριές του. Μάχονται και θριαμβεύουν εν ονόματί του. Γίνεται ο νόμος των νόμων."[214] Η λαϊκή κυριαρχία ως ένα δικαίωμα των κοινοτήτων έναντι της Βρετανικής αρχής, ως η *ικανότητα αυτοδιοίκησης*, και η λαϊκή κυριαρχία ως δικαίωμα του λαού "να μεταβάλει ή να καταργήσει" την κυβέρνησή του, με άλλα λόγια, να *αποφασίσει* ότι αυτή η κυβέρνηση που "αντλεί τις εξουσίες της από τη συγκατάθεση των κυβερνώμενων,"[215] πρέπει να ανατραπεί επειδή δεν λειτουργεί με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων τους, είναι βεβαίως δύο διαφορετικά πράγματα. Όσο και αν οι Αμερικανοί ισχυρίζονταν καθ' όλη τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου ότι απλώς απελευθέρωναν τα δικαιώματα που ήδη γνώριζαν, ότι δηλαδή η Ανεξαρτησία τους επέτρεψε να απολαύσουν πλήρως τα αγαθά που τους πρόσφερε η φυσική κατάσταση της κοινωνίας τους κάτω από μια κυβέρνηση, ένα "εθνικό συνεταιρισμό που ενεργεί πάνω στις αρχές της κοινωνίας,"[216] δεν μπόρεσαν να αποφύγουν τη θέσπιση μιας ελευθερίας που εφεξής θα μπορούσε να αμφισβητήσει τις βάσεις των αρχών της κοινωνίας τους, τον ίδιο το Νόμο της Φύσης. Είναι ακριβώς αυτό το σημείο που θα δώσει

---

[211] MANENT Pierre, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σσ. 15-16, 18
[212] ARENDT, *On Revolution*, σ. 212
[213] ό.π. σσ. 213-4, 166
[214] ΔΑ σ.86
[215] "The Declaration of Independence", σ. 71
[216] PAINE Thomas, *Rights of Man*, Pelican Classics, 1969, σ. 189

επαναστατική ισχύ στη διακήρυξή τους, όπως παρατηρεί ο Philip Renaud,[217] υποβάλλοντας την πολιτεία τους σε όλες τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η δημοκρατική εφαρμογή της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, την άσκηση της ελευθερίας της ισότητας. Σ' ένα πρώτο στάδιο, κυριάρχησε η ιδεολογία των κοινοτήτων, της οργανικής ενότητας της κοινωνίας, γι' αυτό, όταν "η νίκη ανήκε ήδη αμετάκλητα στο στρατόπεδο της δημοκρατίας," δεν "επιτρεπόταν πια σε κανένα να την καταπολεμήσει."[218] Η δημοκρατία ως η λαϊκή κυριαρχία, δεν προβάλλει μέσα από τον "ανταγωνισμό των πολιτών στη νομοθετική δραστηριότητα,"[219] δηλαδή την ανεξίτηλη επινόησή της μέσα από τη διακήρυξη δικαιωμάτων, αλλά επιβεβαιώνεται μέσα από τη διαφύλαξη των κεκτημένων δικαιωμάτων του λαού από την κυβέρνηση που τον αντιπροσωπεύει, δικαιωμάτων τα οποία ήδη απολάμβαναν στην υπάρχουσα οργάνωση της κοινωνίας τους. Ο λαός αναγνωρίζεται ως μια *συλλογικότητα* στην πολιτική του έκφραση, γιατί εκπορεύεται από ένα κοινό συμφέρον, την προστασία της "δημόσιας ευημερίας." Η προστασία της δημόσιας ευημερίας θα εφαρμοστεί ταυτίζοντας το ρεπουμπλικανικό και το πουριτανικό πνεύμα με τη διεκδίκηση της ισότητας των δικαιωμάτων, τη δημοκρατία. Έτσι επιβραδύνονται οι "εξαιρετικές αλλαγές που έλαβαν χώρα στην αμερικανική αντίληψη της πολιτικής και της δημοκρατίας," περιορίζοντας αυστηρά όποια ιδιωτικά συμφέροντα επιδιώξουν να εκφραστούν εναντίον του γενικού καλού, το οποίο όμως ήδη συνταυτιζόταν με τη δημοκρατική αρχή της προστασίας της ατομικής ελευθερίας.[220]

Πράγματι, κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Τοκβίλ μπορεί να ισχυριστεί ότι στην Αμερική "Οι ανώτερες τάξεις υποτάχθηκαν λοιπόν αδιαμαρτύρητα και χωρίς αντίσταση σε ένα κακό που πια ήταν αναπότρεπτο." Αυτή η φυσική αριστοκρατία ανέλαβε να συμβιβάσει τα ιδανικά του ρεπουμπλικανισμού και της δημοκρατίας, εφόσον, όπως εξηγεί, δεν μπορούσε πια να αποσπάσει τη δύναμη από το λαό και δεν τον απεχθανόταν τόσο ώστε να τον καταφρονήσει. Το μόνο που απασχολούσε τις ανώτερες τάξεις ήταν "να κερδίσουν με κάθε τρόπο την εύνοιά του." Και καταλήγει: "Οι πιο δημοκρατικοί νόμοι ψηφίστηκαν λοιπόν κατά κόρον από εκείνους των οποίων τα συμφέροντα περισσότερο έθιγαν."[221] Αυτή η τελευταία πρόταση, που θυμίζει τα λόγια του K. Marx στους *Ταξικούς Αγώνες στη Γαλλία: 1848 έως 1850*, προϊδεάζει για τη σύγκρουση των συμφερόντων, που το δημοκρατικό γίγνεσθαι υποθάλπει, και την οποία η διακήρυξη της λαϊκής κυριαρχίας συγχρόνως απελευθερώνει και συσκοτίζει. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Τοκβίλ, όταν ένας λαός αρχίσει "να βάζει χέρι στο όριο του δικαιώματος (cens), μπορούμε να προβλέψουμε ότι θα καταλήξει, αργά ή γρήγο-

---

[217] RENAUD Philip, "La Révolution Américaine", στο *Dictionnaire Critique de la Révolution Française*, Idées, eds. Fr. Furet & M. Ozouf, Flammarion, 1992, σ. 438

[218] ΔΑ σ.86

[219] RENAUD, "La Révolution Américaine", σ. 446

[220] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ.63. βλ. επ. PALMER, R.R., *The Age of Democratic Revolution, A political History of Europe 1760-1800*, Princeton University Press, 1969, σ.190: "Κατά πόσο δεν υπήρξε σύγκρουση στην αμερικανική επανάσταση φαίνεται από το τρόπο με τον οποίο οι νομιμόφρονες ξεχάστηκαν. Η αμερικανική συναίνεση στηρίζεται έως ένα σημείο στην εξάλειψη από την εθνική συνείδηση, όπως και από την χώρα ενός κάποτε σημαντικού στοιχείου διαφωνίας." Επίσης βλ. HARTZ, *The Liberal Tradition* : Η απουσία "αντίθετων αρχών," γράφει, οδήγησε σ' ένα έθνος που είχε "την ίδια γνώμη" για την φιλελεύθερη συνταγή, διευθετώντας εκ τον προτέρων "το φιλοσοφικό πρόβλημα"(...) το πρόβλημα είναι αυτή η "πραγματική ομοφωνία," που εξηγεί πως ο "Αμερικανισμός," υπήρξε πάντα σκληρός σε αυτούς που δεν ήταν "Αμερικανοί"(...) δεν αποδέχονταν το "δημοκρατικό καπιταλισμό." σσ. 141, 142, 198

[221] ΔΑ σ.86

ρα, να το εξαφανίσει ολότελα (...), γιατί ύστερα από κάθε παραχώρηση οι δυνάμεις της δημοκρατίας αυξάνουν και οι απαιτήσεις της μεγαλώνουν μαζί με την καινούρια της εξουσία." Και καταλήγει, "οι παραχωρήσεις διαδέχονται ασταμάτητα η μια την άλλη και δεν σταματούν παρά μόνο όταν φτάσουν στην καθολική ψηφοφορία."[222] Σε αυτό το σημείο οι δύο διακηρύξεις δεν διαφέρουν, και οι δύο παρασύρουν τους πρωταγωνιστές πολύ πιο μακριά από εκεί που οι εξαγγελίες τους ανακοινώνουν. Η διαφορά ανάμεσά τους, όμως, βρίσκεται στις ίδιες τις συνθήκες κάτω από τις οποίες θα καθιερωθεί η λαϊκή κυριαρχία, κάτι που ανατρέπει την ίδια τη σημασία της δημοκρατίας. Η δημοκρατία -- ή η ελευθερία της ισότητας -- που στη Γαλλία θα θεμελιωθεί ως μια δυναμική σύγκρουση που επαναπροσδιορίζει ατελέστατα τα όριά της μέσα από το "εν δυνάμει *απεριόριστο* χαρακτήρα των διεκδικήσεων,"[223] στην Αμερική εμφανίζεται σαν μια δημοκρατία συναινετική, επομένως *ολοκληρωμένη*, η οποία περιορίζεται σε "εγγυήσεις"[224] που προστατεύουν την ανεμπόδιστη απόλαυση ιδιωτικών απαράγραπτων δικαιωμάτων.

[222] ό.π.
[223] RENAUD Philip, "La Révolution Américaine", σ. 450
[224] TOURRAINE Alain, "Η Επανάσταση δεν είναι αυτό που ήταν", *Λεβιάθαν*, 7, 1990, σ.125

7. Η παντοδυναμία του λαού στις κοινότητες

Αν η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας απελευθέρωσε όλες τις επιπτώσεις που μπορεί να έχει η εφαρμογή της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας στην κοινωνία και στην πολιτική εξουσία, ήταν η εμπειρία της κοινοτικής δημοκρατίας που, κατά τον Τοκβίλ, κληροδότησε στην Αμερική αυτήν την αρχή με "όλη την πρακτική εξέλιξη που μπορεί να συλλάβει η φαντασία." Αποδεσμευμένη, όπως εξηγεί, "από όλες τις πλασματικές κατασκευές με τις οποίες την περιζώνουν αλλού, την βλέπουμε να περιβάλλεται με όλους τους τύπους, ανάλογα με τις ανάγκες των περιστάσεων. Πότε τους νόμους τους κάνει σύσσωμος ο λαός, όπως στην Αθήνα, πότε τον εκπροσωπούν βουλευτές, που τους έπλασε η καθολική ψήφος και δρουν εν ονόματί του υπό τη σχεδόν άμεση εποπτεία του."[225] Στις αμερικανικές κοινότητες η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας συγκροτείται, πραγματοποιώντας όλες τις πρακτικές εκφάνσεις της: της άμεσης και της αντιπροσωπευτικής έκφρασης της εξουσίας του λαού. Έτσι, εμφανίζεται ολοκληρωτικά πραγματοποιήσιμη, γιατί δεν υφίσταται διαχωρισμός ανάμεσα στους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, ανάμεσα στο δημόσιο και το ατομικό συμφέρον, ανάμεσα στα καθήκοντα και τα δικαιώματα. Όπως παρατηρεί ο P. Manent, ακολουθώντας το συλλογισμό του Τοκβίλ, "Ο παραδοσιακός διαχωρισμός ανάμεσα στην άμεση δημοκρατία και την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, ανάμεσα στην αρχαία δημοκρατία και τη σύγχρονη δημοκρατία, εμφανίζεται στην ουσία παρωχημένος στην Αμερική."[226] Ο Τοκβίλ συνοψίζει αυτή τη μοναδική κατάσταση κατά τον ακόλουθο τρόπο: σε αντίθεση με ορισμένες χώρες, γράφει, "όπου μια εξουσία, εξωτερική κατά κάποιον τρόπο προς το κοινωνικό σώμα, δρα πάνω σ' αυτό και το εξαναγκάζει να βαδίσει προς μια ορισμένη κατεύθυνση,"[βλ. π.χ. τη μοναρχία στο παλιό καθεστώς], ή "άλλες όπου η δύναμη είναι διαιρεμένη, όντας τοποθετημένη ταυτόχρονα εντός και εκτός της κοινωνίας," [όπως στις δημοκρατικές κοινωνίες, όπου η καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας συνεπάγεται μια συγκεντρωτική κυβέρνηση και διοίκηση], στις κοινότητες, όπως αργότερα στις Ηνωμένες Πολιτείες, "η κοινωνία δρα μέσω του εαυτού της. Δεν υπάρχει δύναμη έξω από τους κόλπους της και δεν υπάρχει σχεδόν κανένας που να τολμά να συλλάβει και προπαντός να εκφράσει την ιδέα να αναζητηθεί δύναμη κάπου αλλού. Ο λαός συμμετέχει στη σύνταξη των νόμων μέσω της επιλογής των νομοθετών, στην εφαρμογή τους μέσω της εκλογής των φορέων της εκτελεστικής εξουσίας. Μπορεί να πει κανείς ότι κυβερνά ο ίδιος, τόσο αδύναμο και συρρικνωμένο είναι το μέρος που έχει αφεθεί στη διοίκηση, τόσο πολύ αυτή συναισθάνεται τη λαϊκή της προέλευση και υπακούει στη δύναμη απ' όπου εκπορεύεται. *Ο λαός βασιλεύει στον αμερικανικό πολιτικό κόσμο όπως ο Θεός στο σύμπαν. Είναι η αιτία και το τέλος των πάντων, όλα πηγάζουν απ' αυτόν κι όλα σ' αυτόν επιστρέφουν.*"[227]

Ο λαός ως ένα *ομοιογενές σύνολο*, με κοινές αρχές, πεποιθήσεις και συμφέροντα, εικόνα που συμβαδίζει με τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία και την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα, στις αμερικανικές κοινότητες είναι ο θεμελιωτής της κοινωνίας και της κυβέρνησης. Εκεί βασιλεύει στον πολιτικό κόσμο όπως ο θεός στο σύμπαν, γιατί οι εξουσίες των κυβερνώντων σύμφωνα με τη ρεπουμπλικανική ιδεολογία είναι περιορισμένες, δηλαδή έχουν μοναδικό σκοπό το σεβασμό και τη διαφύλαξη των αρχών βάσει των οποίων η κοινωνία οργανώθηκε. Ο λαός και η κυβέρνησή του

---

[225] ΔΑ σσ.86-7

[226] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ. 22

[227] ΔΑ σσ.86-7 (δική μας υπογράμμιση)

ταυτίζονται με αυτές τις 'δεδομένες' αρχές, που αποτελούν τη βάση της εξουσίας του λαού, της νομιμότητας μιας εκλεγμένης εξουσίας, και το σημείο της συνταύτισης των συμφερόντων τους. Από αυτή την άποψη μπορεί να ειπωθεί ότι η εξουσία του λαού και των αντιπροσώπων του είναι 'απόλυτη' απέναντι σε οποιοδήποτε άτομο, οποιαδήποτε ομάδα, ή οργάνωση που θα τολμήσει να αμφισβητήσει αυτές τις θεμελιακές αρχές, την οργάνωση της κοινωνίας και, συνεπώς, την ίδια την εξουσία του λαού. Όπως παρατηρεί ο M. Gauchet, αυτό που συναντά ο Τοκβίλ στην Αμερική είναι "Μια κοινωνία η οποία θεμελιώνεται σε μια τυχαία συνάντηση της ιδεολογίας και της πραγματικότητας, όπου η πολιτική πρακτική μπόρεσε με μιας να γλιστρήσει στις αφηρημένες αρχές της δημοκρατίας και να εναρμονιστεί με αυτές.(...) Μια κοινωνία η οποία συνεπώς αναπτύσσεται κάνοντας οικονομία της σπασμωδικής εργασίας της προσαρμογής των αρχών της."[228] Ενώ αντίθετα, στη Γαλλία, είναι αυτή η αέναη διαδικασία προσαρμογής που καθιερώνει τη μόνιμη αντίσταση των δημοκρατικών αρχών από το ολοκληρωτικό δόλωμα που εγκυμονούν. Στην Αμερική, η δημοκρατία φαινόταν να θέτει περιορισμένες διεκδικήσεις χάρη στις μοναδικές συνθήκες που πρόσφερε στους μετανάστες η Αμερικανική επικράτεια. Την ίδια στιγμή, όμως, αυτή η φαινομενική σύμπτωση συνθηκών και δικαιωμάτων, "κοινωνίας και ιστορίας," όπως παρατηρεί ο Alain Tourraine,[229] τους παρέχει τη νομιμοποίηση μιας *απόλυτης εξουσίας εν ονόματι της παντοδυναμίας του λαού*. Αυτή η πλήρης επιβεβαίωση δικαιωμάτων από την πραγματικότητα εκκολάπτει ένα προσηλυτισμό στα πλαίσια του οποίου κανείς μπορεί να είναι εντελώς ελεύθερος, αλλά έξω από αυτόν παραμένει καταδικασμένος και αποκλεισμένος. Τον ίδιο προσηλυτισμό ο Τοκβίλ σωστά διαγιγνώσκει ως το βασικό χαρακτηριστικό της *επαναστατικής ιδεολογίας* στη Γαλλία.[230] Και ενώ στη Γαλλία η επαναστατική ιδεολογία δεν θα μπορέσει να οδηγήσει τους Ιακωβίνους να αποκηρύξουν την *αβεβαιότητα* που αποκάλυψε το *εν δυνάμει απεριόριστο* των δημοκρατικών διεκδικήσεων, στην Αμερική η σταθερότητα και η διάρκεια της δημοκρατικής πολιτείας θα επαναπαύεται στη σύμπτωση ανάμεσα στα θεμελιακά δικαιώματα του κάθε πολίτη και το γενικό καλό της κοινωνίας. Σε μια αποκαλυπτική παρατήρηση ο Gordon Wood εξηγεί, "Η τετριμμένη θεωρία της κυριαρχίας του λαού κέρδισε στα αμερικανικά χέρια μια αλήθεια που οι Ευρωπαίοι ριζοσπάστες, παρ' όλη τη συζήτηση ότι όλη η εξουσία πρέπει να είναι στο λαό, δεν θεώρησαν καθόλου ότι αυτό θα μπορούσε να είναι δυνατό, εκτός από αυτές τις σπάνιες στιγμές της επανάστασης."[231] Οι κοινότητες κληροδότησαν στην αμερικανική ομοσπονδία την αρχή της παντοδυναμίας του λαού, την ιδεολογική συνταύτιση ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό συμφέρον, καθιστώντας την ενότητα του λαού δεδομένη. Όπως θα δούμε εξετάζοντας το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, αυτή η ενότητα θα διασφαλιστεί περιορίζοντας την άσκηση των δικαιωμάτων στην προστασία ιδιωτικών συμφερόντων, με άλλα λόγια στη διατήρηση αυτής της κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης που δεν αμφισβητεί κεκτημένα δικαιώματα.

Στις κοινότητες συναντά κανείς την αφετηρία και την πιο ολοκληρωμένη ενσάρκωση της συνταύτισης ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό συμφέρον, η οποία πραγματοποιείται μέσα από την ενότητα ανάμεσα στα καθήκοντα και τα δικαιώματα που η άσκηση της κοινοτικής ελευθερίας προϋποθέτει. "Στην κοινότητα, όπως και

---

[228] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ.118-9
[229] TOURRAINE, "Η Επανάσταση δεν είναι αυτό που ήταν", σ.121
[230] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1: σσ.87-90
[231] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ. 362

παντού αλλού," εξηγεί ο Τοκβίλ, "ο λαός είναι η πηγή των κοινωνικών εξουσιών, πουθενά όμως δεν ασκεί αμεσότερα τη δύναμή του. Ο λαός, στην Αμερική, είναι ένας αφέντης στον οποίο πρέπει να αρέσεις ως τα έσχατα όρια του δυνατού."[232] Στο επίπεδο διακυβέρνησης που αφορά τις "γενικές υποθέσεις της Πολιτείας (Etat) (...) η πλειοψηφία δρα μέσω των αντιπροσώπων." Αλλά στο επίπεδο της κοινότητας, "όπου η νομοθετική και η κυβερνητική πράξη είναι πλησιέστερη στους κυβερνώμενους, ο νόμος της αντιπροσώπευσης δεν γίνεται αποδεκτός. Δημοτικό συμβούλιο δεν υπάρχει καθόλου, το σώμα των εκλογέων, αφού ορίσει τους άρχοντές του, τους κατευθύνει το ίδιο σε οτιδήποτε δεν είναι σκέτη εκτέλεση των νόμων της Πολιτείας."[233] Ο Τοκβίλ καταλήγει παρατηρώντας, ότι "Η κοινότητα, παρμένη ως μάζα και σε σχέση με την κεντρική κυβέρνηση, είναι ένα άτομο όπως όλα τ' άλλα, στο οποίο εφαρμόζεται" η θεωρία της διάκρισης ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό συμφέρον.[234] Ακολουθώντας την ίδια παράδοση, οι Πολιτείες και η ομοσπονδιακή κυβέρνηση θα θεμελιώσουν την ιδεολογία της παντοδυναμίας του λαού στην, κατά τα φαινόμενα, ικανότητα των Αγγλοαμερικανών να διακρίνουν ανάμεσα στις γενικές υποθέσεις της κάθε Πολιτείας ή της Ομοσπονδίας και τις υποθέσεις κάθε κοινότητας ή κάθε ατόμου. Στην Αμερική, λοιπόν, η σύγκρουση ανάμεσα στα ατομικά δικαιώματα και τα κοινωνικά συμφέροντα, ανάμεσα στην ατομική και την κοινωνική ελευθερία, που σφράγισε το *δημοκρατικό* όραμα των Ιακωβίνων, φαινόταν να έχει λυθεί πριν ακόμη τεθεί ως πρόβλημα.

Στο βαθμό που οι άνθρωποι είναι ίσοι, κατά τον Τοκβίλ, γιατί δεν αισθάνονται ανάμεσά τους φραγμούς ως προς την ατομική τους εξέλιξη, η ελευθερία που μπορούν να απολαύσουν είναι πάντοτε απεριόριστη, επειδή είναι λίγο-πολύ της ίδιας γνώμης. Το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας ενσαρκώνει ακριβώς αυτή τη δυνατότητα και κατά συνέπεια ικανότητα των Αγγλοαμερικανών να είναι ελεύθεροι και ίσοι, ώστε να απολαμβάνουν μια απεριόριστη κοινοτική ελευθερία. Όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, "*Η κοινοτική ελευθερία απορρέει λοιπόν, στις Ηνωμένες Πολιτείες, από το ίδιο το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας* Όλες οι αμερικανικές πολιτείες (républiques) έχουν λίγο-πολύ αναγνωρίσει την ανεξαρτησία αυτή."[235] Η κοινοτική ελευθερία δεν μπορεί να εκφράσει ιδιαίτερα συμφέροντα τα οποία είναι αντίθετα με την αρχές που θεμελίωσαν τη λαϊκή κυριαρχία στην κοινότητα, όπως και η εξουσία του ομοσπονδιακού κράτους, που εγκαθιδρύεται μετά τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας, δεν θα μπορεί να αντιπροσωπεύσει τα όποια ιδιαίτερα συμφέροντα, αλλά θα πρέπει να εμφανίζεται ως η εξουσία ολόκληρου του αμερικανικού λαού, όλων των Πολιτειών και των κοινοτήτων. Κάθε μέλος της κοινότητας είναι εκφραστής της λαϊκής κυριαρχίας, όχι γιατί είναι ελεύθερο ή ανεξάρτητο, αλλά γιατί *συναινεί* στην προστασία και τη διαφύλαξη των αρχικών συμφωνιών (compacts), που είναι εγγυητές της ελευθερίας του, των δικαιωμάτων του.[236] Η λαϊκή κυριαρχία στην Αμερική, κατά τον Τοκβίλ, όπως παρατηρεί ο Manent, δεν είναι παρά "*η βασική άποψη* σύμφωνα με την οποία οι Αμερικανοί βλέπουν τον κόσμο και συλλαμβάνουν την αποστολή τους, τα δικαιώματά τους και τα καθήκοντά

[232] ΔΑ σ.90
[233] ό.π.σ.91
[234] ό.π. σ.93
[235] ό.π. (δική μας υπογράμμιση)
[236] POLE, *Political Representation in England in England and the Origins of the American Republic*, σσ.524-5

τους σ' αυτόν τον κόσμο."[237] Γι' αυτό το λόγο η ίδια η λαϊκή κυριαρχία, που στη Γαλλία υπάγεται σε μια διαρκή αμφισβήτηση, μονιμοποιώντας, κατά τον Τοκβίλ, τα επαναστατικά ήθη, γιατί δεν εξασφαλίζεται εκ των προτέρων μια συλλογική συναίνεση, στην Αμερική εμφανίζεται ως ένα κεκτημένο που δεν μπορεί καν να αμφισβητηθεί. Όπως εξηγεί ο ιστορικός D.G.Boorstin, "το δεδομένο των κοινοτικών αρχών γίνεται η γενικευμένη αμερικανική θρησκεία, (...) μια πίστη στη συνέχεια και την ομοιογένεια της ιστορίας."[238]

Στις κοινότητες της Νέας Αγγλίας η αρχή της κοινοτικής ελευθερίας έφθασε στο ανώτερο επίπεδο. Γι' αυτό, όταν συγκροτήθηκε η Ένωση, αν και οι κοινότητες έγιναν πια "υπήκοοι," κατά τον ορισμό του Τοκβίλ, εντούτοις, επειδή ο πολιτικός βίος είχε γεννηθεί στους κόλπους τους, διατήρησαν πάντοτε ένα είδος αυτονομίας. Αυτό το γεγονός τον εντυπωσιάζει, γιατί στη Γαλλία υπήρχε μια εντελώς διαφορετική κατάσταση: ήταν η κυβέρνηση που θα έπρεπε να μεταβιβάσει εξουσίες στις κοινότητες, κάτι που τα γεγονότα απέδειξαν ότι, αν όχι αδύνατο, ήταν πολύ δύσκολο. Σε αντίθεση λοιπόν με την ευρωπαϊκή παράδοση, στην Αμερική οι κοινοτικές εξουσίες, επειδή δεν ήταν ποτέ δοτές, αλλά εκχώρησαν αυτές μέρος της ανεξαρτησίας τους στην Πολιτεία, θα παραμείνουν ο πυρήνας της λαϊκής κυριαρχίας, ακόμη και όταν προοδευτικά αρχίσουν (βλ. αναγκαστούν) να περιορίζουν την αυτονομία τους προς όφελος της ομοσπονδιακής κυβέρνησης. Αν και κανείς δεν μπορεί να τους απογυμνώσει από την εξουσία τους, εφεξής θα τοποθετήσουν τα απαράγραπτα δικαιώματά τους υπό την προστασία μιας εκλεγμένης κυβέρνησης. Γι' αυτό, αμέσως προσθέτει: "Οι κοινότητες υπόκεινται εν γένει στην Πολιτεία (Etat) μόνο όταν πρόκειται για συμφέρον που θα το ονόμαζα *κοινωνικό*, που το μοιράζονται δηλαδή με άλλες."[239] Το μόνο που κάνει η κυβέρνηση είναι να τους υπενθυμίζει τα καθήκοντά τους, δηλαδή τις υποχρεώσεις τους. Αυτές τις γενικές αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονται τα δικαιώματά τους, τις οποίες μια κυβέρνηση εκλέγεται να διασφαλίσει και να επικαλείται όταν το ιδιαίτερο συμφέρον τους τις αποσπά από το κοινωνικό, συλλογικό συμφέρον.[240] Οι κοινότητες, εκτελώντας το καθήκον τους, αναζωογονούν τις αρχές της κυριαρχίας τους, το γεγονός ότι η εξουσία προέρχεται από το λαό και διαχέεται στο λαό. Είναι πάνω σε αυτή την παράδοση που ο Τοκβίλ θα στηρίξει την πεποίθησή του ότι οι Αμερικανοί, έχοντας μια τόσο παλιά παράδοση -- παιδεία -- στην άσκηση της ελευθερίας, δεν θα υποδουλωθούν στα πάθη της ισότητας, που προετοιμάζουν το έδαφος για το δημοκρατικό δεσποτισμό, την παντοδυναμία της κοινωνικής εξουσίας.

---

[237] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ.23

[238] BOORSTIN, *The Genius of American politics*, σσ.11, 3 (δική μας υπογράμμιση)

[239] ΔΑ σ.93

[240] ό.π. σ.93-4

8. Το κοινοτικό πνεύμα

Η πηγή της ανεξαρτησίας των αποικιών και της διακήρυξης των καθολικών δικαιωμάτων που τη συνοδεύει είναι η *διαδικασία* αυτοδιοίκησης και αυτοπροσδιορισμού των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων, μέσα από την οποία καλλιεργείται η κοινοτική ελευθερία και το κοινοτικό πνεύμα. Η κοινοτική ελευθερία και το κοινοτικό πνεύμα αναπτύσσονται με τη στήριξη των κοινοτικών θεσμών, οι οποίοι στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες πλαισιώνονται από την υπακοή σε δοσμένους κανόνες, όπως οι αρχές περί του γενικού καλού και τη δικαιοσύνη, που είναι ρεπουμπλικανικής και πουριτανικής προέλευσης, και την πίστη σε μια συλλογική βούληση και στη δημόσια ευτυχία. Έτσι λοιπόν στις κοινότητες η παιδεία της πολιτικής ελευθερίας συνίσταται στην καλλιέργεια μιας μετριοπαθούς ελευθερίας που αναγνωρίζει τα όρια της ισότητας. Οι Αγγλοαμερικανοί, προσπαθώντας να προστατέψουν αυτές τις παραδόσεις που είχαν κληρονομήσει από την Αγγλία, δεν δίστασαν να αμφισβητήσουν την κυριαρχία της, όταν έκριναν ότι η μητρόπολη δεν σέβεται την ελευθερία τους, με άλλα λόγια, όπως παρατηρούσε εύστοχα ο Edmund Burke, όταν η Αγγλία αμφισβήτησε με τις ενέργειές της τις ίδιες τις αρχές που τους είχε κληροδοτήσει.[241]

Περιγράφοντας τους κοινοτικούς θεσμούς της Νέας Αγγλίας ο Τοκβίλ γράφει ότι "συγκροτούν ένα πλήρες και έρρυθμο σύνολο, είναι παλαιοί, έχουν ισχύ που την παίρνουν από τους νόμους και πιο πολύ από τα ήθη, ασκούν θαυμαστή επίδραση πάνω σε ολόκληρη την κοινωνία." Αυτό όμως που θαυμάζει στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες περισσότερο από τους ίδιους τους κοινοτικούς θεσμούς, οι οποίοι πάντοτε κινδυνεύουν από μια συγκεντρωτική κυβέρνηση, είναι αυτό το ίδιο το κοινοτικό πνεύμα που καλλιεργούν αυτοί οι θεσμοί. Αυτό που τον εντυπωσιάζει είναι οι ικανότητα των Αμερικανών να αντιστέκονται στο συγκεντρωτισμό και τον ατομικισμό. Στην Αμερική, γράφει, "δεν υπάρχουν μόνο κοινοτικοί θεσμοί, αλλά και ένα κοινοτικό πνεύμα που τους στηρίζει και τους ζωογονεί." Το κοινοτικό πνεύμα διατηρεί και αναπαράγει την πίστη ότι ο λαός είναι ελεύθερος να αποφασίζει για τις υποθέσεις του και ότι οποιαδήποτε εξουσία εκπηγάζει από τους κόλπους του, ανεξάρτητα άν η καθιέρωση της ομοσπονδιακής κυβέρνησης θα αποκλείσει την οποιαδήποτε συμμετοχή του λαού στη διακυβέρνηση και μόνον μέσω των εκπροσώπων του θα πραγματοποιεί τη βούλησή του. Δεν έχει καμία σημασία για τον Τοκβίλ το γεγονός ότι η δράση της πλειοψηφίας των πολιτών μένει περιορισμένη στα πλαίσια της κοινότητας. Το κοινοτικό πνεύμα στηρίζει και αναζωογονεί το αίσθημα της ανεξαρτησίας και της δύναμης. Αν και η κοινότητα δρα "μέσα σ' ένα κύκλο απ' όπου δεν μπορεί να βγει (...) οι κινήσεις της εκεί είναι ελεύθερες."[242] Πρώτα μέσα από τη διοικητική αλλά και νομοθετική δραστηριότητα στην ίδια την κοινότητα και, αργότερα, μέσα από τους ενδιάμεσους συλλογικούς σχηματισμούς, όπως θα δούμε, κάθε άτομο, κατά τον Τοκβίλ, αναγνωρίζει το σύνδεσμό του με τους υπόλοιπους. Έτσι ο κοινωνικός ιστός αναζωογονείται, ο πολίτης ενεργοποιείται και συνειδητοποιεί ότι η κοινότητα είναι "μια ελεύθερη και δυνατή συνένωση" της οποίας είναι μέλος και συνεπώς "αξίζει τον κόπο να επιχειρήσει να την διευθύνει."[243] Παράλληλα αυτή η δραστηριοποίηση υπενθυμίζει σε κάθε άτομο πως η κυβέρνηση που διαχειρίζεται τα συμφέροντά του πρέπει να έχει

---

[241] BURKE Edmund, *Burke's Speeches and Letters on American Affairs*, 1908, London, J.M. Dent and Co., "Conciliation with America", σ.99

[242] Δ.Α.σ.94

[243] ό.π.

περιορισμένες εξουσίες. Στην αμερικανική κοινότητα, εξηγεί ο Τοκβίλ, έχουν *διασπείρει* τη δύναμη της κοινότητας, έχουν επιμεριστεί τη δημοτική εξουσία, ώστε να προκαλέσουν το ενδιαφέρον του μεγαλύτερου αριθμού για τα κοινά και να τους δώσουν τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν την κοινοτική ισχύ προς όφελός τους.[244] Αυτή η κατανομή των κοινοτικών εξουσιών μέσα από την συμμετοχή στις υποθέσεις της κοινότητας, εδραιώνει κοινοτικά καθήκοντα και ενισχύει καθημερινά τον κοινωνικό ιστό. Με αυτό τον τρόπο οι κοινότητες καταπολεμούν το συγκεντρωτισμό της κοινοτικής εξουσίας, επιτρέποντας σε κάθε μέλος-πολίτη να συμβάλει ενεργά στη διαχείριση των κοινών υποθέσεων και μέσα από αυτό το πλαίσιο να αναζητήσει το ατομικό του συμφέρον. Το ερώτημα εντούτοις είναι σε ποιό βαθμό ο θαυμασμός του Τοκβίλ για την κοινότητα και το κοινοτικό πνεύμα συνδέεται με την ανάγκη αποκέντρωσης της εξουσίας και σε ποιό βαθμό με την καταπολέμηση της αταξίας που εκκολάπτει μια δημοκρατική πολιτική διαδικασία, διότι οι πολίτες-άτομα δεν συσσωματώνονται ώστε να αποκτήσουν ένα συλλογικό πνεύμα. Αυτό που θαυμάζει ο Τοκβίλ στην Αμερική είναι η παρουσία ενεργών πολιτών, ή η απουσία της αταξίας που απειλούσε τη Γαλλία από τότε που η δημοκρατική επανάσταση φάνηκε να έχει απελευθερώσει τα άτομα από όλα τα καθήκοντά τους, από το αίσθημα ότι ζουν εν κοινωνία; Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν για το κοινοτικό πνεύμα στις αμερικανικές κοινότητες αποκαλύπτουν τα όρια του πολίτη στην τοκεβιλιανή αντίληψη για μια συμμετοχική δημοκρατία.

Κατ' αρχάς, ο Τοκβίλ επισημάνει ότι στην Ευρώπη "συμφωνούν ότι το *κοινοτικό πνεύμα είναι ισχυρό στοιχείο δημόσιας τάξης και ησυχίας.*" Επειδή όμως "φοβούνται πως θα επιμερίσουν την κοινωνική δύναμη και θα εκθέσουν το κράτος στην αναρχία," προτιμούν να αφαιρέσουν τη δύναμη και την ανεξαρτησία από την κοινότητα. Έτσι όμως, καταλήγει, "*θα έχετε πάντοτε διοικούμενους και ποτέ πολίτες.*"[245] Το πρώτο πράγμα που κανείς παρατηρεί εδώ, είναι ότι υπάρχει μια σύγχυση στη σκέψη του ανάμεσα στο *κοινοτικό πνεύμα* και στον *πολίτη*. Από τη μια, αναγνωρίζει ότι το κοινοτικό πνεύμα λειτουργεί ως μέσο ενσωμάτωσης, που προϋποθέτει κάποιες δεδομένες αρχές τις οποίες πρέπει να σέβεται κάθε μέλος της κοινότητας, διασφαλίζοντας την κοινοτική συνοχή. Από την άλλη, ο πολίτης είναι ένα αυτόνομο άτομο που συμμετέχει γιατί έχει κρίση και γιατί δεν δέχεται να υπόκειται στη διεύθυνση ή στις αποφάσεις που λαμβάνονται ανεξάρτητα από τη βούλησή του, εκθέτοντας έτσι το κράτος στην αναρχία. Είναι άγνωστο λοιπόν πώς συμβιβάζεται η αυτόνομη κρίση του πολίτη με τη συλλογική συνείδηση, που διασφαλίζει την τάξη και την ασφάλεια. Περιγράφοντας παρακάτω το κοινοτικό πνεύμα στις αμερικανικές κοινότητες, οι επιλογές του αποσαφηνίζονται και μπορούμε να διακρίνουμε την πηγή του θαυμασμού του αλλά και την αντίφαση που υποβόσκει στο συλλογισμό του, η οποία τελικά θα είναι καθοριστική στην ερμηνεία του περί της σύγχρονης δημοκρατίας.

Στην κοινότητα, εξηγεί, συγκεντρώνονται όλα αυτά τα πάθη που συνήθως αναταράσσουν τις κοινωνίες. Όταν όμως κανείς μπορεί να τα ασκήσει στα πλαίσια μιας κοινότητας, σε ένα είδος οικογενειακής εστίας, αποκτούν μια τελείως διαφορετική δυναμική, που λειτουργεί προς όφελος του συλλογικού συμφέροντος. Αυτά είναι: "Ο πόθος της εκτίμησης, οι ανάγκες πραγματικών συμφερόντων, η γεύση της εξουσί-

[244] ό.π. σ.95

[245] ό.π. σ.94 (δική μας υπογράμμιση)

ας και του θορύβου."[246] Η συμμετοχή στην κοινότητα αποβάλλει λοιπόν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά από τα ατομικά πάθη, που θα μπορούσαν να απειλήσουν την κοινωνική συνοχή, να αμφισβητήσουν το συλλογικό συμφέρον. Είναι επίσης μέσα στην κοινότητα που κανείς γνωρίζει τα *πραγματικά* συμφέροντά του, αυτά που είναι εφικτά, γιατί ταυτίζονται με το συλλογικό συμφέρον και αποφέρουν την αίσθηση ότι είναι αυτόβουλα καθορισμένα. Στην κοινότητα, όπως στην οικογένεια, η εκτίμηση, το συμφέρον και η εξουσία απελευθερώνονται και εκφράζονται μέσα στα δεδομένα πλαίσια που καθορίζει το "υποκειμενικό συναίσθημα"(Weber), που μπορεί να μεταφράζεται με όρους αρχών, κανόνων, συμφωνιών ή τέλος πεποιθήσεων, και το οποίο διέπει όλες τις κοινοτικές σχέσεις. Ο ρόλος της αμερικανικής κοινότητας που εκτιμά με θαυμασμό ο Τοκβίλ είναι η ικανότητά της να ενσωματώσει το μέλος και όχι να κοινωνικοποιήσει το άτομο, πράγμα που προϋποθέτει μια σχετική αυτονομία του τελευταίου, μια διαλεκτική σχέση.

Το κοινοτικό πνεύμα που καλλιεργείται μέσα από τη συμμετοχή στα κοινά αναμφίβολα υπήρξε το ξεκίνημα του πνεύματος της ανεξαρτησίας, όπως και η ιδεολογική κληρονομιά του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης. Είναι μέσα από τον πολλαπλασιασμό των κοινοτικών καθηκόντων που η αμερικανική κοινωνία, κατά τον Τοκβίλ, αναμοχλεύεται, αλλά δεν αναταράζεται.[247] Το κοινοτικό πνεύμα που αναπτύσσεται επιτρέπει σε κάθε μέλος να συγχέει τα δικαιώματά του με τα καθήκοντά του. Βεβαίως, όπως δεν αγνοεί ο Τοκβίλ, οι εξαιρετικές συνθήκες που υπάρχουν στην αμερικανική επικράτεια συμβάλλουν καθοριστικά στην εικόνα που διαχέει αυτή η κοινωνία: μια κοινωνία που εμφανίζεται πλήρως δημοκρατική, που αυτοθεσπίζεται και αυτοκυβερνιέται με βάση μια κατά τα φαινόμενα φυσική κατάσταση της ισότητας των συνθηκών και, εκ πρώτης όψεως, μια απεριόριστη άσκηση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, που επιτρέπουν σε κάθε μέλος να αισθάνεται πραγματικά ισότιμο και ελεύθερο. Βλέπουμε γιατί δεν δυσκολεύεται να μεταπηδήσει από το κοινοτικό στο δημοκρατικό πνεύμα, όπου η δημοκρατία εμφανίζεται σαν μια φυσική κατάσταση, όχι ως μια αέναη πολιτική διαδικασία. Όπως παρατηρεί ο P.Manent, ο Τοκβίλ περιγράφει μια κοινωνία όπου "ο άνθρωπος και ο πολίτης είναι όροι ισοδύναμοι και εναλλασσόμενοι," γιατί "όλες οι ανθρώπινες σχέσεις είναι πολιτικοποιημένες, την ίδια στιγμή που ο πολιτικός σύνδεσμος έχει γίνει φυσικός."[248] Ο πολιτικός σύνδεσμος είναι ο ίδιος προϊόν αυτής της μοναδικής κατάστασης μιας κοινωνίας που δεν έχει να αντιμετωπίσει την κοινωνική ανισότητα, συνεπώς η ατομική βούληση και η γενική βούληση δεν είναι ανταγωνιστικές, αντίθετα έχουν ένα κοινό στόχο, την αναζωογόνηση του κοινοτικού πνεύματος μέσα από τη λαϊκή κυριαρχία. "Κατά τη ρεπουμπλικανική αντίληψη," όπως παρατηρεί ο Jurgen Habermas, "η διαμόρφωση της πολιτικής βούλησης και γνώμης των πολιτών είναι το μέσον δια του οποίου συγκροτείται η κοινωνία ως πολιτικά συντεταγμένο όλον.(...) Η δημοκρατία έτσι καθίσταται συνώνυμη με την πολιτική αυτοοργάνωση της κοινωνίας ως ολότητα."[249] Έτσι ο Τοκβίλ μέσω των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων μπορεί να συμβιβαστεί μ' αυτά τα στοιχεία της ρουσσοϊκής σκέψης που είναι ρεπουμπλικανικά, αλλά τα οποία συμπορεύτηκαν με την έλευση της σύγχρονης δημοκρατίας.

---

[246] ό.π. σ.95

[247] ό.π. σ.95

[248] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ.23

[249] HABERMAS Jurgen, *Το πραγματικό και το ισχύον, Συμβολή στη διαλογική θεωρία του δικαίου και του δημοκρατικού κράτους δικαίου*, εκδ. Νέα Σύνορα, 1996, σ.397

"Ο κάτοικος της Νέας Αγγλίας είναι προσκολλημένος στην κοινότητα," καταλήγει ο Τοκβίλ, γιατί "στην περιορισμένη αυτή σφαίρα που είναι μέσα στις δυνατότητές του επιχειρεί να κυβερνήσει την κοινωνία, συνηθίζει στις μορφές εκείνες χωρίς τις οποίες η κοινωνία προχωρεί μόνο με επαναστάσεις, διαποτίζεται από το πνεύμα τους, αποκτά τη γεύση της τάξης, κατανοεί την αρμονία των εξουσιών και συγκεντρώνει, τέλος, ιδέες σαφείς και πρακτικές πάνω στη φύση των καθηκόντων του, όπως και πάνω στην έκταση των δικαιωμάτων του."[250] Στη σφαίρα της κοινότητας δεν υπάρχει η ανεξαρτησία της δημοκρατικής ελευθερίας του ατόμου. Η ελευθερία προκαθορίζεται από τις συμφωνημένες αρχές της κοινότητας-κοινωνίας, οι οποίες ορίζουν τη "φύση των καθηκόντων" και την "έκταση των δικαιωμάτων" κάθε μέλους. Μέσα σ' αυτό τον κύκλο, κάθε μέλος ασκεί ένα είδος εξουσίας, στο βαθμό που δεν αναγνωρίζει άλλη εξουσία από αυτή που προέρχεται από την *κοινοτική συλλογικότητα*. Αυτή η εξουσία όμως δεν είναι προϊόν σύγκρουσης, διεκδίκησης δικαιωμάτων, αλλά είναι προϊόν μιας συναινετικής διαδικασίας, η οποία δεν αντέχει το κριτικό πνεύμα του ατόμου-πολίτη.

Η αμερικανική κοινότητα, σύμφωνα με την ερμηνεία του Τοκβίλ, θα κληροδοτήσει την αμερικανική δημοκρατία με το συναίσθημα της κοινωνικής, πολιτικής και ηθικής αρμονίας. Όπως γράφει ο J.R.Pole, "Ήταν μια εποχή όχι δημοκρατίας αλλά πολιτικής ικανότητας (...) ικανής αυτοδιοίκησης."[251] Όλα φαίνονταν να συγκλίνουν προς μια κοινωνική και ηθική ομοιογένεια, που αντανακλάται στους πολιτικούς θεσμούς, οδηγώντας προς μια ιδιάζουσα κοινοτική 'δημοκρατία', μια ακαθόριστη δημοκρατία, η οποία είχε για αφετηρία της το γενικό καλό και το δημόσιο συμφέρον. Η κοινότητα δεν αντιμετωπίζει τη διαίρεση σε κλειστές κοινωνικές ομάδες, αντίθετα προσφέρει σε κάθε μέλος της την αγωγή της πολιτικής ελευθερίας μέσα από τη δυνατότητα συμμετοχής στα κοινά, την ελευθερία της δημόσιας ευτυχίας. Αυτή η άσκηση της πολιτικής ελευθερίας της οποίας μόνος περιορισμός είναι οι ικανότητες των ανθρώπων γίνεται εφικτή χάρη στην κατά τα φαινόμενα ομοιογενή κοινωνία, μια ομοιογένεια η οποία είναι συγχρόνως προϊόν των ιδιαίτερων και συχνά απατηλών κοινωνικών συνθηκών και του οράματος μιας "οργανικής ενότητας,"[252] που καλλιεργούν παράλληλα η ρεπουμπλικανική ιδεολογία και οι πουριτανικές πεποιθήσεις. Αυτά τα αντικρουόμενα γνωρίσματα της αμερικανικής αφετηρίας της δημοκρατίας, αν και αποτελούν την πηγή του κινήματος της ανεξαρτησίας των κοινοτήτων από την αγγλική κυριαρχία, εγκυμονούν επίσης αντιφάσεις οι οποίες θα προβάλουν αμέσως μετά την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας. Οι εξαιρετικές συνθήκες κάτω από τις οποίες αναπτύσσονται κοινωνικοοικονομικά οι αποικίες θα ενισχύσουν την ήρεμη αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας και του ατομικού συμφέροντος, δικαιώματα που δύσκολα συμβιβάζονται με τις αρχές του ρεπουμπλικανισμού και του πουριτανισμού. Η κοινοτική 'δημοκρατία' προετοίμασε τις συνθήκες για την απελευθέρωση των αποικιών από την αγγλική κυριαρχία, μεταμορφώνοντας τα δικαιώματα των Άγγλων σε δικαιώματα των κοινοτήτων, και τα δικαιώματα των κοινοτήτων σε καθολικά δικαιώματα των πολιτών. Έτσι, απέδειξε, όπως σημείωνε ο Τοκβίλ, ότι "το πεπρωμένο τους ήταν να συνεισφέρουν στην ανάπτυξη (...) της αστικής και δημοκρατικής ελευθερίας."[253] Την ίδια στιγμή όμως απελευθερώνοντας την "ατομική ευτυχία" για μερικούς οι αγ-

---

[250] ΔΑ σ.96

[251] POLE, *Political representation in in England and the origins of the American Republic*, σ. 522

[252] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σσ.53, 57, 59

[253] ΔΑ σ.64

γλοαμερικανοί θα αποκλείσουν, ή θα κάνουν αδύνατη τη "δημόσια ευτυχία" για τους πολλούς.[254] Η "δημοκρατική ελευθερία" δεν είναι η ελευθερία της κοινότητας, η δημόσια ευτυχία, αλλά η ελευθερία έτσι όπως θα καθορίζεται από τις συνθήκες της ατομικής ευτυχίας, το δικαίωμα του ατόμου "να ζει ανεξάρτητα από τους ομοίους του σε ό,τι δεν έχει σχέση παρά μόνο με τον εαυτό του και να ρυθμίζει όπως καταλαβαίνει το πεπρωμένο του,"[255] ανάγοντας έτσι τη "δημόσια εξουσία" σε εγγυητή της και προστάτη της.[256] Όταν λοιπόν η κοινοτική ομοιογένεια θα απειληθεί από την ίδια την ανάπτυξη της *ελευθερίας* στις κοινότητες, από την πολιτική και την οικονομική *ανεξαρτησία* τους, οι ανεξάρτητες κοινότητες θα βρεθούν εφεξής αντιμέτωπες με το ίδιο το πρόβλημα της ελευθερίας, ως ατομική ελευθερία. Εφεξής και για τους Αμερικανούς, όπως παρατηρεί ο J.G.A. Pocock, θα είναι πολύ δύσκολο να συμβιβαστεί το πρότυπο του πολίτη και οι οικονομικές αξίες που θα εμφανιστούν στην κοινωνία, μεταμορφώνοντας το όραμα του δημοσίου συμφέροντος σ' αυτό του ιδιωτικού συμφέροντος.[257] Οι αμερικανικές κοινότητες θα είναι συγχρόνως η μήτρα των πιο ριζοσπαστικών δημοκρατικών τάσεων και των πιο συντηρητικών δυνάμεων. Οι τελευταίες θα επικυριαρχίσουν και θα θεσμοθετήσουν την εξουσία τους, περιορίζοντας έως και αποκλείοντας την εξουσία των κοινοτήτων, τη συντακτική εξουσία (pouvoir constituant) εν ονόματι του Ομοσπονδιακού Συντάγματος (pouvoir consitué).

Όπως θα δούμε στις επόμενες σελίδες, το "Αμερικανικό Σύστημα Διακυβέρνησης" το οποίο, όπως παρατηρεί ο Samuel Williams, δεν είναι ούτε μοναρχία, ούτε αριστοκρατία, ούτε δημοκρατία,[258] θα προσπαθήσει να ενσωματώσει το ατομικό συμφέρον, να αναγνωρίσει καθολικώς την πολιτική ελευθερία, να επιτρέψει την αυτόνομη εξουσία των πολιτειών, σε ό,τι αφορά τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, και να εγγυηθεί την ηθική άσκηση της εξουσίας του λαού από τους εκλεγμένους αντιπροσώπους του. Αυτά τα ιδανικά θα πρέπει να συμβιβαστούν με τις αναπότρεπτες αλλαγές που θα λάβουν χώρα στην αμερικανική κοινωνία, στην οικονομία και στον πολιτικό κόσμο, προτρέποντάς την να αφομοιώνει όλο και πιο πολλαπλές δημοκρατικές διεκδικήσεις, και να διατηρήσουν την ακεραιότητα της ηθικής, κοινωνικής και πολιτικής ενότητας του αμερικανικού λαού. Οι Ιδρυτικοί Πατέρες θα πρέπει να επινοήσουν μηχανισμούς αυτοάμυνας που συντηρούν μια *φαντασιακή ενότητα*, η οποία όσο οι δημοκρατικές διεκδικήσεις πολλαπλασιάζονται τόσο αδυνατεί να αντιμετωπίσει τις ρήξεις που επιφέρουν οι νέες κοινωνικές σχέσεις. Όπως παρατηρεί ο Clinton Rossiter, οι Ιδρυτικοί Πατέρες στον Ομοσπονδιακό είχαν ήδη διατυπώσει τους κανόνες πάνω στους οποίους πίστευαν ότι το σύστημά τους θα μπορούσε να ελέγξει την αταξία που είχαν ήδη προβλέψει. Η λογική τους ανακεφαλαιώνεται ως εξής: "όχι ευτυχία δίχως ελευθερία, όχι ελευθερία δίχως αυτοκυβέρνηση, όχι αυτοκυβέρνηση δίχως ηθικότητα και κανένα από όλα αυτά τα μεγάλα αγαθά δίχως σταθερότητα και τάξη."[259] Στο οδοιπορικό του στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης ο Τοκβίλ θα προσπαθήσει να συλλάβει τα βασικά του γνωρίσματα, αυτά ειδικά που θα το φέρουν στον αντίποδα της εγκαθίδρυσης της δημοκρατίας στην Ευρώπη, ειδικά στη Γαλλία. Πριν όμως περιδιαβούμε τις παρατηρήσεις του για τη διοικητική αποκέντρωση, τη συνταγματική

---

[254] ARENDT, *On Revolution*, κεφ. "The Pursuit of Happiness", σ. 133 επ.
[255] *L'Ancien Régime et la Révolution* 1, σ.62-3
[256] ARENDT, *On Revolution*, σ.135
[257] POCOCK, *The Machiavellian Moment: Florentine Thought and the Atlantic Tradition*, σ.466
[258] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ.615
[259] ROSSITER, *Seedtime of the Republic*, σ.XVI

εξουσία του δικαστικού σώματος, την ομοσπονδιακή ιδέα, τη συνοχή των ρεπουμπλικανικών και των δημοκρατικών θεσμών, την παντοδυναμία του λαού, την τυραννία της πλειοψηφίας και την εκπληκτική ικανότητα της αμερικανικής *πολιτείας* να παραμένει δημοκρατική και εντούτοις φιλειρηνική και φιλελεύθερη, θα προσπαθήσουμε να δούμε γιατί ο Τοκβίλ θεώρησε ύψιστης σημασίας για τη θεμελίωση της πολιτείας στους νεότερους χρόνους το διαχωρισμό ανάμεσα στην αρχή της δημοκρατίας και την ιδέα της επανάστασης.

ΙΙ. Οι Τρόποι Έλευσης της Σύγχρονης Δημοκρατικής Πολιτείας: με ή δίχως Δημοκρατική Επανάσταση

Αν θα διακρίναμε ανάμεσα στον αμερικανικό πόλεμο ανεξαρτησίας και τη γαλλική επανάσταση ακολουθώντας την αριστοτελική ορολογία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην Αμερική έλαβε χώρα μια "μερική μεταβολή πολιτείας." Οι κοινότητες, οι οποίες ήταν ήδη οργανωμένες και διαχειρίζονταν τις υποθέσεις τους σαν να ήταν μικρές πολιτείες, απελευθερώθηκαν από την αγγλική κυριαρχία και προέκτειναν τα δικαιώματα που ασκούσαν σε αυτές σε όλα τα επίπεδα των ενωμένων ομόσπονδων Πολιτειών (Etats). Όπως παρατηρεί ο Γ. Κοντογιώργης, για τον Αριστοτέλη η μερική μεταβολή δεν επηρεάζει τη φύση της κατεστημένης πολιτείας στο σύνολό της, γιατί δεν επιφέρει μια βαθιά μεταβολή στην κοινωνία, δεν αποτελεί μια ρήξη με το παρελθόν, αλλά μπορεί να προκαλέσει "σημαντικές αλλαγές στην πραγματική κατανομή των πολιτικών και των υλικών αγαθών και επίσης των ιδεών," χωρίς να θίξει "τις πρωταρχικές δομές στις οποίες θεμελιώνεται η πολιτική κοινωνία." Αντίθετα, η αριστοτελική επαναστατική ορολογία, σχετικά με τη γαλλική επανάσταση, η οποία ανατρέπει μια απόλυτη μοναρχία, όπου ο μονάρχης κατέχει το μονοπώλιο των πολιτικών απολαύσεων και όπου υπάρχει ολοκληρωτική έλλειψη νομιμότητας της εξουσίας, δεν μας επιτρέπει να μιλήσουμε για μεταβολή πολιτείας, ούτε καν για στάση, εφόσον δεν υπάρχει οποιαδήποτε συμμετοχή στα κοινά.[260] Γι' αυτό ακριβώς η H.Arendt ισχυρίστηκε στη συγκριτική της μελέτη για την αμερικανική και τη γαλλική επανάσταση *πως η μοναδική πραγματική επανάσταση υπήρξε η αμερικανική, όπου ήδη υπήρχε η εμπειρία και η γνώση της πολιτικής ελευθερίας.*[261]

Η γενική αιτία προς μεταβολή που οδήγησε στη γαλλική επανάσταση, η οποία όπως ο ίδιος ο Τοκβίλ αναγνώρισε υποκινήθηκε συγχρόνως από τη διεκδίκηση της ισότητας και της ελευθερίας, μας επιτρέπει εντούτοις να ομιλούμε για μια "επαναστατική "προδιάθεση"," σύμφωνα με τις διακρίσεις του Αριστοτέλη, που εκπηγάζει από την αδικία και την επιθυμία για "επιμέρους ("κατά μέρος") δικαιοσύνη, η οποία ειδικότερα συνίσταται στην εφαρμογή της αρχής της ισότητας." Μια επαναστατική προδιάθεση που υποκινείται από την ιδέα της επιμέρους δικαιοσύνης, η οποία, εξηγεί ο Γ. Κοντογιώργης, για τον Αριστοτέλη συνδεόταν "με την έννοια της πόλης ως της "κοινωνίας των ελεύθερων και των ίσων." Το περιεχόμενο της ισότητας, αν και δεν μπορούσε να οροθετηθεί, κατά τον Αριστοτέλη ήταν πάντα άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτό της ελευθερίας, γιατί ο ίδιος θεωρούσε ότι "οι επαναστάσεις προκαλούνται λόγω της ανισότητας στην κατοχή τόσο των "τιμών" όσο και των παραγωγικών μέσων."[262] Η γαλλική επανάσταση, αν και δεν έχει για αφετηρία της την πολιτική ελευθερία, έχει την ισότητα στην πλήρη διάστασή της, κοινωνικοοικονομική και πολιτική, γι' αυτό δεν χαρακτηρίζεται απλώς από την ανατροπή ενός τυραννικού καθεστώτος, αλλά επινοεί νέες αρχές, που θα κάνουν δυνατή την απόλαυση της πολιτικής ελευθερίας από κάθε πολίτη, ανεξάρτητα από το πώς θα ερμηνεύεται εφεξής αυτή η απόλαυση. Στην Αμερική δεν χρειάστηκε καν μια επανάσταση για να απελευθερωθούν οι Πολιτείες από την αγγλική κυριαρχία, για να συγκροτηθούν σε Ομοσπονδιακή πολιτεία, γιατί δεν χρειάστηκε να αλλάξουν την κοινωνική τάξη πραγμάτων, ώστε να απελευθερώσουν την πολιτική τάξη πραγμάτων και να επεκτείνουν την αναγνώριση ελευθεριών

---

[260] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Η Θεωρία των Επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, σσ. 15,19,29-30, 43-8, 62-8

[261] ARENDT, *On Revolution*, κφ. 1 "The Meaning of Revolution"

[262] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, ό.π., σσ.43, 62

σε όλους. Αντίθετα, η καθιέρωση μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στη Γαλλία, λόγω της ανισότητας των συνθηκών και του μοναρχικού απολυταρχισμού, απαιτούσε μια ολοκληρωτική ανατροπή της κοινωνίας και της πολιτικής εξουσίας, μια πολιτική και κοινωνική επανάσταση, που θα πραγματοποιούσε "μια βαθιά μεταβολή της κοινωνίας και μια ρήξη με το παρελθόν."[263]

Για τον Τοκβίλ, όπως παρατηρεί σωστά ο J-C. Lamberti, η γαλλική επανάσταση είναι η πιο μεγάλη επανάσταση και αυτό διότι είναι συγχρόνως κοινωνική και πολιτική επανάσταση, προσπαθεί να καθιδρύσει την ισότητα και την ελευθερία. Είναι ακριβώς η επανάσταση καθεαυτού σε αντίθεση με τον αμερικάνικο πόλεμο ανεξαρτησίας, "γιατί σε αυτήν συμπίπτουν οι δύο σημασίες που δίνει στον όρο επανάσταση: μια βίαια πολιτική κρίση και η αντικατάσταση μιας κοινωνικής αρχής με μια άλλη."[264] Η γαλλική επανάσταση, γράφει, ξεκίνησε από μια κοινωνική αρρώστια: "Παντού οι παλιοί θεσμοί και οι παλιές εξουσίες δεν προσαρμόζονται επακριβώς με τη νέα συνθήκη και τις νέες ανάγκες των ανθρώπων."[265] Αν και δεν αναγνωρίζει ότι, όπως γράφει ο Κορνήλιος Καστοριάδης, είναι "η πρώτη επανάσταση που θέτει σαφώς την ιδέα μιας ρητής αυτοθέσμισης της κοινωνίας," δεν μπορεί να μην αναγνωρίσει ότι αυτή η κινητοποίηση της κοινωνίας θα την οδηγήσει στο να "θέσει υπό συζήτηση, δικαίω, την ολότητα της υπάρχουσας θέσμισης της κοινωνίας," γιατί "δεν μπορεί να δημιουργήσει πολιτικά δίχως να καταστρέψει κοινωνικά."[266] Όπως ο ίδιος την περιγράφει διεισδυτικά, ήταν "μια ολοκληρωτική ανατροπή της κοινωνίας," όπου οι άνθρωποι δεν ασχολήθηκαν απλώς με το σύνταγμα, τη νομοθεσία, αλλά με το σύνολο της εξουσίας. Δεν προσπάθησαν να αλλάξουν μόνο τη μορφή της κυβέρνησης, αλλά τις ίδιες τις βάσεις της κοινωνίας. "Στην αρχή," γράφει, δεν μιλούσαν παρά μόνο για "την εξισορρόπηση των εξουσιών," για τη διευθέτηση των σχέσεων ανάμεσα στις τάξεις, γρήγορα όμως σπεύδουν προς "την ιδέα της ανόθευτης δημοκρατίας.(pure démocratie)"[267] Στη Γαλλία, η ανόθευτη δημοκρατία είναι η δημοκρατία που δεν γνωρίζει τα όριά της, η δημοκρατία της ακραίας ελευθερίας και ισότητας, ενώ, αντίθετα, στην Αμερική είναι η δημοκρατία που είναι ελεύθερη από αριστοκρατικά πάθη και συνήθειες.

Δύο μήνες μετά την άφιξή του στην Αμερική, στις 29 Ιουνίου 1831, ο Τοκβίλ έγραφε στο φίλο του Louis de Kergolay, "Οι Ηνωμένες Πολιτείες (...) αποτελούν μια ανόθευτη δημοκρατία (démocratie pure), χωρίς συνονθύλευμα καμίας αριστοκρατικής αρχής, κατάλοιπα του παρελθόντος ή αναβίωσή τους."[268] Η Αμερική είναι μια ανόθευτη δημοκρατία, γιατί δεν ήταν αποδεκτή οποιαδήποτε μορφή ανισότητας που προερχόταν από κληρονομικές και κοινωνικές διακρίσεις και δεν ήταν συνέπεια της φυσικής ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων. Είναι η μοναδική χώρα στον κόσμο, εξη-

---

[263] ό.π., σ.15

[264] Inédits de Yale, CV, g, τετράδιο 2, σ. 173 στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σσ. 254-5

[265] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σ. 45

[266] ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κορνήλιος, "Η ιδέα της επανάστασης", βλ. *Ο Θρυμματισμένος Κόσμος*, Υψιλον, 1992, σσ.125,127

[267] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σσ.106-7

[268] FURET, "La découverte de la démocratie", σ. 37 Τον όρο *démocratie pure* θα τον ξανασυναντήσουμε, αλλά, με μια αρνητική σημασία, όταν θα περιγράφει τις ακραίες τάσεις της ισότητας στη Γαλλία, σημασία που συνδέεται με την αντίληψη του Montesquieu που υιοθετεί ο Τοκβίλ περί της "ακραίας ισότητας".

γεί, όπου "η μεγάλη κοινωνική επανάσταση," που έγινε για να ανατραπεί η ανισότητα των συνθηκών, "μοιάζει να έχει σχεδόν φτάσει στα φυσικά της όρια." Στην Αμερική, η ανάπτυξη της ισότητας των συνθηκών όχι μόνο "συντελέστηκε με τρόπο απλό και εύκολο," αλλά *κανείς μπορεί να πει ότι η χώρα αυτή βλέπει τα αποτελέσματα της δημοκρατικής επανάστασης, (...) χωρίς η ίδια η επανάσταση να έχει λάβει χώρα στη χώρα αυτή,*"[269] γιατί οι Αμερικανοί, όπως παρατηρεί στα Προσχέδιά του, "Ποτέ δεν είχαν ταξικά προνόμια να καταργήσουν, ούτε αποκλειστικά δικαιώματα να ανατρέψουν."[270] Έτσι οι Αμερικανοί, μη έχοντας τη συνήθεια ταξικών προνομίων, δεν είχαν αποκτήσει επίσης τη συνήθεια να διατάζουν ή να υπακούν παρά μονάχα προς όφελος του γενικού καλού. Στην Αμερική λοιπόν η ισότητα των συνθηκών κατά κάποιο τρόπο προβάλλει μέσα από την ίδια τη φύση, γιατί στη χώρα αυτή η φύση και η κοινωνία βαδίζουν σύμφωνα με "τη θέληση του Παντοκράτορα."[271] Έτσι η δημοκρατία όχι μόνο δεν παρασύρεται από τα επαναστατικά πάθη της *κατάκτησης* της ισότητας, που είναι η πηγή της ακραίας ισότητας κατά τον Τοκβίλ, αλλά οι μετανάστες απελευθέρωσαν την "αρχή (principe) της δημοκρατίας" απ' όλες τις αντίθετες αρχές εναντίον των οποίων μάχονταν στην Ευρώπη και την "μεταφύτευσαν μόνη της στις ακτές του νέου κόσμου," όπου μπόρεσε "να βλαστήσει ελεύθερα και, συμβαδίζοντας με τα ήθη, να αναπτυχθεί ειρηνικά μέσα στο καθεστώς του νόμου."[272]

Στη Γαλλία, αντίθετα, η κοινωνία, που και αυτή πορευόταν προς μια ανόθευτη δημοκρατία, όχι μόνο κατάργησε τους θρησκευτικούς νόμους συγχρόνως με τους αστικούς νόμους, εγκαταλείποντας το ανθρώπινο πνεύμα δίχως βάσεις,[273] αλλά ήθελε να καταστρέψει την αυθαίρετη εξουσία, να ξαναβάλει το έθνος σε κατοχή του εαυτού του, να εγγυηθεί δικαιώματα σε κάθε πολίτη, να κάνει τον τύπο ελεύθερο, να ενισχύσει τη δικαιοσύνη, να εγγυηθεί τη θρησκευτική ανεκτικότητα, να καταστρέψει τα εμπόδια του εμπορίου και της βιομηχανίας. Είναι έτσι που η άνθρωποι, συμπληρώνει ο Τοκβίλ, έφθασαν να είναι επιλήσμονες για το συμφέρον τους και απορροφημένοι στο μεγάλο έργο αυτής της επανάστασης.[274] Η ίδια αυτή επανάσταση όμως είχε παράλληλα τη συνέπεια να παράγει ένα νέο είδος επαναστατών, όπως εξηγεί αλλού. Επαναστάτες με ακραία πάθη, που ήταν έτοιμοι να καταστρέψουν και ανίκανοι να θεμελιώσουν, που περιφρονούσαν τα ατομικά δικαιώματα και καταπίεζαν τις μειοψηφίες, που έκαναν δόγμα την αρχή πως δεν υπάρχουν ατομικά δικαιώματα, ούτε καν άτομα, παρά μόνο μια μάζα στην οποία όλα είναι επιτρεπτά για να πραγματοποιήσει τους σκοπούς της. Ο ακραίος χαρακτήρας αυτής της επανάστασης, ο οποίος καλλιεργεί την τάση προς την ακραία ελευθερία και ισότητα, οφείλεται κατά τον Τοκβίλ στο γεγονός ότι ήταν μια *δημοκρατική επανάσταση*, κάτι που σημαίνει γι' αυτόν ότι την πρωτοκαθεδρία έχει η ισότητα και όχι η ελευθερία. Ήταν συνεπώς μια επανάσταση που περιφρονούσε τα ατομικά δικαιώματα και είχε για μεσολαβητή της τη βία, γιατί βασικός φορέας της ήταν ο λαός. Επίσης, ο ακραίος χαρακτήρας της γαλλικής επανάστασης οφείλεται στο φιλοσοφικό της χαρακτήρα, στο γεγονός ότι δια του επαναστατικού δόγματος *εκλογίκευσε* την ίδια τη βία, κάτι που της επέτρεψε να υπερβεί όλους τους κανόνες που έθεταν έως τότε η θρησκεία και τα ήθη της ανθρωπότητας, και να προ-

---

[269] ΔΑ σ.49
[270] Inédits de Yale, CVg, cahiers 2, 10, στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.180
[271] ΔΑ σ.44
[272] ό.π.σ.49
[273] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.208
[274] ό.π., 2, σ.133

σπαθήσει να ξεριζώσει ακόμα και αυτά τα στοιχεία του παλιού καθεστώτος που θα μπορούσαν να είναι χρήσιμα στη νέα κοινωνία. Πάνω απ' όλα, όμως, καταλήγει, αυτή η επανάσταση δημιούργησε μια σχολή που μονιμοποίησε τα επαναστατικά πάθη και τα αναζωογονεί σε οποιαδήποτε γωνιά του κόσμου.[275] Από τη μια έχουμε λοιπόν το μεγαλείο των αρχών της επανάστασης του 1789 και από την άλλη τις ολέθριες συνέπειές της, το επαναστατικό πνεύμα που καθιέρωσε και το οποίο κάνει δύσκολη αν όχι αδύνατη την ελευθερία όπως και τη δημοκρατική πολιτεία, γιατί άγεται από την ακραία ισότητα και ελευθερία. Γι' αυτό και ο Τοκβίλ θα προσπαθήσει να συμβουλέψει τους Ευρωπαίους, ειδικά τους Γάλλους αναγνώστες του, να διαχωρίζουν ανάμεσα στις δημοκρατικές αρχές και τα επαναστατικά πάθη, εάν θέλουν να διασφαλίσουν την ευημερία και τη σταθερότητα στη δημοκρατική πολιτεία. Όπως έγραφε από την Αμερική, στις 29 Ιουνίου 1831, στο φίλο του Louis de Kergolay, "στη δημοκρατία πρέπει να καλλιεργήσουμε τα ενδιαφέροντα για την τάξη και τη σταθερότητα, δύο βασικά χαρακτηριστικά του αμερικανικού προτύπου."[276]

Ο Τοκβίλ κινείται σε πολλά διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα πεδία, όταν προσπαθεί να προσδιορίσει το φαινόμενο της επανάστασης, ειδικά τη γαλλική επανάσταση, μια κατεξοχήν δημοκρατική επανάσταση, γιατί συντάσσεται υπέρ της ακραίας ισότητας. Ενώ άλλοτε είναι περισσότερο κριτικός και άλλοτε λιγότερο, η αρχή του είναι πάντοτε αριστοτελική, στο βαθμό που αναγνωρίζει πως όλες οι επαναστάσεις γίνονται είτε για να καθιερώσουν είτε για να καταστρέψουν την ισότητα. Βασικό σημείο του έργου του είναι, όπως και στον Αριστοτέλη, η τοποθέτησή ότι η ακραία ισότητα ή ανισότητα δεν μπορούν να είναι δίκαιες και να οδηγήσουν μια κοινωνία στην κοινωνική και πολιτική ειρήνη.[277] Πιστεύει πως η αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι περί της ισότητας και κατά συνέπεια περί της ελευθερίας αποτελούν πάντοτε την αφετηρία κάθε επανάστασης, αν και ήταν πεπεισμένος ότι μετά την καθιέρωση της πρώτης η τελευταία αποδυναμώνεται και οι άνθρωποι εγκλωβίζονται στα πάθη της ισότητας. Γι' αυτό θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι "Η ελευθερία είναι ένα μέσο για να θεμελιωθεί η ισότητα."[278] Παρά τη μονοδιάστατη αντίληψη στη οποία καταλήγει για τη δυναμική των επαναστάσεων, αναγνωρίζει σαφώς πως οι επαναστάσεις δεν είναι προϊόν σύμπτωσης, αλλά μιας μακρόχρονης εργασίας η οποία συνδυάζει τη φύση των θεσμών, τη στροφή των πνευμάτων, την κατάσταση των ηθών.[279]

Η γαλλική επανάσταση, εξηγεί, ακολούθησε τη γενική τάση των εθνών που άρχισαν να συναντώνται, να αντιγράφονται, να ακολουθούν ένα κοινό κανόνα που δεν ήταν ούτε ξένος ούτε εθνικός, γι' αυτό και κατέστη δυνατόν να εφαρμοστεί παντού.[280] Η φιλοσοφική μέθοδος που χρησιμοποίησε δεν ήταν γαλλική αλλά δημοκρατική,[281] γι' αυτό μπόρεσε να γίνει η πιο δραστήρια και η πιο μεταδοτική αρρώστια του ανθρώπινου πνεύματος. Ξαφνικά, γράφει, όλοι έγιναν ασυγκράτητα υπερήφανοι για την ανθρωπότητα και ταπεινοί για τη χώρα τους, κουβαλώντας μια αφηρημένη ιδέα

---

[275] ό.π., σσ.337-8

[276] FURET, "La découverte de l'Amérique", σ.37

[277] ΔΑ σ.645-6 "...υπάρχει μια κρύφια σχέση," γράφει, "κι ένας μυστικός δεσμός ανάμεσα στην ίδια την ισότητα και τις επαναστάσεις έτσι ώστε δε θα μπορούσε να υπάρξει η πρώτη χωρίς να εμφανιστούν και οι άλλες."σ.645

[278] Inédits de Yale, CV, g, τετράδιο 2, σ. 173 στο LAMBERTI, ό.π., σσ. 254-5

[279] *Souvenirs*, σ.84

[280] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.33

[281] ΔΑ σ.437

για την επικείμενη αλλαγή. Μακριά από τα μικρά συμφέροντα, τα ατομικά πάθη και τη ρουτίνα των ιδιωτικών υποθέσεων, όλοι στρέφονται προς τη μελέτη των κοινωνιών γενικώς.[282] Στα *Αποσπάσματα και τις Σημειώσεις περί της Επανάστασης*, ομολογεί πως δεν μπορεί ακόμη να συλλάβει τί είναι πραγματικά το νέο στα γεγονότα και από πού επέρχεται αυτή η επέκτασή του.[283] Η δυναμική της δημοκρατικής επανάστασης του διαφεύγει, γιατί επικεντρώνεται στην επαναστατική ιδεολογία, την ιδέα μιας ολοκληρωτικής επανάστασης που ανατρέπει τα πάντα, και δεν σταματά στο γεγονός, όπως παρατηρεί ο François Furet, ότι "μέσα από την επανάσταση" επινοείται "η δημοκρατική κουλτούρα, που αποκαλύπτει στον κόσμο μια από τις βασικές συνειδήσεις της ιστορικής δράσης."[284] Όταν μάλιστα θα προσπαθήσει να εξετάσει τις αιτίες αυτής της επανάστασης, θα επικεντρωθεί περισσότερο στον αντιφατικό χαρακτήρα που είχε ήδη αποκτήσει το παλιό καθεστώς και λιγότερο στη δημοκρατική δυναμική που εκκολάπτει η ίδια η επανάσταση. Στο παλιό καθεστώς βλέπει μια κοινωνία, όπως γράφει ο Furet, που είχε γίνει πολύ δημοκρατική σε σχέση με τα αριστοκρατικά γνωρίσματα που διατηρούσε και πολύ αριστοκρατική σε σχέση με τα δημοκρατικά στοιχεία που ήδη είχε αποκτήσει.[285] Αυτό τον οδηγεί στη θεώρηση πως η επανάσταση είχε γίνει αναπόφευκτη ή πως αν είχαν αποφευχθεί οι ακρότητες του παλιού καθεστώτος, πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές, δεν θα χρειαζόταν καν μια επανάσταση για να καθιερωθεί η ισότητα, αυτή η αναπόφευκτη κοινωνική κατάσταση που ο Θεός θέλησε για τους ανθρώπους.

Ο Τοκβίλ δεν δίστασε λοιπόν να ισχυριστεί πως, εάν η μοναρχία δεν είχε μετατρέψει την αριστοκρατία σε μια κάστα, η απουσία πολιτικών ελευθεριών και ο συγκεντρωτισμός δεν θα είχαν πάρει μια τόσο ακραία μορφή στη Γαλλία. Εάν επίσης η μοναρχία αναγνώριζε κάποιες ελευθερίες στις άλλες τάξεις αντί να συμβάλλει καταλυτικά και οριστικά στο διαχωρισμό και την απομόνωσή τους, αφαιρώντας και παρέχοντας προνόμια κατά τη βούλησή της, πίστευε πως οι ανταγωνισμοί των τάξεων και τα μίση ανάμεσά τους δεν θα τις είχαν οδηγήσει σε ανυπέρβλητες συγκρούσεις. Εάν με τη σειρά της η εκκλησία αντί να νομιμοποιεί είχε κρατήσει τις αποστάσεις της από αυτή την απόλυτη εξουσία, όχι μόνο ο σεβασμός της θρησκείας δεν θα είχε καταρρεύσει αλλά οι άνδρες των γραμμάτων που οδήγησαν την επανάσταση στις ακρότητές της ποτέ δεν θα μπορούσαν να γίνουν οι νέοι πολιτικοί καθοδηγητές της γαλλικής κοινωνίας. Τέλος, αν η μοναρχική διοίκηση δεν εμπόδιζε με τους παρωχημένους φεουδαλικούς νόμους και φόρους την πρόοδο της οικονομίας, ενώ την ίδια στιγμή της άνοιγε δρόμους όταν μπορούσε να εκμεταλλευτεί τα μέσα της προς όφελός της, δεν θα χρειαζόταν μια επανάσταση για να εκμεταλλευτούν όλοι τα οφέλη της.[286] Η γαλλική επανάσταση, έγραφε στο αποστάλαγμα του άρθρου του για τους Άγγλους αναγνώστες της Edinburg Review, πραγματοποίησε γοργά και βίαια όλα αυτά που θα γίνονταν από μόνα τους και δίχως αυτήν: προσάρμοσε την πολιτική κατάσταση στην κοινωνική, τα γεγονότα στις ιδέες και τους νόμους στα ήθη.[287] Ο Τοκβίλ ποτέ δεν θεώρησε πως η Γαλλία δεν θα έφτανε κάποια στιγμή σε κάποιες ριζικές αλλαγές, κοι-

---

[282] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σσ.33-8

[283] ό.π., σ. 228

[284] FURET, "La Révolution Française est terminée", *Penser la Révolution Française*, σ. 41

[285] FURET, "Tocqueville et le problème de la Révolution française", στο *Penser la Révolution Française*, σ. 196

[286] *L'Ancien Régime et la Révolution* βιβλίο 1

[287] "Etat social et politique de la France avant et dépuis 1789", στο *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ. 65-66, επίσης κφ. V "Quelle a été l'oeuvre propre de la Révolution française" σσ. 95-6

νωνικές και πολιτικές, αυτό όμως που τον τρομοκρατούσε και θεωρούσε ότι θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί ήταν ότι τα πράγματα αφέθηκαν να φτάσουν σε τέτοιες ακραίες καταστάσεις που μια ολοκληρωτική και ανεξέλεγκτη επανάσταση, που θα καθοδηγούταν από επικίνδυνα πάθη και θα δημιουργούσε μόνιμες συνήθειες, έγινε αναπόφευκτη. Μια επανάσταση, η οποία, σύμφωνα με μια από τις αξιολογήσεις του, δεν έκανε τίποτα περισσότερο από το να συνεχίσει και να ενισχύσει το έργο του μοναρχικού συγκεντρωτισμού, ενώ άφησε πίσω της σχολές, οπαδούς, συνήθειες που μονιμοποιήθηκαν, κάνοντας τη δημοκρατική πολιτεία δύσκολη για τους Γάλλους, αν όχι αδύνατη, εφόσον παρεμποδίζουν την καθιέρωση μιας μετριοπαθούς και μόνιμης αγάπης για την ελευθερία. Όπως ενδεικτικά παρατηρεί προς το τέλος του έργου του *Η δημοκρατία στην Αμερική*: "Δε φοβούμαι να πω ότι τα περισσότερα από τα αξιώματα (maximes) που συνηθίζεται να αποκαλούνται δημοκρατικά στη Γαλλία θα είχαν προγραφεί από την αμερικανική δημοκρατία. Αυτό είναι ευκολονόητο. Στην Αμερική, έχουν δημοκρατικές ιδέες και δημοκρατικά πάθη (passions). Στην Ευρώπη, έχουμε ακόμη επαναστατικά πάθη και επαναστατικές ιδέες."[288] Είναι λοιπόν οι συνέπειες των επαναστάσεων στους ανθρώπους, τα επαναστατικά πάθη και οι συνήθειες που καλλιεργούνται που είναι πάντα ολέθρια, διότι διατηρούν την κοινωνία σε μια κατάσταση μόνιμης αταξίας, η οποία δεν της επιτρέπει να καθιερώσει όρια στη διεκδίκηση της ισότητας και της ελευθερίας. Έτσι ο Τοκβίλ φτάνει να θεωρήσει ότι πρωταρχικός στόχος μιας δημοκρατικής κοινωνίας, για να γνωρίσει τα πραγματικά αγαθά της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης, είναι να διαχωρίσει τη δημοκρατία από την επανάσταση, να διαχωρίσει τη δημοκρατία με τις αρχές του 1789 από τα πάθη και τις συνήθειες της επανάστασης.

Η τοποθέτησή του απέναντι στο φαινόμενο της επανάστασης, άλλοτε φαινόμενο κοινωνικό, άλλοτε πολιτικό και άλλοτε και τα δύο, είναι πολύπλευρη, αν και δεν καταφέρνει να συνδυάσει τα διαφορετικά και συχνά αντικρουόμενα σημεία της. Σ' ένα πρώτο πλάνο, τον συναντάμε να μιλά για μια "μεγάλη δημοκρατική επανάσταση" που "συντελείται ανάμεσά μας," όπου αντιλαμβάνεται ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο ταυτίζει με την κοινωνική εξέλιξη της εξίσωσης των συνθηκών και την καθιέρωση της ισότητας στις ανθρώπινες σχέσεις. Η έλευση της δημοκρατίας ως η εξίσωση των συνθηκών, ως μια "κοινωνική κίνηση" των κοινωνιών που εργάζεται παντού και για πολλούς αιώνες, είναι "ακαταμάχητη," γιατί, όπως γράφει, εκφράζει την ίδια τη βούληση του Θεού.[289] Αυτή την επανάσταση, αν και δεν μπορεί κανείς να τη σταματήσει, οι κυβερνώντες και οι κυβερνώμενοι μπορούν όμως να προσπαθήσουν να καταλάβουν τη θέληση του Παντοκράτορα και να διαπαιδαγωγήσουν τη δημοκρατία: να εξαγνίσουν τα ήθη της και να ρυθμίσουν τις κινήσεις της μεγάλης δημοκρατικής επανάστασης σύμφωνα με τον τόπο και το χρόνο.[290]

Σ' ένα δεύτερο πλάνο, μιλά για την Επανάσταση (όπου συνήθως χρησιμοποιεί κεφαλαίο) ή το επαναστατικό πνεύμα, που είναι ευρωπαϊκό φαινόμενο, αλλά μόνο στη Γαλλία αναπτύσσει την πιο ολοκληρωμένη έκφρασή του. Η αντίληψή του περί της επανάστασης εδώ, όπως σωστά παρατηρεί ο Raymond Aron, είναι βασικά πολιτική. "Είναι η αντίσταση των πολιτικών θεσμών του παρελθόντος στο σύγχρονο δημο-

[288] ΔΑ σ.649
[289] ό.π., σ.41επ.
[290] ό.π. σ.44

κρατικό κίνημα που κινδυνεύει να προκαλέσει, εδώ και εκεί, την έκρηξη."[291] Αυτό το αποκλειστικά πολιτικό φαινόμενο εκφράζεται μέσα από τον επαναστατικό απολυταρχισμό, τη βούληση των επαναστατών να ξεριζώσουν το παρελθόν, ενώ την ίδια στιγμή αναπαράγουν τις συνήθειες και τα ήθη του παλιού καθεστώτος, ειδικά το συγκεντρωτικό κράτος. Το επαναστατικό πνεύμα, ενώ ανατρέπει μια αριστοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση, ποτέ δεν θα μπορέσει να ιδρύσει μια ειρηνική δημοκρατική πολιτεία, γιατί δεν θα σεβαστεί τα ατομικά δικαιώματα και θα υποβιβάσει την ελευθερία στις επιταγές της ισότητας. Στις σημειώσεις του εξηγεί ότι πρέπει να διαχωριστεί "με προσοχή το Δημοκρατικό πνεύμα και το Επαναστατικό πνεύμα," γιατί "μια επανάσταση μπορεί μερικές φορές να είναι δίκαια και απαραίτητη, μπορεί να ιδρύσει την ισότητα, αλλά το επαναστατικό πνεύμα είναι πάντα μισητό και δεν θα μπορεί να οδηγήσει παρά στην τυραννία."[292] Τα επαναστατικά πάθη είναι τα πάθη μιας πολιτικής βούλησης να ανατρέψει ένα πολιτικό καθεστώς που αντιστέκεται στη μεγάλη δημοκρατική επανάσταση, την ισότητα των συνθηκών. Η επαναστατική βούληση επιθυμεί να πραγματώσει το πεπρωμένο, την ιστορία της ανθρωπότητας και χρησιμοποιεί τη δημοκρατική ιδεολογία για να νομιμοποιήσει τις πράξεις της.

Κατά τον Τοκβίλ, όμως, αν οι άνθρωποι δεν μπορούν να σταματήσουν την έλευση της δημοκρατίας, δεν μπορούν επίσης να την επισπεύσουν πέρα από τις δυνατότητες που προσφέρονται, πολιτικές, κοινωνικές και ηθικές. Επειδή η δημοκρατική ελευθερία δεν είναι κάτι που μπορούν όλοι οι άνθρωποι να απολαύσουν χωρίς να απειληθούν οι ελευθερίες και τα δικαιώματα των άλλων και δίχως οι άνθρωποι να περιπέσουν στα δεινά του ατομικισμού, θα πρέπει να έχουν προετοιμαστεί οι συνθήκες για την καθίδρυση μιας δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Το επαναστατικό πνεύμα είναι λοιπόν αυτά τα πάθη που δεν προσπαθούν να καταλάβουν τη δημοκρατία, να ρυθμίσουν τις ακρότητές της, αλλά, αντίθετα, ενισχύουν και επισπεύδουν αυτά της τα στοιχεία που πρέπει να εξευγενιστούν, ώστε οι άνθρωποι να απολαύσουν τα αγαθά που προσφέρει και να περιορίσουν τους κινδύνους που εκκολάπτει, ειδικά αυτή του δημοκρατικού δεσποτισμού. Όπως έγραφε στις τελευταίες σελίδες της *Δημοκρατίας στην Αμερική*, "Η ευτυχής επίδραση που μια δημοκρατική κοινωνική τάξη πραγμάτων μπορεί να ασκήσει επί της ευρρυθμίας των συνηθειών είναι κάτι που μόνο μακροπρόθεσμα μπορεί να διακριβωθεί. Αν η ισότητα των συνθηκών ευνοεί τα χρηστά ήθη, η κοινωνική εργασία, που καθιστά τις συνθήκες ίσες, είναι ολέθρια γι' αυτά."[293] Η ανάγκη της εκπαίδευσης των *ατόμων* μιας δημοκρατούμενης κοινωνίας σε *πολίτες* που γνωρίζουν να ασκούν τα δικαιώματά τους αποτελεί για τον Τοκβίλ το εχέγγυο που διασφαλίζει τη σταθερότητα και τη διάρκεια της δημοκρατικής πολιτείας. Όπως θα δούμε, ο προβληματισμός του για τη διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία και την επανάσταση απορρέει από αυτή του την πεποίθηση.

Σ' ένα τρίτο πλάνο, συναντάμε αυτό που ο Τοκβίλ αποκαλεί δημοκρατική επανάσταση ή δημοκρατικό πνεύμα ή οι αρχές της επανάστασης του 1789, όπου αντιλαμβάνεται την αναγνώριση της δημοκρατικής ελευθερίας ως τη δίκαιη μορφή ελευθερίας, γιατί στηρίζεται στην ισότητα, είναι η ελευθερία για όλους και όχι μόνο για

[291] ARON, "Alexis de Tocqueville" , *Etapes de la pensée sociologique*, σ. 245
[292] Inédits de Yale, CV, g, τετραδιο 3, 16 στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 278
[293] ΔΑ σ.609

μερικούς.[294] Είναι προφανές εδώ πως υπάρχει μια άρρηκτη σχέση ανάμεσα στη δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση, την ισότητα των συνθηκών και την πολιτική ελευθερία. Γι' αυτό, στο έργο του *Το Παλιό Καθεστώς και η Επανάσταση* δεν διστάζει να αναφερθεί αρκετές φορές ευνοϊκά για το μεγαλείο των Γάλλων που ήθελαν να είναι ίσοι και ελεύθεροι και για τη μονιμότητα αυτών των αρχών που προκήρυσσαν, οι οποίες ποτέ δεν θα σβήσουν από τη μνήμη της ανθρωπότητας.[295] Για να πείσει τους αναγνώστες του γιατί είναι απαραίτητο να διαχωριστούν οι αρχές της επανάστασης από τις επαναστατικές συνήθειες, εξηγεί γιατί θεωρεί την επανάσταση του 1789 ως την ανώτερη των επαναστάσεων. Έχει να κάνει με το γεγονός, εξηγεί, "ότι έγινε, όχι για να οδηγήσει στην αποκλειστική ανωτερότητα μιας τάξης , ενός κόμματος, ενός συμφέροντος, μιας άποψης, αλλά για να επιβεβαιώσει σε κάθε τάξη, κάθε κόμμα, κάθε άποψη, τη γενική ελευθερία να σκέπτεσαι, και όσο η δημόσια τάξη το επιτρέπει, την ελευθερία να ενεργείς." Ήθελε επίσης, προσθέτει, να δείξει πως μέσα από την εργασία και την αρετή οι άνθρωποι μπορούν να φτάσουν στα πλούτη και την εξουσία. Προσπάθησε όχι μόνο να ανυψώσει την ηθική και τη φυσική κατάσταση των ανθρώπων, αλλά και να αναζωογονήσει το επίπεδο της ανθρωπότητας. Για να γίνουν όμως όλα αυτά, καταλήγει, έπρεπε να περάσει μέσα από ένα μακρόχρονο και βίαιο αγώνα που προκάλεσε συνήθειες, πάθη, ιδέες τα οποία δεν έχουν εντελώς εξαλειφθεί. Κατά τρόπο παράδοξο αλλά αναπόφευκτο για τα ανθρώπινα πάθη, "γίναμε μη ανεκτικοί κάνοντας μια επανάσταση για την ανοχή." Μια επανάσταση που χρειάστηκε να παλέψει τόσο σκληρά για να ανατρέψει συντάγματα, νόμους, άφησε σε μερικούς μια ανυπομονησία μπροστά στην αντίθεση και μια συνήθεια να την καταπολεμούν με τη βία. Αυτό είναι το επαναστατικό πνεύμα κατά τον Τοκβίλ, το οποίο μπορεί να δημιουργήθηκε μέσα από την επανάσταση, αλλά είναι εξίσου αντίθετο προς τις αρχές της με το ίδιο το παλιό καθεστώς. Ο μόνος τρόπος, συμβουλεύει λοιπόν τους Γάλλους, να καταπολεμήσουν τα επαναστατικά πάθη είναι να λειτουργούν σύμφωνα με τις πραγματικές αρχές της επανάστασης, να υποστηρίζουν οποιονδήποτε πολίτη έναντι της καταπίεσης, ακόμη και τους αντιπάλους τους, να περιορίσουν την εξουσία και να προτιμήσουν τις αρχές της επανάστασης από τα πάθη της.[296]

Η νέα πολιτική επιστήμη που οραματίζεται ο Τοκβίλ, ώστε να χειραγωγηθούν οι ακρότητες της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων, ώστε να συμπορευτούν η ελευθερία και η ισότητα, ώστε οι δημοκρατικοί λαοί να καταπολεμήσουν τον ατομικισμό και το συγκεντρωτισμό διατηρώντας το πνεύμα του πολίτη ζωντανό συνδυάζοντας το ατομικό συμφέρον με το γενικό καλό της πολιτείας, πρέπει να έχει ως πρώτιστο στόχο της το διαχωρισμό του δημοκρατικού πνεύματος από τα επαναστατικά πάθη. Όπως σωστά παρατηρεί ο J-C. Lamberti, "Το πρώτο αντικείμενο αυτής της νέας πολιτικής επιστήμης," που ανακοινώνει στην *Εισαγωγή* του έργου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, "ήταν να διακρίνει τη δημοκρατία από την επανάσταση και το φιλελεύθερο πνεύμα από το πνεύμα της επανάστασης."[297] Αυτή η διάκριση βεβαίως στηρίζεται σε μια συγκεκριμένη αντίληψη περί της δημοκρατίας, η οποία αντιστέκεται στο άγνωστο των διεκδικήσεων της ισότητας και της ελευθερίας. Γι' αυτό προϋποθέτει ότι η ίδια η δημοκρατία είναι ή μπορεί και πρέπει να εξελιχθεί σε μια κοινωνική και πολιτική κα-

---

[294] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ. 62 και *Ecrits et Discours Politiques*, τομος III, βιβλίο 2, Ouvres Complètes, Gallimard, σσ.119-120, 551

[295] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1: σσ. 247-8, 2: σ. 132-4

[296] *Ecrits et Discours Politiques*, βιβλίο 2, σσ. 119-120

[297] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 216

τάσταση όπου αναγνωρίζονται κάποια όρια στη διεκδίκηση της ισότητας και της ελευθερίας, τα οποία, όπως θα δούμε, έχουν για βάση τη δικαιοσύνη της ανθρωπότητας. Όσο ο Τοκβίλ οραματίζεται τη δημοκρατία σύμφωνα με τις συνθήκες της αμερικανικής πραγματικότητας, αυτό το όραμά του δεν μοιάζει τόσο ουτοπικό. Όταν όμως θα στρέψει το βλέμμα του προς τη Γαλλία και τη γηραιά ήπειρο, η ουτοπία μιας δημοκρατίας δίχως σύγκρουση, δίχως αντίσταση και υποταγμένη σε μια και μοναδική δικαιοσύνη της ανθρωπότητας θα αναδειχθεί όχι μόνο αδύνατη αλλά και επικίνδυνη.

Ο Τοκβίλ θα συμφωνούσε με τον Karl Marx ότι οι άνθρωποι κάνουν την ιστορία τους, αλλά δεν την κάνουν όπως θα ήθελαν. Ο ίδιος κάποτε έγραφε κάτι παρόμοιο όταν παρατηρούσε πως οι επαναστάσεις που γίνονται οφείλονται στο γεγονός ότι οι άνθρωποι "υπακούν σε πραγματικές και έντονες ανάγκες που ψάχνουν να ικανοποιήσουν, ενώ δεν τις καταλαβαίνουν καν."[298] Λίγα χρόνια νωρίτερα αναγνώριζε ότι "Δεν υπάρχουν επαναστάσεις που να μη διασαλεύουν τις παλαιές πίστεις, να μην απονευρώνουν την αρχή (autorité) και να μη συσκοτίζουν τις κοινές ιδέες. Κάθε επανάσταση έχει λοιπόν λίγο-πολύ ως συνέπεια να παραδίνει τους ανθρώπους στον εαυτό τους και να ανοίγει μπρος στο πνεύμα του καθενός τους ένα χώρο κενό και σχεδόν απεριόριστο."[299] Στους σύγχρονούς αυτό που επιθυμεί να διδάξει είναι ότι το κύριο έργο που θα πρέπει να επιτελέσουν για να διασφαλίσουν τη σταθερότητα και τη μονιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας είναι να διαχωρίσουν τη δημοκρατία από την επανάσταση. Ο Τοκβίλ, όπως η επαναστατική ιδεολογία μέσα από την οποία την ίδια στιγμή θεμελιώνεται και αμφισβητείται η σύγχρονη δημοκρατία, αντιστέκεται στην έλευση της καινούργιας κατάστασης της ανθρωπότητας, η οποία δεν μπορεί να αποφασίσει στην εντέλεια για τη ιστορία της από τη στιγμή που ανέτρεψε όλες τις υπερβατικές νομιμοποιήσεις της εξουσίας και αναγνώρισε ατομικά δικαιώματα, αυτό γιατί αδυνατεί να περατώσει το οδοιπορικό του δημοκρατικού γίγνεσθαι, να κλείσει τη δημοκρατική διαδικασία. Γι' αυτό ακριβώς, όπως παρατηρεί ο M.Gauchet, δεν αναγνωρίζει τη ριζική αλλαγή που συντελείται με την αναγνώριση της ύπαρξης του "ασυμβίβαστου στην κοινωνία" και τη στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα "στην εγκαθίδρυση της κοινωνίας σε μια απεριόριστη αναζήτηση περί του εαυτού της (...) την απόφασή της να καλύψει "τον άδειο και σχεδόν δίχως όρια χώρο" που επεκτείνεται μπροστά στα πνεύματα, όταν δεν αναγνωρίζουν πια άλλον κυρίαρχο από τον εαυτό τους."[300]

Ο Τοκβίλ αντιστεκόταν στο άγνωστο που απελευθέρωσε η δημοκρατική επανάσταση και πίστευε πως η ανθρωπότητα, χρησιμοποιώντας κάποια μέσα από το παρελθόν, όπως λόγου χάρη τη θρησκεία, αλλά ακόμη και μια αντίληψη του δικαίου που υπερβαίνει τις ιστορικό-κοινωνικές συνιστώσες της εποχής, μπορεί να διατηρήσει τη βεβαιότητα του πεπρωμένου της. Αυτό θεώρησε πως μπορούσε να επιτευχθεί διαχωρίζοντας τις αρχές του 1789 από το επαναστατικό πνεύμα, γιατί δεν συλλαμβάνει τον ανατρεπτικό χαρακτήρα των ίδιων των αρχών αυτών. Δεν αναρωτιέται συνεπώς, όπως παρατηρεί ο Lamberti, "πώς κανείς να υποστηρίξει τις αξίες του 1789 ενώ καταπολεμά το επαναστατικό πνεύμα;"[301] Αυτό το πρόβλημα ο Τοκβίλ δεν το αντιμετωπίζει καν, γιατί εκ των προτέρων έχει αποφασίσει ότι η ανθρωπότητα δεν μπορεί να ξεπεράσει ορισμένα όρια πέρα των οποίων η ισότητα και η ελευθερία δεν μπορούν να

[298] *Ecrits et Discours Politiques*, βιβλίο 2, Siècle, janvier 1843, σ. 101
[299] ΔΑ σ.438
[300] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σσ. 64, 59
[301] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties* , σ.173

διεκδικηθούν, όρια τα οποία αποτελούν τα σύνορα του πολιτισμένου κόσμου. Έχοντας λοιπόν αποφασίσει λίγο-πολύ έως ποιό σημείο οι ανθρωπότητα μπορεί και πρέπει να αμφισβητεί τα κεκτημένα της, είναι κατά συνέπεια εύκολο να τοποθετήσει τη δημοκρατία εκεί που αρχίζει πραγματικά ο πολιτισμός, όπως ο ίδιος τον αντιλαμβάνεται, και την επανάσταση (και μαζί της το σοσιαλισμό, όπως θα δούμε) εκεί που η ανθρωπότητα φτάνει να αμφισβητεί τα κεκτημένα του πολιτισμένου κόσμου, και συνεπώς να πορεύεται προς την ανελευθερία και τη βαρβαρότητα. Αν και πίστευε πως η έλευση της ισότητας των συνθηκών είναι το πεπρωμένο της ανθρωπότητας, μόνο εφόσον οι άνθρωποι χειραγωγούσαν την εξέλιξη της ισότητας και ρύθμιζαν τα ένστικτα της δημοκρατίας δεν θα κατέληγαν στη βαρβαρότητα. Γι' αυτό ακριβώς ανησυχούσε για τους Ευρωπαίους, οι οποίοι πίστευε ότι εάν δεν έπαιρναν στα χέρια τους το πεπρωμένο τους η δημοκρατία θα τους οδηγούσε πίσω στη βαρβαρότητα.[302] Ποιά είναι αυτά τα όρια, ποτέ δεν γίνεται ακριβώς ξεκάθαρο και ο Τοκβίλ θα αφήσει πολλές πιθανές ερμηνείες να κυοφορούν στο έργο του. Πάντως, σημείο εκκίνησης αυτής της διάκρισης ανάμεσα στον πολιτισμό και τη βαρβαρότητα είναι η διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία και τα επαναστατικά πάθη και συνήθειες και πυξίδα της είναι η αρχή της ελευθερίας, μια ελευθερία άλλοτε δημοκρατική και άλλοτε αριστοκρατική, άλλοτε αρνητική και άλλοτε θετική στον ορισμό της.

Ο αντι-επαναστατικός ορθολογισμός του Τοκβίλ, όταν προσπαθεί να εξηγήσει γιατί πρέπει να διαχωριστούν: η δημοκρατία από τα επαναστατικά πάθη, η ισότητα των συνθηκών από την επανάσταση, οι αρχές της Επανάστασης από τις επαναστατικές συνήθειες, έχει πάντοτε για αφετηρία του, όπως επισημάνει ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης, "να διαφυλάξει έτσι την πολιτική ελευθερία." Γι' αυτό ακριβώς, εξηγεί αμέσως, θα διακρίνει ανάμεσα σε "δύο ιδεατούς τύπους δημοκρατικής κοινωνίας," ο ένας θα είναι "η δημοκρατία της ελευθερίας στην Αμερική και", ο άλλος, "η δημοκρατία της ισότητας στη Γαλλική Επανάσταση." Μια διάκριση όμως η οποία είναι λιγότερο ιστορικά και θεωρητικά τεκμηριωμένη στο έργο του από όσο είναι η ίδια "η πεμπτουσία του φιλελευθερισμού του," αυτό που θεωρεί πως πρέπει να επιτευχθεί για να διακρίνουν οι άνθρωποι ανάμεσα στα πραγματικά αγαθά που μπορεί να προσφέρει η δημοκρατία και τους κινδύνους που ελλοχεύουν. Έτσι, αφαιρώντας όλα αυτά τα στοιχείο που αμφισβητούν την υπόθεσή του και εμφανίζουν μια μικτή κατάσταση, ο Τοκβίλ επινοεί δύο ιδανικά μοντέλα, που μπορούν στη συνέπεια να επαληθεύσουν την πεποίθησή του ότι η "επανάσταση ήταν ασυμβίβαστη όχι μόνο με την ελευθερία, αλλά και με τη δημοκρατία (...) το μεγάλο μάθημα της Αμερικής προς τη Γαλλία (...) ότι η ελευθερία και η επανάσταση αλληλοαποκλείονται και ότι η δημοκρατία και ο δεσποτισμός μπορεί να συμπέσουν (π.χ. η Τρομοκρατία στη Γαλλία ή το φαινόμενο του Βοναπαρτισμού)."[303] Ο διαχωρισμός ανάμεσα σε μια δημοκρατία της ελευθερίας και μια δημοκρατία της ισότητας υποθάλπει στην ουσία το διαχωρισμό που ο Τοκβίλ διαβλέπει ανάμεσα στη ισότητα και την ελευθερία στις δημοκρατικές κοινωνίες. Ο ίδιος είναι πεπεισμένος ότι, εφόσον η ισότητα είναι αναπόφευκτη, είναι απαραίτητο οι λαοί να μην την αφήσουν να κυριαρχήσει και να καταστρατηγήσει τα δικαιώματα της ελευθερίας. Οι Αμερικανοί κατάφεραν να διατηρήσουν και την ελευθερία και την ι-

---

[302] από μια έκθεση για το δεύτερο τόμο της ΔΑ που αναφέρεται από τον SCHLEIFER James T., *The Making of Tocqueville's democracy in America*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980, σσ.227-229

[303] ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Πασχάλης Μ., "Ο φόβος της δημοκρατίας και ο Alexis de Tocqueville" στο *Πολιτικοί Στοχαστές των Νεώτερων Χρόνων*, εκδ. Γνώση, 1992, 191-2

σότητα, γιατί σε αυτούς η πολιτική ελευθερία πάντα ρύθμιζε τα ένστικτα της ισότητας. Ο σκοπός του Τοκβίλ είναι να διδάξει τους Ευρωπαίους, αναδεικνύοντας την ανάγκη της πολιτικής ελευθερίας, πώς να ρυθμίσουν τα ένστικτα της ισότητας.

Στα Προσχέδια του, όπου ο Τοκβίλ επεξεργάστηκε τη διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία και την επανάσταση, εξηγεί πως υπάρχει μια τεράστια δυσκολία στη μελέτη της δημοκρατίας, γιατί δεν μπορεί ακόμη να διακρίνει ανάμεσα σε αυτό που είναι δημοκρατικό και αυτό που είναι επαναστατικό. Αυτό είναι δύσκολο, γράφει, γιατί "η Αμερική βρίσκεται σε μια εξαίρετη κατάσταση," ενώ στην Ευρώπη όλοι οι λαοί βρίσκονται σε μια επαναστατική κατάσταση, οι οποία παράγει συνέπειες που δεν πρέπει να συγχέονται με αυτές της δημοκρατίας.[304] Είναι προφανώς αδύνατο, σε μια κοινωνία που καθιερώνει την ισότητα και την ελευθερία μέσα από ένα αγώνα, να διακρίνει κανείς ανάμεσα στις δημοκρατικές και τις επαναστατικές συνέπειες αυτού του αγώνα, εκτός εάν έχει για αφετηρία του ένα προκαθορισμένο ορισμό της δημοκρατίας, ο οποίος να του επιτρέπει να διακρίνει ανάμεσα σε μια μη επαναστατική δημοκρατία και μια επαναστατική δημοκρατία. Το ταξίδι στην Αμερική, όπως γράφει ο F. Furet, θα επιτρέψει στον Τοκβίλ "να εκτελέσει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην ιδέα της δημοκρατίας και στην ιδέα της επανάστασης, αποσυνδέοντας τον ορισμό της δημοκρατίας από την εμπειρική αναφορά του, τη γαλλική επανάσταση." Έτσι θα μπορέσει να διακρίνει ανάμεσα "σε μια μη-επαναστατική δημοκρατία, την Αμερική, και μια επαναστατική δημοκρατία, τη Γαλλία." Το γεγονός ότι το ταξίδι στην Αμερική, πράγματι, θα τον βοηθήσει, κατά κάποιο τρόπο, "να υπολογίσει την επιρροή αυτού του μοναδικού γεγονότος που είναι η γαλλική επανάσταση," αυτό θα γίνει έναντι "μιας θεωρίας της δημοκρατικής κοινωνίας,"[305] η οποία επίσης πηγάζει από μια εξαίρετη κατάσταση, την αμερικανική πραγματικότητα, εμποδίζοντάς τον να συλλάβει την αναπόσπαστη σχέση ανάμεσα στη δημοκρατία και τη δημοκρατική επανάσταση, με άλλα λόγια, να διακρίνει ανάμεσα στη δημοκρατία ως μια κοινωνική και πολιτική κατάσταση και τη δημοκρατία ως μια ατελέστατη διαδικασία.

Η διάκριση σε μια μη-επαναστατική δημοκρατία και μια επαναστατική δημοκρατία θα του επιτρέψει να προσδιορίσει τις συνέπειες της δημοκρατίας ανάλογα με την έντασή τους είτε ως επαναστατικές είτε ως δημοκρατικές, αν και στο τέλος καταλήγει να θεωρεί τις ίδιες τις συνέπειες της ισότητας των συνθηκών, της δημοκρατίας, επικίνδυνες και αντίθετες προς την ελευθερία. Αυτές γίνονται ιδιαίτερα "ενοχλητικές και μεγαλοποιούνται στην εποχή της επανάστασης εν μέσω της οποίας η κοινωνική κατάσταση, τα ήθη και οι δημοκρατικοί νόμοι καθιερώνονται."[306] Ο J-C. Lamberti παρατηρεί σωστά πως κανείς αναγνωρίζει εδώ "την ιδέα του Montesquieu πάνω στη διαφθορά της δημοκρατίας από το πνεύμα της ακραίας ισότητας."[307] Ακολουθώντας τον Montesquieu, ο Τοκβίλ πίστευε ότι η δημοκρατία, όπως όλα τα καθεστώτα υπόκειται στη διαφθορά, η οποία στην προκειμένη περίπτωση εκφράζεται μέσα από την ακραία ισότητα που καθιστά την πολιτική ελευθερία δύσκολη αν όχι αδύνατη. Σε μια κοινωνική και πολιτική κατάσταση όπου η ισότητα για να καθιερωθεί πρέπει να γίνει

---

[304] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 180

[305] FURET, "La découverte de la Amérique", σ. 37-38

[306] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.180 *Inédits Yale*, CV, k, cahier 1, 51

[307] ό.π. σ.181 βλ επ. MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, τόμος 1ος, βιβλ. VIII κεφ.2ο "Περί της διαφθοράς της αρχής της δημοκρατίας" και κεφ. 3ο "Περί του πνεύματος της ακραίας ισότητας", σσ.119-122

μια επανάσταση, η ανάπτυξη αυτών των ακραίων τάσεων της δημοκρατίας που την οδηγούν στη διαφθορά καθίσταται αναπόφευκτη, γιατί δεν υπάρχουν ούτε οι συνθήκες, ούτε τα ήθη, ούτε τέλος οι γνώσεις και οι συνήθειες που επιτρέπουν τη χειραγώγηση της δημοκρατίας.[308] Η επαναστατική δημοκρατία υποτάσσεται στη διαφθορά της ακραίας ισότητας, που καθιστά την πολιτική ελευθερία αδύνατη, αντίθετα η μη επαναστατική δημοκρατία είναι η χειραγωγημένη δημοκρατία, αυτή όπου οι άνθρωποι έχουν διδαχθεί με τον ένα ή τον άλλο τρόπο να κυριαρχούν στα ένστικτά της. Αυτός ο διαχωρισμός είναι δυνατός μόνο επειδή, πριν ακόμη φύγει για την Αμερική, ο Τοκβίλ έχει στο μυαλό του μια αντίληψη περί του δημοκρατικού φαινομένου, ως η εξίσωση των συνθηκών, η οποία δεν τον ενδιαφέρει ως μια διαδικασία όπου η διεκδίκηση της ισότητας είναι ατελέστατη, γιατί δεν μπορεί να σταματήσει στα κεκτημένα της ισότητας ωσάν η κοινωνία να μπορούσε να περιορίσει δια παντός τις διαφορές και τις ανισότητες που η ίδια η δημοκρατική επανάσταση απελευθέρωσε. Όπως σωστά παρατηρεί ο Lamberti, ο Τοκβίλ δεν προτείνει "ένα αντικειμενικό κριτήριο"[309] της διαφθοράς της δημοκρατίας, αντίθετα, όπως θα δούμε, οι προτάσεις του για τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας προβάλλουν την αδυναμία του να συμβιβαστεί με την αβεβαιότητα που προβάλλει το γεγονός ότι η κοινωνική ενότητα και η σύγκρουση συνυπάρχουν στη σύγχρονη δημοκρατία.[310] Γι' αυτό έγραφε στο φίλο του Eugène Stoffels το 1835 ότι "το πρόβλημα δεν είναι αν πρέπει να διαλέξουμε ανάμεσα στην αριστοκρατία ή τη δημοκρατία, αλλά εάν μπορούμε να διατηρήσουμε τη δημοκρατία σε τάξη και ηθική ή εάν πρέπει να αποφασίσουμε να αποδεχτούμε μια δημοκρατική κοινωνία ακατάστατη και διεφθαρμένη, εγκαταλειμμένη στις φρενετικές μανίες, ή μια δημοκρατία που θα λυγίσει κάτω από τον πιο βαρύ ζυγό απ' όλους αυτούς που έχουν υποτάξει την ανθρωπότητα από την εποχή της πτώσης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας."[311]

Η διάκριση ανάμεσα σε μια επαναστατική και μια μη-επαναστατική δημοκρατία θα οδηγήσει τον Τοκβίλ στην υπόθεση ότι η δημοκρατία μπορεί να χειραγωγηθεί, όπως φαινόταν να συμβαίνει με την αμερικανική δημοκρατική πολιτεία, η οποία έδινε την εικόνα πως προσδιορίζει εκ των προτέρων τα όρια της δημοκρατίας. Αυτό λοιπόν που διαφοροποιεί μια επαναστατική από μια μη-επαναστατική δημοκρατία είναι η αδυναμία της πρώτης να ελέγξει την επέκταση της ισότητας που αντιτίθεται στην ελευθερία και μπορεί να οδηγήσει στην αμφισβήτηση όλων αυτών των αρχών που έως τότε εμφανίζονταν ως αδιαφιλονίκητες. Όπως γράφει στην εισαγωγή της *Δημοκρατίας*

---

[308] MONTESQUIEU, ό.π. σ.121"Το δημοκρατικό και το αριστοκρατικό καθεστώς, από τη φύση τους δεν είναι καθόλου ευνοϊκά προς την πολιτική ελευθερία. Η πολιτική ελευθερία δεν υπάρχει παρά μόνο σε μετριοπαθείς κυβερνήσεις." σ. 161, βιβλ. XI, κφ.III "Des lois qui forment la liberté politique dans son rapport avec la constitution" Η αφετηρία αυτού το επιχειρήματος είναι η αριστοτελική ιδέα της "πολιτείας", όπου καμία κοινωνική ομάδα δεν κυριαρχεί ώστε η "άσκηση της εξουσίας να γίνεται προς το κοινό συμφέρον" σύμφωνα με την αρχή της μεσότητας. Μόνο όταν δεν υπερέχουν ούτε οι φτωχοί ούτε οι πλούσιοι, αλλά η μεσαία τάξη είναι εφικτή η πολιτική ελευθερία, γιατί είναι προσηλωμένη στην ομόνοια. Βλ σχετικά ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Η θεωρία των επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, σ. 91 επ. Ο Τοκβίλ μέσα από την ανάγνωση του Montesquieu, αλλά πιθανότατα και των δικών του αναγνώσεων του Αριστοτέλη, τις οποίες όμως δεν αναφέρει ποτέ, θα ξαναδιατυπώσει μια θεωρία περί της βιωσιμότητας της δημοκρατικής πολιτείας που φέρει έντονα αριστοτελικά στοιχεία, είναι μια πολιτεία που αντιστέκεται και προσπαθεί να χειραγωγήσει την ακραία ισότητα και ελευθερία που ερμηνεύει άλλοτε ως ακρότητες της επανάστασης και άλλοτε ως ακρότητες της δημοκρατίας.

[309] LAMBERTI , ό.π. σ.181

[310] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ.111 επ.

[311] LAMBERTI, ό.π., σ.134

στην Αμερική, η ισότητα είναι "θεόσταλτη," "μη ανατρέψιμη" και "ακαταμάχητη," είναι η "γενέτειρα αρχή" από την οποία φαίνεται να προέρχονται όλα τα άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, οι συνέπειες της ισότητας, όμως, το πάθος που καλλιεργούν οι άνθρωποι γι' αυτήν, ειδικά όταν αναγνωρίζεται μέσα από μια επαναστατική διαδικασία, κάνουν την ελευθερία όχι μόνο δύσκολη, αλλά και αδύνατη. Μια μη-επαναστατική δημοκρατική πολιτεία, όπως απέδειξε η Αμερική, όπου οι αρχές της πολιτείας εφαρμόζονταν πολύ πριν η δημοκρατία επεκταθεί σε όλα τα επίπεδα και πλάτη της αμερικανικής επικράτειας και όπου δεν χρειάστηκαν να ανατραπούν οι βασικές αρχές της κοινωνικής και πολιτικής τάξης για να καθιερωθεί απ' άκρου εις άκρον η δημοκρατική πολιτεία, όχι μόνο δεν αντιπαραθέτει την ισότητα έναντι της ελευθερίας, αλλά διασφαλίζει και επιβάλλει ως προϋπόθεση της πολιτείας αυτής την ειρηνική τους συνύπαρξη. Με άλλα λόγια, όταν η πολιτεία γίνεται δημοκρατική δίχως επανάσταση, η δημοκρατία μπορεί να χειραγωγηθεί και να ρυθμιστούν τα πάθη της ισότητας από τις συνήθειες, τα ήθη, τις πεποιθήσεις και τις αρχές του συστήματος που προηγήθηκε της πλήρους καθιέρωσης της δημοκρατίας, εφόσον αυτό δεν είναι απόλυτα αντίθετο προς τη δημοκρατία. Αντίθετα, μια δημοκρατική πολιτεία που καθιδρύεται μέσα από μια επανάσταση, δύσκολα μπορεί να χειραγωγηθεί και να ρυθμίσει τα επικίνδυνα ένστικτα της ισότητας, τα οποία μια επανάσταση ενδυναμώνει ακόμη περισσότερο.

Τί σημαίνει όμως να χειραγωγηθεί η δημοκρατία, να ρυθμιστούν τα ένστικτα της ισότητας για τον Τοκβίλ; Σημαίνει να καλλιεργηθεί παράλληλα με το πνεύμα των ατομικών δικαιωμάτων το πνεύμα της πολιτικής ελευθερίας, των πολιτικών απολαύσεων, που θα συγκρατεί τα πάθη του ατομικισμού και θα καλλιεργεί παράλληλα με το πνεύμα της ατομικής ανεξαρτησίας το πνεύμα του πολίτη που έχει σχέσεις αλληλεγγύης και συνεργασίας με τους συμπολίτες προς όφελος του δημοσίου συμφέροντος. Γι' αυτό το λόγο θεωρεί πρώτιστο καθήκον των κυβερνώντων να δημιουργήσουν αυτές τις συνθήκες που θα επιτρέψουν στους πολίτες να εκπαιδευτούν στην άσκηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων τους, στη δημοκρατική ελευθερία και στην ισότητα. Ο Τοκβίλ επικρίνει, κατά τον Melvin Richter, το επαναστατικό πνεύμα, γιατί διαβλέπει σε αυτό την "αντικατάσταση αυτού που θεωρούσε την ουσία της πολιτικής με την επαναστατική δικαιοσύνη." Η ουσία της πολιτικής, εξηγεί, "είναι αυτό που ο Bernard Crick αποκαλεί το πολιτικό ή ρεπουμπλικανικό τρόπο ζωής, όπου γίνεται προσπάθεια να συμβιβαστούν διαφορετικά συμφέροντα με το να τα αφήνει κανείς κατά κάποιο τρόπο να συμμετέχουν στην υπόθεση της διακυβέρνησης."[312] Το ακραίο πάθος της ισότητας και της ελευθερίας σε μια δημοκρατία χαρακτηρίζει ακριβώς αυτή την αντικατάσταση της πολιτικής δικαιοσύνης με την επαναστατική δικαιοσύνη, όπου οι άνθρωποι δεν ορίζουν πια την εξέλιξη της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης. Είναι όμως αρκετά προσεκτικός, στο βαθμό που αναγνωρίζει ότι η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση είναι το πεπρωμένο της ανθρωπότητας, ώστε να μην ταυτίσει μια παρόμοια εξέλιξη με την ίδια τη δημοκρατία, ούτε καν με την ισότητα, αλλά με την ακραία μορφή τους, όπου η δημοκρατία δεν χειραγωγείται γιατί οι άνθρωποι υποτάσσονται στα πάθη της επανάστασης και δεν σκέφτονται το γενικό καλό παρά μόνο τα ατομικά τους συμφέροντα.[313] Αυτός ο ισχυρισμός του οφείλεται βεβαί-

[312] RICHTER, "Tocqueville's contribution to the theory of revolution", σσ.82-3. Βλ. επίσης CRICK Bernard, *In Defence of Politics*, Pelican Books, 1964, σ.163

[313] Όπως εξηγεί για πολλοστή φορά αυτό που έχει υποδείξει σε πολλά σημεία του βιβλίου του, "πρέπει να μη συγχύσουμε το ίδιο το γεγονός της ισότητας με την επανάσταση που ολοκληρώνει την εισαγωγή

ως στο γεγονός ότι επεξεργάζεται δύο μοντέλα δημοκρατίας, το γαλλικό, που είναι η επαναστατική, και το αμερικανικό, τη μη-επαναστατική δημοκρατία, τα οποία αναπτύσσονται υπό εξαιρετικές συνθήκες. Όταν γράφει ακόμα αυτές τις γραμμές, δεν μπορεί και δεν θέλει να φανταστεί πως μια δημοκρατική πολιτεία που εγκαθιδρύθηκε ειρηνικά θα μπορούσε να βρίσκεται σε μόνιμη αναταραχή και αμφισβήτηση των δεδομένων της και πως κάτι τέτοιο δεν θα πρόβαλλε την ένταση των επαναστατικών παθών αλλά των δημοκρατικών αρχών. Μερικά χρόνια αργότερα, θα αναγνωρίσει πως η μόνιμη ταραχή και συζήτηση αποτελεί χαρακτηριστικό μιας δημοκρατικής κοινωνίας, περιορίζοντας όμως αυτή την κινητικότητα στα όρια της πολιτικής δημοκρατίας και αντιστεκόμενος πάντοτε ακράδαντα προς τα αιτήματα μιας κοινωνικής δημοκρατίας.[314]

Η έλευση της δημοκρατίας στη Γαλλία περνάει μέσα από μια επανάσταση που αναταράσσει συθέμελα την κοινωνία, ενώ στην Αμερική αυτή εμφανίζεται ως η φυσική κατάσταση της κοινωνίας. Στην πρώτη, η επανάσταση καθοδηγεί τη δημοκρατία, στη δεύτερη, το πνεύμα της μετριοπάθειας και του γενικού καλού συμπορεύεται με τη δημοκρατία. "Στην Ευρώπη," εξηγεί ο Τοκβίλ, "δυσκολευόμαστε να κρίνουμε τον αληθινό χαρακτήρα και τα διαρκή ένστικτα της δημοκρατίας, γιατί στην Ευρώπη υπάρχει πάλη ανάμεσα σε δύο αντίθετες αρχές και δεν είναι γνωστό τί ακριβώς πηγάζει από τις ίδιες τις αρχές και τί από τα πάθη που η πάλη γεννά." Αντίθετα, στην Αμερική "ο λαός κυβερνά χωρίς εμπόδια, δεν υπάρχουν κίνδυνοι για να φοβηθεί ή προσβολές για να εκδικηθεί.(...) η δημοκρατία αφήνεται στις ροπές της. Οι όψεις που παίρνει είναι φυσικές και όλες οι κινήσεις της είναι ελεύθερες." Αυτά που ακολουθούν έχουν ένα διδακτικό στόχο. Ο Τοκβίλ επιθυμεί να προειδοποιήσει τους συμπατριώτες του για τους κινδύνους που επιφυλάσσει η δημοκρατική διακυβέρνηση, η οποία απορρέει από την αναπόδραστη εξέλιξη της ανθρωπότητας προς μια δημοκρατική κοινωνική κατάσταση, την ισότητα των συνθηκών. Οι Αμερικανοί φαινόταν να έχουν καταφέρει να ελέγξουν και να καθοδηγήσουν αυτή την εξέλιξη, ενώ στη Γαλλία αυτή η ασυγκράτητη κίνηση που κανείς δεν μπορεί να σταματήσει, αλλά κανείς επίσης δεν καθοδηγεί, παραμένει άγνωστο πού θα καταλήξει, στο δεσποτισμό, σε μια πολιτεία (république), αναρωτιέται, "σίγουρα όμως προς μια δημοκρατούμενη τάξη πραγμάτων." Στη Γαλλία, συμπληρώνει, δεν μπορούσε κανείς να διακρίνει ανάμεσα στις δημοκρατικές αρχές και στα πάθη που ο αγώνας για την καθιέρωσή τους γεννά.[315] Η Αμερική πρόσφερε ένα μοναδικό εργαστήρι μιας σχεδόν ολοκληρωμένης δημοκρατίας, όπου η ισότητα των συνθηκών έχει ήδη φτάσει στα ακραία της όρια,[316] αποκλείοντας όχι μόνο τα αριστοκρατικά αλλά και τα επαναστατικά πάθη. "Το πλεονέκτημα των Αμερικανών" όπως καταλήγει, "είναι ότι έφθασαν στη δημοκρατία χωρίς να έχουν υποφέρει δημοκρατικές επαναστάσεις, καθώς και ότι γεννήθηκαν ίσοι αντί να γίνουν τέτοιοι."[317]

Το να πει κανείς ότι στην Αμερική δεν υπήρξε επανάσταση γιατί οι άνθρωποι εκεί γεννήθηκαν ίσοι θα σήμαινε , πρώτον, ότι περιορίζει τη δημοκρατική επανάστα-

---

της στην κοινωνική τάξη πραγμάτων και τους νόμους. Εκεί βρίσκεται η αιτία σχεδόν όλων των φαινομένων που μας εκπλήσσουν." ΔΑ σ. 696

[314] *Ecrits et Discoours Politiques*, βιβλίο 2, σ. 720 επ.

[315] ΔΑ σ.211

[316] ό.π. σ.41

[317] ό.π.σ.519

ση σε αποκλειστικά εξισωτικές διεκδικήσεις, δεύτερο, και vw συνέπεια του πρώτου, ότι διαχωρίζει την επαναστατική διαδικασία από το ίδιο το δικαίωμα της ελευθερίας, ωσάν ο αγώνας κατά της μιζέριας να μην ήταν αγώνας για την ελευθερία,[318] και, τρίτο, ότι διαχωρίζει τη δημοκρατική επανάσταση από τη δημοκρατία. Κάτι που δεν περιορίζεται απλώς στο διαχωρισμό μιας επαναστατικής και μιας μη επαναστατικής δημοκρατίας, αλλά στην αφαίρεση αυτών των κοινωνικό-πολιτικών συνθηκών μέσα από τις οποίες απελευθερώνεται η νεότερη αντίληψη περί της δημοκρατίας ως μια νέα κοινωνική και ιστορική *δυνατότητα* για την ανθρωπότητα, που θέτει υπό μόνιμη αμφισβήτηση τις βάσεις του δικαίου, της εξουσίας και της γνώσης.[319] Και είναι ακριβώς αυτή τη νέα δυνατότητα που προβάλλει για την ανθρωπότητα με την έλευση της σύγχρονης δημοκρατίας που ο Τοκβίλ φαίνεται να καταρρίπτει. Έτσι, μαζί με τα επαναστατικά πάθη και την ιδεολογία τους, γυρίζει τη πλάτη του επίσης στις ίδιες τις αρχές του 1789 που θαύμαζε όμως ποτέ δεν μπόρεσε να συλλάβει την πραγματική δυναμική τους. Το γεγονός πρώτα απ' όλα ότι η σύγχρονη δημοκρατία δεν χειραγωγείται γιατί στηρίζεται στο *δικαίωμα να έχει κανείς δικαιώματα*, που θεμελιώνει την αέναη διεκδίκηση δικαιωμάτων και συνεπώς την ατέρμονη αμφισβήτηση όλων των δεδομένων. Οποιαδήποτε προσπάθεια να ρυθμιστεί η δημοκρατία σημαίνει προσπάθεια περιορισμού του δικαιώματος του καθενός να έχει δικαιώματα, σημαίνει, επίσης, την παρεμπόδιση της ίδιας της δημοκρατικής διαδικασίας, της διεκδίκησης δικαιωμάτων. Και ως συνέπεια του πρώτου, το γεγονός ότι προϋποθέτει το διαχωρισμό ανάμεσα στην εξουσία και το δίκαιο.[320] Με άλλα λόγια, αυτό σημαίνει πρώτα απ' όλα και πάνω απ' όλα ότι η δημοκρατική πολιτεία δεν μπορεί να κατακτήσει μια για πάντα την ισότητα, όπως και δεν μπορεί να κατακτήσει την πλήρη ελευθερία. Το δίκαιο της ανθρωπότητας σε μια δημοκρατική πολιτεία παραμένει ανοιχτό στη συζήτηση και είναι αποτέλεσμα τόσο συγκρούσεων όσο και συμβιβασμών. Ως συνέπεια αυτού, το κοινωνικό πρόβλημα δεν είναι ανεξάρτητο από το πολιτικό πρόβλημα, ή η άσκηση της πολιτικής ελευθερίας δεν μπορεί να περιορίζει το δικαίωμα -- την ελευθερία -- κοινωνικών διεκδικήσεων. Μια επανάσταση μπορεί να επισπεύσει ή και να παραμορφώσει αυτή τη δυναμική της δημοκρατικής διαδικασίας, δεν είναι όμως ούτε η αιτία της και δεν μπορεί ούτε αυτή να την ανατρέψει από τη στιγμή που έχουν διακηρυχθεί καθολικά δικαιώματα. Αυτό είναι κάτι με το οποίο ο Τοκβίλ, όπως όλοι σχεδόν οι φιλελεύθεροι στοχαστές της εποχής του, δεν συμβιβάστηκε, αν και θέλησε με το δικό του τρόπο να αγκαλιάσει τις επιταγές της δημοκρατίας. Η διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία και την επανάσταση, ανάμεσα στις αρχές της επανάστασης και τα επαναστατικά πάθη, θα έχει για αφετηρία της την παραβίαση ατομικών δικαιωμάτων, αλλά πάνω απ' όλα την καταστροφή μιας συλλογικής συνείδησης ή ταυτότητας των πολιτών η οποία δεν εκπηγάζει από κοινωνικές διεκδικήσεις, τη μετατροπή των αναγκών σε πολιτικά δικαιώματα, αλλά από πολιτικές διεκδικήσεις, την αναγνώριση πολιτικών ελευθεριών, ώστε να περιορίζεται η εξουσία, και την απελευθέρωση του ατομικού συμφέροντος.

---

[318] κάτι που έμμεσα αναγνωρίζει και η ίδια η H. Arendt, η οποία δεν διστάζει να επισημάνει τη μεγάλη συνεισφορά του Karl Marx, στην πολιτική ερμηνεία που έδωσε στις καταναγκαστικές ανάγκες της μαζικής φτώχειας, μεταφράζοντας την εξέγερση της ανθρωπότητας κατά της μιζέριας, σε αγώνα για την ανθρώπινη ελευθερία. Η κριτική της, βεβαίως, προς την γαλλική επανάσταση και το ανεπιφύλακτο εγκώμιό της για την αμερικανική επανάσταση, στηρίχτηκε στο γεγονός ότι η πρώτη είχε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της μιζέριας, ενώ η δεύτερη, ελεύθερη από τις συνθήκες που επιβάλλει η μαζική φτώχεια, μπόρεσε να συγκεντρωθεί στην εγκαθίδρυση μιας περιορισμένης και πολιτισμένης κυβέρνησης. βλ. *On Revolution*, σσ.62, 68, 72.

[319] LEFORT, "La question de la démocratie", στο *Essais sur le politique*, σ.17 επ.

[320] LEFORT, "Droits de l'homme et état providence", ό.π., σ. 51 επ.

Η αμερικανική δημοκρατία, όπως θα δούμε παρακάτω εξετάζοντας το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, θεμελιώνει τη συνταύτιση του ατομικού συμφέροντος και του γενικού καλού, γιατί μπόρεσε να ρυθμίσει τις συνέπειες της καθολικής ελευθερίας, της ελευθερίας της ισότητας, περιορίζοντας αυτές τις διεκδικήσεις της ισότητας που μπορούν να απειλήσουν την ίδια την ελευθερία. Έτσι το μοντέλο αυτό προσφέρει στον Τοκβίλ ένα παραπλανητικό πρότυπο μιας χειραγωγημένης δημοκρατίας, όπου περιορίζεται η ακραία ισότητα, όπως και η ακραία ελευθερία. Εκείνο που επιβεβαιώνει στην Αμερική είναι κάτι που διδάχθηκε από τον Montesquieu και αυτό που του επιβεβαίωσαν οι μάταιες προσπάθειες των Γάλλων να ζήσουν ελεύθεροι και ίσοι, ότι δηλαδή η δημοκρατία ήταν μια κοινωνική κατάσταση, η ισότητα των συνθηκών, η οποία από τη φύση της είναι αντίθετη με την καθίδρυση της πολιτικής ελευθερίας. Η ελευθερία θα είναι πάντα προϊόν μιας πεφωτισμένης ρύθμισης των φυσικών κλίσεων της δημοκρατικής κοινωνίας. Το προνόμιο των Αμερικανών βρισκόταν στην απουσία μιας επί γένει αριστοκρατίας και στη γενική ευμάρεια που διασφάλιζαν οι συνθήκες της νέας τους πατρίδας, καθιστώντας αόρατες της συνθήκες του κοινωνικού προβλήματος. Αλλά ήταν οι γνώσεις τους και τα ήθη τους, οι κλασικές ρεπουμπλικανικές αρχές τους και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, που τους επέτρεψαν τελικά να διακρίνουν τα όρια της ισότητας.

Β. Το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης: μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία ή μια δημοκρατική πολιτεία

Όπως θα δούμε στα επόμενα κεφάλαια, ο ιδιότυπος χαρακτήρας της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας εκπορεύεται από την ιδιάζουσα αφετηρία της δημοκρατίας στη Βόρεια Αμερική. Σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην κοινωνική και στην πολιτική κατάσταση που υπήρχε στις βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής πριν τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας τους. Η αμερικανική ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας διαμορφώθηκε μέσα στο πλαίσιο της κοινοτικής παράδοσης που έφεραν οι μετανάστες από τη Μεγάλη Βρετανία, μια παράδοση συνδεδεμένη με το ρεπουμπλικανικό δόγμα και τις πουριτανικές πεποιθήσεις. Όπως ο ίδιος ο Τοκβίλ παρατηρεί περιγράφοντας την κοινοτική δημοκρατία, οι αμερικανικές κοινότητες ως μικρές πολιτείες φαινόταν να αποτελούν συνέχεια της ελληνικής κοινότητας ως πόλη-κράτος. Αναμφίβολα, η μεταφύτευση της κοινοτικής παράδοσης στο Νέο Κόσμο, κάτω από εξαιρετικά ευοίωνες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, έδωσε μια νέα διάσταση στην εφαρμογή των αρχών της ισότητας και της ελευθερίας, αυτή που ο Τοκβίλ θα ονομάσει άκρως δημοκρατική. Σε ένα εξίσου μεγάλο βαθμό όμως, η εξέλιξη της δημοκρατικής πολιτείας στην Αμερική είναι αποτέλεσμα της αντίστασης απέναντι σε αυτή την κοινοτική παράδοση που καταλήγει στο να περιοριστούν τα όποια στοιχεία αυτόνομης πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης εμπεριείχαν οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες. Η σταδιακή προσαρμογή στο εδαφικό εθνοκεντρικό κράτος, σύμφωνα με μια ομοιογενή και σταθερή ιδεολογική ταυτότητα, η οποία διαιωνίζεται και διασφαλίζεται δια του ομοσπονδιακού συντάγματος έναντι ενός αυθεντικά πλουραλιστικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος που απορρέει από μια ανθρωποκεντρική πολιτική και κοινωνική ελευθερία, την οποία θα απολάμβανε η εκάστοτε Πολιτεία, γιατί αναγνωρίζεται σαν μια αυτόνομη πολιτειακή συνιστώσα, δεν ήταν ούτε τυχαία ούτε αναπόφευκτη. Ήταν μια επιλογή που καθορίστηκε από την ίδια την ταυτότητα των αμερικανικών κοινοτήτων, τη ρεπουμπλικανική και την πουριτανική τους παράδοση, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από γνωρίσματα τα οποία ιστορικά ήταν αντίθετα προς την κλασική ελληνική παράδοση της δημοκρατίας, ως αυτοκαθοριστική δυνατότητα (Κοντογιώργης), όπου οι πολίτες είναι ικανοί να κυβερνούν και να κυβερνώνται, έννοιες αλληλένδετες όπως μας υπενθυμίζει ο Κ. Καστοριάδης.[321] Η ρεπουμπλικανική και η πουριτανική παράδοση της ελευθερίας αναπτύχθηκε βάση του ρωμαϊκού προτάγματος της res publica, του *γενικού καλού* ως μια προκαθορισμένη ταυτότητα που αποκτά αυτονομία και συνεπώς εξουσιαστική δύναμη. Αντίθετα, η ελευθερία στην ελληνική παράδοση αναπτύσσεται σύμφωνα με την αρχή της *πόλις*, ως εκφραστή του *κοινού καλού*, η οποία διαμορφώνεται μέσα από τη σχέση κοινωνίας και πολιτικής, μια σχέση που δεν μπορεί να διαπεραστεί από καμία εξουσιαστική διαμεσολάβηση γιατί θα περιόριζε την αυτοκαθοριστική της δυνατότητα, την πολιτική ελευθερία, τη δημοκρατία ως αυτονομία.[322]

---

[321] CASTORIADIS Cornelius, "Le délabrement de l'Occident", στο *La montée de l'insignifiance*, Seuil 1996, σ.67

[322] Βλ. σχ. με τις παραπάνω παρατηρήσεις, CONTOGEORGIS George, "La politique locale entre la tendace centralisatrice de l'état grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale (et régionale)?", επίσης ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, "Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας", επίσης, "Η δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία", στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 18, 18 Μαρτίου 1996 Επίσης: NEGRI Antonio, *Le pouvoir constituant, Essai sur les alternatives de la modernité*, Presses Universitaires de France, 1992, βλ. κφ. II. "Virtu" et Fortune, Le Paradigme Machiavélien κφ. III. Le Modèle Atlantique et la Théorie du Contre-

Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες, όπως κάθε κοινοτική μορφή, περιείχαν εν δυνάμει στοιχεία αυτοκαθοριστικής δυνατότητας, τα οποία χάρη στις ιδιαίτερα ευοίωνες συνθήκες του ζωτικού χώρου της αμερικανικής επικράτειας αναπτύχθηκαν ανεξάρτητα και συχνά σε αντίθεση με τη ρεπουμπλικανική και πουριτανική παράδοση. Η ριζοσπαστική παράδοση που υπήρχε πριν τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας σε ορισμένες κοινότητες αποτέλεσε το προπύργιο ενός επαναστατικού και συχνά δημοκρατικού πνεύματος που έπρεπε να υποταχθεί στις συγκεντρωτικές και ισοπεδωτικές επιταγές του κράτους-έθνους -- της Ένωσης. Αυτή η παράδοση αποτέλεσε την πηγή μιας πολυσυστεμικής και πλουραλιστικής πολιτικής αυτονομίας κοινοτικών ομάδων, που έπρεπε να εξουδετερωθούν εν ονόματι μιας ομοιογενούς και ενιαίας ταυτότητας. Σε αντίθεση με την εικόνα που είχε ο Τοκβίλ για τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, αυτές δεν συγκροτούσαν ένα ενιαίο μοντέλο κοινοτικής δημοκρατίας. Ανάμεσα στις διάφορες περιοχές και Πολιτείες, υπήρχαν μόνιμες συγκρούσεις και ανταγωνισμοί για την οικονομική επικυριαρχία τους και την πολιτικοκοινωνική αυτονομία τους. Μεταξύ αυτών που εφάρμοζαν ένα άκρως φεουδαλικό σύστημα στο Νότο και αυτές που είχαν το πιο αναπτυγμένο κοινοτικό σύστημα που χαρακτηρίζονταν από υψηλό επίπεδο πολιτικής αυτονομίας και κοινωνικής ισότητας, οι οποίες όμως ήταν συνέπεια μιας άκρως συγκεντρωτικής και ισοπεδωτικής ιδεολογικής και κοινωνικής οργάνωσης, όπως στη Νέα Αγγλία, υπήρχαν ανεξέλεγκτοι ανταγωνισμοί που είχαν σαν αποτέλεσμα να αποδυναμώσουν την ίδια την αυτονομία τους. Έτσι αυτά τα στοιχεία των κοινοτήτων της Βόρειας Αμερικής που προσομοίαζαν στην ανθρωποκεντρική ιδέα της δημοκρατίας, γρήγορα επισκιάστηκαν από τις επιταγές της Ένωσης και του εθνοκεντρικού κράτους. [323]

Η τοκεβιλιανή ερμηνεία των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων επικεντρώνεται σε ορισμένα χαρακτηριστικά των κοινοτήτων και επιλέγει να αγνοήσει άλλα, επειδή ακριβώς συγκεντρώνεται σε αυτά τα χαρακτηριστικά της κοινοτικής ιδεολογίας που επικυριάρχησαν αργότερα και στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης. Αυτό όχι μόνο τον οδηγεί στο να ισοπεδώσει την κοινοτική παράδοση των αποικιών της Βόρειας Αμερικής, αλλά και να ταυτίσει τη ρεπουμπλικανική και πουριτανική τους ταυτότητα με τη δημοκρατική ταυτότητα των ελληνικών πολιτειών, κάτι που ήταν κοινό στην εποχή του. Έτσι οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες θα εμφανιστούν ως κοιτίδες της αμφισβήτησης και της αυτονομίας, αλλά επίσης της συντήρησης και της ομοιογενοποιήσης. Οι δύο αυτές τάσεις συνυπάρχουν και αλληλοδιαπλέκονται, αφήνοντας αναπάντητο το ερώτημα αν για τον Τοκβίλ το βασικό γνώρισμα της κοινοτικής παράδοσης εστιάζεται στην αυτοκαθοριστική του δυνατότητα ή στη συνοχή και τη σταθερότητα του συνόλου, που σύμφωνα με μια συγκεκριμένη ιδεολογική παράδοση (κοινοτισμός), εξασφαλίζει η κοινοτική οργάνωση. Είναι ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε ότι, ενώ παρατηρεί πως οι κοινότητες, η κοινοτική κοινωνία, είναι μια φυσική κατάσταση των ανθρώπων όποτε βρίσκονται συγκεντρωμένοι, μια θεόδοτη κατάσταση όπως εξηγεί, αυτή η φυσική τάση δεν έχει κάποια ιστορική σημασία παρά μόνο στο βαθμό που η κοινοτική ελευθερία, οι κοινοτικοί θεσμοί, έχουν διεισδύσει στα ήθη και συνυπάρχουν με τους νόμους μιας ισχυρής και ενεργητικής κυβέρ-

---

Pouvoir και POCOCK, J.G.A., *The Machiavellian Moment Florentine Thought and the Atlantic Tradition*, Princeton Un. Press, 1975

[323] βλ. σχ. MARIENSTRAS, *Nous, le peuple Les origines du nationalisme américaine*, και YOUNG, *Dissent: Explorations in the History of the American Revolution*

νησης. Η κοινότητα (ελευθερία και θεσμοί), συνεπώς, που δεν έχει πλήρως αναπτυχθεί, με άλλα λόγια δεν έχει αναμιχθεί με τις επιταγές μιας "υπερπολιτισμένης κοινωνίας", με "τις εθνικές ιδέες και συνήθειες," δεν θα μπορεί να αντέξει στις εισβολές τις εξουσίας.[324] Ο Τοκβίλ δε διστάζει να αποκαλέσει τις κοινότητες μικρές πολιτείες γιατί αναγνωρίζει σε αυτές μια αυτοκαθοριστική δυναμική, όπως είδαμε οι Αγγλοαμερικανοί θεσπίζουν νόμους, εκλέγουν τους εκπροσώπους τους, διαβουλεύονται για τις κοινές υποθέσεις της κοινότητας. Την ίδια στιγμή όμως, ενώ θεωρεί την κοινότητα προγενέστερη του συγκεντρωτικού εθνικού-κράτους, η αυτοκαθοριστική της δύναμη δεν έρχεται να αμφισβητήσει αυτή την ανταγωνιστική οντότητα, αλλά αποκτά την ιστορική της σημασία, αποτελεί βιώσιμο γνώρισμα της πολιτικής ελευθερίας, αφού έχει συμβιβαστεί με την αναπότρεπτη ύπαρξη μιας κεντρικής εξουσίας. Γι' αυτό ακριβώς, δεν σταματά να επικαλείται, η επιτυχία των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων οφείλεται στις ρεπουμπλικανικές αρχές και στις πουριτανικές πεποιθήσεις των αγγλοαμερικανών, στη συνοχή του πνεύματος της ελευθερίας και της θρησκείας που είχαν πετύχει. Είναι σε αυτό το πνεύμα, σε αυτά τα ήθη που θα στηρίξει ο Τοκβίλ την αυτοκαθοριστική δυνατότητα των κοινοτήτων. Με τον ίδιο τρόπο θα τον συναντήσουμε παρακάτω να υποστηρίζει πως οι άνθρωποι μπορούν να απολαύσουν τα πραγματικά αγαθά της δημοκρατίας μόνο όταν έχουν εκπαιδευτεί να περιορίζουν το πνεύμα της δημοκρατίας. Ο περιορισμός της αβεβαιότητας που υποθάλπει η δημοκρατική κοινωνική και κατά συνέπεια πολιτική κατάσταση δεν είναι εφικτός παρά μόνο εάν ένας δημοκρατικός λαός μπορεί να συνδυάσει με τις επιταγές της δημοκρατίας, της ισότητας των συνθηκών, αρχές και πεποιθήσεις που θα περιορίζουν το δημοκρατικό γίγνεσθαι. Η κοινότητα και η δημοκρατία για τον Τοκβίλ είναι βιώσιμες και ωφέλιμες για την ανθρωπότητα μόνο αφού έχουν συμβιβαστεί με αρχές και πεποιθήσεις που αντιβαίνουν πλήρως προς την ιδέα της πολιτικής ελευθερίας, της αυτοκαθοριστικής δυνατότητας που εκκολάπτουν.

Η εξίσωση των συνθηκών και η λαϊκή κυριαρχία που είναι τα βασικά γνωρίσματα αντιστοίχως της κοινωνικής και της πολιτικής κατάστασης στην Αμερική, όπως υποστηρίζει ο Τοκβίλ, ήταν προγενέστερα της ανεξαρτησίας των αποίκων και της θεμελίωσης της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας. Η κοιτίδα αυτής της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης βρισκόταν στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες. Εκεί, οι άποικοι, συμμετέχοντας στις κοινές υποθέσεις της κοινότητας, αυτοκυβερνιόνταν και αυτοθεσπίζονταν, με άλλα λόγια, καλλιεργούσαν το πνεύμα της πολιτικής ελευθερίας και της ανεξαρτησίας με τέτοιο τρόπο που ούτε η αρχαιότητα δεν είχε τολμήσει να κάνει, γιατί, όπως εξηγεί, συνδύαζαν την ελευθερία με την ισότητα. Οι ρεπουμπλικανικές τους αρχές και οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις ευνοούσαν την ανάπτυξη μιας αυτοσυγκράτητης ελευθερίας, που αναγνώριζε την αρετή του γενικού καλού και της δημόσιας ευτυχίας. Οι άπειρες δυνατότητες που τους πρόσφερε το φυσικό περιβάλλον της νέας τους πατρίδας, όπως και η απόρριψη οποιωνδήποτε διακρίσεων που δεν είχαν την πηγή τους στη φύση --δεν ήταν θεόδοτες-- συνέπρατταν στην αποδοχή της φυσικής ισότητας. Έτσι η γενεσιουργός αρχή της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας ήταν συγχρόνως κοινωνική -- η ισότητα των συνθηκών -- και πολιτική -- η λαϊκή κυριαρχία, σύμφωνα πάντοτε με τη ρεπουμπλικανική σημασία των όρων αυτών. Αυτές οι αρχές είναι παρούσες ήδη στην κοινότητα, όπου αλληλοδιαπλέκονται ελευθερία και θρησκεία, ελευθερία και ευημερία, καθήκοντα και

[324] ΔΑ σ.89

δικαιώματα, ελευθερία και ισότητα. Η κοινοτική δημοκρατία ήταν μια σχεδόν ολοκληρωμένη δημοκρατία, που γνωρίζει τα όριά της.

Αυτή η φαντασιακή εικόνα μιας περατωμένης δημοκρατίας που υποθάλπει το φάντασμα του τέλους της ιστορίας χαρακτηρίζει συγχρόνως τη φιλελεύθερη και τη σοσιαλιστική παράδοση στις πιο ακραίες εκδώσεις τους. Εν ονόματι της άκρατης ισοπέδωσης ή του άκρατης ανεξαρτησίας των ιδιωτικών συμφερόντων οραματίζεται τη δημοκρατία ως μια δεδομένη κοινωνική και πολιτική κατάσταση: είτε ως η συλλογική εναρμόνιση συμφερόντων (Adam Smith) είτε ως ομοιογενοποιήση. Αυτή η ιδεολογία που αποτελεί βασικό γνώρισμα της σκέψης των νεότερων χρόνων μετά τη διακήρυξη των καθολικών δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας έγινε εμπόδιο στην ίδια τη δημοκρατική διαδικασία, στις επιταγές αυτής της διακήρυξης, δηλαδή στην αέναη αναζήτηση του δικαίου, της ισότητας, της ελευθερίας (Καστοριάδης). Διαχρονικά αυτή η παράδοση φτάνει έως και να ταυτιστεί με τη δημοκρατία ως αυτοκαθοριστική δυναμική, ενώ παράλληλα οι όροι της αποκλείουν το πρόταγμα της ατελέστατης αμφισβήτησης. Η ανάλυση του Τοκβίλ για τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες και όπως θα δούμε η αντίληψή του για τη σύγχρονη δημοκρατία μπορούμε να πούμε ότι ανήκει ακριβώς σε αυτή την παράδοση. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι η ιδέα της δημοκρατίας ως αυτονομία, ως πόλις-κράτος, ερμηνεύεται μέσα από το πρίσμα της ρωμαϊκής ιδέας της πολιτείας, ενώ η υποβάθμισή της στην απλουστευτική έννοια της άμεσης δημοκρατίας, αδειασμένη από το υπόβαθρό της, τον τρόπο σκέψης που συνεπάγεται η εφαρμογής της, συχνά οδήγησε σε άκρως παράδοξες συζεύξεις. Χαρακτηριστικό αυτής της τάσης ήταν και η αντίληψη της νεοτερικότητας περί του κοινού ή όπως κατονομάσθηκε του γενικού καλού ή του δημόσιου συμφέροντος, όπου η συμμετοχή στα κοινά ορίζεται από την ταύτιση, η οποία καθιστά την ίδια τη συμμετοχή άνευ ουσίας και προϋποθέτει εξ' απαρχής ότι το γενικό καλό και συνεπώς η δικαιοσύνη είναι προαποφασισμένα και δια παντός από μια αυτονομημένη αρχή.[325] Το ρεπουμπλικανικό δόγμα όπως και οι πουριτανικές πεποιθήσεις ασφαλώς ανήκουν σε αυτήν την παράδοση, γι' αυτό όπως σωστά παρατηρούσε ο Τοκβίλ στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες οι άνθρωποι ήταν ελεύθεροι γιατί η συμμετοχή στα κοινά, η κοινοτική ελευθερία, τους είχε εκπαιδεύσει να χειραγωγούν τα "πάθη" τους και να αναγνωρίζουν τα "πραγματικά" τους συμφέροντα. Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες είναι *η ουτοπία μιας ολοκληρωμένης δημοκρατίας*, μια δημοκρατία που δεν έχει να φοβηθεί από το άγνωστο της ελευθερίας και της ισότητας, και συνεπώς δεν καθορίζεται από την άσκηση της πολιτικής ελευθερίας, την αέναη αμφισβήτηση των πολιτικοκοινωνικών κεκτημένων. Στην αντίληψή του για τη σύγχρονη δημοκρατία ο Τοκβίλ θα εφαρμόσει τα ίδια κριτήρια προαποφασισμένων διεκδικήσεων αποκλείοντας την αυτοκαθοριστική δυναμική που απελευθερώνει η καθολικότητα της ελευθερίας και της ισότητας. Αυτό όμως δεν θα τον εμποδίσει αργότερα να αναγνωρίσει ότι η δημοκρατία απελευθερώνει μια αέναη δυναμική αμφισβήτησης σε όλα τα επίπεδα της ζωής, μια δυναμική την οποία όμως οι δημοκρατικοί λαοί θα πρέπει να χειραγωγήσουν. Το γεγονός λοιπόν ότι οι Αμερικανοί μπόρεσαν να καθιερώσουν μια μορφή κοινοτικής δημοκρατίας οφείλεται στο ότι μπόρεσαν χάρης στα ήθη τους, τις αρχές τους και τις συνήθειές τους να χειραγωγήσουν αυτή την αυτοκαθοριστική δυναμική που απελευθερώναν οι κοινότητες. Αντίθετα θα καταλήξει πως η ύπαρξη κοινοτήτων στη γηραιά ήπειρο δεν είναι εφικτή, γιατί οι πολιτικές και κοινωνικές έριδες καθιστούσαν

[325] βλ. σχ. CONTOGEORGIS, "La politique locale entre la tendance centralisatrice de l'Etat grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale (et régionale) " σσ.94-5

αδύνατη την ιδέα μιας ουτοπίας, μιας κοινοτικής δημοκρατίας, όπου η αυτοκαθοριστική δυναμική χειραγωγείται. Κι όμως, νά που την ίδια εποχή περίπου ένα άλλο κοινοτικό σύστημα λειτουργούσε μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας και μια από τις ποιο χαρακτηριστικές του εκφάνσεις ήταν οι ελληνικές κοινότητες. Κατά το Γ. Κοντογιώργη, η προέλευση αυτού του κοινοτικού συστήματος πάει πίσω στην ελληνική περίοδο της πόλης-κράτους, όπου η δημοκρατία ήταν συνιστώσα μιας εκάστης τοπικής κοινωνίας, η οποία εξακολουθεί να βιώνει το σύστημα της *αυτόνομης* πόλης.[326] Όπως εξηγεί αλλού, "η αδιάκοπη θητεία του ελληνισμού στη χρηματιστική οικονομία και η διατήρηση του θεσμικού και κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος το οποίο συνεπάγεται η ύπαρξή της, κάνει αυτονόητη μιαν ανθρωποκεντρική θεώρηση του κοινωνικού γίγνεσθαι, που θέλει τα μέλη του αυτόνομα στοιχεία της παραγωγής και της κατανάλωσης, με ενεργό ατομικότητα σε σχέση τόσο με το σύνολο της κοινωνικής διαδικασίας όσο και με το κράτος. Κορυφαία εκδήλωση της ατομικότητας αυτής αποτέλεσε η αδιάκοπη πολιτική χειραφέτηση και αυτονομία των μελών της στο πλαίσιο των θεσμών με τους οποίους συνυπήρξαν καθ' όλη την τουρκοκρατία."[327] Αυτά τα χαρακτηριστικά ο Γ. Κοντογιώργης τα περιγράφει στο βιβλίο του *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση. Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, στο οποίο μπορούμε να συναντήσουμε ομοιότητες με την αγγλοαμερικανική κοινοτική εμπειρία.

Οι ελληνικές κοινότητες, όπως και οι αγγλοαμερικανικές, έρχονται να υποκαταστήσουν την κρατική εξουσία του κατακτητή ή της μητρόπολης, η οποία εκουσίως ή και λόγω αδυναμίας επιτρέπει μέσα από το κενό εξουσίας την "ενίσχυση τοπικών ή περιφερειακών φορέων κοινωνικής και πολιτικής ισχύος," φτάνει να εγγυούνται την προσήλωση του πληθυσμού στην εξουσιαστική νομιμότητα της κατάκτησης. Οι κοινοτικοί θεσμοί στις ελληνικές κοινότητες, όπως και στη Βόρεια Αμερική, "εδράζονται σε μια σύνθεση των πρακτικών της άμεσης διαχείρισης των κοινών υποθέσεων από το κοινωνικό σώμα και της πολιτικής αντιπροσώπευσης," όπου τα σημαντικότερα θέματα υποβάλλονταν "στη δοκιμασία της κοινής μάζωξης" του αρσενικού πληθυσμού. Βεβαίως, το δικαίωμα συμμετοχής στις πολιτικές διαδικασίες, όπως και στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, "είναι πολύ συχνά περιορισμένο", στο επίπεδο της προυχοντικής τάξης, και "μέσα από διαδικασίες και μεθόδους που εξουδετερώνουν ουσιαστικά την αμεσότητα και την καθολικότητα του ψήφου." Αυτό εντούτοις δεν αλλάζει σε τίποτα το γεγονός ότι η πολιτική ύπαρξη του λαού, όπως έγραφε ο Τοκβίλ για τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, του "κοινού λαού", εξηγεί ο Κοντογιώργης, αναγνωρίζεται θεσμικά, επιβεβαιώνοντας και ενισχύοντας έτσι την εκπροσώπησή τους στην κοινοτική εξουσία. Μια άλλη σημαντική ομοιότητα, στην οποία ο ίδιος ο Τοκβίλ δεν υπεισέρχεται, στο βαθμό που περιορίζεται σε μια ειδυλλιακή εικόνα των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων, είναι το γεγονός ότι στις βιομηχανικές περιοχές του Βορρά, όπως και στις πόλεις όπου υπήρχαν ελληνικές κοινότητες, "οι κοινοτικοί θεσμοί και λειτουργίες υποτάσσονται στη δυναμική των πολιτικών αντιθέσεων και ανταγωνισμών," τα οποία εξυπηρετούν κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα. Σημαντική διαφορά, αλλά σε τελευταία ανάλυση ομοιότητα, άξια επισήμανσης είναι ο ρόλος της εκκλησίας. Στις αγγλοαμερικανικές κοινότητες είναι μηδαμινός, αν και οι θρησκευτι-

[326] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, "Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας", σ.212

[327] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, "Η ενότητα του ελληνικού ανθρωπισμού: από το Βυζάντιο στο νεοελληνικό ανθρωπισμό", σ.91

κές πεποιθήσεις έχουν τεράστια πολιτική δύναμη, όπως επισήμανε ο Τοκβίλ, στο βαθμό που αναμιγνύονται με τις ρεπουμπλικανικές αρχές και επηρεάζουν έμμεσα τα πνεύματα. Αντίθετα, στις ελληνικές κοινότητες, όπως παρατηρεί ο Γ. Κοντογιώργης, ο ίδιος ο κλήρος, η εκκλησία άμεσα λειτούργησε ως ρυθμιστικός παράγοντας "υπέρ της κατεστημένης νομιμότητας και φυσικά, της πρωτοκαθεδρίας της," χρησιμοποιώντας "την τόνωση της ιδεολογικοπολιτισμικής διαφορετικότητας του χριστιανικού πληθυσμού για τον αποτελεσματικότερο έλεγχό του από την προυχοντο-κληρική τάξη." Κλείνοντας αυτή τη συνοπτική σύγκριση των αγγλοαμερικανικών και ελληνικών κοινοτήτων επί τουρκοκρατίας, μια σύγκριση που πάνω απ' όλα θέλει να προκαλέσει περαιτέρω συλλογισμό ως προς τη σημασία που μπορεί να έχει το γεγονός ότι αυτές οι διαδρομές έχουν πολλαπλά κοινά χαρακτηριστικά, παρατηρούμε ότι και στις δύο περιπτώσεις στη πράξη, σε αντίθεση με τους ίδιους τους θεσμούς, η "ενεργότερη αυτοκαθοριστική παρουσία του "κοινού λαού" συνδέθηκε με στιγμές κοινωνικής έντασης." Και στις δύο περιπτώσεις οι κοινότητες είναι εκφάνσεις "μιας αυτάρκους πολιτειακής οντότητας η οποία ασκεί πρωτογενή εξουσία, με την έννοια ότι χαράσσει και εφαρμόζει την πολιτική της αυτοδυναμία, χωρίς να υπόκειται καταρχήν στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας," γι' αυτό και "προσιδιάζει περισσότερο σε έναν κρατικό πολιτειακό οργανισμό παρά σε μια βαθμίδα της διοικητικής πυραμίδας."[328] Κάθε φορά συνεπώς που αντιμετωπίζεται μια κοινωνικοπολιτική ένταση και η πολιτική διαδικασία αμφισβητείται, η αυτοκαθοριστική δυνατότητα πρέπει να επιβεβαιωθεί, ενσωματώνοντας νέες μορφές ελευθερίας. Τα όρια του αγγλοαμερικανικού κοινοτικού συστήματος, ή οι προθέσεις των ιδρυτών, αποκαλύπτονται ακριβώς σε αυτή τη διαδικασία επιβεβαίωσης της αυτοκαθοριστικής δυνατότητας του αμερικανικού λαού όταν οι κοινότητες απελευθερώνονται από τη βρετανική κυριαρχία. Οι κοινότητες περιείχαν μια αυτοκαθοριστική δυναμική που μας επιτρέπει να διακρίνουμε ομοιότητες με τη παράδοση του ελληνικού κοσμοσυστήματος των αυτόνομων πόλεων, όχι όμως της δημοκρατίας ως πολιτική ελευθερία. Τα στοιχεία αυτά που επικυριάρχησαν και διέκριναν στην εξέλιξή του το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης δεν επιβεβαίω-σαν την αυτοκαθοριστική δύναμη του αμερικανικού λαού, παρότι η αμερικανική ιδεολογία, *the American creed*, δεν σταματά να τον διαβεβαιώνει ότι είναι παντοδύναμος και κυρίαρχος. Ο λαός των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων, όπως τον περιέγραψε ο Τοκβίλ, αντλεί την παντοδυναμία και την κυριαρχική του δύναμη χάρης στο *consensus universalis* που ήταν για αρκετές δεκαετίες μετά από την Ένωση το γνώρισμα που του επέτρεπε να ταυτιστεί με την αυτοκαθοριστική δυναμική, με την ίδια τη δημοκρατία σαν αυτονομία. Στα χρόνια που ακολουθούν η Ένωση των Πολιτειών και το ομοσπονδιακό σύνταγμα αν διατήρησαν στο συνολικό πολιτικό τους σύστημα κάποια ίχνη από την κοινοτική παράδοση αυτά ανήκουν στο χώρο του συμβολικού, της πίστης ή της ιδεολογίας, εκεί που η έννοια του κοινού έχει προαποφασισθεί.

Μια κοινωνική και πολιτική συναίνεση ανέκυπτε μέσα από τις κοινές αρχές και πεποιθήσεις των Αγγλοαμερικανών η οποία, σύμφωνα με τον Τοκβίλ, πάνω απ' όλα, θεμελιωνόταν στις εξαιρετικά ευοίωνες συνθήκες που απολάμβαναν στη νέα τους πατρίδα, όπου δεν αντιμετώπιζαν κοινωνικές ανισότητες που ανέκοπταν την καθιέρωση της φυσικής ισότητας. Αυτές οι απατηλές, συνθήκες (Gauchet) σκιαγραφούν μια ομοιογενή κοινωνία, όπου ένα είδος *εμβρυακής δημοκρατίας* φαίνεται ως η φυσική κατάσταση της κοινωνίας. Όπως παρατηρούσε στα Προσχέδιά του, "Οι αμερικα-

[328] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση Οι ελληνικές Κοινότητες της τουρκοκρατίας*, σσ.243, 241, 249-250, 205, 254, 295, 422

νικές κοινωνίες ήταν πάντα δημοκρατικές από τη φύση τους."[329] Η δημοκρατία σαν μια κοινωνική κατάσταση, η ισότητα των συνθηκών, στις αποικίες της Βόρειας Αμερικής ήταν μια φυσική κατάσταση, γιατί απουσίαζαν τα οποιαδήποτε κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά εμπόδια που καθιερώνει η ύπαρξη μιας εδραιωμένης αριστοκρατικής τάξης. Η δημοκρατία σε ορισμένες περιοχές της αγγλοαμερικανικής επικράτειας είχε ήδη φθάσει "στο ακραίο της όριο," γιατί, αν και είχαν κατοικηθεί, η κοινωνία δεν είχε ακόμη διαμορφωθεί, έτσι κανείς δεν συναντούσε καν τη φυσική αριστοκρατία που απορρέει από τα φώτα και την αρετή.[330] Οι βρετανικές αποικίες δεν αντιμετώπιζαν την ανάγκη να αντικρίσουν τις αρχές και τις πεποιθήσεις τους με την πραγματικότητα ανταγωνιστικών κοινωνικοοικονομικών συμφερόντων, επειδή η κοινωνία φαινόταν να χτίστηκε σε "table rase."[331] Η παιδεία της πολιτικής ελευθερίας που απολαμβάνουν οι Αγγλοαμερικανοί μέσα από τους κοινοτικούς τους θεσμούς καλλιεργεί το κοινοτικό ή το δημόσιο πνεύμα, που είναι η θωράκισή τους εναντίον της καθιέρωσης μιας αυθαίρετης, απόλυτης και συγκεντρωτικής εξουσίας. Όταν λοιπόν διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους από τη μητρόπολη, απελευθερώνουν τα δικαιώματα που ήδη απολαμβάνουν στις κοινότητες, διευρύνοντάς τα από το επίπεδο της κοινότητας σε αυτό κάθε πολιτείας, έως την Ομοσπονδιακή (Κοινο)πολιτεία. Μέσα από αυτό το πλαίσιο ο Τοκβίλ μπορεί να εμφανίσει μια εικόνα των αγγλοαμερικανικών κοινοτήτων όπου υπάρχει ατομική και κοινωνική αυτονομία, ενώ κατά βάση αυτό που περιγράφει είναι η παραπλανητική εικόνα της ηθικής και πνευματικής ομοιογένειας, την οποία στη συνέχεια ταυτίζει με μια αυτοκαθοριστική δυνατότητα.

Αυτή η αφετηρία της δημοκρατίας στις αμερικανικές κοινότητες έδωσε στην ιδέα της επανάστασης και της δημοκρατίας εντελώς διαφορετικό περιεχόμενο από αυτό που αναγνωρίστηκε και έγινε δυνατό να υιοθετηθεί στην Ευρώπη -- και αυτό για δύο διαφορετικούς λόγους. Πρώτον, γιατί στη Γαλλία η σημασία που έφεραν οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας ήταν διαμετρικά διαφορετική από αυτή που μπόρεσαν να πάρουν στην Αμερική. Στην Ευρώπη η αφετηρία και η δημοκρατία -- "το γεγονός και η αρχή,"[332] δε συνέπεσαν, και γι' αυτό τα πράγματα οδηγήθηκαν προς μια ολοκληρωτική επανάσταση. Η διακήρυξη των καθολικών δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας δεν οδηγούσε αυτόματα στη καθιέρωση των επιταγών αυτής της διακήρυξης στην κοινωνικοπολιτική τάξη πραγμάτων. Αντίθετα αυτό απαιτούσε ένα τεράστιο αγώνα ανατροπής και ίδρυσης νέων θεσμών στην κοινωνία και τον πολιτικό κόσμο. Δεύτερον, γιατί στη Γαλλία ο αντικρουόμενος χαρακτήρας της νέας κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης δεν θα περιοριστεί στην επαναστατική μετάβαση, αλλά, αντίθετα, όπως τελικά αναγνωρίζει με απογοήτευση και ο ίδιος ο Τοκβίλ, θα αποτελέσει το μόνιμο χαρακτηριστικό του γαλλικού δημοκρατικού γίγνεσθαι. Γι' αυτό, παρ' ότι βλέπει ένα πρότυπο στην αμερικανική δημοκρατία, δεν διστάζει να δηλώσει αρκετές φορές ότι η Αμερική δεν χρειάστηκε να κάνει μια επανάσταση, αναγνωρίζοντας ότι οι αιτίες και οι συνέπειες αυτής της διαφοράς δεν περιορίζονται σε μια μεταβατική κατάσταση. Αντίθετα, επιβάλλουν την εξερεύνηση των κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών, που στην Αμερική έκαναν δυνατή μια τομή μέσα στη συνέχεια, ενώ

---

[329] Προσχέδια Yale, CV, e, Πακέτο 17, σ. 51, βλ. SCHLEIFER, The *Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 264

[330] ΔΑ σ.82

[331] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ. 205

[332] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", *Libre*, 80-7 σ. 81

στην Ευρώπη επέβαλαν μια πλήρη ρήξη με το παρελθόν, εγκαινιάζοντας μια νέα αρχή.

Η ιδέα της ελευθερίας και της ισότητας στην αμερικανική αντίληψη της δημοκρατίας, έτσι όπως θα διαμορφωθεί στη διάρκεια της επανάστασής τους, της ανεξαρτησίας τους από την Αγγλία και της Ένωσης των Πολιτειών (Etats) υπό μια Ομοσπονδιακή αρχή, διακρίνεται από το γεγονός ότι οι Αμερικανοί διακηρύσσουν δικαιώματα τα οποία δεν αμφισβητούν την υπάρχουσα οργάνωση της κοινωνίας τους. Κατ' αρχάς, δεν επιδιώκουν να συγκροτήσουν μια νέα κοινωνία που θα οργανωθεί πάνω σε διαφορετικές αρχές από αυτές που είχαν ήδη συμφωνηθεί από τις κοινότητες. Τα δικαιώματα που ανακεφαλαιώνει η διακήρυξή τους, ότι οι άνθρωποι, που γεννιούνται ίσοι, είναι προικισμένοι από το Δημιουργό με απαράγραπτα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι η ζωή, η ελευθερία και η αναζήτηση της ευτυχίας,[333] είναι δικαιώματα που απολάμβαναν όλες οι αυτοθεσπιζόμενες και αυτοδιοικούμενες κοινότητες. Είναι τα δικαιώματα όλων των Άγγλων, έτσι όπως αναγνωρίζονται από το αγγλικό κοινό δίκαιο (Common Law) και όπως καθιερώθηκαν από την Αγγλική Επανάσταση (1688). Ο καθολικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων εκφράζει πρωτίστως την αναγνώριση του δικαιώματος κάθε ατόμου-πολίτη, όπως είναι δικαίωμα κάθε λαού, να απελευθερώσουν τα δικαιώματά τους από τους περιορισμούς που τους επέβαλε η αγγλική κυριαρχία και να καθιδρύσουν, με τη συναίνεση των κυβερνώμενων, μια κυβέρνηση που θα τα διασφαλίζει. Η διακήρυξη θεωρεί δευτερεύουσα τη διατύπωση ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν *ίσα* δικαιώματα. Όχι γιατί κάτι τέτοιο είναι "αυταπόδεικ-τη αλήθεια," αλλά γιατί τα δικαιώματα που διακηρύσσει συμπίπτουν με την ήδη υπάρχουσα οργάνωση της κοινωνίας, μια οργάνωση που, όπως παρατηρεί ο Jurgen Habermas, στηρίζεται στις "αυθόρμητες δυνάμεις της αυτορρύθμισης σε αρμονία με το Φυσικό Νόμο (...) σ' ένα φυσικό καθεστώς,"[334] όπου το ίσο δικαίωμα κάθε ανθρώπου να απολαμβάνει δικαιώματα δεν ανατρέπει το δικαίωμα οποιουδήποτε άλλου στα ίδια δικαιώματα. Η διακήρυξη επεκτείνει τις ελευθερίες των κοινοτήτων στο επίπεδο των αυτόνομων Πολιτειών και τέλος στο επίπεδο της Ένωσης. Την ίδια στιγμή απελευθερώνει τα κοινοτικά δικαιώματα από το πλέγμα της κοινοτικής ενότητας-συμφωνίας (των κοινοτικών καθηκόντων), μετασχηματίζοντας έτσι τα μέλη των κοινοτήτων σε ανεξάρτητα άτομα, φορείς ατομικών δικαιωμάτων. Εφεξής μοναδικός περιορισμός αυτών των ατόμων είναι οι ικανότητες του καθενός στην επιδίωξη της "αυτοσυντήρησής" (Locke) του και της ευτυχίας του και κατά συνέπεια ο σεβασμός της ελευθερίας όλων των άλλων να απολαύσουν τα ίδια δικαιώματα. Μέσα από τις νέες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες που θα απελευθερώσει η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων, οι Αμερικανοί θα βρεθούν αντιμέτωποι με τις επιταγές της δημοκρατικής διαδικασίας, την αντίθεση ανάμεσα στα φυσικά ή Θεόδοτα δικαιώματα του ανθρώπου και την άσκησή τους σ' ένα κοινωνικό γίγνεσθαι, που όλο και λιγότερο μπορεί να στηρίζεται στην εναρμόνιση ανάμεσα στη φύση και την κοινωνία. Η δυσκολία να ελέγξουν τις συνέπειες του ισότιμου δικαιώματος κάθε πολίτη στην απόλαυση απαράγραπτων δικαιωμάτων, όπως θα δούμε, θα αποκαλύψει τον ανταγωνιστικό και αντικρουόμενο χαρακτήρα των ιδιωτικών συμφερόντων και θα κάνει δύσκολη αν όχι αδύνατη εφεξής την ταύτιση δικαιωμάτων και καθηκόντων. Η νέα κοινωνία που προβάλλει μέσα από την απελευθέρωση της κοινοτικής ενότητας δεν μπο-

[333] "The Declaration of Independence", *στο Great Issues in American History, From the Revolution to the Civil War 1765-1865*, σ. 71

[334] βλ. HABERMAS Jurgen, "Natural Law and Revolution", στο *Theory and Practice*, σσ.105, 101

ρεί να γίνει εφεξής αντιληπτή ως μια "οργανική ολότητα," γιατί, όπως εξηγεί ο Claude Lefort, "θεσπίζεται μετά από αυτό το γεγονός μια αέναη συζήτηση περί των στόχων που θα έχουν οι βάσεις της νομιμότητας που απαγορεύει στη δημοκρατία να επαναπαυτεί στους θεσμούς της."[335]

Όπως θα δούμε παρακάτω, η πληρέστερη μορφή της δημοκρατικής πολιτείας που υπήρχε στην εποχή του Τοκβίλ, η αμερικανική πολιτεία, είναι ένα συνονθύλευμα εν δυνάμει δημοκρατικών και μη δημοκρατικών στοιχείων. "Υπάρχουν," γράφει, "στον καιρό μας, πλήθος αντιλήψεων, αισθημάτων και ενστίκτων, που χρωστούν τη γέννησή τους σε γεγονότα ξένα ή και αντίθετα προς την ισότητα. Έτσι, αν έπαιρνα τις Ηνωμένες Πολιτείες για παράδειγμα, άνετα θα μπορούσα να αποδείξω ότι η φύση της χώρας, η προέλευση των κατοίκων της, η θρησκεία των πρώτων ιδρυτών, τα φώτα που είχαν αποκτήσει και οι προηγούμενες συνήθειές τους, άσκησαν και εξακολουθούν να ασκούν, ανεξαρτήτως της δημοκρατίας, τεράστια επίδραση πάνω στον τρόπο που σκέφτονται και αισθάνονται."[336] Στα μη δημοκρατικά στοιχεία της πολιτείας τους οι Αμερικανοί οφείλουν τη σταθερότητά της, τις σωστές επιλογές της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Σε αυτά τα στοιχεία, πίστευε ο Τοκβίλ οφείλεται ο περιορισμός της ακραίας ισότητας, στην οποία σύμφωνα με τον Montesquieu, όπως γνώριζε ο Τοκβίλ, οφείλεται "η διαφθορά της δημοκρατικής αρχής."[337] Έχοντας αποδεχθεί αυτή την αρχή σαν θεμελιακή αρχή, ο Τοκβίλ θα ερμηνεύσει τη δημοκρατική πολιτεία στην Αμερική και στη Γαλλία, έχοντας προκαθορίσει τα όρια της ισότητας και της ελευθερίας. Στην Αμερική θα γνωρίσει μια δημοκρατία που αναγνωρίζει τα όριά της, γιατί στηρίζεται σε "αυταπόδεικτες αλήθειες,"[338] αλήθειες που κανένας άνθρωπος δεν μπορεί να αγνοήσει και καμία κυβέρνηση δεν μπορεί να καταπατήσει, αλλά, επίσης, μια δημοκρατία που θα βρίσκεται εφεξής αντιμέτωπη με την αντίθεση ανάμεσα στην ιδεολογία που κληρονόμησε και τις νέες συνθήκες που απελευθέρωσε η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων. Ο Τοκβίλ δεν κρύβει καθόλου το θαυμασμό του για την αρμονική σχέση ανάμεσα στην ιδέα της ελευθερίας και αυτή της ισότητας που συναντά στην Αμερική, μια σχέση στην οποία οφείλεται η ανεμπόδιστη άσκηση της πολιτικής ελευθερίας, εφόσον, κατά τα φαινόμενα δεν υπάρχει πραγματική αντίθεση ανάμεσα στο γενικό συμφέρον και τα ατομικά συμφέροντα. Αντίθετα στη Γαλλία, όπου η ισότητα και η ελευθερία όχι μόνο διαχωρίζονται αλλά φαίνονται να είναι ασυμβίβαστες, η πολιτική ελευθερία δεν είναι μόνο αδύνατη αλλά και επικίνδυνη. Το ερώτημα, όμως, που και ο ίδιος θέτει, είναι "μέχρι ποιό σημείο οι δύο αρχές της ατομικής ευημερίας και του γενικού καλού μπορούν να συγχωνεύονται πραγματικά" στην Αμερική, ώστε δικαιώματα και καθήκοντα να συμβιβάζονται, με άλλα λόγια τα συμφέροντα να εναρμονίζονται, και η ισότητα να μην κάνει δύσκολη, αν όχι αδύνατη, την ελευθερία.[339]

Στις επόμενες σελίδες θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε τις παρατηρήσεις του Τοκβίλ για την αποκέντρωση της αμερικανικής διοίκησης, για την τεράστια πολιτική εξουσία του δικαστικού σώματος, για το ρόλο του Συντάγματος στις αποφάσεις των δικαστών και στο διαχωρισμό ανάμεσα στην ομοσπονδιακή εξουσία και την κυ-

---

[335] LEFORT, "Penser la Révolution dans la Révolution française" στο *Essais sur le Politique,* σ.139
[336] ΔΑ σ.431
[337] MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, τόμος 1ος, βιβλ. VIII κεφ.2ο "Περί της διαφθοράς της αρχής της δημοκρατίας" και κεφ 3ο "Περί του πνεύματος της ακραίας ισότητας", σσ.119-122
[338] "Declaration of Independence", σ. 71
[339] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ. 235

ριαρχία των Πολιτειών (Etats). Θα εξετάσουμε τί ακριβώς σημαίνει για την αμερικανική πολιτεία η άσκηση της κυριαρχίας του λαού και πώς η δημοκρατική διακυβέρνηση στην Αμερική έχει συγχρόνως αρνητικές και θετικές συνέπειες. Μια από αυτές τις συνέπειες, η οποία απειλεί τις κυβερνήσεις των Πολιτειών (Etats), γιατί εκεί η κυριαρχία του λαού εφαρμόζεται πιό άμεσα, είναι η τυραννία της πλειοψηφίας, την οποία οι Αμερικανοί περιορίζουν με τους ρεπουμπλικανικούς θεσμούς και με τα μέσα που τους προσφέρει η ίδια η ομοσπονδιακή δομή, που ελέγχει τις παρεκτροπές της εκάστοτε Πολιτείας. Αυτό όμως που θα κάνει δυνατή για τους Αμερικανούς την ακίνδυνη απόλαυση μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης και θα τους επιτρέψει να περιορίσουν τις ακραίες τάσεις της δημοκρατίας, της ισότητας των συνθηκών, καταλήγει ο Τοκβίλ, είναι πρώτα απ' όλα τα ήθη τους, μετά οι νόμοι τους και τέλος ο εξαιρετικές συνθήκες της νέας πατρίδας τους.

1. Διοικητική Αποκέντρωση

Ο Τοκβίλ δεν δίστασε να εκφράσει το θαυμασμό του για την απουσία διοικητικού συγκεντρωτισμού παράλληλα με την ύπαρξη μιας εξαιρετικά συγκεντρωτικής κυβέρνησης, την οποία θεωρούσε αναγκαία για μια χώρα, που χαρακτήριζε το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης. Στην Αμερική, έγραφε, "Η διοικητική εξουσία βρίσκεται διασκορπισμένη σε πλήθος χέρια." Σε αντίθεση με τη γαλλική πραγματικότητα, που παρουσίαζε μια εντελώς διαφορετική εικόνα, αυτή ενός ακραίου διοικητικού και κυβερνητικού συγκεντρωτισμού, ο οποίος, όπως ο ίδιος πίστευε, ήταν η κύρια αιτία και συνέπεια της γαλλικής επανάστασης, η Αμερική όφειλε σε μεγάλο βαθμό τον μη επαναστατικό χαρακτήρα της δημοκρατίας της και τη σταθερότητα της ομοσπονδιακής πολιτείας στις συνέπειες που θα έχει σε ολόκληρη την αμερικανική κοινωνία αυτό "το προεξέχον γνώρισμα της δημόσιας διοίκησης," που είναι "η μεγάλη αποκέντρωση." Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της *διοικητικής αποκέντρωσης* είναι: "η εκλογή των διοικητικών υπαλλήλων, το αμετάθετο των λειτουργημάτων τους, η απουσία διοικητικής ιεραρχίας και η εισαγωγή των δικανικών μέσων στη δευτερεύοντος πεδίου διακυβέρνηση της κοινωνίας."[340] Η διοικητική αποκέντρωση που απολαμβάνουν οι κοινότητες έναντι των αμερικανικών Πολιτειών και οι Πολιτείες έναντι της ομοσπονδιακής κυβέρνησης όχι μόνο δεν αποδυναμώνει, αλλά, αντίθετα, ενισχύει την εξουσία (authority) της κυβέρνησης (είτε πρόκειται για τις κυβερνήσεις των Πολιτειών ή αυτή της ομοσπονδίας), γιατί την απελευθερώνει από τη διαχείριση μερικών ή ιδιαιτέρων συμφερόντων, ενδυναμώνοντας έτσι το ρόλο της ως εκφραστή της *δικαιοσύνης* και του *γενικού καλού*, όπως έγραφε ο James Madison στα *Κείμενα του Ομοσπονδιακού*.[341] Ακολουθώντας τις παρατηρήσεις του Τοκβίλ για το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, θα δούμε πως η διοικητική αποκέντρωση, ή πιο σωστά η αρχή του τεμαχισμού της κοινωνικής εξουσίας σε όλες τις εκφάνσεις της, είναι ένας μηχανισμός ελέγχου και ισορροπίας αυτής της εξουσίας, ο οποίος εφαρμόζεται απ' άκρου εις άκρον σε όλα τα επίπεδα της διακυβέρνησης, ώστε κανένα συμφέρον να μη μπορεί να επικυριαρχήσει, καταπατώντας δικαιώματα ατόμων και μειοψηφιών. Η δυνατότητα ορισμού, κατά τα φαινόμενα δια παντός, της δικαιοσύνης και του γενικού καλού, που ο Τοκβίλ θαυμάζει ανεπιφύλακτα στην Αμερική, θα αποτελέσουν τις βάσεις του μη επαναστατικού χαρακτήρα της αμερικανικής δημοκρατίας και κατά συνέπεια της ικανότητάς της να αντέχει μια ακραία μορφή διοικητικής αποκέντρωσης.

Η αφετηρία της διοικητικής αποκέντρωσης στις Η.Π.Α. οφείλεται στην ικανότητα των Αμερικανών να διαχωρίζουν το γενικό συμφέρον από τα ατομικά δικαιώματα, ώστε καμία νέα διεκδίκηση να μην χρειάζεται να αμφισβητήσει την οργάνωση της κοινωνίας και της πολιτείας, τα συμφέροντα που ήδη υπάρχουν. Μια ικανότητα που ο Τοκβίλ αποκαλεί "τέχνη" και της οποίας σχολείο ήταν οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες, όπου, όπως ήδη παρουσιάσαμε, από την ίδρυση των αποικιών είχαν φροντίσει "να *διασπείρουν* τη δύναμη, για να προκαλέσουν το ενδιαφέρον όλο και περισσότερων για τα κοινά." Έτσι οι Αμερικανοί εξ αρχής διδάχθηκαν ότι το ενδιαφέρον για τα κοινά, το κοινοτικό πνεύμα, δεν είναι άλλο πράγμα από το να εκμεταλλεύεται κανείς την κοινοτική ισχύ προς όφελός του και να νοιάζεται για τον εαυτό του.[342] Αυτή η διάκριση, η αναγνώριση των δικαιοδοσιών του ατόμου (Πολιτείας) και της κοινωνίας,

---

[340] ΔΑ σ.106, 105

[341] *The Federalist Papers*, αρ.52, σ.324-5

[342] ΔΑ σ.95

έτσι όπως εκφράζονται από το κράτος (ομοσπονδιακή κυβέρνηση), δεν αμφισβητείται στην Αμερική, γιατί εκπηγάζει από μια γενική συμφωνία, αποκτώντας τη δύναμη μιας θεμελιακής και όχι ιστορικά κεκτημένης αρχής. Αυτό έγινε εφικτό χάρη στην πρωταρχική συνταύτιση ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό καλό (συμφέρον), που επέτρεψε η ιδιάζουσα αφετηρία της δημοκρατίας στη Βόρεια Αμερική -- η κοινοτική δημοκρατία και το κοινοτικό πνεύμα. Μη αφήνοντας οποιαδήποτε δυνατότητα αμφισβήτησης της συγχώνευσης ανάμεσα στο γενικό και το ατομικό συμφέρον, οι Αμερικανοί, τουλάχιστον στις πρώτες δεκαετίες μετά την Ανεξαρτησία των αποικιών, κατάφεραν να διαιωνίσουν την κοινοτική ιδεολογία μιας ομοιογενούς κοινωνίας απ' όπου απουσίαζαν οι κοινωνικές και συνεπώς οι πολιτικές συγκρούσεις. Η διοικητική αποκέντρωση συνεπώς δεν θα απειλήσει τις δεδομένες αρχές πάνω στις οποίες στηριζόταν το σύστημα διακυβέρνησής τους, αλλά αντίθετα το έργο της θα έχει βαρύνουσα πολιτική σημασία, στο βαθμό που ενεργεί πάντα ανάλογα με τις συμφωνημένες αρχές του αμερικανικού λαού, και από αυτήν την άποψη δεν θα ήταν υπερβολικό, ακολουθώντας το συλλογισμό του Τοκβίλ, να πούμε ότι είναι εκφραστής της αυτοκαθοριστικής δύναμής του.

Στη Γαλλία, παρόμοια διοικητική αποκέντρωση δεν υπήρξε καν στο παλιό καθεστώς, όπου, ακόμη και μετά την καθιέρωση της απόλυτης μοναρχίας, είχαν απομείνει υπολείμματα κάποιων δευτερευουσών εξουσιών - της αριστοκρατίας, των συντεχνιών και της εκκλησίας -- τα οποία όμως, αν και είχαν κάποια ορατά προνόμια έναντι του λαού, καθημερινά απογυμνώνονταν από τις πολιτικές ελευθερίες τις οποίες τα προνόμιά τους εκχωρούσαν. Εάν το πνεύμα της ελευθερίας που υπήρξε στο παλιό καθεστώς βοήθησε τους Γάλλους να απελευθερωθούν από την απόλυτη εξουσία του βασιλιά, δεν τους βοήθησε, κατά τον Τοκβίλ, να παραμείνουν ελεύθεροι και πολύ λιγότερο να καθιδρύσουν και να διατηρήσουν τους ελεύθερους θεσμούς. Αντίθετα, οι ανελεύθερες συνθήκες και ο συγκεντρωτισμός στο παλιό καθεστώς είχαν ήδη καλλιεργήσει τέτοιες συνήθειες και αντιλήψεις περί της κυβέρνησης (ενός κηδεμονικού κράτους), οι οποίες ήταν αντίθετες με την ίδια την ελευθερία και τους ελεύθερους θεσμούς και δεν είχαν καμία δυσκολία να προσαρμοστούν με την ισότητα των συνθηκών. Οι Γάλλοι στο παλιό καθεστώς έχοντας καταστρέψει την αριστοκρατία για να την αντικαταστήσουν με μια "παντοδύναμη διοίκηση," μετά την επανάσταση αποτόλμησαν να συνδυάσουν "ένα διοικητικό συγκεντρωτισμό δίχως όρια και ένα νομοθετικό σώμα: τη διοίκηση μιας γραφειοκρατίας με την κυβέρνηση των ψηφοφόρων." Έτσι, "ολόκληρο το έθνος είχε όλα τα δικαιώματα της κυρίαρχης [εξουσίας], κάθε πολίτης όμως περιορίστηκε στην πιο μεγάλη εξάρτηση. Από τον ένα απαιτούσαν την εμπειρία και τις αρετές ενός ελεύθερου λαού, στον άλλο τα προσόντα ενός καλού υπηρέτη." Οι ατέρμονες προσπάθειές τους να καθιδρύσουν ελεύθερες κυβερνήσεις, μη έχοντας ούτε τη συνήθεια ούτε την προτίμηση της (πολιτικής) ελευθερίας και των ελεύθερων θεσμών, τους οδήγησε σε ολέθριες επαναστάσεις, και στο τέλος κουρασμένοι και αποθαρρυμένοι αποφάσισαν πως ήταν προτιμότερη η ισότητα υπό μια συγκεντρωτική διοίκηση και κυβέρνηση, δηλαδή έναν άρχοντα.[343]

Ο Τοκβίλ δεν κουραζόταν να επαναλαμβάνει ότι θεωρούσε εξαιρετικά δύσκολο ένας λαός δίχως οποιαδήποτε παιδεία της ελευθερίας να μπορέσει να καθιερώσει ελεύθερους και δημοκρατικούς θεσμούς, δηλαδή την ελευθερία μαζί με την ισότητα. Το μίσος, όπως σημειώνει, κατά της απόλυτης εξουσίας δεν οδηγεί απαραίτητα στην

[343] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.216

ελευθερία, εάν οι άνθρωποι δεν έχουν μια "ενστικτώδη και ακαταμάχητη τάση" γι' αυτήν, τάση την οποία, όπως παρατηρούσε όταν περιέγραφε τις αμερικανικές κοινότητες, στις δημοκρατούμενες κοινωνίες προμηθεύει μόνο η ίδια η εμπειρία της ελευθερίας.[344] Όπως εξηγεί πολλές φορές, το δράμα της Γαλλίας ήταν ότι η δημοκρατία κυριάρχησε ξαφνικά, χωρίς να έχουν προετοιμαστεί οι συνθήκες που θα επέτρεπαν τη χειραγώγησή της, δηλαδή τον περιορισμό της ελευθερίας και της ισότητας.[345] Η δημοκρατία στη Γαλλία δεν χειραγωγείται για έναν άλλο σημαντικότατο λόγο, για τον οποίο ο Τοκβίλ παραμένει σιωπηλός. Αυτός είναι ότι δεν μπορεί να ρυθμίσει συναινετικά τις διεκδικήσεις των κοινωνικών ομάδων και πολύ περισσότερο τα συμφέροντα ατόμων και αυτά της πολιτείας. Η κυβέρνησή της όχι μόνο αγωνίζεται να υποτάξει τα μερικά συμφέροντα, αλλά δυσκολεύεται να προβάλει ένα και μοναδικό γενικό συμφέρον που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες και τις επιδιώξεις ολόκληρης της κοινωνίας. Μια κοινωνία που όχι μόνο ανατρέπει μια διεφθαρμένη εξουσία, αλλά πρέπει να συγκροτήσει εκ νέου ολόκληρη την κοινωνία σε καινούριες βάσεις, όπου η ισότητα των συνθηκών θα βρίσκεται στους θεσμούς και στα πνεύματα, ώστε να καλλιεργηθούν οι ελεύθερες συνήθειες.

Κατ' επανάληψη σημειώνει ο Τοκβίλ πως η γαλλική επανάσταση οδήγησε σε μια "καθολική αλλαγή," "καταπιάστηκε συγχρόνως με τις πολιτικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις, ήθελε να μεταρρυθμίσει συγχρόνως το άτομο και το Κράτος, προσπάθησε να αλλάξει τα παλιά έθιμα, τις καθιερωμένες γνώμες, τις συνήθειες που είχαν πάρει σε όλα τα πράγματα, και την ίδια στιγμή, αυτό που παρήγαγε μια καθολική δόνηση του ηθικού κόσμου, που έκανε από παντού τη συνείδηση να παραπαίει." Ήταν δηλαδή "συγχρόνως μια κοινωνική και πολιτική επανάσταση," γι' αυτό "φαινόταν να ανατρέπει τα πάντα, διότι καθετί που ανέτρεπε άγγιζε τα πάντα."[346] Η γαλλική επανάσταση ήταν "ρεπουμπλικανική (républicaine) και συνάμα συγκεντρωτική" [347], τάχθηκε κατά της βασιλείας και όλων των θεσμών που ταυτίζονταν με αυτή, ακόμη και αυτών που περιόριζαν τον απολυταρχισμό του βασιλιά, όπως οι επαρχιακοί θεσμοί. Έτσι, οι υπερασπιστές της ήταν συγχρόνως υποστηρικτές και εχθροί των δικαιωμάτων του λαού, κρυφοί υπηρέτες της τυραννίας και φανεροί εραστές της ελευθερίας.[348] Κι ενώ οι Γάλλοι που έκαναν την επανάσταση δεν ήθελαν καθόλου το συγκεντρωτισμό, οι ιδέες τους και το σύστημα που καθιέρωσαν, μέσα από το οποίο θρυμμάτισαν απ' άκρου εις άκρον τον κοινωνικό ιστό, απελευθερώνοντας την ελευθερία της ισότητας, έκανε αναγκαίο το συγκεντρωτισμό όλων των κοινωνικών εξουσιών υπό την αιγίδα ενός παντοδύναμου κράτους και εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας, μοναδικό μέσο που τους επέτρεψε να καθιερώσουν ή να επιβάλουν εκ νέου ένα είδος κίβδηλης κοινωνικής ενότητας.[349] Η καθιέρωση των θεμελιακών δικαιωμάτων της ελευθερίας και

---

[344] ό.π., 2, σσ.344-5

[345] ΔΑ σ.41 επ. επίσης βλ. *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.55

[346] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ. 95, 2: σσ. 135, 275-6

[347] Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Τοκβίλ δεν θα μπορούσε να αναφέρεται στη δημοκρατία, διότι όπως θα δούμε, επανειλημμένα υποστηρίζει ότι η δημοκρατία ταυτίζεται με το συγκεντρωτισμό. Αυτό που έχει στο μυαλό του είναι η συγκρότηση της πολιτείας έναντι της μοναρχίας, του συνταγματικού κράτους έναντι της αυθαίρετης ιδιοποιημένης εξουσίας. Αυτή η πολιτεία μπορεί να είναι δημοκρατική, αλλά μπορεί να είναι και αριστοκρατική, η εξουσία να τοποθετείται μετά από περιορισμένες εκλογές στα χέρια μιας ομάδας επίλεκτων και ικανών πολιτών, όπως π.χ. η ρωμαϊκή πολιτεία, ο ορλεανισμός ή ακόμη και οι αμερικανικές κοινότητες..

[348] ΔΑ σ.116

[349] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σ.166

της ισότητας στη Γαλλία, όπως εξηγεί ο Luc Ferry, απαιτούσε μια αντίληψη βουλησιαρχική και ηθική της προόδου της ιστορίας, όπου η πραγματικότητα μετατρέπεται μέσα από την ανθρώπινη πράξη και εν ονόματι ενός ηθικού και καθολικού ιδεώδους. Στην Αμερική, αντίθετα, η κοινωνική πραγματικότητα υποτίθεται ότι συναντά από μόνη της το ιδανικό των θεμελιακών δικαιωμάτων, χάρη στην εγγενή ικανότητα των κοινωνικών σχέσεων να εμψυχώνονται από τα εγωιστικά πάθη των ατόμων. Κάτι που επέτρεψε στους Αμερικανούς την ψευδαίσθηση της έμφυτης πραγματοποίησης της ιστορίας, αδειάζοντας κατ' αυτόν το τρόπο το κοινωνικό γίγνεσθαι από δυσεπίλυτες αντιθέσεις και συγκρούσεις, τις οποίες η σύγχρονη δημοκρατία αποκάλυψε και απελευθέρωσε.[350] Αυτή η διαφορά εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί η πρώτη δεν άντεχε την αποκέντρωση, ενώ για τη δεύτερη η σταθερότητα και η δύναμη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης είχε την πηγή της στη διοικητική αποκέντρωση.

Στην Αμερική, όπου βασικά δεν υπήρξε παρά μια πολιτική επανάσταση, πιο σωστά ένας αγώνας ανεξαρτησίας που επέτρεψε να εφαρμόσουν σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας τους τις αρχές και τους θεσμούς που ήδη εφάρμοζαν στις κοινότητες, οι νόμοι, οι οποίοι δεν είναι καινούριοι, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, είναι ξεκάθαρα προσδιορισμένοι και εφαρμόζονται ανελλιπώς, γι' αυτό ακριβώς η κοινωνία δεν αναστατώνεται, όταν όλα βρίσκονται σε μόνιμη κινητικότητα. Είναι αδύνατο, συνεχίζει, να αναγνωρίσεις την κινητήρια δύναμη που δίνει μια συγκεκριμένη κατεύθυνση στην κοινωνία. "Το χέρι που διευθύνει την κοινωνική μηχανή διαφεύγει συνεχώς."[351] Είναι αλήθεια, παρατηρεί, ότι όπως κάθε κοινωνία, ο αμερικανικός λαός υποτάσσεται στους κανόνες μιας αναγκαίας εξουσίας, της οποίας τη δύναμη μειώνει καταμερίζοντάς την. Στην Ευρώπη, αυτό που χαρακτηρίζει τη μείωση της δύναμης της κοινωνικής ισχύος είναι "να αποδυναμωθεί η εξουσία στην ίδια της την αρχή, μέσω της αφαίρεσης από την κοινωνία του δικαιώματος ή της δυνατότητας να αμύνεται σε ορισμένες περιπτώσεις," αφού την απογυμνώνουν από αυτά τα δικαιώματα που θα της επέτρεπαν να αμυνθεί.[352] Αυτό έχει ως συνέπεια την ίδια την αποδυνάμωση της κυβερνητικής εξουσίας ως εκπροσώπου του γενικού καλού και της δικαιοσύνης, διότι διασπάται ο σύνδεσμος ανάμεσα στους πολίτες και την κυβέρνηση, ανάμεσα στα δικαιώματα και τα καθήκοντα των πολιτών. Ο λαός ασκεί τα δικαιώματά του, τη δύναμή του, μόνον εκείνες τις στιγμές που αναγκάζεται να ανατρέψει την κυβέρνηση, εφόσον αυτή έχει υποκύψει στις επιταγές μιας ανεξέλεγκτης εξουσίας. Είναι έτσι, καταλήγει ο Τοκβίλ, που στην Ευρώπη θεμελιώνεται η ελευθερία.[353] Οι επαναστάσεις και οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν την επανάσταση του 1789 δεν ήταν πάρα ακραίες προσπάθειες ανατροπής μιας εξουσίας που παραβίαζε αναγνωρισμένα δικαιώματα και όχι η θεμελίωση μιας σώφρονος ελευθερίας για όλους. Γι' αυτό και γράφει σε άλλο σημείο, "κάθε φορά θέλαμε από τότε να καταστρέψουμε την απόλυτη εξουσία, περιοριζόμαστε στο να τοποθετήσουμε το κεφάλι της Ελευθερίας σε ένα υποδουλωμένο σώμα."[354] Αντίθετα, στην Αμερική, η μείωση της δράσης της εξουσίας συνίσταται "στον καταμερισμό σε πολλά χέρια της χρήσης των δυνάμεών της," ώστε η δράση της να είναι "περισσό-

---

[350] FERRY Luc & RENAUT Alain, *Philosophie Politique,* vlm. 3, *Des droits de l'homme à l'idée républicaine*, Quadrige/PUF,1984, σσ.35-6, 38

[351] ΔΑ σ.97

[352] ό.π.

[353] ό.π.

[354] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.248

τερο ευάλωτη και λιγότερο επικίνδυνη, δεν μπορεί όμως να καταλυθεί."[355] Στις παραπάνω παρατηρήσεις ο Τοκβίλ συνοψίζει κάποια από τα κύρια στοιχεία της διαφοράς που υπάρχει ανάμεσα στην αμερικάνικη και την ευρωπαϊκή αντίληψη της δημοκρατικής εξουσίας -- της λαϊκής κυριαρχίας, τα οποία εξηγούν γιατί στην Αμερική η διοικητική αποκέντρωση ήταν μια φυσική συνέπεια, ενώ στην Ευρώπη, ειδικά στη Γαλλία, θα έπρεπε να την επιβάλει η τέχνη της πολιτικής, μια νέα πολιτική επιστήμη που θα δίδασκε την αναγκαιότητα τεμαχισμού της κοινωνικής εξουσίας.

Μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στην αμερικανική και την ευρωπαϊκή αντίληψη της λαϊκής κυριαρχίας ή της εξουσίας του λαού απορρέει από τη διαφορετική αντίληψη που είχαν για τη συμφωνία που συγκροτεί μια κοινωνία και αυτή που καθιδρύει μια κυβέρνηση. Η αναγκαιότητα κατανομής της εξουσίας στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, οι βάσεις του ομοσπονδιακού οικοδομήματος και ο ρόλος του Συντάγματος και της δικαστικής εξουσίας είναι συνακόλουθα της διάκρισης που κάνουν οι Αμερικανοί ιδρυτές ανάμεσα στο κοινωνικό συμβόλαιο που συγκροτεί μια κοινωνία και τη συμφωνία ή το πολιτικό συμβόλαιο που καθιδρύει μια κυβέρνηση. Στην Ευρώπη, η συμφωνία που συγκροτεί την κοινωνία -- την κοινωνική εξουσία -- και καθιδρύει μια κυβέρνηση στηρίζεται στο κοινωνικό συμβόλαιο, ένα συμβόλαιο ανάμεσα στο λαό και την κυβέρνηση, ή πιο σωστά ανάμεσα σε κάθε άτομο και το κράτος. Τα άτομα, όπως εξηγεί η H. Arendt, συναινούν να κυβερνώνται από μια εξουσία, η οποία "αποτελεί το άθροισμα των δυνάμεών τους" που μεταβίβασαν σε αυτή και οι οποίες "μονοπωλούνται εν ονόματι δήθεν του συμφέροντος όλων των υποκειμένων." Η εξουσία που επιφέρει το κοινωνικό συμβόλαιο, προσθέτει, "περιέχει στον πυρήνα της την αρχή της απόλυτης κυριαρχίας και του απόλυτου μονοπωλίου της εξουσίας."[356] Ο απόλυτος και ο μονοπωλιακός χαρακτήρας αυτής της εξουσίας εκπηγάζει από το γεγονός ότι η εξουσία την οποία εκπροσωπεί το κράτος δεν προέρχεται από μια αμοιβαία συμφωνία των κοινωνών που υπερβαίνει τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, την ατομική ύπαρξή τους, δεσμεύοντας έτσι τα άτομα και την κυβέρνηση. Μια κυβέρνηση που εκπροσωπεί το άθροισμα των ατομικών δυνάμεων απαιτεί τη συνταύτιση της κοινωνικής τάξης (πολλαπλών ατομικών συμφερόντων) με την πολιτική τάξη (η λαϊκή κυριαρχία ως γενική βούληση). Μια παρόμοια συνταύτιση μπορεί όμως να επιτευχθεί μόνο αυθαίρετα, είτε με την καταστολή της διαφορετικότητας στην κοινωνία εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας (όπως προσπάθησαν να κάνουν οι Ιακωβίνοι στη Γαλλία), είτε με τη διείσδυση του συμφέροντος στην πολιτική -- την επικυριαρχία κάποιων συμφερόντων έναντι άλλων συμφερόντων, και προπαντός δικαιωμάτων. Για τον Rousseau, θεωρητικό πατέρα της ιδέας του κοινωνικού συμβολαίου, πρόβλημα επικυριαρχίας των ατομικών δικαιωμάτων όπως και της καθυπόταξης του ατόμου στη γενική βούληση δεν υφίσταται, εφόσον η γενική βούληση ισότιμων πολιτών δεν μεταβιβάζεται, αλλά η κοινωνική τάξη και η πολιτική τάξη καθιδρύονται ταυτοχρόνως μέσα από τη συλλογική διαχείριση του γενικού συμφέροντος, που εκπηγάζει απ' όλους και εφαρμόζεται σε όλους. Με άλλα λόγια, η αφετηρία του Rousseau είναι ότι η κοινωνική και η πολιτική τάξη πρέπει να είναι ομοούσιες, χωρίς να προσδιορίσει ρητά για τους κληρονόμους του ότι αυτό δεν μπορεί παρά να είναι συνέπεια μιας ατέρμονης κοινωνικοπολιτικής διαδικασίας (των συνθηκών ελευθερίας-ισότητας) και όχι της γενικής βούλησης, που δεν είναι παρά μια συμβολική συνέ-

[355] ΔΑ σ.97-8
[356] ARENDT, *On Revolution,* σσ.170-171

πεια αυτής της ίδιας της διαδικασίας.[357] Από τη στιγμή όμως που η γενική βούληση μεταβιβάζεται, ο Rousseau πίστευε πως μετατρέπεται σε ιδιαίτερη βούληση και τα άτομα όχι μόνο καθηλώνονται στην ενασχόληση με τα ιδιαίτερα συμφέροντά τους, αλλά δεν έχουν κανένα λόγο στη διαμόρφωση του γενικού συμφέροντος, εν ονόματι του οποίου κάποιοι διατάσσουν και κάποιοι υπακούν.

Το μεγάλο πρόβλημα για τους Γάλλους θα είναι πως η εξουσία εκεί εκπηγάζει από μια κοινωνία η οποία δεν μπορεί να συγκαλύψει τη διαφορά και τη σύγκρουση, γιατί αναγνωρίζει στον καθένα το δικαίωμα να διακηρύσσει δικαιώματα. Έτσι, η εξουσία του λαού, αν και ασκεί κυριαρχία εν ονόματι όλης της κοινωνίας, αυτή η κυριαρχία είναι περιορισμένη, γιατί εκπροσωπεί μια πλειοψηφία που είναι ανακλητή και συνεπώς δεν μπορεί να είναι ούτε μονοπωλιακή ούτε απόλυτη, ούτε παντοδύναμη ούτε μόνιμη. Η αντίθεση ανάμεσα στην κυριαρχία που αντιπροσωπεύει ολόκληρο το λαό και μια κοινωνία διαφορετικών και ανταγωνιστικών συμφερόντων και διεκδικήσεων θα αποτελέσει την πηγή της αστάθειας και του απολυταρχισμού των γαλλικών κυβερνήσεων μετά τη διακήρυξη του 1789. Αυτή η κοινωνία, που δεν είναι καθόλου ομοιογενής και η οποία δεν απολαμβάνει τη φυσική ισότητα, θα δυσκολευτεί πολύ να ενσαρκώσει τη λαϊκή κυριαρχία και να θεσπίσει ένα σταθερό αντιπροσωπευτικό σύστημα. Γι' αυτό σύντομα η κυβέρνηση, το κράτος, ως εκφραστής της λαϊκής κυριαρχίας δεν θα αντλεί τη σταθερότητά του εν ονόματι του γενικού συμφέροντος αλλά του εθνικού συμφέροντος. Η Αμερική, αντίθετα, έχοντας λύσει, κατά τα φαινόμενα, το "κοινωνικό πρόβλημα" (Arendt), θα εγκαθιδρύσει μια κυβέρνηση που θα αντιπροσωπεύει ολόκληρο το λαό εν ονόματι του πολιτικού συμβολαίου (του συντάγματος) και θα είναι πάντοτε περιορισμένη από την κοινωνική εξουσία αυτού του ίδιου του λαού.[358]

Στην Αμερική, γράφει ο Gordon Wood, ο λαός διατηρεί την εξουσία του και δεν τη μεταβιβάζει παρά "μερικώς και προσωρινά." Αυτή η εξουσία, που μεταβιβάζεται μέσα από το αντιπροσωπευτικό σύστημα, "είναι πάντα υποδεέστερη και ελεγχόμενη από άλλες εξουσιοδοτημένες εξουσίες, εκ των οποίων καμία δεν είναι κυρίαρχη." Η μόνη κυρίαρχη εξουσία, αυτή του λαού, "δεν αλλοτριώνεται και δεν παραδίδεται" σε κανένα όργανο εκλεγμένο από μια πλειοψηφία.[359] Γι' αυτό και ο Τοκβίλ έγραφε παραπάνω ότι η εξουσία που κατευθύνει τον κοινωνικό μηχανισμό διαφεύγει μονίμως, αλλά δεν καταστρέφεται. Η εξουσία που προέρχεται από την καθολική ψήφο δεν αντιπροσωπεύει παρά μερικώς την εξουσία του λαού, γι' αυτό και η πλειοψηφία δεν μπορεί παρά να είναι υποδεέστερη της εξουσίας του λαού. Ο τεμαχισμός της μέσα από το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών, που δημιουργούν πολλαπλά αλληλοεξαρτώμενα κέντρα εξουσιών, είναι ο μηχανισμός που, σύμφωνα με το πολιτικό δόγμα των ιδρυτών, προστατεύει το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη από την επικυριαρχία μερικών συμφερόντων.[360] Η κοινωνική εξουσία του λαού, ως η αμοιβαία συμφωνία όλων των κοινωνών, γράφει ο Dick Howard, είναι "*παντού και πουθενά.*"[361] Αυτή κυ-

---

[357] ROUSSEAU, J.J., *Du Contrat Social, Ecrits Politiques*, vlm. III, Pléiade, nrf, 1964, βλ. κεφ. II "Du pacte fondamental", και κεφ. IV "En quoi consiste la souveraineté et ce que la rend inaliénable"

[358] ARENDT, *On Revolution*, σσ.155-7

[359] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ. 599

[360] *The Federalist Papers*, όπως γράφει ο Madison, αρ. 51, "η κατανομή της εξουσίας με στόχο κάθε λειτουργός της να ελέγχει τους άλλους - ώστε το ιδιωτικό συμφέρον κάθε ατόμου να μπορεί να είναι φύλακας των δημοσίων δικαιωμάτων",σ. 322

[361] HOWARD, *Naissance de la pensée politique Américaine*, σ. 305

ριαρχεί μέσα από την ικανότητα του πολιτικού συστήματος να αποτρέπει την παραβίαση των θεμελιακών αρχών και την καταπάτηση ατομικών δικαιωμάτων από μια πλειοψηφία που εκπηγάζει από τη λαϊκή ψήφο.

Η άποψη αυτή περί της εξουσίας του λαού στην Αμερική διαμορφώνεται βάσει της διάκρισης που κάνουν ανάμεσα στη συμφωνία που δημιουργεί την ίδια την κοινωνία και αυτή που δημιουργεί μια κυβέρνηση. Οι Αγγλοαμερικανοί καθίδρυσαν ένα σύστημα διακυβέρνησης που ήταν πολύ κοντά στις πολιτικές θεωρίες του Άγγλου φιλόσοφου John Locke.[362] Κληρονόμοι της κλασικής ρεπουμπλικανικής παράδοσης των Wigs, είχαν για βασική πολιτική τους αρχή την προστασία της κοινωνίας από την αναπόφευκτη διαφθορά της κυβέρνησης μέσα από τον έλεγχο (βλ. συμμετοχή) των κυβερνώμενων. Επίσης, συνέχιζαν την παράδοση του αγγλικού Κοινού Δικαίου (Common Law), όπου τα δικαιώματα των πολιτών είναι αδιαχώριστα από τα καθήκοντά τους. Το σύστημά τους θα στηρίζεται σ' ένα σημαντικό διαχωρισμό ανάμεσα στο "συμβόλαιο της κοινωνίας," που δημιουργεί την ίδια την κοινωνία, και το "καταπίστευμα"(trust), που δημιουργεί μια κυβέρνηση με την συγκατάθεση των κυβερνώμενων, οι οποίοι έχουν δικαίωμα να τη μεταβάλουν ή να την καταργήσουν, εφόσον κρίνουν ότι δεν ανταποκρίνεται στον προορισμό της, τη διασφάλιση των δικαιωμάτων τους. Έτσι, δεν υπάρχει καμία "συμβατική σχέση"[363] ανάμεσα στην κοινωνία και την κυβέρνηση. Η κυβέρνηση δεν λαμβάνει καμία εξουσία, καμία κυριαρχική δύναμη, εις αντάλλαγμα κάποιας υποχρέωσης προς την κοινωνία, προς κάποια συμφέροντα, αλλά είναι "καθήκον" της, όπως έγραφε ο Thomas Paine, να προστατεύει και συνεπώς να σέβεται, όπως κάθε πολίτης, τις θεμελιακές αρχές που θεσπίστηκαν για το γενικό καλό της κοινωνίας. Γι' αυτό, το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα στηρίζεται στην αμοιβαιότητα, όπως εξηγεί η Arendt: είναι προϊόν των κοινών υποσχέσεων και συμφωνιών που διατυπώνονται δια της διαβούλευσης μεταξύ των κοινωνών (Πολιτειών) και οι οποίες θεμελιώνουν τις *αρχές* της κοινωνίας (Ενωσης), της συνύπαρξής τους. Η συμφωνία που θεμελιώνει την κοινωνία στηρίζεται στον "αμοιβαίο αυτοπεριορισμό." Η ατομική εξουσία του καθενός περιορίζεται εφεξής, αλλά η εξουσία της κοινωνίας παραμένει "άθικτη," γιατί η κυβέρνησή τους υποτάσσεται στις ίδιες θεμελιακές αρχές, τους περιοριστικούς κανόνες που διέπουν την κοινωνία. Η κοινωνική συνοχή που προκύπτει μέσα από τις "αμοιβαίες συμφωνίες," τις θεμελιακές αρχές της κοινωνίας, δεν διαρρηγνύεται, όταν η κυβέρνηση που δημιουργείται βάσει αυτών των αρχών ανατρέπεται, επειδή οι πολίτες αποφάσισαν ότι δεν σέβεται αυτές τις αρχές, διότι η *ενότητα* της κοινωνίας *προϊσταται* της συγκρότησης μιας κυβέρνησης. Είναι μια ενότητα που θεωρείται *δεδομένη* στο βαθμό που η κοινωνική διαδικασία δεν βρίσκεται σε αντίθεση με τις θεμελιακές αρχές. Το βασικό πλεονέκτημα της διάκρισης, ανάμεσα στο αμοιβαίο συμβόλαιο που θεμελιώνει την κοινωνική εξουσία και το καταπίστευμα που δημιουργεί μια κυβέρνηση, δεν είναι τόσο στο γεγονός ότι νομιμοποιεί την αντίσταση σε μια απόλυτη εξουσία, αλλά στο γεγονός ότι εξασφαλίζει "το δικαίωμα αποτροπής της υποδούλωσης,"[364] γιατί η εξουσία της κοινωνίας (authority), οι *θεμελιακές αρχές*

---

[362] ό.π. σ. 27 (υπ) Ο Dick Howard σημειώνει πως κανείς βρίσκει τα σημάδια της θεωρίας του προπολιτικού κοινωνικού συμβολαίου του Locke στην περίοδο της σύνταξης του Ομοσπονδιακού Συντάγματος.

[363] βλ. εισαγωγή το Peter Laslett στο John LOCKE, *Two Treaties of Government,* σ. 121 επ.

[364] ARENDT, H., "On Civil Disobedience", στο *Crisis of the Republic,* Penguin Books, 1967 ed., σ. 85-87 βλ επίσης LOCKE, *Two Treaties of Government,* II, κεφ. VII "Of the Beginnings of Political Societies", κεφ. IX, "Of the ends of Political Society and Governments", κεφ. IXI "Of the Dissolution of Governments

που ρυθμίζουν την ενότητά της, καθορίζουν αυστηρά τις δικαιοδοσίες της κυβέρνησης.

Η ρεπουμπλικανική αυτή αντίληψη περί της εξουσίας του λαού προϋποθέτει ότι η όποια μεταβολή στην κοινωνική διάρθρωση δεν μπορεί να οδηγήσει στην αμφισβήτηση των θεμελιακών αρχών, γιατί κανένα ιδιαίτερο συμφέρον δεν μπορεί να ενσωματωθεί στην κυβέρνηση, αν δεν μεταμορφωθεί σε γενικό συμφέρον. Θα μπορούσε συνεπώς κανείς να υποστηρίξει πως κατά τα φαινόμενα οι Αμερικανοί πραγματοποίησαν το δόγμα του J.J. Rousseau στο βαθμό που απολάμβαναν αυτές τις κοινωνικές και φυσικές συνθήκες που επέτρεψαν στη κοινωνία τους να καθιερώσει τη δημοκρατία της καθολικής συναίνεσης.[365] Η εξουσία των αντιπροσώπων του λαού δεν είναι η πραγματική εξουσία της κοινωνίας, αυτή των συμφωνημένων αρχών που συγκρότησαν μια κοινωνία και εγκαθίδρυσαν μια κυβέρνηση. Η εξουσία που αντιπροσωπεύεται είναι η εξουσία των συμφερόντων, η οποία είναι πάντοτε υποδεέστερη και υπόκειται στις θεμελιακές αρχές, το Σύνταγμα, που μόνο η ίδια η κοινωνία μπορεί να αναθεωρήσει. Οι ιδρυτές, ενώ αναγνωρίζουν τον αντικρουόμενο χαρακτήρα μιας κοινωνίας όπου κάθε άτομο έχει ισότιμο δικαίωμα στη ζωή, την ελευθερία και την ευτυχία, εξασφαλίζουν "τη σταθερότητα" της πολιτείας και των θεσμών της, παρεμποδίζοντας την "ενσωμάτωση των *κοινωνικών συμφερόντων* στην κυβέρνηση."[366] Η κυβέρνηση, προστατεύοντας όλα τα συμφέροντα ανεξαιρέτως, παρεμποδίζει οποιοδήποτε από αυτά να υπερισχύσει και να ανατρέψει τη συναίνεση των πολιτών, που εκπηγάζει από τη διασφάλιση των θεμελιακών αρχών της κοινωνίας. Η κατανομή λοιπόν της διοικητικής εξουσίας σε πολλαπλούς φορείς όχι μόνο δεν καταστρέφει την εξουσία της κοινωνίας, αλλά διασφαλίζει ότι οι θεμελιακές αρχές, που είναι η πηγή των νόμων που ρυθμίζουν την κοινωνία, θα εφαρμοστούν ανελλιπώς, γιατί κανένας φορέας της δεν μπορεί να την ασκήσει παρά μόνο προς όφελος του γενικού καλού, ακόμη και όταν διευθετεί ιδιαίτερα συμφέροντα. Έτσι η κοινωνική εξουσία που εκπροσωπούν οι λειτουργοί της μπορεί να είναι τεράστια, γιατί ο νόμος είναι απόλυτος, αλλά ο ίδιος ο εκπρόσωπός της παραμένει περιορισμένος και ελεγχόμενος απ' όλους τους άλλους εκπροσώπους της, ώστε οι ενέργειές του να μην αντιτίθενται προς το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, δηλαδή τις θεμελιακές αρχές. Έτσι λοιπόν η κοινωνική εξουσία στην Αμερική γίνεται τόσο πιο απόλυτη όσο πιο κατανεμημένη είναι στους διάφορους εκπροσώπους της. Το ερώτημα το οποίο συνεπώς προβάλλει είναι σε ποιό βαθμό η αμερικανική ή η ρεπουμπλικανική ιδέα περί κυριαρχίας ή περί της εξουσίας του λαού έχει για αφετηρία της μια αντίληψη της ελευθερίας η οποία ανατρέπει την ιδέα μιας απόλυτης νομιμότητας της εξουσίας, ή η αόρατη εξουσία του λαού, η οποία σε τελευταία ανάλυση ενσαρκώνεται από το Σύνταγμα (εκεί όπου το δίκαιο και η εξουσία είναι αδιαίρετα), καθιερώνει μια εξουσία η οποία τοποθετείται πάνω από την κοινωνία, δηλαδή πάνω από τη δημοκρατική διαδικασία;[367]

Το προνόμιο των Αμερικανών βρίσκεται ακριβώς σε αυτή την ιδιαίτερη αντίληψη που είχαν για την κοινωνική εξουσία ως "συμβολικά" (Howard) αδιαίρετη, γιατί δεν ανήκει σε κανένα παρά στον ίδιο το λαό, ο οποίος όμως την ασκεί δια της εφαρμογής και της προστασίας των συμφωνημένων αρχών του (βλ. το σύνταγμα) και

---

[365] βλ. σχ. Το άρθρο της KENYON, C.M., "Alexander Hamilton: Rousseau of the Right", στο *Political Science Quarterly,* LXXII, Ιούνιος 1958, σ. 158-171

[366] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ. 606 (δική μας υπογράμμιση)

[367] βλ LEFORT, "Droits de l'homme et politique", ό.π. σ.43 επ.

συνεπώς όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός των εκπροσώπων του τόσο μεγαλύτερες είναι οι εγγυήσεις ότι δεν θα παραβιάζονται οι θεμελιακές αρχές και δεν θα καταπατιούνται ατομικά δικαιώματα στην καθημερινή ζωή. Ο λαός είναι μεν παντοδύναμος, αλλά η παντοδυναμία του δεν είναι μια αυθαίρετη παντοδυναμία, αλλά ενεργεί εν ονόματι των συμφωνιών και των αρχών που διαβουλεύτηκαν οι πολίτες και οι Πολιτείες. Αυτή η αντίληψη αποκτά έμπρακτη ισχύ χάρη στις ιδιάζουσες συνθήκες της αφετηρίας της δημοκρατίας τους, που έκαναν εφικτή τη συνύπαρξη των προταγμάτων της ελευθερίας και της ισότητας, οι οποίες παντού αλλού φαίνονταν να αντιτίθενται μεταξύ τους. "Η επανάσταση στις Ηνωμένες Πολιτείες προήλθε," όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, "από μια ώριμη και μελετημένη επιθυμία ελευθερίας και όχι από ένα θολό και απροσδιόριστο ένστικτο ανεξαρτησίας. Καθόλου δεν στηρίχτηκε πάνω σε πάθη αταξίας, βάδισε, αντίθετα, με την αγάπη για την τάξη και τη νομιμότητα."[368] Αλλού, μάλιστα, ισχυρίζεται ότι αυτό που συνέβη στις αποικίες της Βόρειας Αμερικής δεν ήταν καν επανάσταση, διότι δεν παρατηρεί να έχει γίνει μια ριζοσπαστική κοινωνικοπολιτική αλλαγή. Αυτό που θαυμάζει όμως απερίφραστα, όπως αργότερα θα κάνει και η Arendt, είναι το γεγονός ότι οι Αγγλοαμερικανοί είχαν ήδη πριν την ανεξαρτησία τους την απαραίτητη παιδεία πολιτικής ελευθερίας, ώστε να μην αποδυναμώσουν την ανεξαρτησία τους με την αταξία και την παρανομία.[369] Σε αντίθεση με τους Γάλλους, είχαν ήδη αποκτήσει τη γνώση μιας περιορισμένης ελευθερίας, που χειραγωγούσε τα ένστικτα της ισότητας. Ήταν λοιπόν αυτή η γνώση περί της ελευθερίας, όπως εξηγεί η Arendt, που μετέτρεψε τον αγώνα της ανεξαρτησίας τους σ' ένα αγώνα για τη συγκρότηση ενός χώρου όπου θα κατοικεί η ελευθερία. Αυτός ο χώρος θα είναι το Σύνταγμα, ή αλλιώς η ομοσπονδιακή πολιτεία, στην οποία το Ανώτατο Δικαστήριο είναι επιφορτισμένο να ερμηνεύει τον ανώτατο νόμο, να διασφαλίζει την εφαρμογή του και να ενισχύει τη δύναμη των θεμελιακών αρχών του αμερικανικού λαού.

Στη Γαλλία, γράφει, "η δημοκρατική επανάσταση συντελέστηκε στο υλικό στρώμα της κοινωνίας, χωρίς να συμβεί, στους νόμους, στις ιδέες, στις συνήθειες και στα ήθη, η αλλαγή που ήταν αναγκαία για να καταστήσει την επανάσταση αυτή ωφέλιμη. Έχουμε έτσι τη δημοκρατία, μείον αυτά που μετριάζουν τα κουσούρια της, και αναδεικνύουν τα φυσικά της πλεονεκτήματα. Και βλέποντας ήδη τα κακά που κουβαλά μαζί της εξακολουθούμε να αγνοούμε ακόμη τα αγαθά που μπορεί να δώσει."[370] Αυτό που θα κυριαρχήσει στο γαλλικό σκηνικό δεν είναι μόνο η υπερβολική και επικίνδυνη αγάπη της ισότητας που οδηγεί στον συγκεντρωτισμό και την ισοπέδωση, σύμπτωμα που θα συναντήσει και στην αμερικανική δημοκρατία. Είναι επίσης και η αναρχία που προκαλεί το ανεξέλεγκτο πνεύμα της ελευθερίας, που είναι προϊόν του επαναστατικού αγώνα, της σύγκρουσης των δύο αρχών, της αριστοκρατικής και της δημοκρατικής.[371] Η ανεξέλεγκτη ελευθερία θα κάνει δύσκολη εάν όχι αδύνατη την καθοδήγηση της δημοκρατίας και τον περιορισμό της αταξίας που οι ίδιες οι επαναστατικές συνήθειες ελλοχεύουν. "Απέκτησα," γράφει ο Τοκβίλ, "πολλή εμπειρία (για να γνωρίζω) ότι, εάν μια επανάσταση μπορεί να θεμελιώσει την ελευθερία σε μια χώρα, περισσότερες επαναστάσεις που διαδέχονται η μια την άλλη κάνουν για πολύ καιρό κάθε ελευθερία αδύνατη."[372] Η ελευθερία, κατά τον Τοκβίλ, χρειάζεται σταθερότη-

---

[368] ΔΑ σ.98
[369] ARENDT, *On Revolution*, κφ. "The Meaning of Revolution", σ. 28-35
[370] ΔΑ σ.45
[371] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.55
[372] *Souvenirs*, σ.87

τα, κοινωνική συνοχή, ώστε οι άνθρωποι να απομακρυνθούν από το πνεύμα της ακραίας αμφισβήτησης και να ασχοληθούν με τις υποθέσεις της κοινωνίας, μακριά από τις ακραίες ιδέες μιας φανταστικής κοινωνίας, μιας ακραίας δημοκρατίας (pure démocratie). Αν και αναγνωρίζει ότι κάποιες εξαιρετικές συνθήκες έκαναν την επανάσταση απαραίτητη στη Γαλλία, για να θεμελιωθεί η ελευθερία, τα επαναστατικά πάθη, η μονιμότητα της αμφισβήτησης, η υπερβολική ελευθερία του πνεύματος, διαιωνίζουν την κοινωνική σύγκρουση, την αταξία, που είναι ολέθρια για την δημοκρατία. Γι' αυτό λοιπόν η καθιέρωση της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης στη Γαλλία οδήγησε στον ακραίο διοικητικό και κυβερνητικό συγκεντρωτισμό, ενώ στην Αμερική δεν χρειάστηκε το διοικητικό συγκεντρωτισμό για να καθιερώσει τον κυβερνητικό συγκεντρωτισμό, την κοινωνική συνοχή, την ενότητα του έθνους.

Οι Αγγλοαμερικανοί, έχοντας ήδη συγκροτηθεί σε "πολιτικά σώματα (civil bodies politik)" ή σε "πολιτικές κοινωνίες,"[373] στην "κοινοτική δημοκρατία" κατά τον Τοκβίλ, δεν χρειάστηκαν να επαναπροσδιορίσουν τις βασικές αρχές της κοινωνίας τους, αντίθετα, η ελευθερία τους προερχόταν από την κοινοτική εμπειρία τους, "τα συνυποσχετικά και τις συμφωνίες" που διαβουλεύτηκαν και τα οποία ήταν ο "θεμελιακός Νόμος"[374] της νέας κυβέρνησης που θα συσταθεί. Ανατρέποντας την κυριαρχία της μητρόπολης, η κοινωνία όχι μόνο δεν βρέθηκε σε κατάσταση αναρχίας, γιατί ήδη γνώριζε τα δικαιώματα που αντλούσε από το θεμελιακό νόμο, αλλά αντίθετα γνώριζε επίσης ότι πρώτος στόχος της ήταν να επινοήσει τέτοιες πολιτικές μορφές που θα διασφάλιζαν τις θεμελιακές αρχές της κοινωνίας -- την προστασία της ζωής, της ελευθερίας και της αναζήτησης της ευτυχίας. Γι' αυτό, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, στις Ηνωμένες Πολιτείες "δεν ισχυρίστηκαν ποτέ ότι ο άνθρωπος, σε μια ελεύθερη χώρα, έχει το δικαίωμα να κάνει ό,τι θέλει." Αντίθετα, γνώριζαν πως ο μόνος τρόπος να εξασφαλίσουν μια κυβέρνηση που θα ήταν δίκαιη και θα ενεργούσε μόνο προς όφελος του γενικού καλού ήταν ο ατομικός αυτοπεριορισμός. Ο Αμερικανός πολίτης αναγνωρίζει τις πολλαπλές "κοινωνικές υποχρεώσεις" που του επιβάλλονται και δεν αμφισβητεί την αρχή της κοινωνικής εξουσίας, φτάνει η άσκησή της να κατανέμεται σε πολλαπλούς φορείς, ώστε να μπορεί να υπάρχει αμοιβαίος έλεγχος μεταξύ τους. Η κοινωνική εξουσία στην Αμερική μπορεί να είναι "μεγάλη," αλλά απολαμβάνει την αποδοχή όλων των πολιτών, γιατί δεν αντιπροσωπεύει ιδιαίτερα συμφέροντα, αλλά μόνο το γενικό καλό. Ο λειτουργός της είναι "μικρός," όχι γιατί η εξουσία που αντιπροσωπεύει είναι αδύναμη, αλλά γιατί κατανέμεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε κανένα ιδιαίτερο συμφέρον να μην μπορεί να κυριαρχήσει επί του συλλογικού συμφέροντος. Είναι έτσι που στην Αμερική, καταλήγει, "η κοινωνία συνεχίζει να κινείται εύρυθμα και να παραμένει ελεύθερη."[375] Καταμερίζοντας τη διοικητική εξουσία σε πολλαπλούς φορείς οι Αμερικανοί εξασφαλίζουν τη σωστή λειτουργία της απ' άκρου εις άκρον δια των τοπικών εκπροσώπων του λαού, αναγνωρίζοντας τα όρια των ιδιαίτερων συμφερόντων και καθορίζοντας τις δικαιοδοσίες της κυβέρνησης.[376]

---

[373] ARENDT, *On Revolution*, σ. 168

[374] ό.π. σ. 177

[375] ΔΑ σ.98

[376] *The Federalist Papers,* ο Madison εξηγεί, στο αρ. 51, "Η φιλοδοξία θα πρέπει να εξουδετερώνει τη φιλοδοξία" - αυτό ισχύει για τα συμφέροντα και για την κυβέρνηση, εφόσον αυτή εκπηγάζει από την αντιπροσωπευτική βούληση - τα πλειοψηφικά συμφέροντα σ. 322 επ. Εδώ ο Madison διατυπώνει άλλη μια φορά τη γνωστή ρήση του Montesquieu, ο οποίος έγραφε ότι κάθε εξουσία τείνει προς την κατάργηση της ελευθερίας, στο βαθμό που όποιος έχει εξουσία, ωθείται στη κατάχρησή της, έως ότου συνα-

Στην Αμερική, εξηγεί στη συνέχεια, ο νόμος ομιλεί την πιο "απόλυτη γλώσσα" απ' οπουδήποτε αλλού, αλλά "το δικαίωμα εφαρμογής του νόμου αυτού (...) είναι διαιρεμένο" όσο πουθενά αλλού. Έτσι η διοικητική εξουσία "δεν προσφέρει στη σύστασή της τίποτα το συγκεντρωτικό ή το ιεραρχικό. Εκεί οφείλεται το ότι δεν την αντιλαμβάνεσαι καθόλου. Η εξουσία υπάρχει, αλλά δεν ξέρεις πού να βρεις τον εκπρόσωπό της."[377] Ο νόμος ως προστάτης των θεμελιακών αρχών της κοινωνίας -- του Συντάγματος -- είναι αναμφισβήτητος. Η διοικητική εξουσία ως εξουσία που διεκπεραιώνει τη σωστή λειτουργία της κοινωνίας σύμφωνα με το νόμο είναι μια εξουσία που δεν εκπροσωπεί κανέναν συγκεκριμένα, γιατί είναι η εξουσία της κοινωνίας, η οποία στην Αμερική, σε αντίθεση με την Ευρώπη, διαχέεται σε όλη την κοινωνία, ώστε να υπάρχει ένας αμοιβαίος έλεγχος και μια εξισορρόπηση της δύναμής της. Με άλλα λόγια, οι λειτουργοί της δεν μπορούν να εκπροσωπήσουν κανένα ιδιαίτερο συμφέρον που αντιτίθεται στο γενικό συμφέρον και κανένας λειτουργός δεν μπορεί να είναι κατώτερος ή ανώτερος των άλλων, γιατί όλοι υποτάσσονται στο γενικό συμφέρον.

Κάθε κοινοτικός λειτουργός στην Αμερική, εξηγεί ο Τοκβίλ, γνωρίζει τον "κύκλο δράσης" που χαράζει ο νόμος με προσοχή και είναι "παντοδύναμος στην εκπλήρωση των καθηκόντων της θέσης τους." Στην κοινότητα δεν υπάρχει ιεραρχία ούτε αλληλεξάρτηση ανάμεσα στους λειτουργούς της. Κανένας αντιπρόσωπος της κεντρικής κυβέρνησης δεν επιβάλλει γενικές ρυθμίσεις στους λειτουργούς της κοινότητας ή της κομητείας. Αυτή η σχεδόν πλήρης αποκέντρωση που παρατηρεί στην Αμερική, τον κάνει να διερωτηθεί: "Πώς καταφέρνουν λοιπόν να οδηγούν την κοινωνία πάνω σ' ένα σχεδόν ομοιόμορφο πλάνο; Πώς επιτυγχάνεται η υπακοή των κομητειών και των ιθυνόντων τους, των κοινοτήτων και των υπαλλήλων τους;"[378] Όπως είδαμε παραπάνω, ο νόμος στην Αμερική ομιλεί την πιο απόλυτη γλώσσα. Στις Πολιτείες της Νέας Αγγλίας, που αποτελούν το πρότυπο του αμερικάνικου μοντέλου μιας δημοκρατούμενης Πολιτείας, κατά τον Τοκβίλ, "ο νομοθέτης διεισδύει (...) μέσα στην ίδια τη διοίκηση. Ο νόμος κατεβαίνει σε μικρολεπτομέρειες και ταυτόχρονα καθορίζει τις αρχές και τα μέσα εφαρμογής τους, περικλείνει έτσι τα δευτερεύοντα σώματα και τους διοικούντες τους σε ένα πλήθος στενών και αυστηρά καθορισμένων υποχρεώσεων." Στο βαθμό λοιπόν που "τα δευτερεύοντα σώματα και όλοι οι υπάλληλοι συμμορφώνονται με το νόμο, η κοινωνία οδεύει με ομοιόμορφο τρόπο σε όλα της τα μέρη." Αλλά ο Τοκβίλ διερωτάται αμέσως, "πώς μπορούν να εξαναγκαστούν" να συμμορφωθούν με το νόμο;[379] Δεν θα δυσκολευτεί να βρει απάντηση στον προβληματισμό του και να μας υπενθυμίσει πως οι Αμερικανοί συνδέουν το ατομικό με το γενικό συμφέρον και πως οι ιδιώτες μετατρέπονται σε φύλακες των νόμων, γιατί αναγνωρίζουν ότι έτσι προστατεύουν τα δικά τους συμφέροντα. Η μεγάλη αρχή της νομοθεσίας των Ηνωμένων Πολιτειών, εξηγεί, είναι να "επικαλείται κυρίως το ατομικό συμφέρον" και γι' αυτό μπορεί να επαναπαυτεί "στο προσωπικό συμφέρον για την τήρη-

---

ντήσει περιορισμούς. "Για να μην είναι δυνατή η κατάχρηση της εξουσίας," γράφει, "πρέπει να διαταχθούν έτσι τα πράγματα, ώστε η εξουσία να περιορίζει την εξουσία." *L 'Esprit des Lois,* σ. 162-3 Πάνω σ' αυτό το θεώρημα ο Montesquieu υποστηρίζει την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, την οποία οι Ιδρυτικοί Πατέρες υιοθετούν, αναπτύσσοντας ένα σύστημα ελέγχων και ισορροπιών της εξουσίας, για να καταπολεμήσουν το πρόβλημα υπερίσχυσης ενός οργάνου της κυβέρνησης έναντι των άλλων. Η δικαστική εξουσία όμως, ειδικά το Ανώτατο Δικαστήριο, είναι, όπως θα δούμε, μια ανώτατη εξουσία.

[377] ΔΑ σ.98

[378] ό.π., σ.99

[379] ό.π.

ση των νόμων." Οι Αμερικανοί, έχοντας εξασφαλίσει μια *σχεδόν πλήρη ισότητα*, γιατί δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στις επιταγές της αριστοκρατίας -- της ανισότητας -- και αυτές της δημοκρατίας -- της ισότητας -- μπόρεσαν, μετά την ανεξαρτησία τους, να εφαρμόσουν την αρχή, όπως γράφει ο Τοκβίλ, "ότι ο καθένας είναι ο καλύτερος κριτής αυτού που τον αφορά κι εκείνος που πιο πολύ από κάθε άλλον είναι σε θέση να φροντίσει για τις προσωπικές του ανάγκες. Η κοινότητα λοιπόν και η κομητεία είναι επιφορτισμένες με τη μέριμνα για τα ειδικά τους συμφέροντα. Το κράτος κυβερνά και δεν διοικεί."[380] Όσο λοιπόν οι θεμελιακές αρχές του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης δεν αμφισβητούνται, γιατί υπάρχει μια *ταύτιση ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό συμφέρον*, η *νομιμοφροσύνη* και η κοινωνική συνοχή θα είναι φυσική συνέπεια της συνύπαρξης των ανθρώπων, των ελευθέρων και των ίσων.

Αν όμως ο Τοκβίλ υποστηρίζει με πάθος τη διοικητική αποκέντρωση, αυτό σε καμία περίπτωση δεν τον οδηγεί να υποβαθμίσει την ανάγκη, όπως πιστεύει, ενός κυβερνητικού συγκεντρωτισμού, ο οποίος επιμελείται τα γενικά συμφέροντα του έθνους. Είναι τέτοια η πεποίθησή του γι' αυτό, ώστε να μην επανέρχεται ούτε για μια στιγμή στο γεγονός ότι λίγες σελίδες πριν είχε διατυπώσει ότι αυτές οι δύο εξουσίες είναι ανταγωνιστικές και ότι μια ενεργητική και ισχυρή κυβέρνηση πάντοτε καταπολεμά τους κοινοτικούς θεσμούς της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας.[381] Είναι πεπεισμένος μάλιστα ότι "η ισχυρή κυβερνητική συγκέντρωση" είναι απαραίτητη για τη *διεκπεραίωση των εθνικών συμφερόντων*. Η *απουσία* της θέτει σε κίνδυνο την επιβίωση και την ευημερία ενός έθνους. Όταν όμως η διοικητική συγκέντρωση σμίγει με την κυβερνητική συγκέντρωση, εξηγεί, "εθίζει τους ανθρώπους στο να κάνουν πλήρη και συνεχή αφαίρεση της θέλησής τους, στο να υπακούουν (...) κάθε μέρα και στα πάντα (...) τους αδράχνει απ' τις συνήθειές τους, τους απομονώνει και τους πιάνει κατόπιν έναν-έναν μέσα στην κοινή μάζα."[382] Η διοικητική συγκέντρωση, συνεπώς, "απονευρώνει τους λαούς (...) γιατί τείνει ακατάπαυστα να μειώσει (...) το πνεύμα του πολίτη." Γι' αυτό είναι αντίθετη στην ελεύθερη συμβολή των πολιτών στην προστασία και προώθηση του εθνικού συμφέροντος, εφόσον καλλιεργεί την εξατομίκευση, την ιδιώτευση και την ισοπέδωση, τα οποία αντιστρατεύονται το πνεύμα του πολίτη και του γενικού καλού. Κάθε έθνος, πιστεύει ο Τοκβίλ, για να πραγματοποιήσει τις εθνικές επιχειρήσεις του, χρειάζεται τη συμβολή των πολιτών, αλλιώς παραμένει αδύναμο και ανίκανο να προστατέψει την εθνική του υπόσταση. Είναι συνεπώς αναγκαίο να δημιουργηθεί, ανάμεσα στο εθνικό συμφέρον και τα ιδιαίτερα συμφέροντα των πολιτών, ένας σύνδεσμος που υπερβαίνει το διαχωρισμό ανάμεσα στο άτομο και την κυβέρνηση, η οποία, ενώ αναγνωρίζει την ελευθερία κάθε ατόμου να κρίνει τί είναι καλύτερο σε ό,τι δεν αφορά παρά τον εαυτό του και να φροντίζει το ίδιο γι' αυτό, μπορεί να καλέσει την ελεύθερη συνδρομή προς όφελος του γενικού καλού.[383] Το μέσο το οποίο φαίνεται κατά τον Τοκβίλ το πιο κατάλληλο να διατηρηθεί και να καλλιεργηθεί το πνεύμα του πολίτη, του ατόμου που συμμετέχει και συμβάλλει στην πραγμάτωση των γενικών ή εθνικών υποθέσεων, είναι η συμμετοχή του στις γενικές υποθέσεις που τον αφορούν καθημερινά και άμεσα διά της διοικητικής αποκέντρωσης. Στην Αμερική, η συμμετοχή στη διοίκηση μπορεί κατά ένα παράδοξο τρόπο να

[380] ό.π., σ.105
[381] ό.π.,σ.89-90
[382] ό.π.,σ.108-9
[383] ό.π.,σ.112

εμφανιστεί ως έκφανση της πολιτικής ελευθερίας που υπάρχει, λόγω της πίστης του αμερικανικού λαού ότι διαβουλεύτηκε τις θεμελιακές αρχές βάσει των οποίων ρυθμίζονται οι ειδικές και οι γενικές υποθέσεις της κοινωνίας και κατά συνέπεια θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί πως πράγματι δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία και το κράτος. Σε μια κοινωνία όμως όπως η γαλλική, όπου οι αρχές της πολιτικής κοινωνίας παραμένουν υπό μια ατελέστατη αμφισβήτηση όσο η ίδια η κοινωνία δεν σταματά να καλωσορίζει τις διεκδικήσεις που προβάλλουν μέσα από τη συνύπαρξη των ανθρώπων, η πρόφαση ότι η διοικητική αποκέντρωση επιτρέπει στους πολίτες να αποκτήσουν μια ελεύθερη παιδεία της αρετής και της δημόσιας ευτυχίας γίνεται δύσκολα αποδεκτή.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, "η κυβερνητική συγκέντρωση υπάρχει στο ύψιστο σημείο," γράφει ο Τοκβίλ, την ίδια στιγμή όμως οι Αμερικανοί "έχουν σχεδόν πλήρως απομονώσει τη διοίκηση από την κυβέρνηση."[384] Αυτό που ο Τοκβίλ αποκαλεί εδώ διοικητική αποκέντρωση δεν διαφέρει σε τίποτα με την ιδέα της κοινοτικής ελευθερίας και ανεξαρτησίας που ήδη συναντήσαμε. Είναι η αγγλική παράδοση της *τοπικής αυτοδιοίκησης*, η οποία στην Αμερική πραγματώνεται μέσα από τη γενική συμφωνία της κοινωνίας για τις θεμελιακές της αρχές, συμφωνία που της επιτρέπει να ταυτίσει το ατομικό με το γενικό συμφέρον. Στην επιφάνεια, εξηγεί παρακάτω, φαίνεται να κυριαρχεί η αταξία και η κοινωνία μοιάζει να βρίσκεται σε κατάσταση αναρχίας. Όμως μια πιο προσεχτική εξέταση των πραγμάτων αποδεικνύει το αντίθετο.[385] Αυτό που κάνει τον αμερικανικό λαό κατάλληλο να ασκήσει μια διοικητική αποκέντρωση χωρίς περιορισμούς είναι ότι ήδη στις κοινότητες είχε αποκτήσει τη γνώση της συμμετοχής στα κοινά, είχε καλλιεργήσει το κοινοτικό πνεύμα, το πνεύμα της αυτοσυγκράτησης. Όπως είδαμε ήδη, κατά τον Τοκβίλ, η κοινοτική ανεξαρτησία είναι το καλύτερο σχολείο της ελευθερίας. Ένας λαός για να καθιερώσει ακίνδυνα τη διοικητική αποκέντρωση πρέπει πρώτα να την έχει διδαχθεί, αλλιώς μπορεί να βρεθεί σε κατάσταση αναρχίας. Το προνόμιο των Αμερικανών είναι ότι ήδη είναι λαός φωτισμένος που είχε συνηθίσει να "αγρυπνεί για τα συμφέροντά του" και γι' αυτό στην Αμερική "η συλλογική δύναμη των πολιτών θα είναι πάντοτε ισχυρότερη πηγή δημιουργίας της κοινωνικής ευημερίας από την κυβερνητική εξουσία."[386] Αυτή η επαγρύπνηση περικλειόταν στα όρια των συμφωνημένων αρχών που διαφύλασσαν ατομικά συμφέροντα διά της προστασίας και της ενδυνάμωσης της ισχύος του γενικού καλού.

Εκείνο που ενθουσιάζει τον Τοκβίλ στην Αμερική είναι η καθημερινές προσπάθειες των πολιτών να δημιουργήσουν την "κοινωνική ευημερία," συστήνοντας σχολεία, τεμένη, κοινοτικούς δρόμους. Η εικόνα μας άγριας αλλά ρωμαλέας δύναμης που εκπέμπουν οι κινήσεις και προσπάθειές τους χαρακτηρίζει μια κοινωνία όπου συναντά κανείς δημόσιες αρετές, πολίτες και όχι υπηκόους. Γι' αυτό, εξηγεί πς, παρά τις όποιες ατέλειες προβάλλει μια χώρα που απολαμβάνει τη διοικητική αποκέντρωση, "*τα πολιτικά* πλεονεκτήματα που αντλούν οι Αμερικανοί από το σύστημα της αποκέντρωσης θα με έκαναν να εξακολουθώ να το προτιμώ από το αντίθετο."[387] Στην Αμερική, η απόλαυση των αγαθών, τα οποία εξασφαλίζουν τα θεμελιακά δικαιώματα, α-

[384] ό.π.,σ.110
[385] ό.π., σ.111
[386] ό.π.
[387] ό.π., σ.113

παιτεί τη συμμετοχή κάθε πολίτη στις γενικές υποθέσεις της κοινωνίας. Η διαδικασία πραγμάτωσης αυτών των αγαθών επανασυνδέει κάθε άτομο με την κοινωνία και αποκαλύπτει τα όρια των δικαιωμάτων του έναντι των καθηκόντων του και του γενικού καλού. Είναι έτσι που η πολιτική ελευθερία του καθενός αναγνωρίζεται μέσα από τη συνεργασία-ανταγωνισμό με τους άλλους, καταλήγοντας σ' αυτό τον κοινό παράγοντα που λέγεται εθνικό συμφέρον και με το οποίο όλοι ταυτίζονται, γιατί όλοι συνέβαλαν στη δημιουργία του. Τα πολιτικά αποτελέσματα της αποκέντρωσης που θαυμάζει ο Τοκβίλ στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι ότι η πατρίδα είναι αισθητή παντού, ότι κάθε κάτοικος "νοιάζεται για τα συμφέροντα της χώρας του όπως για τα δικά του," "καμαρώνει για τη δόξα του έθνους," "στις επιτυχίες της χώρας βλέπει το δικό του έργο και ψηλώνει," "αγάλλεται για τη γενική προκοπή που κι αυτόν το ωφελεί." Το αίσθημα που έχει για την πατρίδα του είναι "ανάλογο μ' αυτό που νιώθει για τη φαμίλια του", ενώ "το ενδιαφέρον του για το κράτος είναι κι αυτό ένα είδος εγωισμού."[388] Έτσι καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στην Αμερική, όπου ο λαός είχε ήδη αποκτήσει τις απαραίτητες γνώσεις για να αυτοδιοικείται (σεβόταν τα όρια της ελευθερίας), η διοικητική αποκέντρωση δεν εκκολάπτει την αναρχία και την αταξία. Στην Αμερική μπόρεσε να εφαρμοστεί μια ολοκληρωμένη δημοκρατία, ακριβώς επειδή η πλειοψηφία ήδη γνώριζε και ενασκούσε τα δικαιώματα και τα καθήκοντα που η κοινωνική και πολιτική κατάσταση απελευθέρωνε. Αντίθετα, στη Γαλλία, όπου ο λαός δεν είχε καμία προπαίδεια της ελευθερίας, των ελεύθερων θεσμών, οι συνέπειες μιας δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης θα οδηγούσαν πιο εύκολα προς την απόλυτη εξουσία του ενός απ' ό,τι στη λαϊκή κυριαρχία. Στη Γαλλία, όπως γράφει ο ίδιος, εξαρτάται από τους νόμους και όχι από τις συνήθειες "να αφυπνίσουν και να κατευθύνουν το θολό αυτό ένστικτο της πατρίδας,[389] ένστικτο το οποίο ο Τοκβίλ ταυτίζει με το ένστικτο της δημόσιας αρετής, με το πνεύμα του πολίτη. Εντούτοις, αναγνωρίζει στην ίδια σελίδα ότι ο πατριωτισμός και η θρησκεία είναι οριακά στοιχεία συνένωσης των ατόμων. "Δεν μπορεί να υπάρξει," γράφει, "ποτέ δύναμη αληθινή ανάμεσα στους ανθρώπους έξω από την ελεύθερη συνδρομή των θελήσεων. Όμως στον κόσμο μόνο ο πατριωτισμός ή η θρησκεία μπορούν να κάνουν την ολότητα (universalité) των πολιτών να βαδίσει προς τον ίδιο στόχο."[390] Αναγνωρίζοντας λοιπόν ότι η θρησκευτική πίστη είχε εντελώς αποδυναμωθεί (τουλάχιστον στη γηραιά ήπειρο), ο Τοκβίλ στρέφεται προς τον πατριωτισμό για την αναζωογόνηση του πνεύματος του πολίτη, κάτι που προκαλεί την έντονη κριτική το J.S.Mill, αιτία της εκτεταμένης διάστασης που σταμάτησε οποιαδήποτε επικοινωνία ανάμεσά τους για περίπου μια δεκαετία παρά τη στενή τους φιλία.[391] Ο Τοκβίλ επανέρχεται, όπως θα δούμε, στη θρησκευτική πίστη ως άλλο μέσο αναζωογόνησης του πνεύματος του πολίτη, επηρεασμένος από την επιρροή που θεωρούσε πως διατηρούσε η θρησκεία στην αμερικανική δημοκρατική πολιτεία, συνδέοντας τα καθήκοντα με τα δικαιώματα και διασφαλίζοντας διάρκεια και τη σταθερότητά της.

Αυτή η συναίνεση του ιδιωτικού και του γενικού συμφέροντος που καλλιεργείται στην Αμερική, και από την οποία εκπορεύεται η αποκέντρωση της διοίκησης, προϋποθέτει δύο πράγματα τα οποία στην Ευρώπη δεν ήταν μόνο ανέφικτα, αλλά ή-

---

[388] ό.π.,σ.114

[389] ό.π.

[390] ό.π.

[391] βλ. σχ. HUMBERGER, J, "Mill and Tocqueville on Liberty", στο *James and John Stuart Mill Papers of the centenary conference*, eds, J.M. Robson & M. Laine, University of Toronto Press, 1976.

ταν αντίθετα με την ίδια την ιδέα της δημοκρατίας. Προϋποθέτει, πρώτον, αυτό που η Arendt αποκαλεί *αμοιβαίο αυτοπεριορισμό* των κοινωνών, που σημαίνει, δεύτερον, ότι όλοι εισέρχονται στη συμφωνία υπό ίσους όρους, και ότι οι θεμελιακές αρχές της κοινωνίας εξασφαλίζουν πως αυτοί οι όροι δεν ανατρέπονται. Είναι μόνο έτσι που, στην Αμερική, η συνεργασία-ανταγωνισμός ανάμεσα σε διαφορετικά συμφέροντα δεν αποβαίνει σε ανεπίλυτες αντιθέσεις, οι οποίες θα τάρασσαν την κοινωνία συθέμελα. Η σχεδόν "πλήρης ισότητα" των συνθηκών που απολάμβαναν ακόμη οι Αμερικανοί, όταν τους επισκέφθηκε ο Τοκβίλ, συνέτειναν στην προστασία των θεμελιακών αρχών τους. Όπως εξηγεί ο Samuel Huntington, η προσκόλληση των Αμερικανών στο θεμελιακό νόμο, [η μη νεωτερική άποψη ότι η εξουσία δεν βρίσκεται στους ανθρώπους, αλλά στον αναντίρρητο νόμο], και η διάδοση της εξουσίας απ' άκρου εις άκρον στην κοινωνία πάνε πάντα μαζί και προϋποθέτουν την κοινωνική αρμονία. Η άρνηση του συγκεντρωτισμού της εξουσίας, αυτό που τους επέτρεψε να αφήσουν την κυριαρχία να διαχέεται, ήταν ότι η κοινωνική σύγκρουση παρέμενε μηδαμινή.[392] Οι Ιδρυτικοί Πατέρες κατάλαβαν όμως ότι, "αργά ή γρήγορα," όπως έγραφε ο Jefferson, "το απόθεμα γης θα εξαντληθεί και η εξάπλωση της αρετής δεν θα συμβαδίζει με την πρόοδο του εμπορίου. Όταν φθάσουμε σε αυτό το σημείο, η διαδικασία της διαφθοράς θα αναλάβει. Οι άνθρωποι θα γίνουν εξαρτημένοι ο ένας από τον άλλο και από μια κυβέρνηση σε μια αγοραία οικονομία (...) Όταν οι τρόποι έχουν εκφυλλιστεί, ούτε το Σύνταγμα δεν μπορεί να υπολογίζεται. Ακόμη και στην Αμερική, η πολιτεία αντιμετωπίζει το δικό της οριστικό τέλος, όπως αυτό της αρετής της, στο διάστημα και στο χρόνο."[393] Για να προλάβουν αυτή την έκβαση, επινόησαν ένα σύστημα διακυβέρνησης όπου το γενικό καλό και η δικαιοσύνη θα εξαγνίζονται από οποιαδήποτε επήρεια κοινωνικών συμφερόντων. Όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, στην Αμερική ο δημόσιος υπάλληλος αντιπροσωπεύει αποκλειστικά το δίκαιο, συνεπώς "στην Αμερική ο άνθρωπος δεν υπακούει ποτέ στον άνθρωπο αλλά στη δικαιοσύνη ή στο νόμο."[394] Αυτή η *παντοδυναμία* του νόμου και της δικαιοσύνης στην Αμερική προέρχεται από το γεγονός ότι δεν υφίστανται, ή πιο σωστά, εμφανίζονται ως να μην υφίστανται καμία ταύτιση με την κοινωνία (κοινωνικά συμφέροντα), γιατί προστατεύουν τις θεμελιακές αρχές της. Θα εξετάσουμε στις επόμενες σελίδες τη δύναμη που απορρέει από τη δικαστική εξουσία, ειδικά το Ανώτατο Δικαστήριο, στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης από το Σύνταγμα, ως θεμελιακό νόμο του τόπου, που αποτελεί ένα από τα βασικά εχέγγυα της διατήρησης μιας φιλειρηνικής δημοκρατικής πολιτείας.

---

[392] HUNTINGTON, S., "Political Modernization: America vs. Europe" στο *State and Society, A reader in comparative political sociology,* ed. R. Bendix, Little Brown & Comp., Boston, 1968, σ. 174, 178, 191

[393] POCOCK, *The Machiavellian moment*, σ. 541

[394] ΔΑ σ.114

2. Η παντοδυναμία της δικαστικής εξουσίας

Οι δύο ακρογωνιαίοι λίθοι του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης είναι το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα, το οποίο λειτουργεί ως θεμελιακός νόμος -- ως ο νόμος των νόμων -- και η παντοδυναμία της δικαστικής εξουσίας, ειδικά των ομοσπονδιακών δικαστηρίων και του Ανώτατου Δικαστηρίου, η οποία προέρχεται από τη δυνατότητά τους να ερμηνεύουν ως αντισυνταγματικούς νόμους που θεσπίστηκαν από εκλεγμένα νομοθετικά σώματα. Οι Αμερικανοί δικαστές, εξηγεί ο Τοκβίλ, υπηρετούν ως διαιτητές νομικών αντιδικιών, αποφαίνονται "επί ειδικών περιπτώσεων και όχι επί γενικών αρχών" και, τέλος, δεν μπορούν να δράσουν παρά μόνο όταν γίνεται προσφυγή στη δικαιοσύνη. Έως αυτό το σημείο, όπως και παντού αλλού, δεν έχουν οποιαδήποτε πολιτική εξουσία. Πέρα όμως από αυτές τις δικαιοδοσίες περιβάλλονται από "μια τεράστια πολιτική εξουσία," γιατί έχουν "δικαίωμα να θεμελιώσουν τις ετυμηγορίες τους περισσότερο πάνω στο *σύνταγμα* και λιγότερο πάνω στους *νόμους*. Μ' άλλα λόγια, τους επέτρεψαν να μην εφαρμόζουν τους νόμους που θα τους φαίνονταν αντισυνταγματικοί."[395] Η ισχύς ενός νόμου δεν είναι συνέπεια της πολιτικής διαδικασίας, της συνύπαρξης των ανθρώπων, αλλά επαφίεται στην κρίση ενός δικαστή να αποφασίσει για τη συνταγματικότητά του. Μια παρόμοια αρχή, εξηγεί στα Προσχέδιά του ο Τοκβίλ, που καθιστά τους δικαστές κριτές της συνταγματικότητας των νόμων "δεν μπορεί να βαδίσει παρά μόνο εκεί όπου αναγνωρίζεται το δόγμα ενός Συντάγματος ανώτερου απ' όλες τις εξουσίες, οι οποίες προέρχονται από αυτό."[396] Για να καταλάβει λοιπόν κανείς την εξουσία του δικαστικού σώματος, πρέπει να εξετάσει τις αρχές πάνω στις οποίες στηρίζονται τα συντάγματα των Πολιτειών, αλλά, πολύ περισσότερο, το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα.

Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα ενσαρκώνει τις συμφωνίες και τις αρχές που διαβουλεύτηκαν οι Πολιτείες στο Ομοσπονδιακό Συνέδριο το 1787, οι οποίες επικυρώθηκαν και εφαρμόστηκαν από τις περισσότερες Πολιτείες το 1788, ώστε να θεσπιστεί ο διαχωρισμός ανάμεσα σε συμφέροντα που ανήκουν στη δικαιοδοσία κάθε Πολιτείας και αυτά που είναι γενικά ή εθνικά και ανήκουν στην αποκλειστική δικαιοδοσία των ομοσπονδιακών οργάνων. Το αμερικανικό Σύνταγμα είναι συνεπώς "ο θεμελιακός νόμος" της αμερικανικής κοινωνίας, "σύμφωνα με τον οποίο οι δικαστές πρέπει να εκτιμήσουν τους θετικούς νόμους που προέρχονται από τα πολιτικά συμβούλια," τα νομοθετικά σώματα κάθε Πολιτείας. Σε περίπτωση διαφωνίας, δεν θα μπορούσε να υπερισχύσει παρά μόνο το Σύνταγμα, γιατί αυτό και μόνο "αντιπροσω-πεύει τη θέληση του λαού, έτσι όπως εκφράστηκε στα πλαίσια των συνεδρίων που συστάθηκαν" με σκοπό να διατυπώσουν από κοινού τις αρχές της συνύπαρξης τους, της ομοσπονδιοποιήσης των Πολιτειών. Η βούληση του λαού που ενσαρκώνει το Σύνταγμα αντιπροσωπεύει την κοινωνική εξουσία, υπερβαίνοντας κάθε ιδιαίτερο ή κοινωνικό συμφέρον, δηλαδή, είναι "ξεχωριστή από την εκδήλωσή της ως η ιδιαίτερη λαϊκή βούληση που εκφράζεται στην εκλογή των αντιπροσώπων των πολιτικών συμβουλίων."[397] Η συνταγματική παντοδυναμία θεμελιώνεται στο διαχωρισμό ανάμεσα στην κοινωνία ως εκφραστή ανταγωνιστικών συμφερόντων και την πολιτική της αρχή, είτε αυτή εκφράζεται από το ίδιο το Σύνταγμα είτε από τα παράγωγά του, τις διάφορες εξουσίες της κυβέρνησης. "Το σύνταγμα," όπως εξηγεί ο Gordon Wood, "αντιπρο-

---

[395] ΔΑ σ.123

[396] Προσχέδια Yale, CV, h, Τετράδα 5, 39, LAMBERTI, *Tocqueville et les deux Démocraties*, σ. 118

[397] HOWARD, *Naissance de la pensée politique américaine*, σ. 301

σώπευε συγχρόνως το αποκορύφωμα και το φινάλε του αμερικανικού διαφωτισμού, το τέλος στην πίστη ότι η ατελείωτη ποικιλία και πολυπλοκότητα της κοινωνίας θα μπορούσε να περιοριστεί σ' ένα απλό και αρμονικό σύστημα."[398] Με άλλα λόγια, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ομοσπονδιακή συνένωση των Πολιτειών και η σύνταξη του Ομοσπονδιακού Συντάγματος ήταν η πραγματική πράξη της αμερικανικής επανάστασης, "η θεμελίωση της ελευθερίας,"[399] όπου βλέπουμε μια ρήξη και μια συνέχεια με τη ρεπουμπλικανική παράδοση. Μια ρήξη που θα καθιερώσει την ατομική ελευθερία και μια συνέχεια που θα θεσπίσει τη συναίνεση ανάμεσα στο ατομικό και το γενικό συμφέρον.

Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα στην Αμερική είναι "ένας νόμος προγενέστερος όλων των άλλων," όπως γράφει ο Τοκβίλ, είναι "ο πρώτος των νόμων και δεν μπορεί να τροποποιηθεί με άλλο νόμο.(...) ούτε μπορεί να τροποποιηθεί από τις συνήθεις εξουσίες της κοινωνίας (...) Αποτελεί ένα έργο ξεχωριστό, που, εκφράζοντας τη θέληση *ολόκληρου του λαού*, είναι υποχρεωτικό για τους νομοθέτες όπως και για τους απλούς πολίτες, αλλά που μπορεί να αλλάξει με τη θέληση του λαού, σύμφωνα με τους τύπους που έχουν καθιερωθεί και στις περιπτώσεις που προβλέπονται."[400] Το σύνταγμα ενσωματώνει τους κρίκους που συνδέουν τις αποικίες, τη συγκρότησή τους σε αυτοδιοικούμενες πολιτικές κοινωνίες έως την εγκαθίδρυση της Ένωσης και τη σύνταξη του Ομοσπονδιακού Συντάγματος. Οι αγγλοαμερικανικές κοινότητες, τα αυτοκυβερνώμενα πολιτικά σώματα που συγκροτήθηκαν σύμφωνα με τα συμβόλαια και τις συμφωνίες που διαβουλεύτηκαν από κοινού τα μέλη τους, απόχτησαν "συντακτική εξουσία," ακολουθώντας την παράδοση των αγγλικών άγραφων κανόνων δικαίου (Common Law), δηλαδή δίνοντας στα συμβόλαιά τους και τις συμφωνίες τους τη δύναμη ενός "θεμελιακού νόμου." Αυτός ο θεμελιακός νόμος που επέτρεψε στις κοινότητες να αμφισβητήσουν και να αντισταθούν στην αγγλική αρχή (authority) είναι αυτή η πηγή από την οποία, όπως μας λέει ο Madison, το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα αντλεί την ύπαρξή του ως αρχή, ως θεμελιακός νόμος. Η πηγή της εξουσίας του είναι οι συμφωνίες και τα συμβόλαια που έγιναν στις κοινότητες. Γι' αυτό ο νόμος των νόμων ενσωματώνει την κυριαρχία του λαού και αντλεί την παντοδυναμία του από τον ίδιο το λαό. Η ελευθερία που οδηγεί στην επινόηση αυτής της νέας εξουσίας είναι η ελευθερία που απολάμβαναν οι Αγγλοαμερικανοί στις κοινότητές τους. Το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα ενσαρκώνει συνεπώς την κοινωνική εξουσία που βρίσκεται παντού και πουθενά, αλλά σύμφωνα με την οποία η δικαστική εξουσία κρίνει τη συνταγματικότητα νόμων οι οποίοι προήλθαν από νομοθετικά σώματα που εκπροσωπούν μερικά συμφέροντα.[401]

Ένα σύνταγμα που είναι ο θεμελιακός νόμος δεν είναι δυνατόν να τροποποιηθεί από ένα νόμο παρά μόνο από την ίδια την κοινωνική εξουσία, τον ίδιο το λαό, ο οποίος είναι η μοναδική πηγή της "συντακτικής εξουσίας (pouvoir constituant)," των θεμελιακών αρχών της κοινωνίας. Τα ομοσπονδιακά όργανα του λαού, οι ομοσπονδιακές αρχές, αντλούν τη νομιμότητά τους από τις θεμελιακές αρχές, το ίδιο το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα. Είναι η *πλήρως* "συντεταγμένη εξουσία (pouvoir constitué)" του λαού, η οποία δεν υπόκειται στην κυριαρχία της όποιας πλειοψηφίας που προκύ-

[398] WOOD, *The Creation of the American Republic*, σ. 33-34
[399] ARENDT, *On Revolution*, σ. 33-34
[400] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 273 και ΔΑ σ.124, (δική μας υπογράμμιση)
[401] ARENDT, *On Revolution*, βλ. σ. 165-6, 177-8

πτει από τις εκλογικές διαδικασίες, γιατί το αποτέλεσμά τους δεν εκφράζει την κοινωνική εξουσία, αλλά ιδιαίτερα συμφέροντα και πάθη, δηλαδή τη δημοκρατική και όχι τη ρεπουμπλικανική λαϊκή κυριαρχία. Ο λαός, όταν υπακούει στις ομοσπονδιακές αρχές, υπακούει στις αρχές που ο ίδιος θέσπισε όταν διαβουλεύτηκε τους κανόνες της συνύπαρξής του.[402] Γι' αυτό, το αμερικανικό σύνταγμα, εξηγεί ο Τοκβίλ, "όσο υπάρχει (...) είναι η πηγή όλων των εξουσιών. Σ' αυτό είναι η *κυρίαρχη δύναμη*." Είναι συνεπώς λογικό "τα δικαστήρια να υπακούουν στο σύνταγμα, κατά προτίμηση απ' όλους τους νόμους," κάτι που απορρέει από την ίδια "την ουσία της δικαστικής εξουσίας."[403] Η δικαστική εξουσία δεσμεύεται από νόμους που δεν υπόκεινται σε καμιά σχεδόν αμφισβήτηση και όχι από νόμους που είναι προϊόν νομοθετικών σωμάτων τα οποία άγονται από τη βούληση πλειοψηφιών. Το καθήκον των δικαστών συνεπώς είναι να ερμηνεύουν τη συνταγματικότητα νόμων που θεσπίστηκαν από δημοκρατικά εκλεγμένα σώματα και να προστατέψουν την αρχή του συντάγματος, την κοινωνική εξουσία, από τα δημοκρατικά πάθη. "Εάν ήταν πιο ειλικρινής ο Publius," γράφει ο Walter Berns, "θα έλεγε ότι στη δικαστική αναθεώρηση αποβλέπουμε μια *ρεπουμπλικανική* θεραπεία για τις νόσους που είναι συμπτωματικές μιας *δημοκρατικής* κυβέρνησης."[404] Η δικαστική αναθεώρηση είναι ένας βασικός μηχανισμός που επιτρέπει στην ομοσπονδιακή αρχή να περιορίζει και συχνά να ανατρέπει τις συνέπειες της δημοκρατικής διαδικασίας στις Πολιτείες, όπου η δημοκρατία, η αρχή της πλειοψηφίας, εκφράζεται πιο άμεσα, με όλες τις αντιφάσεις που αυτό συνεπάγεται. Οι Πολιτείες, σύμφωνα με τις ρεπουμπλικανικές αρχές των ιδρυτών, διατήρησαν ένα μέρος της ανεξαρτησίας τους, εφόσον δεν μεταβίβασαν όλες τις δικαιοδοσίες τους στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση, κάτι που θα τις καταστήσει μόνιμο στόχο για το Ανώτατο Δικαστήριο, εφόσον θα πρέπει κάθε φορά που επηρεάζονται από τα δημοκρατικά πάθη να τις επαναφέρει σε τάξη.

Η δικαστική αναθεώρηση δεν περιορίζεται στη ρύθμιση και στην ανατροπή αποφάσεων των νομοθετικών σωμάτων στις Πολιτείες, αλλά επεκτείνεται, όπως θα δούμε, στις ίδιες τις αποφάσεις της ομοσπονδιακής κυβέρνησης -- της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας -- όταν αυτές κρίνονται αντίθετες προς το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα. Για να καταλάβουμε καλύτερα από πού απορρέει η δύναμη του αμερικανικού συντάγματος, πρέπει να γυρίσουμε πίσω στην αγγλική παράδοση του Κοινού Δικαίου, μια παράδοση όπου η νομοθετική πράξη και ο νόμος δεν είναι ακριβώς ταυτόσημα, όπως συμβαίνει μετά τη δημοκρατική επανάσταση σε όλη σχεδόν την Ευρώπη. Όπως παρατηρεί εύστοχα ο J-C. Lamberti, η σύγχρονη ιδέα του νόμου εξελίσσεται σταδιακά μέσα από την απελευθέρωση της νομοθετικής πράξης από το θείο δίκαιο, τα ήθη, το Φυσικό Νόμο, το Κοινό Δίκαιο, με άλλα λόγια όλα αυτά που είχαν σχέση με τα ήθη, τα έθιμα και την παράδοση, δηλαδή τη δύναμη της διάρκειας και της εμπειρίας, είτε αυτό μεταφράζεται με όρους θρησκευτικούς ή κοινωνικοπολιτικούς. Οι Αγγλοαμερικανοί μετέφεραν αυτή την παράδοση στις Βρετανικές αποικίες της Βόρειας Αμερικής και την εφάρμοσαν πιστά έως την ανεξαρτησία τους από τη

---

[402] ό.π. σ. 193-4

[403] ΔΑ σ.124

[404] BERNS, W., "Does the Constitution secure these rights?", στο *How Democratic is the Constitution?,* eds. Goldwin, R.A. και Schrambra, W.A., American Enterprise for Public Policy Research, Washington, 1980 Ο Madison στο αρ. 10 του Ομοσπονδιακού γράφει "στη δικαστική αναθεώρηση αποβλέπουμε μια ρεπουμπλικανική θεραπεία στις νόσους που είναι συμπτωματικές μιας ρεπουμπλικανικής κυβέρνησης." *The Federalist Papers*, σ. 84

μητέρα πατρίδα.[405] Τα συντάγματα κάθε Πολιτείας και αργότερα το ίδιο το ομοσπονδιακό σύνταγμα συντάχθηκαν σύμφωνα με την παράδοση της διάρκειας και της εμπειρίας, δηλαδή τις αρχές της συνέχειας και της επέκτασης, ποτέ όμως της αλλαγής.

Η ιδιαίτερη εξουσία των αμερικανικών συνταγμάτων, κατά τον Τοκβίλ, ειδικά όμως του Ομοσπονδιακού Συντάγματος, το οποίο είναι η ανώτατη αρχή, "ο πρώτος των νόμων," που δεσμεύει όλα τα συντάγματα των Πολιτειών, εξηγεί την εξέχουσα θέση και τα δικαιώματα που κατέχει το δικαστικό σώμα στην Αμερική, σε αντίθεση με τη Γαλλία και την Αγγλία. "Στη Γαλλία," γράφει, "το σύνταγμα είναι επίσης ο πρώτος των νόμων και οι δικαστές έχουν το ίδιο δικαίωμα να τον πάρουν ως βάση των ετυμηγοριών τους. Ασκώντας όμως αυτό το δικαίωμα δεν μπορούν να μην καταπατήσουν ένα άλλο ακόμη ιερότερο από το δικό τους: αυτό της κοινωνίας εν ονόματι της οποίας δρούν. Εδώ ο συνήθης λόγος οφείλει να υποχωρήσει ενώπιον του κρατικού λόγου (raison d'Etat)." Στην Αμερική, όπου ο λαός μπορεί πάντα, τροποποιώντας το σύνταγμά του, να εξαναγκάσει τους δικαστές στην υπακοή, δεν φοβούνται ένα παρόμοιο κίνδυνο. "Στο σημείο αυτό," εξηγεί ο Τοκβίλ, "η πολιτική και η λογική εναρμονίζονται και ο λαός όπως και ο δικαστής διατηρούν εξίσου τα προνόμιά τους."[406] Κατά την κοινή λογική, ένας δικαστής θα έπρεπε να στηρίζει τις αποφάσεις του στον πρώτο των νόμων. Εντούτοις, στη Γαλλία κάτι τέτοιο δεν είναι σύμφωνο με τη λογική του Κράτους, το γεγονός ότι η αρχή του Κράτους, των οργάνων του λαού, δεν υπόκειται σε θεμελιακές αρχές της κοινωνίας, αλλά στην πολιτικοκοινωνική διαδικασία που απελευθερώνει δικαιώματα. Μια *διαδικασία* που θεμελιώνει ο πρωταρχικός νόμος, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα του καθενός να έχει δικαιώματα και σφραγίζοντας έτσι "την απεμπλοκή του δικαίου και της εξουσίας." Εφεξής εναπόκειται στην κοινωνία μέσα από τους κοινωνικούς αγώνες να ονοματίσει δικαιώματα και να διεκδικήσει τη θεσμική αναγνώρισή τους από το Κράτος. "Ένα κράτος δημοκρατικό," όπως γράφει ο C. Lefort, "ξεπερνά τα καθορισμένα παραδοσιακά όρια του Κράτους Δικαίου. Δοκιμάζει δικαιώματα που δεν έχει ήδη ενσωματώσει, είναι η σκηνή μιας αμφισβήτησης, της οποίας το αντικείμενο δεν περιορίζεται στη συντήρηση μιας σιωπηρά αναγνωρισμένης συμφωνίας, αλλά είναι μια συμφωνία που διαμορφώνεται από εστίες που η εξουσία δεν μπορεί να ελέγξει εντελώς." Η άσκηση των δικαιωμάτων στη Γαλλία δεν περιορίζεται λοιπόν στην προστασία ατομικών δικαιωμάτων, αλλά είναι μια διαδικασία που τοποθετεί την αρχή του δικαίου στην κοινωνία, στη συνύπαρξη των ανθρώπων, και θεμελιώνει τη μόνιμη αμφισβήτηση δεδομένων δικαιωμάτων -- συμφερόντων --, του δικαίου και της εξουσίας.[407] Οι Γάλλοι δικαστές, υποχωρώντας μπροστά στη λογική του Κράτους, δεν είναι σε αντίθεση με την ουσία της δικαστικής εξουσίας, αλλά αντίθετα λειτουργούν σύμφωνα μ' ένα σύνταγμα που δεν είναι θεμελιακός νόμος. Στην Αμερική, ο λαός πρέπει να αναθεωρήσει το θεμελιακό νόμο για να αναγκάσει τους δικαστές να υπακούσουν σε ένα νόμο, μια διεκδίκηση, που δεν συμβιβάζεται με την άσκηση των δικαιωμάτων έτσι όπως διατυπώνονται στο Σύνταγμα. Η ίδια η αναθεώρηση του θεμελιακού Νόμου είναι μια διαδικασία που δεν προέρχεται από τη σύγκρουση συμφερόντων, από την αναγνώριση νέων δικαιωμάτων που θέτουν υπό αμφισβήτηση το δίκαιο καθ' αυτό. Όπως εξηγεί η Arendt, "οι τροπο-

---

[405] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.115

[406] ΔΑ σ.124-5

[407] βλ. σχ. LEFORT, "Droits de l'homme et état-providence", στο *Essais sur le politique*, σ. 44-54 και "Droits de l'homme et politique", στο *L'invention démocratique, Les limites de la domination totalitaire*, Fayard, 1981, σσ. 46, 51, 61-7

ποιήσεις στο Αμερικανικό Σύνταγμα διευρύνουν και πολλαπλασιάζουν τις πρωταρχικές θεμελιακές αρχές της αμερικανικής πολιτείας," κάτι που σημαίνει ότι "η οποιαδήποτε αλλαγή δεν μπορεί να αποτελεί παρά μια απαραίτητη "επαύξηση", γιατί πρέπει πάντα να διατηρείται άρρηκτα ο σύνδεσμος με τη θεμελιακή αρχή."[408] Είναι συνεπώς μια αναθεώρηση που στηρίζεται στην ίδια την αρχή που εμποδίζει τους δικαστές να αποδεχτούν νόμους τους οποίους κρίνουν (ερμηνεύουν) ως αντισυνταγματικούς. Από αυτή την άποψη, η πολιτική και η κοινή λογική συμπίπτουν: ο λαός και οι δικαστές συμβιβάζονται με τη θεμελιακή αρχή, οι μεν ενισχύοντάς την με το να την διευρύνουν, οι δε προστατεύοντάς την από κοινωνικές διεκδικήσεις. Το ερώτημα είναι πόσο καιρό οι θεμελιακές αρχές θα συμβιβάζονται με την άσκηση ατομικών δικαιωμάτων, δηλαδή μέχρι πότε το γενικό καλό και η δικαιοσύνη θα ταυτίζονται με δικαιώματα τα οποία εν δυνάμει αμφισβητούν συμφέροντα.

Το "προνόμιο" των Αμερικανών ήταν ότι μπόρεσαν να διατηρήσουν και να ενισχύσουν τη σύμπτωση ανάμεσα στη δημόσια και την ατομική ευτυχία. Σε μια κοινωνία που απολάμβανε ένα είδος φυσικής ισότητας ή, όπως γράφει η Arendt, που "δεν γνώριζε καθόλου τη δυσχέρεια της μαζικής φτώχειας," είχε "την εμπειρία της αυτοκυβέρνησης," και αντιστάθηκε σε μια "περιορισμένη μοναρχία," με άλλα λόγια, μια κοινωνία που δεν χρειάστηκε να ανατρέψει τους κανόνες οι οποίοι ρύθμιζαν την κοινωνία για να εγκαθιδρύσει μια πιο δίκαιη κυβέρνηση, η εθνική της υπόσταση -- η ενότητά της -- προϋπάρχει της πολιτικής της οργάνωσης, η οποία περιορίζεται από τις συμφωνημένες αρχές της κοινωνίας. Ακριβώς γι' αυτό το λόγο οι Αμερικανοί, σε αντίθεση με τους Γάλλους, όπως σωστά επισημαίνει, δεν χρειάστηκαν να συνδυάσουν την αρχή της επανάστασης με τον εθνικισμό. Οι Αμερικανοί επαναστάτες συγκεντρώθηκαν στη δημιουργία μιας "συνταγματικής κυβέρνησης," η οποία θεμελιώνει τη σταθερότητά της στη μόνιμη "επαύξηση και ανάπτυξη" της εξουσίας, που αγκαλιάζει το νέο, διαφυλάσσοντας τις θεμελιακές αρχές.[409] Οι ρεπουμπλικανικές αρχές, όπως εξηγούσε ο Madison, ενδυναμώνονται εφόσον η ομοσπονδιακή εξουσία αγκαλιάσει τη διαφορά ή την ανομοιογένεια και αναγνωρίσει τον ανταγωνισμό των συμφερόντων. *Πάντα* στο βαθμό που αυτά τα συμφέροντα εξευγενίζονται -- αποβάλλουν το πάθος και έχουν γίνουν ορθά --, ώστε να ενσωματωθούν από την *εκτεταμένη πολιτεία.* Για να μπορέσουν όμως οι Αμερικανοί να *διακρίνουν* το πάθος από τη λογική, με άλλα λόγια, για να νομιμοποιήσουν τις αποφάσεις τους, "να απονείμουν νομιμότητα στο θετικό νόμο που δημιουργεί ο άνθρωπος," ανέτρεξαν στον "ανώτατο νόμο," συνδυάζοντας "με τρόπο ιστορικά μοναδικό" τις συμφωνίες μεταξύ τους, "που ήταν σχετικές (...) με το απόλυτο (...) μια αλήθεια που δεν απαιτεί καμία συμφωνία," εφόσον είναι αυταπόδεικτη.[410] Αυτή την αυταπόδεικτη αλήθεια ενσαρκώνει το ομοσπονδιακό Σύνταγμα ως ο "θεμελιακός νόμος"[411] του τόπου, που προστατεύει συγχρόνως τα φυσικά δικαιώματα και καθορίζει τα όρια της εφαρμογής τους. Ο Τοκβίλ, όπως είδαμε, γνώριζε την προνομιακή αφετηρία της αμερικανικής δημοκρατίας, όπου η εξουσία του λαού διαχέεται σε όλη την κοινωνία, εντούτοις δεν θα διακρίνει την αντίθεση ανάμεσα στην ιδέα μιας αρχής η οποία, αν και υπόκειται σε αναθεώρηση, λειτουργεί ως θεμελιακός νόμος -- Σύνταγμα -- και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, τη λαϊκή θέληση. Με άλλα λόγια, δεν θα αναγνωρίσει την καταλυτική διαφορά ανάμεσα στη

[408] ARENDT, *On Revolution*, σ. 202, 201
[409] ό.π. σσ. 157-8, 202
[410] ό.π., σ. 161,192
[411] RAYNAUD, "Révolution Américaine", σ. 446-7

λαϊκή κυριαρχία που είναι η πηγή της εξουσίας και του νόμου, με όλες τις ακραίες μορφές που αυτό υπέθαλπε, και το διαχωρισμό ανάμεσα στην πηγή της εξουσίας που είναι ο λαός και την πηγή του νόμου που είναι το Σύνταγμα, του οποίου η νομοτέλεια στηριζόταν στο γεγονός ότι ήταν προϊόν της λαϊκής θέλησης.[412] Το ερώτημα είναι ποιός μπορεί να περιορίσει τη λαϊκή κυριαρχία: μια *κατά τα φαινόμενα* "ανεκτή αντικειμενική αρχή," ένα σύνταγμα που είναι προϊόν ολόκληρου του λαού ή του έθνους, ή μια *κατά τα φαινόμενα* "υποκειμενική κατάσταση," η ίδια η λαϊκή κυριαρχία, που εκφράζεται μέσα από ένα "αείποτε μεταβαλλόμενο πλήθος,"[413] ώστε να μπορούμε ομιλούμε περί μιας *δημοκρατικής* πολιτείας;

Από τη δύναμη των αμερικανών δικαστών, παρατηρεί ο Τοκβίλ, να αρνηθούν την εφαρμογή ενός νόμου που κρίνουν ότι είναι αντίθετος με τις αρχές του συντάγματος απορρέει μια μεγάλη πολιτική επιρροή. Και δεν διστάζει να διερωτηθεί άν αυτός ο τρόπος δράσης των δικαστηρίων "είναι εξίσου ευνοϊκός προς την ελευθερία όσο και προς τη διατήρηση της δημόσιας τάξης." Η ελευθερία, που φαίνεται να κινδυνεύει από την τεράστια δύναμη του δικαστικού σώματος, είναι η ίδια η πολιτική ελευθερία των πολιτών να αποφασίζουν και να ρυθμίζουν τις υποθέσεις που τους αφορούν αποκλειστικά, στο επίπεδο των πολιτειών, της κοινότητας ή της κομητείας. Η εξουσία του δικαστικού σώματος, και ειδικά, όπως θα δούμε, του Ανώτατου Δικαστηρίου, έχει ένα μοναρχικό χαρακτήρα, στο βαθμό που οι δικαιοδοσίες του καταπατούν το δικαίωμα του λαού να νομοθετεί μέσω των αντιπροσώπων του. "Η εξουσία που δίνεται στους Αμερικανούς δικαστές να αποφαίνονται για την αντισυνταγματικότητα των νόμων, όταν οριοθετηθεί με σαφήνεια, συγκροτεί έναν από τους ισχυρότερους φραγμούς που υψώθηκαν ποτέ εναντίον της τυραννίας των συλλογικών πολιτικών σωμάτων (assemblées politiques)."[414] Είναι προφανές ότι ο Τοκβίλ βρίσκεται μπροστά σ' ένα δίλημμα: αναγνωρίζει μεν τον αντιδημοκρατικό χαρακτήρα της δικαστικής εξουσίας στην Αμερική, αλλά την ίδια στιγμή δεν μπορεί να απομακρυνθεί από τις ωφέλιμες συνέπειες που έχει, όπως πιστεύει, στο σύνολο της κοινωνίας, γιατί ελέγχει την τυραννία της πλειοψηφίας. Αυτό το δίλημμα καταγράφεται και στην ανάλυση του ίδιου του ομοσπονδιακού συστήματος που εφαρμόζουν οι Αμερικανοί. Όπως θα δούμε παρακάτω, η άποψή του για τις πραγματικές εξουσίες της ομοσπονδίας, σε σχέση με αυτές κάθε Πολιτείας, κινείται μεταξύ δύο διαφορετικών ερμηνειών. Άλλοτε αναγνωρίζει την παντοδυναμία των οργάνων της ομοσπονδιακής κυβέρνησης που περιορίζουν την κυριαρχία των Πολιτειών και, άλλοτε, απεικάζει ότι η ομοσπονδία αδυνατεί να περιορίσει τις κυβερνήσεις των Πολιτειών, οι οποίες είναι υπό την επιρροή λαϊκά εκλεγμένων νομοθετικών σωμάτων, και προτρέχει στο συμπέρασμα ότι ο μεγαλύτερος κίνδυνος που διατρέχει η Ένωση προέρχεται από την κυριαρχία της πλειοψηφίας. Το δίλημμα που αντιμετωπίζει ο Τοκβίλ με την αμερικανική δημοκρατική πολιτεία είναι η σχέση ανάμεσα στις ρεπουμπλικανικές αρχές, έτσι όπως αναπτύσσονται στην Αμερική και βάσει των οποίων οικοδομούνται η ομοσπονδιακή πολιτεία και η εκάστοτε Πολιτεία της Ένωσης, και τη δημοκρατική διακυβέρνηση. Με άλλα λόγια, η σχέση ανάμεσα σε μια περιορισμένη δημοκρατία, όπου η ελευθερία είναι συνώνυμη με το σεβασμό προς το νόμο -- την αρχή -- και τη δημοκρατική διαδικασία -- την εξίσωση των συνθηκών και τη λαϊκή κυριαρχία -- όπου η ελευθερία ισοδυναμεί με την

---

[412] ARENDT, *On Revolution*, σ. 156-7
[413] ό.π. σ. 156, 163
[414] ΔΑ σ.126

αέναη αμφισβήτηση και τη δημιουργία νόμων που ανταποκρίνονται στις διεκδικήσεις που προβάλλει η συνύπαρξη των πολιτών.

3. Η ομοσπονδιακή ιδέα στην Αμερική

Στη προσπάθειά του να συνοψίσει τη διαδικασία της ομοσπονδιακής συνένωσης των Πολιτειών, ο Τοκβίλ δεν διστάζει να καταθέσει την υποστήριξή του για μια εθνική κυβέρνηση έναντι μιας λίγκας ανεξάρτητων αυτοκαθοριζόμενων Πολιτειών. Γι' αυτό, όταν αναφέρεται επανειλημμένως στις "συνομόσπονδες πολιτείες," θα πρέπει να ερμηνεύσει κανείς το συλλογισμό του ανατρέχοντας στους φόβους που διατηρούσε για την υπερβολική ανεξαρτησία την οποία πίστευε πως είχαν οι αμερικανικές Πολιτείες. Την ίδια στιγμή όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, αδυνατεί να συλλάβει τη διαφορά ανάμεσα στην εξουσία των Πολιτειών (όχι αυτοκαθοριζόμενες και αυτοθεσπιζόμενες Πολιτείες αλλά συμβαλλόμενα μέλη μιας Ένωσης, οι αρχές της οποίας συμφωνήθηκαν από κοινού) και αυτή της Ομοσπονδίας. Η πρώτη, μια δημοκρατική εξουσία που εκφράζει το συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό συσχετισμό δυνάμεων, είναι μια *κυρίαρχη δύναμη* που προβάλλει σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και η δεύτερη, μια ομοσπονδιακή εξουσία, η οποία δεν προέρχεται απ' οποιονδήποτε συσχετισμό δυνάμεων και συνεπώς δεν έχει κυρίαρχη δύναμη, αλλά η εξουσία της είναι πολύ πιο απόλυτη, γιατί απορρέει και νομιμοποιείται από τη *συλλογική θέληση* ολόκληρου του λαού, από το *consensus uneversalis*. Η αδυναμία του να συλλάβει τη βασική διαφορά ανάμεσα στην εξουσία των Πολιτειών και αυτή της Ομοσπονδίας θα τον οδηγήσει στο επιχείρημα ότι υπάρχει μια ανταγωνιστική σχέση ανάμεσά τους περί της κυριαρχίας. Επίσης, δεν θα του επιτρέψει να διακρίνει ότι η παντοδυναμία της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, μιας ρεπουμπλικανικής πολιτείας, δεν χρειάζεται να είναι εξουσιαστική, και συνεπώς το απόλυτο που εγκυμονεί παραμένει αόρατο, η όπως ισχυρίζεται ο Dick Howard περιορίζεται σε μια "συμβολική ενότητα της κοινωνίας."[415]

Δυο τάσεις υπήρχαν στη διάρκεια της σύνταξης του Ομοσπονδιακού Συντάγματος, όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ: "Οι μεν ήθελαν να κάνουν την Ένωση ένα *συνασπισμό* (ligue) *ανεξάρτητων Πολιτειών*, ένα είδος συνεδρίου, όπου οι εκπρόσωποι ξεχωριστών λαών θα συνέρχονταν για να συζητήσουν ορισμένα σημεία κοινού ενδιαφέροντος. Οι δε ήθελαν να συνενώσουν όλους τους κατοίκους των πρώην αποικιών σε ένα και *μοναδικό λαό* και να τους δώσουν μια κυβέρνηση που, αν και η σφαίρα δράσης της θα ήταν περιορισμένη, θα μπορούσε εν τούτοις να δράσει μέσα στη σφαίρα αυτή ως ένας και μόνος εκπρόσωπος του έθνους." Ο Τοκβίλ δεν αγνόησε τη σημασία που θα έχει για το μέλλον της αμερικανικής ομοσπονδίας η επιλογή των Πολιτειών. Γι' αυτό εξηγεί αμέσως, "αν πρόκειτο να οργανωθεί συνασπισμός και όχι εθνική κυβέρνηση, θα ανήκε στην πλειοψηφία των Πολιτειών η κυριαρχία και όχι στην πλειοψηφία των κατοίκων της Ένωσης. Γιατί κάθε Πολιτεία, μεγάλη ή μικρή, διατηρούσε το χαρακτήρα της ως ανεξάρτητης δύναμης και έμπαινε στην Ένωση πάνω στη βάση μιας πλήρους ισότητας. Από τη στιγμή, αντίθετα, που οι κάτοικοι των Ηνωμένων Πολιτειών θα εθεωρούντο ως ένας και ο αυτός λαός, τότε φυσικά μόνο *η πλειοψηφία των πολιτών της Ένωσης θα ασκούσε κυριαρχική εξουσία*."[416] Όμως, όπως θα δούμε παρακάτω, οι Ιδρυτικοί Πατέρες (Founding Fathers) ήθελαν να δημιουργήσουν μια εξουσία η οποία δεν χρειαζόταν να ασκήσει κυριαρχικά την εξουσία της, γιατί η Ομοσπονδία δεν εκπροσωπούσε μια μερική εξουσία, δηλαδή μερικά συμφέροντα, τα ο-

[415]HOWARD, "Democratic Republic or Republican Democracy? The Significance of the American and French Revolutions after 1989", σ. 15

[416] Δ.Α.σ.138

ποία θα την ωθούσαν να καταπιέζει ό,τι θα αμφισβητούσε την κυριαρχία της. Αντίθετα, ήθελαν μια εξουσία κατά τα ρεπουμπλικανικά πρότυπα, όπου η δύναμη της ομοσπονδιακής αρχής θα απορρέει από τις διαβουλεύσεις και τις συμφωνίες *ολόκληρου του λαού*, και συνεπώς θα εκφράζει το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Θα μπορούσε κανείς να συμφωνήσει εδώ με την παρατήρηση της H. Arendt, ότι ο Τοκβίλ "έμεινε περιέργως αδιάφορος προς την ιδέα της αμερικανικής επανάστασης και τις θεωρίες των Ιδρυτών."[417] Και στο βαθμό που προσπάθησε να διεισδύσει στην αμερικανική πολιτική σκέψη το κάνει σε αντίθεση με τη γαλλική, κάτι που τελικά δεν του επιτρέπει να συλλάβει πλήρως αυτό το μοναδικό συνονθύλευμα που επιχειρούσαν οι Ιδρυτικοί Πατέρες ανάμεσα στις ρεπουμπλικανικές αρχές και το αντιπροσωπευτικό σύστημα -- κοινώς ταυτιζόμενο με τη δημοκρατία --, ένα συνονθύλευμα που θα ενσαρκωθεί στην αμερικανική ομοσπονδιακή πολιτεία, μια πολιτεία με στοιχεία μοναρχικά, αριστοκρατικά και δημοκρατικά. Από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, στη Γαλλία, η ίδια διαδικασία συνένωσης όλων των περιοχών κάτω από μια και μοναδική αρχή και καθιέρωσης της ισότητας και της ελευθερίας δεν θα οδηγήσει σε μια δημοκρατική πολιτεία που περιορίζεται από τις ρεπουμπλικανικές αρχές, αλλά στην καθ' αυτό δημοκρατική πολιτεία, μια πολιτεία η οποία για να επιβάλει την ενότητά της θα ανατρέξει στην εθνική αντί της ρεπουμπλικανικής ενότητας. Το έθνος στην Ευρώπη, όπως σημειώνει ο J. Habermas, θα αποτελέσει το "χαρακτηριστικό συστατικό της πολιτικής ταυτότητας των πολιτών μιας δημοκρατικής κοινότητας," ενώ στην Αμερική η εθνική ενότητα θα περάσει μέσα από το ρεπουμπλικανικό φρόνημα του αμερικανικού λαού.[418]

Με τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας το 1776 κάθε Πολιτεία (Etat), μέσα από τα πολιτικά συμβούλια και τα νομοθετικά σώματα που ήδη λειτουργούσαν πριν την ανεξαρτησία, συγκροτείται ως ένα αυτοδύναμο μέρος της Συνομοσπονδίας των Αμερικανικών Πολιτειών (1776-1789). Το σύνταγμα κάθε Πολιτείας, θεσμική αρχή της εξουσίας του λαού, εκπηγάζει από τις διαβουλεύσεις και τις συμφωνίες που έλαβαν χώρα προγενέστερα της ίδιας της ανεξαρτησίας, στα πλαίσια μιας κοινοτικής δημοκρατίας ή μιας μικρής πολιτείας. Παράλληλα όμως με την άσκηση της ρεπουμπλικανικής αρχής της λαϊκής κυριαρχίας που έχει για αφετηρία της τη δημόσια ευτυχία, τα Συντάγματα των Πολιτειών ήδη αναγνωρίζουν το ισότιμο δικαίωμα του καθενός στη ζωή, την ελευθερία και την ευτυχία, δηλαδή την ατομική ευημερία ή την αυτονομία κάθε Πολιτείας. Η θεμελίωση των πρώτων κυβερνήσεων των αμερικανικών Πολιτειών θα είναι μια πρώτη προσπάθεια να θεσπιστεί η κοινωνική εξουσία ως εκφραστής του γενικού συμφέροντος, ενώ συγχρόνως αναγνωρίζονται καθολικά δικαιώματα, με άλλα λόγια, η δημοκρατική ελευθερία και η ισότητα των συνθηκών. Στην Αμερική, όπως εξηγεί ο Thomas Paine, "Ένα σύνταγμα είναι *προγενέστερο* της κυβέρνησης," είναι οι αμοιβαίες συμφωνίες, οι θεμελιακές αρχές, που συγκροτούν την ίδια την κοινωνία. "Η κυβέρνηση δεν είναι παρά δημιούργημα του συντάγματος," η πράξη ενός λαού ο οποίος, αφού διαβουλεύτηκε τις αρχές της κοινωνίας, βάση αυτών των αρχών, "συγκροτεί μια κυβέρνηση," η οποία "κατευθύνεται από το σύνταγμα."[419] Εντούτοις, η Συνομοσπονδία, επειδή, όπως εξηγεί η H. Arendt, δεν θεμελιώθηκε βάσει μιας κατανομής της εξουσίας ανάμεσα στη γενική και τις τοπικές κυβερνήσεις, γιατί ήταν απλώς μια συμμαχία ίσων μερών, τα μέρη αυτά, αντί να υποβάλλονται σε αμοι-

[417] ARENDT, *On Revolution*, σ. 61
[418] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σσ.681-2
[419] PAINE, *The Rights of Man*, σ. 92

ισότιμων συμφερόντων και γι' αυτό, καταλήγει, "το δικαίωμα συνένωσης μπορεί να μείνει σχεδόν απεριόριστο."[595] Ένα πράγμα πάντως είναι ξεκάθαρο, εξηγεί ο Τοκβίλ, επανερχόμενος σε μια αντίληψη προστατευτική των συνενώσεων -- αυτή της αρνητικής ελευθερίας. Από τη στιγμή που αναγνωρίζεται η καθολική ψήφος, καμία μειοψηφία δεν μπορεί να ομιλεί εν ονόματι της πλειοψηφίας, ο ρόλος τους συνεπώς είναι να διασφαλίσουν τα ήδη κεκτημένα δικαιώματα ή αλλιώς να προστατέψουν τα συμφέροντά τους.[596]

Στην Ευρώπη, όπου οι πολιτικές συνενώσεις δεν διεκδικούν την αποκλειστική διαφύλαξη συμφερόντων, αλλά επιδιώκουν την ίδια την καθιέρωση και την επέκταση των δημοκρατικών δικαιωμάτων, μπορούν, όπως παρατηρεί ο Τοκβίλ, να βλέπουν στην ελευθερία συνένωσης το δικαίωμα να κάνουν πόλεμο στους κυβερνώντες. "Στην Ευρώπη δεν υπάρχει συνένωση που να μη διατείνεται ή να μην πιστεύει ότι εκπροσωπεί τις θελήσεις της πλειοψηφίας. Ο ισχυρισμός αυτός ή η πίστη αυτή αυξάνει εκπληκτικά τη δύναμή τους και εξυπηρετεί θαυμάσια τη νομιμοποίηση των πράξεών τους. Γιατί τί πιο συγχωρητέο από τη βία, όταν πρόκειται να θριαμβεύσει η καταπιεζόμενη υπόθεση του δικαίου;" Και καταλήγει με μια αποκαλυπτική αναγνώριση: "Μέσα στην απέραντη περιπλοκή των ανθρώπινων νόμων συμβαίνει καμιά φορά η άκρα ελευθερία να διορθώνει τις καταχρήσεις της ελευθερίας και η άκρα δημοκρατία να προλαβαίνει τους κινδύνους της δημοκρατίας."[597] Εδώ βεβαίως η ενάσκηση της ελευθερίας πολιτικών συνενώσεων είναι η εφαρμογή μιας θετικής ελευθερίας. Στην Ευρώπη, η οποία βρίσκεται ακόμη σε ένα μεταβατικό στάδιο, ακολουθώντας τη λογική έκβαση των συλλογισμών του ο Τοκβίλ υποστηρίζει πως η ενάσκηση μιας ακραίας δημοκρατίας μέσω των πολιτικών συλλογικών σχηματισμών είναι επικίνδυνη και μπορεί να οδηγήσει την κοινωνία σε μια μόνιμη επαναστατική κατάσταση, διότι δημιουργεί επαναστατικές συνήθειες και ήθη. Αυτές οι συνήθειες και τα ήθη, που ήδη υπάρχουν στην κοινωνία, διεισδύουν και στις ίδιες τις πολιτικές συνενώσεις στην Ευρώπη και οδηγούν στην οικοδόμηση στρατιωτικών και όχι πολιτικών οργανώσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από το συγκεντρωτισμό και την επιβολή της παθητικής υπακοής. Είναι έτσι που καταλήγουν να επιβάλουν μια "τυραννία πιο ανυπόφορη απ' αυτήν που ασκείται στην κοινωνία εν ονόματι της κυβέρνησης την οποία αντιμάχονται."[598] Αντίθετα, στην Αμερική, όπου τα δημοκρατικά δικαιώματα είναι κατοχυρωμένα και οι στόχοι της κοινωνίας είναι ξεκάθαροι, η ατομική ανεξαρτησία δεν παραβιάζεται από τις συνενώσεις: "όπως και στην κοινωνία έτσι και εκεί οι άνθρωποι βαδίζουν ταυτόχρονα προς τον ίδιο σκοπό, δεν είναι όμως ο καθένας τους υποχρεωμένος να βαδίζει από τους ίδιους ακριβώς δρόμους. Δεν θυσιάζουν τη θέληση και τη λογική (raison) τους, αλλά τη θέληση τους και τη λογική τους τις εφαρμόζουν προς το σκοπό της αίσιας έκβασης ενός κοινού εγχειρήματος."[599]

Οι Αμερικανοί μπόρεσαν να εφαρμόσουν τη λαϊκή κυριαρχία και να προστατέψουν την ατομική ελευθερία από τη βούληση μιας παντοδύναμης πλειοψηφίας, εφαρμόζοντας τα μέσα της ίδιας της δημοκρατίας: την ελευθερία ανταγωνιστικών κομμάτων, την ελευθερία του τύπου και την ελευθερία πολιτικών συνενώσεων. Οι

---

[595] ό.π.
[596] ό.π., σ.209
[597] ό.π.
[598] ό.π.
[599] ό.π., σ.210

εξαιρετικές συνθήκες και ο σεβασμός των θεμελιακών αρχών της κοινωνίας τους που απολάμβαναν τους επέτρεψαν να καθιερώσουν άφοβα τις δημοκρατικές ελευθερίες, για να διασφαλίσουν το δημοκρατικό τους πολίτευμα. Οι γνώσεις, η εμπειρία και ο πολιτισμός τους, θα τους βοηθήσουν να καταπολεμήσουν τα μειονεκτήματα και να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα της δημοκρατικής κυβέρνησης που προέρχεται από τη λαϊκή κυριαρχία. Τα πλεονεκτήματα που αντλούν οι Αμερικανοί από τη δημοκρατική διακυβέρνηση, κατά τον Τοκβίλ, δεν προέρχονται από το σύνταγμα, τους θεσμούς και τους νόμους που επέλεξαν να εφαρμόσουν. Είναι περισσότερο συνέπεια του δημόσιου πνεύματος, της ιδέας των δικαιωμάτων, του σεβασμού των νόμων και της μόνιμης κινητικότητας στο πολιτικό σώμα, που φθάνει έως την αστική κοινωνία. Το δημοκρατικό πολίτευμα αντλεί τη δύναμή του από αυτές τις συνήθειες που καλλιέργησαν από την ίδρυση των αποικιών.

6. Η αντιμετώπιση των συνεπειών της δημοκρατικής διακυβέρνησης

Η προνομιακή αφετηρία της αμερικανικής δημοκρατίας, που επέτρεψε στους Αμερικανούς να υπερβούν τη σύγκρουση ανταγωνιστικών αρχών και, κατά τα φαινόμενα, να οριοθετήσουν την άσκηση των δικαιωμάτων που τους κατοχύρωσε, δεν τους απάλλαξε από όλους τους κινδύνους που ελλοχεύουν με την αναγνώριση του καθολικού δικαιώματος ψήφου. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου, όπως έγραφε ο Τοκβίλ στα τετράδιά του από το ταξίδι του στην Αμερική, δεν μπορεί να εφαρμοστεί, χωρίς να έχει αρνητικές συνέπειες, παρά μόνο σ' ένα λαό που δεν απαιτεί από την κυβέρνησή του να ασκήσει μια ρυθμιστική εξουσία, δηλαδή να γίνει ο κηδεμόνας της κοινωνίας. Και προσθέτει ότι, αν και το δικαίωμα ψήφου μπορεί να μειώσει τον αριθμό των δυσαρεστημένων και τα εμπόδια στη δραστηριοποίηση των κυβερνώντων, τοποθετεί σχεδόν πάντοτε ανίκανους άνδρες στις δημόσιες θέσεις.[600] Την περίοδο που ο Τοκβίλ βρισκόταν στην Αμερική, στις περισσότερες πολιτείες η καθολική ψήφος δίχως προϋποθέσεις δεν είχε ακόμη εφαρμοστεί. Εντούτοις, ο ίδιος ισχυρίζεται ότι ήδη ασκείται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, αν και είναι όμως σαφές ότι αναφέρεται βασικά στις ανώτερες και μεσαίες τάξεις και στους λευκούς ψηφοφόρους, εφόσον δεν θεωρούσε τους άκληρους και άπορους, τους σκλάβους και τις γυναίκες ικανούς να ασκήσουν πολιτικά δικαιώματα. Αυτή η περιορισμένη εφαρμογή της καθολικής ψήφου στην Αμερική, όπως παρατηρεί, δεν επέφερε τις αρνητικές και θετικές συνέπειες που περίμεναν ότι μπορεί να έχει στην Ευρώπη.[601] Στην Ευρώπη, πιστεύουν πως η εφαρμογή της καθολικής ψήφου θα φέρει στη διαχείριση των υποθέσεων "ανθρώπους άξιους της κοινής εμπιστοσύνης." Αντίθετα, η Αμερική, όπως εξηγεί, αποδεικνύει ότι οι επιλογές των πολιτών και τα ένστικτα που καλλιεργεί η δημοκρατική πολιτική κατάσταση όχι μόνο υποβιβάζουν το επίπεδο των κυβερνώντων, αλλά, επίσης, οδηγούν τους πιο αξιόλογους ανθρώπους μακριά από την πολιτική, σε αντίθεση με την κλασική περίοδό της. Επειδή όμως στην Αμερική δεν συναντά κανείς ανυπέρβλητες κοινωνικές συγκρούσεις και οι πολίτες έχουν τη συνήθεια της αυτοδιοίκησης, ο Τοκβίλ πιστεύει ότι η εφαρμογή του καθολικού δικαιώματος ψήφου δεν μετέτρεψε την κυβέρνηση σε κηδεμόνα της κοινωνίας.

Με αφετηρία ότι όλοι οι πολίτες δεν μπορούν να είναι ιδιαίτερα φωτισμένοι, όπως όλοι δεν μπορούν να είναι πλούσιοι, ο Τοκβίλ παρατηρεί πως σε μια κυβέρνηση που εκπηγάζει από την καθολική ψήφο και κατά συνέπεια η πλειοψηφία προέρχεται από τις κατώτερες τάξεις, οι οποίες δεν έχουν ούτε τα μέσα ούτε το χρόνο να κρίνουν ποιοί είναι οι καταλληλότεροι εκπρόσωποί τους, παρ' ότι συνήθως αποφασίζουν περισσότερο σε σχέση με το καλό του τόπου και λιγότερο σε σχέση με το προσωπικό τους συμφέρον, σπάνια καλούνται οι αξιοσημείωτοι άνδρες να διευθύνουν τις δημόσιες υποθέσεις. Αντίθετα, προσθέτει, οι ανώτερες τάξεις, που έχουν το χρόνο και τα μέσα να εκτιμήσουν σωστά, συνήθως ενδιαφέρονται περισσότερο για τα συμφέροντά

---

[600] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 258

[601] ΔΑ σ.212 Το 1870, με την αναθεώρηση XV, στο Ομοσπονδιακό Σύνταγμα επικυρώθηκε το καθολικό δικαίωμα ψήφου δίχως κανένα όριο ιδιοκτησίας. Κάθε Πολιτεία διατηρούσε εντούτοις το δικαίωμα να επιβάλλει κάποια όρια στο δικαίωμα ψήφου. Μόνο προοδευτικά, η ανάγκη να εφαρμοστεί το πλειοψηφικό σύστημα, εξανάγκασε κάθε Πολιτεία να αναγνωρίσει για πρακτικούς λόγους την πολιτική ισότητα. βλ. DYE & ZIEGLER, *The Irony of Democracy*, σ. 44, POLE, *The pursuit of equality in American history*, σ. 50-51

τους.[602] Το ενδιαφέρον είναι πως, ενώ εναποθέτει τη δυνατότητα ανεξάρτητης γνώσης και κρίσης στην οικονομική ανεξαρτησία (ιδιοκτησία), όπως έκανε όλη η συντηρητική και η κλασική φιλελεύθερη σκέψη, εδώ δεν ταυτίζει την αγάπη του δημόσιου συμφέροντος με την ύπαρξη ιδιωτικού συμφέροντος (οικονομικής ανεξαρτησίας), αλλά φαίνεται να υπονοεί πως μπορεί να υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στο γενικό καλό και στο ιδιωτικό συμφέρον. Άποψη την οποία θα αναιρέσει στις *Αναμνήσεις* του, όταν θα βρεθεί μπροστά στο συγκρουσιακό χαρακτήρα της γαλλικής κοινωνίας, προτείνοντας μια άμεση σχέση ανάμεσα στην ιδιοκτησία και το δημόσιο καλό, εφόσον μόνο αυτοί που είναι ιδιοκτήτες και έχουν κάποια συμφέροντα θα επιδιώξουν την προστασία τους, οπότε θα μεριμνήσουν για τη διασφάλιση και τη διαιώνιση της πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας.[603]

Είναι όμως ενδιαφέρον να δούμε πώς αντιλαμβάνεται την επιρροή των πλουσίων στη δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας. Οι πλούσιες τάξεις στην Αμερική βρίσκονται σε άνιση αριθμητική σχέση με τις φτωχότερες και προτιμούν να μένουν εκτός του πολιτικού κόσμου, όχι μόνο γιατί, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, έχουν ελάχιστες πιθανότητες να εκλεγούν, αλλά πολύ περισσότερο γιατί δεν μπορούν να αποκτήσουν στη δημόσια ζωή ένα αξίωμα ισότιμο με αυτό που κατέχουν στην ιδιωτική τους ζωή. Έτσι, συγκροτούν μια "επιμέρους κοινωνία" που διακρίνεται από τα πλούτη της και η οποία, στην ιδιωτική ζωή, συναναστρέφεται αποκλειστικά με τους ομοίους της. Από τη στιγμή όμως που θα βρεθούν στο δημόσιο χώρο, συνδιαλέγονται με τους φτωχότερους συμπολίτες τους, μολονότι, πέρα από τα σχήματα και τους τύπους που σέβονται, διατηρούν μια μεγάλη αντιπάθεια προς τους δημοκρατικούς θεσμούς της χώρας τους. Αποδέχονται την ηπιότητα της δημοκρατικής διακυβέρνησης και την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας στο βαθμό που και οι ίδιοι επωφελούνται των δικαιωμάτων που τους διασφαλίζουν. Γι' αυτό, καταλήγει, αν η αμερικανική δημοκρατία βρεθεί ποτέ σε κρίση, αυτή η αριστοκρατία του πλούτου θα στηρίξει ένα μοναρχικό καθεστώς, γιατί φοβάται και περιφρονεί το λαό.[604] Την ίδια στιγμή όμως ισχυρίζεται πως, αν και μένουν εκουσίως έξω από τις δημόσιες υποθέσεις, σε αντίθεση με την Ευρώπη, στην Αμερική οι πλούσιοι δεν αποτελούν εμπόδιο στην άσκηση της πολιτικής ισότητας. Όπως εξηγούσε σ' ένα άλλο κείμενο που έγραψε το 1831, όπου προσπαθεί να προσδιορίσει τα χαρακτηριστικά της ισότητας στην Αμερική, ενώ στην αμερικανική κοινωνία κυριαρχεί η πολιτική ισότητα και κανείς δεν θα συναντήσει προκαταλήψεις καταγωγής, γιατί κανένα δικαίωμα ή μειονέκτημα δεν έχει κοινωνική ή επαγγελματική προέλευση, η κύρια διάκριση που συναντά κανείς και η οποία δημιουργεί μια πραγματική τάξη προνομιούχων είναι αυτή του *χρήματος*. Το χρήμα, τα πλούτη, υποτάσσουν στην Αμερική το ταλέντο και την αξία των ατόμων, σε αντίθεση με τη Γαλλία, όπου ο αγώνας εναντίον όλων των διακρίσεων που στηρίζονταν στην πολιτική και κοινωνική ανισότητα επέτρεψε μόνο τις ορθολογικές διακρίσεις. Οι διακρίσεις που συναντούσε κανείς στην αμερικανική κοινωνία, κατά τον Τοκβίλ, ήταν μεταβατικές, προσιτές σε όλους και λιγότερο επικίνδυνες από τις προκαταλήψεις καταγωγής. Όπως έγραφε στις σημειώσεις του από το ταξίδι στην Αμερική, η αριστοκρατία του πλούτου δεν δημιουργεί μια ξεχωριστή τάξη, ούτε δικαιώματα ανωτερότητας, εφόσον η αμερικανική δημοκρατία, έχοντας αναγνωρίσει πλήρως την ατομική ελευθερία, δημιουργεί μια αέ-

[602] ΔΑ σ.212-3
[603] *Souvenirs*, σσ. 90-97
[604] ΔΑ σ.194-5

ναη κινητικότητα στο κοινωνικό σώμα, όπου τα πλούτη μονίμως αλλάζουν χέρια.[605] Γι' αυτό, στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, όπως έγραφε αργότερα, ο λαός δεν νιώθει ούτε μίσος ούτε όμως καλόβολα για τις υψηλά ιστάμενες τάξεις. Δεν φοβάται τα μεγάλα ταλέντα και "καθετί που ανυψώνεται χωρίς τη στήριξή του δύσκολα επιτυγχάνει την εύνοιά του."[606] Ο λαός, και εννοεί όλους αυτούς που είχαν ήδη δικαίωμα ψήφου, παραμερίζει όλους τους διακεκριμένους άνδρες από την εξουσία, οι οποίοι μόνοι τους απομακρύνονται από την πολιτική σταδιοδρομία, διότι είναι δύσκολο, εφόσον αναμειχθούν, να μείνουν ακέραιοι και να μην ξεπέσουν, όπως του είχαν διατυπώσει πολλοί από τους συνομιλητές του που προέρχονταν από αυτές τις τάξεις.[607] Είναι πάντως βέβαιο, κατά τον Τοκβίλ, ότι η εφαρμογή της καθολικής ψήφου δεν είναι καθόλου εγγύηση της ορθότητας των επιλογών, όπως πιστεύουν στην Ευρώπη, διότι η πλειοψηφία πάντοτε προέρχεται από τις κατώτερες τάξεις. Και είναι η πλειοψηφία που κυβερνά στη δημοκρατία.[608]

Αν και η συμμετοχή των κατώτερων τάξεων στην εκλογή των εκπροσώπων του έθνους συνήθως υποβιβάζει την επιλογή των κυβερνώντων, η Αμερική εντούτοις εξαιρείται από αυτόν τον κανόνα, διότι οι γνώσεις και τα ήθη του λαού ασκούν μια εξίσου μεγάλη δύναμη στα "πάθη της δημοκρατίας", τα οποία αναπτύσσει η καθιέρωση της ισότητας. Έτσι, ειδικά στη Νέα Αγγλία, "όπου η παιδεία και η ελευθερία είναι τέκνα της ηθικής και της θρησκείας", ορισμένα αξιώματα και συνήθειες είχαν ήδη καθιερωθεί με την έλευση των αποίκων στη νέα τους πατρίδα. Ο λαός, απαλλαγμένος από τις ανισότητες της καταγωγής και του πλούτου, κάνει πάντοτε τις καλύτερες επιλογές, γιατί "έχει συνηθίσει να σέβεται τις διανοητικές και ηθικές ανωτερότητες και να υποτάσσεται χωρίς απαρέσκεια σ' αυτές." Έτσι, στη Νέα Αγγλία η δημοκρατία κάνει καλύτερες επιλογές απ' οπουδήποτε αλλού. Στις περιοχές, συμπληρώνει, "όπου οι αρχές της ηθικής, της θρησκείας και της ελευθερίας συνδυάζονται με λιγότερο ευτυχή τρόπο βλέπουμε ότι τα ταλέντα και οι αρετές γίνονται όλο και πιο σπάνια πράγματα μεταξύ των κυβερνώντων."[609] Η συνήθειες πολιτικής ελευθερίας και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις που απέκτησαν στις κοινότητες επέτρεψαν, αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο, στους Αμερικανούς να ανορθώσουν φραγμούς στα ένστικτα της ακραίας ελευθερίας και της ακραίας ισότητας, ώστε να απολαμβάνουν τα πλεονεκτήματα μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης και να ελέγχουν τα μειονεκτήματά της.

Ακολουθώντας τη γαλλική συντηρητική και φιλελεύθερη παράδοση του 18ου και 19ου αιώνα, που θεωρούσε ότι μόνο ορισμένοι πολίτες μπορούν να θεωρούνται ικανοί να εκπροσωπήσουν το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, ο Τοκβίλ εμμέσως πάντοτε πίστευε, όπως πίστευαν και οι Αμερικανοί Ιδρυτές, πως μια κυβέρνηση που προέρχεται από την καθιέρωση της καθολικής ψήφου κινδύνευε πάντοτε από τα πάθη και την αμάθεια των κατώτερων τάξεων. Γι' αυτό, ήταν έντονη η δυσφορία του, όπως γράφει, μπροστά στην εικόνα της αμερικανικής βουλής των αντιπροσώπων, που αποτελείται από άσημους άνδρες, συχνά κατώτερης προέλευσης, τα χυδαία στοιχεία της αμερικανικής κοινωνίας, ενώ δεν περιορίζει το θαυμασμό του για τη γερουσία, όπου συναντά κανείς το μονοπώλιο των ταλέντων και της μόρφωσης, τους πιο διακεκριμέ-

---

[605] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σσ. 278-280
[606] ΔΑ σ.213
[607] ό.π.
[608] ό.π., σ.213-4
[609] ό.π., σ.214-5

νους άνδρες της Αμερικής, την "ελίτ του έθνους." Και οι δύο, εξηγεί αμέσως, προέρχονται από το λαό, είναι προϊόντα της καθολικής ψηφοφορίας και κανείς δεν θεωρεί πως η γερουσία είναι εχθρός του λαού. Στη γερουσία όμως, επειδή δεν εκλέγεται απευθείας από το λαό, αλλά από τα εκλεγμένα νομοθετικά σώματα κάθε Πολιτείας, η λαϊκή θέληση εκπροσωπείται από τις υψηλόφρονες σκέψεις που διατυπώνονται σ' αυτήν, τα γενναιόδωρα ένστικτα που την εμπνέουν και όχι τα μικρά πάθη που την αναταράσσουν συχνά και οι φαυλότητες που την ατιμάζουν.[610] Εκείνο όμως που υποβαθμίζει ή ακόμη και αγνοεί σε μεγάλο βαθμό, όπως ήδη παρατηρήσαμε, είναι η ικανότητα του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης μέσα από το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών της εξουσίας του λαού να περιορίσει, στο επίπεδο ακόμη και των Πολιτειών αλλά πολύ περισσότερο της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, την επιρροή των κατώτερων τάξεων, τα δημοκρατικά πάθη της ακραίας ισότητας, ή της ακραίας δημοκρατίας. Υποτιμώντας τη λειτουργικότητα των ίδιων των θεσμών στο αντιπροσωπευτικό σύστημα των σύγχρονων δημοκρατιών διατυπώνει την ανησυχία του για την αντικατάσταση της αρετής από τη διαφθορά, του δημόσιου συμφέροντος από το ατομικό συμφέρον, που σε αυτό το σημείο αποδίδει βασικά στην εξαίρεση των πεφωτισμένων και ενάρετων ανδρών από την πολιτική, και όχι στη διείσδυση του ιδιωτικού συμφέροντος στον πολιτικό κόσμο, όπως είχε προβλέψει ο ίδιος ο Madison, η οποία πίστευε ότι θα μπορούσε να ρυθμίζεται από το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών.[611]

Ο Τοκβίλ πίστευε ότι, στο βαθμό που η δημοκρατία δυσκολεύεται να αναδείξει την προτίμηση του δημόσιου συμφέροντος, θα δυσκολευτεί "να υπερνικήσει τα πάθη και να κατασιγάσει τις ανάγκες της στιγμής." Αυτό το χαρακτηριστικό της δημοκρατίας συναντάται στην Αμερική έως και στα μικρότερα πράγματα και ο λαός καθοδηγείται από κόλακες που εκμεταλλεύονται τον εγωισμό του. Την ίδια όμως στιγμή, για άλλη μια φορά σημειώνει πως η Αμερική καταπολεμά ή ακόμη εξαιρείται από αυτή την τάση της δημοκρατίας, ακριβώς επειδή ο αμερικανικός λαός υπακούει ανεπιφύλακτα στους νόμους, γιατί "η νομοθεσία γίνεται από το λαό και για το λαό", και γι' αυτό πρόκειται "για μια κυβέρνηση που ακολουθεί τις πραγματικές θελήσεις του λαού και όχι για μια κυβέρνηση που περιορίζεται μόνο στο να διοικεί εν ονόματι του λαού."[612] Αυτή τη βεβαιότητα περί μιας κυβέρνησης που ενσαρκώνει την πραγματική βούληση του λαού, του λαού ως μιας ομοιογενούς οντότητας με μοναδική βούληση, την εικόνα της Αμερικής ως μιας αταξικής κοινωνίας, όπου οι συγκρούσεις μπορούν πάντοτε να επιλυθούν συμβιβαστικά, ο Τοκβίλ την υιοθετεί από τους επίλεκτους συνομιλητές του. Η δύναμη των αμερικανικών συνταγμάτων, κάθε Πολιτείας όπως και αυτό της ομοσπονδίας, που περιορίζουν τους κυβερνώντες εξίσου όπως και τους κυβερνώμενους, στηρίζεται σε αυτή ακριβώς τη βεβαιότητα. Είναι μέσα από αυτή την πεποίθηση -- ιδεολογία -- που ο αμερικανικός *λαός* μπόρεσε να αφήσει ανεμπόδιστο το ιδιωτικό συμφέρον και συγχρόνως να προαγάγει το γενικό καλό, να απελευθερώσει την ατομική βούληση και να καθιερώσει τη λαϊκή κυριαρχία. Έχοντας από κοινού αποφασίσει τα συνταγματικά όρια των δικαιωμάτων του, ο *λαός* αφήνει την πλειοψηφία να νομοθετεί ανάλογα με τη βούλησή της, η οποία γνωρίζει πως δεν μπορεί να υπερβεί τα προκαθορισμένα όρια του γενικού καλού και της δικαιοσύνης, ενώ η κυβέρνησή του επιβλέπει ότι κανένας νόμος δεν θα εφαρμοστεί που θα καταπατούσε κεκτημένα ατομικά δικαιώματα.

---

[610] ό.π., σ. 216
[611] *The Federalist Papers*, #10, σ. 79
[612] ΔΑ σσ.234,231

Ένα άλλο πρόβλημα της δημοκρατικής διακυβέρνησης, κατά τον Τοκβίλ, είναι η μεταβλητότητα της νομοθεσίας. Στην Αμερική, η νομοθεσία μεταβάλλεται ακόμη πιο συχνά λόγω των πολλαπλών εκλογών που εφαρμόζονται στα διάφορα επίπεδα της ομοσπονδιακής κυβέρνησης και των κυβερνήσεων των Πολιτειών, διατηρώντας "την κοινωνία σε μια πυρετική κίνηση και τις δημόσιες υποθέσεις σε μια κατάσταση διαρκούς μεταβολής." Η αμερικανική κοινωνία έχει την όψη της μόνιμης αστάθειας. Στην Αμερική, όμως, εξηγεί αμέσως, αυτός είναι ένας κίνδυνος που τους επιτρέπει μακροπρόθεσμα να απομακρύνουν ένα μεγαλύτερο κίνδυνο, αυτόν της επανάστασης, της αμφισβήτησης του κράτους.[613] Η νομοθετική αστάθεια που προέρχεται από τη συχνή αλλαγή των εκπροσώπων της νομοθετικής εξουσίας συνδέεται αποκλειστικά, όπως εξηγεί αλλού, με τους δευτερεύοντες νόμους και δεν απειλεί μια κοινωνία που είναι ήδη καλά οργανωμένη και σταθερή. Αντίθετα, μπορεί να είναι συχνά απαραίτητη για τη διασφάλιση των πολιτικών θεσμών. Και προσθέτει, η νομοθετική αστάθεια στην οποία υποβάλλονται οι Αμερικανοί δεν συνδέεται με τις *γενεσιουργές αρχές* των νόμων, όπως συμβαίνει εδώ και σαράντα χρόνια στη Γαλλία.[614] Οι Αμερικανοί μπόρεσαν να εφαρμόσουν ένα είδος ακραίας δημοκρατίας, προσφέροντας στη λαϊκή βούληση πολλαπλές ευκαιρίες έκφρασης μέσα από τα δύο νομοθετικά σώματα στις Πολιτείες και στην ομοσπονδιακή κυβέρνηση, διότι, όπως έχει παρατηρήσει επανειλημμένως ο Τοκβίλ, οι νόμοι υπόκεινται στο σύνταγμα και το σύνταγμα είναι ένας θεμελιακός νόμος που μόνο η θέληση ολόκληρου του λαού μπορεί να υποβάλει σε αναθεώρηση, κάτι που καθίσταται εξαιρετικά δύσκολο. Γι' αυτό, η Αμερικανοί δεν κινδυνεύουν από την τυραννία της νομοθετικής μεταβλητότητας, της κοινωνικής και πολιτικής αστάθειας, αφού καθόρισαν εκ των προτέρων τα πλαίσια των διεκδικήσεών της, ώστε η κατ' επίφαση νομοθετική αστάθεια να μην μπορεί να απειλήσει την κοινωνική οργάνωση και την πολιτική σταθερότητα.

Μια άλλη συνέπεια των συχνών εκλογών στην Αμερική, συμπληρώνει, είναι η διοικητική αστάθεια, η οποία δυσκολεύει "την τέχνη του κυβερνάν", γιατί κανείς δεν μεταβιβάζει τις γνώσεις του στις νέες γενεές, αλλά μεταφέρει ό,τι έμαθε από τον περίγυρό του στην ίδια τη διοίκηση. Και καταλήγει: "Η δημοκρατία, εγκαταλελειμμένη στα ακρότατα όριά της, ενοχλεί την τέχνη της διακυβέρνησης. Γι' αυτό είναι πιο κατάλληλη για ένα λαό του οποίου η διοικητική εκπαίδευση έχει ήδη γίνει, παρά για ένα νεοφώτιστο λαό, που δεν έχει εμπειρία στις δημόσιες υποθέσεις."[615] Αν συνεπώς οι Αμερικανοί δεν έχουν τίποτα να φοβηθούν, είναι γιατί είναι ένας λαός που έχει ήδη διοικητική εκπαίδευση, όπως έχει επισημάνει επανειλημμένως και οι όποιοι κίνδυνοι που μπορεί να τους επιφυλάσσει η δημοκρατική διοικητική αστάθεια θα είναι πάντα μικρότερης εμβέλειας απ' ό,τι για ένα λαό δίχως καμία εμπειρία στη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων. Ο Τοκβίλ, έχοντας ως δεδομένο πως το πάθος που καλλιεργούν οι δημοκρατικοί λαοί για την ισότητα δεν συμβαδίζει με την αγάπη της ελευθερίας, ταυτίζει τον πολιτισμό με την ελευθερία, μια μορφή της ελευθερίας που καθορίζεται κατά κύριο λόγο από την προσήλωση στο κοινό καλό και τη δικαιοσύνη και την οποία ένας λαός αποκτά μέσα από τις γνώσεις και τις εμπειρίες του παρελθόντος, ενώ τη δημοκρατία την ταυτίζει με το πάθος της ακραίας ισότητας. Έτσι μπορεί να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ένας λαός, για να καθιδρύσει μια σταθερή δημοκρατική κυβέρνηση, είναι απαραίτητο να έχει ήδη αποκτήσει την παιδεία της ελευθερίας, ειδικά της

---

[613] ό.π., σ.216-7

[614] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 196

[615] ΔΑ σσ.221-2

πολιτικής ελευθερίας, που δεν μπορεί να αποκτήσει σε μια ήδη δημοκρατούμενη κοινωνία. Αυτό που καθιστά ακόμη πιο ακίνδυνη τη διοικητική αστάθεια στην Αμερική είναι το γεγονός ότι η κοινωνία φαίνεται να έχει λύσει το κοινωνικό πρόβλημα. Γι' αυτό, καταλήγει σημειώνοντας ότι, αν η διοικητική αστάθεια δεν είναι μια πραγματική απειλή για τους Αμερικανούς, αυτό συμβαίνει γιατί: "Στις Ηνωμένες Πολιτείες, όπου οι δημόσιοι λειτουργοί δεν έχουν κανένα ταξικό συμφέρον να προωθήσουν, η γενική και αδιάλειπτη πορεία της κυβέρνησης είναι ενεργητική, αν και οι κυβερνώντες είναι συχνά ανίκανοι και μερικές φορές άξιοι περιφρόνησης."[616]

Ο Τοκβίλ πίστευε ότι οι Αμερικανοί, έχοντας ήδη αποκτήσει τις γνώσεις και τον πολιτισμό που είναι απαραίτητα για να χειραγωγήσουν τη δημοκρατία, θα μπορούν, ακόμη και άν η δημοκρατία τους οδηγούσε σε εσφαλμένες επιλογές, να επανορθώσουν χωρίς να κινδυνέψουν. Για τους Ευρωπαίους, που απειλούνται από τους γείτονές τους, που αντιμετωπίζουν ταξικές συγκρούσεις και δεν έχουν μια επικράτεια που προσφέρει τις μέγιστες δυνατότητες πλουτισμού σε όλους τους πολίτες ανάλογα με τις ικανότητές τους, η απόκτηση αυτής της εμπειρίας, απαραίτητη για την ορθή δημοκρατική διακυβέρνηση, μπορεί να αποβεί μοιραία.[617] Γι' αυτό το λόγο, ενώ θεωρεί "την πολιτική σύσταση των Ηνωμένων Πολιτειών ως μια από τις μορφές που μπορεί να δώσει η δημοκρατία στη διακυβέρνησή της," δεν εκτιμά "ότι οι αμερικανικοί θεσμοί είναι οι μόνοι ή οι καλύτεροι που θα μπορούσε να εγκολπωθεί ένας δημοκρατούμενος λαός" και θεωρεί, αντίθετα, ότι τα πλεονεκτήματα που οι Αμερικανοί αντλούν από τη δημοκρατική διακυβέρνηση (gouvernment de la démocratie) "δεν είναι απαραίτητο να προέλθουν από τους ίδιους νόμους."[618] Όπως εξηγούσε το 1831 σ' ένα γράμμα στον πατέρα του, όσο περισσότερο παρατηρούσε αυτή τη χώρα, κατέληγε στο συμπέρασμα ότι "δεν υπάρχει τίποτα απόλυτο στη θεωρητική αξία των πολιτικών θεσμών και η αποτελεσματικότητά τους εξαρτάται από τις αρχικές περιστάσεις και τις κοινωνικές συνθήκες."[619] Οι αρχικές περιστάσεις είναι η αφετηρία της αμερικανικής δημοκρατίας που ήδη εξετάσαμε. Είναι η πολιτική ελευθερία που απολάμβαναν μέσα από τη συμμετοχή στα κοινά, τα ήθη τους, οι θρησκευτικές τους πεποιθήσεις και η απεριόριστη επικράτεια του Νέου Κόσμου, που προσφέρει στην εκτεταμένη πολιτεία, όπως παρατηρεί ο J.G.A. Pocock, "στην ομοσπονδιακή δομή, τη δυνατότητα ν' αφομοιώνει και να συμφιλιώνει συγκρουόμενα συμφέροντα δίχως τους γνωστούς περιορισμούς."[620] Οι κοινωνικές συνθήκες πρόβαλλαν ένα είδος φυσικής ισότητας, γιατί οι Αγγλοαμερικανοί δεν αναγνώριζαν οποιαδήποτε κληρονομικά προνόμια, δικαιώματα που δεν στηρίζονταν στην ατομική ικανότητα και αξία. Έτσι, οι συνήθειες που καλλιέργησαν οι αρχικές περιστάσεις και οι κοινωνικές συνθήκες τους προσέφεραν τη δυνατότητα να απολαύσουν άμεσα τα πλεονεκτήματα νόμων που οδηγούσαν σε μια ακραία εφαρμογή της δημοκρατικής διακυβέρνησης, η οποία κάτω από διαφορετικές συνθήκες θα είχε εντελώς διαφορετικές συνέπειες.

Η άποψη ότι η δημοκρατία εφαρμοζόταν ακίνδυνα χάρη στα ήθη, τη συνήθεια της αυτοδιοίκησης και την απουσία προνομιούχων τάξεων στην Αμερική ήταν πεποί-

---

[616] ό.π., σ.245
[617] ό.π., σ.235
[618] ό.π., σ.242
[619] Γράμμα στο M. le Comte de Tocqueville, Sing Sing 3 Ιουνίου, 1831, βλ. SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 40
[620] POCOCK, *The Mechiavellian Moment*, σ. 522

θηση των περισσοτέρων Αμερικανών συνομιλητών του και ο Τοκβίλ θα τις υιοθετήσει ανεπιφύλακτα. Ήταν ένας νεαρός Γερμανός που εργαζόταν στη σύνταξη της αμερικανικής εγκυκλοπαίδειας, γράφει, που διατύπωσε ξεκάθαρα γιατί στην Ευρώπη η δημοκρατική πολιτεία δεν ήταν πραγματικά ακόμη υπόθεση του ίδιου του λαού. Στην Ευρώπη, παρατηρεί ο F. Lieber, δεν θα μπορούσαμε ποτέ να μεταφυτεύσουμε αυτούς τους νόμους, όπως πίστευε ο Lafayette, γιατί η κοινωνία δεν είναι ακόμη δημοκρατική, δεν έχει τη συνήθεια της συμμετοχής στις δημόσιες υποθέσεις όπως στην Αμερική. "Καθημερινά", λέει στον Τοκβίλ, "πείθομαι περισσότερο ότι τα συντάγματα και οι πολιτικοί θεσμοί δεν έχουν καμία καθεαυτού αξία. Είναι νεκρά δημιουργήματα στα οποία μόνο τα ήθη και η κοινωνική κατάσταση ενός λαού μπορούν να δώσουν ζωή."[621] Γι' αυτό, στην Ευρώπη η πρόοδος της δημοκρατίας θα ήταν δύσκολη και απρόβλεπτη, εφόσον μόνο οι ελεύθεροι πολιτικοί θεσμοί θα μπορούσαν να καλλιεργήσουν ελεύθερα ήθη.[622] Μια διαδικασία που μόνο μακροπρόθεσμα θα μπορούσε να κάνει ορατά τα πλεονεκτήματα της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Η Αμερική επιβεβαίωνε ότι η δημοκρατική διακυβέρνησή μπορεί να ενισχύσει το δημόσιο πνεύμα, το σεβασμό των δικαιωμάτων και των νόμων και να διαδώσει στο πολιτικό και κοινωνικό σώμα μια αέναη δραστηριότητα. Αυτός θα πρέπει, κατά τον Τοκβίλ, να είναι ο στόχος των πολιτικών θεσμών στην Ευρώπη.

[621] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 92
[622] ό.π., σ. 179

7. Γιατί στην Αμερική η δημοκρατική κυβέρνησηαναγνωρίζει δικαιώματα

Σε αντίθεση με τη γαλλική φιλελεύθερη παράδοση, όπως τον François Guizot, Benjamin Constant ή τη Mme de Stael, και τον ωφελιμισμό των Jeremy Bentham και John Mill, ο Τοκβίλ, αν και αναγνώριζε την υπέρτατη αξία της ατομικής ελευθερίας, της δημοκρατικής ελευθερίας, δεν πίστευε ότι η επιδίωξη ατομικών συμφερόντων δίχως δημόσια ήθη θα οδηγούσε στην ευμάρεια του μέγιστου αριθμού.[623] Η Αμερική μπορεί να παρουσίαζε την εικόνα μιας κοινωνίας όπου τα ατομικά συμφέροντα εναρμονίζονται, αλλά η πηγή αυτής της εναρμόνισης ανάγεται στις εξαιρετικές περιστάσεις, στα ήθη και τις κοινωνικές συνθήκες. Όταν λοιπόν παρατηρεί ότι οι νόμοι της δημοκρατίας προωθούν την ευμάρεια του μέγιστου αριθμού, δεν θεωρεί, όπως και ο John Stuart Mill, ότι οι θεσμοί της θα είχαν τέτοιο αποτέλεσμα, χωρίς καταστολή και καταπάτηση της ελευθερίας, εάν τα ίδια τα άτομα-πολίτες δεν είχαν ήδη καλλιεργήσει τη συνήθεια σεβασμού της ατομικής ελευθερίας, μέσα από την εκπαίδευση των πολιτών και τη συμμετοχή τους στις δημόσιες υποθέσεις.[624] Η ατομική ελευθερία που ασκείται μέσα από την παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων σε ανθρώπους που δεν γνωρίζουν ακόμη να κάνουν ορθή χρήση τους και παραβιάζουν τα δικαιώματα των άλλων (π.χ. το δικαίωμα ιδιοκτησίας), πίστευε, όπως είχε αποδείξει η Γαλλία, μπορεί να οδηγήσει σε μια "επικίνδυνη κρίση", η οποία, καίτοι μπορεί να είναι απαραίτητη, ώστε οι πολίτες μέσα από την άσκηση δικαιωμάτων να ανακτήσουν το δημόσιο πνεύμα και να φθάσουν να σέβονται τα δικαιώματα των άλλων, είναι πάντοτε επικίνδυνη.[625] Σε αντίθεση με τον Constant, για τον οποίο η έλευση της ατομικής ελευθερίας, ο σεβασμός του ιδιωτικού συμφέροντος, σήμανε το τέλος της αρετής, του δημόσιου πνεύματος,[626] ο Τοκβίλ θεωρεί απαραίτητη την ένωση του ατομικού συμφέροντος και του συμφέροντος της χώρας.[627] Η βιωσιμότητα της (δημοκρατικής) πολιτείας και ο πολιτισμός εξαρτώνται από μια ενάρετη αντίληψη των ατομικών δικαιωμάτων, που θα υπερβαίνει τον εγωισμό και την ιδιώτευση του ατομικισμού. Σ' αυτή την αρχή του Τοκβίλ μπορεί κανείς ν' αναγάγει την υιοθέτηση του φυσιοκρατικού καλώς εννοούμενου συμφέροντος, ενός πεφωτισμένου ατομικισμού κατά το αμερικανικό πρότυπο. Αυτός ο πεφωτισμένος ατομικισμός έχει διαφορετική πηγή, ανάλογα με τις συνθήκες έλευσης της δημοκρατίας. Είτε είναι προϊόν της κοινωνικής οργάνωσης και των ελεύθερων ηθών, είτε θα πρέπει να γίνει το τέλος των ελεύθερων θεσμών -- της δημοκρατικής διακυβέρνησης --, η οποία θα πρέπει να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες -- τους θεσμούς -- ώστε οι πολίτες να αποκτήσουν τις γνώσεις και τα ήθη που θα οδηγήσουν σε μια πεφωτισμένη αναζήτηση του ατομικού συμφέροντος, εξασφαλίζοντας έτσι την ευμάρεια του μεγαλύτερου αριθμού.

---

[623] Ευμάρεια με την πλατιά σημασία του όρου, δηλαδή ως ατομική και δημόσια ευτυχία βλ. σχ. FURET François, "Quinet et Tocqueville", στο *La Gauche et la Révolution au milieu du XIX siécle*, Hachete, 1986, σ. 34-49

[624] MIIL John Stuart, "On Liberty" και "Representative Government", στο *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*, Everyman's Library, 1920 ed. βλ. σχ. HUMBERGER, J., "Mill and Tocqueville on Liberty", στο *James and John Stuart Mill: Papers of the centenary conference, eds.* J.M. Robson & M. Laine, University of Toronto Press, 1976 PAPPE, H.O., "Mill and Tocqueville", *Journal of the History of Ideas*, τόμος 25, 1964, σ. 217-234

[625] ΔΑ σ.250

[626] CONSTANT Benjamin, "De la liberté des anciens comparée a celle des modernes", στο *De la libertée chez les modernes,* collection Pluriel, 1980, σ. 491 επ.

[627] ΔΑ σ.247

Οι κυβερνήσεις, κατά τον Τοκβίλ, που προηγήθηκαν της δημοκρατικής διακυβέρνησης, και βασικά αυτό που έχει υπόψη του είναι οι ευρωπαϊκές μοναρχίες, είτε αυτές ήταν απόλυτες όπως στη Γαλλία είτε κυριαρχούσαν παράλληλα με μια βουλή ή και ένα σύνταγμα όπως στην Αγγλία ή και στη Γαλλία μετά την επανάσταση, στηρίχτηκαν σ' ένα είδος ενστικτώδους πατριωτισμού που ενεργούσε με κίνητρο την πίστη και το συναίσθημα, αυτό που αργότερα θα ονομάσει ο E. Durkheim "μηχανική αλληλεγγύη." Στις δημοκρατίες, όπου κυριαρχεί η κοινωνική και πολιτική κατάσταση της ατομικής ελευθερίας και της ισότητας, και κάθε άτομο είναι υπεύθυνο να αποφασίζει γι' αυτό που το αφορά αποκλειστικά, ενώ υπακούει τη ρυθμιστική εξουσία που επέλεξε να μεριμνά για τα συμφέροντα όλων, συναντάται ο λελογισμένος πατριωτισμός, που έχει για κίνητρο το προσωπικό συμφέρον και καλλιεργείται μέσα από τις γνώσεις τη συμμετοχή στη θέσπιση των νόμων και την αναγνώριση και ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων.[628] Όπως αρκετά χρόνια αργότερα ο Durkheim θα διακρίνει στον καταμερισμό εργασίας την έλευση της "οργανικής αλληλεγγύης," που θα αποτελέσει τον κοινωνικό ιστό των σύγχρονων κοινωνιών,[629] έτσι ο Τοκβίλ έβλεπε στο λελογισμένο πατριωτισμό που πραγματοποιείται μέσα από την πεφωτισμένη ενάσκηση των δικαιωμάτων ένα μέσο αναζωογόνησης της κοινωνικής συνοχής των δημοκρατούμενων κοινωνιών. Αναμφίβολα, αυτές οι γραμμές γράφτηκαν ειδικά για τους Γάλλους αναγνώστες, εκεί που δεν συναντά κανείς σεβασμό της πατρίδας, των δικαιωμάτων, της θρησκείας ή και των νόμων. Εκεί όπου απουσιάζει ο λελογισμένος πατριωτισμός, γιατί δεν προϋπήρξε ποτέ η ελευθερία και πολύ λιγότερο αυτή η παιδεία της ελευθερίας που προκύπτει από την ενάσκηση δικαιωμάτων. Έχοντας παρατηρήσει τα οφέλη που αντλούν οι Αμερικανοί από την αγάπη της πατρίδας και το σεβασμό των δικαιωμάτων ο Τοκβίλ προτείνει στους συμπατριώτες του να καταπολεμήσουν τη σύγχυση και την αθλιότητα στην οποία τους οδηγεί η μετάβαση προς μια δημοκρατική *πολιτεία* όχι με το να περιορίσουν τα πολιτικά δικαιώματα, αλλά με το να δημιουργήσουν συνθήκες που θα επιτρέψουν στο μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων να απολαμβάνουν πολιτικές ελευθερίες. Μόνο έτσι πίστευε θα μπορέσουν οι μεσαίες και οι κατώτερες τάξεις να εκπαιδευτούν στην άσκηση των δικαιωμάτων τους και να εκτιμήσουν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας. Από τη στιγμή, γράφει, που η δημοκρατία αποδυναμώνει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και αλλοιώνει τα ήθη, η θεία έννοια των δικαιωμάτων εξαφανίζεται. Τη θέση της ηθικής αντίληψης των δικαιωμάτων καταλαμβάνουν η συλλογιστική και τα αισθήματα υπολογισμού. Δεν υπάρχει συνεπώς άλλος τρόπος, συνεχίζει, για να καταπολεμηθεί αυτή η γενική διάλυση, από το συνδυασμό της ιδέας "των δικαιωμάτων με το προσωπικό συμφέρον, που προσφέρεται ως το μόνο ακίνητο σημείο στην ανθρώπινη καρδιά." Αλλιώς, το μόνο μέσο διακυβέρνησης που θα απομείνει στην ανθρωπότητα είναι ο φόβος,[630] δηλαδή η καταστολή της ατομικής ελευθερίας που υποτάσσεται στα πάθη της ακραίας ισότητας και απειλεί την κοινωνική οργάνωση και την πολιτική σταθερότητα.

Πεπεισμένος ότι σε μια κοινωνία όπου η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση είναι δημοκρατική οι άνθρωποι τείνουν να ενσκήπτουν αποκλειστικά στις ιδιωτικές τους υποθέσεις, ο Τοκβίλ θεωρεί ότι η αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για την πατρίδα μπορεί να προέλθει μόνο μέσα από τη συμμετοχή τους στη διακυβέρνηση της χώρας. Αυτό όμως καθίσταται εφικτό από τη στιγμή που έχει "εκχωρηθεί η άσκηση

[628] ό.π., σ.246
[629] DURKHEIM, E., *De la division du travail social,* PUF, "Quadrige", ed. 1991
[630] ΔΑ σ.249

των πολιτικών δικαιωμάτων." Τοποθέτηση που, όμως, πρέπει να αποκρυπτογραφηθεί λαβαίνοντας υπόψη ότι η έννοια των δικαιωμάτων για τον Τοκβίλ είναι αλληλένδετη με την έννοια των καθηκόντων και μόνο έτσι τολμά να ομιλεί περί πολιτών και όχι υπηκόων, ανεξαρτησίας και όχι απομόνωσης. Όμως η καλλιέργεια πολιτών και ανεξάρτητων ατόμων προϋποθέτει μια διαδικασία ενάσκησης ελευθεριών, δηλαδή δικαιωμάτων. Γι' αυτό δεν διστάζει να παραδεχτεί ότι θεωρεί αδιανόητο να επιτραπεί αμέσως "η άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους τους ανθρώπους." Την ίδια στιγμή όμως αναγνωρίζει "ότι το ισχυρότερο μέσο, και ίσως το μόνο, που μας μένει να κάνουμε τους ανθρώπους να ενδιαφερθούν για τη μοίρα της πατρίδας τους είναι να μπορέσουν να συμμετάσχουν στη διακυβέρνησή της. Στις μέρες μας το πνεύμα του πολίτη το θεωρώ αδιαχώριστο από την άσκηση των πολιτικών δικαιωμάτων και πιστεύω ότι από τούδε και εις το εξής θα βλέπουμε να αυξάνεται ή να μειώνεται στην Ευρώπη ο αριθμός των πολιτών ανάλογα με την επέκταση των δικαιωμάτων αυτών."[631] Όπως εξηγεί λίγο παρακάτω, η ιδέα των δικαιωμάτων είναι η εισαγωγή της ιδέας της αρετής στον πολιτικό κόσμο, διότι η αναγνώριση δικαιωμάτων σε όλους αφαιρεί το αίσθημα αλαζονείας από την ατομική ανεξαρτησία και το αίσθημα χαμέρπειας από την υποταγή στον όμοιό του.[632] Έτσι, η μεγάλη αξία της δημοκρατικής διακυβέρνησης βρίσκεται στο γεγονός ότι "κατεβάζει την ιδέα των δικαιωμάτων μέχρι τον τελευταίο των πολιτών."[633] Ο Τοκβίλ αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην πεποίθησή του ότι η ελευθερία είναι περισσότερο μια παιδεία απ' ό,τι είναι μια κατάσταση και την πίστη του ότι εάν οι άνθρωποι δεν είναι ελεύθεροι να ασκήσουν δικαιώματα δεν μπορούν να αποκτήσουν το πνεύμα του πολίτη, που θα τους επιτρέψει να καλλιεργήσουν μια μετριοπαθή ελευθερία. Όλο το έργο μπορεί να διαβαστεί μέσα από αυτόν τον ανταγωνισμό ανάμεσα στην κλασική αντίληψη για την ελευθερία, που έχει για αφετηρία της το γενικό καλό, και την αντίληψη των νεότερων χρόνων, που έχει για αφετηρία της τα ατομικά δικαιώματα, την ατομική ελευθερία.

Το γεγονός ότι η σύγχρονη δημοκρατία αναγνωρίζει δικαιώματα σε όλους δεν σημαίνει ότι όλοι οι άνθρωποι ξέρουν να χρησιμοποιούν αυτά τα δικαιώματα. Αυτό είναι το δίλημμα της δημοκρατικής ελευθερίας και των ατομικών δικαιωμάτων. Το πιο δύσκολο έργο βρίσκεται στην εκμάθηση των πολιτών να ασκούν τα δικαιώματά τους, μια διαδικασία μέσα από την οποία καλλιεργείται το δημόσιο πνεύμα ή ο λελογισμένος πατριωτισμός, δηλαδή η ορθή άσκηση των δικαιωμάτων. Γι' αυτό θεωρεί τη συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση ως μέσο άσκησης της ατομικής ελευθερίας, που διδάσκει τον εκούσιο περιορισμό της ελευθερίας. "Όταν μου λένε", και αναφέρεται στους Γάλλους συνομιλητές του, "ότι οι νόμοι είναι αδύναμοι και οι κυβερνώμενοι φιλοτάραχοι, ότι τα πάθη είναι ζωηρά και η αρετή χωρίς ισχύ, και επομένως ούτε σκέψη δεν πρέπει να γίνεται για αύξηση των δικαιωμάτων της δημοκρατίας, απαντώ ότι ακριβώς εξαιτίας των καταστάσεων αυτών πρέπει να το σκεφθούμε αυτό και μάλιστα πιστεύω ότι οι κυβερνήσεις έχουν περισσότερο συμφέρον σ' αυτό από την κοινωνία, γιατί οι κυβερνήσεις παρέρχονται ενώ η κοινωνία δεν πρόκειται να πεθάνει."[634] Ανεξαρτήτως του αν κανείς συμφωνεί ή διαφωνεί με την κοινωνία που ο Τοκβίλ οραματίζεται ότι θα προέλθει από την ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, στην οποία δεν διαβλέπει καμία σύγκρουση ανάμεσα στα κεκτημένα δικαιώματα, τα

[631] ό.π., σ.247
[632] ό.π., σ.249
[633] ό.π.
[634] ό.π.

συμφέροντα και τα εν δυνάμει δικαιώματα των πολιτών, αυτό που είναι ξεκάθαρο είναι ότι η αφετηρία του δεν είναι η φυσική θεωρία των δικαιωμάτων, αλλά μια αντίληψη της ελευθερίας και της ισότητας που πραγματοποιείται από τη μια μέσα από τη διαδικασία συνύπαρξης των πολιτών και από την άλλη περιορίζεται από κάποιες ηθικές αρχές ή κανόνες που προκαθορίζουν τα όρια των ανθρώπινων διεκδικήσεων. Όπως σημειώνει ο J-C Lamberti, "η κοινωνιολογία του Τοκβίλ", σε αντίθεση με τους φιλόσοφους του 18ου αιώνα, "πάει από τα δικαιώματα του πολίτη στα δικαιώματα του ανθρώπου."[635] Από αυτή την άποψη συναντά κανείς στο συλλογισμό του αντικρουόμενα στοιχεία, που προέρχονται συγχρόνως από τις απόψεις του J-J. Rousseau όπως και αυτές του Hobbes ή του Locke. Αν και αντιτάσσεται στην καταστολτική δύναμη του νόμου, θέλει ο νόμος να ενεργεί εν ονόματι όλων, δηλαδή εν ονόματι του γενικού καλού. Αυτό πραγματοποιείται μέσα από τη φυσική εναρμόνιση των συμφερόντων, που στηρίζεται σε συμφωνημένες αρχές, το θεμελιακό νόμο, είτε διά μέσου της καθημερινής συμμετοχής των πολιτών στα κοινά, που ενισχύει την αναγνώριση ότι βρίσκονται σε μια κοινωνία.

Η συμμετοχή στα κοινά και η αναγνώριση ότι οι άνθρωποι βρίσκονται σε μια κοινωνία, για τον Τοκβίλ, δεν προσλαμβάνει τη σημασία ότι αυτοί οι κανόνες ή οι συμβάσεις της ανθρώπινης συνύπαρξης θα ορίζονται επί μονίμου βάσεως μέσα από τη δράση των πολιτών, που θα καθορίζει τα δικαιώματα των πολιτών και το σεβασμό του ανθρώπου.[636] Όπως για όλους τους φιλελεύθερους, η συμμετοχή των πολιτών στις σύγχρονες δημοκρατικές πολιτείες μπορεί να πραγματοποιηθεί από *έμμεσες οδούς*, που διασφαλίζει το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Ο ίδιος θεωρεί ανέφικτη όσο και επικίνδυνη την *άμεση* συμμετοχή των πολιτών στη σύγχρονη δημοκρατική πολιτεία, γιατί τα ατομικά πάθη θα διείσδυαν στον πολιτικό κόσμο, ενώ έτσι οι εκπρόσωποι του λαού εργάζονται προς όφελος του μεγαλύτερου αριθμού. Ακριβώς όμως επειδή η βούληση της πλειοψηφίας μπορεί να αποβεί τυραννική και να παραβιάσει δικαιώματα, είναι πάντα απαραίτητη η εκπαίδευση των πολιτών στην άσκηση δικαιωμάτων μέσα από διαφορετικές πρωτοβουλίες συνενώσεων (πολιτικών και κοινωνικών), την εφαρμογή του ορκωτού συστήματος, ειδικά στις αστικές υποθέσεις, και την αποκέντρωση της διοικητικής εξουσίας, που επιτρέπει στις τοπικές εξουσίες, όπου η συμμετοχή των πολιτών μπορεί να είναι πιο άμεση, να κρίνουν και να αποφασίζουν για τα συλλογικά τους συμφέροντα. Μέσα από αυτή την περιορισμένη αλλά πιο άμεση συμμετοχή των πολιτών στις κοινές υποθέσεις πίστευε ότι θα ενισχύεται η κοινωνική συνοχή, καθορίζοντας τα όρια της ελευθερίας με τα ίδια τα μέσα της ελευθερίας, γιατί θα αναζωογονείται το δημόσιο πνεύμα και τα άτομα ως πολίτες θα αποκτούν την ορθή γνώση και παιδεία των δικαιωμάτων τους. Ο Τοκβίλ ήταν πεπεισμένος ότι "τίποτα γονιμότερο σε θαύματα δεν υπάρχει από την τέχνη του να είσαι ελεύθερος", αλλά, όπως γράφει, δεν υπάρχει "τίποτα σκληρότερο όμως από τη εκμάθηση της ελευθερίας."[637] Γι' αυτό θεωρεί απαραίτητο, σε μια κοινωνία η οποία δεν έχει τις γνώσεις και τις εμπειρίες που απαιτεί η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, αφού εμφυτευτεί στους ανθρώπους η ιδέα των δικαιωμάτων, να δοθεί σε όλους η ειρηνική άσκηση ορισμένων

---

[635] LAMBERTI, J-C., *Tocquevillee et les deux démocraties*, σ. 101

[636] GAUCHET, "Benjamin Constant: l'illusion lucide du libéralisme", Εισαγωγή στο BENJAMIN CONSTANT, *De la liberté chez les modernes*, σ. 48 επίσης βλ. ROUSSEAU, *Du Contrat Social*, βιβλ. II, Κεφ. IV "Des Bornes du Pouvoir Souverain"

[637] ΔΑ σ.250

δικαιωμάτων, ώστε να μην γίνει κατάχρηση των δικαιωμάτων και να μην παραβιαστούν ιδιωτικά δικαιώματα.

Η απεριόριστη ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, όπως είδε στην Αμερική ο Τοκβίλ, προϋποθέτει την ύπαρξη του δημόσιου πνεύματος, αλλά χωρίς την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων η καλλιέργεια του δημόσιου πνεύματος στις σύγχρονες κοινωνίες γίνεται ανέφικτη. Η χορήγηση δικαιωμάτων δεν μπορεί να στηριχτεί στην ανεξέλεγκτη εφαρμογή της αρχής της ατομικής ελευθερίας, της ισότητας στην ελευθερία, εάν μια κοινωνία δεν έχει ήδη τα ήθη και τις αρχές που θα επιτρέψουν σε κάθε πολίτη να κάνει ορθή χρήση αυτών των δικαιωμάτων. Γι' αυτό, ενώ αναγνωρίζει στην ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων το υπέρτατο μέσο ανάπτυξης του πνεύματος της δημόσιας ευτυχίας, το πνεύμα του πολίτη, το γεγονός ότι έχει μια προκαθορισμένη αντίληψη του δικαίου, το οποίο υπερβαίνει την κοινωνική σύγκρουση και την πολιτική αμφισβήτηση που γεννιέται μέσα από την άσκηση δικαιωμάτων, τον υποχρεώνει να θέσει όρια στην ίδια την ατομική ελευθερία -- στην ενάσκηση δικαιωμάτων. Για τον ίδιο λόγο ο Τοκβίλ είναι υποχρεωμένος να περιορίσει αυτό που αποκαλεί συμμετοχή στη διακυβέρνηση στους συλλογικούς σχηματισμούς, στο ορκωτό σύστημα και στην τοπική αυτοδιοίκηση, που έχουν αποκλειστικά εκπαιδευτικό σκοπό, να διδάξουν τα όρια της ατομικής ελευθερίας. Όσο λοιπόν η χορήγηση πολιτικών δικαιωμάτων δεν οδηγεί στην αμφισβήτηση της ανθρώπινης δικαιοσύνης, η άσκησή τους μπορεί να είναι απεριόριστη, γιατί όλοι οι πολίτες, απολαμβάνοντας όλοι λίγο-πολύ τα ίδια δικαιώματα, δεν θα παραβιάσουν τα δικαιώματα κανενός, κάτι που όμως προϋποθέτει την απουσία κοινωνικών συγκρούσεων, ώστε η ενάσκηση δικαιωμάτων να μην επιφέρει αναταραχή και αστάθεια.

Στην Αμερική, μια κατ' εξοχήν δημοκρατική πολιτεία κατά τον Τοκβίλ, αν και μια νέα χώρα, το δημόσιο πνεύμα είναι υψηλό και η άσκηση δικαιωμάτων απεριόριστη. Καθείς, γράφει, "ενδιαφέρεται για τις υποθέσεις της κοινότητάς του, του καντονιού του και της Πολιτείας του, όσο ενδιαφέρεται για τις δικές του", γιατί, "στη δική του σφαίρα, παίρνει ενεργό μέρος στη διακυβέρνηση της κοινωνίας." Ακόμη και ο λαός, δηλαδή αυτοί που προέρχονται από τις κατώτερες τάξεις, καταλαβαίνει "την επίδραση που ασκεί η γενική ευημερία πάνω στη δική του ευτυχία." Στην Αμερική, κάθε πολίτης βλέπει "στη δημόσια προκοπή και τη δική του και εργάζεται για το καλό του κράτους, όχι μόνο από χρέος ή από ποίηση, αλλά θα τολμούσα να πω από κερδαλεοφροσύνη." Από εκεί προέρχεται, συμπληρώνει, αυτός ο εξοργιστικός πατριωτισμός των Αμερικανών, οι οποίοι υπερασπίζονται τη χώρα τους "με κάθε είδους παιδισμό της ατομικής ματαιοδοξίας", που φθάνει στο να απαγορεύει στους ξένους να την επικρίνουν, γιατί θεωρούν πως είναι έργο τους.[638] Το υψηλό δημόσιο πνεύμα που συναντά κανείς στην Αμερική οφείλεται στο γεγονός ότι οι Αμερικανοί είχαν ήδη αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα σε μια εποχή που "ήταν δύσκολο να κάνει κανείς κακή χρήση τους, γιατί οι πολίτες ήσαν ολιγάριθμοι και απλοϊκοί στα ήθη. Μεγαλώνοντας οι Αμερικανοί δεν αύξησαν καθόλου τις εξουσίες της δημοκρατίας αλλά επεξέτειναν μάλλον τα πεδία της."[639] Το δημόσιο πνεύμα, που εκπηγάζει από τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση, την ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, δεν απειλεί την κοινωνική και πολιτική κατάσταση της κοινωνίας στο βαθμό που οι αντιθέσεις που μπορεί να υπάρχουν δεν αμφισβητούν την κοινωνική οργάνωση και τις πολιτικές πεποιθήσεις των

[638] ό.π., σ.247
[639] ό.π., σ.249

Αγγλοαμερικανών. Η αναγνώριση του καθολικού δικαιώματος ψήφου δεν τους υποχρέωνε να διευρύνουν τις δικαιοδοσίες της ισότητας, απλώς αναγνωρίστηκαν οι υπάρχουσες δικαιοδοσίες της σε ένα μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Οι δικαιοδοσίες της ισότητας, ή οι διεκδικήσεις της δημοκρατικής ελευθερίας, δεν χρειάστηκε να αυξηθούν, γιατί, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, στην "Αμερική, κατεξοχήν δημοκρατική χώρα," κανείς δεν θεωρεί αναγκαίο να επιτεθεί στο δικαίωμα ιδιοκτησίας, εφόσον "στην Αμερική δεν υπάρχουν προλετάριοι" και ο καθένας, έχοντας "κάτι δικό του να υπερασπιστεί, αναγνωρίζει σε επίπεδο αρχής το δικαίωμα της ιδιοκτησίας." Κατά τον ίδιο τρόπο στον πολιτικό κόσμο, όπου υπάρχει μια "υψηλή ιδέα των πολιτικών δικαιωμάτων" στο λαό, κανείς "δεν θίγει τα δικαιώματα των άλλων, για να μην παραβιαστούν τα δικά του."[640] Αυτός ο εξαιρετικός συνδυασμός του σεβασμού των δικαιωμάτων με το προσωπικό συμφέρον, του πνεύματος της δημόσιας ευτυχίας (πνεύμα του πολίτη) και ιδιωτικών συμφερόντων, που απολαμβάνουν οι Αμερικανοί, γιατί όλοι είναι λίγο-πολύ ίσοι και γιατί όλοι έχουν δικαιώματα, τους επιτρέπει να υποτάσσονται "αδιαμαρτύρητα στην εξουσία και του πιο ελάχιστου από τους δημόσιους λειτουργούς του."[641] Η δημοκρατική κυβέρνηση και οι νόμοι που την διέπουν είναι από το λαό και πάντα καταλήγουν στον ίδιο το λαό.

Η δημοκρατική κυβέρνηση πρέπει να ενισχύει το δημόσιο πνεύμα, αναγνωρίζοντας δικαιώματα σε όλους. Αυτή η αρχή όμως προϋποθέτει ότι οι πολίτες ήδη έχουν εντρυφήσει στην τέχνη της ελευθερίας. Έτσι, στη Γαλλία, όπου οι πολίτες έχουν μια ακραία αντίληψη περί της ελευθερίας, η οποία προέρχεται από τις ανισότητες που κυριαρχούν στην κοινωνία και τη συγκέντρωση όλων των εξουσιών από τις κυβερνήσεις, η κοινωνία δεν είναι ακόμη ικανή να καθιδρύσει μια πραγματικά δημοκρατική πολιτεία, γιατί οι πολίτες, ενώ έχουν μια υψηλή αντίληψη των ατομικών τους δικαιωμάτων, δεν έχουν ακόμη καλλιεργήσει τη συνήθεια της πολιτικής ελευθερίας μέσα από τη συμμετοχή στα κοινά. Με άλλα λόγια, στη Γαλλία, η σχέση ανάμεσα στα δικαιώματα και το δημόσιο πνεύμα δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί και γι' αυτό απαιτείται η σταδιακή χορήγηση δικαιωμάτων, ώστε να μην αμφισβητηθούν οι θεμελιακές αρχές, τα κεκτημένα δικαιώματα. Αλλά μια κυβέρνηση η οποία εκλέγεται από το λαό έχει πάντα συμφέρον να αυξήσει τα δικαιώματά του, εάν θέλει να μείνει στην εξουσία. Ο Τοκβίλ δεν θα μπορέσει να αποφασίσει ανάμεσα στην πεποίθησή του ότι δεν μπορείς να περιορίσεις την ελευθερία -- τα δικαιώματα -- και την πίστη του ότι η εκμάθηση της ελευθερίας, του σεβασμού της ανθρώπινης δικαιοσύνης, που είναι απαραίτητη για να καταπολεμηθούν τα ακραία ένστικτα της ισότητας, είναι το πιο δύσκολο έργο που πρέπει να αναλάβει μια δημοκρατική κυβέρνηση, καθιερώνοντας ελεύθερους θεσμούς που ενισχύουν μια πραγματική ατομική ανεξαρτησία. Το διάστημα όμως ανάμεσα στην *πραγματική ανεξαρτησία* και την εκμάθηση της ελευθερίας άφηνε τεράστια περιθώρια για τον περιορισμό της ελευθερίας.

Στο δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό πολίτευμα, κάθε πολίτης έχει δικαίωμα να εκλέγει τους εκπροσώπους του, έμμεσα συμμετέχει στη διαμόρφωση των νόμων. Κατά τον Τοκβίλ όμως αυτό το δικαίωμα πρέπει να περιορίζεται στους δευτερεύοντες νόμους και δεν πρέπει να εφαρμόζεται στις γενεσιουργές αρχές των νόμων, στο δίκαιο της ανθρωπότητας. Δεν θεωρεί ότι "είναι πάντοτε θεμιτό να καλείται ο λαός ολόκληρος, είτε άμεσα, είτε έμμεσα να συμμετάσχει στη συγκρότηση των νόμων", διό-

[640] ό.π., σ.248
[641] ό.π., σ.249

τι όλοι οι πολίτες που έχουν δικαίωμα ψήφου δεν έχουν την απαραίτητη παιδεία για να ασκήσουν δικαιώματα, όπως πίστευε ότι είχε αποδείξει η Γαλλία. Όταν όμως συμβαίνει να έχουν την παιδεία της ελευθερίας, όπως π.χ. στην Αμερική, αν και ο νόμος δεν θα έχει την ίδια σοβαρότητα και σοφία, η συμμετοχή της πλειοψηφίας στη συγκρότηση των νόμων θα δώσει στους ίδιους τους νόμους μεγαλύτερη ισχύ.[642] Σε αντίθεση με τους Γάλλους, κάθε Αμερικανός πολίτης, έχοντας αποδεχτεί, όπως είδαμε, τη διάκριση ανάμεσα στους απλούς νόμους της καθημερινής συνύπαρξης των ανθρώπων και το θεμελιακό νόμο, αποδεικνύει, υποστηρίζει ο Τοκβίλ, πόσο το δικαίωμα συμμετοχής στη διαμόρφωση των νόμων συμβάλλει στο κύρος και την ισχύ των νόμων: αισθάνεται ένα είδος πατρικής στοργής για το νόμο, "υποτάσσεται σ' αυτόν χωρίς κόπο, όχι μόνο γιατί είναι έργο της πλειοψηφίας, αλλά γιατί είναι δικό του έργο. Τον θεωρεί ως αποτέλεσμα ενός συμβολαίου στο οποίο είναι αυτός ένας από τους συμβαλλόμενους." Στο δημοκρατικό καθεστώς, όσο η δύναμη του νόμου αυξάνει, ένα νέο είδος δημόσιου πνεύματος καλλιεργείται, γιατί είναι "η έκφραση της βούλησης ολόκληρου του λαού", και όχι μιας τάξης ή ενός πρίγκιπα. Γι' αυτό, στην Αμερική "καθένας βρίσκει κάτι σαν προσωπικό συμφέρον στο να υπακούν όλοι τους νόμους." Εφόσον ο ίδιος μπορεί αργότερα να αποτελέσει μέρος της πλειοψηφίας και να νομοθετεί εν ονόματι όλων, απαιτώντας εξίσου το σεβασμό όλων. Και καταλήγει: "ο λαός, στην Αμερική, δεν υπακούει στο νόμο μόνο γιατί είναι έργο του αλλά και γιατί μπορεί να τον αλλάξει."[643] Αυτός ο κατά τα φαινόμενα ριζοσπαστικός λόγος που αναγνωρίζει δικαιώματα στον ίδιο βαθμό που αναγνωρίζει υποχρεώσεις, έχει εντούτοις για αφετηρία του μια εξαιρετικά περιορισμένη αντίληψη περί της νομοθετικής πράξης, μια πράξη που πάντα παραμένει εγκλωβισμένη στο πλαίσιο που της προκαθορίζει το δίκαιο της ανθρωπότητας. Οι άνθρωποι υπακούν ακριβώς διότι είναι ελεύθεροι να θεσπίζουν, αλλά αυτή η ελευθερία θα πρέπει πάνω απ' όλα να αναγνωρίζει το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, γύρω από τα οποία είναι εντελώς ελεύθερη και έξω από τα οποία δεν μπορεί να διαβαίνει.

Αυτό που ο ίδιος αποκαλεί συμμετοχή στη διαμόρφωση των νόμων δεν είναι παρά οι συνέπειες που προκύπτουν από το δικαίωμα ψήφου, δηλαδή η εκλογή νομοθετικών σωμάτων όχι μόνο από τους ικανούς πολίτες, αλλά από τις μεσαίες τάξεις "πλην των δούλων, των υπηρετών και των απόρων που τους διατρέφουν οι κοινότητες." Αυτό όμως σημαίνει για τον Τοκβίλ ότι στο βαθμό που η πλειοψηφία της αμερικανικής κοινωνίας συμβάλλει έμμεσα στη διαμόρφωση των νόμων ψηφίζοντας, οι νόμοι δεν είναι προϊόν μιας οποιασδήποτε πλειοψηφίας, αλλά εκπροσωπούν τη βούληση του έθνους. Συνεπώς, όποιοι θελήσουν να επιτεθούν εναντίον αυτών των νόμων θα πρέπει "ή να αλλάξουν τη γνώμη του *έθνους* ή να ποδοπατήσουν τις θελήσεις του."[644] Πέρα από το γεγονός ότι ο Τοκβίλ δεν θεωρεί σημαντικό ότι ένας πολύ μεγάλος αριθμός ατόμων δεν είχαν δικαίωμα ψήφου γιατί δεν είχαν καμία ιδιοκτησία ή γιατί δεν ανήκαν στη λευκή φυλή ή δεν ήταν άρρενες, στην περίπτωση της αμερικανικής δημοκρατίας τείνει να συγχέει τη βούληση της πλειοψηφίας με την εθνική βούληση, γιατί ακριβώς στην Αμερική οι νόμοι της πλειοψηφίας είναι πάντοτε περιορισμένοι από τις γενεσιουργές αρχές των νόμων, τις εθνικές αρχές που ενσαρκώνει το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα. Η έννοια εθνική βούληση προέρχεται περισσότερο από την ευρωπαϊκή πραγματικότητα, είναι κληρονομιά της γαλλικής επανάστασης, μιας δη-

[642] ό.π., σ.250
[643] ό.π., σ.250, 251
[644] ό.π., σ.250 (δική μας υπογράμμιση)

μοκρατίας η οποία, μη μπορώντας να καθιερώσει την κοινωνική συνοχή και ενότητα εν ονόματι των δημοκρατικών ιδανικών της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας, βρήκε σε αυτή τη γήινη έννοια του έθνους, στο στοιχείο της κοινής καταγωγής, το συνεκτικό ιστό της κοινωνίας.[645] Αυτό όμως που φαινόταν να έχει λίγο-πολύ το ίδιο αποτέλεσμα, να οδηγεί στην ιδέα μιας ομοιογενούς -- εθνικής -- βούλησης, ήταν ότι οι Αμερικανοί κατέκτησαν αυτή τη *συνοχή* γιατί μπόρεσαν να πιστέψουν ότι πράγματι ήταν ελεύθεροι και ίσοι από τη φύση, ενώ οι Γάλλοι θα την επέβαλλαν εν ονόματι της κυριαρχίας του λαού. Και στις δυο περιπτώσεις όμως η πυξίδα που τους καθοδηγούσε ήταν σε τελευταία ανάλυση το φαντασιακό της ενότητας, της μη ανοχής ή και του φόβου μπροστά στο συγκρουσιακό χαρακτήρα των σύγχρονων κοινωνιών, που απειλούσε όλες τις βεβαιότητες του παρελθόντος και του μέλλοντος. Από αυτή και μόνο την άποψη, όπως θα δούμε, μπορεί κανείς να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του Τοκβίλ ότι στην Αμερική η πλειοψηφία είναι παντοδύναμη, επειδή η εξουσία της να θεσπίζει νόμους εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας πλαισιώνεται από προκαθορισμένα όρια, αυτά των γενεσιουργών αρχών του αμερικανικού έθνους, και γι' αυτό, ούτως ειπείν, ενσαρκώνει την ίδια την εθνική βούληση.

Πέρα όμως από την κοινωνική και πολιτική συνοχή που υπάρχει στην Αμερική λόγω της έμμεσης συμμετοχής της πλειοψηφίας στη νομοθετική πράξη, η οποία ευθυγραμμίζεται πάντοτε με το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, δηλαδή με το εθνικό συμφέρον, γιατί δεν υπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα και διεκδικήσεις, ο Τοκβίλ προσθέτει, θυμίζοντας Μαρξ: "Στα πολιτισμένα έθνη, μόνο όσοι δεν έχουν τίποτα να χάσουν εξεγείρονται εν γένει."[646] Επηρεασμένος από τους συνομιλητές του στην Αμερική, οι οποίοι προέρχονταν βασικά από τις ανώτερες τάξεις, παρατηρεί πως στην Αμερική, επειδή κυβερνά ο φτωχός, "οι πλούσιοι έχουν πάντοτε λόγους να φοβούνται μήπως κάνει εναντίον τους κατάχρηση της εξουσίας του."[647] Την ίδια στιγμή όμως, γράφει σε άλλο σημείο, πως η Αμερική, όπου όλοι οι πολίτες είναι λίγο-πολύ ίσοι και έχουν όλοι κάποια συμφέροντα να προστατέψουν, "η κοινωνία δεν γνωρίζει βίαιες αναταραχές."[648] Αλλού πάλι θα μας πει ότι στο μέλλον οι επαναστάσεις που μπορεί να προκληθούν στην Αμερική μπορούν να προέλθουν μόνο από την κατάσταση των μαύρων. Είναι λοιπόν πεπεισμένος ότι η αμερικανική πολιτεία δεν κινδυνεύει να βρεθεί σε μόνιμη κοινωνική και πολιτική αναταραχή εφαρμόζοντας τις επιταγές της δημοκρατικής διακυβέρνησης, αναγνωρίζοντας δικαιώματα. Αντίθετα, όσο περισσότεροι άνθρωποι γίνονται πολίτες, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες αστάθειας και απειλών εναντίον της πολιτείας. Στο βαθμό που, όπως γράφει, το "πραγματικό πλεονέκτημα της δημοκρατικής διακυβέρνησης" είναι "η προστασία των συμφερόντων πολλών" και όχι όλων, η Αμερική, όπου η πλειοψηφία ευημερούσε όπως πίστευε, όχι μόνο τα ιδιωτικά δικαιώματα -- συμφέροντα -- δεν κινδύνευαν, αλλά συναντούσε κανείς την πιο ακραία δημοκρατική διακυβέρνηση, γιατί κανένα δικαίωμα δεν φαινόταν να εμποδίζει ή να αμφισβητεί την απόλαυση συμφερόντων. Μια σύγχυση λοιπόν ανάμεσα στα δικαιώματα και τα συμφέροντα όχι μόνο ήταν φυσική αλλά και απαραίτητη, από τη στιγμή δεν ήταν η πραγματικότητα που αμφισβητούσε την ιδεολογία, αλλά η ιδεολογία συνταυτιζόταν με την πραγματικότητα.

---

[645] βλ. σχ. HABERMAS, "Η ιδιότητα του πολίτη και η εθνική ταυτότητα", στο *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ.677 επ.
[646] ΔΑ σ.251
[647] ό.π.
[648] ό.π.

Η πιο σημαντική συνέπεια της καθίδρυσης της δημοκρατικής διακυβέρνησης, κατά τον Τοκβίλ, είναι ότι απελευθερώνει την ατομική πρωτοβουλία. Στις δημοκρατικές πολιτείες, εξηγεί, όλοι οι πολίτες συμβάλλουν για να βελτιώσουν την κατάσταση της κοινωνίας και όλων των τάξεων.[649] Όπως πίστευε η κλασική φιλελεύθερη σκέψη, η δημοκρατία, απελευθερώνοντας το άτομο από τους πολιτικούς και κοινωνικούς φραγμούς που έθετε η αρχή της ανισότητας, εμφυσά μια *μόνιμη κινητικότητα,* που γεννιέται από την πρωτοβουλία κάθε ελεύθερου ατόμου να αποφασίζει και να κρίνει για ό,τι το αφορά. Η συνολική ενέργεια των πρωτοβουλιών της ελεύθερης δράσης κάθε ατόμου, που υπακούει στον αμοιβαίο σεβασμό της ελευθερίας των συμπολιτών του, είναι η αιτία της προόδου που χαρακτηρίζει μια ελεύθερη χώρα. Η πολιτική κινητικότητα που διαταράσσει μονίμως τα νομοθετικά σώματα στην Αμερική, εξηγεί, δεν είναι παρά ένα επεισόδιο στην καθολική κινητικότητα στην οποία συμμετέχουν όλες οι τάξεις των πολιτών, γιατί όλοι θεωρούν υπόθεσή τους τη διακυβέρνηση της κοινωνίας. Σε μια δημοκρατούμενη πολιτεία όπως η Αμερική, παρατηρεί, "δεν είναι ένα μέρος του λαού που καταπιάνεται με την καλυτέρευση της κοινωνικής κατάστασης. Με τη φροντίδα αυτή επιφορτίζεται ολόκληρος ο λαός. Δεν πρόκειται μόνο για την κάλυψη των αναγκών και των ανέσεων μιας τάξης αλλά για όλες τις τάξεις ταυτόχρονα." Είναι λοιπόν δύσκολο να συναντήσει κανείς Αμερικανούς που δεν ασχολούνται παρά μόνο με τις δικές τους υποθέσεις. Η ίδια η βιομηχανική δραστηριότητα, όπως η πολιτική δραστηριότητα, είναι συνέπεια της γενικής κινητικότητας στην αστική κοινωνία.[650] Το ρητό λοιπόν που συνοψίζει αυτό που διακρίνει την Αμερική του Τοκβίλ είναι ότι "τα πάντα είναι δράση και κίνηση (...) μόνη μέριμνα η βελτίωση και η πρόοδος."[651] Είναι ακριβώς αυτή η κινητικότητα, αυτή η δράση, που χαρακτηρίζει την αμερικανική δημοκρατική πολιτεία σε αντίθεση με τα κατάλοιπα της αριστοκρατικής κουλτούρας στη Γαλλία, που έκαναν τον Τοκβίλ να αγνοήσει τη δύναμη συσσώρευσης του πλούτου και στην Αμερική, ενώ την ίδια στιγμή θεωρούσε ότι το πάθος που οι Αμερικανοί ήταν ελεύθεροι να τοποθετήσουν προς όφελος των ιδιωτικών τους συμφερόντων θα ενέπνεε και την ενασχόλησή τους με τα κοινά.

Στην Αμερική η δημοκρατική διακυβέρνηση της κοινωνίας δεν είναι παρά η φυσική συνέπεια της ενάσκησης των δικαιωμάτων που κάθε πολίτης απολαμβάνει και η οποία συνδέει κάθε άτομο με τις γενικές υποθέσεις της κοινωνίας. Έτσι, αναγνωρίζουν ότι βελτιώνοντας τις συνθήκες της κοινωνίας, βελτιώνεται και η προσωπική τους κατάσταση. Για τον Τοκβίλ, όμως, δεν είναι, όπως ήταν για τον Paine, τα αμοιβαία συμφέροντά τους που τους συνδέουν αναπόσπαστα και αποτελούν τη βάση του γενικού συμφέροντος, το οποίο ρυθμίζει τα ενδιαφέροντά τους και καταρτίζει τους νόμους τους.[652] Μια παρόμοια θεώρηση προϋποθέτει τη φυσική εναρμόνιση αυτών των συμφερόντων, καθιστώντας την άσκηση πολιτικών ελευθεριών και την ίδια την ύπαρξη μιας κυβέρνησης σχεδόν άχρηστα. Αν και η αμερικανική κοινωνία παρουσίαζε στην εποχή του ακόμη την εικόνα μιας κοινωνίας όπου τα συμφέροντα φαίνονταν να εναρμονίζονται, ο Τοκβίλ ποτέ δεν θεώρησε ως αιτία αυτής της εναρμόνισης την αυστηρά οικονομική αλληλεξάρτηση συμφερόντων. Αντίθετα, ήταν στην παιδεία της πολιτικής ελευθερίας, στα ήθη, στις θρησκευτικές πεποιθήσεις που εναπόθεσε την ικανότητα τους να συνδέουν την ελευθερία με το δημόσιο συμφέρον. Το δημόσιο

[649] ό.π., σ.252-253
[650] ό.π., σσ.252,253-254
[651] ό.π., σσ.251-2
[652] PAINE, *The Rights of Man,* σ. 185

συμφέρον, ή το δημόσιο πνεύμα, είναι συνέπεια της άσκησης πολιτικών δικαιωμάτων μέσα από την έμμεση ή άμεση συμμετοχή στις δημόσιες υποθέσεις, ώστε να αναγνωριστούν τα όρια της ατομικής ελευθερίας με τα μέσα της ίδιας της ελευθερίας. Για άλλη μια φορά επισημάνει τη συνήθεια των Αμερικανών να συμμετέχουν σε τοπικό επίπεδο στη διακυβέρνηση της κοινωνίας, εκφράζοντας κοινωνικά αιτήματα, αποφασίζοντας για το κτίσιμο μιας εκκλησίας ή την εκτέλεση τοπικών έργων, συζητώντας το σχέδιο ενός δρόμου ή ενός σχολείου, αποδοκιμάζοντας ή εγκρίνοντας την πορεία της κυβέρνησης.[653] Η κινητικότητα λοιπόν που συναντά κανείς, σύμφωνα με τον Τοκβίλ, σε μια δημοκρατούμενη πολιτεία είναι προϊόν της *συνήθειας* που ένας λαός αποκτά όταν ασκεί τα δικαιώματά του, είναι η πηγή του δημόσιου πνεύματος και της αμοιβαίας αναγνώρισης του δικαιώματος στην ελευθερία. Και καταλήγει ότι αυτή η απεριόριστη ελευθερία κίνησης που προσφέρει η δημοκρατική διακυβέρνηση είναι ίσως "το μέγιστο πλεονέκτημά της (...) και το εξαίρω?? περισσότερο γι' αυτό που προκαλεί να κάνουν και λιγότερο γι' αυτό που το ίδιο κάνει." Οι Αμερικανοί συμμετέχουν στη διακυβέρνηση της κοινωνίας και κάνουν δύσκολη την καθιέρωση ενός δεσποτικού καθεστώτος, όχι όμως λόγω της αγάπης που τρέφουν για την ελευθερία, την οποία η παντοδυναμία της πλειοψηφίας συχνά παραβιάζει, αλλά επειδή θα δυσκολευτεί "να υπερνικήσει τις συνθήκες που γέννησε η ελευθερία."[654] Έτσι οι Αμερικανοί, κατά τον Τοκβίλ, είναι ελεύθεροι όχι διότι αμφισβητούν τα όρια της ελευθερίας τους, αλλά διότι η ελευθερία που απολαμβάνουν από πολύ καιρό ήδη στις κοινότητές τους δημιούργησε αυτές τις συνήθειες που κάνουν δύσκολο αν όχι αδύνατο το δεσποτισμό, με άλλα λόγια τη συγκέντρωση των εξουσιών και τον άκρατο ατομικισμό.

Ο Τοκβίλ δεν θα διαφωνούσε εδώ με την άποψη του B. Constant, ότι "οι νόμοι είναι η διακήρυξη των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους."[655] Από τη στιγμή που οι πολίτες μιας κοινωνίας έχουν τη συνήθεια να ασκούν τα δικαιώματά τους, θα επιδιώξουν να είναι ελεύθεροι και στις κοινωνικές και στις πολιτικές τους σχέσεις. Οι νόμοι που θα θεσπίσουν δεν θα είναι παρά έκφραση αυτών των ελεύθερων σχέσεων, οι οποίες στηρίζονται στην αμοιβαία αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας. Ενώ όμως ο Τοκβίλ, όπως ο Constant, θεωρεί συστατικό στοιχείο της δημοκρατικής ελευθερίας την ανεξάρτητη πρόοδο της βιομηχανικής-οικονομικής εξέλιξης, της ελεύθερης δράσης των ατόμων στην κοινωνία, προτάσσει την *πολιτική ελευθερία*, που γι' αυτόν σημαίνει μια μορφή έμμεσης ή και άμεσης συμμετοχής στα κοινά. Όχι γιατί έτσι μπορούν να διασφαλιστούν τα ίδια τα δικαιώματα, όπως πίστευε ο Constant, αλλά για ένα λόγο παραπάνω, γιατί η συμμετοχή στη διακυβέρνηση της κοινωνίας συνδέει το προσωπικό συμφέρον με το γενικό συμφέρον, κάτι που ο Τοκβίλ πίστευε ότι πρέπει να χαρακτηρίζει τις σύγχρονες δημοκρατίες, ή μάλλον κάτι που θεωρούσε προϋπόθεση για τη βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας.[656] "Είναι αναμφισβήτητο", γράφει, "ότι ο λαός διαχειρίζεται συχνά με πολύ άσχημο τρόπο τα δημόσια πράγματα, δεν μπορεί όμως ο λαός να αναμειχθεί με τα δημόσια πράγματα χωρίς να διευρυνθεί ο κύκλος των ιδεών του και χωρίς να δούμε το πνεύμα του να βγαίνει από την καθημερινή του ρουτίνα. Ο άνθρωπος του λαού που καλείται στη διακυβέρνηση της κοινωνίας αποκτά μια κάποια αυτοεκτίμηση.(...) Δεν είναι ίσως πιο ενάρετος ούτε ευτυχέστερος από αυτούς που προηγήθηκαν, είναι όμως πιο φωτισμένος. Δεν αμφιβάλλω ότι

---

[653] ΔΑ σ.252
[654] ό.π., σ. 253
[655] GAUCHET, "Benjamin Constant: l'illusion lucide du liberalisme", σ. 57-8
[656] ό.π. σ. 65-66

οι δημοκρατικοί θεσμοί, σε σύζευξη με τη φυσική μορφολογία της χώρας, είναι όχι η άμεση, όπως τόσοι και τόσοι λένε, αλλά η έμμεση αιτία της τεράστιας εργασιακής κίνησης που παρατηρούμε στις Ηνωμένες Πολιτείες. Δεν την γεννούν οι νόμοι, μαθαίνει να την δημιουργεί ο λαός, καθορίζοντας ο ίδιος το νόμο."[657] Ο αμερικανικός λαός έως και τις κατώτερες τάξεις, όπως είδαμε, είχε ήδη αποκτήσει τη συνήθεια να ασκεί δικαιώματα και να ενεργεί ελεύθερα, μη αναμένοντας από την κυβέρνηση να κάνει αυτό που ο ίδιος θεωρούσε δικαίωμά του και καθήκον του να πράξει. Η τελευταία παρατήρηση για τον άνθρωπο του λαού απευθύνεται συνεπώς στους Γάλλους, σ' αυτούς που αμφισβητούσαν την ικανότητα του λαού ή πιο σωστά αντιστέκονταν στην αναγνώριση δικαιωμάτων στις κατώτερες τάξεις, ώστε να συμμετέχουν στη διακυβέρνηση της χώρας. Είναι βεβαίως ξεκάθαρο πως, όταν ο Τοκβίλ μιλά για τους ανθρώπους του λαού, δεν πρόκειται για τους προλετάριους, αλλά για τις μεσαίες και μικρομεσαίες τάξεις. Οι προλετάριοι της Γαλλίας, όπως θα δούμε, θα μείνουν έξω από το χάρτη της δημοκρατίας του Τοκβίλ.

Η δημοκρατία στην Αμερική, όπως παρατηρεί αλλού, αποδεικνύει ότι οι μεσαίες τάξεις μπορούν να κυβερνήσουν και να θεμελιώσουν μια ατάραχη και σταθερή κυβέρνηση.[658] Με τη σταδιακή διεύρυνση των δικαιωμάτων σε όλες τις τάξεις που έχουν αποκτήσει συμφέροντα που θα θελήσουν να προστατέψουν, ο Τοκβίλ πίστευε ότι και στη Γαλλία επίσης θα μπορούσε να θεμελιωθεί μια ειρηνική δημοκρατούμενη πολιτεία στηριζόμενη στο καλώς εννοούμενο συμφέρον, ώστε να καταπολεμηθούν η κοινωνική αναταραχή και η πολιτική αστάθεια. Στη Γαλλία, οι ελεύθεροι θεσμοί μιας δημοκρατικής κυβέρνησης θα πρέπει να ανοίξουν το δρόμο για την τέχνη της ελευθερίας: την εκμάθηση ενάσκησης των δικαιωμάτων, το σεβασμό των νόμων μέσα από τη συμμετοχή στη διαμόρφωση των νόμων, την αποκέντρωση της διοικητικής εξουσίας, τη συμμετοχή των πολιτών στις δημόσιες υποθέσεις σε τοπικό επίπεδο, την απελευθέρωση της ατομικής πρωτοβουλίας, ώστε κάθε πολίτης ενεργώντας για το προσωπικό του συμφέρον να συμβάλλει προς το συμφέρον ολόκληρης της κοινωνίας. "Η δημοκρατία δεν δίνει στο λαό την πιο επιδέξια κυβέρνηση", όπως έδειξε στον Τοκβίλ η Αμερική, "κάνει όμως αυτό που και η πιο επιδέξια κυβέρνηση είναι συχνά ανίκανη να κάνει, απλώνει σε όλο το κοινωνικό σώμα μια εργώδη ανησυχία, μια υπεραφθονία δύναμης, μια ενεργητικότητα που δεν μπορούν να υπάρξουν ποτέ χωρίς αυτήν, και που, λιγάκι να έρθουν ευνοϊκές οι περιστάσεις, μπορούν θαυματουργήσουν. Αυτά είναι τα αληθινά της πλεονεκτήματα."[659] Ενώ όμως χάρη στις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που πρόσφερε η αμερικανική πραγματικότητα η πλήρης απελευθέρωση των ανθρώπινων δυνάμεων οδήγησε σε μια απεριόριστη πρόοδο από την οποία ολόκληρη η κοινωνία φαινόταν να επωφελείται, γιατί είχε πάντοτε ως αφετηρία της το καλώς εννοούμενο συμφέρον, η απεριόριστη κινητικότητα που απελευθέρωνε η δημοκρατία στη Γαλλία είχε ένα διαφορετικό αποτέλεσμα: οδήγησε τις διαφορετικές και ανταγωνιστικές τάξεις της κοινωνίας σε μια σύγκρουση (πάλη των τάξεων) που κατέληξε έως και στην ίδια την αμφισβήτηση των θεμελιακών βάσεων της κοινωνίας, όπως αυτή της ιδιοκτησίας. Η δημοκρατική ελευθερία και η ισότητα στη Γαλλία δεν ήταν δικαιώματα των οποίων η αναγνώριση δεν επέφερε την αμφισβήτηση συμφερόντων. Αντίθετα, τα συμφέροντα που αμφισβητούσαν ήταν, κατά τον Τοκβίλ, οι ίδιες οι βάσεις της ελευθερίας, της πραγματικής ανεξαρτησίας. Χωρίς ιδιοκτησία ήταν δύ-

[657] ΔΑ,σ.253
[658] *Voyages en Suisse et aux Etats Unis*, σ. 278
[659] ΔΑ σ.254

σκολο, πίστευε, όπως και ο κλασικός φιλελευθερισμός, ένα άτομο να είναι ανεξάρτητο και πολύ περισσότερο να ενδιαφέρεται για τη διασφάλιση της κοινωνικής και πολιτικής τάξης, για τα κοινά με την έννοια καθαρά της διαιώνισης και όχι της αμφισβήτησης των κεκτημένων.

Η δημοκρατική ελευθερία είναι μια επικίνδυνη ελευθερία, όταν δεν υπάρχουν οι κατάλληλες κοινωνικές συνθήκες και όταν οι άνθρωποι δεν έχουν αποκτήσει τις γνώσεις και τα ήθη που αντιστέκονται στην ακραία ισότητα, "την άκρα ισότητα,"[660] την οποία, όμως, οι Αμερικανοί μόνον είχαν την ικανότητα να εφαρμόσουν και να μην κινδυνέψουν να πέσουν στην αναρχία ή στο δημοκρατικό δεσποτισμό. Στην Αμερική, η δημοκρατία μπόρεσε να αφεθεί στις φυσικές της κλίσεις και να αναπτυχθεί μαζί με τα ήθη και τους νόμους, γιατί οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές. Έτσι, κανείς μπορεί να διακρίνει στην Αμερική τα πραγματικά πλεονεκτήματα της δημοκρατικής διακυβέρνησης, όπως και τα ίδια τα μειονεκτήματά της, μαζί με το πώς τα τελευταία θα πρέπει να καταπολεμηθούν. Το μοναδικό πρόβλημα που φαίνεται να διακρίνει στη δημοκρατική διακυβέρνηση είναι ότι απειλείται από την παντοδυναμία της πλειοψηφίας και από την τυραννία της πλειοψηφίας, χαρακτηριστικά όμως που διακρίνουν βασικά τις κυβερνήσεις των Πολιτειών όχι αυτή της ομοσπονδίας. Θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο την ηθική εξουσία της πλειοψηφίας στην Αμερική, πώς αυτό συμβάλλει στο να μην απειλούνται ακόμη οι μειοψηφίες από αυτή τη δύναμή της και ποιά μέσα εφάρμοσαν οι Αμερικανοί για να περιορίσουν την τυραννία της πλειοψηφίας, την πολιτική της εξουσία.

[660] ό.π.

8. Η εξουσία της πλειοψηφίας και η παντοδυναμία της στην Αμερική

Οι Αμερικανοί, έχοντας ως αρχή ότι κανένα πολιτικό σώμα δεν μπορεί να έχει κυριαρχία, καθιέρωσαν ορισμένους μηχανισμούς στο σύστημα διακυβέρνησης, με σκοπό να ελέγχονται οι επικίνδυνες συνέπειες που μπορεί να έχει η λαϊκή κυριαρχία, η οποία εκφράζεται στο αντιπροσωπευτικό σύστημα μέσα από την εκάστοτε πλειοψηφία. Όπως παρατηρήσαμε, ένα από τα μέσα που εφάρμοσαν για να προλαμβάνουν την απειλή της τυραννίας της πλειοψηφίας, ειδικά στις Πολιτείες, όπου το αντιπροσωπευτικό σύστημα εφαρμόζεται σε μικρότερες επικράτειες, ήταν να διαχωρίσουν τη νομοθετική εξουσία σε δύο ανεξάρτητα σώματα: τη βουλή των εκπροσώπων και τη Γερουσία. Καθιστώντας αυτή την αρχή, " αξίωμα στην πολιτική επιστήμη των ημερών μας,"[661] οι Αμερικανοί, κατά τον Τοκβίλ, έδειξαν πώς μια δημοκρατούμενη πολιτεία μπορεί να προστατευτεί από την παντοδυναμία της πλειοψηφίας. Παρ' όλα αυτά, δεν θα πειστεί πως αυτή η συνταγματική εγγύηση του αμερικάνικου συστήματος διακυβέρνησης, η οποία εφαρμοζόταν σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, στις Πολιτείας και στην Ομοσπονδία, είναι ικανή να προστατέψει τις Πολιτείες από την παντοδυναμία της πλειοψηφίας.[662] Η επιχειρηματολογία του Τοκβίλ είναι αρκετά συγκεχυμένη για να καταλάβει κανείς πώς ακριβώς καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι αμερικανικές Πολιτείες κινδυνεύουν από την τυραννία ή την παντοδυναμία της πλειοψηφίας, γιατί ακριβώς δεν είναι αρκετά σαφής ως προς το πώς ορίζεται η ίδια η πλειοψηφία και σε ποιό βαθμό οι χαρακτηρισμοί που της αποδίδει αφορούν πλειοψηφίες στις δημοκρατίες γενικά ή αφορούν αποκλειστικά το αμερικάνικο μοντέλο δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Ένα από τα επιχειρήματά του είναι ότι οι κυβερνήσεις των Πολιτειών, επειδή είναι υποχρεωμένες να ασχοληθούν με τις καθημερινές υποθέσεις και να διαπραγματευτούν άμεσα με τα ιδιωτικά συμφέροντα που περιλαμβάνει η κοινωνία, "επιχείρησαν να αυξήσουν τεχνητά τη φυσική αυτή δύναμη της πλειοψηφίας," σε αντίθεση με την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, η οποία ασχολείται αποκλειστικά με τις γενικές υποθέσεις. Όσο περισσότερο λοιπόν μια κυβέρνηση ασχολείται με ιδιαίτερα συμφέροντα, γιατί φροντίζει για τις άμεσες και καθημερινές ανάγκες των ατόμων, τόσο η εκτέλεση αυτού του καθήκοντός της την αναγκάζει να ενισχύσει τις δικαιοδοσίες της πλειοψηφίας ώστε να πραγματοποιήσει το σκοπό της, να συγκροτήσει μια νόμιμη πλειοψηφική βούληση εν ονόματι μερικών ή ιδιαιτέρων συμφερόντων. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση *αντίθετα, εξηγεί παρακάτω, δεν ασχολείται παρά μόνο με τις εξωτερικές υποθέσεις*, γι' αυτό λοιπόν συνάγει ότι "στην πραγματικότητα την αμερικανική κοινωνία την διοικούν οι κυβερνήσεις των Πολιτειών,"[663] αν και επανειλημμένως δεν παραλείπει να εκθειάσει το μεγαλείο του δημόσιου πνεύματος που χαρακτηρίζει σε όλα τα επίπεδα την κοινωνία αυτή. Οι αμερικανικές Πολιτείες, γράφει, ήθελαν "να ορίζονται τα μέλη της [νομοθετικής εξουσίας] *άμεσα* από το λαό και για *βραχύχρονο* διάστημα, για να τα υποχρεώσουν να υποταχθούν όχι μόνο στις γενικές κατόψεις αλλά και στα

---

[661] ΔΑ σ.107

[662] Όπως σημειώνει στο τέλος αυτού του κεφαλαίου για τη τεράστια δύναμη των πλειοψηφιών: "Δεν χρειάζεται, νομίζω να προειδοποιήσουμε τον αναγνώστη ότι εδώ, όπως και σε όλο το υπόλοιπο κεφάλαιο, μιλώ, όχι για την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, αλλά για τις επιμέρους κυβερνήσεις της κάθε Πολιτείας που η πλειοψηφία διευθύνει δεσποτικά." ό.π. σ.269

[663] ό.π., σ.268

καθημερινά πάθη των εντολέων τους." [664] Η πραγματική δύναμη της πλειοψηφίας των Πολιτειών βρίσκεται στο γεγονός ότι μπορεί *να αμφισβητήσει και ίσως να ανατρέψει* συμφέροντα τα οποία εμποδίζουν την απόλαυση κάποιων δικαιωμάτων από ολόκληρη την κοινωνία. Εδώ δεν τον απασχολεί τόσο η εκλογική ετυμηγορία που θα προκύψει από άλλα συμφέροντα και άλλα πάθη εκλογέων, γιατί, ενώ μελετά την αμερικανική κοινωνία, αυτό που έχει πίσω στο μυαλό του είναι η Γαλλία, όπου μια παρόμοια νομοθετική αστάθεια θα μονιμοποιούσε την αναρχία και την αταξία, ενώ, όπως είδαμε, μια παρόμοια κατάσταση προφυλάσσει την αμερικανική κοινωνία από επαναστάσεις.

Από μια άλλη οπτική γωνία και σε αντίθεση με όλα τα προλεγόμενά του για τη σημαντική επιρροή που έχει στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης η αποκέντρωση των εξουσιών, παρατηρεί ότι ο κυβερνητικός συγκεντρωτισμός στις αμερικανικές Πολιτείες, όπως και σε όλες τις δημοκρατικές κοινωνίες, όπως θα δούμε, "υπάρχει στο ύψιστο σημείο," γιατί "ένα μόνο σώμα υπάρχει που κάνει τους νόμους (...) μόνο μια δύναμη και μόνη υπάρχει που να μπορεί να δημιουργήσει πολιτική ζωή γύρω της."[665] Ο ίδιος αλλού είχε παρατηρήσει ότι η Γερουσία στις Πολιτείες εκλέγεται για *δύο ή τρία χρόνια και έχει μεγαλύτερες δικαιοδοσίες από τη βουλή των αντιπροσώπων*, και συνεπώς αυτός ο καταμερισμός της νομοθετικής εξουσίας σε δύο βουλές επιβραδύνει την κίνηση των νομοθετικών σωμάτων και ενισχύει τη δημιουργία ενός αναθεωρητικού δικαστηρίου για τους νόμους. Στο βαθμό όμως που τα δύο νομοθετικά σώματα εκλέγονται από τις ίδιες κοινωνικές τάξεις, ο Τοκβίλ καταλήγει στο συμπέρασμα πως συγκροτείται ένα ενιαίο νομοθετικό σώμα, το οποίο αφαιρεί από την εκτελεστική εξουσία την ελάχιστη επίδραση που της επιτρέπει η δημοκρατική διακυβέρνηση. Σε πολλές Πολιτείες, συνεχίζει, ακόμη και η δικαστική εξουσία παραδίνεται στη βούληση της πλειοψηφίας, αφού οι εκπρόσωποί της καθορίζουν την αποζημίωση των δικαστών.[666] Η Γερουσία, που σύμφωνα με τους Ιδρυτικούς Πατέρες δεν θα επηρεαζόταν από πάθη και συμφέροντα, και συνεπώς θα παρεμπόδιζε την εφαρμογή ακατάλληλων νομοθετικών αποφάσεων, κατά τον Τοκβίλ δεν είναι ικανή να καταπολεμήσει τις συνέπειες που μπορεί να έχει στις αμερικανικές Πολιτείες η παντοδύναμη βούληση που φέρει η συγκρότηση μιας πλειοψηφίας με κοινά πάθη και ανάγκες.[667] Στις Πολιτείες η δύναμη του νομοθετικού σώματος, εξηγεί, είναι τελικά τόσο μεγάλη που αποτρέπει ακόμη και τη θέσπιση συνελεύσεων στις διάφορες περιοχές ή κομητείες, "από φόβο μήπως (...) επιχειρήσουν να βγουν από τις διοικητικές αρμοδιότητες και παρεμποδίσουν την πορεία της κυβέρνησης." Η νομοθετική εξουσία στις Πολιτείες καταλήγει να μην "έχει μπροστά της καμία εξουσία *ικανή* να της αντισταθεί," γιατί "εκπροσωπεί την πλειοψηφία.[668] Ο κίνδυνος που ενσαρκώνει η συγκρότηση μιας πλειοψηφίας εδώ δεν αφορά τόσο τη δύναμη που φέρει να αμφισβητήσει ή να ανατρέψει κεκτημένα συμφέροντα όσο τη δύναμή της να εμποδίσει την πολιτική και πνευματική πρόοδο των ανθρώπων, κάνοντας δύσκολη αν όχι αδύνατη την οποιαδήποτε σκέψη που ξεφεύγει από το γενικό πλαίσιο που ορίζει αυτή η ίδια, με άλλα λόγια η κοινή γνώμη. Μια πλειοψηφία που, όπως θα δούμε, ο Τοκβίλ την αντιλαμβάνεται, όπως γράφει ο Schleifer, σαν μια οντότητα "αποσπασμένη από την πραγματικότητα,

---

[664] ό.π., σ.256
[665] ό.π., σ.110
[666] ό.π., σ.256,107,168
[667] βλ. *The Federalist Papers*, Madison αρ. 62 σ. 378-379, #63 σ. 384-385
[668] ΔΑ σ.110

ενιαία, και βασικά αμετάβλητη." Το διφορούμενο γνώρισμα της αμερικανικής πλειοψηφίας είναι ακριβώς να εμφανίζεται ως τέτοια, διότι δεν εκπροσωπεί "απτά και προσωρινά συμφέροντα, αλλά βασικές θέσεις που αφορούν την κοινωνική συναίνεση ή την κοινή γνώμη." Από αυτή την άποψη δεν πρόκειται τόσο για μια πολιτική εξουσία αλλά για μια πλειοψηφία που "απαιτούσε ηθική εξουσία."[669] Στις Πολιτείες οι ρεπουμπλικανικές αρχές των αμερικανικών κυβερνήσεων που προωθούν το γενικό καλό είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικές στο να προωθούν μέσω της πλειοψηφίας τις θεμελιακές αρχές και τις πεποιθήσεις βάσει των οποίων διασφαλίζεται η πολιτική και κοινωνική σταθερότητα. Αν και ο Τοκβίλ θεωρούσε πως το σύστημα των δύο νομοθετικών σωμάτων δεν προστάτευε τις κυβερνήσεις τους από τα ακατέργαστα ένστικτα της δημοκρατίας, παραδεχόταν ότι η παντοδυναμία της πλειοψηφίας στην Αμερική οφείλεται ουσιαστικά στην ηθική δύναμή της, στη δύναμη της κοινής γνώμης, η οποία στις Πολιτείες λόγω της αντιπροσωπευτικής κυριαρχίας εκφραζόταν άμεσα.

Τρία βασικά στοιχεία καθιστούν πρακτικά αδύνατο τον έλεγχο της βούλησης της πλειοψηφίας στις αμερικανικές Πολιτείες: η εφαρμογή επιτακτικών ενταλμάτων στους εκπροσώπους, όταν έχει ήδη αναγνωριστεί η *ατομική* ελευθερία ως θεμελιακή αρχή. Φαινόμενο που περιοριζόταν στις δυτικές Πολιτείες, όπως ο ίδιος ο Τοκβίλ σημειώνει, και το οποίο συνδεόταν με την προσπάθειά τους να ανταγωνιστούν τα εδραιωμένα συμφέροντα και να αποκτήσουν πολιτική δύναμη στο ομοσπονδιακό επίπεδο. Το άλλο ήταν η περιορισμένη διάρκεια της θητείας των εκπροσώπων, κάτι που δεν τους επέτρεπε να αποκτήσουν πολιτική εμπειρία και να διακρίνουν το γενικό συμφέρον, καθιστώντας τους ευάλωτους στις πιέσεις των ψηφοφόρων. Τέλος, σε αντίθεση με την εκλογή των ομοσπονδιακών γερουσιαστών, που εκλέγονταν από τα νομοθετικά σώματα των πολιτειών (έως το 1913), επιτρέποντας έτσι ένα φιλτράρισμα των πιο ικανών στοιχείων κατά τη ρεπουμπλικανική και φιλελεύθερη αντίληψη, στις Πολιτείες και τα δύο σώματα εκλέγονταν απευθείας από το λαό, δηλαδή από τις μεσαίες και μικρομεσαίες τάξεις, που αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία των ψηφοφόρων. Ο κίνδυνος που απειλεί λοιπόν τις Πολιτείες δεν είναι μόνο ότι οι εκπρόσωποι υποτάσσονται στα ιδιαίτερα συμφέροντα των ψηφοφόρων, αλλά ότι τα νομοθετικά σώματα εκλέγονται από μια λίγο-πολύ ομοιογενή πλειοψηφία, η οποία θα μπορούσε να απειλήσει τα συμφέροντα ατόμων και μειοψηφιών, και στην προκειμένη περίπτωση, όπως έλεγαν οι Αμερικανοί συνομιλητές του Τοκβίλ, τα συμφέροντα που κινδύνευαν ήταν αυτά των ανώτερων τάξεων. Γι' αυτό, στις αμερικανικές Πολιτείες, οι ίδιες οι εγγυήσεις του αντιπροσωπευτικού συστήματος, εξηγεί αλλού, κινδυνεύουν να καταστούν ανώφελες, γιατί είναι τέτοιες οι συνήθειες του λαού να χαράζει ένα σχέδιο συμπεριφοράς και να επιβάλλει τις υποχρεώσεις των βουλευτών, ώστε είναι σαν η ίδια η πλειοψηφία να διαβουλευόταν στο δημόσιο χώρο.[670]

Ο συνδυασμός λοιπόν ανάμεσα σε εκπροσώπους που υποτάσσονται στα ιδιαίτερα συμφέροντα και νομοθετικά σώματα που εκλέγονται από μια ομοιογενή πλειοψηφία με τη συνήθεια των Αμερικανών να συμμετέχουν στη διεκπεραίωση των υποθέσεών τους, κατά τον Τοκβίλ, ενισχύει στις αμερικανικές Πολιτείες τον κίνδυνο της τυραννίας της πλειοψηφίας. Είναι ενδιαφέρον πως ο Τοκβίλ, ο οποίος είχε διαβάσει *Τα Κείμενα του Ομοσπονδιακού,* όπως ο ίδιος επιβεβαιώνει, δεν λαβαίνει υπόψη του τις θέσεις των Ιδρυτικών Πατέρων στο θέμα της εξουσίας της πλειοψηφίας στο αμε-

[669] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 217

[670] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 114, μεταξύ άλλων βλ. συζήτηση με τον Mr. Finley

ρικανικό σύστημα διακυβέρνησης. Παραβλέπει εντελώς τη διάκριση που έκανε ο Madison ανάμεσα στις αμερικανικές κυβερνήσεις, που στηρίζονται στο αντιπροσωπευτικό σύστημα, και τις αρχαίες πολιτείες, όπου αυτό το σύστημα εφαρμοζόταν μερικώς. Η πραγματική διαφορά, σημειώνει ο Madison, βρίσκεται στο γεγονός ότι οι αμερικανικές κυβερνήσεις στηρίζονται "στον απόλυτο αποκλεισμό του λαού στη συλλογική του ικανότητα απ' οποιαδήποτε συμμετοχή του στην κυβέρνηση και όχι στον απόλυτο αποκλεισμό των εκπροσώπων του λαού από τη διοίκησή της." Έτσι το αντιπροσωπευτικό σύστημα εμποδίζει τις γνώμες και τα αλόγιστα πάθη του λαού να διεισδύσουν στη διακυβέρνηση της χώρας, αλλά δεν απαγορεύει στους εκπροσώπους του να διαχειρίζονται τις υποθέσεις του λαού σύμφωνα με τις αρχές του Συντάγματος. Το γεγονός λοιπόν ότι τα νομοθετικά σώματα των Πολιτειών εμποδίζουν την ένωση περιφερειακών συνελεύσεων και κομητειών δεν εκφράζει παρά τον αποκλεισμό του λαού, δηλαδή των συμφερόντων από τη διακυβέρνηση, σ' ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα όπου μόνο οι εκπρόσωποί του έχουν δικαίωμα να διαχειρίζονται τις υποθέσεις του, συμφιλιώνοντας αντικρουόμενα συμφέροντα σύμφωνα με τις γενικές αρχές της κυβέρνησης. Ο Madison προσθέτει όμως αμέσως, ότι αυτό το πλεονέκτημα των αμερικανικών κυβερνήσεων δεν πρέπει να διαχωριστεί από ένα άλλο πλεονέκτημα, αυτό της εφαρμογής του αντιπροσωπευτικού συστήματος σε μια εκτεταμένη επικράτεια. "Δεν είναι πιστευτό ότι οποιαδήποτε μορφή αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης θα μπορούσε να πετύχει στην περιορισμένη επικράτεια που καταλάμβαναν οι δημοκρατίες στην Ελλάδα."[671] Όπως εξηγεί αλλού, η μικρή επικράτεια είναι πιο ευάλωτη στην επιρροή ορισμένων συμφερόντων και στη συγκρότηση μιας πλειοψηφίας που μπορεί να καταπιέσει τις μειοψηφίες. Γι' αυτό παραδέχεται πως η Ένωση έχει μεγαλύτερες δυνατότητες από τις Πολιτείες να ελέγχει τις συνέπειες συγκρότησης μιας "συμφεροντολογικής πλειοψηφίας." Για να καταπολεμήσουν ένα παρόμοιο κίνδυνο οι Ιδρυτές, πέρα από την καθιέρωση δύο νομοθετικών σωμάτων είχαν προνοήσει ώστε η ομοσπονδιακή κυβέρνηση να μπορεί να επέμβει όταν οι κυβερνήσεις των Πολιτειών θα κινδύνευαν από "ολέθριες πλειοψηφίες". Όπως σημειώνει ο Madison, "Εξάλλου, υπάρχουν ορισμένα μέρη των συνταγμάτων των Πολιτειών που είναι τόσο συνυφασμένα με το ομοσπονδιακό σύνταγμα, που μια βίαιη επίθεση στο ένα δεν θα μπορούσε να αφήσει άθικτο το άλλο." Δεν θα ήταν περιττό, επίσης, να επικαλεστούμε τη θεμελιακή αρχή του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης, ότι η ομοσπονδιακή κυβέρνηση και οι κυβερνήσεις των Πολιτειών εξαρτώνται ουσιαστικά από ολόκληρο το σώμα των πολιτών των Η.Π.Α., και συνεπώς τον τελευταίο λόγο στην προστασία των θεμελιακών δικαιωμάτων του αμερικανικού λαού τον έχει το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο ενεργεί εν ονόματι της εξουσίας του λαού και όχι της βούλησης αυτού του λαού.[672]

Στη μελέτη της για την αμερικανική επανάσταση η H.Arendt εξηγεί πως "Στην Αμερική τα συντάγματα σχεδιάστηκαν με τη σαφή και συνειδητή πρόθεση να αποτρέψουν, όσο είναι ανθρώπινα δυνατό, την παραμόρφωση των διαδικασιών πλειοψηφικών αποφάσεων σε ένα εκλογικό δεσποτισμό της εξουσίας της πλειοψηφίας."[673] Υπάρχουν δύο τρόποι να γίνει αυτό σε μια δημοκρατική κοινωνία: Είτε η πλειοψηφία ταυτίζεται με θεμελιακές αρχές που υποτάσσουν κυβερνώντες και κυβερνώμενους, και σ' αυτή την περίπτωση όμως είναι απαραίτητη η επινόηση μιας ουδέτερης αρχής,

[671] *The Federalist Papers*, #63, σ. 387
[672] ό.π., βλ. Madison #43 σ. 276, #46 σ. 294, #10 σ. 83, Hamilton #78, #81, #82
[673] ARENDT, *On Revolution*, σ. 164-165

μια "προφυλακτική εξουσία,"[674] όπως την αποκαλούσε ο Constant. Ένα είδος Ανώτατου Δικαστηρίου, που θα προφυλάσσει την εξουσία της κοινωνίας από τη βούληση του λαού, του οποίου η δύναμη στηρίζεται στην αντικειμενική εξουσία του Συντάγματος (ως προϊόν συλλογικής διαβούλευσης), αν και η ερμηνεία του, σε τελευταία ανάλυση, αποτελεί μια υποκειμενική πράξη. Είτε η πλειοψηφία περιορίζεται σε μια *αντιπροσωπευτική "κυριαρχία,"* η οποία δεν σταματά σε μια νομιμότητα που προέρχεται από τη λαϊκή κυριαρχία, αλλά προϋποθέτει την αναγνώριση και την αφομοίωση της κοινωνικής σύγκρουσης στο ίδιο το κράτος. Ένα κράτος του οποίου η λειτουργία "να εκφράζει μια βούληση της κυβέρνησης σύμφωνα με τα ιδανικά κριτήρια της ομοφωνίας" συγχέεται με το ρόλο του ως "μέσου συμβολικής αναγνώρισης της διάσπασης που συμμερίζονται οι κοινωνικοί παράγοντες."[675] Έτσι η σύγχρονη δημοκρατία, δια του αντιπροσωπευτικού συστήματος, θεμελιώνει το συμβολικό χαρακτήρα της εξουσίας, δηλαδή ότι, ενώ "η εξουσία εκπηγάζει από το λαό, δεν είναι εξουσία κανενός, γιατί αυτοί που ασκούν τη δημόσια εξουσία δεν θα μπορούν να ισχυριστούν ότι την κατέχουν."[676] Στην πρώτη περίπτωση η ιδέα μιας εξουσίας δίχως κυριαρχία παραμένει ασαφής και διφορούμενη, γιατί η αρχή ενός θεμελιακού νόμου υποθάλπει την ιδέα μιας απόλυτης αρχής αν όχι μιας υπερβατικής εξουσίας προσπαθώντας να συγκαλύψει το γεγονός ότι είναι μια ετερόνομη εξουσία. Στη δεύτερη περίπτωση ο νόμος, η γνώση, όπως η ίδια η εξουσία, είναι υπό μόνιμη αμφισβήτηση, γιατί δεν κατέχουν υπερβατικές εγγυήσεις, και συνεπώς "η δυνατότητα είναι ανοιχτή για μια απεριόριστη αλλαγή των νόμων και της διαδικασίας της γνώσης, μιας συζήτησης πάνω στις αρχές και τους στόχους," που προέρχεται από το συγκρουσιακό χαρακτήρα που αποκαλύπτει η δημοκρατική κοινωνία μέσα από την καθιέρωση της αντιπροσωπευτικής κυριαρχίας.[677] Μια περιορισμένη κυριαρχία η οποία μπορεί να επηρεάσει την πολιτική διαδικασία δεν μπορεί όμως και, βεβαίως, δεν "δικαιούται να αναθεωρήσει την ετερονομία του πολιτικού",[678] γιατί τότε θα σταματήσει πια να ενεργεί νόμιμα, δηλαδή σύμφωνα με την άσκηση του *εν δυνάμει δικαιώματος κάθε ανθρώπου να έχει δικαιώματα.*

Ανάμεσα στην τυραννία της πλειοψηφίας που χαρακτηρίζει, κατά τον Τοκβίλ, την πολιτική εξουσία της λαϊκής κυριαρχίας και την παντοδυναμία της πλειοψηφίας, μια ηθική εξουσία που χαρακτηρίζει το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, υπάρχει η απόσταση που διαχωρίζει μια εξουσία που αντιστέκεται στο συγκρουσιακό χαρακτήρα της δημοκρατικής κοινωνίας και μια εξουσία που ταυτίζεται με τις θεμελιακές αρχές, με την αρχική και επιτακτική συμφωνία της κοινωνίας. Συχνά ο Τοκβίλ συγχέει την παντοδυναμία και την τυραννία της πλειοψηφίας. Με άλλα λόγια, δεν διαχωρίζει ανάμεσα σε μια πλειοψηφία που κυβερνά εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας αλλά παραβιάζει τις αρχές που την εξουσιοδότησαν να την εκπροσωπήσει, και στην παντοδυναμία της πλειοψηφίας που αντλεί τη δύναμή της από το γενικό πνεύμα, ή από το "κοινωνικό φαντασιακό" (Καστοριάδης). Μια τυραννική πλειοψηφία αναπόφευκτα θα αμφισβητηθεί ως μια πολιτική εξουσία που παραβιάζει τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους εξουσιοδοτήθηκε να εκπροσωπεί τη γενική βούληση. Αντίθετα, μια παντοδύναμη πλειοψηφία δεν μπορεί να είναι μια πολιτική εξουσία, είναι

---

[674] GAUCHET, "Benjamin Constant: l'illusion lucide", σ. 83
[675] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 109-111
[676] LEFORT, "La logique totalitaire", από *L'invention démocratique*, σ. 92
[677] ό.π., "L'impasse de l'union de la gauche", σσ. 152-3
[678] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Είδωλα πολιτισμού*, σσ. 223, 225-7

βασικά μια ηθική εξουσία που αντλεί τη δύναμή από τις *συλλογικές πεποιθήσεις*, οι οποίες διασφαλίζουν την ενότητα της κοινωνίας και τη συλλογική της ταυτότητα. "Θεωρώ την παντοδυναμία καθεαυτή," επεσήμανε ο Τοκβίλ, "ως κάτι κακό και επικίνδυνο. Η άσκησή της μου φαίνεται ότι υπερβαίνει τις δυνάμεις του οποιουδήποτε ανθρώπου και μόνο το Θεό βλέπω να μπορεί να είναι ακίνδυνα παντοδύναμος, γιατί η σοφία του και η δικαιοσύνη του είναι πάντοτε ισοδύναμες με την εξουσία του. Πάνω στη γη λοιπόν δεν υπάρχει αρχή (autorité) τόσο αξιοσέβαστη καθ' εαυτή ή επενδυμένη με τόσο ιερό δικαίωμα ώστε να θέλω να την αφήσω να δρα ανεξέλεγκτη και να εξουσιάζει ανεμπόδιστη. Όταν λοιπόν βλέπω να παραχωρείται το δικαίωμα και η ικανότητα του πράττει τα πάντα σε μια οποιαδήποτε δύναμη, είτε αυτή λέγεται λαός ή βασιλιάς, δημοκρατία ή αριστοκρατία, είτε αυτή ασκείται σε μια μοναρχία είτε σε πολιτεία (république), τότε λέω: εδώ είναι ο σπόρος της τυραννίας, και πηγαίνω να ζήσω υπό άλλους νόμους."[679] Παραδόξως, οι φόβοι που του προκάλεσε το ενδεχόμενο της ίδιας της τυραννίας της πλειοψηφίας τον οδηγούν να αναζητήσει σε μια εξουσία που είναι ανεξάρτητη από τη λαϊκή κυριαρχία την εγγύηση της σταθερότητας και της διάρκειας της δημοκρατικής πολιτείας. Πριν εξετάσουμε τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της παντοδυναμίας της πλειοψηφίας στην Αμερική, θα δούμε ποιές προκαταλήψεις οδήγησαν τον Τοκβίλ στην αντίληψη περί της τυραννίας της πλειοψηφίας, για να εντοπίσουμε πώς δεν μπόρεσε να συλλάβει τα όρια της ίδιας της αντιπροσωπευτικής κυριαρχίας.

(α) Η τυραννία της πλειοψηφίας

Η πρωταρχική υπόθεση του Τοκβίλ στην ερμηνεία του για τη σύγχρονη δημοκρατία, πιο συγκεκριμένα για το αντιπροσωπευτικό σύστημα διακυβέρνησης, είναι ότι: "Είναι ουσιώδες γνώρισμα των δημοκρατικών διακυβερνήσεων η απόλυτη επιβολή της πλειοψηφίας, γιατί έξω από την πλειοψηφία, στις δημοκρατίες, δεν υπάρχει τίποτα που να αντιστέκεται."[680] Όπως ήδη παρατηρήσαμε, ο Τοκβίλ πίστευε πως ένας από τους βασικούς λόγους της απόλυτης επιβολής της πλειοψηφίας στις δημοκρατίες είναι η τάση της νομοθετικής εξουσίας, που εκπηγάζει άμεσα από το λαό, να συγκεντρώνει όλες τις κοινωνικές εξουσίες, ώστε να επιβάλλει τη βούληση της πλειοψηφίας. "Δύο κύριοι κίνδυνοι," γράφει, "απειλούν την ύπαρξη των δημοκρατιών. Η πλήρης υποδούλωση της νομοθετικής εξουσίας στις θελήσεις του εκλογικού σώματος. Η συγκέντρωση, στη νομοθετική εξουσία, όλων των άλλων εξουσιών της κυβέρνησης. Οι νομοθέτες των Πολιτειών ευνόησαν την ανάπτυξη των κινδύνων αυτών. Οι νομοθέτες της Ένωσης έκαναν ό,τι μπόρεσαν για να τους κάνουν λιγότερο επίφοβους." Οι κυβερνήσεις των Πολιτειών συχνά υποτάσσονται σε αυτό τον εγγενή δεσποτισμό των δημοκρατιών, ενώ, αντίθετα, αυτή της Ένωσης τον καταπολεμά εφαρμόζοντας αυστηρά την διάκριση των εξουσιών,[681] ή αυτό που οι Ιδρυτικοί Πατέρες αποκαλούσαν αλληλεξάρτηση των εξουσιών, όπου κάθε δημόσια υπηρεσία γινόταν φραγμός στη δράση της άλλης και το ιδιωτικό συμφέρον κάθε ατόμου φρουρός των δημοσίων δικαιωμάτων.[682] Η πεποίθησή του ότι σε μια δημοκρατική διακυβέρνηση η απόλυτη ε-

---

[679] ΔΑ σ.261
[680] ό.π., σ.256
[681] ό.π., σ.168
[682] *The Federalist Papers*, αρ. 51, σ.322

πιβολή της πλειοψηφίας είναι αναπότρεπτη, είτε εκφράζεται με τη μορφή μιας εξουσίας που εμποδίζει ή μιας εξουσίας που απελευθερώνει άνευ όρων τη δράση και τη σκέψη, τον οδηγεί στη σύγχυση ανάμεσα στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και αυτήν της πλειοψηφίας, ή της αντιπροσωπευτικής κυριαρχίας. Για να καταλάβουμε πώς ο Τοκβίλ καταλήγει σε αυτό που αποκαλεί τυραννία της πλειοψηφίας, την οποία θεωρεί ως ένα εγγενή χαρακτηριστικό της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, θα πρέπει να εξετάσουμε τη βάση αυτής της θεώρησης, που στηρίζεται στην πίστη του σε αυτό που αποκαλεί δικαιοσύνη της ανθρωπότητας.

Σε αντίθεση με την κλασική φιλελεύθερη σκέψη ο Τοκβίλ θεωρούσε ότι η πραγματική ανεξαρτησία των ανθρώπων προέρχεται από την *πολιτική ελευθερία*, ως η άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία μακροπρόθεσμα οδηγούν στη γνώση μιας *μετριοπαθούς ελευθερίας*, που σέβεται και προωθεί το δημόσιο και το ατομικό συμφέρον. Δεν συμφωνούσε λοιπόν με τον κλασικό φιλελεύθερο ορισμό του Constant, που έγραφε περί των δικαιοδοσιών των ατομικών δικαιωμάτων: "Τα άτομα κατέχουν ατομικά δικαιώματα, ανεξάρτητα από κάθε θεσμοθετημένη αρχή (autorité) ή πολιτική εξουσία, και κάθε τέτοια αρχή που παραβιάζει τα δικαιώματά τους είναι παράνομη. Τα δικαιώματα των πολιτών είναι η ατομική ελευθερία, η θρησκευτική ελευθερία, η ελευθερία της γνώμης, που συμπεριλαμβάνει τη δημοσίευσή της, η απόλαυση της ιδιοκτησίας, η εγγύηση έναντι κάθε αυθαιρεσίας."[683] Ο Constant συγχέει εδώ τις θετικές ελευθερίες που απελευθερώνουν οι συνέπειες της αναγνώρισης ατομικών δικαιωμάτων με τις καθαρά αρνητικές ελευθερίες, δηλαδή με την παρεμπόδιση του περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων, γι' αυτό και δεν θεωρεί αναγκαίο να προσδιορίσει τα όρια της ισότητας και της ελευθερίας. Στην πρώτη περίπτωση, όπου τα ατομικά δικαιώματα γίνονται νοητά ως θετικές ελευθερίες, η φιλελεύθερη σκέψη θα πρέπει να επινοήσει μηχανισμούς που θα περιορίζουν τα δικαιώματα εν ονόματι των ίδιων των ατομικών δικαιωμάτων, ανοίγοντας μια συζήτηση ως προς τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας, που συνεχίζει να είναι στο επίκεντρο της πολιτικής σκέψης των τελευταίων δύο αιώνων. Στη δεύτερη περίπτωση βρισκόμαστε σε μια προκαθορισμένη αντίληψη περί της ελευθερίας, των ατομικών, δικαιωμάτων χαρακτηριστική του κλασικού φιλελευθερισμού, που δεν ενδιαφέρεται για την επινόηση νέων τόπων της ελευθερίας αλλά για την προστασία αυτών που έχουν ήδη κατακτηθεί, κάτι που καθιστά δύσκολη αν όχι αδύνατη την άσκηση της πολιτικής ελευθερίας. Ο Τοκβίλ σε αυτό το σημείο ακολούθησε τη λογική του ριζοσπαστικού συντηρητισμού των δογματικών (doctrinaires) και του Guizot και δεν πίστεψε ποτέ ότι η αναγνώριση ατομικών δικαιωμάτων θα έφτανε για να περιοριστεί το πάθος της ακραίας ελευθερίας και ισότητας. Η ανθρωπότητα χρειαζόταν μια ανώτερη *ηθική αρχή*, τη *δικαιοσύνη της ανθρωπότητας*, που ενώ θα σεβόταν τα ατομικά δικαιώματα θα μπορούσε να τιθασεύσει τα ακραία πάθη που συνεπάγονται. Εκείνο που ο Τοκβίλ δεν θα διευκρινήσει, ή μάλλον στο οποίο δεν καταλήγει τελικά, είναι άν αυτή η ηθική αρχή είναι το πνεύμα του ενάρετου πολίτη, της δημόσιας ευτυχίας, το οποίο καλλιεργείται μέσα από τη συμμετοχή του στα κοινά, είναι προκαθορισμένες και απαράβατες αρχές που έχουν το χαρακτήρα θρησκευτικών πεποιθήσεων ή είναι αυτές οι θρησκευτικές πεποιθήσεις που χρειάζεται ο άνθρωπος, όπως έγραφε, όταν βρεθεί μπροστά στην απεριόριστη πολιτική ανεξαρτησία. Είναι σαφές όμως ότι ήταν πεπεισμένος ότι σε μια δημοκρατούμενη κοινω-

[683] CONSTANT, "De la souveraineté du peuple", Principes de politique, στο *De la liberté chez les Modernes*, σ. 275

νία δεν μπορείς να περιορίσεις τα ατομικά δικαιώματα, πρέπει όμως να αναζωογονήσεις αυτές της ηθικές αρχές σύμφωνα με τις οποίες οι άνθρωποι θα τα ασκούν με σωφροσύνη και ευταξία.

Ο Τοκβίλ πίστευε, όπως παρατηρήσαμε, πως η ατομική ελευθερία πραγματοποιείται μόνο μέσα από την ίδια την άσκηση της πολιτικής ελευθερίας, η οποία στην εποχή της αντιπροσωπευτικής κυριαρχίας εκφράζεται από: το δικαίωμα ψήφου, τη συμμετοχή στη διαμόρφωση των νόμων από τους εκπροσώπους του λαού, τη διοικητική αποκέντρωση, ώστε οι τοπικοί φορείς να αποφασίζουν για τις υποθέσεις τους, την ελευθερία του τύπου, των κομμάτων και των συλλογικών σχηματισμών. Η πολιτική ελευθερία, όπως γράφει ο J.C. Lamberti, "δεν είναι γι' αυτόν, όπως για τον Constant, απλώς μια εγγύηση των ατομικών ελευθεριών, είναι επιθυμητή για τον εαυτό της, διότι ο άνθρωπος δεν ολοκληρώνεται παρά μόνο μέσα από την πολιτική ελευθερία, μέσα από τα συλλογικά σχήματα."[684] Την ίδια στιγμή όμως, ακολουθώντας της ρήσεις του Montesquieu, επιζητά να καθιερώσει "τη συμφωνία της ελευθερίας και του νόμου," κάτι που τον αναγκάζει να προσδιορίσει τη λαϊκή κυριαρχία και κατά συνέπεια την ίδια την αρχή της πλειοψηφίας "με ένα τρόπο σχετικό και περιορισμένο."[685] Και οι περιορισμοί οι οποίοι πιστεύει ότι πρέπει να επιβληθούν, για να ελέγχονται τα πάθη του λαού που προκαλούν τις ακραίες τάσεις της δημοκρατίας, δεν είναι συνέπεια της ίδιας της αντιπροσωπευτικής διαδικασίας, αλλά πρέπει απορρέουν από αλλού. "Θεωρώ," γράφει, "ως ασεβή και αποκρουστική την αρχή τούτη, ότι στα ζητήματα της διακυβέρνησης η πλειοψηφία ενός λαού έχει το δικαίωμα να κάνει ό,τι θέλει, και μολαταύτα θέτω στις θελήσεις της πλειοψηφίας την πηγή όλων των εξουσιών. Αντιφάσκω με τον εαυτό μου;"[686] Εδώ η απάντησή του αποκαλύπτει πόσο επηρεασμένος ήταν από τη σκέψη του Royer Collard, τη σχολή των δογματικών, και τον Francois Guizot, τις διαλέξεις του οποίου παρακολουθούσε τακτικά. "Υπάρχει," εξηγεί, "ένας γενικός νόμος, που έχει γίνει ή τουλάχιστον υιοθετήθηκε όχι μόνο από την πλειοψηφία του τάδε ή του δείνα λαού αλλά από την πλειοψηφία των ανθρώπων. Ο νόμος αυτός είναι η δικαιοσύνη" και αυτή, προσθέτει, "σχηματίζει λοιπόν το όριο του δικαίου (droit) κάθε λαού." Αυτός ο νόμος δεν είναι Θεόδοτος, η πηγή του είναι η συλλογική δύναμη ή η γνώση της κοινωνίας, την οποία δεν μπορεί να σεβαστεί μια πλειοψηφία που επηρεάζεται από στιγμιαία και έντονα πάθη, γι' αυτό θεωρεί απαραίτητη την ύπαρξη ενός σώματος που εκπροσωπεί το σύνολο του έθνους, και όχι μερικά συμφέροντα, και το οποίο είναι εξουσιοδοτημένο να προστατεύει την εξουσία της ανθρωπότητας, τη δικαιοσύνη. "Ενα έθνος," γράφει, "είναι σαν ένα σώμα ορκωτών δικαστών επιφορτισμένο με την εκπροσώπηση της καθολικής κοινωνίας και με την εφαρμογή της δικαιοσύνης, που είναι ο νόμος της." Και διερωτάται πάλι: "Το ορκωτό δικαστήριο, που εκπροσωπεί την κοινωνία, πρέπει να έχει περισσότερη ισχύ από την ίδια την κοινωνία που τους νόμους της εφαρμόζει;" Η απάντηση του Τοκβίλ είναι βεβαίως καταφατική. "Όταν λοιπόν αρνούμαι να υπακούσω σε έναν άδικο νόμο, δεν αρνούμαι καθόλου στην πλειοψηφία το δικαίωμα της διακυβέρνησης, παραπέμπω απλώς από τη λαϊκή κυριαρχία στην κυριαρχία του ανθρώπινου γένους." Δεν είναι α-

---

[684] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 107

[685] ό.π.,σ.110 Ο Montesquieu έγραφε "Η πολιτική ελευθερία δε συνίσταται διόλου στο να κάνουμε ότι θέλουμε (...) η ελευθερία δε μπορεί να είναι παρά η δυνατότητα να κάνουμε αυτό που πρέπει να θέλουμε και να μην υποχρεωνόμαστε να κάνουμε αυτό που δεν πρέπει να θέλουμε. (...) Η ελευθερία είναι το δικαίωμα να κάνει κανείς ότι επιτρέπουν οι νόμοι."*De l'Esprit des Lois*, βιβλ.XI, κεφ.3, σ.162

[686] ΔΑ σ.260

λήθεια, προσθέτει, ότι ένας λαός, "στα θέματα που αποκλειστικά τον ενδιαφέρουν, δεν μπορεί να βγει ολότελα έξω από τα όρια της δικαιοσύνης και της λογικής," αφού "μια πλειοψηφία παρμένη συλλογικά" δεν είναι παρά "ένα άτομο που έχει απόψεις και συχνά συμφέροντα που αντιτίθενται στις απόψεις και τα συμφέροντα ενός άλλου ατόμου που λέγεται μειοψηφία;" Και καταλήγει: "την εξουσία του να κάνει κανείς ό,τι θέλει, που την αρνούμαι σε έναν από τους ομοίους μου, δεν θα την εκχωρήσω ποτέ σε περισσότερους."[687] Γι' αυτό θεωρούσε ότι ήταν απαραίτητο η κυριαρχία του γένους να ορίζει τα όρια της λαϊκής κυριαρχίας.

Ο περιορισμός της πολιτικής ελευθερίας από τη δικαιοσύνη εξηγείται σύμφωνα με τις γενικές επιφυλάξεις που διατηρούσε, δικαίως όπως παρατηρούσε ο Μαρξ, η φιλελεύθερη σκέψη απέναντι στην αρχή της *λαϊκής* κυριαρχίας και της αναγνώρισης *καθολικών* δικαιωμάτων. Αυτός ο φόβος, σύμφωνα με τον C. Lefort, σηματοδοτεί το φόβο που προκαλεί η εισδοχή το μαζών στην ψηφοφορία, αλλά, πολύ περισσότερο, την αγωνία μπροστά "στη διάλυση της κοινωνίας," γιατί "ο αριθμός (...) αντιτίθεται στην ιδέα της ουσίας της κοινωνίας (...) αλλοιώνει την ενότητα, καταστρέφει την ομοιότητα."[688] Ο καθένας εφεξής είναι ελεύθερος να διαβουλευτεί, να κρίνει και να αποφασίσει περί της δικαιοσύνης, της εξουσίας και της γνώσης. Σύντομα, κατά τον Τοκβίλ, όπως θα γράψει στο δεύτερο τόμο του έργου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, η ίση ελευθερία όλων να συμβάλλουν λιγότερο ή περισσότερο στη θέσπιση των νόμων και στη διακυβέρνηση θα οδηγήσει στην εικόνα της ομοιογένειας, της ομοιότητας, και της ισοπέδωσης, μια άλλη εικόνα ενότητας, που θα προετοιμάσει το έδαφος για την απρόσωπη κυριαρχία της κοινωνικής εξουσίας και το "δημοκρατικό δεσποτισμό." Εντούτοις στο πρώτο μέρος του έργου του, όπου ακόμη δεν διακρίνει τα χαρακτηριστικά του ατομικισμού στη δημοκρατική πολιτεία, αυτό που τον απασχολεί είναι η τυραννία της πλειοψηφίας που μπορεί να οδηγήσει στην αμφισβήτηση των θεμελιακών νόμων της κοινωνίας, της δικαιοσύνης της ανθρωπότητας. Ο Τοκβίλ, πιστεύοντας πως μια τέτοια εξέλιξη θα μπορούσε να περιοριστεί, μεταβιβάζει το "δικαίωμα αυθαιρεσίας της λαϊκής κυριαρχίας,"[689] από ένα απροσδιόριστο συσχετισμό συμφερόντων και διεκδικήσεων, που απελευθερώνει η αντιπροσωπευτική διαδικασία, σε ένα ανεξέλεγκτο σώμα, που λαβαίνει τη νομιμότητά του όχι από την άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, αλλά από τη δικαιοσύνη. Η δικαιοσύνη, ως μια κανονιστική αρχή η οποία για να καταστεί παντοδύναμη πρέπει να παραβιάσει ελευθερίες και να περιορίσει πολιτικά δικαιώματα. Μόνο έτσι μπορεί να ενεργεί εν ονόματι της ενότητας της κοινωνίας και της εξουσίας της ανθρωπότητας, σε αντίθεση με την απρόβλεπτη και εύθραυστη εξουσία μιας δημοκρατικής κοινωνίας.

Τελικά, είναι σαφές ότι δεν είχε καταλάβει, εξηγεί ο J .C. Lamberti, πως "η υπαγωγή της πολιτικής στη δικαιοσύνη δεν έχει καμία βαρύτητα από τη στιγμή που η πολιτική ελευθερία είναι το ανώτατο αγαθό και η λαϊκή κυριαρχία έχει διακηρυχθεί."[690] Αυτή η αντίφαση στο συλλογισμό του έχει πολλαπλές πηγές. Ο φόβος των κατώτερων τάξεων, που θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν ειδικά το δικαίωμα ιδιοκτησίας, αναμφίβολα τον επηρέασε, αν και ο ίδιος ποτέ δεν υπήρξε οπαδός του απεριόριστου δικαιώματος ιδιοκτησίας, κάτι που θα ήταν ανακόλουθο με την αντίληψή

---

[687] ό.π.
[688] LEFORT, "L'image du corps et le totalitarisme" στο *L'invention démocratique*, σ. 172
[689] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ. 178, Inédits de Yale, CV, h, cahier 1
[690] ό.π., σ. 96

του περί του φυσικού νόμου. Το φυσικό νόμο τον περιορίζει, όπως σημειώνει ο Lamberti, "στις απαιτήσεις της ισότητας και της αμοιβαιότητας, της ελευθερίας και της αξιοπρέπειας."[691] Ακολουθώντας τον Montesquieu, αυτό που τον ενδιέφερε ήταν η ανατροπή των ανισοτήτων που οδηγούν τους ανθρώπους στη διεκδίκηση μιας ακραίας ισότητας. Γι' αυτό δεν θα συνηγορούσε υπέρ μιας ακραίας ελευθερίας που θα παραβίαζε τις ελευθερίες των άλλων. Πιστεύοντας όμως ότι η σύγχρονη δημοκρατία χαρακτηρίζεται από το διαχωρισμό ανάμεσα στο αίτημα της ελευθερίας και αυτό της ισότητας, δεν μπορεί να συλλάβει πως η απεριόριστη ισότητα και η απεριόριστη ελευθερία ανατρέπουν την ίδια την ιδέα της ακραίας ισότητας και της ακραίας ελευθερίας, γιατί ακριβώς ανατρέπουν την ιδέα μιας κεκτημένης "τάξης του κόσμου"(Καστοριάδης), βάσει της οποίας κρίνονται τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας. Έτσι, ως πολιτικός πρωταγωνιστής στη Γαλλία, θα τοποθετηθεί ο ίδιος ακραία απέναντι στις διεκδικήσεις των προλετάριων και θα προτείνει φιλανθρωπικές λύσεις για την αντιμετώπιση των μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων. Πάνω απ' όλα όμως, όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη, αντιστεκόταν στο απρόβλεπτο και το ασυμβίβαστο που απελευθέρωνε η δημοκρατική κοινωνία. Την ελευθερία της ισότητας που διακηρύσσεται από διαφορετικές και ανταγωνιστικές εστίες, έναντι της οποίας επιζητούσε τη θεμελίωση ορισμένων καθολικών *ηθικών αρχών*, που θα επανασυνέδεαν τον ιστό μιας κοινωνίας όπου αντιμάχονται συμφέροντα και δικαιώματα. Έτσι μόνο πίστευε πως η κοινωνία στο σύνολό της και κάθε άτομο ως πολίτης θα μπορούσαν να καταπολεμήσουν τους κινδύνους της δημοκρατικής ελευθερίας, το δεσποτισμό της εξουσίας, είτε αυτός προερχόταν από την τυραννία της πλειοψηφίας, είτε από τον ατομικισμό. Σε αντίθεση με την κλασική φιλελεύθερη σκέψη, θα ισχυριστεί ότι το μέσο διασφάλισης των ατομικών δικαιωμάτων δεν είναι απλώς η παραχώρησή τους αλλά η πραγματική εφαρμογή τους, δηλαδή η άσκηση πολιτικών ελευθεριών. Τα όρια όμως των ατομικών δικαιωμάτων ή της λαϊκής κυριαρχίας καθορίζονται από τη γνώση που αποκτούν οι άνθρωποι περί μιας μετριοπαθούς ελευθερίας μέσα από την άσκηση δικαιωμάτων, μια γνώση που συχνά φτάνει να ταυτίζεται με την ίδια τη δικαιοσύνη. Ο σεβασμός του νόμου και η νομιμότητα της εξουσίας προέρχονται, κατά συνέπεια, από την άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, την πολιτική ελευθερία. Αλλά η σωστή άσκηση πολιτικών ελευθεριών προϋποθέτει μια μακρόχρονη εκμάθηση της ενάσκησης μιας μετριοπαθούς ελευθερίας. "Νομίζω λοιπόν," γράφει παρακάτω, "ότι πρέπει πάντοτε να υπάρχει κάπου μια κοινωνική εξουσία ανώτερη απ' όλες τις άλλες, θεωρώ όμως την ελευθερία σε κίνδυνο όταν η εξουσία αυτή δεν βρίσκει μπρος της κανένα εμπόδιο που να μπορέσει να συγκρατήσει την πορεία της και να της δώσει τον καιρό να μετριάσει η ίδια την έντασή της."[692] Μόνο έτσι πίστευε πως η ηθική θα μπορούσε να διεισδύει στην άσκηση της εξουσίας.

---

[691] ό.π., σ. 110

[692] ΔΑ σ.261 Αλλού θα προσπαθήσει να συλλάβει πως θα μπορούσε μια κοινωνία να αναγνωρίσει όλες τις συνθήκες της δημοκρατικής πολιτικής κατάστασης χωρίς να υποτάσσεται στις αρνητικές συνέπειές της, στην αβεβαιότητα που υποθάλπει η αρχή της πλειοψηφίας, είτε αυτή εκφράζεται μέσα από τη μόνιμη αστάθεια που καθιερώνει η αντιπροσωπευτική αρχή ή την παντοδυναμία της πλειοψηφίας που κάνει δύσκολη τη πράξη ή τη σκέψη. "Φανταστείτε, αντιθέτως, ένα νομοθετικό σώμα συγκροτημένο με τέτοιο τρόπο ώστε να εκπροσωπεί την πλειοψηφία χωρίς να είναι αναγκαστικά δούλος των παθών της, μία εκτελεστική εξουσία που να έχει μια δύναμη που να της ανήκει αποκλειστικά, και μία εξουσία δικαστική ανεξάρτητη από τις δύο άλλες εξουσίες. Θα εξακολουθήσετε να έχετε μια δημοκρατική διακυβέρνηση χωρίς όμως καθόλου ενδεχόμενα τυραννίας." ό.π.

Οι πηγές του είναι πολλαπλές, αν και ο ίδιος σπάνια τις αναγνωρίζει. Αυτό που πήρε από τον Royer-Collard ήταν "η εισαγωγή της ηθικής στην πολιτική ή όπως έγραφε η εφαρμογή της ηθικής στα μεγάλα πράγματα."[693] Από τον F. Guizot πήρε την αρχή της κυριαρχίας της λογικής έναντι οποιασδήποτε άλλης κυριαρχίας, συμπεριλαμβανόμενης αυτής της ατομικής ελευθερίας. Ο Guizot θεωρούσε ότι ο άνθρωπος λαμβάνει τα δικαιώματά του από μια σφαίρα που είναι ανώτερη της ατομικής ελευθερίας, συνεπώς τα δικαιώματα της βούλησης, της κυριαρχίας πρέπει να περιορίζονται από τη λογική. Η ελευθερία του ανθρώπου συνίσταται στην ικανότητά του να υπακούει στην αλήθεια, και μόνο ορισμένοι άνθρωποι πίστευε μπορούν να την αναγνωρίσουν, να την ακολουθήσουν και να την συλλέξουν μέσα από την κοινωνία, ώστε να την εφαρμόσουν στη διακυβέρνηση. Η περισυλλογή των στοιχείων της νόμιμης εξουσίας, η οργάνωσή τους σε πραγματική εξουσία, η πραγμάτωση της δημόσιας λογικής και η επίκλησή της στην εξουσία από τους ικανούς, είναι για τον Guizot η ίδια η άσκηση της *αντιπροσώπευσης*.[694] Στο τελευταίο σημείο, ο Τοκβίλ διαχωρίζει τη θέση του και δεν δέχεται αυτό τον απόλυτο περιορισμό του δικαιώματος ψήφου εν ονόματι των σωστών επιλογών, που μόνο οι ικανοί μπορούν να γνωρίζουν. Αντίθετα, θα αποδεχτεί την ιδέα της *σταδιακής επέκτασης του δικαιώματος ψήφου παράλληλα με τη δυνατότητα απόκτησης της απαραίτητης εκπαίδευσης*, που θα επιτρέψει σε κάθε πολίτη να ασκήσει τα δικαιώματά του *σωστά*. Έτσι θα είναι κριτικός απέναντι στους τιμοκρατικούς θεσμούς της κοινοβουλευτικής μοναρχίας που προώθησε ο Guizot, αναγνωρίζοντας ότι ένα μικτό σύστημα πολιτικής αριστοκρατίας και κοινωνικής δημοκρατίας εγκυμονεί επαναστατικές εκρήξεις, όπως επιβεβαίωσαν τα γεγονότα το 1848. Όπως εξηγεί, "Δεν σημαίνει ότι για τη διατήρηση της ελευθερίας θεωρώ πως είναι δυνατή η ανάμειξη πολλών αρχών σε μια και μόνη κυβέρνηση, έτσι ώστε να αντιπαρατίθεται πραγματικά η μια στην άλλη." Και εξηγείται αμέσως: "Η κυβέρνηση που την αποκαλούν μεικτή μου φάνηκε πάντοτε χίμαιρα. Στην πραγματικότητα η μεικτή κυβέρνηση δεν υπάρχει (με την έννοια που δίνεται στη λέξη), γιατί, σε κάθε κοινωνία, τελικά ανευρίσκεται μια αρχή δράσης που δεσπόζει σε όλες τις άλλες."[695] Δεν είναι λοιπόν τυχαίο πως ο ίδιος τοποθετεί, τουλάχιστον προκαταρκτικά, σ' ένα είδος δικαστηρίου των ενόρκων, το οποίο θα καθορίζει τα όρια των δικαιωμάτων του λαού, την προστασία της ανθρώπινης δικαιοσύνης. Αυτό το σώμα που θα ρυθμίζει τις παρεκτροπές της δημοκρατίας θα πρέπει να προέρχεται από τον ίδιο το λαό, όπως στην Αθηναϊκή δημοκρατία, αν και είναι σαφές ότι ο Τοκβίλ το θέλει να είναι ανεπηρέαστο από τα πάθη του λαού, να εκπροσωπεί το έθνος στο σύνολό του, κάτι που προϋποθέτει ένα "τελεστικό αίτημα (...) μια ολική και ορθολογική τάξη του κόσμου," η οποία απαιτεί την ύπαρξη ενός υπερβατικού νόμου και ένα σώμα που όχι μόνο ερμηνεύει

---

[693] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, ό.π., σ. 170

[694] βλ. GUIZOT François, *Histoire de la civilization en Europe*, présenté par P. Rosanvallon, Hachette, Pluriel, 1985, σ. 309-313, 367-371

[695] ΔΑ σ.261 Την ίδια στιγμή όμως πέρα από τις τοποθετήσεις του απέναντι στους προλετάριους της Γαλλίας, και πέρα από το γεγονός ότι ο ίδιος συμμετείχε στη διαμόρφωση ενός συντάγματος το 1848 που είχε για στόχο να περιορίσει την λαϊκή κυριαρχία, να χειραγωγήσει ή όπως ο ίδιος προτιμούσε, να ρυθμίσει τα ένστικτα της δημοκρατίας, στις σημειώσεις του για το δεύτερο τόμο της ΔΑ, ομολογεί ότι εάν ζούσε σε μια δημοκρατική κοινωνία, "θα προτιμούσα να την δω να υιοθετήσει ένα μοναρχικό σύνταγμα αντί ενός δημοκρατικού συντάγματος, (...) να θεσπίσει δύο νομοθετικά σώματα αντί του ενός, ένα αμετακίνητο δικαστικό σώμα αντί για εκλεγμένους δικαστές, τοπικές εξουσίες αντί για διοικητικό συγκεντρωτισμό. Γιατί όλοι αυτοί οι θεσμοί μπορούν να συνδυαστούν με τη δημοκρατία χωρίς να μεταβάλλουν την ουσία της." SCHLEIFER, The Making of Tocqueville's Democracy in America, σ. 210, Drafts Yale, CV, j, Paquet 2, cahier 1,

αυτό το νόμο, αλλά έχει την εξουσία να επιβάλλει την τήρηση του.[696] Είναι ακριβώς σε αυτό το επίπεδο που κανείς βλέπει πως, πάνω απ' όλα, αυτό που οδηγεί τον Τοκβίλ να αντισταθεί στην αβεβαιότητα που διαφαινόταν μέσα από την αναγνώριση καθολικών δικαιωμάτων και την καθιέρωση της πλειοψηφικής αρχής είναι η αδυναμία του να δεχτεί πως η κοινωνία μπορεί να αυτοκυβερνιέται δίχως να έχει διασφαλίσει την ενότητά της, να έχει καθορίσει τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας.

Η φιλελεύθερη σκέψη, έχοντας κρίνει την πολιτική εξουσία του λαού ανεξέλεγκτη και τον ίδιο το λαό ανίκανο να κάνει σωστές επιλογές, θα επινοήσει την ιδέα μιας *προφυλακτικής εξουσίας* έναντι της τυραννίας της πλειοψηφίας, ακολουθώντας κατά βάση το ρεπουμπλικανισμό, την ιδέα του περιορισμού της αυθαιρεσίας της εξουσίας από μια αυτοθεσπιζόμενη συλλογικότητα. Έτσι μπορεί να χειραγωγεί τη συνέπεια της αντιπροσωπευτικής διαδικασίας, τη σχετική άλλα ρητή ανεξαρτησία των εκπροσώπων του λαού, οι οποίοι μπορούν να καταπατήσουν δικαιώματα εν ονόματι της λαϊκής κυριαρχίας. Ο ρεπουμπλικανισμός θα θεμελιώσει, όπως σημειώνει ο Habermas, "τη νομιμότητα των νόμων στη δημοκρατική διαδικασία της γένεσής τους" και έτσι θα μπορέσει να διατηρήσει "την αλληλουχία μεταξύ της πρακτικής αυτοκαθορισμού του λαού και της απρόσωπης εξουσίας των νόμων," επιτρέποντας τη διείσδυση σε μια κατά τα φαινόμενα "διαβουλευτική πολιτική," ενός *υπερβατικού* στοιχείου που της εγγυάται την αυτοδιάθεσή της.[697] Ο λόγος του Constant συνοψίζει εύστοχα τον προβληματισμό και την ιδέα που είχαν ο Τοκβίλ και οι Ιδρυτικοί Πατέρες, όταν αναζητούσαν την ύπαρξη μιας εξουσίας που να ελέγχει τις συνέπειες της λαϊκής κυριαρχίας, του διαχωρισμού ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και την κοινωνία. "Αυτή η εξουσία," γράφει, "είναι ανεξάρτητη από το λαό όπως και από την εκτελεστική εξουσία (...) είναι η δικαστική εξουσία που κρίνει τις άλλες εξουσίες (...) είναι ο έλεγχος της κοινωνίας στις εξουσίες που εξουσιοδότησε (...) δεν έχει καμία σχέση με τα άτομα (...) αλλά μπορεί να επικαλεστεί την εθνική βούληση έναντι των τοποθετημένων αρχών."[698] Ο διαχωρισμός της κοινωνίας από την πολιτική εξουσία διασφαλίζει τη λειτουργία του αντιπροσωπευτικού συστήματος και επιτρέπει έτσι στην πλειοψηφία να *εμφανιστεί* ως η εξουσία του λαού. Μια εξουσία που εκπηγάζει νόμιμα από τον ίδιο το λαό, αλλά η οποία δεν μπορεί να *ταυτιστεί* με το λαό, το σύνολο των κοινωνικών πρωταγωνιστών, γιατί άγεται από μια ενδογενή ένταση. Η σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία, μέσα από τη διαδικασία διακήρυξης και άσκησης δικαιωμάτων, παραμένει πάντοτε η πηγή της οργάνωσής της και της εξουσίας της, αλλά αυτή η οργάνωση και εξουσία υπόκεινται σε μια ατέρμονη αμφισβήτηση, την οποία απελευθερώνει η αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας, καθιστώντας αδύνατη την τελεσίδικη εδραίωση της ενότητάς της. Έτσι, την ίδια στιγμή που αυτοθεσπίζεται, δεν μπορεί να αποκτήσει την πλήρη αυτοδιάθεσή της, να κλείσει τον αέναο κύκλο της αλλαγής. Για τη φιλελεύθερη σκέψη, όπως γράφει ο M. Gauchet, "Δεν μπορεί να υπάρξει βιώσιμο δημοκρατικό καθεστώς χωρίς να συμβιβαστεί ο μηχανισμός που κάνει την εξουσία να εξέλθει από την κοινωνία μ' ένα σύστημα που θα αντικαταστήσει το διαχωρισμό της εξουσίας με την κοινωνία. (...) Γιατί μόνο στο μέτρο που υπάρχει, σε σχέση με τις συγκροτημένες εξουσίες κατόπιν εκλογής, αυτή η επίκληση σε μια εστία συγχρόνως υπέρτατη και με επακριβώς καθορισμένη εξουσία, η κοινωνία αποκτά την

---

[696] βλ. σχ. ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κορνήλιος, "Η ελληνική *πόλις* και η δημιουργία της δημοκρατίας", στο *Χώροι του ανθρώπου*, εκδ. ύψιλον, 1995, σ. 186-7, 201

[697] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σσ. 363, 384-5

[698] GAUCHET, "Benjamin Constant: l'illusion lucide du libéralisme", σσ. 83-85

πλήρη αυτοδιάθεσή της." Η αρχή μιας εξουσίας που εκφράζει την κοινωνία στην ενότητά της, το εθνικό συμφέρον, και η οποία είναι ουδέτερη απ' οποιαδήποτε συμφέροντα, είναι κατά τον Gauchet "συμβατή με τη δημοκρατική αρχή της αυτονομίας της κοινωνικής εξουσίας, απαραίτητος όρος για την αυτοδιάθεσή της." Ο μόνος τρόπος για τις δημοκρατίες να ξεπεράσουν τις δυσκολίες πραγμάτωσής τους και να σταθεροποιηθούν, εξηγεί, ήταν να ενσωματώσουν ένα μοναρχικό στοιχείο, που ανατρέπει την ίδια την αντιπροσωπευτική "κυριαρχία" και την αντικαθιστά με "τις ανώτερες επιταγές της δημόσιας σωτηρίας ή της προτεραιότητας της συλλογικής άποψης."[699] Ο ενθουσιασμός του Τοκβίλ για το αμερικανικό μοντέλο της δημοκρατικής πολιτείας, σε αντίθεση με τη διεισδυτική κριτική του της επαναστατικής ιδεολογίας στη Γαλλία, αποδεικνύουν το δίλημμά του μπροστά στην ανάγκη για μια εξουσία που περιορίζει τις αρνητικές συνέπειες της λαϊκής κυριαρχίας για να διασφαλίσει την αυθεντική αυτοδιάθεση και την ανεξαρτησία της κοινωνίας.

Στη βάση της η πεποίθηση του Τοκβίλ για το ενδεχόμενο της τυραννίας της πλειοψηφίας δεν είναι παρά η αντίστασή του στην ίδια τη λαϊκή κυριαρχία, αυτή τη γενεσιουργό αρχή της δημοκρατίας, η οποία είναι απαράβατη, αλλά την οποία προσπαθεί να περιορίσει ή τουλάχιστον να προλάβει τις συνέπειες της στην κοινωνία. Γι' αυτό και δεν θα καταλάβει ότι η όποια εξουσία εκπηγάζει από τη λαϊκή κυριαρχία "προέρχεται από την κοινωνία και δεν υπάρχει παρά χάρη σε αυτήν." Γι' αυτό η εξουσία της πλειοψηφίας δεν μπορεί να είναι ούτε απόλυτη, στο βαθμό που η νομιμότητά της εκπηγάζει από την ανεμπόδιστη άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων από κάθε άνθρωπο, ούτε κυρίαρχη, γιατί δεν μπορεί να υπάρξει σύμπτωση ανάμεσα στην κοινωνία-φορέα κεκτημένων και εν δυνάμει δικαιωμάτων -- "την άμεση κοινωνική πραγματικότητα, όπου ριζώνουν και διαμορφώνονται, αυτόνομα και αυθόρμητα, αντιμαχόμενα συμφέροντα" -- και το κράτος, την πολιτική εξουσία που προβάλλει μέσα από το αντιπροσωπευτικό σύστημα, δηλαδή "ενσωματώνει αυτή τη σύγκρουση," υποτάσσοντας την εξουσία της πλειοψηφίας στους συμφωνημένους κανόνες της δημοκρατικής διακυβέρνησης.[700] Η αντιπροσωπευτική "κυριαρχία" είναι συνεπώς μια περιορισμένη εξουσία, είναι η εγγύηση ότι η κοινωνία δεν ενσωματώνεται από την πολιτική εξουσία, ότι καμία πλειοψηφία δεν είναι απόλυτη ούτε κυρίαρχη. Μόνο αν υπάρχει εκ των προτέρων σύμπτωση ανάμεσα στη βούληση της πλειοψηφίας και τη βούληση ολόκληρης της κοινωνίας, όλων των ατόμων που ασκούν δικαιώματα και είναι ελεύθερα να διακηρύξουν δικαιώματα, η εξουσία της είναι απόλυτη και κυρίαρχη. Κάτι παρόμοιο προϋποθέτει μια απ' άκρου εις άκρον ομοιογενή κοινωνία, μια κοινωνία οργανική, οπότε η διεκδίκηση δικαιωμάτων χάνει τη σημασία της, γιατί οι αρχές βάσει των οποίων οργανώνεται η κοινωνία και ασκείται η πολιτική εξουσία θεωρούνται δεδομένες, διασφαλίζοντας έτσι την κοινωνική και πολιτική σταθερότητα και διάρκεια. Ο άλλος τρόπος για να πραγματοποιηθεί κάτι τέτοιο είναι ο εκφυλισμός της αρχής της πλειοψηφικής απόφασης σε πλειοψηφική κυριαρχία, δηλαδή, όπως εξηγεί η H. Arendt, η εκκαθάριση "πολιτικά ή και σε ακραίες περιπτώσεις φυσικά" της αντιτιθέμενης μειοψηφίας.[701] Σε μια τέτοια περίπτωση όμως δεν πρόκειται πια για μια αντιπροσωπευτική "κυριαρχία", για την εφαρμογή του αντιπροσωπευτικού συστήματος.

---

[699] ό.π., σσ. 86, 87, 69 βλ. επ. GAUCHET Marcel, *La Révolution des pouvoirs, La souveraineté, le peuple et la représentation 1789-1799*, nrf, 1995

[700] GAUCHET, "Tocqueville: l'Amérique et nous", βλ. σ. 65-66, 67, 111, 118

[701] ARENDT, *On Revolution*, σ. 164

Εάν επιστρέψουμε στο αμερικανικό μοντέλο, θα δούμε ότι εφαρμόζεται μια κατά κάποιο τρόπο ενισχυμένη προσπάθεια να διασφαλιστεί η πλήρης αυτοδιάθεση της κοινωνίας, η οποία εκφράζεται μέσα από την αντίσταση στο διαχωρισμό της κοινωνίας (των συμφωνημένων αρχών) και της πολιτικής εξουσίας και η οποία πραγματοποιείται δια της αφαίρεσης της κυριαρχίας από την πολιτική εξουσία. Όπως σημειώνει η H. Arendt, στην Αμερική, "το κεντρικό ζήτημα των συνταγματικών συζητήσεων εν μέρει συνέχιζε να διεξάγεται με τους όρους της παλιάς αντίληψης περί μιας μικτής μορφής διακυβέρνησης, η οποία, συνδυάζοντας το μοναρχικό, το αριστοκρατικό και το δημοκρατικό στοιχείο, θα ήταν ικανή να αναστέλλει τον αέναο κύκλο της αλλαγής, την άνοδο και την πτώση των αυτοκρατοριών, και να εδραιώσει μια αιώνια πόλη."[702] Το σύστημα ελέγχων και ισορροπιών επιτρέπει στον πρόεδρο, στη γερουσία και στη βουλή των εκπροσώπων μέσα από την διάκριση των εξουσιών, αλλά και της αλληλεξάρτησής τους, να μετριάζουν, σύμφωνα με το Σύνταγμα, την ανεξαρτησία της πολιτικής εξουσίας της πλειοψηφίας από το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Η κυβέρνηση παραμένει πάντα περιορισμένη από της αμοιβαίες συμφωνίες του αμερικανικού λαού, τις γενεσιουργές αρχές της αυτοθέσπισής του. Εντούτοις, επειδή κανένα όργανο της εξουσίας του λαού δεν έχει κυριαρχία, γιατί πάντοτε μερικώς υφίσταται την επιρροή κοινωνικών συμφερόντων και πλειοψηφιών, θεσμοθετείται μια άλλη αρχή, η οποία, αν και δεν έχει η ίδια κυριαρχία, ενεργεί εν ονόματι της κυριαρχίας της κοινωνίας, της αυτοδιάθεσής της. Αυτή είναι η δικαστική εξουσία, συγκεκριμένα το Ανώτατο Δικαστήριο, το οποίο, όπως έγραφε ο Hamilton, "πρέπει να ρυθμίζει τις αποφάσεις του σύμφωνα με τους θεμελιακούς νόμους και όχι με νόμους που δεν είναι θεμελιακοί,"[703] δηλαδή που δεν εκφράζουν την προτεραιότητα της συλλογικής άποψης. Δεν είναι συνεπώς η άκρα ελευθερία που βασιλεύει στις Ηνωμένες Πολιτείες που ανησυχεί τον Τοκβίλ, αλλά, όπως μας λεει, "η ελάχιστη εγγύηση που βρίσκει κανείς εκεί έναντι (contre) στην τυραννία." Και αμέσως εξηγεί τις συνέπειες αυτής της κατάστασης που συνάντησε στις Ηνωμένες Πολιτείες: "Όταν ένας άνθρωπος ή ένα κόμμα υποφέρει από μια αδικία στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε ποιόν θέλετε να απευθυνθεί;" Η κοινή γνώμη, το νομοθετικό σώμα, η εκτελεστική εξουσία, οι δυνάμεις της δημόσιας τάξεις, το σώμα των ορκωτών δικαστών [ένορκοι/jury] και συχνά η ίδια η δικαστική εξουσία, όλοι είναι όργανα της πλειοψηφίας. Και καταλήγει: "Όσο άδικο ή παράλογο και αν είναι, δηλαδή, το μέτρο που σας πλήττει, πρέπει να υποταχθείτε σ' αυτό."[704] Στην Αμερική, καταλήγει, "πουθενά δεν βρίσκω εγγυήσεις εναντίον τους", γι' αυτό τελικά θα καταλήξει ότι τις "αιτίες της ήπιας διακυβέρνησης πρέπει να τις αναζητήσουμε περισσότερο στις περιστάσεις και τα ήθη και λιγότερο στους νόμους."[705] Στην Αμερική, η εικόνα μιας κοινωνίας που έμοιαζε να είναι απαλλαγμένη από την κοινωνική σύγκρουση και τα ήθη του λαού κατέστησαν δυνατή τη σύμπτωση ανάμεσα στη βούληση της πλειοψηφίας και τη βούληση ολόκληρης της κοινωνίας, έτσι ώστε η ίδια η έννοια της τυραννίας της πλειοψηφίας να καταστεί ασύμβατη με την πραγματικότητα. Για να περιγράψει λοιπόν ο Τοκβίλ τη δύναμη της αμερικανικής πλειοψηφίας, κατέφυγε στο χαρακτηρισμό της παντοδύναμης πλειοψηφίας, που κατέχει μια ηθική δύναμη που ελέγχει τη σκέψη και συνεπώς εμποδίζει την πράξη.

---

[702] ό.π., σ. 231
[703] *The Federalist Papers*, #78, σ. 468
[704] ΔΑ σ.261
[705] ό.π., σ.261-2

(β) Η ηθική κυριαρχία της πλειοψηφίας

Η δύναμη της πλειοψηφίας στην Αμερική, δεν είναι απλώς μια πολιτική δύναμη, που προέρχεται από μια "θεσμοθετημένη εξουσιαστική σχέση"(K. Lenk), αλλά είναι *πάνω απ' όλα, όπως παρατηρεί* ο Τοκβίλ, μια "ηθική *δύναμη," που προέρχεται* εν μέρει από τις συνήθειες των Αμερικανών, εν μέρει από την ομοιογένεια των ηθών και των πεποιθήσεων και τέλος από τις ίδιες τις κοινωνικές συνθήκες, οι οποίες δεν καλλιεργούν κοινωνικές αντιπαλότητες. Οι Αγγλοαμερικανοί, γράφει, από την εποχή που εποίκισαν το Νέο Κόσμο, προσπάθησαν να εφαρμόσουν την αρχή ότι υπάρχει περισσότερη γνώση και σοφία στη συμμετοχή του μεγαλύτερου αριθμού ανθρώπων στη διαχείριση των υποθέσεων της κοινότητας, απ' ό,τι στην επιλογή ενός εκπροσώπου. Έτσι, ένα μέρος της ηθικής δύναμης της πλειοψηφίας στην Αμερική, εξηγεί, προέρχεται από τη *διάρκεια*, δηλαδή από τη συνήθεια που είχαν αποκτήσει οι Αμερικανοί να υποτάσσονται στο δίκαιο της πλειοψηφίας, αυτό του μεγαλύτερου αριθμού. Αυτή η συνήθεια, που ήταν προϊόν της ιδέας της αυτοδιοίκησης στις κοινότητες (κοινοτική δημοκρατία), στηρίχτηκε στο κοινοτικό πνεύμα. Ο Τοκβίλ θα ταυτίσει το κοινοτικό πνεύμα, που αναπτύσσεται δίχως ζητήματα ατομικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων των μειοψηφιών, με την ίδια την πλειοψηφική διαδικασία, που επιτρέπει σε κάθε πολίτη να κρίνει και να αποφασίζει ελεύθερα. Έτσι, θα ταυτίσει την εξουσία της πλειοψηφίας, που είναι μια αυστηρά πολιτική εξουσία, με την εξουσία που ρύθμιζε τις υποθέσεις των κοινοτήτων, η οποία ήταν πρωτίστως μια ηθική εξουσία και δευτερεύοντως μια πολιτική εξουσία. Αυτή η σύγχυση οφείλεται στην εικόνα μιας ενιαίας συλλογικής ύπαρξης που μεταδίδει η αμερικανική κοινωνία, πολύ περισσότερο την εποχή που την γνώρισε ο Τοκβίλ, της οποίας τις συνέπειες στα πνεύματα επικρίνει όχι όμως στην κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων. Η εξαιρετική δύναμη της πλειοψηφίας στην Αμερική έχει λοιπόν για βάση της την ηθική ομοιογένεια της κοινωνίας, η οποία σε μεγάλο βαθμό ήταν, και εν μέρει παραμένει, συνέπεια της φαντασιακής απουσίας του κοινωνικού προβλήματος, ή της συστηματικής παρεμπόδισης ενσωμάτωσης του κοινωνικού προβλήματος στο χώρο της πολιτικής. (Wood)

Όπως εξηγεί ο ίδιος ο Τοκβίλ, η ηθική επιρροή της πλειοψηφίας "αυξάνει φυσιολογικά ή μειώνεται ανάλογα με την κατάσταση των παρατάξεων. Όταν ένα έθνος επιμερίζεται ανάμεσα σε πολλά μεγάλα ασυμφιλίωτα συμφέροντα, το προνόμιο της πλειοψηφίας συχνά παραγνωρίζεται, γιατί γίνεται πια πολύ επίπονη η υποταγή σ' αυτό."[706] Σε αντίθεση λοιπόν με τη Γαλλική πραγματικότητα, μια κοινωνία όπου υπάρχουν πολλά μεγάλα ασυμβίβαστα συμφέροντα, στην Αμερική η πλειοψηφία, όπως επισημαίνει, δεν εκφράζει συμφέροντα τα οποία είναι ουσιαστικά αντίθετα προς αυτά των μειοψηφιών, συνεπώς η ένωσή της σ' ένα σώμα την οπλίζει με μια τεράστια ηθική δύναμη, απέναντι στην οποία δύσκολα μπορεί να αντισταθεί η μειοψηφία, γιατί στην πραγματικότητα οι επιδιώξεις της δεν διαφέρουν σημαντικά από αυτές της πλειοψηφίας. Γι' αυτό και ο Τοκβίλ μπορεί τελικά να υποβιβάσει το όλο ζήτημα σε μια διαδικασία εναλλαγής πολιτικών ομάδων στην εξουσία: "*Στις Ηνωμένες Πολιτείες τα πολιτικά ζητήματα δεν μπορούν να τεθούν με τρόπο τόσο γενικό και απόλυτο* και όλα τα κόμματα είναι έτοιμα να αναγνωρίσουν τα δικαιώματα της πλειοψηφίας, γιατί όλα ελπίζουν να μπορέσουν μια μέρα να τα ασκήσουν επ' ωφελεία τους."[707] Επειδή ακριβώς οι Ηνωμένες Πολιτείες "κατοικήθηκαν από ανθρώπους ίσους μεταξύ τους, δεν

[706] ό.π., σ.257

[707] ό.π. σ.258 (δική μας υπογράμμιση)

υπάρχει ακόμη φυσική και διαρκής αντιφροσύνη ανάμεσα στα συμφέροντα των διαφόρων κατοίκων της." Εκεί καταλήγει, η πλειοψηφία έχει, "μια τεράστια δύναμη εκ των πραγμάτων και μια ισχύ αντιλήψεων τό ίδιο μεγάλη. Και άπαξ σχηματιστεί επί κάποιου ζητήματος, δεν υπάρχουν ούτως ειπείν εμπόδια που να μπορέσουν, δεν λέω να σταματήσουν, αλλά ούτε καν να καθυστερήσουν την πορεία της και να της αφήσουν το χρόνο να ακούσει τα παράπονα όλων που συντρίβει στο διάβα της." Αν όμως ο Τοκβίλ θεωρεί αυτή την κατάσταση πραγμάτων εξαιρετικά ευνοϊκή για τη σταθερότητα και τη διάρκεια της δημοκρατικής πολιτείας, δεν διστάζει να ομολογήσει ότι "Οι συνέπειες της κατάστασης αυτής πραγμάτων είναι ολέθριες και επικίνδυνες για το μέλλον."[708] Όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ο ίδιος θα διατηρήσει τις επιφυλάξεις του απέναντι στην ηθική παντοδυναμία της πλειοψηφίας στην Αμερική, που εμποδίζει την πράξη και τη σκέψη, αν και δεν ήταν προετοιμασμένος να αποκηρύξει τη σταθερότητα και τη διάρκεια που διασφαλίζουν στη δημοκρατική πολιτεία.

Στην Αμερική, η πλειοψηφία έχει μια τεράστια πολιτική δύναμη, γιατί η νομιμότητά της προέρχεται από τη λαϊκή κυριαρχία, την ίδια την κοινωνία, αλλά η άσκηση της εξουσίας της -- η αντιπροσωπευτική "κυριαρχία" -- προϋποθέτει την ύπαρξη ή την ελευθερία διαφορετικών απόψεων, ώστε η λαϊκή κυριαρχία να μη μετατραπεί σε κυριαρχία μιας τάξης ή ενός ατόμου. Στην Αμερική όμως η πλειοψηφία δεν έχει μόνο μια πολιτική δύναμη, έχει επίσης μια ηθική δύναμη, μια δύναμη που επιτρέπει στην πολιτική εξουσία να ενσωματώσει την κοινωνία, γιατί υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στη βούληση της κοινωνίας και τη βούληση της πλειοψηφίας. Εδώ πια το ζητούμενο δεν είναι η δύναμη της πλειοψηφίας σε μια δημοκρατική κοινωνία, αλλά η δύναμή της σε μια κοινωνία όπου τα άτομα ασπάζονται λίγο-πολύ κοινές αρχές και πεποιθήσεις, και πολύ περισσότερο, μια κοινωνία όπου φαίνεται να απουσιάζουν ανταγωνιστικές αντιλήψεις για την κοινωνική και πολιτική οργάνωση. Η καθιερωμένη μορφή ισότητας και ελευθερίας στις κοινότητες όχι μόνο δεν χρειάστηκε να αμφισβητηθεί ριζικά, αλλά, αντίθετα, ενισχύθηκε μέσα από τη φαινομενική αρμονία συμφερόντων και την απουσία ορατών κοινωνικών συγκρούσεων. Έτσι η διάκριση της κοινωνίας από την πολιτική εξουσία που εδραιώνει η σύγχρονη δημοκρατία, από την οποία η πολιτική εξουσία αντλεί τη νομιμότητά της, έγινε ιδιαίτερα δύσκολη από τη στιγμή που ο ομφάλιος λώρος που ένωνε την πολιτική εξουσία με την κοινωνία φαινόταν ανέπαφος, καθιστώντας δύσκολή αν όχι αδύνατη την αφομονομία της τελευταίας. Το σύστημα λοιπόν είναι διττό: είναι δημοκρατικό στο βαθμό που κάθε πολίτης αποφασίζει ελεύθερα για τους πολιτικούς εκπροσώπους του, συνεπώς η πολιτική εξουσία λαβαίνει τη νομιμότητά της από την ίδια την κοινωνία. Αλλά η πολιτική εξουσία της πλειοψηφίας έχει συγχρόνως μια ηθική κυριαρχία, καταπιέζει και αποκλείει οτιδήποτε δεν συμφωνεί με τις αποφάσεις της, δηλαδή ό,τι αμφισβητεί την ταύτισή της με ολόκληρη την κοινωνία. Η ηθική εξουσία της πλειοψηφίας στην Αμερική, η παντοδυναμία της, αντανακλά την παντοδυναμία της κοινωνίας από την οποία προέρχεται η εξουσία της. Ο Τοκβίλ, έχοντας συναντήσει στην Αμερική το όραμα μιας ολοκληρωμένης δημοκρατίας, όπου η κοινωνική και πολιτική ελευθερία και ισότητα ταυτίζονται, μπορεί συνεπώς να καταλήξει στο συμπέρασμα, όπως γράφει ο Manent, ότι "όσο περισσότερο η δημοκρατική εξουσία κάνει αισθητές τις επιταγές της τόσο περισσότερο το δόγμα της πλειοψηφίας υπερισχύει και οι διαφορές ανάμεσα στις αρχές της πλειοψηφίας και αυτές της μειοψηφίας θολώνουν. Η παντοδυναμία της πλειοψηφίας

[708] ό.π., σσ.257, 258

στην Αμερική δεν είναι παρά η πολιτική και η νομική παντοδυναμία, χαρακτηριστική των δημοκρατικών κοινωνιών."[709] Θα επιλέγαμε καλύτερα τον όρο ιδεολογική ή ηθική παντοδυναμία της πλειοψηφίας, αυτό που ονομάζει ο Τοκβίλ "ηθική και διανοητική κατάσταση ενός λαού,"[710] που περιγράφει το φαντασιακό αυτού του λαού (Καστοριάδης), την πίστη του στον εαυτό του, η οποία στην αμερικανική δημοκρατία εκπηγάζει από την εμπειρία της αυτοθέσμησης και της αυτοδιοίκησης και από την εξαίρετη κοινωνική κατάσταση στην αφετηρία της δημοκρατίας, και όχι από την πραγματική πολιτική και νομική δύναμη της πλειοψηφίας στην αντιπροσωπευτική "κυριαρχία", τις δημοκρατίες των νεότερων χρόνων, οι οποίες μονίμως είναι υποχρεωμένες να συγκαλύπτουν τον απρόβλεπτο και εύθραυστο χαρακτήρα της εξουσίας.

Συνταγματικά, όπως είδαμε, η πλειοψηφία στην Αμερική αδυνατεί να επιβάλει οποιαδήποτε άποψη ή συμφέρον που δεν θα πορευόταν σύμφωνα με "τις αρχές της δικαιοσύνης και του γενικού καλού." Σε περίπτωση που κάτι παρόμοιο συνέβαινε, η προστασία αυτών που δεν ανήκουν στην πλειοψηφία διασφαλίζεται από την "εισαγωγή στην κυβέρνηση μιας βούλησης που δεν ήταν εξαρτημένη από αυτήν [την πλειοψηφία] ή, με άλλα λόγια, μια βούληση ανεξάρτητη από την ίδια την κοινωνία,"[711] δηλαδή από τα κοινωνικά πάθη. Ο Τοκβίλ, αν και δεν θα μπορούσε να υποτιμήσει αυτό το στοιχείο του αμερικανικού συστήματος διακυβέρνησης, παρ' ότι δεν είναι ξεκάθαρο κατά πόσο το συλλαμβάνει, αυτό που τον απασχολεί δεν είναι τόσο τα θεσμικά μέσα που υιοθέτησαν οι Αμερικανοί για να περιορίσουν την πλειοψηφία -- τα εγωιστικά πάθη --, αλλά η φυσική δύναμη της πλειοψηφίας σε μια κατ' εξοχήν δημοκρατική κοινωνία, δηλαδή μια κοινωνία όπου η ισότητα έχει φθάσει στα ακρότατα όριά της και όπου δεν συναντούσε κανείς μόνο την κοινωνική ισότητα, αλλά και ένα είδος πνευματικής ισότητας. Γι' αυτό, όπως παρατηρεί ο P. Manent, αυτό που προσπαθεί να περιγράψει με τον όρο παντοδυναμία της πλειοψηφίας ο Τοκβίλ, ή με τους όρους "εξουσία του λαού, δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας, κοινωνική εξουσία, τυραννία της πλειοψηφίας, αυτοδιάθεση της κοινωνίας," είναι αυτή "η ριζοσπαστικά νέα σχέση ανάμεσα στην εξουσία και την κοινωνία (...) μια εξουσία που έγκειται βασικά στη *γνώμη*." Σε μια κοινωνία όπου καθιερώνονται σχεδόν πλήρως η ισότητα των συνθηκών και η λαϊκή κυριαρχία, προσθέτει, "οι απόψεις που προσανατολίζουν όλους τους κοινωνικούς πρωταγωνιστές τείνουν να είναι όλο περισσότερο αυτές που είναι αποδεκτές από τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, οι οποίες ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις και στις επιθυμίες της."[712] Οι προτιμήσεις και οι επιθυμίες του λαού είναι η βάση της εξουσίας της πλειοψηφίας, αλλά η εξουσία της πλειοψηφίας δεν είναι η εξουσία της κοινής γνώμης, μια κατά τα φαινόμενα παντοδύναμη εξουσία, είναι αντίθετα μια πολιτική και κοινωνική εξουσία, η οποία εκφράζεται μέσα από την δυνατότητα άσκησης της ατομικής ελευθερίας, την ελευθερία κάθε ατόμου να έχει άποψη και να επιλέγει. Η ελευθερία γνώμης προϋποθέτει, όμως, ότι η γνώμη παραμένει άμορφη, απροσδιόριστη από ένα σώμα, αμείωτη από ένα σύνολο διατυπώσεων, καθιστώντας τη διατύπωση απόψεων μια ατελέστατη διαδικασία.[713] Το παράδοξο, σε μια κοινωνία που φαίνεται να έχει κατακτήσει την ισότητα και την ελευθερία, είναι ότι η ελευθερία της γνώμης ταυτίζεται με την ίδια την κοινή γνώμη, όχι όμως ως η δημοσιότητα μιας

---

[709] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ. 67
[710] ΔΑ σ.293
[711] *The Federalist Papers*, Madison, #51, σ. 325
[712] MANENT, "Commentaire", *La Revue de Tocqueville*, automne, 1982, σ. 29
[713] LEFORT, "Penser la Révolution dans la Révolution Française", *Essais sur le politique*, σσ. 134-5

"κριτικής αγωνιστικής κοινής γνώμης,"[714] αλλά ως η συμφωνία περί του γενικού καλού μιας "συνεργατικής και αυτοδιοικούμενης κοινότητας,"[715] έτσι ώστε η κοινή γνώμη να γίνεται φορέας πολιτικής εξουσίας. Στην Αμερική, συνεπώς, όπου η κοινωνία έχει λύσει το κοινωνικό πρόβλημα, όπου η πολιτική εξουσία ρυθμίζεται από τις συμφωνημένες αρχές της κοινωνίας, την απρόσωπη εξουσία των νόμων που θέσπισε, όπως σωστά παρατηρεί ο Manent, ακολουθώντας τον Τοκβίλ, "η κοινή γνώμη ως γενεσιουργός αρχή της δημοκρατίας συνδέει τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής κατάστασης [ισότητα] και αυτά της κυριαρχίας του λαού [ελευθερία]. Η δημοκρατία δεν μπορεί να περιγραφεί παρά συνδέοντας αντί να αποσυνδέει αυτό που είναι κοινωνικό και αυτό που είναι πολιτικό."[716] Στην Αμερική, ο σύνδεσμος της κοινωνίας και της πολιτικής εξουσίας εκπηγάζει από την εικόνα ότι απολαμβάνει πλήρη αυτοδιάθεση, η οποία απορρέει από την ενότητά μιας ομοιογενούς "κοινωνίας." Με άλλα λόγια, ότι όλες οι γνώμες είναι ίδιες και, συνεπώς, δεν υπάρχει ζήτημα της "γνήσιας πολλαπλότητας," της ελευθερίας της γνώμης, αλλά της υποταγής στους γενεσιουργούς κανόνες της κοινωνίας, ή στις συνθήκες της ισότητας ως ισοπέδωση, που θα εξετάσουμε όταν θα υπεισέλθουμε στην αντίληψη του Τοκβίλ περί του δημοκρατικού ατομικισμού, που εκκολάπτει "την εικόνα του λαού-ΕΝΑ,"[717] εικόνα που ενσαρκώνει το κηδεμονικό κράτος ως εκφραστής της κοινωνικής εξουσίας. Το ερώτημα είναι σε ποιό βαθμό η φαντασιακή ενότητα της κοινωνίας, η αντίστασή της προς την πολλαπλότητα που απελευθερώνει η αναγνώριση της *άσκησης* της ατομικής ελευθερίας, εμποδίζει την ίδια τη δημοκρατική διαδικασία, δηλαδή τη μόνιμη αναζήτηση της δίκαιης τάξης, που θεμελιώνουν οι σχέσεις ανάμεσα σε ίσα και ελεύθερα άτομα.

Κατά τον Τοκβίλ, η δημοκρατία στις αμερικανικές Πολιτείες εμποδίζει την πολλαπλότητα, την ατομική ελευθερία, αλλά τον απασχολεί λιγότερο αν κατά συνέπεια εμποδίζει την ίδια την αναζήτηση της δίκαιης τάξης. Η πλειοψηφία στις αμερικανικές Πολιτείες περιορίζει ή ρυθμίζει τις αντίθετες απόψεις, όχι παραβιάζοντας τις πολιτικές δικαιοδοσίες της αλλά χρησιμοποιώντας την ηθική δύναμη που της προσφέρει η ταύτιση ολόκληρης της κοινωνίας, του αμερικανικού λαού, με την εξουσία, στην προκείμενη περίπτωση το ομοσπονδιακό σύνταγμα, χαρακτηριστικό της εξουσίας όχι σε μια δημοκρατία, αλλά σε ένα μοναρχικό καθεστώς. Η πλειοψηφία ως ηθική δύναμη ενσαρκώνει την ενότητα της κοινότητας, του αμερικανικού λαού, όπως ο μονάρχης ενσάρκωνε πρώτα μια θρησκευτική, μετά μια πολιτική, μετά μια εθνική κοινότητα, κάτι που του επέτρεπε να κυριαρχεί χρησιμοποιώντας περιορισμένα μέτρα καταστολής σε σχέση με τις συνθήκες ζωής των υπηκόων του.[718] Μια πλειοψηφία, φορέας ηθικής δύναμης, είναι ακριβώς παντοδύναμη, γιατί η ίδια δεν χρειάζεται να εφαρμόσει κατασταλτικά μέτρα για να επιβάλλει σεβασμό, εφόσον δεν εκπροσωπεί μόνο συμβολικά το λαό, αλλά πραγματικά, δηλαδή την ενότητα της αμερικανικής κοινωνίας, όπου δεν υπάρχει διχογνωμία ανάμεσα στα συμφέροντα και όπου υπάρχει γενική συμφωνία ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των κυβερνώντων και των κυβερνώμενων. Γι' αυτό ο Τοκβίλ παρατηρεί ότι στην Αμερική "η δύναμη της

---

[714] LENK Kurt, *Πολιτική Κοινωνιολογία, Δομές και Μορφές Ενσωμάτωσης της Κοινωνίας*, με. Φ. Κοκαβέσης, εκδ. παρατηρητής, 1990, σ. 145

[715] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ. 358

[716] MANENT, *Tocqueville et la Nature de la démocrattie*, σ. 20

[717] LEFORT Claude, "De l'égalité à la liberté", *LIBRE*, 78-3, payot, σ. 240

[718] βλ. σχ. LEFORT, "L'image du corps et le totalitarisme", στο *L'invention démocratique*, σ. 159 επ.

πλειοψηφίας υπερβαίνει όλες τις δυνάμεις που γνωρίζουμε εμείς στην Ευρώπη,"[719] γιατί δεν κάνει μόνο δύσκολη οποιαδήποτε άλλη σκέψη, αλλά την κάνει αδύνατη.

Για να εξηγήσει όμως αυτή τη δύναμη της πλειοψηφίας, ο Τοκβίλ δεν επανέρχεται σε αυτά τα χαρακτηριστικά της αμερικανικής δημοκρατίας που καθιστούν την πλειοψηφία παντοδύναμη, αλλά εκ νέου περιγράφει αυτό που πιστεύει ότι είναι η εν γένει τάση της πλειοψηφίας στη δημοκρατία, περιπλέκοντας έτσι την πολιτική με την ηθική δύναμη της πλειοψηφίας. "Η σκέψη," γράφει, "είναι μια αόρατη και σχεδόν άπιαστη δύναμη, που περιγελά όλες τις τυραννίες," γι' αυτό και οι πιο απόλυτοι μονάρχες της Ευρώπης δεν μπορούν να την εμποδίσουν να αμφισβητήσει την εξουσία τους. Στην Αμερική όμως, συνεχίζει, "Όσο η πλειοψηφία είναι αμφίβολη, μιλούν, αφότου όμως έχει αμετάκλητα αποφανθεί (s'est prononcée), οι συζητήσεις παύουν και φίλοι και εχθροί φαίνονται λοιπόν να προσδένονται στο άρμα της." Κάτι που δεν αποδίδει στην απουσία αντιμαχόμενων συμφερόντων, στις κοινές αρχές και πεποιθήσεις, στο γεγονός ότι κυβερνώντες και κυβερνώμενοι στις Πολιτείες υποτάσσονται στο ομοσπονδιακό σύνταγμα, στις θεμελιακές αρχές του αμερικανικού λαού, αλλά στο γεγονός ότι η πλειοψηφία είναι "περιβεβλημένη με το δικαίωμα να κάνει τους νόμους και να τους εκτελεί."[720] Απ' αυτή την άποψη είναι πολύ πιο απόλυτη απ' οποιονδήποτε μονάρχη της Ευρώπης, καταλήγει, γιατί "περιβάλλεται από μια δύναμη τόσο υλική όσο και ηθική, που επιδρά τόσο πάνω στη θέληση όσο και πάνω στις πράξεις και που εμποδίζει ταυτόχρονα και την πράξη και την επιθυμία του πράττειν."[721] Η νομοθετική εξουσία ισοδυναμεί εδώ με την ηθική εξουσία, κάτι που δεν θα ήταν λάθος αν μας θύμιζε ότι αυτή η εξουσία περιορίζεται πάντοτε από τις συμφωνημένες αρχές της αμερικανικής κοινωνίας, το Σύνταγμα ως τον πρώτο των νόμων, που όπως μάλιστα πίστευαν οι Ιδρυτές θα επέτρεπε τον περιορισμό χρήσης κατασταλτικών μέτρων για την εφαρμογή των νόμων. Πέρα όμως από την ηθική δύναμη, ο Τοκβίλ αποδίδει στην πλειοψηφία μια δύναμη καταστολής, ωσάν να μην είχε πραγματική ηθική δύναμη και συνεπώς να χρειαζόταν να χρησιμοποιήσει την αστυνομία, τα δικαστήρια, το κράτος γενικά, για να περιορίσει τη δράση και την αντιγνωμία εναντίον της, από στοιχεία της κοινωνίας που συνεχίζουν να αμφιταλαντεύονται και να αμφισβητούν την παντοδυναμία της, αφού αυτή αποφάνθηκε. Με άλλα λόγια, η πλειοψηφία δεν είναι πια παντοδύναμη αλλά τυραννική, δεν είναι μια ηθική αλλά μια πολιτική εξουσία. Για να καταλήξει σε αυτό το συμπέρασμα ο Τοκβίλ, θα πρέπει να διαχωρίσει πλήρως την εξουσία της πλειοψηφίας από την κοινωνία. Δεν διστάζει όμως να ομολογήσει, λίγες γραμμές πιο κάτω, πως η παντοδυναμία της πλειοψηφίας είναι χαρακτηριστικό της αμερικανικής δημοκρατίας: "Δεν γνωρίζω χώρες," γράφει, "όπου να βασιλεύει, εν γένει, λιγότερη ανεξαρτησία πνεύματος και αληθινής ελευθερίας όσο στην Αμερική."[722] Σε οποιοδήποτε ευρωπαϊκό συνταγματικό κράτος, εξηγεί, κάθε είδος θρησκευτικής ή πολιτικής θεωρίας μπορεί να διακηρύσσεται και να διεισδύει μέσα στις άλλες ελεύθερα, γιατί καμία ευρωπαϊκή χώρα δεν είναι τόσο υποκείμενη σε μια και μόνη εξουσία που να εμποδίζει έναν άνθρωπο να πει την αλήθεια χωρίς να φοβάται τις συνέπειες της ανεξαρτησίας του. Και καταλήγει: "Η ιερή εξέταση δεν κατάφερε ποτέ να εμποδίσει την κυκλοφορία στην Ισπανία βιβλίων αντίθετων προς τη θρησκεία των πολλών. Η εξουσία της πλειοψηφίας είναι πιο αποτελεσματική στις Ηνω-

[719] ΔΑ σ.262
[720] ό.π., σ.263
[721] ό.π.
[722] ό.π.

μένες Πολιτείες: έχει αφαιρέσει ως και τη σκέψη της δημοσίευσής τους. (...) Η ασυγκράτητη αυτή εξουσία είναι ένα γεγονός συνεχές και η καλή της χρήση είναι απλό συμβεβηκός."[723]

Ο Τοκβίλ δεν περιγράφει εδώ την εξουσία μιας αντιπροσωπευτικής πλειοψηφίας, η οποία μόνο με κατασταλτικά μέτρα θα μπορούσε να παραβιάσει την ατομική ανεξαρτησία, αλλά περιγράφει βασικά την εξουσία της αμερικανικής κοινωνίας, της αμερικανικής πίστης στα ιδανικά του αμερικανικού έθνους, που διασφαλίζουν όλα τα όργανα της εξουσίας της, συμπεριλαμβανόμενης της ίδιας της πλειοψηφίας. Είναι τέτοια η σύμπτωση της κοινωνίας με την εξουσία της, ώστε οι δημοκρατικοί θεσμοί να ενσωματώνουν συγχρόνως την ατομική και συλλογική βούληση, το εθνικό και το ιδιωτικό συμφέρον, και γι' αυτό η πλειοψηφία μπορεί να είναι παντοδύναμη, δίχως κατά τα φαινόμενα να παραβιάζει το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Όπως εξηγεί, "σε μια δημοκρατία οργανωμένη όπως η αμερικανική βρίσκουμε μια και μόνη εξουσία, ένα και μοναδικό στοιχείο ισχύος και επιτυχίας και τίποτε έξω απ' αυτό."[724] Αυτό το στοιχείο δεν είναι άλλο από την παντοδυναμία μιας κοινωνίας που, όπως γράφει ο Habermas, "συγκροτείται ως πολιτικά συντεταγμένο όλον," διά μέσου "της πολιτικής βούλησης και της γνώμης των πολιτών," είναι δηλαδή από τη φύση της "πολιτική κοινωνία" των ελεύθερων και ίσων πολιτών, οι οποίοι δεν αναζητούν το κοινό καλό, δεν διαβουλεύονται περί της καλής κοινωνίας, αλλά, έχοντας αυτοπροσδιορισθεί ως τέτοια χάρη στις εξαιρετικές συνθήκες, εφεξής η "συλλογική βούληση των πολιτών," μέσω όλων των οργάνων της, προστατεύει ή ακόμη και επιβάλλει αυτή την αντικειμενικά ηθική αρχή έναντι της υποκειμενικότητας ιδιωτικών συμφερόντων και απόψεων, τα οποία δεν έχουν ενσωματωθεί στη συλλογική της ύπαρξη. "Η δημοκρατία" στην Αμερική, η οποία θέλει να είναι μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία για να μπορεί να παραμένει μια δημοκρατική *πολιτεία*, όπως εξηγεί ο Habermas, "καθίσταται συνώνυμη με την πολιτική αυτοοργάνωση της κοινωνίας ως ολότητα."[725] Η σύγχυση ανάμεσα στις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις επιταγές της δημοκρατίας, που επιτρέπουν οι εξαιρετικές συνθήκες της αμερικανικής πραγματικότητας, καθιστούν την πλειοψηφία όχι μόνο συμβολική έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, με μια αυστηρά πολιτική εξουσία, αλλά εκφραστή ή όργανο της ίδιας της συλλογικής βούλησης της κοινωνίας, πέρα από την οποία κάθε διαφορετική άποψη, που αμφισβητεί την κοινωνική ενότητα, τη συλλογική συμφωνία από την οποία αντλεί τη δύναμη αυτοπροσδιορισμού της, είναι καταδικασμένη. "Στη Αμερική η πλειοψηφία," εξηγεί ο Τοκβίλ, "χαράζει ένα τρομερό κύκλο γύρω από τη σκέψη. Αλίμονο όμως σε όποιον τολμήσει να βγει απ' αυτά (...) υπόκειται (...) σε κάθε λογής απαρέσκεια και σε καθημερινές διώξεις. (...) Υποχωρεί, υποκύπτει τελικά υπό την καθημερινή πίεση, και επιστρέφει στη σιωπή, σα να αισθάνεται τύψεις που είπε την αλήθεια."[726]

Αυτό που περιγράφει εδώ ο Τοκβίλ υπερβαίνει εν πολλοίς την εξουσία που μπορεί έχει η πλειοψηφία σε μια δημοκρατική κοινωνία, αλλά περιγράφει επακριβώς την παντοδυναμία της πλειοψηφίας στην αμερικανική κοινωνία, η οποία, όπως σημειώνει ο M. Gauchet, μπορεί να επαναπαυτεί στα εσωτερικά στοιχεία συνοχής της, δηλαδή στην πραγματική ισότητα, στους ελεύθερους θεσμούς, στην άσκηση πολιτι-

[723] ό.π., σ.264
[724] ό.π., σ. 263
[725] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ. 397
[726] ΔΑ σ.263

κών δικαιωμάτων, στα συλλογικά σχήματα, στην κοινότητα θρησκευτικών πεποιθήσεων, που όλα τείνουν να θυμίζουν ασταμάτητα σε κάθε πολίτη ότι ζει στην κοινωνία, με άλλα λόγια, ότι τα δικαιώματά του και τα καθήκοντά του είναι αλληλένδετα. Με άλλα λόγια, "μια κοινωνία που τείνει προς μια βασική ηθική και πνευματική συμφωνία με τον εαυτό της, βεβαρημένη σε τελευταία ανάλυση με μια ανησυχητική απειλή κομφορμισμού."[727] Αυτή η αλληλεξάρτηση δικαιωμάτων και καθηκόντων, που προέρχεται από την πίστη ότι η κοινωνία κατέχει πλήρη αυτοδιάθεση, γιατί έχει απομακρύνει κάθε στοιχείο σύγκρουσης και απολαμβάνει μια πραγματική ενότητα, υποδηλώνει ένα εγκλεισμό στον εαυτό της, ένα απόλυτο έλεγχο στη διαδικασία παραγωγής και αναπαραγωγής της, που εύστοχα συνοψίζει ο R. Hofstadter, παρατηρώντας ότι "Η μοίρα μας ως έθνος ήταν να έχουμε ιδεολογίες, αλλά αυτές να είναι μια."[728]

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της επιβολής της μοναδικής ιδεολογίας, που αποκλείει οποιαδήποτε άλλη ιδεολογία ή άποψη που θα αμφισβητούσε την πίστη στην αυτοδημιουργία της αμερικανικής κοινωνίας, την ταύτιση της κοινωνίας και ιστορίας (Touraine), είναι η απουσία της πραγματικής ελευθερίας του τύπου που υπάρχει στην Αμερική, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ. "Όταν η ελευθερία του τύπου," γράφει, "συνδυάζεται με τη λαϊκή κυριαρχία και η πλειοψηφία εκφράζεται ρητά υπέρ μιας άποψης, η αντίθετη άποψη δεν βρίσκει τρόπο να γίνει γνωστή. (...) Σ' αυτή την περίπτωση υπάρχει μόνο μια κατ' επίφαση ελευθερία του τύπου, ενώ στην πραγματικότητα βασιλεύει η λογοκρισία, μια λογοκρισία χίλιες φορές πιο δυνατή από αυτή που ασκεί οποιαδήποτε εξουσία."[729] Βεβαίως, ο Τοκβίλ εδώ αυτόματα ταυτίζει αυτή την ανελευθερία του τύπου με τη λαϊκή κυριαρχία, συγχέοντας την πολιτική εξουσία της πλειοψηφίας με την ηθική εξουσία που έχει στη Αμερική, και ούτε καν υποψιάζεται ότι αυτή η ανελευθερία θα μπορούσε να προέλθει από την οικονομική ισχύ ομάδων ή τάξεων, εφόσον θεωρεί ότι η ανισότητα που προέρχεται από τα πλούτη είναι μια "διάκριση μεταβατική, προσιτή σε όλους,"[730] η οποία δεν μπορεί να ανατρέψει ή να περιορίσει τους δημοκρατικούς θεσμούς, που λειτουργούν σύμφωνα με τις συνήθειες και τα ένστικτα που καλλιεργεί το κοινωνικό καθεστώς της ισότητας των συνθηκών. Αμέσως μετά όμως εξηγεί πως είναι η *αμερικάνικη δημοκρατία* που τον οδηγεί σε αυτό το συμπέρασμα, ότι δηλαδή η ηθική παντοδυναμία της πλειοψηφίας μπορεί πραγματικά να περιορίσει την ελευθερία του τύπου που αποτελεί, όπως μας είπε παραπάνω, θεμελιακό στοιχείο της πολιτικής ελευθερίας των πολιτών σε μια δημοκρατική κοινωνία: "Δεν γνωρίζω χώρα όπου σε ορισμένα θέματα υπάρχει λιγότερη ελευθερία του τύπου απ' ό,τι στην Αμερική. Υπάρχουν ελάχιστες δεσποτικές χώρες όπου ο λογοκριτής δεν στέκεται περισσότερο στη μορφή αλλά στο περιεχόμενο της σκέψης. Αλλά στην Αμερική υπάρχουν θέματα που δεν μπορεί κανείς να τα αγγίξει με οποιοδήποτε τρόπο."[731]

Ο Τοκβίλ υποστηρίζει, σε αυτό το σημείο τουλάχιστον του έργου του, άλλοτε διακρίνοντας και άλλοτε συγχέοντας την πολιτική και την ηθική δύναμη της πλειοψηφίας, ότι η δύναμη της πλειοψηφίας είναι φυσικό χαρακτηριστικό της δημοκρατίας και ότι αυτά που περιγράφει ως τάσεις των πλειοψηφιών στις αμερικανικές Πολιτείες

---

[727] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ.54

[728] από το HUNTIGTON Samuel, *American Politics of Disharmony*, Belknap Press, 1981, σ. 25

[729] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 201, Original Workings, Ms Yale, CV I a tome 2

[730] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σσ.278-279

[731] SCHLEIFER, *ό.π.*, σ. 202, Original Workings, Ms Yale, CV I a tome 2

δεν είναι παρά χαρακτηριστικά των δημοκρατικών πολιτειών που οδεύουν προς την ισότητα των συνθηκών και τη λαϊκή κυριαρχία. Στις μέρες μας ο πολιτισμός, γράφει, "τελειοποίησε μέχρι και τον ίδιο το δεσποτισμό (...) οι δημοκρατούμενες πολιτείες" έκαναν τη βία, "εξίσου διανοητική όσο και η ανθρώπινη θέληση την οποία θέλει να εξαναγκάσει. Υπό την απολυταρχική κυβέρνηση ενός ανδρός, ο δεσποτισμός, για να φτάσει στην ψυχή, χτυπούσε χονδροειδώς το σώμα και η ψυχή, διαφεύγοντας τα χτυπήματα αυτά, υψωνόταν ένδοξη πάνω απ' αυτόν. Στις δημοκρατικές όμως πολιτείες, δεν κινείται καθόλου έτσι η τυραννία, αφήνει το κορμί και πηγαίνει κατευθείαν στην ψυχή. (...) Πορευθείτε εν ειρήνη, σας αφήνω τη ζωή αλλά σας την αφήνω χειρότερη κι από το θάνατο. Οι απόλυτες μοναρχίες είχαν κάνει ανυπόληπτο το δεσποτισμό, ας προσέξουμε μήπως οι δημοκρατούμενες πολιτείες τον αποκαταστήσουν και κάνοντάς τον βαρύτερο για ορισμένους του αφαιρέσουν, στα μάτια των πολλών, τον απεχθή και ταπεινωτικό του χαρακτήρα."[732] Στην τελευταία παρατήρησή του εισάγει ένα νέο παράγοντα, αυτό του "δημοκρατικού δεσποτισμού," όρο ενδεικτικό της αδυναμίας του να συλλάβει ότι η δημοκρατία "είναι κοινωνία της σύγκρουσης, κοινωνία που δομείται οριστικά έξω από αυτή τη διάσταση της ενότητας."[733] Η δημοκρατία υποδουλώνει την ψυχή, γιατί η ισότητα ως ισοπέδωση, όπως θα δούμε, καθιστά τα άτομα συγχρόνως ανεξάρτητα και αδύναμα, υποταγμένα στο κηδεμονικό κράτος που εκπροσωπεί την κοινωνική εξουσία. Η καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών εκκολάπτει την ομοιομορφία που επιτάσσει την ομοφωνία, κάνοντας αδύνατη τη διαφορά, την ανάδυση οποιουδήποτε πάνω από τους άλλους, εκτός αυτού που εκπροσωπεί και διασφαλίζει τις συνθήκες της ισότητας, την ασφάλεια ενασχόλησης με τα ιδιωτικά συμφέροντα. Η ομοιογενοποίηση, συστατικό της ισότητας των συνθηκών κατά τον Τοκβίλ, συγκροτεί εκ νέου ένα είδος κοινωνικής ενότητας, η οποία όμως δεν είναι προνόμιο της αυτοδιάθεσής της, αλλά της υποταγής της στις συνθήκες της ισότητας δίχως ελευθερία. Εάν λοιπόν, όπως παρατηρεί ο J.C. Lamberti, στη Γαλλία η μεγαλύτερη απειλή στην ελευθερία προέρχεται από την πολιτική εξουσία [όταν η επανάσταση θα προσπαθήσει να συσσωματώσει όλα αυτά τα άτομα με το δικαίωμα να έχουν δικαιώματα], ενώ στην Αμερική προέρχεται από την κοινωνία [της οποίας η φυσική ενότητα και γενική συμφωνία καθορίζει συγχρόνως τα όρια της ατομικής και της γενικής βούλησης],[734] στις δημοκρατικές πολιτείες, που έχουν ήδη υπερβεί τις εξαιρετικές συνθήκες έλευσής τους, η μεγαλύτερη απειλή στην ελευθερία θα προέλθει *από την κοινότητα των αισθημάτων* ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία, προωθώντας τη συγκέντρωση της κοινωνικής εξουσίας. Στην Αμερική, αυτή η εξέλιξη ήδη υπάρχει, γιατί "τα πνεύματα έχουν όλα διαμορφωθεί πάνω στο ίδιο πρότυπο με τέτοια ακρίβεια και ακολουθούν τους ίδιους δρόμους."[735]

Γι' αυτό, όπως γράφει, "Αν ποτέ χαθεί η ελευθερία στην Αμερική, θα πρέπει να αποδώσουμε την αιτία στην παντοδυναμία της πλειοψηφίας, που θα έχει φέρει τις μειοψηφίες (minorités) σε απελπισία και θα τις εξαναγκάσει να προσφύγουν στην υλική δύναμη. Τότε θα δούμε την αναρχία, ως συνέπεια του δεσποτισμού."[736] Αυτό που μάλλον προγινώσκει εδώ, επικαλούμενος το δεσποτισμό, είναι τί μπορεί να γίνει

---

[732] ΔΑ σ.263-4
[733] GAUCHET, "Tocqueville l'Amerique et nous", σ. 61
[734] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux Démocraties*, σ. 153
[735] ΔΑ σ.266 βλ. μέρος IV, κεφ. III, "Ότι τα αισθήματα των δημοκρατικών λαών εναρμονίζονται με τις ιδέες τους ως προς τη συγκέντρωση της εξουσίας"
[736] ό.π., σ.267

μια μέρα, όταν και στην Αμερική τα συμφέροντα θα έχουν γίνει ανταγωνιστικά και όταν η παντοδυναμία της πλειοψηφίας δεν θα βρίσκει νομιμοποίηση στο γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, γιατί οι μειοψηφίες που θα έχει απέναντί της δεν θα έχουν μόνο διαφορετικά συμφέροντα αλλά και διαφορετική άποψη. Ο Τοκβίλ πιστεύει πως ο δεσποτισμός μπορεί να προβάλλει μέσα από μια δημοκρατική κοινωνία αποκλειστικά λόγο της δύναμης της πλειοψηφίας και όχι της δύναμης που μπορεί να αποκτήσει μια μειοψηφία με προνόμια. Αυτό που επισημαίνει εντούτοις είναι ότι η ηθική παντοδυναμία της πλειοψηφίας μπορεί να μετατραπεί σε μια πολιτική παντοδυναμία, που θα καταπιέζει τις μειοψηφίες, σήμερα θα λέγαμε και μειονότητες, και θα παραβιάζει τα δικαιώματα όλων αυτών των ομάδων που δεν εκφράζουν την κυρίαρχη αγγλοαμερικανική ηθική και πνευματική ταυτότητα. Μια πλειοψηφία η οποία ενεργεί ως παντοδύναμη εξουσία, χωρίς όμως να περιβάλλεται με ηθική δύναμη, αλλά μόνο με πολιτική εξουσία, μπορεί να οδηγήσει σε ένα έκδηλο δεσποτισμό, ο οποίος όμως προέρχεται από την αδυναμία της να ανταποκριθεί στις επιταγές της δημοκρατίας, στην ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων που συνεπάγεται την αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων, συνθήκες της ίδιας της νομιμότητάς της. Ο Τοκβίλ μας προσιδιάζει συνεπώς στο γεγονός ότι και η αμερικανική δημοκρατική πολιτεία μια μέρα θα είναι εξίσου επιρρεπής στην αμφισβήτηση και την αταξία. Ανάμεσα στην ηθική παντοδυναμία των πλειοψηφιών στις αμερικανικές Πολιτείες και το "δημοκρατικό δεσποτισμό" που καλλιεργεί ο ατομικισμός υπάρχει ένα κοινό στοιχείο, η κοινότητα των αισθημάτων ανάμεσα στην κοινωνία και την εξουσία, οι οποίες συνεργούν στο να υποδουλώνουν την ψυχή. Αν λοιπόν μια μέρα καταρρεύσουν οι αμερικανικές Πολιτείες, αυτό δεν θα οφείλεται στο γεγονός ότι είναι υπερβολικά δημοκρατικές, όπως πίστευε ο Τοκβίλ, αλλά στο γεγονός ότι μπορεί να αποδυναμωθεί η συνοχή ανάμεσα στις επιταγές της δημοκρατίας και αυτές της ρεπουμπλικανικών αρχών γιατί θα σταματήσουν να κατοικούνται από ομοιογενείς πληθυσμούς.

Πέρα όμως από αυτό το απόμακρο αλλά απειλητικό μέλλον για την αμερικάνικη πολιτεία, ο Τοκβίλ διατηρεί μια συγκρατημένη αισιοδοξία για το άμεσο μέλλον των πολιτειών, αναγνωρίζοντας ότι η τυραννία της πλειοψηφίας περιορίζεται από τη διοικητική αποκέντρωση, από το νομικό πνεύμα και από το ορκωτό σύστημα, τα οποία όμως ενεργούν περισσότερο ως θεσμοί που εξασφαλίζουν την σταθερότητα του συστήματος και λιγότερο ως μέσα για να εκδηλωθούν διαφορετικές απόψεις από αυτές που εκφράζονται μέσα από την ηθική παντοδυναμία της πλειοψηφίας στην Αμερική. Κατά συνέπεια, ο Τοκβίλ δεν στρέφει την προσοχή του σε αυτούς τους θεσμούς τόσο διότι διασφαλίζουν την ελευθερία, αλλά γιατί πιστεύει ότι καταπολεμούν την τυραννία της πλειοψηφίας, την κυριαρχία μιας πλειοψηφίας που μπορεί να ενεργήσει εναντίον των καθιερωμένων αντιλήψεων περί της δικαιοσύνης και του γενικού καλού. Το ζητούμενο εδώ δεν είναι η παντοδυναμία της πλειοψηφίας στη Αμερική, αλλά η πολιτική της εξουσία, η οποία τείνει να συγκεντρώνει όλες τις κοινωνικές εξουσίες, απειλώντας το απαραβίαστο των θεμελιακών αρχών που διασφαλίζουν ιδιωτικά δικαιώματα.

(γ) Πως οι Αμερικανοί περιορίζουν την τυραννία της πλειοψηφίας

Όπως έχουμε παρατηρήσει, ο Τοκβίλ πίστευε πως ο κυβερνητικός συγκεντρωτισμός στις αμερικανικές Πολιτείες είναι πολύ μεγάλος, αλλά ο διοικητικός συγκεντρωτισμός είναι σχεδόν άγνωστος. Εάν όμως οι Αμερικανοί, εξηγεί, συνένωναν το δικαίωμα διοίκησης και την ιδιότητα και συνήθεια εκτέλεσης των πάντων, εάν αφού είχαν καθιερώσει τις γενικές αρχές διακυβέρνησης εισχωρούσαν στην εφαρμογή τους, εάν αφού είχαν ρυθμίσει τα γενικά συμφέροντα προσπαθούσαν να διεισδύσουν στο κύκλο των ατομικών συμφερόντων, "τότε η ελευθερία θα εξοβελιζόταν τάχιστα από το νέο κόσμο."[737] Η κεντρική κυβέρνηση κάθε Πολιτείας έχει καθορισμένες αρμοδιότητες που δεν αφορούν τις δευτερεύουσες υποθέσεις, γι' αυτό, εξηγεί, μολονότι "Η πλειοψηφία, όσο απολυτότερη και αν γινόταν, δεν αύξησε καθόλου τα κατηγορήματα της κεντρικής εξουσίας, την έκανε απλά και μόνο παντοδύναμη στη σφαίρα της. Έτσι, ο δεσποτισμός μπορεί να είναι αρκετά βαρύς σε ένα σημείο, δεν μπορεί όμως να επεκταθεί σε όλα."[738] Αυτό δηλαδή που καθιστά την πλειοψηφία απόλυτη και την κεντρική εξουσία που διαχειρίζεται τις γενικές υποθέσεις πανίσχυρη, δεν είναι οποιαδήποτε βούληση της πλειοψηφίας, αλλά το γεγονός ότι πρωτίστως διασφαλίζει ότι οι δευτερεύουσες υποθέσεις θα εκτελούνται σύμφωνα με τις γενικές αρχές, τις γενεσιουργές αρχές των νόμων, στις οποίες υποτάσσονται κυβερνώντες και κυβερνώμενοι. Ο τεράστιος συγκεντρωτισμός της κεντρικής εξουσίας δεν εκπροσωπεί εδώ τη δύναμη της εκάστοτε πλειοψηφίας, αλλά τη δύναμη μιας "*εθνικής πλειοψηφίας,*"[739] όπως την αποκαλεί ο Τοκβίλ, δηλαδή την κοινωνική εξουσία ενός λαού που στο σύνολό του διαβουλεύτηκε τις θεμελιακές αρχές, οι οποίες εξασφαλίζουν τη σύμπλευση της ατομικής ελευθερίας με το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη, κάτι που ήταν εξάλλου εφικτό μόνο λόγω της επικρατούσας αρμονίας των συμφερόντων, της απουσίας ασυμβίβαστων συμφερόντων. Θα ήταν συνεπώς αντιφατικό η κεντρική εξουσία να υπεισερχόταν στη διαχείριση των ατομικών συμφερόντων, στο βαθμό που αυτά δεν αντιβαίνουν τις γενικές αρχές, δηλαδή το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Ο συνδυασμός ενός κυβερνητικού συγκεντρωτισμού με ένα διοικητικό συγκεντρωτισμό θα σηματοδοτούσε την αδυναμία αυτών των αρχών να είναι σεβαστές εκουσίως, γιατί ακριβώς εκπροσωπούν ολόκληρη την κοινωνία, με άλλα λόγια θα σήμαινε ότι είχε δημιουργηθεί μια ρωγμή στην επικρατούσα κοινωνική αρμονία. Στη Γαλλία, αντίθετα, ο συνδυασμός κυβερνητικού και διοικητικού συγκεντρωτισμού, αν και εν μέρει μπορεί να εξηγηθεί από την προσπάθεια εκσυγχρονισμού της κοινωνίας μετά την επανάσταση, την καταστροφή των υπολειμμάτων μιας φεουδαρχικής οικονομίας και μιας αριστοκρατικής κοινωνικής τάξης που της προσέδιδαν μια ενότητα, πολύ περισσότερο ήταν φυσική συνέπεια της αδυναμίας του πολιτικού συστήματος να σταθεροποιηθεί, στο βαθμό που ήταν αδύνατη η επίτευξη μιας εναρμόνισης συμφερόντων και διεκδικήσεων. Αντίθετα στην Αμερική, όπου δεν υπάρχουν ανυπέρβλητες κοινωνικές διαφορές και απόψεις, ο τεμαχισμός της εξουσίας, όπως είδαμε, είναι μια βασική αρχή, που επιτρέπει σε όλα τα μέλη της κοινωνίας, στις κοινότητες όπως και στις Πολιτείες, να συμμετέχουν στη διασφάλιση των θεμελιακών αρχών, ενισχύοντας έτσι το συναίσθημα ότι αυτοκυβερνιώνται, γιατί μπορούν να κρίνουν και να αποφασίζουν για ό,τι τους αφορά αποκλειστικά. Γι' αυτό, όπως σωστά σημειώνει ο Τοκβίλ, "Τα δημοτικά

[737] ΔΑ σ.270
[738] ό.π.
[739] ό.π.

συμβούλια λοιπόν και οι κομητειακές διοικήσεις σχηματίζουν κάτι σαν κρυφούς υφάλους που καθυστερούν ή διασπούν το κύμα της λαϊκής θέλησης."[740]

Οι διοικητικές εξουσίες στην Αμερική δεν προωθούν μια άλλη αλήθεια, δεν διασφαλίζουν την πνευματική ελευθερία, αλλά αποτρέπουν τη συγκρότηση μιας συμφεροντολογικής πλειοψηφίας, που θα παραβίαζε αυτές τις θεμελιακές αρχές, οι οποίες εγγυούνται την ατομική ελευθερία, ανεξάρτητα εάν κανείς θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι αυτή η ελευθερία περιορίζεται στην προστασία συμφερόντων και όχι στη διακήρυξη και αναγνώριση δικαιωμάτων. Οι διοικήσεις των δημοτικών συμβουλίων και των κομητειών δεν κάνουν άλλο από το να εκτελούν τις *κυριαρχικές αποφάσεις* της κεντρικής κυβέρνησης, όπως αναγνωρίζει ο ίδιος ο Τοκβίλ. Αν λοιπόν η πλειοψηφία στις αμερικανικές πολιτείες δεν εισβάλλει στη ρύθμιση ατομικών συμφερόντων, δεν οφείλεται, όπως ισχυρίζεται ο Τοκβίλ, ούτε στο γεγονός ότι πρέπει να απευθυνθεί σε όργανα που συχνά δεν εξαρτώνται καθόλου από την ίδια και τα οποία δεν μπορεί πάντοτε να κατευθύνει.[741] Οφείλεται στο γεγονός, όπως ο ίδιος εξηγεί λίγες γραμμές παρακάτω, ότι η κεντρική κυβέρνηση, η οποία εκφράζει την εθνική πλειοψηφία, τη *συμβολική,* αλλά, στην προκείμενη περίπτωση, και την *πραγματική* γενική συμφωνία, δεν χρειάζεται ακόμη να αναπτύξει τα όριά της. Εδώ ακόμη οι τοπικές εξουσίες υποτάσσονται και περιορίζονται εκουσίως στις επιτακτικές αρχές της εθνικής συμφωνίας, στο βαθμό που οι κοινωνία αυτή δεν φαίνεται να αντιμετωπίζει τις επιταγές μιας πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης που απορρέει από τη μονιμότητα της σύγκρουσης. Έτσι λοιπόν ο Τοκβίλ, θυμίζοντας τον Hegel στην *Εισαγωγή της Ιστορίας της Φιλοσοφίας*, καταλήγει πως η πλειοψηφία στην Αμερική "δεν έχει καθόλου πλήρη συνείδηση της εξουσίας της. Δεν γνωρίζει ακόμη παρά τις φυσικές της δυνάμεις και αγνοεί ώς πού θα μπορούσε η τεχνική να επεκτείνει τα όριά τους."[742] Η διοικητική αποκέντρωση λειτουργεί συνεπώς ως όργανο ενός σύνθετου συστήματος, που δεν ενισχύει την ίδια την πνευματική ελευθερία ή την αυτόνομη πολιτική δράση των πολιτών, αλλά καταπολεμά τη συγκρότηση οποιασδήποτε ομάδας ή πλειοψηφίας που θα προσπαθούσε να αμφισβητήσει τις θεμελιακές αρχές της κοινωνίας, τη συλλογική βούληση της αμερικανικής κοινωνίας. Εξάλλου ο ίδιος ο Τοκβίλ ποτέ δεν υποτίμησε την ανάγκη ύπαρξης μιας δυνατής κυβερνητικής εξουσίας στην οποία η συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση περιορίζεται στην εκλογή των εκπροσώπων τους. Όταν λοιπόν υποστηρίζει τη διοικητική αποκέντρωση ως αντίβαρο στο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό και στην τυραννία μιας πλειοψηφίας, δεν ενδιαφέρεται για την ενίσχυση της πολιτικής ελευθερίας, εφόσον ούτως ή άλλως, όπως σημειώνει ο J.T. Schleifer, δεν αγνοεί ότι οι τοπικές πλειοψηφίες είναι οι πιο καταπιεστικές, καθιστώντας τη διαφορά όχι μόνο δύσκολη αλλά και επικίνδυνη.[743] Αυτό που τον ενδιαφέρει είναι η διαιώνιση της σταθερότητας και της ασφάλειας σε μια δημοκρατική πολιτεία στην οποία όλοι είναι λίγο-πολύ ίσοι και ελεύθεροι, και συνεπώς το ζητούμενο είναι πώς να τεθούν φραγμοί στο ενδεχόμενο παραβίασης μιας κεκτημένης τάξης πραγμάτων.

Η H. Arendt παρατηρεί, σε αντίθετη με τη λογική άλλων επιχειρημάτων της υπέρ της αμερικανικής επανάστασης και πολιτείας: "Ήταν ακριβώς λόγω του τεράστιου βάρους του Συντάγματος και των εμπειριών της θεμελίωσης ενός νέου πολιτι-

---

[740] ό.π.
[741] ό.π.
[742] ΔΑ σ.271 βλ. σχ. HEGEL, G.W.F., *The Philosophy of History,* Dover Pub. Inc., 1956, σ. 82-7
[743] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 215

κού σώματος που η αποτυχία ενσωμάτωσης των κομητειών και των δημαρχιακών συνελεύσεων, των πρωταρχικών πηγών όλης της πολιτικής δράσης στη χώρα, σήμαινε τη θανατική καταδίκη για αυτά. Όσο παράδοξο και αν ακούγεται, ήταν πραγματικά υπό τη επιρροή της επανάστασης που το επαναστατικό πνεύμα στην Αμερική άρχισε να σβήνει, και ήταν το ίδιο το Σύνταγμα, το μεγαλύτερο κατόρθωμα του αμερικανικού λαού, αυτό το οποίο τελικώς τους έκλεψε την πιο ένδοξη απόκτησή τους."[744] Ο θάνατος των κομητειών και των δημαρχιακών συνελεύσεων σήμανε την απομάκρυνση από τη διακυβέρνηση της χώρας όλων αυτών των στοιχείων που θα μπορούσαν να διακυβεύσουν την κοινωνική ομοιογένεια και την πολιτική σταθερότητα. Γι' αυτό, στο Σύνταγμα, που θα πρέπει να λειτουργεί ως θεμελιακός νόμος, ο νόμος των νόμων όπως σωστά το αποκαλεί ο ίδιος ο Τοκβίλ, ενώ πρέπει να επικυρωθεί από ολόκληρο τον αμερικανικό λαό για να αφομοιώσει όλες τις κοινωνικές εξουσίες και να διασφαλίσει την κοινωνική αρμονία μέσα στο χρόνο, είναι εξίσου απαραίτητο να διαχωριστούν η θέσπιση και η γνώση του νόμου από το κοινωνικό γίγνεσθαι, από τα πάθη της δημοκρατίας. Ήδη παρατηρήσαμε πως το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης διαθέτει δύο εγγυήσεις εναντίον των επιλογών λαϊκά εκλεγμένων νομοθετικών σωμάτων (δύο νομοθετικά σώματα, εξουσία των δικαστών να κρίνουν τους νόμους αντισυνταγματικούς). Παράλληλα και ως συνέπεια αυτού, οι Αμερικανοί έχουν δώσει τεράστια εξουσία στους νομομαθείς, η οποία τους επιτρέπει να επηρεάζουν την κυβέρνηση και, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, να "σχηματίζουν σήμερα το ισχυρότερο φράγμα απέναντι στις υπερβασίες της δημοκρατίας."[745] Αυτή η ομάδα έχει τα δικά της επιμέρους συμφέροντα, ομολογεί, και, από τη στιγμή που έχει αποκτήσει την εξουσία που αναλογεί στις γνώσεις της, δεν μπορεί παρά να είναι συντηρητική έως και αντιδημοκρατική, συγκροτώντας ένα είδος αριστοκρατίας μέσα στη δημοκρατία, που είναι φυσικά αντίπαλη "του επαναστατικού πνεύματος και των απερίσκεπτων παθών της δημοκρατίας" και απεχθάνεται "τα έργα του πλήθους," ενώ "στα κρυφά" περιφρονεί ακόμη και "τη λαϊκή διακυβέρνηση."[746] Ο ίδιος ο Τοκβίλ δεν διστάζει να επικυρώσει αυτή τη διάκριση ανάμεσα σε αυτούς που κατέχουν και επιβάλλουν το νόμο και αυτούς που υπακούν στο νόμο, και ισχυρίζεται πως η διάρκεια μιας δημοκρατικής πολιτείας εξαρτάται από το πόσο η επιρροή των νομομαθών αυξάνεται αναλογικά με αυτή της εξουσίας του λαού. Δεν σταματά πάντως να δει ότι αυτή του η τοποθέτηση έρχεται σε αντίθεση με κριτική του για τα μικτά συστήματα, των οποίων τελικά εμφανίζεται ως υποστηρικτής συχνότερα απ' ό,τι ο ίδιος αντιλαμβάνεται. "Το σώμα των νομομαθών," γράφει, "αποτελεί το μόνο αριστοκρατικό στοιχείο που μπορεί να αναμειχθεί άνετα στα φυσικά στοιχεία της δημοκρατίας και να συνδυαστεί με ευτυχή και διαρκή τρόπο μαζί τους. Δεν αγνοώ τα εγγενή στο νομικό πνεύμα μειονεκτήματα, χωρίς όμως το μείγμα αυτό του νομικού πνεύματος με το δημοκρατικό αμφιβάλλω για το αν θα μπορούσε να κυβερνήσει επί πολύ η δημοκρατία την κοινωνία και δεν πιστεύω πως στην εποχή μας μια δημοκρατική πολιτεία θα μπορούσε να ελπίζει στη διατήρηση της ύπαρξής της, αν η επιρροή των νομικών σ' αυτήν δεν αυξάνει στην ίδια αναλογία με την εξουσία του λαού."[747] Κανείς διερωτάται για τη φύση ενός πολιτεύματος όπου η νομοθετική εξουσία εκπηγάζει από το λαό ενώ οι νόμοι εγκρίνονται ως συνταγματικοί από τους νομομαθείς, το δικαστικό σώμα, ένα κατ' εξοχήν αριστοκρατικό σώμα.

---

[744] ARENDT, *On Revolution*, σ. 239
[745] ΔΑ σ.271
[746] ό.π., σ.272,273
[747] ό.π., σ.274

Αυτό όμως που κάνει πιο έντονο ακόμη τον αριστοκρατικό χαρακτήρα του πνεύματος των νομομαθών στην Αμερική και τους καθιστά ένα κατ' εξοχήν αντιδημοκρατικό σώμα, εξηγεί παρακάτω, είναι το γεγονός ότι, όπως οι Εγγλέζοι και σε αντίθεση με τους Γάλλους, "διατήρησαν τη νομοθεσία των προγενεστέρων, εξακολουθούν δηλαδή να αντλούν στις νομικές γνωμοδοτήσεις και αποφάσεις των πατέρων τους τις απόψεις που πρέπει να έχουν στα θέματα του νόμου και τις αποφάσεις που πρέπει να παίρνουν." Αυτή η προτίμηση και ο σεβασμός για το παλιό συνδέεται "με την αγάπη για το έρρυθμο και έννομο," που έχει επιπτώσεις "στον τρόπο σκέψης των νομικών και συνακόλουθα πάνω στην πορεία της κοινωνίας." Αντίθετα με τους Γάλλους νομομαθείς, συνεχίζει, που αναζητούν αυτό που θα έπρεπε να γίνει και εκθέτουν τις δικές τους απόψεις, οι Αμερικανοί προσπαθούν να γνωρίσουν αυτό που έγινε και να αναφερθούν στις απόψεις των άλλων, ενώ σπάνια μιλούν για τη δική τους. Ο Γάλλοι δικηγόροι δεν διστάζουν να φτάσουν έως τις συστατικές αρχές των νόμων προκειμένου να μετατοπίσουν ελάχιστα το φράγμα της αμφισβητούμενης κληρονομιάς.[748] Οι Αμερικανοί επαφίονται στη λογική των πατέρων τους, το πνεύμα τους είναι συνεπώς "συνεσταλμένο" και ρέπει προς τη "στασιμότητα." Στη Γαλλία, καθένας μπορεί να διαβάσει και να καταλάβει τους νόμους, ενώ η νομοθεσία που στηρίζεται στο παρελθόν δεν είναι προσιτή παρά σε λίγους, εξηγεί ο Τοκβίλ. Γι' αυτό, ο νομομαθής στην Αμερική μοιάζει λόγω των γνώσεων του διαχωρισμένος από το λαό, σαν "το ιερατείο της Αιγύπτου είναι και αυτός ο μοναδικός ερμηνευτής μιας απόκρυφης γνώσης," κάτι που έχει επίδραση στις συνήθειες και τις αντιλήψεις του. Στην Αμερική συνεπώς, καταλήγει ο Τοκβίλ, η αριστοκρατία βρίσκεται στο έδρανο των δικηγόρων και την έδρα των δικαστών. "Όταν ο αμερικανικός λαός αφήνεται να μεθύσει από τα πάθη του ή παραδίδεται στη φορά των ιδεών του, οι νομικοί τον κάνουν να αισθάνεται ένα σχεδόν αόρατο χαλινό που τον καταλαγιάζει και τον σταματά. Στα δημοκρατικά του ένστικτα, αντιτάσσουν κρυφά τις αριστοκρατικές τους κλίσεις, στον φιλονεωτερισμό του τον δεισιδαιμονικό σεβασμό για ό,τι παλαιό, στην απεραντοσύνη των σχεδίων του τις στενές τους οπτικές, στην περιφρόνησή του, για τους κανόνες, την προτίμησή τους για τους τύπους και στην ορμή του τη συνήθειά τους να βαδίζουν με αργό ρυθμό." [749]

Ο Τοκβίλ δεν τοποθετείται απέναντι στην ατολμία και τη στασιμότητα του νομικού πνεύματος στην Αμερική, πιθανώς διότι καταλαβαίνει ότι ο μόνος τρόπος για να εφαρμοστούν οι αρχές ενός θεμελιακού νόμου, ο οποίος μπορεί να αναθεωρηθεί μόνο εφόσον διατυπώνεται ένα αίτημα από τα 3/4 της κοινωνίας, δηλαδή απαιτεί μια σχεδόν πλήρη συμφωνία, είναι απαραίτητο οι νομομαθείς να αντλούν τις απόψεις και τις αποφάσεις τους στο παρελθόν και όχι στην κοινωνική πραγματικότητα, για να κρίνουν τους νόμους. Έχοντας ο ίδιος τοποθετηθεί υπέρ μιας ανθρώπινης δικαιοσύνης που δεν μπορεί να αμφισβητήσει καμία κοινωνική εξουσία, ο Τοκβίλ δεν μπορεί παρά να εκφράσει ένα συγκρατημένο θαυμασμό για τη δύναμη των νομικών στις Ηνωμένες Πολιτείες, που "περιτυλίγει όμως ολόκληρη την κοινωνία, διεισδύει σε καθεμιά από τις τάξεις που την συνθέτουν, εργάζεται πάνω της μυστικά και αδιάκοπα εν αγνοία της και τελικά την μορφοποιεί σύμφωνα με τις επιθυμίες της."[750] Ένας συγκρατημένος θαυμασμός, γιατί ο Τοκβίλ δεν αγνοεί ότι αυτή η εξαιρετική δύναμη του συντηρητικού πνεύματος των νομομαθών στηρίζεται στη γενική αρμονία των συμφερόντων

[748] ό.π., σ.274-5
[749] ό.π., σ.276 ό.π., σ.276
[750] ό.π., σ.277

που επικρατεί στην Αμερική. Μια αρμονία ανέφικτη για τη Γαλλία, όπου η κοινωνία μονίμως βρίσκεται αντιμέτωπη με τα ασυμβίβαστα συμφέροντα και τις διεκδικήσεις, που ανατρέπουν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας.

Στην Αμερική, είναι το συντηρητικό πνεύμα των νομομαθών που κυριαρχεί στα δημόσια αξιώματα, γι' αυτό εξηγεί ο Τοκβίλ: "Οι Αμερικανοί, που τόσο πολύ νεωτέρισαν στους πολιτικούς τους νόμους, εισήγαγαν μόνο μικρές αλλαγές (légers changements), και με μεγάλο κόπο, στους αστικούς (civiles) τους νόμους, αν και πολλοί από τους νόμους αυτούς εναρμονίζονται άσχημα με την κοινωνική τους κατάσταση. Αυτό πηγάζει από το ότι στα θέματα του αστικού δικαίου η πλειοψηφία είναι πάντοτε αναγκασμένη να αναφέρεται στους νομικούς και οι Αμερικανοί νομικοί, έχοντας την άνεση να τα ρυθμίσουν όπως θέλουν, αποφεύγουν οποιαδήποτε καινοτομία."[751] Θα ήταν μάλλον υπερβολή να ισχυριστεί κανείς ότι οι νομομαθείς είναι ο λόγος που η πλειοψηφία στην Αμερική δεν μπορεί να πραγματοποιήσει τα αιτήματά της. Ένα Σύνταγμα που λειτουργεί ως θεμελιακός νόμος και η αμφίσημη συνοχή ανάμεσα στο ιδιωτικό και το γενικό συμφέρον, που είναι προϊόν της παράδοξης συνταύτισης ανάμεσα στην ιδεολογία και την πραγματικότητα, επιβάλλουν η πράξη θέσπισης και ερμηνείας του νόμου να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το παρελθόν, την κληρονομιά των συμφωνημένων αρχών, που λειτουργούν ως ένα είδος φυσικού δικαίου με την κλασική σημασία του όρου. Επίσης, κανείς θα μπορούσε να διερωτηθεί σε ποιό βαθμό οι τροποποιήσεις στην αμερικανική πολιτική νομοθεσία αφορούν την εξέλιξη του πολιτικού συστήματος ή είναι απλώς επαυξητικές τροποποιήσεις συνδεδεμένες με την απουσία ουσιαστικών τροποποιήσεων στην αστική νομοθεσία. Όπως λοιπόν η διοικητική αποκέντρωση έτσι και το συντηρητικό πνεύμα των νομομαθών που κυριαρχεί στο αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, για τον Τοκβίλ, αποτελεί ένα εύλογο στοιχείο της παράδοσής τους, που τους επιτρέπει να περιορίσουν την τυραννία της πλειοψηφίας, τα απερίσκεπτα πάθη του λαού σε ένα δημοκρατικό πολίτευμα.

Το τελευταίο θεσμικό εμπόδιο που οι Αμερικανοί ανόρθωσαν έναντι της τυραννίας της πλειοψηφίας, της φυσικής τάσης της δημοκρατίας να συγκεντρώνει όλες τις κοινωνικές εξουσίες και να παραβιάζει ατομικά δικαιώματα και τα δικαιώματα μειοψηφιών, όπως πίστευε ο Τοκβίλ, είναι η εφαρμογή του ορκωτού σώματος (jury), του δικαστηρίου των ορκωτών δικαστών. Το ερώτημα είναι γιατί ο Τοκβίλ εμφανίζεται ως ένθερμος υποστηρικτής του θεσμού των ορκωτών δικαστών, εφόσον ο ίδιος, ενώ υποστηρίζει ότι αυτός ο θεσμός αποτελεί μια σημαντική μορφή συμμετοχής των πολιτών στα κοινά γιατί "θέτει την πραγματική διοίκηση της κοινωνίας στα χέρια των κυβερνώμενων,"[752] είναι αδιάλλακτος υποστηρικτής, όπως είδαμε παραπάνω, της διάκρισης ανάμεσα στους νομικούς και τη λαϊκή κυριαρχία γιατί είναι πολέμιος των απερίσκεπτων παθών της δημοκρατίας.

Σε αντίθεση με την Αθηναϊκή παράδοση, το ορκωτό δικαστήριο στην Αμερική δεν αποτελεί ένα θεσμό ανεξάρτητης λαϊκής κρίσης, αλλά θεσμό εκπαίδευσης των πολιτών περί των δοσμένων νόμων, δηλαδή νόμων των οποίων η συνταγματικότητα έχει ήδη κριθεί από άλλους και οι οποίοι συντάχθηκαν για να οριοθετήσουν τη λαϊκή κυριαρχία. Γι' αυτό και το ορκωτό δικαστήριο είναι περισσότερο ένας θεσμός ευαισθητοποιήσεως των πολιτών υπέρ του γενικού καλού και της δικαιοσύνης, περί των

[751] ό.π.
[752] ό.π., σ.279

ορίων της ελευθερίας και της ισότητας, παρά ένας θεσμός λαϊκής κυριαρχίας, δηλαδή αυτοκαθορισμού. Το ορκωτό σώμα, εξηγεί ο Τοκβίλ, εξοικειώνει όλες τις τάξεις με το νομικό πνεύμα, το οποίο έτσι "διαπερνά κατά κάποιο τρόπο όλη την κοινωνία, κατεβαίνει μέχρι τα κατώτερα στρώματα, και ολόκληρος ο λαός καταλήγει να εγκολπωθεί ένα μέρος των συνηθειών και των κλίσεων του δικαστή."[753] Ως δικαστικός θεσμός, ειδικά όταν εφαρμόζεται σε θέματα αστικού δικαίου, μπορεί να διαταράξει τη σταθερότητα της δικαιοσύνης, και γι' αυτό απαιτεί ένα λαό συνηθισμένο να ασκεί αυτό το δικαίωμα, αλλά ως πολιτικός θεσμός της λαϊκής κυριαρχίας ασκεί μια τεράστια επιρροή στην ίδια τη "διαμόρφωση των τυχών του κοινωνικού συνόλου," γιατί αναθέτει πραγματικά στο λαό τη διεύθυνση της κοινωνίας. Είναι, προσθέτει, "μια εξίσου άμεση και εξίσου ακραία συνέπεια του δόγματος της λαϊκής κυριαρχίας όσο η καθολική ψήφος," μέσα από τα οποία εξουσιάζει η πλειοψηφία. Ο Τοκβίλ όμως διευκρινίζει αμέσως ότι ο θεσμός του ορκωτού συστήματος πρέπει πάντοτε "να εναρμονίζεται με όλους τους άλλους νόμους που εδραιώνουν τη λαϊκή κυριαρχία."[754]

Το δικαστήριο των ενόρκων "είναι επιφορτισμένο να διασφαλίζει την εκτέλεση των νόμων." Για να μπορεί "η κοινωνία να κυβερνάται με τρόπο σταθερό και ομοιόμορφο, είναι ανάγκη ο κατάλογος των ενόρκων να διαστέλλεται ή να συστέλλεται ανάλογα με αυτόν των εκλογέων."[755] Με άλλα λόγια, αν ο λαός δεν είναι σε θέση να προωθήσει τους σωστούς νόμους λόγω των παθών που τον εξουσιάζουν, αν οι εκπρόσωποί του και οι νομομαθείς αναλαμβάνουν αυτό το έργο εν ονόματι του λαού, είναι απαραίτητο, εντούτοις, για να γίνουν σεβαστοί αυτοί οι νόμοι, να συμμετέχει στην εφαρμογή τους διά του δικαστηρίου των ενόρκων, ώστε να συνδεθεί και να γνωρίσει τη δικαιοσύνη. Όταν λοιπόν το ορκωτό δικαστήριο εφαρμόζεται στα αστικά ζητήματα, εξηγεί, είναι ένα αποτελεσματικό μέσο για την εκμάθηση της ελευθερίας και την καλλιέργεια του δημόσιου πνεύματος, που εξασκούν σημαντική επίδραση στον εθνικό χαρακτήρα.[756] Οι ένορκοι, παρατηρεί, διοχετεύουν το πνεύμα των δικαστών που προετοιμάζει το λαό καλύτερα για την ελευθερία. Διαχέουν το πνεύμα σεβασμού προς αυτόν που δικάζεται και προς τη δικαιοσύνη, απαραίτητα στοιχεία, κατά τον Τοκβίλ, ώστε το πνεύμα της ανεξαρτησίας να μην αποβεί καταστρεπτικό. Το ορκωτό δικαστήριο διδάσκει στα άτομα "την πρακτική της ισότητας," δηλαδή να κρίνουν όπως θα ήθελαν να κριθούν, να μην υποχωρούν ενώπιον της ευθύνης των πράξεών τους, "μια αρρενωπή διάθεση," χωρίς την οποία "η πολιτική αρετή" είναι αδύνατη. Ντύνει κάθε πολίτη με "τη δικαστική εξουσία," κάνοντας αισθητά τα καθήκοντα απέναντι στην κοινωνία, τον υποχρεώνει να ασχοληθεί με τις γενικές υποθέσεις και να καταπολεμήσει έτσι τον ατομικό εγωισμό.[757] Το ορκωτό δικαστήριο, "διαμορφώνει την κρίση και αυξάνει τα φυσικά φώτα του λαού," είναι, με άλλα λόγια, "ένα δωρεάν και πάντοτε ανοιχτό σχολείο, όπου κάθε ένορκος εκπαιδεύεται πάνω στα δικαιώματά του, όπου έρχεται σε καθημερινή επικοινωνία με τα πλέον πεπαιδευμένα και πλέον φωτισμένα μέλη των ανώτερων τάξεων, όπου οι νόμοι του διδάσκονται με πρακτικό τρόπο και γίνονται προσιτοί στη νοημοσύνη του μέσω των προσπαθειών των δικηγόρων, των γνωμοδοτήσεων του δικαστή και των ίδιων των παθών των αντι-

[753] ό.π., σ.277
[754] ό.π., σ.279
[755] ό.π.
[756] ό.π., σ.280
[757] ό.π., σ.280

μαχόμενων μερών."[758] Το ορκωτό σύστημα, όπως η επιρροή των νομομαθών και η διοικητική αποκέντρωση στην Αμερική, προξένησαν ένα τεράστιο θαυμασμό στον Τοκβίλ, γιατί δεν είναι παρά μέσα που εφαρμόζονται για να διαιωνίσουν τη σταθερότητα και τη συνέχεια του αμερικάνικου συστήματος διακυβέρνησης, ένα σύστημα που συνδυάζει το δημοκρατικό κοινωνικό καθεστώς, την ισότητα των συνθηκών, με τους ρεπουμπλικανικούς θεσμούς, τη δημοκρατική πολιτεία με τη ρεπουμπλικανική δημοκρατία.

Στα επόμενα κεφάλαια του βιβλίου του ο Τοκβίλ θα προσπαθήσει να εκτιμήσει τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διατήρηση της δημοκρατικής πολιτείας στις ΗΠΑ, μια δημοκρατία που είναι λιγότερο μια ατελέστατη πολιτική και κοινωνική διαδικασία αμφισβήτησης των δεδομένων της. Στην Αμερική η δημοκρατία εμφανίζεται ως μια κατάσταση που υφίσταται χάρη στις εξαιρετικές συνθήκες έλευσής της, οι οποίες όχι μόνον επέτρεψαν στην ισότητα να φτάσει στα ακρότατα όριά της, αλλά και να είναι συνυφασμένη με την αγάπη της ελευθερίας. Οι Αμερικανοί μπόρεσαν να σταθεροποιήσουν και να ρυθμίσουν τη δημοκρατία χάρη στα ήθη και τους νόμους τους, ενώ αυτά μπόρεσαν να έχουν την καταλληλότερη ανάπτυξη για τη διατήρηση μιας συντηρητικής δημοκρατικής πολιτείας λόγω των εξαιρετικών φυσικών συνθηκών της αμερικανικής ηπείρου. Γι' αυτό, όπως θα δούμε, η διάρκεια της Ένωσης -- της ομοσπονδιακής δομής --, που είναι το άλλο θέμα που θα απασχολήσει τον Τοκβίλ, εξαρτάται από τη διατήρηση της ομοιογένειας του αμερικανικού πληθυσμού και της ισόρροπης ανάπτυξης των πολιτειών. Η επικυριαρχία των ρεπουμπλικανικών έναντι της δημοκρατικών αρχών, δηλαδή μιας σώφρονος αγάπης για την ελευθερία έναντι του πάθους της ακραίας ισότητας, οφείλεται στο γεγονός ότι οι Αμερικανοί μπόρεσαν να εφαρμόσουν την ήρεμη και πεφωτισμένη *λαϊκή κυριαρχία* ή, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, την "αργή και ήρεμη δράση της κοινωνίας πάνω στον εαυτό της,"[759] συνδυάζοντας την ατομική ελευθερία με το γενικό συμφέρον. Η πολιτεία είναι συνεπώς η βασική εγγύηση της Ένωσης και η Ένωση είναι η βασική εγγύηση ότι οι ρεπουμπλικανικοί θεσμοί θα ρυθμίζουν τα πάθη του λαού στο δημοκρατικό πολίτευμα.

[758] ό.π., σ.280-1
[759] ό.π., σ. 377

9. Η διατήρηση μιας φιλειρηνικής και φιλελεύθερης πολιτείας

Ένας από τους κύριους προβληματισμούς του πολιτικού στοχασμού στο 18ο και 19ο αιώνα ήταν ο ανταγωνισμός έως και αντίθεση που αποδίδονταν στη σχέση ανάμεσα στην αρχή της πολιτείας, ως εξουσίας των νόμων και όχι των ανθρώπων κατά τη ρωμαϊκή παράδοση, και τη δημοκρατική πολιτικοκοινωνική διαδικασία, την έλευση της αρχής της ελευθερίας της ισότητας, η οποία θα διακηρύξει τη μόνιμη αμφισβήτηση όλων των δεδομένων. Η ιδέα μιας δημοκρατικής πολιτείας δεν θεωρούταν εφικτή παρά μόνο υπό τις συνθήκες μιας χειραγωγημένης δημοκρατίας που δεν υπερβαίνει, δηλαδή δεν αμφισβητεί, τις θεμελιακές αρχές της πολιτείας, το δίκαιο (σύνταγμα), που νομιμοποιεί και αναπαράγει τον πολιτικοκοινωνικό συσχετισμό δυνάμεων. Θεωρείται συνεπώς ότι η πολιτειακή σταθερότητα και η δημοκρατική κινητικότητα δεν μπορούν να συνυπάρξουν παρά μόνο στο βαθμό που η αποϊδιοποιημένη εξουσία που διασφαλίζει η πολιτειακή μορφή είναι μια ετερόνομη εξουσία. Το αντιπροσωπευτικό σύστημα θα επινοηθεί ώστε να διατηρηθεί η πολιτειακή σταθερότητα, με το πλαίσιο της οποίας θα πρέπει να εναρμονίζονται λίγο-πολύ οι τάσεις του δημοκρατικού γίγνεσθαι, οι επιταγές της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας. Το θαύμα της Αμερικής ήταν ακριβώς αυτή η δυνατότητα που φαινόταν να υπάρχει συγχρόνως της απελευθέρωσης των δημοκρατικών επιταγών και της διατήρησης μιας πολιτείας φιλειρηνικής και φιλελεύθερης. Στην Αμερική, όπως θα δούμε παρακάτω ακολουθώντας το οδοιπορικό του Τοκβίλ, η σταθερότητα της δημοκρατικής πολιτείας και η διατήρηση της Ένωσης είναι αλληλένδετες με τη διάρκεια των ρεπουμπλικανικών θεσμών, το αίσθημα μιας *πλήρους* αυτοδιάθεσης που κληροδότησε η κοινοτική παράδοση στην αμερικανική κοινωνία. Ο Τοκβίλ θεωρεί δύσκολη, άν όχι αδύνατη, την καταστροφή των ρεπουμπλικανικών θεσμών, γιατί αυτό θα απαιτούσε την καταστροφή του συνόλου των νόμων της χώρας, που είναι βασικά ρεπουμπλικανικοί, και συνεπώς θα προϋπέθετε έναν εντελώς νέο λαό, εφόσον ο ίδιος θεωρούσε ότι υπάρχει, όπως πρέπει να υπάρχει, μια άρρηκτη σχέση ανάμεσα στους αμερικανικούς θεσμούς και το γενικό πνεύμα του λαού. Όσο τα ήθη των Αμερικανών καθορίζουν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας και η ομοιογένεια του εθνικού τους χαρακτήρα μένει αναλλοίωτη, μέσα από την αργή και ήρεμη δράση της κοινωνίας στον εαυτό της, ο Τοκβίλ πίστευε πως κάθε Αμερικανός πολίτης μπορεί να αισθάνεται ότι συμμετέχει στις κοινές υποθέσεις της πολιτείας, εξασφαλίζοντας το ιδιωτικό του συμφέρον και διασφαλίζοντας την αέναη επέκταση των θεμελιακών αρχών της πολιτείας.

(α) Οι αιτίες που συμβάλλουν στη σταθερότητα και τη διάρκεια της αμερικανικής πολιτείας

Τρεις είναι οι αιτίες, κατά τον Τοκβίλ, που συμβάλλουν στη διατήρηση της δημοκρατικής πολιτείας (République démocratique) στην Αμερική: "η ιδιαίτερη και συγκυριακή κατάσταση στην οποία η Πρόνοια τοποθέτησε τους Αμερικανούς", οι νόμοι τους, οι συνήθειες και τα ήθη (moeurs) τους.[760] Ανεξάρτητα από τη θέλησή τους, οι Αμερικανοί, μας λέει, δεν έχουν γείτονες, έτσι δεν έχουν να φοβηθούν το ενδεχόμενο μεγάλων πολέμων, οικονομικών κρίσεων, καταστροφών ή κατακτήσεων και, κατά συνέπεια, δεν χρειάζονται μια αυξημένη φορολογία για τη διατήρηση πο-

[760] ΔΑ σ.284

λυάριθμου στρατού και φιλόδοξων στρατηγών.[761] Αναγνωρίζει εντούτοις πως και οι Αμερικανοί μια μέρα, ακολουθώντας τις επιταγές της εμπορικής τους ακμής, θα πρέπει να γίνουν στρατιωτική δύναμη, ώστε να προκαλούν όχι μόνο σεβασμό αλλά και φόβο. Μόνο έτσι, γράφει, θα μπορέσουν να κατευθύνουν την πορεία ολόκληρης της αμερικανικής ηπείρου, από τους παγετώνες του βορρά έως τις θάλασσες του νότου.[762] Το γεγονός όμως ότι η δυναμική της ισότητας απελευθερώθηκε σε μια περίοδο όπου δεν χρειάστηκε να αντιμετωπίσουν ούτε εσωτερικούς ούτε εξωτερικούς εχθρούς, σε αντίθεση με τα γεγονότα που ακολούθησαν την επανάσταση στη Γαλλία, τους επέτρεψε να την συνδυάσουν με την ελευθερία. Συνέπεια αυτής της φιλειρηνικής κατάστασης ήταν ότι δεν χρειάστηκε μια μεγάλη πρωτεύουσα, η οποία να επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα όλη την επικράτεια. Οι ρεπουμπλικανικοί θεσμοί (institutions republicaines) -- αυτοί που περιορίζουν τις δημοκρατικές ακρότητες -- συνυπάρχοντας με τις δημοκρατικές επιταγές, -- με την ελευθερία της ισότητας -- επέτρεψαν στους Αμερικανούς να εφαρμόσουν τη λαϊκή κυριαρχία, δίχως να τοποθετήσουν την αντιπροσώπευση της κυρίαρχης εξουσίας σε ένα σημείο. Η αποτελεσματικότερη και η πρώτη αιτία της ευημερίας των Αμερικανών οφείλεται όμως στην καταγωγή τους, δηλαδή στην αφετηρία τους: "οι πατέρες τους εισήγαγαν την ισότητα των συνθηκών και των διανοιών στο έδαφος που κατοίκησαν", που αποτέλεσε "τη φυσική πηγή απ' όπου μία των ημερών έμελλε να απορρεύσει η δημοκρατούμενη πολιτεία", και "μαζί με τη δημοκρατική κοινωνική τάξη (état social républicain) πραγμάτων κληροδότησαν στους απογόνους τους και τις συνήθειες, τις ιδέες και τα ήθη, που θα επέτρεπαν στην πολιτεία (République) να ανθήσει."[763] Ο Τοκβίλ πίστευε πως η μόνιμη επιρροή που είχαν οι αρχές και οι πεποιθήσεις των μεταναστών στη δημοκρατική πολιτεία ήταν τόσο μεγάλη ώστε "ολόκληρη η μοίρα της Αμερικής να περικλείεται στον πρώτο πουριτανό που άραξε στις ακτές της, όπως και ολόκληρο το ανθρώπινο γένος στον πρώτο άνθρωπο."[764]

Εάν η ισότητα των συνθηκών ευνοήθηκε από τις συνήθειες, τις ιδέες και τα ήθη των Αγγλοαμερικανών, αυτά με τη σειρά τους ευνοήθηκαν από μια "ήπειρο χωρίς όρια," την οποία, όπως γράφει, τους πρόσφερε ο ίδιος ο θεός, επιτρέποντάς τους να παραμείνουν ίσοι και ελεύθεροι. Το έδαφος στο οποίο κατοικούν, εξηγεί, είναι η πιο σημαντική προκαθορισμένη, κατά κάποιο τρόπο, θεόπεμπτη αιτία, που ευνόησε την εγκαθίδρυση και διασφαλίζει τη διατήρηση της δημοκρατικής πολιτείας στις Η.Π.Α. Αυτό, διότι όπως εξηγεί: "Η γενική ευημερία διευκολύνει τη σταθερότητα όλων των κυβερνήσεων, ιδιαίτερα όμως της δημοκρατικής κυβέρνησης, που εδράζεται πάνω στις διαθέσεις των πολλών και κυρίως στις διαθέσεις όλων όσοι είναι περισσότερο εκτεθειμένοι στις ανάγκες. Όταν ο λαός κυβερνά", εξηγεί, "έχοντας υπόψη του τις επαναστάσεις που ακολούθησαν το 1789 στη Γαλλία, είναι αναγκαίο να ευτυχεί, για να μην διασαλεύσει το κράτος. Η αθλιότητα παράγει σ' αυτόν ό,τι η φιλοδοξία στους βασιλιάδες. Τα υλικά και ανεξάρτητα από τους νόμους αίτια που φέρνουν την ευημερία είναι, λοιπόν, πολυαριθμότερα στην Αμερική από όσο σε οποιαδήποτε χώρα του κόσμου και σε οποιαδήποτε εποχή της ιστορίας."[765] Περιγράφοντας μια προκαπιταλιστική οικονομία των μικροπαραγωγών και των μικροεμπόρων, την Αμερική

[761] ό.π., σ.285
[762] ό.π., σ.382-7
[763] ό.π., σ.285-6
[764] ό.π.,σ.291-2
[765] ό.π., σ.286

των μεσαίων τάξεων, ο Τοκβίλ εναποθέτει στη φυσική κατάσταση της αμερικανικής ηπείρου τις απεριόριστες δυνατότητες που προσφέρονται στην ατομική ελευθερία να εκπληρώσει τις φιλοδοξίες της, χωρίς να βρεθεί αντιμέτωπη με την ελευθερία του άλλου. Είναι έτσι που η ισότητα και η ελευθερία όχι μόνο δεν διαχωρίζονται, αλλά ταυτίζονται. Στην Αμερική, η απόσταση ανάμεσα στις επιταγές της δημοκρατικής πολιτείας και της ρεπουμπλικανικής δημοκρατίας έχει καταργηθεί, αφού η πραγματικότητα και η συλλογική βούληση συμπίπτουν.

Η υλική ευμάρεια που απολαμβάνει η αμερικανική ήπειρος διασφαλίζει την επιτυχία των αμερικανικών νόμων και συνδυάζεται με τις πιο μετριοπαθείς και δίκαιες απόψεις περί της ισότητας και της ελευθερίας που εφάρμοσαν οι Αγγλοαμερικανοί, γιατί ήταν απαλλαγμένοι από τα πάθη και τις προκαταλήψεις μιας αριστοκρατικής κοινωνίας. Χωρίς να ξεχάσει, όπως θα δούμε παρακάτω, τον κύκλο που μας είπε ότι χαράσσει η αμερικανική κοινωνία στη σκέψη κάθε ατόμου, γράφει ότι αυτές οι απόψεις δημιούργησαν ένα νέο άνθρωπο, που χαρακτηρίζεται από "την πνευματική ανησυχία, την υπέρμετρη έφεση προς τον πλούτο, την υπερβολική αγάπη για την ανεξαρτησία." Είναι αυτά τα στοιχεία που εξασφαλίζουν "στις αμερικανικές πολιτείες (Républiques) μακρό και ειρηνικό μέλλον", διότι η ατέρμονη κινητικότητα των ατόμων να ικανοποιήσουν αυτά τα πάθη αποτρέπει τη συγκέντρωσή τους σε ορισμένα μόνο μέρη.[766] Τα απεριόριστα υλικά αγαθά που μπορεί να προσφέρει στον καθένα η αμερικανική επικράτεια, εξηγεί, καθιστούν επωφελείς για το σύνολο τις επιτυχίες και τις γνώσεις που απέκτησαν ορισμένα άτομα, ικανοποιούν όλες τις νέες ανάγκες, τροφοδοτούν και μεταμορφώνουν με ευκολία σε σωτήρια όλα τα πάθη και καμία ελευθερία δεν οδηγεί τους ανθρώπους στην κατάχρησή της. "Τα πάθη που βαθύτερα αναστατώνουν τους Αμερικανούς", γράφει στη συνέχεια, "είναι πάθη εμπορικά και όχι τα πολιτικά, ή μάλλον μεταφέρουν στην πολιτική συνήθειες του εμπορίου", μετατρέποντας ολόκληρες Πολιτείες σε "εταιρίες εμπορευομένων που συγκροτούνται για να εκμεταλλευθούν από κοινού τις έρημες γαίες του νέου κόσμου." Η αγάπη τους για το εμπόριο και την υλική ευημερία δεν επηρεάζει μόνο τις πολιτικές τους δραστηριότητες, αλλά και τις απόψεις τους, οι οποίες υποτάσσονται στην τάξη, την ερρυθμία των ηθών, την ορθοφροσύνη, τους θετικούς λογαριασμούς και την πρακτική.[767] Το εμπορικό πνεύμα των Αμερικανών συμβάλλει στη διατήρηση μιας συντηρητικής δημοκρατικής πολιτείας, στο βαθμό που κάθε πολίτης, ανεμπόδιστος από τις φυσικές και κοινωνικές συνθήκες, είναι ελεύθερος να αναζητήσει την ευημερία, ανάλογα με τις ικανότητές του, ενώ η ατομική του πρόοδος συνεισφέρει στη γενική πρόοδο της χώρας.

Η διατήρηση όμως μιας σταθερής και μετριοπαθούς πολιτείας, κατά τον Τοκβίλ, δεν μπορεί να βασιστεί αποκλειστικά στο εμπορικό πνεύμα, στις εξαιρετικές συνθήκες που προσφέρει η αμερικανική επικράτεια στο ανήσυχο πνεύμα, στην απεριόριστη επιθυμία για αγαθά και στην ακραία αγάπη της ανεξαρτησίας των Αμερικανών. Σε αντίθεση με τον Montesquieu, όπως εξηγεί στον John Mill στο Δουβλίνο την 26η Μαΐου 1835, δεν πίστευε ότι η αγάπη της ελευθερίας θα μπορούσε να προέλθει από το ίδιο το εμπορικό πνεύμα, αλλά ότι το πνεύμα και οι συνήθειες της ελευθερίας είναι η πηγή του εμπορίου. Για να είναι κανείς ελεύθερος, εξηγεί, "πρέπει να ξέρει να συλλαμβάνει μια δύσκολη υπόθεση και να την ολοκληρώνει, να έχει τη συνήθεια να

[766] ό.π.,σ.290
[767] ό.π., σ.291

δρα ο ίδιος, να έχει μια ενεργή ύπαρξη και ένα βλέμμα ανήσυχο γύρω του," στοιχεία που θεωρεί "εξίσου απαραίτητα για να επιτύχει στο εμπόριο." Η συνήθεια και η αγάπη της ελευθερίας είναι για τον Τοκβίλ συνεπώς προϋπόθεση για την εμπορική δραστηριότητα, "είναι η ελεύθερη επιλογή αυτού που είναι σωστό."[768] Οι Αμερικανοί, αν και δεν είναι ένας ενάρετος λαός, όπως σημειώνει αλλού την 28η Οκτωβρίου 1831, είναι ένας "συγκρατημένος" λαός, του οποίου τα ήθη αποτελούν το σημαντικότερο στοιχείο που συμβάλλει στη διατήρηση της δημοκρατικής πολιτείας.[769] Είναι ένας λαός ο οποίος, χάρη στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, τις γνώσεις, τις συνήθειες και τις πρακτικές εμπειρίες του, εφαρμόζει μια περιορισμένη ελευθερία στην αστική και την πολιτική κοινωνία, διότι ήδη συμφωνεί περί των δημόσιων υποθέσεων, γνωρίζει και σέβεται τους νόμους όπως και τους κανόνες του παρελθόντος και αναγνωρίζει το καλώς εννοούμενο συμφέρον του έθνους.[770] Οι ιδιάζουσες συνθήκες έλευσης της δημοκρατίας στην Αμερική επέτρεψαν το συνδυασμό ανάμεσα στις ρεπουμπλικανικές αρχές -- την προτεραιότητα της δημόσιας ευτυχίας --, την πουριτανική ηθική που είχε για αφετηρία της την πίστη στη βελτίωση της ατομικής ζωής ως μέσο ενσάρκωσης της θεϊκής βούλησης σ' αυτόν τον κόσμο[771] και την αναγνώριση της δημοκρατικής ελευθερίας -- της ατομικής ελευθερίας --, τα οποία θα συνεργήσουν στη διατήρηση μίας περιορισμένης -- ήρεμης -- πολιτείας, που έχει συγχρόνως στοιχεία εμπορικά, ρεπουμπλικανικά και δημοκρατικά.

Οι νόμοι που εφάρμοσαν οι Αμερικανοί για να διατηρήσουν τη δημοκρατική πολιτεία στις Ηνωμένες Πολιτείες περιορίζοντας τα ένστικτα της λαϊκής κυριαρχίας ήταν στη βάση τους ρεπουμπλικανικοί. Αυτοί οι νόμοι, δεν δίστασε επανειλημμένως να επισημάνει ο Τοκβίλ, μπόρεσαν να εφαρμοστούν ακριβώς διότι ανταποκρίνονταν στην ομοιογένεια του αμερικανικού λαού και την απουσία αντικρουόμενων συμφερόντων, όπως και στις θεόδοτες ή τυχαίες συνθήκες που βρήκαν οι άποικοι στο Νέο Κόσμο. Έτσι, συνοψίζει, "η ομοσπονδιακή μορφή που υιοθέτησαν (...) επιτρέπει στην Ένωση να απολαμβάνει την ισχύ μιας μεγάλης πολιτείας και την ασφάλεια μιας μικρής." Αυτό έγινε εφικτό ακριβώς διότι οι κοινοτικοί θεσμοί που εφάρμοσαν "μετριάζουν το δεσποτισμό της πλειοψηφίας, δίνουν ταυτόχρονα στο λαό τη γεύση της ελευθερίας και την τέχνη του να είναι ελεύθερος." Τέλος, η "συγκρότηση της δικαστικής εξουσίας," που χρησιμεύει "στη διόρθωση των παρεκκλίσεων της λαϊκής εξουσίας," τους επιτρέπει να επιβραδύνουν και να κατευθύνουν τις κινήσεις της πλειοψηφίας.[772] Ο Τοκβίλ δεν διέκρινε, ή μάλλον δεν ήθελε να διακρίνει, την αντίθεση ανάμεσα στη ρεπουμπλικανική αντιπροσωπευτική αντίληψη της λαϊκής κυριαρχίας, έτσι όπως εφαρμόστηκε στην Αμερική, όπου ο λαός φαίνεται πως κυριαρχεί αποκλειστικά μέσω της "αυτοπροσδιοριστικής πρακτικής,"[773] (βλ. τη συλλογική επικύρωση του Συντάγματος και τη μεταμόρφωση του τελευταίου σε θεμελιακό νόμο από τη στιγμή που αυτός ο λαός δεν συμμετέχει πια σε κανένα όργανο της κυβέρνησης) και τη φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική αντίληψη, όπου ο λαός συμμετέχει στην αέναη

---

[768] *Voyages en Suisse et aux Etats Unis*, σ.91, Βλ. MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, ό.π., τόμος I, βιβλ. V, κεφ VI, "Comment les lois doivent entretenir la frugalité dans la democratie"

[769] *Voyages en Suisse et aux Etats Unis*, σ. 205

[770] ΔΑ σ.278

[771] DUMONT, L., "Genesè II, La catégorie politique et l 'Etat à partir du XIII siècle", στο *Essais sur l'idividualisme, Un perspective anthropologique sur l'idéologique moderne*, Esprit/Seuil, 1983, σ. 63, 88-89 WEBER, M., *The Protestant Ethic and the spirit of Capitalism*, σ. 108-119, 172

[772] ΔΑ σ.292

[773] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ. 140

θέσπιση των νόμων μέσω των εκπροσώπων του, ενώ η μόνιμη παρουσία της πολιτικής του βούλησης διασφαλίζει τον αέναο εκδημοκρατισμό της ετερόνομης εξουσίας.[774] Δεν διστάζει όμως να αναγνωρίσει, σε μια παρέμβασή του προς τους εκλέκτορες στην περιοχή της Valognes (1831), ότι οι ρεπουμπλικανικοί θεσμοί (το συνταγματικό δικαστήριο, τα δύο νομοθετικά σώματα ή οι κοινοτικές ελευθερίες), που ρυθμίζουν έμμεσα τις συνέπειες της λαϊκής θέλησης, στην Γαλλία είναι ανεφάρμοστοι.[775] Έτσι, όταν η δημοκρατία καθιδρύεται εν μέσω ανταγωνιστικών συμφερόντων και απεριόριστων διεκδικήσεων, οι αποφάσεις δεν μπορούν παρά να λαμβάνονται "πάνω σε μηδενική βάση, χωρίς δηλαδή να θεωρείται κάτι αυτονόητο ή δεδομένο και χωρίς τίποτε να είναι προαποφασισμένο."[776] Η ιδιάζουσα περίπτωση ενός Συντάγματος ως θεμελιακού νόμου, που εγγυάται τη σταθερότητα και τη διάρκεια της αμερικανικής πολιτείας, δεν είναι ούτε εφικτή ούτε καν επιθυμητή στο βαθμό που θα έπρεπε να κάνει αόρατες τις αντιθέσεις των κοινωνικών ανταγωνιστών όπως θα καθόριζε όρια στη διεκδίκηση δικαιωμάτων. Εφόσον λοιπόν η θεμελίωση της δικαιοσύνης της ανθρωπότητας, που αποτελεί βασικό παράγοντα της διατήρησης και της σταθερότητας μιας πολιτείας, είναι ασυμβίβαστη με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, της μόνιμης αμφισβήτησης των νόμων, ο Τοκβίλ θα ψάξει στα ήθη των Αμερικανών αυτά τα στοιχεία που τους επέτρεψαν να έχουν μια συντηρητική αντίληψη περί της ελευθερίας και της ισότητας, στοιχεία που στη Γαλλία θα πρέπει να καλλιεργηθούν από τους ίδιους τους δημοκρατικούς θεσμούς, τους ελεύθερους θεσμούς.

Οι ψυχικές συνήθειες αλλά και τα διάφορα νοήματα, οι διάφορες αντιλήψεις, το σύνολο των ιδεών που σχηματίζουν τις συνήθειες του πνεύματος, γράφει ο Τοκβίλ, με άλλα λόγια, "η ηθική και διανοητική κατάσταση" των Αμερικανών, είναι μια από τις μεγάλες γενικές αιτίες στην οποία οφείλεται η διατήρηση της δημοκρατικής πολιτείας στην Αμερική.[777] Ο Τοκβίλ θα προσπαθήσει με αυτόν τον τρόπο να παρουσιάσει πως μπορεί να εφαρμοστεί ο πολιτικός ορισμός της δημοκρατίας ως λαϊκής κυριαρχίας συγχρόνως με τον κοινωνικό ορισμό της δημοκρατίας ως ισότητας των συνθηκών, γιατί το "πνεύμα του αμερικανικού έθνους", όπως διαγιγνώσκει, γράφει ο R. Aron, συνδυάζει "το πνεύμα της θρησκείας, το πνεύμα της ελευθερίας και το πνεύμα του εμπορίου."[778] Έτσι, χάρη στα ήθη τους, οι Αμερικανοί μπόρεσαν να απομακρύνουν τις ακραίες τάσεις της δημοκρατίας, πρώτα απ' όλα από την κοινωνία ως μια κατ' εξοχήν πολιτική κοινωνία, όπου το ιδιωτικό και το δημόσιο συμφέρον είναι αλληλένδετα και, κατ' επέκταση, από την κυβέρνηση, την εφαρμογή της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, περιορίζοντας το ενδεχόμενο μιας τυραννίας της πλειοψηφίας. Οι Αμερικανοί μπόρεσαν να μείνουν ελεύθεροι και ίσοι, διότι η θρησκεία παρέμεινε ένας πολιτικός θεσμός, ο οποίος έμμεσα τους επηρέαζε στην ενάσκηση των πολιτικών τους δι-

---

[774] HABERMAS, "Natural Law and Revolution", σ. 103-104

[775] *Ecrits et Discours Politiques*, 1, σ.42

[776] ΚΟΝΔΥΛΗΣ Παναγιώτης, "Επιλεγόμενα" στο *Πολιτική Θεολογία* του Carl Schmitt, εκδ. Λεβιάθαν, 1994, σ. 174

[777] ΔΑ σ.293

[778] ARON, R., "Idées Politiques et Vision Historique de Tocqueville", στο *Les étapes de la pensée sociologique*, tel Gallimard, 1976, σ. 363 Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι ήδη ο Montesquieu κατέληξε σ' ένα παρόμοιο συμπέρασμα περιγράφοντας τους Εγγλέζους. Αυτό το έθνος, έγραφε, "πάντα υποχρέωνε τα πολιτικά του συμφέροντα να υποκύψουν στα εμπορικά του συμφέροντα." Και προσθέτει αμέσως: "Είναι ο μοναδικός λαός στον κόσμο που γνώριζε καλύτερα να επικαλεστεί συγχρόνως αυτά τα τρία μεγάλα πράγματα "τη θρησκεία, το εμπόριο και την ελευθερία." *L'Esprit des Lois*, τόμος ΙΙ, βιβλ. ΧΧ, κεφ. VII

καιωμάτων, γιατί άμεσα διαμόρφωνε τα ήθη τους. Η θρησκεία μπόρεσε όμως να διατηρήσει αυτή την επιρροή στο γενικό πνεύμα των Αμερικανών, διεισδύοντας στις γνώσεις, στις συνήθειες και τις πρακτικές τους εμπειρίες, δηλαδή στην ενάσκηση των πολιτικών τους δικαιωμάτων, ακριβώς επειδή αυτά τα δικαιώματα και οι συναλλαγές πραγματοποιούνταν στα πλαίσια ιδιαίτερα ευνοϊκών συνθηκών, όπου δεν υπήρχε ακατάβλητος ανταγωνισμός συμφερόντων. Η υπαγωγή της *ατομικής ελευθερίας* στο θρησκευτικό δόγμα προϋποθέτει μια προ-καπιταλιστική οικονομία ή, όπως έγραφε ο Hegel, μια κοινωνία όπου το κράτος ή η κυβέρνηση δεν έχει ακόμη διαμορφωθεί, γιατί δεν υπάρχουν διαφορετικές τάξεις, ακραία πλούτη και φτώχεια, όπου η δυσαρέσκεια απουσιάζει, γιατί όλοι μπορούν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, όπου η πολιτική κοινωνία δεν έχει συμπιεστεί, με άλλα λόγια, προϋποθέτει την κοινωνία των ίσων και ελεύθερων πολιτών, η οποία από τη "φύση" της είναι "δημοκρατική", ώστε οι άνθρωποι να απολαμβάνουν το εξαίρετο προνόμιο να μπορούν να ρυθμίσουν "με τρόπο ομοιόμορφο και την πολιτική κοινωνία και τη θεία πόλη (cité divine)."[779]

(β) Η επιρροή των θρησκευτικών πεποιθήσεων

Ένα από τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά της αμερικανικής δημοκρατίας, κατά τον Τοκβίλ, είναι το γεγονός πως η θρησκεία ενώ "δεν αναμειγνύεται ποτέ άμεσα στη διακυβέρνηση της κοινωνίας (...) θεωρείται ως ο πρώτος από τους πολιτικούς θεσμός, γιατί, και αν δεν τους δίνει την αρέσκεια της ελευθερίας, τους διευκολύνει τα μέγιστα στη χρήση της."[780] Ο χριστιανισμός των Αγγλοαμερικανών, εξηγεί, είναι "δημοκρατικός (démocratique) και ρεπουμπλικανικός (republicain)," γι' αυτό πιστεύει πως "διευκόλυνε τα μέγιστα την εγκαθίδρυση της πολιτείας (Republique) και της δημοκρατίας στις υποθέσεις", καθιερώνοντας από την αρχή μια συμφωνία ανάμεσα στην πολιτική και τη θρησκεία, η οποία συνεχίζει να υπάρχει.[781] Ο σεβασμός από το χριστιανισμό στην Αμερική μιας αποϊδιοποιημένης εξουσίας, της εξουσίας του λαού στα πράγματα αυτού του κόσμου, θεμελιώνει τον αναμφισβήτητο διαχωρισμό της εκκλησίας και της πολιτείας, επιτρέποντας στη θρησκεία να κυριαρχήσει στα πνεύματα ανεμπόδιστα, γιατί απευθύνεται στα άτομα και όχι στους πολίτες. Κάθε Αμερικανός είναι ελεύθερος να επιλέξει ο ίδιος τον τρόπο με τον οποίο θα εκφράσει την πίστη του στο Θεό, αναζητώντας τη συνοχή μεταξύ των θρησκευτικών πεποιθήσεων και της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας. Η θρησκεία, εξηγεί, είναι το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι Αμερικανοί αντιλαμβάνονται την ελευθερία τους. Όλοι μπορεί να μην πιστεύουν, αλλά όλες οι τάξεις, όλο το έθνος, εξηγεί, "τη θεωρούν αναγκαία για τη διατήρηση των ρεπουμπλικανικών θεσμών (institutions républicaines)," με άλλα λόγια για τη διατήρηση μιας αυτοσυγκράτητης ελευθερίας που καθιστά εφικτή τη πλήρη συγχώνευση του πνεύματος του χριστιανισμού και της ελευθερίας. Δεν πρόκειται, όμως, προσθέτει, για "μια στείρα πίστη που κληροδοτεί το παρελθόν στο παρόν." Στην Αμερική, εξηγεί, "ο θρησκευτικός ζήλος θερμαίνεται ακατάπαυστα στην εστία του πατριωτισμού", γιατί όλοι πιστεύουν ότι, για να διατηρήσουν την ελευθερία (τους

---

[779] ΔΑ σ.293 HEGEL, G.W.F., Εισαγωγή στο *The Philosophy of History*, Dover Pub., 1956, σ. 85-86 βλ. επ. GAUCHET, M., *Le désenchantement du monde - Une histoire politique de la religion*, nrf Gallimard, 1985, σσ. 98-100

[780] ΔΑ σ.298

[781] ό.π., σ.293

ρεπουμπλικανικούς θεσμούς) και να μην πέσουν στην αναρχία να υποστούν το ζυγό του δεσποτισμού, πρέπει να καλλιεργούνται οι θρησκευτικές πεποιθήσεις σε όλες τις Πολιτείες.[782] Να θυμηθούμε εδώ ότι αυτός ο δημοκρατικός και ρεπουμπλικανικός χριστιανισμός, που ξεκίνησε με τη σύγκρουση των πουριτανών με την αγγλικανική εκκλησία, ήταν μια από τις βασικές πηγές που καλλιέργησε το πνεύμα αντίστασης απέναντι στους εκπροσώπους μιας διεφθαρμένης εξουσίας, της μοναρχίας, στις αμερικανικές κοινότητες. Όσο πλησίαζε η Ανεξαρτησία των Πολιτειών από τη βρετανική κυριαρχία, υιοθετήθηκε ένας λόγος λιγότερο θρησκευτικός και πρόβαλε η αρχή της "καθολικής ανοχής" και της "ελευθερίας της συνείδησης", καθιερώνοντας τη συνύπαρξη της απόλυτης αλήθειας μαζί με την ελευθερία έκφρασης, κάτι που θα οδηγήσει στην αναγνώριση ελευθεριών και δικαιωμάτων, τα οποία προϋποθέτουν την αμφισβήτηση των ίδιων των θρησκευτικών δογμάτων.[783] Στις θρησκευτικές πεποιθήσεις των Αμερικανών ο Τοκβίλ διακρίνει ένα είδος "εκκοσμικευ-μένης πίστης", την οποία αναγνωρίζουν εκουσίως ως χρήσιμη, διότι προσφέρει ένα "μοντέλο συνοχής", "ηθικής τάξης", που συμβάλλει δυναμικά στη διατήρηση της πολιτείας τους.[784]

Δεν έχει συνεπώς καμία σημασία για τον Τοκβίλ άν το θρησκευτικό πνεύμα των Αμερικανών είναι συνέπεια συνηθειών ή πεποιθήσεων, αλλά το αποτέλεσμα, δηλαδή ότι αποδεικνύουν "πόσο χρήσιμη και πόσο φυσική είναι στον άνθρωπο" η θρησκεία, εφόσον, όπως παρατηρεί, "η χώρα όπου στις ημέρες μας ασκεί την περισσότερη επιρροή είναι ταυτόχρονα η πιο πεφωτισμένη και η πιο ελεύθερη."[785] Αναμφίβολα, όπως σημειώνει η Doris Goldstein, η θρησκεία για τον Τοκβίλ έχει περισσότερο μια "ωφελιμιστική αξία", στο βαθμό που είναι χρήσιμη για την αποδοχή ορισμένων *καθολικών ηθικών κανόνων*, σε μια εποχή που ο κοινωνικός ιστός απειλείται από την ελευθερία της ισότητας.[786] Σημασία έχει το γεγονός πως οι Αμερικανοί έχουν συνηθίσει να αναγνωρίζουν κάποια όρια στην ελευθερία τους, γιατί τα ήθη τους διαμορφώνονται σύμφωνα με τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Επειδή ακριβώς ο χριστιανισμός είναι ρεπουμπλικανικός, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, άλλοι πιστεύουν και άλλοι φοβούνται να δείξουν ότι δεν πιστεύουν και γι' αυτό μπορεί να πει κανείς ότι η θρησκεία "βασιλεύει ανεμπόδιστα, με την κοινή συναίνεση."[787] Σε μια χώρα όπως στην Αμερική, όπου η πλειοψηφία είναι παντοδύναμη γιατί κατέχει ηθική εξουσία, το να τολμήσει κανείς να διακηρύξει την αθρησκεία του, δεν θα τοποθετηθεί απλώς εναντίον της άποψης της πλειοψηφίας, αλλά έναντι των συμφωνημένων αρχών της κοινωνίας, βάσει των οποίων θεμελιώνεται η ίδια η πολιτεία.

Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης στο γενικό πνεύμα των Αμερικανών είναι ξεκάθαρες, αν και ο Τοκβίλ δεν διστάζει να τις κατονομάσει ευνοϊκές, στο βαθμό που θεωρεί την Αμερική την πιο πεφωτισμένη και ελεύθερη χώρα. Στην Αμερική, γράφει, όλα είναι "βέβαια και δεδομένα στον ηθικό κόσμο, αν και ο πολιτικός κόσμος μοιάζει παρατημένος στην αντιδικία και στα εγχειρήματα των ανθρώπων. Έτσι το ανθρώπινο πνεύμα δεν διαβλέπει ποτέ μπρος του ένα πεδίο χωρίς όρια: όποια και αν είναι η τόλ-

---

[782] ό.π., σ.298,299

[783] βλ. σχ. BAILYN, *The Ideological Origins of the American Revolution*, σ. 271-2, 302-6 DUMONT, "Genèse II, La catégorie politique et l'Etat à partir du XIII siècle", σ. 104

[784] MELONIO, F., "La religion selon Tocqueville", *Etudes*, janvier, 1984, σ. 78, 80

[785] ΔΑ σ.296

[786] βλ. GOLDSTEIN Doris, *Trial of Faith; Religion and Politics in Tocqueville's Thought*, Elsevier, N.Y., Oxford University Press, 1965, σ. 75, 89

[787] ΔΑ σ.297

μη του, αισθάνεται από καιρό σε καιρό ότι πρέπει να σταθεί μπρος σε φράγματα ανυπέρβλητα (...). Πριν καινοτομήσει, είναι υποχρεωμένος να αποδεχτεί ορισμένα πρώτα δεδομένα και να υποτάξει τις πιο τολμηρές του απόψεις σε κάποια καλούπια που τον επιβραδύνουν και τον σταματούν." Και καταλήγει: "Η φαντασία των Αμερικανών, και στις ακραίες της παρεκκλίσεις, έχει μια πορεία επιφυλακτική και αβέβαιη, οι κινήσεις της είναι δύσκολες και τα έργα της ατελή. Οι συνήθειες αυτές αυτοσυγκράτησης επανευρίσκονται στην πολιτική κοινωνία και ευνοούν ιδιαιτέρως την ηρεμία του λαού, καθώς και τη διάρκεια των θεσμών που ο ίδιος θέσπισε."[788] Στην Αμερική είναι τόσο μεγάλη, πιστεύει, η επιρροή της θρησκείας στα πνεύματα, που ακόμη και οι επαναστάτες αναγκάζονται να δείχνουν "σεβασμό για την ηθική και τη δικαιοσύνη του χριστιανισμού." Γι' αυτό δεν μπορούν να εκτελέσουν τα σχέδια τους, όταν αυτά είναι αντίθετα προς τους καθιερωμένους νόμους. Και να το θέλουν θα ανακοπούν από τις αναστολές των οπαδών τους. Ο Τοκβίλ θεωρούσε πως έτσι στην Αμερική η δικαιοσύνη της χριστιανικής ηθικής, που διεισδύει στη δικαιοσύνη της ανθρωπότητας, τις θεμελιακές αρχές του τόπου, μπορεί να παραβιάζει το θεμελιακό αξίωμα της σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας: "ότι όλα επιτρέπονται προς το συμφέρον της κοινωνίας." Αξίωμα, το οποίο τροφοδοτεί τη νομιμότητα του επαναστατικού πνεύματος στη Γαλλία και το οποίο πίστευε πως εφευρέθηκε για να νομιμοποιήσει "όλους τους μελλοντικούς τύραννους."[789] Οι σχέσεις ανάμεσα σε πολίτες που απολαμβάνουν την ελευθερία της ισότητας πρέπει να ρυθμίζονται από μια ηθική αρχή, η οποία είναι απαραίτητη περισσότερο απ' οπουδήποτε αλλού σε μια δημοκρατική πολιτεία: "Πώς θα μπορούσε", συνοψίζει, "η κοινωνία να μην κινδυνεύσει να χαθεί όταν, ενώ ο πολιτικός δεσμός χαλαρώνεται, δεν συσφίγγεται ο ηθικός δεσμός; και τί να τον κάνεις ένα λαό κύριο του εαυτού του, αν δεν είναι υποταγμένος στο Θεό."[790] Ο Τοκβίλ δεν μπορεί να φανταστεί τον άνθρωπο απόλυτα ελεύθερο στις πολιτικές όπως και στις πνευματικές επιλογές του, γιατί δεν θεωρεί όλους τους ανθρώπους ικανούς να ρυθμίσουν τις συνέπειες μιας τέτοιας ελευθερίας. Αυτό όμως που δεν συλλαμβάνει πάνω απ' όλα είναι ότι η πολιτική ελευθερία είναι μια κατ' επίφαση ελευθερία, όταν δεν συνεπάγεται της πνευματικής αυτονομίας. Έτσι, ενώ επικαλείται την πολιτική ελευθερία ως πρωταρχικό παράγοντα της αυθεντικής ανθρώπινης ανεξαρτησίας, εντούτοις δεν φτάνει έως να αναγνωρίσει πως οι άνθρωποι δεν μπορούν να ορίζουν τους κανόνες συνύπαρξής τους ανάλογα με παράγοντες για τους οποίους δεν αποφασίζουν και δεν μπορούν να κρίνουν.

Δεν διστάζει επανειλημμένα αργότερα να παραδεχτεί, στις σελίδες *Του Παλιού Καθεστώτος και της Επανάστασης*, ότι οι Γάλλοι, από τη στιγμή που αναγνώρισαν τη δημοκρατική ελευθερία, ήταν έτοιμοι να συλλάβουν και να τολμήσουν τα πάντα, οπλισμένοι με μια απέραντη πίστη για το ανθρώπινο είδος, γι' αυτό και διακήρυξαν τη δημοκρατία δίχως όρια.[791] Οι Αμερικανοί, αντίθετα, την ίδια στιγμή που αναγνώριζαν τη δημοκρατική ελευθερία έως και στο δικαίωμα άσκησης των θρησκευτικών τους καθηκόντων και καθιέρωσαν "το διαχωρισμό κράτους και εκκλησίας,"[792] καθιστώντας σε μεγάλο βαθμό τις θρησκευτικές πεποιθήσεις μια ιδιωτική υπόθεση, εντούτοις, συμφώνησαν συλλογικά ότι η θρησκεία αποτελούσε θεμελιακή αρχή της πολιτείας

[788] ό.π.
[789] ό.π., σ.297-8
[790] ό.π., σ. 299
[791] βλ. *L'Ancien Régime et la Révolution* βιβλίο 1, 2, καί *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ.278
[792] ΔΑ σ.300

τους, αρχή που ρυθμίζει τις σχέσεις των ανθρώπων με την εξουσία όπως και τις σχέσεις μεταξύ τους. "Στην Αμερική", συμπληρώνει, "η θρησκεία έχει ίσως λιγότερη ισχύ απ' όση είχε σε ορισμένους καιρούς και σε ορισμένους λαούς, η επιρροή της όμως είναι περισσότερο διαρκής (...) δρα μόνο μέσα σ' ένα και μοναδικό κύκλο αλλά το διατρέχει ολόκληρο και κυριαρχεί άνετα μέσα σ' αυτόν."[793] Βεβαίως το σημαντικό στην ευνοϊκή περιγραφή του Τοκβίλ για τη διατήρηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων στο γενικό πνεύμα των Αμερικανών δεν βρίσκεται στο εάν πράγματι η θρησκεία καθ' αυτού είχε την επιρροή που διατείνεται ότι είχε στη διατήρηση μίας συντηρητικής δημοκρατικής πολιτείας. Είναι βέβαιο, όπως σωστά παρατηρεί ο Harold Laski, ότι εδώ ο Τοκβίλ γράφει λιγότερο με τη λογική και περισσότερο με την καρδιά. Περιγράφει περισσότερο τις ελπίδες του και τα καθήκοντα των ανθρώπων που θεωρεί επιτακτικά με την αναπόφευκτη έλευση της δημοκρατίας,[794] μια δημοκρατία που στην ηπειρωτική Ευρώπη έδειχνε να οδηγεί σε μόνιμη κοινωνική αναταραχή και πολιτική αστάθεια. Αυτό όμως που συλλαμβάνει πάνω απ' όλα για άλλη μια φορά είναι η συνύπαρξη, στη θεμελίωση της αμερικανικής πολιτείας, δύο αρχών που η έλευση της νεότερης δημοκρατίας κατέστησε ασυμβίβαστες στη γηραιά ήπειρο και οι οποίες εξηγούν τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι Αμερικανοί ακόμη και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Η φιλελεύθερη αντίληψη περί της ατομικής ελευθερίας, των ατομικών δικαιωμάτων, που αναγνωρίζονται εντός των ορίων των νόμων, οι οποίοι πρέπει να επιβεβαιώνουν μονίμως την αντικειμενική τους υπόσταση, και τη ρεπουμπλικανική αντίληψη περί μιας αυτοκαθοριζόμενης κοινωνίας ελεύθερων και ίσων πολιτών, των οποίων τα δικαιώματα οφείλονται σε "μια αντικειμενική δίκαιη τάξη που επιτρέπει και εγγυάται την ακεραιότητα της ισοδύναμης, αυτόνομης και στηριζόμενης στον αμοιβαίο σεβασμό συμβίωσης."[795] Έτσι, όπως σωστά παρατηρεί ο Τοκβίλ, ο χριστιανισμός στην Αμερική είναι δημοκρατικός, μια ατομική υπόθεση, αλλά είναι επίσης ρεπουμπλικανικός, αποτελεί συστατικό στοιχείο μιας "δικανικής τάξης" (Habermas) που αποφάσισε συλλογικά η κοινωνία και την οποία κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει, όχι στο βαθμό που δεν μπορεί να είναι άθεος, αλλά στο βαθμό που δεν μπορεί να επικαλεστεί την αθρησκεία ως μια κοινωνική πραγματικότητα, κάτι που θα εκκινούσε την αμφισβήτηση όχι μόνο του συνόλου των θεμελιακών αρχών της αμερικανικής πολιτείας, αλλά την ίδια την ιδέα μιας αυτοκαθοριζόμενης συλλογικότητας των διαπαντός ίσων και ελεύθερων πολιτών. Η διατήρηση και η εφαρμογή των θρησκευτικών πεποιθήσεων στην Αμερική είναι αλληλένδετη με τη διατήρηση και την εφαρμογή των πολιτικών τους αρχών, όπως και με τη διατήρηση των κοινωνικών αλλά και των φυσικών συνθηκών που τους επέτρεψαν να διακηρύξουν ότι ήταν ελεύθεροι και ίσοι.

Όταν ο Τοκβίλ προσπαθεί λίγο παρακάτω να μας πείσει για την αναγκαιότητα διαχωρισμού της εκκλησίας και της πολιτικής εξουσίας από τη στιγμή που όλα μεταβάλλονται και υπόκεινται σε αμφισβήτηση, ουσιαστικά αυτό που περιγράφει είναι ακριβώς αυτή η ασυμβατότητα ανάμεσα σε κανόνες που προσλαμβάνονται ως αυτονόητοι ή δεδομένοι και τη διακήρυξη της δημοκρατικής ελευθερίας, το δικαίωμα κάθε πολίτη να συμμετέχει στη διαμόρφωση του νόμου ενασκώντας ελεύθερα τα πολιτικά του δικαιώματα. "Στο μέτρο που ένα έθνος εγκολπώνεται μια κοινωνική δημοκρατική

---

[793] ό.π. σ.303

[794] LASKI Harold, *The American Democracy, A Commentary and an Interpretation*, The Viking Press, 1948, σ. 299

[795] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ. 358-363

τάξη πραγμάτων", γράφει, "και βλέπουμε τις κοινωνίες να κλίνουν προς την πολιτεία (République), γίνεται όλο και πιο επικίνδυνο να συνενώνεται η θρησκεία με την εξουσία, γιατί εγγίζουν οι καιροί όπου η δύναμη θα περάσει από χέρι σε χέρι, όπου οι πολιτικές θεωρίες θα διαδέχονται η μια την άλλη, όπου οι άνθρωποι, οι νόμοι και τα [ίδια τα] συντάγματα θα εξαφανίζονται ή θα τροποποιούνται καθημερινά, κι αυτό όχι για κάποιο χρονικό διάστημα αλλά αδιάλειπτα. Η αναταραχή και η αστάθεια συναρτώνται με τη φύση των δημοκρατούμενων πολιτειών, όπως η στασιμότητα και ο ύπνος αποτελούν το νόμο των απόλυτων μοναρχιών."[796] Έχοντας αναγνωρίσει ότι η κινητικότητα είναι το βασικό χαρακτηριστικό των δημοκρατιών, γιατί οι συνθήκες της ισότητας καθιστούν αδύνατη την ύπαρξη μίας απόλυτης εξουσίας-αλήθειας, ενώ τα απόλυτα καθεστώτα χαρακτηρίζονται από την κυριαρχία μιας αναντίρρητης αλήθειας-εξουσίας, είτε αυτή εξουσιάζει εν ονόματι του θείου δικαίου (ενότητα εκκλησίας και πολιτικής εξουσίας), είτε στο πρόσωπο του ίδιου του απόλυτου μονάρχη ενσαρκώνεται η βασιλική κοινότητα περιβαλλόμενη με το ιερό (Lefort), ο Τοκβίλ εμμένει στη διατήρηση θρησκευτικών πεποιθήσεων, απόλυτων ηθικών αρχών, που θα προστατέψουν τους ανθρώπους από τις ακρότητες, ή πιο σωστά από την αβεβαιότητα, στην οποία πέφτει ο άνθρωπος που απολαμβάνει ανεξέλεγκτα την ελευθερία της ισότητας. Αν και δεν διστάζει να περιγράψει τους επαναστάτες του 1789 με θαυμασμό, γιατί αγωνίζονταν υπέρ της ελευθερίας και της ισότητας, αναγνωρίζοντας έτσι μια νέα ανθρώπινη κατάσταση, όπου η ανθρώπινη βούληση ήταν η πηγή του πεπρωμένου της ανθρωπότητας, δεν σταμάτησε ποτέ, αφού διαπίστωσε τη μόνιμη αναταραχή, την αστάθεια και τον ατομικισμό που εκκολάπτουν οι κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της δημοκρατίας, να επανέρχεται στο θρησκευτικό δόγμα ως ένα μοντέλο κοινωνικής συνοχής για μια δημοκρατική κοινωνία. Αυτό δεν θα του επιτρέψει να αντιμετωπίσει ποτέ σοβαρά το βασικό ερώτημα, όπως παρατηρεί η D.Goldstein, "εάν ο Χριστιανισμός ήταν από τη φύση του συμβιβάσιμος με τα καθήκοντα του πολίτη,"[797] εάν δηλαδή η χριστιανική ηθική μπορούσε να καλλιεργήσει το πνεύμα της δημόσιας ευτυχίας σε άτομα που απολάμβαναν την ελευθερία της ισότητας. Έτσι, την ίδια στιγμή που ο Τοκβίλ σημείωνε, σε γράμμα του στο φίλο του Louis de Kergolay, ότι "η πίστη προφανώς είναι μια κατάσταση αδράνειας"[798] (εδώ αναφέρεται συγκεκριμένα στον καθολικισμό), ισχυρίζεται πως ο άνθρωπος δεν μπορεί να ζήσει χωρίς να ελπίζει, γι' αυτό θεωρεί τις θρησκευτικές πεποιθήσεις ως μια διαρκή κατάσταση της ανθρωπότητας.[799] Σύμφωνα με ένα κοινό τρόπο σκέψης στις αρχές του 19ου αιώνα, όπως γράφει η Goldstein, ο Τοκβίλ προσπαθεί να "θεμελιώσει τη θρησκευτική πίστη πάνω σε ψυχολογικές αλήθειες,"[800] κάτι που του επιτρέπει να διατηρήσει ο ίδιος ένα κριτικό πνεύμα απέναντι στις βεβαιότητες των χριστιανικών δογμάτων, αλλά την ίδια στιγμή να ισχυ-

---

[796] ΔΑ σ.302-3

[797] GOLDSTEIN, *Trial of Faith,* σ. 93 Θα πρέπει να προσθέσουμε εδώ πως ο Τοκβίλ είχε ήδη διαισθανθεί την αντίθεση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσα στις θρησκευτικές πεποιθήσεις και την αρετή. Όπως έγραφε στο φίλο του Gobineau σ' ένα γράμμα για τη θρησκεία, το χριστιανισμό, την ισότητα, τα δικαιώματα και τα καθήκοντα, που εστάλη το Σεπτέμβριο του 1843 έγραφε "Υπάρχει όμως και μια σημαντική αδυναμία: οι δημόσιες αρετές, τα καθήκοντα των πολιτών προς την πατρίδα έχουν οριστεί ανεπαρκώς και έχουν εν πολλής αγνοηθεί στο ηθικό σύστημα του χριστιανισμού" από την Εισαγωγή του Γιώργου Μανιάτη στη ΔΑ "Αλεξης ντε Τοκβίλ: Πολιτικός στοχαστής και φιλόσοφος της ιστορίας" (πηγή:*The European Revolution and Correspondence with Gobineau*, transl. John Lukacs, Anchor N.Y., 1959 σσ. 192, 193)

[798] MELONIO, "La religion selon Tocqueville", σ. 78, γράμμα της 29ης Ιουνίου 1831

[799] ΔΑ σ.301

[800] GOLDSTEIN, *Trial of Faith; Religion and Politics in Tocqueville's Thought*, σ. 124

ριστεί πως η ελευθερία δεν είναι εφικτή για τον άνθρωπο δίχως τη χριστιανική ηθική. Έτσι, στην περίπτωση της Γαλλίας θα υποστηρίξει πως η ανυποληψία στην οποία έπεσαν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις στη Γαλλία οφείλεται αποκλειστικά στη στενή σχέση των αντιπροσώπων του Θεού με την πολιτική εξουσία και συνεπώς ήταν λογικό οι άνθρωποι να επιστρέψουν σε αυτές από τη στιγμή που "είχαν κάτι να χάσουν με τη λαϊκή αταξία."[801] Βεβαίως το επιχείρημα του Τοκβίλ είναι αντιφατικό, διότι δεν μας λεει ότι αναζωογονείται η πίστη, αλλά ότι ορισμένες τάξεις των οποίων τα συμφέροντα κινδυνεύουν από την επέκταση του δημοκρατικού και επαναστατικού πνεύματος στο λαό θα αναζητήσουν από τη θρησκεία να λειτουργήσει ως μέσο κοινωνικού ελέγχου.[802]

Στο βαθμό που ο Τοκβίλ δεν πίστευε ότι οι άνθρωποι σε μια δημοκρατική κοινωνία όπου όλα συνεχώς αλλάζουν μπορούν να αντλήσουν μια δημόσια ηθική από την ελευθερία της ισότητας, θεωρούσε αδύνατο να μπορέσουν να αντισταθούν στη μονιμοποίηση της κοινωνικής αναταραχής και της πολιτικής αστάθειας. Γι' αυτό σε πολλά σημεία του έργου του δείχνει να ενσκήπτει στις θρησκευτικές πεποιθήσεις ως μέσο αναζωογόνησης, πρώτα της κοινωνικής συνοχής και αργότερα του ίδιου του δημόσιου πνεύματος. Στην Αμερική θαυμάζει αυτόν ακριβώς το μοναδικό, όπως πίστευε, συνδυασμό θρησκευτικών πεποιθήσεων με τη δημοκρατική ελευθερία, που επέτρεψε στους Αμερικανούς να καλλιεργήσουν μια συγκρατημένη αγάπη για την ελευθερία, ώστε να θεμελιώσουν και να διατηρήσουν μια συντηρητική δημοκρατική πολιτεία. "Αυτή τη θρησκεία", όπως εξηγεί ο F. Melonio, "όπου η πίστη λίγο-λίγο έχει χάσει τη σημασία της, γίνεται δύσκολο κανείς να την διακρίνει από την υποταγή στο καλώς εννοούμενο συμφέρον."[803] Η θρησκεία θα παραμείνει ένα δυναμικό μέσο διατήρησης της κοινωνικής συνοχής στην Αμερική, γιατί θα μπολιάσει το δημόσιο πνεύμα με τις αυστηρές ηθικές αρχές που κυριαρχούν στην οικογένεια, συνδέοντας έτσι τη δημόσια ευτυχία με την ατομική ευτυχία.

(γ) Η μετριοπάθεια των δημοκρατικών θεσμών στην αμερικανική πολιτεία

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό, κατά τον Τοκβίλ, να θυμάται κανείς ότι οι Αγγλοαμερικανοί είχαν φτάσει στο Νέο Κόσμο "πλήρως εκπολιτισμένοι", κάτι που σήμαινε, όπως ο ίδιος ισχυριζόταν, ότι η επιτυχία τους εξαρτιόταν περισσότερο από την ικανότητά τους να μην ξεχάσουν, παρά από τις νέες εμπειρίες και τις γνώσεις που μπορούσαν να αποκτήσουν στη νέα τους πατρίδα. Καταλήγει, λοιπόν, ότι το ζητούμενο δεν ήταν παρά πώς "να μεταλαμπαδεύσουν τα ίδια αυτά φώτα στους απογόνους τους." Γι' αυτό και δεν διστάζει να συμπεράνει ότι: "Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η κοινωνία δεν έχει καθόλου παιδική ηλικία, γεννιέται σε ώριμη ηλικία."[804] Η διαπίστωση του Τοκβίλ αναμφίβολα περιέχει αρκετή υπερβολή, ξεχνώντας εντελώς την επιρροή αυτών των ιδανικών συνθηκών στον ίδιο τον πολιτισμό και στις γνώσεις των Αγγλο-

---

[801] ΔΑ σ. 304

[802] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ.206

[803] MELONIO, "La religion selon Tocqueville", σ. 78 Στις σημειώσεις του από το ταξίδι του στην Αμερική ο Τοκβίλ έγραφε για τους Γάλλους αναγνώστες του: "Δεν πιστεύω ότι μια πολιτεία μπορεί να έχει ήθη όταν δεν έχει θρησκεία. Κρίνω λοιπόν τη διατήρηση του θρησκευτικού πνεύματος σαν ένα από τους σημαντικούς πολιτικούς μας στόχους." *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σ. 231

[804] ΔΑ σ.306-7

αμερικανών, την οποία άλλωστε δεν αγνοούσε, όπως είδαμε στις περιγραφές του περί της επιρροής που είχαν στην ανεξαρτησία τους οι φυσικές συνθήκες της νέας τους πατρίδας. Αυτό όμως που έχει σημασία και το οποίο προσπαθεί να περιγράψει, με αίσθημα κατάπληξης, είναι: πώς οι Αμερικανοί μπόρεσαν να εφαρμόσουν τα συμπεράσματα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, το απόσταγμα των αναζητήσεων πολλών γενεών, χωρίς να χρειαστεί να βρεθούν αντιμέτωποι με τα όρια της θέλησής τους, σαν "η ιστορική εξέλιξη και η λογική ανάγκη ανάπτυξης των αρχών να μην αποτελούσαν, κατά κάποιο τρόπο, παρά μια και την ίδια διαδικασία."[805] Η ιδεολογία τους φαινόταν να ταιριάζει απόλυτα στην πραγματικότητα, γι' αυτό, όπως καταλήγει ο Τοκβίλ, κανείς μπορεί να πει ότι "στις Ηνωμένες Πολιτείες η παιδεία του λαού (instruction du peuple) εξυπηρετεί τα μέγιστα τη *διατήρηση* της δημοκρατικής πολιτείας (République démocratique)." Πολύ πιο σημαντικά, όμως, η παιδεία και οι συνθήκες που απολάμβαναν επέτρεψε στους Αγγλοαμερικανούς να μη διαχωρίσουν "την παιδεία που *φωτίζει το πνεύμα*," η οποία ενέπνευσε την αγάπη για την ελευθερία, "από την παιδεία που *ρυθμίζει τα ήθη*,"[806] τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, εμποδίζοντάς τους να συλλάβουν και να τολμήσουν τα πάντα.

Αυτό που αποκαλεί ο Τοκβίλ παιδεία των Αμερικανών δεν είναι η γενική ικανότητα γραφής και ανάγνωσης που συναντά κανείς στις Ηνωμένες Πολιτείες. Ούτως ή άλλως, δεν έχει ο ίδιος ψευδαισθήσεις ως προς το χαμηλό επίπεδο κουλτούρας που χαρακτήριζε την πλειοψηφία του αμερικανικού λαού. Όπως σημειώνει αλλού, "στην Αμερική, ενώ φτιάχνουν συνεχώς νέους νόμους, δεν έχουν βρεθεί μεγάλοι συγγραφείς για να αναζητήσουν τις γενικές αρχές των νόμων." Λίγο παρακάτω μάλιστα προσθέτει: "Αν στρέψει [κανείς] την προσοχή του μόνο στους επιστήμονες, θα εκπλαγεί με το μικρό τους αριθμό, και αν μετρήσει τους αγράμματους, τότε ο αμερικανικός λαός θα του φανεί ο πλέον φωτισμένος της γης."[807] Αυτό που πραγματικά έχει στο μυαλό του είναι η παιδεία πολιτικής ελευθερίας που είχαν αποκτήσει στις κοινότητες: "αν οι Αμερικανοί δεν είχαν σιγά-σιγά συνηθίσει να *αυτοκυβερνώνται*, δεν θα έβρισκαν και μεγάλη βοήθεια σήμερα από τις γραμματικές γνώσεις που κατέχουν." Είναι αυτή η πείρα και ορθοφροσύνη του αμερικανικού λαού που τον καθιστά ακριβώς τον πιο φωτισμένο λαό της γης.[808] Οι οποιοιδήποτε λοιπόν *αυτοπεριορισμοί* που οι Αμερικανοί έθεταν στον εαυτό τους, λόγω των αρχών τους (ρεπουμπλικανικές) και των πεποιθήσεών τους (χριστιανικές), επιβεβαίωναν τον *πλήρη αυτοκαθορισμό* και *αυτοδιάθεση* μιας κλειστής και ατάραχης κοινωνίας, μιας κοινωνίας που διατηρεί μια "συντηρητική μορφή ζωής,"[809] γιατί μπορεί να πραγματοποιήσει την έλλογη ιδέα του καλώς εννοούμενου συμφέροντος.

Συγχέοντας το εμπορικό πνεύμα των Αμερικανών με το πολιτικό τους πνεύμα, ακόμη και πολύ μετά τη διακήρυξη της Ένωσης, ο Τοκβίλ δεν σταμάτησε να θεωρεί ότι οι μετανάστες είχαν κληροδοτήσει στους απογόνους τους την παιδεία της αυτοκυβέρνησης και της αυτοδιοίκησης: "Το μέγα έργο της κοινωνίας συντελείται καθημερινά μπρος στα μάτια του καθενός και, ας πούμε, στα χέρια του," γι' αυτό και μπο-

---

[805] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amerique et nous", σ. 77
[806] ΔΑ σ.318 (δική μας υπογράμμιση)
[807] ό.π., σσ.305, 306
[808] ό.π., σσ.307, 306
[809] MARX, K., "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", in *Selected Works*, International Publishers, 1968, σ. 104

ρεί να πει κανείς ότι "το σύνολο της εκπαίδευσης κατευθύνεται προς την πολιτική," αφού κάθε Αμερικανός "μεταφέρει σχεδόν πάντοτε τις συνήθειες της δημόσιας ζωής στον ιδιωτικό βίο."[810] Τί αντιλαμβάνεται όμως ο Τοκβίλ όταν μας λέει ότι οι Αμερικανοί μεταφέρουν το δημόσιο πνεύμα στις συνήθειες της ιδιωτικής ζωής. Η εμπειρία της αυτοκυβέρνησης είναι μια διαδικασία διαβούλευσης όπου καθένας είναι ελεύθερος να εκφράσει δημόσια την άποψή του για τις γενικές αρχές, σύμφωνα με τις οποίες συγκροτείται η κοινωνία και η εξουσία, ή, πρόκειται για τη διατήρηση της κοινωνικής ενότητας, όπου το άτομο αφομοιώνεται από τον πολίτη, η ατομική ευτυχία από τη δημόσια ευτυχία, περιορίζοντας τα εγωιστικά ένστικτα της ιδιωτικής ζωής. Ο Τοκβίλ δεν θα απαντήσει σε αυτό το ζήτημα, γιατί, ενώ αντιτίθεται στις συνέπειες του δημοκρατικού ατομικισμού και είναι ένας ένθερμος υποστηρικτής της ενίσχυσης του δημόσιου πνεύματος, πιστεύει εξ ίσου ότι η ατομική ελευθερία, αν και κάτω από ορισμένες συνθήκες μπορεί να πάρει επικίνδυνες μορφές, είναι "η δίκαιη αντίληψη της ελευθερίας."[811] Στην Αμερική, είδε κάτω από ποιές συνθήκες η ατομική ελευθερία μπορεί να συνδυαστεί με τη δημόσια ευτυχία. Εκεί, μέσα από τη διαδικασία της αυτοκυβέρνησης στις κοινότητες και με τη βοήθεια των ρεπουμπλικανικών θεσμών, των χριστιανικών πεποιθήσεων και των εξαιρετικών συνθηκών που πρόσφερε ο Νέος Κόσμος, οι Αμερικανοί είχαν καθιερώσει τις βάσεις για μια συντηρητική 'δημοκρατία' -- την καταπολέμηση της τυραννίας της πλειοψηφίας και του ατομικισμού.

Ανακεφαλαιώνοντας τις αιτίες που βοήθησαν τους Αμερικανούς να εγκαθιδρύσουν και να διατηρήσουν μια ειρηνική *δημοκρατική* πολιτεία, ο Τοκβίλ διαπιστώνει ότι τελικά η απουσία της αριστοκρατίας, η ανεμπόδιστη κυριαρχία της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης -- της ισότητας των συνθηκών --, η απουσία εχθρικών γειτόνων, τα αστείρευτα αποθέματα για την ανθρώπινη βιομηχανία και εργασία που ευνοούν τον πλουτισμό και την ευμάρεια αντί των κομματικών παθών, δεν αρκούν για να εξασφαλίσουν ανάλογα αποτελέσματα σε άλλους λαούς, όπως αποδεικνύουν οι προσπάθειες στη Νότια Αμερική.[812] Και προσθέτει, αν και η νομοθεσία των Αμερικανών στο σύνολο της είναι η πιο κατάλληλη για το πνεύμα αυτού του λαού και τη φύση της χώρας, εντούτοις δεν είναι η κύρια αιτία της κοινωνικής τους ευτυχίας. Αυτή είναι τα ήθη, δηλαδή η ηθική και η πνευματική κατάσταση του αμερικανικού λαού.[813] Ακολουθώντας τον Montesquieu, αλλά και τον Rousseau, και σύμφωνα με τη ρεπουμπλικανική παράδοση, ο Τοκβίλ παρατηρεί πως "η πιο καλότυχη θέση, ακόμη και οι καλύτεροι νόμοι δεν μπορούν να διατηρήσουν ένα καθεστώς χωρίς τα ήθη, ενώ αυτά μπορούν να αντλήσουν ακόμη και από τις πλέον δυσμενείς θέσεις και από τους χειρότερους νόμους."[814] Οι όποιες διαφορές υπάρχουν ανάμεσα στις ανατολικές και τις δυ-

---

[810] ΔΑ σ.308 Βεβαίως ο Τοκβίλ λίγες σελίδες πριν έγραφε επίσης: "Η μεγάλη αυστηρότητα των παθών οφείλεται στις θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι οποίες εξουσιάζουν περισσότερο τη γυναίκα και μέσω αυτής διεισδύουν στην οικογένεια, απ' όπου οι Αμερικανοί αντλούν την αγάπη της τάξης, που μεταφέρουν και στις υποθέσεις του κράτους." ΔΑ σ. 297-8

[811] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ. 62

[812] ΔΑ σ.309

[813] ό.π., σ.310

[814] ό.π., σ.311 Κατά τον Montesquieu ο νομοθέτης πρέπει πάντα να ακολουθεί το γενικό πνεύμα του λαού, το οποίο έχει για βασική συνιστώσα τα ήθη, με τη πλατιά σημασία που τους δίνει ο Τοκβίλ, ως η ηθική και η πνευματική κατάσταση ενός λαού, ενώ ο Rousseau έγραφε ότι τα ήθη, τα έθιμα, η κοινή γνώμη πάνω απ' όλα, είναι οι άγραφοι νόμοι της κοινωνίας, που αποτελούν την πραγματική ιδιοσυστασία του κράτους, και από τους οποίους εξαρτάται η επιτυχία όλων των άλλων νόμων του. *De l'Esprit des Lois*, ό.π., βιβλ. XIX, κεφ. IV, V, σ. 319-320 *Du Contrat Social*, βιβλ. II, κεφ. XII, σ. 394

τικές περιοχές, αυτό δεν αλλάζει καθόλου το κοινό πεπρωμένο των αμερικανικών πολιτειών. Οι πρώτες, κατά τον Τοκβίλ, μπόρεσαν να κυβερνηθούν καλύτερα έχοντας υιοθετήσει τις δημοκρατικές αρχές, γιατί είχαν την πιο μακρόχρονη εμπειρία να αυτοκυβερνιώνται (βλ. κοινοτική 'δημοκρατία') και, κατά συνέπεια, διαμόρφωσαν συνήθειες και συνέλαβαν ιδέες που ήταν οι πιο ευνοϊκές για τη διατήρησή της, με άλλα λόγια, για τη ρύθμισή της. Η εμπειρία αυτής της δημοκρατικής διακυβέρνησης στις ανατολικές περιοχές εισέδυσε ήδη στις συνήθειες, τα φρονήματα, τους τύπους, τις κοινωνικές συμπεριφορές, τους νόμους, επηρέασε την πρακτική παιδεία και τις πεποιθήσεις του λαού, γιατί πέτυχε την καλύτερη μείξη ελευθερίας και θρησκείας.[815] Με άλλα λόγια, τα ήθη των Αμερικανών ευνοούν το δημοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης, γιατί συμβάλλουν στη διάρκεια των δημοκρατικών θεσμών, στη ρύθμιση των δημοκρατικών ενστίκτων και κατά συνέπεια στη διατήρηση της αμερικανικής *δημοκρατικής* πολιτείας. Ακόμη και στις δυτικές περιοχές, όπου υπάρχει απειρία και οι συνήθειες είναι εκτροχιασμένες, γιατί ο πολιτισμός των πατέρων τους μαζί με τις συνθήκες ζωής του Νέου Κόσμου δεν έχει οδηγήσει ακόμη σε σταθερές ιδέες περί της ελευθερίας και σε ισχυρές θρησκευτικές πεποιθήσεις, ο Τοκβίλ δεν ανησυχεί, γιατί "οι κοινωνίες της Δύσης σχηματίζονται από παλαιά στοιχεία", τα οποία θα καταφέρουν, όπως αλλού, να ρυθμίσουν τα ένστικτα της δημοκρατίας. Και καταλήγει ότι "οι φυσικές αιτίες συμβάλλουν λιγότερο από τους νόμους και οι νόμοι λιγότερο από τα ήθη" στην ικανότητα των Αμερικανών "να αντέξουν (supporter) την κυριαρχία της δημοκρατίας" και στο γεγονός ότι "οι διάφορες αγγλοαμερικανικές δημοκρατίες έχουν λιγότερη ή περισσότερη ευρυθμία και προκοπή."[816] Η κυριαρχία της δημοκρατίας επιφυλάσσει πολλούς κινδύνους -- την τυραννία της πλειοψηφίας, τον ατομικισμό, το συγκεντρωτισμό -- τα οποία οι Αμερικανοί κατάφεραν να περιορίσουν λόγω της δημοκρατικής ηθικής και πνευματικής τους κατάστασης, προϊόν της μακρόχρονης εμπειρίας της δημοκρατικής διακυβέρνησης, αλλά, επίσης, των γνώσεων και των πεποιθήσεων που κληρονόμησαν από τους πατέρες τους. Οι Αμερικανοί, σημειώνει, μπόρεσαν να ρυθμίσουν τη δημοκρατία, παρ' ότι και αυτοί έπρεπε να αντιμετωπίσουν "πάθη ανάλογα με αυτά που βλέπουμε στην Ευρώπη: άλλα συναρτώνταν με την ίδια τη φύση της ανθρώπινης καρδιάς, άλλα με τη δημοκρατική τάξη πραγμάτων της κοινωνίας.[817]

Η επιτυχία των αμερικανών συνίσταται στο ότι εφάρμοσαν δημοτικούς νόμους, που συγκρατούσαν την ατομική φιλοδοξία και "έστρεφαν προς όφελος της κοινότητας τα ίδια τα δημοκρατικά πάθη που θα μπορούσαν να ανατρέψουν το κράτος." Εκεί οι νομοθέτες αντιπαραθέτουν "την ιδέα των δικαιωμάτων στα αισθήματα φθόνου, στη συνεχή διακίνηση του πολιτικού κόσμου την ακινησία της θρησκευτικής ηθικής, την πείρα του λαού στη θεωρητική του αμάθεια και τον εθισμό του, την επιχειρησιακή συναλλαγή στη ορμή των επιθυμιών του." Έτσι, καταλήγει, αποδεικνύουν πως "δεν πρέπει να απελπιζόμαστε προκειμένου για τη ρύθμιση της δημοκρατίας με τη βοήθεια των νόμων και των ηθών."[818] Όσο η ηθική και πνευματική κατάσταση των Αμερικανών παρέμενε ίδια, θα διατηρούσαν μια *μετριοπαθή* δημοκρατική πολιτεία, κατά την παράδοση του Montesquieu, όπου η δημοκρατική ελευθερία συνδυάζεται με την αντίληψη ότι ο άνθρωπος πρέπει να βρίσκει εμπόδια όταν θα επιδιώξει να συλλά-

[815] ΔΑ σ.310
[816] ό.π., σ.311
[817] ό.π., σ.313
[818] ό.π., σ.313-4

βει και να τολμήσει τα πάντα. Ο ίδιος πίστευε ότι η μετριοπαθής δημοκρατική πολιτεία θα πρέπει να είναι ο στόχος όλων των πολιτισμένων λαών, οι οποίοι οδεύουν αμετάκλητα προς την ισότητα των συνθηκών και, συνεπώς, προς τη λαϊκή κυριαρχία. Αν όμως η διατήρηση μιας συντηρητικής δημοκρατικής πολιτείας στην Αμερική, η καθιέρωση μιας συντηρητικής 'δημοκρατίας' οφείλεται πρώτα απ' όλα στα ήθη, μετά στους νόμους και τέλος στις συνθήκες, το γεγονός ότι όλες οι πολιτείες και όλοι οι πολίτες της Ένωσης έχουν τα ίδια ήθη, εφαρμόζουν τους ίδιους νόμους και αντιμετωπίζουν λίγο-πολύ κοινές συνθήκες, εξασφαλίζει μια ενιαία κοινωνικοοικονομική εξέλιξη και είναι η εγγύηση της διάρκειας της ίδιας της Ένωσης.

(δ) Η ηθική και η πνευματική ανομοιογένεια του αμερικάνικου λαού απειλεί το μέλλον της Ένωσης

Αφήνοντας κατά μέρος τους ισχυρισμούς του περί των ανταγωνιστικών κυβερνήσεων -- κυριαρχιών -- ο Τοκβίλ πιστεύει τελικά ότι, πέρα από τις οποιεσδήποτε ιδιαιτερότητες που μπορεί να έχει η κάθε Πολιτεία, καλλιεργείται ένα είδος *εθνικού πατριωτισμού*, τον οποίο συναντά κανείς σε όλες, ανεξάρτητα από τα όποια διαφορετικά συμφέροντα που, σε τελευταία ανάλυση, δεν είναι αντίθετα μεταξύ τους. "Υπάρχει λοιπόν", γράφει, μια "στενή σύνδεση ανάμεσα στα υλικά συμφέροντα όλων των τμημάτων της Ένωσης," όπως και στις "αντιλήψεις και τα αισθήματα που θα μπορούσαν να αποκληθούν άυλα συμφέροντα του ανθρώπου."[819] Η Ένωση εμπνέει σεβασμό και η ομοσπονδιακή κυβέρνηση υπακοή λόγω της "ενστικτώδους και κατά κάποιο τρόπο αθέλητης σύμπνοιας που απορρέει από την ομοιότητα των αισθημάτων και των αντιλήψεων."[820] Έτσι μπορεί κανείς να καταλάβει, εξηγεί, πώς αυτές "οι είκοσι τέσσερις ξεχωριστές κυρίαρχες εξουσίες" αποτελούν έναν "ενιαίο λαό", που αντιμετωπίζει τη θρησκεία με τον ίδιο τρόπο, συμφωνεί για τις γενικές αρχές που πρέπει να διέπουν την κοινωνία, θεωρεί τον εαυτό του πηγή όλων των νόμιμων εξουσιών, αντιλαμβάνεται με τον ίδιο τρόπο τις ιδέες περί της ελευθερίας και της ισότητας, έχει την ίδια άποψη για την ελευθερία του τύπου, για το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι, για το ορκωτό δικαστήριο, για την ευθύνη των φορέων της εξουσίας, τις ίδιες φιλοσοφικές και ηθικές αντιλήψεις. Η πλειοψηφία των Αγγλοαμερικανών, (και πάλι η αναφορά σε Αγγλοαμερικανούς δεν είναι συμπτωματική), εξηγεί παρακάτω ο Τοκβίλ, θεωρεί την καθολικότητα των πολιτών πηγή της εξουσίας και της κρίσης του ορθού και του λάθους. Πιστεύουν, προσθέτει, "ότι αρκεί για να οδηγήσει τον άνθρωπο προς το δίκαιο και το έντιμο η γνώση του καλώς εννοούμενου συμφέροντος (...) ότι ο καθένας έχει λάβει από τη γέννησή του την ικανότητα να αυτοκυβερνάται και ότι κανείς δεν έχει το δικαίωμα να εξαναγκάσει τον όμοιό του να είναι ευτυχής."[821] Είναι συνεπώς λόγω της ηθικής και πνευματικής ομοιογένειας που χαρακτηρίζει τους πολίτες των αμερικανικών Πολιτειών που η Ένωση δεν συγκρότησε ένα σύνδεσμο ανάμεσα στις πολιτείες, μια συνομοσπονδία, όπως πολύ συχνά την αποκαλεί ο Τοκβίλ, αλλά "δημιούργησε μια εθνική κυβέρνηση", την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, η οποία εξαρτάται λιγότερο από τη συναίνεση των ομόσπονδων πολιτειών και περισσότερο από ένα είδος *consensus universalis* ενός ενιαίου και ξεχωριστού λαού που ακούει καθημερινά και έχει πειστεί πως είναι ο μοναδικός όπου ευδοκιμούν οι δημοκρατικοί θε-

[819] ό.π., σ.359,360
[820] ό.π., σ.361
[821] ό.π., σ.361

σμοί.[822] Γι' αυτό η "εθνική βούληση" της αμερικανικής ομοσπονδίας, όπως εξηγεί, εκφράζεται μέσω της πλειοψηφίας, η οποία, αφού μιλήσει, "το καθήκον της μειοψηφίας είναι να υποταχθεί." Κατά συνέπεια, η βούληση της πλειοψηφίας σε μια Πολιτεία δεν μπορεί παρά να είναι υποδεέστερη της βούλησης της εθνικής πλειοψηφίας, αν και ο Τοκβίλ επιμένει να μας υπενθυμίζει πως το Ομοσπονδιακό Σύνταγμα διατυπώνει ρητά τον περιορισμένο κύκλο των δικαιοδοσιών της ομοσπονδιακής κυβέρνησης.[823]

Πέρα από την κοινότητα των ηθών και των αρχών που ήδη διακρίνουν τους Αγγλοαμερικανούς πριν την Ένωση, ο Τοκβίλ παρατηρεί πως, σε αντίθεση με τις επαρχιακές προλήψεις που τους χαρακτήριζαν πριν ενωθούν σε ένα ενιαίο έθνος, τα νέα μέσα επικοινωνίας μεταξύ των διάφορων περιοχών, το ταχυδρομείο, το ατμόπλοιο, το εμπόριο, ο φιλοπλουτισμός, η αστάθεια και η ανησυχία, που χαρακτηρίζει το αμερικανικό πνεύμα, οδήγησαν τους κατοίκους να μετακινηθούν σε διαφορετικές περιοχές και να καλλιεργήσουν ένα λιγότερο αποκλειστικό αίσθημα πατριωτισμού. Όσο οι Αμερικανοί αναμειγνύονται και συσσωματώνονται, προσεγγίζουν όλοι ολοένα και περισσότερο ένα κοινό τύπο, όπου ο πολιτισμός του Βορρά γίνεται το κοινό μέτρο του νέου εθνικού χαρακτήρα που διαμορφώνεται μετά την ανεξαρτησία.[824] Έτσι, με την ανάπτυξη των πλουτοπαραγωγικών δραστηριοτήτων, οι διάφορες πολιτείες συνδέονται ακόμη περισσότερο με εμπορικούς δεσμούς, που καθιερώνουν επιπλέον νέες κοινές συνήθειες, ώστε να θεωρεί ο Τοκβίλ ότι το 1830 σε αντίθεση με το 1789 η Ένωση έχει λιγότερους εχθρούς και οι Αμερικανοί έχουν λιγότερες φυσικές δυσκολίες να ζήσουν ενωμένοι.[825] Γι' αυτό, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι "Οι κίνδυνοι λοιπόν που απειλούν την αμερικανική Ένωση δεν πηγάζουν από τη διαφορά των αντιλήψεων, όπως δεν πηγάζουν από τη διαφορά συμφερόντων. Πρέπει να τους αναζητήσουμε στην ποικιλία των χαρακτήρων και στα πάθη των Αμερικανών."[826] Η διαφορά που μπορεί κανείς να διακρίνει ανάμεσα στους Αμερικανούς του Βορρά και του Νότου, κατά τον Τοκβίλ, οφείλεται "στο κλίμα και στη δουλεία." Η δουλεία, εξηγεί, δεν επιτίθεται άμεσα στην αμερικανική συνομοσπονδία μέσα από τα συμφέροντα, άλλα έμμεσα μέσα από τα ήθη και επηρεάζει την εμπορική ικανότητα των Αμερικανών του Νότου. Οι Βόρειοι είναι πιο καλλιεργημένοι, υπέρ της δημοκρατίας, με τις αρετές και τις αδυναμίες των μεσαίων τάξεων, ενώ οι Νότιοι είναι συνηθισμένοι να διατάζουν και να κυριαρχούν, με τις αδυναμίες και το μεγαλείο μιας αριστοκρατίας.[827] Είναι προφανές πως εδώ δεν ενδιαφέρεται καθόλου για τις όποιες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες που μπορεί να υποθάλπει η δουλεία, αντίθετα, επικεντρώνεται στην επιρροή της που έχει στην ηθική και πνευματική κατάσταση των Αμερικανών του Νότου. Αλλού έχει ήδη σημειώσει την αδυναμία της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας να διατηρήσει το καθεστώς της δουλείας εν μέσω των επιθέσεων εναντίον της από το χριστιανισμό, την οικονομική πρόοδο, τη δημοκρατική ελευθερία και τη διάθεση των φώτων που προσφέρει η εποχή, χωρίς όμως να υπεισέλθει στις κοινωνικοοικονομικές επιπτώσεις της δουλείας.[828]

---

[822] ό.π., σ.362,368,373,380
[823] ό.π., σ.373-4
[824] ό.π., σ.369
[825] ό.π., σ.369-370
[826] ό.π., σ.362
[827] ό.π., σ.362-3
[828] ό.π., σ.352

Αν το μέλλον της Ένωσης απειλείται από την ύπαρξη διαφορετικών απόψεων και αισθημάτων, ο Τοκβίλ πιστεύει ότι αυτό δεν οφείλεται στις κοινωνικές ανισότητες ανάμεσα σε αυτούς που απολαμβάνουν ελευθερίες και αυτούς που δεν έχουν καθόλου δικαιώματα, αλλά οφείλεται στις διαφορετικές αντιλήψεις και πάθη που χαρακτηρίζουν τις κυρίαρχες ομάδες και στον αυξανόμενο αριθμό στοιχείων στην αμερικανική επικράτεια που δεν έχουν πολιτική παιδεία, την παιδεία της αυτοσυγκράτητης ελευθερίας. Όπως εξηγεί στο κεφάλαιο *Μερικές παρατηρήσεις για την παρούσα κατάσταση και για το πιθανό μέλλον των τριών φυλών που κατοικούν στο έδαφος των Ηνωμένων Πολιτειών*, η ύπαρξη των σκλάβων διαταράσσει την ομοιογένεια των ηθών και των αρχών που κατευθύνουν την οργάνωση της αμερικανικής δημοκρατικής πολιτείας και είναι αβάσταχτη για τη χειραγώγηση των δημοκρατικών επιταγών. Έτσι, προτείνει ως απαραίτητη, αλλά και αναπόφευκτη, την απελευθέρωση των σκλάβων, την κατάργηση του δουλοκτητικού καθεστώτος (Νότος) σε μια κατά τ' άλλα, όπως ο ίδιος κρίνει, πλήρως δημοκρατική κοινωνία. Αφήνει, όμως, αναπάντητο το ερώτημα αν ο ίδιος πιστεύει ότι η απελευθέρωση των σκλάβων θα οδηγήσει στην ένταξή τους στον αγγλοαμερικανικό πολιτισμό, δηλαδή θα τους κάνει ικανούς να ασκήσουν δικαιώματα, εφόσον έμμεσα δικαιολογεί τα ήθη και τις προκαταλήψεις που προβάλλουν την ανισότητα ανάμεσα στους λευκούς και τους μαύρους, η οποία, όπως γράφει, "φαίνεται να εδράζεται απαρασάλευτα στην ίδια τη φύση." Γι' αυτό και συμπληρώνει, "απελπίζομαι ως προς τη δυνατότητα να εξαφανιστεί μια αριστοκρατία θεμελιωμένη πάνω σε ορατά και άφθαρτα σημεία."[829] Το πρόβλημα, όμως, για τον Τοκβίλ, δεν είναι ούτε ο ρατσισμός των λευκών απέναντι στους μαύρους, ούτε η ίδια η δουλεία, την οποία βεβαίως θεωρεί αντίθετη με την οικονομική πρόοδο και τον πολιτισμό. Είναι η επιρροή της δουλείας στην ηθική και πνευματική κατάσταση των δουλοκτητών, ενός μεγάλου μέρους της αγγλοαμερικανικής φυλής, και η αδυναμία της αμερικανικής κοινωνίας να αφομοιώσει τους απελευθερωμένους σκλάβους, που στερούνται της δημοκρατικής παιδείας: μιας ορθής ενάσκησης και σεβασμού των δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Μπορούμε έτσι να καταλάβουμε τη μεγάλη αγωνία του για το μέλλον της Ένωσης, που, πάνω απ' όλα, πηγάζει από τη διαπίστωσή του ότι είναι ενδεχόμενη μια σταδιακή ανατροπή στην ηθική και την πνευματική κυριαρχία της αγγλοαμερικανικής φυλής, η οποία αποτελείται βασικά από μεσαίες τάξεις. Αυτές οι μεσαίες τάξεις, οι οποίες, προς έκπληξη του Τοκβίλ, απέδειξαν ότι είναι ικανές να διακυβερνήσουν,[830] αποτελούσαν το στήριγμα της αμερικανικής δημοκρατίας, η οποία είχε καθιερώσει την ισότητα έως τα ακρότατα όριά της, ενώ συγχρόνως αναγνώριζε πολιτικές ελευθερίες. Αν οι σκλάβοι, σε τελευταία ανάλυση, δεν αποτελούν υπολογίσιμο σώμα που αντιστέκεται στα κυρίαρχα ήθη και τις πεποιθήσεις και αν η απελευθέρωσή τους δεν εξυπηρετεί παρά τα ίδια τα συμφέροντα των λευκών, την οικονομική πρόοδο της Βόρειας Αμερικής, ο πολλαπλασιασμός των Πολιτειών και των πληθυσμών που τις κατοικούν ενέχει τον κίνδυνο να ανατρέψει την κοινότητα των συμφερόντων και των απόψεων που υπάρχει και το οποίο αποτελεί τη βάση της αμερικανικής Ένωσης.[831] Έτσι, δεν είναι σίγουρος ότι η αρχή του Montesquieu, πως μια κοινωνία συγκροτείται όχι βάσει της υπακοής αλλά βάσει των κοινών απόψεων, αντιλήψεων και εντυπώσεων που μοιράζονται οι κοινωνοί, με άλλα λόγια, γιατί έχουν τα ίδια ήθη, θα ισχύει στο μέλλον, όταν οι Αμερικανοί θα έχουν γίνει εκατό εκατομμύρια που αποτελούνται από

---

[829] ό.π., σ.337

[830] *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ.314

[831] ΔΑ σ.338-341

σαράντα διαφορετικά και με δυσανάλογη δύναμη έθνη.[832] Αν αντικαταστήσουμε τα έθνη με τάξεις που έχουν δυσανάλογη δύναμη και συνεπώς διαφορετικά συμφέροντα, συνήθειες, ήθη και πεποιθήσεις, αντιλαμβάνεται κανείς πώς με τόση ευκολία ο Τοκβίλ προτείνει για την αντιμετώπιση των αλλότριων ομάδων, που όλο και πολλαπλασιάζονται στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις, τη λύση της καταστολής. Ο μεγάλος κίνδυνος που απειλεί τις μεγαλουπόλεις της Αμερικής, γράφει, προέρχεται από τις κατώτερες τάξεις που κατοικούν εκεί, οι οποίες αποτελούνται "από απελευθερωμένους νέγρους, που ο νόμος και η κοινή γνώμη καταδικάζουν σε κατάσταση κληρονομικής υποβάθμισης και αθλιότητας," και από το "πλήθος των Ευρωπαίων που η κακουχία και η κακομοιριά ωθούν καθημερινά στις όχθες του νέου κόσμου." Οι τελευταίοι, όπως εξηγεί, "κομίζουν στις Ηνωμένες Πολιτείες τα χειρότερα κουσούρια μας", χωρίς να έχουν "ενδιαφέροντα που θα μπορούσαν να καταπολεμήσουν" την επίδρασή τους, μιας και είναι απλώς κάτοικοι και όχι πολίτες αυτής της χώρας, δηλαδή δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα, και κατά συνέπεια "είναι έτοιμοι να αντλήσουν οφέλη απ' τα πάθη που την συνταράζουν." Το αποτέλεσμα, εξηγεί παρακάτω, είναι να βλέπει κανείς να πολλαπλασιάζονται οι σοβαρές ταραχές που πλήττουν τις μεγαλουπόλεις όπου διαμένουν αυτά τα στοιχεία.[833] Ο Τοκβίλ σε καμία περίπτωση δεν θεωρεί εφικτό να προσπαθήσει μια κυβέρνηση να ανυψώσει το επίπεδο αυτών των ατόμων, δημιουργώντας τις κατάλληλες συνθήκες ισότητας ευκαιριών και αναγνωρίζοντάς τους πολιτικά δικαιώματα, ώστε να συμμετάσχουν λιγότερο ή περισσότερο στη διακυβέρνηση. Αντίθετα, επηρεασμένος από την κλασική φιλελεύθερη ιδεολογία ότι κανείς δεν μπορεί να είναι ελεύθερος εάν δεν είναι ιδιοκτήτης και ότι το κράτος δεν μπορεί να παρέμβει πέραν μιας φιλανθρωπικής βοήθειας, γιατί θα παραβίαζε την ατομική πρωτοβουλία και ελευθερία, η λύση που προτείνει για την καταπολέμηση αυτού του ξένου στοιχείου προς τα εύλογα ήθη και αρχές των Αγγλοαμερικανών ήδη μας προετοιμάζει για τις ακραίες θέσεις που θα στηρίξει το 1848, όταν θα βρεθεί μπροστά στα αιτήματα των εργατικών τάξεων στην Γαλλία. "Θεωρώ", γράφει, "το μέγεθος ορισμένων αμερικανικών αστικών κέντρων, και προπάντων τη φύση των κατοίκων τους, ως ένα πραγματικό κίνδυνο, που απειλεί το μέλλον των δημοκρατικών πολιτειών του νέου κόσμου, και τολμώ να προείπω ότι αυτό θα είναι η αιτία του αφανισμού τους, εκτός αν η κυβέρνησή τους κατορθώσει να συγκροτήσει μια ένοπλη δύναμη η οποία, αν και παραμένοντας υποκείμενη στις θελήσεις της εθνικής πλειοψηφίας, να είναι εν τούτοις ανεξάρτητη από το λαό των πόλεων και να μπορεί να καταστείλει τις ακρότητές του."[834] Όπως η διατήρηση μιας μετριοπαθούς δημοκρατικής πολιτείας προϋποθέτει μια ηθική και πνευματική ομοιογένεια σε κάθε Πολιτεία, έτσι η διατήρηση της Ένωσης προϋποθέτει μια παρόμοια ομοιογένεια ανάμεσα στις Πολιτείες. Αν και δεν το διατυπώνει ρητά, έμμεσα ο Τοκβίλ αναγνωρίζει ότι το μέλλον της Ένωσης είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη διατήρηση μιας ειρηνικής και σταθερής δημοκρατικής διακυβέρνησης στην Αμερική, στις Πολιτείες όπως και στην ομοσπονδία, κάτι που προϋποθέτει τη διαιώνιση όλων αυτών των εξαίρετων συνθηκών στις οποίες, όπως είδαμε, οφείλεται η ομοιογένεια της ηθικής και πνευματικής κατάστασης της μεγάλης πλειοψηφίας του αμερικανικού λαού. Στο βαθμό λοιπόν που για τον Τοκβίλ η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας κινδυνεύει από τη σύγκρουση και τη μόνιμη αναταραχή, γι' αυτό χρειάζεται μια κοινωνική συμφωνία και πολιτική σταθερότητα που στηρίζονται στην ηθική και την πνευματική ομοιογένεια του λαού, δεν διστάζει να προτείνει

[832] ό.π., σ.361, 364-5
[833] ό.π., σ.318
[834] ό.π., σ.318

την εφαρμογή κατασταλτικών μέτρων για την αφαίρεση των αλλότριων στοιχείων, που απειλούν να ανατρέψουν αυτή τη ομοιογένεια και να διεκδικήσουν δικαιώματα.

Όπως δείχνουν τα γράμματα των τελευταίων χρόνων της ζωής του, ο Τοκβίλ προσπαθούσε να προειδοποιήσει τους Αμερικανούς φίλους του για τη μεγάλη μετατροπή στην ηθική και την πνευματική κατάσταση του αμερικανικού λαού, ο οποίος δεν φαινόταν πια να προέρχεται ως επί το πλείστον από τις μεσαίες τάξεις, να χαρακτηρίζεται από συντηρητικές ρεπουμπλικανικές αρχές, από τις γνώσεις που προσφέρει η εμπειρία της αυτοκυβέρνησης, ή από αυστηρές θρησκευτικές πεποιθήσεις. Δεν υποψιάζεται όμως καθόλου ότι αυτά τα αλλότρια ή αποκλεισμένα στοιχεία που εμφανίστηκαν στην αμερικανική επικράτεια δεν είναι αποκλειστικά "ξένα στοιχεία", αλλά πολλαπλασιάζονται μέσα από τις ίδιες τις δυσκολίες που προβάλλει η διαιώνιση μιας συντηρητικής 'δημοκρατίας', η δημιουργία της ανισότητας υπό συνθήκες της ισότητας των συνθηκών. Η καθημερινή αύξηση αυτών των "ξένων στοιχείων," προειδοποιεί το φίλο του T. Sedwick, καθιστά αβέβαιη τη "*φύση*" του αμερικανικού εθνικού χαρακτήρα, δηλαδή την ηθική και πνευματική τους υπόσταση. Οι Αμερικανοί, που, όπως μας είχε πει αλλού, έχουν το προνόμιο να κάνουν λάθη ατιμώρητοι, διότι έχουν εδώ και πολλά χρόνια την εμπειρία της ελευθερίας και της ισότητας των συνθηκών, πιστεύει τώρα πως δεν έχουν πια τέτοια περιθώρια, γιατί η επικράτειά τους όλο και πιο πολύ αποτελείται από puer robustus του Hobbes, δηλαδή ανθρώπους που δεν έχουν καμία εμπειρία και καθόλου γνώσεις που συνεπάγονται?? της ενάσκησης δικαιωμάτων. Γι' αυτό, καταλήγει, η Αμερική με αυτό το μεγάλο αριθμό των ξένων έχει μετατραπεί σε ένα "νέο λαό" και έχει γίνει "μια άτακτη και επικίνδυνη δύναμη."[835] Ο κίνδυνος που τελικά φαινόταν να απειλεί το μέλλον της αμερικανικής δημοκρατίας και της Ένωσης είναι ο ίδιος που κατέστησε αδύνατη στη Γαλλία την ελευθερία και την κυβερνητική σταθερότητα: είναι η ακραία δημοκρατία. Εδώ, όμως, δεν προέρχεται από την ακραία ανισότητα και ανελευθερία, αφού ήδη υπάρχουν αναγνωρισμένα δικαιώματα και οι κατάλληλες συνθήκες, που επιτρέπουν την επιδίωξη της ατομικής ευτυχίας. Δεν πρόκειται, επίσης, γι' αυτή την ακραία δημοκρατία που απολάμβαναν οι Αμερικανοί τα πρώτα χρόνια της έλευσής της. Μια ατάραχη δημοκρατία που φαινόταν να είναι η φυσική κατάσταση του αμερικανικού λαού. Αντίθετα, πίστευε ότι η *ακραία δημοκρατία* μπορεί να προέλθει από την ανατροπή της ηθικής και πνευματικής ομοιογένειας του αμερικανικού λαού, με την παρουσία στην αμερικανική επικράτεια ατόμων που δεν είχαν συμφέροντα να υποστηρίξουν, αλλά ήταν ελεύθερα να διεκδικήσουν δικαιώματα. Όπως εξηγεί ο S. Drescher, για τον Τοκβίλ η πιο σοβαρή απειλή στην επιτυχία της αμερικανικής δημοκρατίας -- της ομοσπονδιακής πολιτείας -- θα προερχόταν από την είσοδο στην επικράτειά της "νέων φυλών, που δημιουργούσαν ένα νέο διηρημένο λαό, σε αντίθεση προς αυτόν που ήταν ενωμένος το 18ο αιώνα." Η ομοιογένεια του αμερικανικού λαού κινδύνευε από την αλλοίωση του αμερικανικού κοινωνικού χαρακτήρα, τις βιομηχανικές ομάδες και τις λειτουργικές ιεραρχίες που έφερνε ο εκβιομηχανισμός, απειλώντας τη δημοκρατία των μεσαίων τάξεων με καταποντισμό από "ένα πέλαγος κοινωνικών διακρίσεων."[836] Υπάρχει, όπως είδαμε, η αναπτυσσόμενη ανισότητα μεταξύ των Πολιτειών, που προέρχεται από τη μετακίνηση των δυνάμεών τους και των πληθυσμών τους, και η οποία αλλάζει την αντιπροσωπευ-

---

[835] ό.π., σ.250 *Correspondances Anglo-Américaines et autres correspondances étrangers d'Alexis de Tocqueville*, (Amérique-Europe Continentare), Oeuvres Complétes, Gallimard, tome VII, 1986, σ. 177, 29 Αυγούστου 1856, σ. 182, 14η Οκτωβρίου 1856

[836] DRESCHER, *The Dilemmas of Democracy, Tocqueville and Modernization*, σ. 277-278

τική τους δύναμη και μπορεί να απειλήσει άμεσα τη σταθερότητα της ομοσπονδιακής πολιτείας.[837] Επίσης, υπάρχει η ενόχλησή τους από τη δύναμη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, η οποία θέλει να διασφάλιση την τάξη και την ειρήνη,[838] και η οποία αναζωογονεί τα ένστικτα της ανεξαρτησίας τους. Αλλά η μελλοντική και η ουσιαστική απειλή για τη διάρκεια της Ένωσης, κατά τον Τοκβίλ, είναι η διατήρηση της ηθικής και πνευματικής ομοιογένειας του αμερικανικού λαού, ή αλλιώς θα λέγαμε η διατήρηση αυτών των εξαίρετων κοινωνικών και φυσικών συνθηκών που έκαναν εφικτή την πίστη του στην πλήρη αυτοδιάθεσή του, στο αδιαμφισβήτητο των αρχών και πεποιθήσεών του. Σ' αυτή την ικανότητά του να έχει *πλήρη* αυτοδιάθεση, να εφαρμόζει το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας σε όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, γιατί η αμερικανική πολιτεία μπόρεσε να θεμελιωθεί δίχως αγώνα και αντίθεση, όπως θα δούμε παρακάτω, οφείλεται το γεγονός ότι η πολιτεία είναι η φυσική κατάσταση του αμερικανικού λαού.

(ε) Η πολιτεία, μια φυσική κατάσταση για τον αμερικανικό λαό

Κατά τον Τοκβίλ, η Ένωση είναι ένα συμβεβηκός που μπορεί να διαρκέσει "όσο το επιτρέψουν οι περιστάσεις", με άλλα λόγια, όσο υπάρχουν οι συνθήκες που ευνοούν τη διαιώνιση της ηθικής, πνευματικής και κοινωνικής ομοιογένειας του αμερικανικού λαού, ώστε η συγκεκριμένη συνταγματική συγκρότησή του να μην αμφισβητηθεί από τις επιταγές του κοινωνικοπολιτικού γίγνεσθαι, με άλλα λόγια του δημοκρατικού γίγνεσθαι. Αντίθετα, πιστεύει, πως η πολιτεία (Rpublique) "είναι η φυσική κατάσταση πραγμάτων στους Αμερικανούς" και δύσκολα θα μπορούσε να υποκατασταθεί από τη μοναρχία, γιατί έχει πολύ βαθιές ρίζες στα ήθη και στους νόμους.[839] Σ' ένα πρώτο επίπεδο η πολιτεία εκφράζει εδώ την "αποϊδιοποιημένη" εξουσία (Κοντογιώργης), την ανατροπή της κυριαρχίας της αγγλικής μοναρχίας. Σ' ένα δεύτερο επίπεδο, αυτή η αποϊδιοποιημένη εξουσία ασκείται από μια κυβέρνηση η οποία, ενώ αντλεί τη νομιμότητά της από την κυρίαρχη βούληση του αμερικανικού λαού μέσα από το αντιπροσωπευτικό σύστημα, η αντιπροσώπευση της εξουσίας του λαού ως *ολότητας* από την κυβέρνησή του δεν παραμένει συμβολική, αλλά είναι πραγματική, στο βαθμό που διαφαίνεται να *μην υπάρχουν ασυμβίβαστα συμφέροντα ή διεκδικήσεις στην κοινωνία.*[840] Γι' αυτό ο Τοκβίλ μπορεί να ισχυριστεί ότι στην Αμερική κάθε πο-

---

[837] ΔΑ σ.363-5,368

[838] ό.π., σ 370-1

[839] ό.π., σ.377

[840] ό.π., σ.92-3 Κατά τον Dick Howard, ακριβώς επειδή οι Ιδρυτικοί Πατέρες αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν διαφορετικά και συχνά ανταγωνιστικά συμφέροντα, το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης που επινόησαν, οι ομοσπονδιακές εκφάνσεις του, δεν εκπροσωπούν παρά μόνο συμβολικά την ολότητα της λαϊκής εξουσίας. Αντίθετα στη δημοκρατική πολιτεία στην Ευρώπη, το πολιτικό και το κοινωνικό γίγνεσθαι υπόκεινται στην ίδια τη δημοκρατική διαδικασία, στη σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες και στην αέναη αμφισβήτηση των ορίων της δημοκρατίας. Το πρόβλημα είναι όμως ότι παράλληλα με την απελευθέρωση αυτής της διαδικασίας, που έγινε αναπόφευκτη από τη στιγμή που αναγνωρίστηκαν καθολικά δικαιώματα, το αμερικανικό σύστημα διακυβέρνησης, όπως είδαμε, συμπεριλαμβάνει ρεπουμπλικανικούς θεσμούς, των οποίων ο στόχος είναι να περιορίσουν, δηλαδή να χειραγωγήσουν τη δημοκρατική διαδικασία, ή όπως έλεγαν οι Ιδρυτές, τις συνέπειες αυτής της διαδικασίας. Γι' αυτό το ερώτημα σε ποιο βαθμό η αντιπροσώπευση της λαϊκής εξουσίας ως *ολότητα* από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση, το πολιτειακό γίγνεσθαι ολόκληρης της αμερικανικής επικράτειας, είναι συμβολική ή είναι πραγματική διότι όλες οι συνθήκες που την αμφισβητούν ενσωματώνονται από το σύστημα,

λίτης συμμετέχοντας στη διακυβέρνηση δεν εργάζεται μόνο για το δημόσιο, αλλά και για το ατομικό του συμφέρον. Σ' ένα τρίτο επίπεδο, η αμερικανική πολιτεία, η οποία, όπως ήδη παρατηρήσαμε, είναι γέννημα μιας συνθήκης συνεταιρισμού όχι υποταγής, γιατί, όπως σωστά σημείωνε ο Τοκβίλ, κάθε άτομο στην Αμερική αποτελεί "ίσο μέρος του κυρίαρχου και μετέχει εξίσου στη διακυβέρνηση της Πολιτείας" και συνεπώς "*υπακούει στην κοινωνία επειδή η ένωση με τους ομοίους του φαίνεται ωφέλιμη και ξέρει πως η ένωση αυτή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια ρυθμιστική εξουσία*", ενσαρκώνει το ρουσσοϊκό ρεπουμπλικανισμό. Σύμφωνα με τον οποίο, όπως εξηγεί ο P. Rosanvallon, η υπακοή στη γενική βούληση στηρίζεται σε μια εκούσια δέσμευση που δεν ενέχει μια εξωτερική ή ανώτερη εξουσία, αλλά, αντίθετα, προϋποθέτει ότι το άτομο αναγνωρίζει τη σύμπτωση του συμφέροντός του με το συλλογικό συμφέρον.[841] Στην Αμερική, η ενσάρκωση αυτής της γενικής βούλησης βρίσκεται στο ομοσπονδιακό Σύνταγμα, *τον πρώτο των νόμων*, το οποίο ως προϊόν διαβούλευσης των Πολιτειών εκφράζει την ολότητα του αμερικανικού λαού. Το σύνταγμα ενσαρκώνει την εικόνα ενός αυτοθεσπιζόμενου και αυτόνομου λαού, καθιστώντας την αμερικανική πολιτεία δημοκρατική και την αμερικανική δημοκρατία ρεπουμπλικανική, όχι επειδή προτάσσει το δημόσιο συμφέρον σε αντίθεση με το ατομικό συμφέρον, αλλά γιατί όλα τα συμφέροντα εναρμονίζονται και συνεργούν προς όφελος του γενικού καλού, εφόσον η κοινωνική κατάσταση στην Αμερική έχει φθάσει στο ακρότατο όριο της ισότητας και τα δικαιώματα του ενός δεν αποτελούν εμπόδιο στην ελευθερία του άλλου. Αυτή η συνύπαρξη των ρεπουμπλικανικών θεσμών με τους δημοκρατικούς θεσμούς, του συνταγματικού δικαστηρίου, τα δύο νομοθετικά σώματα ή η διοικητική αποκέντρωση, με τη λαϊκή κυριαρχία τις προϋποθέσεις της εφαρμογής της, την ισότητα των συνθηκών, υφίσταται όσο υφίστανται οι συνθήκες που επιτρέπουν τη διατήρηση μιας συντηρητικής δημοκρατικής κοινωνίας, μιας πεφωτισμένης αγάπης για την ισότητα και την ελευθερία, ή αλλιώς όσο οι Αμερικανοί επιδιώκουν το καλώς εννοούμενο συμφέρον. Όπως συνοψίζει ο Τοκβίλ, "η πολιτεία (République) στις ΗΠΑ είναι η αργή και ήρεμη δράση της κοινωνίας πάνω στον εαυτό της. Είναι μια ομαλή κατάσταση πραγμάτων θεμελιωμένη πραγματικά στη φωτισμένη βούληση του λαού. Είναι μια κυβέρνηση συνδιαλλαγής, όπου οι αποφάσεις ωριμάζουν επί πολύ, συζητιούνται με βραδύτητα και εκτελούνται με ωριμότητα."[842] Η πολιτεία στην Αμερική είναι η πλήρης εφαρμογή της λαϊκής κυριαρχίας ή, αλλιώς, η πλήρης αυτοδιάθεση του αμερικανικού λαού, μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία, η οποία βεβαίως προϋποθέτει ένα δημοκρατικό κοινωνικό καθεστώς, πέρα από το οποίο οι άνθρωποι δεν έχουν να διεκδικήσουν περισσότερη ισότητα των συνθηκών. Γι' αυτό και η δημοκρατική πολιτεία στην Αμερική, όπως ισχυρίζεται ο Τοκβίλ, είναι η φυσική κατάσταση του αμερικανικού λαού. Είναι η συλλογική του αυτοδιάθεση και αυτοθέσπιση, που μπορεί να πραγματοποιηθεί δίχως να σκοντάψει στην αντίθεση ανάμεσα στα ατομικά συμφέροντα και το γενικό ή εθνικό συμφέρον, εφόσον δεν προβάλλονται διεκδικήσεις οι οποίες αμφισβητούν τα όρια της ισότητας και της ελευθερίας που η κοινωνική και πολιτική οργάνωση καθιερώνει. Ο Τοκβίλ δεν περιγράφει εδώ απλώς μια κοινωνία που κατέστησε αδύνατη την επιστροφή μιας μοναρχικής εξουσίας, διότι καθιέρωσε την ισό-

---

παραμένει ανοιχτό. Με άλλα λόγια το ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία μπορεί να αποτελέσει το θεμέλιο για μια δημοκρατική πολιτεία; Βλ. σχ. *Naissance de la pensée politique américaine* και "Democratic Republic or Republican Democracy?"

[841] ROSANVALLON Pierre, *Le capitalisme utopique, Critique de l'idéologie économique*, eds. Seuil, Paris, 1979, σ. 17, 45

[842] ΔΑ σ.377

τητα και την ελευθερία, αλλά περιγράφει μια κοινωνία που κατάφερε λόγω των ιδιαζουσών συνθηκών έλευσης του δημοκρατικού προτάγματος των νεότερων χρόνων -- της ελευθερίας της ισότητας -- να αντισταθεί στην "υπόγεια δυναμική της αβεβαιότητας", που, όπως εξηγεί ο M. Gauchet, προέρχεται από την ίδια τη δομή των δημοκρατικών κοινωνιών, το συγκρουσιακό χαρακτήρα τους, γιατί είναι κοινωνίες οι οποίες βρίσκονται σε κατάσταση μόνιμης αμφισβήτησης των ορίων της ελευθερίας και της ισότητας.[843]

Όπως ο ίδιος ο Τοκβίλ έγραφε στις σημειώσεις του από τα ταξίδια του τη 16η Ιανουαρίου 1832 και όπου το επιχείρημα που είχε ήδη διατυπώσει στις πρώτες σελίδες του βιβλίου του *Δημοκρατία στην Αμερική* γίνεται πιο σαφές: "Υπάρχουν δύο κοινωνικές καταστάσεις που γίνονται αντιληπτές με σαφήνεια: στη μια, ο λαός είναι αρκετά πεφωτισμένος και βρίσκεται κάτω από τέτοιες περιστάσεις που μπορεί να αυτοκυβερνηθεί. Έτσι, η κοινωνία δρα πάνω στον εαυτό της [αυτοκαθορίζεται] (agit sur elle-meme)." Στις Ηνωμένες Πολιτείες π.χ., εξηγεί αλλού, "η κοινωνία δρα μέσω του εαυτού της και επί του εαυτού της." Υπάρχει και μια άλλη, συνεχίζει ο Τοκβίλ, όπου "μια εξουσία εξωτερική προς την κοινωνία ασκεί δύναμη πάνω της και την εξαναγκάζει να ακολουθεί μια συγκεκριμένη κατεύθυνση." Οι παραπάνω κοινωνικές καταστάσεις, ή, όπως γράφει αλλού, σχέση της κοινωνίας με την εξουσία, έχουν συνέπειες ευκολονόητες και λογικές. Υπάρχει όμως και μια τρίτη, εξηγεί, όπου η δύναμη σε μια κοινωνία είναι διαιρεμένη, είναι δηλαδή "τοποθετημένη εντός και εκτός της κοινωνίας," και τότε είναι πολύ δύσκολο να γίνει "θεωρητικά κατανοητή και είναι δυσεπίτευκτη και κοπιαστική στην πράξη." Γι' αυτό το λόγο λοιπόν η Αγγλία και ειδικά η Γαλλία, μας λέει, που ανήκουν στην τελευταία, αντιμετωπίζουν δυσκολίες να διασφαλίσουν τη σταθερότητα και τη διάρκεια. Και, έχοντας στο μυαλό του τη γενναία αλλά αποτυχημένη προσπάθεια των Γάλλων επαναστατών να καθιερώσουν συγχρόνως την ισότητα και την ελευθερία, που οδήγησε στο δεσποτισμό του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο Τοκβίλ καταλήγει, εξηγώντας, ότι "δεν εξαρτάται πάντοτε από τους λαούς να φθάσουν στην πρώτη κοινωνική κατάσταση και, συχνά, επιδιώκοντάς το, πέφτουν στη δεύτερη." Στις Ηνωμένες Πολιτείες αντίθετα, όπου έχουν την πρώτη κοινωνική κατάσταση, δηλαδή η εξουσία εκπηγάζει από το λαό και δεν αυτονομείται ποτέ από τον ίδιο το λαό, ο Τοκβίλ εξηγεί: "Δεν υπάρχει δύναμη έξω από τους κόλπους της και δεν υπάρχει σχεδόν κανένας που να τολμά να συλλάβει και προπαντός να εκφράσει την ιδέα να αναζητηθεί δύναμη και κάπου αλλού. Ο λαός συμμετέχει στη σύνταξη των νόμων μέσω της επιλογής των νομοθετών, στην εφαρμογή τους μέσω της εκλογής των φορέων της εκτελεστικής εξουσίας μπορεί να πει κανείς ότι κυβερνά ο ίδιος, τόσο αδύναμο και συρρικνωμένο είναι το μέρος που έχει αφεθεί στη διοίκηση, τόσο πολύ αυτή συναισθάνεται τη λαϊκή της προέλευση και υπακούει στη δύναμη απ' όπου εκπορεύεται. Ο λαός βασιλεύει στον αμερικανικό πολιτικό κόσμο όπως ο Θεός στο σύμπαν. Είναι η αιτία και το τέλος των πάντων, όλα πηγάζουν απ' αυτόν κι όλα σ' αυτόν επιστρέφουν."[844] Ανάμεσα στην κοινωνική κατάσταση όπου η ισότητα των συνθηκών φαίνεται να έχει κατακτηθεί μόνο γιατί μπόρεσαν να συμφωνηθούν από κοινού τα όρια των κοινωνικών και πολιτικών διεκδικήσεων και, κατά συνέπεια, η κοινωνία έχει διασφαλίσει εκ των προτέρων τη συνοχή της, ώστε κάθε άτομο να μπορεί ακίνδυνα για το σύνολο να συμμετέχει στη διακυβέρνησή της (ο λαός αυτοκυβερνιέται), και την κοινωνική κατάσταση όπου κυριαρχεί η ανισότητα και η κοινωνία υ-

[843] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amerique et nous", σ. 74

[844] ΔΑ σ.87, *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, σσ.258-259

πακούει στις αποφάσεις των αρχόντων της ή μιας ανώτερης βούλησης, υπάρχει μια τρίτη, όπου, ενώ κάθε άτομο είναι ελεύθερο να κρίνει και να αποφασίσει για την κυρίαρχη εξουσία, η εξουσία βρίσκεται συγκεντρωμένη στα χέρια των εκπροσώπων του -- το κράτος --, που ενεργούν συγχρόνως εν ονόματι της γενικής βούλησης και εκπροσωπούν κάθε συμφέρον που περικλείει το κοινωνικό γίγνεσθαι. Όπως ήδη παρατηρήσαμε, ο Τοκβίλ, αν και ενέκρινε το αντιπροσωπευτικό σύστημα και το θεωρούσε ως ορθό μέσο συμβιβασμού ανάμεσα στο ατομικό και το δημόσιο συμφέρον, εντούτοις πίστευε ότι η συμμετοχή των πολιτών στα κοινά, για να διατηρηθεί το δημόσιο πνεύμα και να καταπολεμηθούν ο ατομικισμός των πολιτών και ο νέος δεσποτισμός του κηδεμονικού κράτους, ήταν εξίσου απαραίτητη. Η Αμερική, όπως σημειώνει ο M. Gauchet, του έδειξε ότι ακόμη στην εποχή της ισότητας, όπου ο κοινωνικός ιστός αποδυναμώνεται καθημερινά, μια κοινωνία μπορεί "να επαναπαυτεί σε εγγενή στοιχεία συνοχής και να μην εξαρτάται για την παραγωγή της συλλογικής ταυτότητάς της από τη διοικητική εξουσία, που ενσαρκώνεται στην ολική δύναμη του συγκεντρωτικού κράτους".[845] Η αμερικανική κοινωνία το πέτυχε αυτό ακριβώς επειδή η κοινωνική κατάσταση ήταν, όπως επαναλαμβάνει ο Τοκβίλ, από τη φύση της δημοκρατική. Και ήταν από τη φύση της δημοκρατική, όχι γιατί οι Αμερικανοί ήταν μεταξύ τους ίσοι, αλλά γιατί συναισθάνονταν ότι συνέβαλλαν καθημερινά στο πολιτειακό γίγνεσθαι του τόπου, έτσι ώστε να μην αισθάνονται ότι η εξουσία αυτονομείται από τη θέλησή τους, αλλά, αντίθετα, να πιστεύουν ακράδαντα ότι ταυτίζεται με τη θέληση κάθε αμερικανού πολίτη.

Αυτό λοιπόν που θαυμάζει στην Αμερική είναι ότι, ενώ εφαρμόζει το αντιπροσωπευτικό σχήμα, το γεγονός ότι "οι άνθρωποι από τη φύση είναι ίσοι και ελεύθεροι", όπως εξηγεί ο P. Manent, τους επιτρέπει να "αντιλαμβάνονται τον κόσμο και να δρουν μέσα σε αυτόν σύμφωνα με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας,"[846] κάτι που επηρεάζει πλήρως την ολότητα της ζωής τους και έτσι χάνει τη σημασία του ο διαχωρισμός που επιβάλλει αυτό το σχήμα ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία. Όπως έγραφε η H. Arendt, στην Αμερική, όπου εφαρμόζεται η αρχή της "αμοιβαίας υποταγής" και δεν μπορεί να υπάρξει άλλη εξουσία από αυτή του λαού, η έννοια μιας κυβερνητικής δύναμης χάνει το νόημά της, γιατί, όπως έλεγε ο John Cotton, πουριτανός κληρικός, "εάν ο λαός είναι κυβερνήτης, ποιός θα κυβερνηθεί;"[847] Από αυτή και μόνο αυτή την άποψη μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η αμερικανική πολιτεία, έτσι όπως την γνώρισε ο Τοκβίλ στα πρώτα χρόνια ζωής του νέου κράτους, έμοιαζε να ανταποκρίνεται στον κλασικό ελληνικό τύπο, μιας πολιτείας που "αγκαλιάζει συνολικά το κοινωνικό και πολιτικό σύστημα (...) η οποία συχνά διέρχεται από την έννοια της *ισότητας*, κυρίως όμως από την προβληματική μιας κοινωνικής και πολιτικής αυτοκαθοριστικής δυνατότητας."[848] Η ικανότητα του αμερικανικού λαού να αυτοκυβερνιέται, όπως μας είπε ο Τοκβίλ, στηριζόταν στη δυνατότητα που είχε να εφαρμόσει θεσμούς που περιόριζαν τα ένστικτα της ισότητας, στο γεγονός ότι κατοικούσε σε μια επικράτεια όπου καθένας μπορούσε να αναζητήσει και να βρει την ευτυχία (ευημερία), αλλά, πάνω απ' όλα, στην ηθική και πνευματική του κατάσταση, στη δυνατότητά του να συμφωνήσει για τις γενεσιουργές αρχές της κοινωνικής και πολιτικής του οργάνωσης. "Οι ρεπουμπλικάνοι (républicains) στις Ηνωμένες Πολιτείες," γράφει, "ευλαβούνται

[845] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 58
[846] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ. 23,24
[847] ARENDT, *On Revolution*, σ. 171
[848] ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ, *Πολιτικό Σύστημα και Πολιτική*, σ. 115

τα ήθη, σέβονται τις πεποιθήσεις, αναγνωρίζουν τα δικαιώματα. Πρεσβεύουν την άποψη ότι ένας λαός οφείλει να είναι ηθικός, θρησκευόμενος και εγκρατής, στο βαθμό που είναι ελεύθερος." Η αφετηρία της αμερικανικής πολιτείας δεν είναι άλλο από αυτή την ηθική και την πνευματική συμφωνία. Πρωταρχική έκφανση αυτής της λαϊκής κυριαρχίας δεν είναι άλλη από το Σύνταγμα, το οποίο με τη σειρά του αποτελεί τη βάση της ηθικής παντοδυναμίας της πλειοψηφίας στην Αμερική, την οποία, όπως είδαμε, ο Τοκβίλ επέκρινε με πάθος, διότι πίστευε πως απειλούσε τα δικαιώματα των μειοψηφιών. "Αυτό που λένε πολιτεία (République) στις Ηνωμένες Πολιτείες", εξηγεί, "είναι η ήρεμη κυριαρχία της πλειοψηφίας. Η πλειοψηφία, αφότου δυνήθηκε να αποκτήσει αυτογνωσία και να διαπιστώσει την ύπαρξή της, είναι η κοινή πηγή των εξουσιών. Όμως η ίδια η πλειοψηφία δεν είναι παντοδύναμη. Πάνω από αυτήν, στον ηθικό κόσμο, βρίσκονται η ανθρωπότητα, η δικαιοσύνη και η λογική, στον πολιτικό κόσμο τα κεκτημένα δικαιώματα. Η πλειοψηφία αναγνωρίζει τους δύο αυτούς φραγμούς και, άν της συμβεί να τους δρασκελίσει, αυτό οφείλεται στο ότι έχει πάθη, όπως κάθε άνθρωπος, και ότι, όπως συμβαίνει με τα πάθη, μπορεί να κάνει κακό διακρίνοντας το καλό."[849] Είναι προφανές ότι ο Τοκβίλ έχει αποφασίσει πια, ότι σε μια πολιτεία όπου υπάρχει ηθική και πνευματική συμφωνία, η οποία οφείλεται πρωτίστως στην εμπειρία της αυτοκυβέρνησης, η πλειοψηφία σπάνια θα μπορούσε να έχει πάθη τα οποία θα απειλούσαν τις συμφωνημένες αρχές και τα αναγνωρισμένα δικαιώματα, εφόσον είναι μέσα από την καθημερινή συμμετοχή στα κοινά που οι πολίτες διδάσκονται την ορθή άσκηση των δικαιωμάτων και τα όρια των διεκδικήσεών τους. Η πλειοψηφία έχει ήδη τις απαραίτητες γνώσεις για την ορθή ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων και γνωρίζει ότι η κυριαρχία της τελειώνει εκεί που αρχίζουν οι συμφωνημένες αρχές της αμερικανικής κοινωνίας (Ομοσπονδιακό Σύνταγμα) και τα δικαιώματα ελευθερίας και αναζήτησης της ευτυχίας κάθε αμερικανού πολίτη.

Αντίθετα, κατά τον Τοκβίλ, στην Ευρώπη η (δημοκρατική) πολιτεία "δεν είναι η βασιλεία της πλειοψηφίας, (...) αλλά είναι η βασιλεία αυτών που φέρονται ως εγγυητές της. Δεν είναι ο λαός που διοικεί σ' αυτή τη μορφή διακυβέρνησης, αλλά αυτοί που γνωρίζουν τί είναι καλύτερο για το λαό: ευτυχής διάκριση, που επιτρέπει να δρας εν ονόματι των εθνών χωρίς να τα συμβουλεύεσαι και να ζητάς την αναγνώρισή τους την ώρα που τα ποδοπατάς. Η δημοκρατική (republicain) διακυβέρνηση είναι άλλωστε η μόνη στην οποία πρέπει να αναγνωριστεί το δικαίωμα να κάνει ό,τι θέλει και η μόνη που μπορεί να περιφρονεί ό,τι μέχρι τώρα σεβάστηκαν οι άνθρωποι, από τους ύψιστους νόμους της ηθικής μέχρι τους απλούστερους κανόνες του κοινού νου."[850] Ο μόνος τρόπος λοιπόν για να μην μεταμορφωθεί η κυριαρχία της πλειοψηφίας σε υποταγή των μειοψηφιών στα *πάθη* της πλειοψηφίας και η κυβέρνηση να μην παραδοθεί στα πάθη της δημοκρατίας (ισότητας), που οδηγούν στην καταπάτηση των νόμων της ηθικής και του δημόσιου αισθήματος, είναι να συμμετέχει ο λαός στη διακυβέρνηση της χώρας, όπου θα έχει διδαχθεί την ορθή ενάσκηση των δικαιωμάτων

---

[849] ΔΑ σ.377-8

[850] ό.π., σ.378 Να σημειώσουμε εδώ ότι τις περισσότερες φορές όταν ο Τοκβίλ χρησιμοποιεί το όρο républicain(e) μεταφράζουμε ρεπουμπλικανικό/ή, διότι περιγράφει μια κοινωνικοπολιτική κατάσταση όπου το ατομικό και το δημόσιο συμφέρον συνυπάρχουν ειρηνικά εντούτοις επειδή ο ίδιος συγχέει όπως όλοι οι στοχαστές της εποχής του τους όρους ρεπουμοπλικανικό και δημοκρατικό, είναι σαφές ότι στη προκειμένη περίπτωση αυτό που έχει στο μυαλό του είναι η δημοκρατική διαδικασία, μια δημοκρατική κοινωνικοπολιτική κατάσταση όπου όλα τα δεδομένα αμφισβητούνται (ήθη και νόμοι) και συνεπώς η σχέση ανάμεσα στο ατομικό και το δημόσιο συμφέρον πρέπει καθημερινά να αναζωογονείται.

του και το σεβασμό των δικαιωμάτων των άλλων, με άλλα λόγια, θα έχει αποκτήσει κοινές ηθικές και πολιτικές πεποιθήσεις. Στη Γαλλία, όπου εφαρμόζεται ένας ακραίος κυβερνητικός και διοικητικός συγκεντρωτισμός, όπου όλες οι τοπικές εξουσίες, οι συλλογικοί σχηματισμοί, και συχνά η ίδια η ελευθερία του τύπου και του λόγου, είχαν ανατραπεί ή περιοριστεί, πρώτα από το παλιό καθεστώς και μετά από την επανάσταση, το δημόσιο πνεύμα είχε αποδυναμωθεί και οι άνθρωποι στρέφονταν αποκλειστικά προς τις ιδιωτικές υποθέσεις. Έτσι λοιπόν, κατά τον Τοκβίλ, στη Γαλλία τα ακραία πάθη έβρισκαν γόνιμο έδαφος μπροστά στην απουσία παιδείας της ελευθερίας, κάτι που, όπως μας λέει επανειλημμένως, ωθούσε τους ανθρώπους προς την ακραία ελευθερία και την ακραία ισότητα, καθιστώντας την πολιτεία αδύνατη.[851] Η αμερικανική πολιτεία συνεπώς, για τον Τοκβίλ, δεν είναι απλώς η λαϊκή κυριαρχία (ανεξάρτητα σε τί συνίσταται ο λαός), δεν είναι επίσης η δημοκρατική πολιτεία (η απεριόριστη διεκδίκηση εξίσωσης των συνθηκών), αλλά είναι η *πεφωτισμένη* άσκηση της εξουσίας του λαού -- η ρεπουμπλικανική δημοκρατία --, η οποία αποτελεί συγχρόνως εγγύηση για τη διασφάλιση της πλήρους αυτοδιάθεσης της κοινωνίας και την προστασία της από ακραία πάθη. Η αφετηρία μιας τέτοιας κοινωνίας δεν μπορεί να στηρίζεται παρά μόνο στις προαποφασισμένες ή "συμφωνημένες αρχές", όπως τις αποκαλεί η H. Arendt, που ενέχουν "το πρόβλημα του απόλυτου," εξ αυτού και η θεμελιακή διαφορά της αμερικανικής πολιτείας από την αθηναϊκή. Εδώ το σύνταγμα ως εξίσου δεσμευτικό για τους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, καθιστά εξαιρετικά δύσκολη την ανατροπή της κυβέρνησης και πολύ περισσότερο καθιστά σχεδόν αδύνατη την αμφισβήτηση των αρχών της διακυβέρνησης. Όπως σωστά παρατηρούσε η Arendt, η συνταγματική διακυβέρνηση σήμανε το τέλος των επαναστάσεων, πολύ περισσότερο όμως, αποκλείοντας το λαό από την οποιαδήποτε συμμετοχή του στη διακυβέρνηση, κατέστησε αδύνατη την άσκηση πολιτικών ελευθεριών, την αμφισβήτηση των δεδομένων του.[852]

Η ικανότητα της αμερικανικής πολιτείας να καθιερώνει μια ρεπουμπλικανική δημοκρατία, που αποτελεί πρότυπο για τον Τοκβίλ, γιατί μόνο σε αυτήν ο λαός αυτοκυβερνιέται, προϋποθέτει την απουσία ανισοτήτων, στις οποίες θα μπορούσε να σκοντάψει η απεριόριστη ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων, ή, όπως γράφει η H. Arendt, προϋποθέτει την απουσία του "κοινωνικού προβλήματος".[853] Στη Γαλλία, η πολιτεία ήταν δύσκολη, ακριβώς γιατί η κυριαρχία μιας πλειοψηφίας που σεβόταν και αναγνώριζε τα δικαιώματα των μειοψηφιών και η οποία καθιέρωνε μια σταθερή κυβέρνηση φαινόταν στον Τοκβίλ σχεδόν αδύνατη, εφόσον οι Γάλλοι επαναστάτες, όπως σημειώνει ο R. Renaud, απέκλειαν οποιονδήποτε θεμελιακό νόμο[854] και καμία κυβέρνηση από τη διακήρυξη της ελευθερίας της ισότητας δεν μπόρεσε να επιλύσει το κοινωνικό πρόβλημα, με άλλα λόγια, να θέσει τέλος στις κοινωνικές και, κατά συνέπεια, στις πολιτικές διεκδικήσεις. "Οι ιδέες", αντίθετα, μας λέει ο Τοκβίλ, "που έχουν διαμορφώσει οι Αμερικανοί περί της πολιτείας (République) διευκολύνουν σ' αυτούς σημαντικά τη χρήση της και διασφαλίζουν τη διάρκειά της." Εάν λοιπόν στην Αμερική, εξηγεί, συχνά η πρακτική της δημοκρατικής διακυβέρνησης (gouvernement républicain) είναι κακή, η θεωρία της είναι καλή, "και ο λαός καταλήγει πάντοτε με

---

[851] *Ecrits et Discours Politiques*, 2, σ.720 επ.
[852] ARENDT, *On Revolution*, σσ.132-3
[853] ό.π., σ. 157-8, κεφ. 2 "Το Κοινωνικό Πρόβλημα" σ. 59 επ.
[854] RENAUD, "La Révolution Américaine", σ. 446

το να συμμορφώσει μ' αυτήν τις πράξεις του."[855] Η θεωρία της δημοκρατικής διακυβέρνησης στην Αμερική στηρίζεται σε ρεπουμπλικανικές ιδέες και αρχές. Ο αμερικανικός λαός επικυρώνοντας ένα σύνταγμα το οποίο, όπως μας είπε ήδη ο Τοκβίλ, ήταν ο *νόμος των νόμων*, αναγνώριζε, όπως γράφει ο Κ. Καστοριάδης, ότι "υπάρχει για την κοινωνία μια έξω κοινωνική νόρμα", ένα κριτήριο του δικαίου και του άδικου, που "δίνεται μια για πάντα και, *ex hypothesi*, δεν εξαρτάται καθόλου από την ανθρώπινη δράση."[856] Γι' αυτό η θεωρία ή οι επιταγές μιας "συνεργατικής και αυτοδιοικούμενης κοινότητας,"[857] δηλαδή μιας ρεπουμπλικανικής δημοκρατίας, στην Αμερική μπορεί και υπερέχει των επιταγών της κοινωνικής πραγματικότητας της ελευθερίας της ισότητας, της συνύπαρξης ατόμων με εν δυνάμει διεκδικήσεις.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, παρατηρεί ο Τοκβίλ, "η γενεσιουργός αρχή (principe) της πολιτείας (République) είναι η ίδια που ρυθμίζει το μέγιστο μέρος των ανθρώπινων πράξεων. Η πολιτεία (republique) διεισδύει (...) στις ιδέες, στα φρονήματα και σε όλες τις συνήθειες των Αμερικανών, ενώ ταυτόχρονα εδραιώνεται στους νόμους, και για να φτάσουν να αλλάξουν τους νόμους, θα έπρεπε να φτάσουν να αλλάξουν κατά κάποιο τρόπο ολόκληροι."[858] Η δημοκρατική διακυβέρνηση, παρ' ότι λοιπόν χαρακτηρίζεται από μια "ταραχώδη κίνηση μέσα στην οποία βρίσκεται η πολιτική κοινωνία", μια κίνηση που εκκολάπτει επιπλέον μια διοικητική και νομοθετική *αστάθεια*, την οποία προκαλούν οι συχνές εκλογές και η αλλαγή κάθε τόσο των δημοσίων υπαλλήλων, δεν επηρεάζει τις θεμελιώδεις αρχές. Οι Αμερικανοί καθιδρύοντας την πολιτεία, όπως ήδη παρατηρήσαμε, αποφάσισαν ότι μόνο οι δευτερεύοντες νόμοι, που δεν απειλούσαν μια γερά εδραιωμένη κοινωνία, μπορούν να αμφισβητηθούν. Γι' αυτό, εξηγεί ο Τοκβίλ, οι Αμερικανοί "αλλάζουν νόμους, το θεμέλιο όμως του καθεστώτος είναι σεβαστό." Η πολιτεία και οι ρεπουμπλικανικοί θεσμοί είναι η εγγύηση ότι οι επιταγές της δημοκρατίας, η οποιαδήποτε "νομοθετική αστάθεια" ή ακόμη και αλλαγή των δημόσιων υπαλλήλων, που προερχόταν από τις συχνές εκλογές, δεν θα τους οδηγούσε σε αμφισβήτηση των θεμελιακών τους αρχών. Αν κάτι παρόμοιο θα μπορούσε να συμβεί στην Αμερική, ο Τοκβίλ πίστευε πως μια τέτοια εποχή θα ήταν μακριά.[859] Αν ποτέ οι ρεπουμπλικανικές αρχές (principes ripublicains) καταρρεύσουν στην Αμερική, θα είναι μόνο μετά από μια "μακρόχρονη κοινωνική δράση" και όταν "ένας εντελώς καινούριος λαός θα έχει πάρει τη θέση αυτού που υπάρχει τις μέρες μας."[860] Γι' αυτό, η μεγάλη αγωνία που εκφράζει ο Τοκβίλ στα γράμματα των τελευταίων χρόνων είναι ότι δεν πρέπει να αποτύχει η εμπειρία της *αυτοκυβέρνησης*, η οποία φαινόταν να απειλείται από την εισροή στις Ηνωμένες Πολιτείες μιας νέας φυλής ανθρώπων, η οποία δεν είχε τις γνώσεις και τις εμπειρίες για να ασκήσει ορθά τη διακυβέρνηση, σεβόμενη τα όρια της ισότητας και της ελευθερίας.[861] Αν κάτι τέτοιο

---

[855] ΔΑ σ.378

[856] ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, "Η ελληνική *πόλις* και η δημιουργία της δημοκρατίας", στο *Χώροι του ανθρώπου*, σ. 198

[857] HABERMAS, *Το πραγματικό και το ισχύον*, σ. 358

[858] ΔΑ σ.379

[859] ό.π., σ.380

[860] ό.π.

[861] *Correspondance Etrangère d'Alexis de Tocqueville*, Oeuvres Complètes, τόμος VII, Γράμμα στον à E.V. Childe, 2 Απριλίου 1857, σ. 192-3 Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Τοκβίλ, σε κείμενό του για το ταξίδι του στην Αμερική παρατηρούσε πως η δεύτερη και η τρίτη γενιά των αμερικανών μεταναστών θα φέρουν μαζί τους μια αντίληψη της αρχής της δημοκρατίας ακόμη πιο αποδεσμευμένης από οποιοδήποτε ηθικό ή πνευματικό σύνδεσμο με το παρελθόν. Αποδεσμευμένοι από οποιαδήποτε αριστοκρατικά

συνέβαινε, αυτή η πολιτεία (République) δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί "χωρίς πάλη, χωρίς αντιπολίτευση, χωρίς απόδειξη, μέσω μιας σιωπηρής συμφωνίας, ενός είδους *consensus universalis*."[862] Αυτό που τον ανησυχεί είναι ότι οι αρχές της πολιτείας και οι επιταγές της δημοκρατίας αποδεσμεύονται όσο νέες φυλές διεισδύουν στην αμερικανική επικράτεια χωρίς τα εφόδια της παιδείας της αυτοκυβέρνησης και των πουριτανικών πεποιθήσεων, της ελευθερίας και της θρησκείας. Γι' αυτό καταλήγει πως "η τωρινή κίνηση της αμερικανικής κοινωνίας μου φαίνεται όλο και πιο δημοκρατική", κάτι που σίγουρα υποθάλπει την επέκταση της αυθαιρεσίας στη διοίκηση και τη διείσδυση των παθών της πλειοψηφίας στη διακυβέρνηση, τάσεις οι οποίες θα απειλήσουν στο μέλλον την ειρηνική δημοκρατική πολιτεία που κατάφεραν να εγκαθιδρύσουν οι Αμερικανοί. Ενώ λοιπόν δεν πιστεύει πως οι Αμερικανοί θα μπορούσαν ποτέ να επιτρέψουν την εισδοχή της ανισότητας στον πολιτικό κόσμο, τη θεμελίωση μιας αριστοκρατίας, εντούτοις θεωρεί πολύ πιθανό μια μέρα ο κύκλος "των πολιτικών δικαιωμάτων" που απολαμβάνουν να περιοριστεί. Για να ρυθμίσουν τις δημοκρατικές 'ακρότητες' των κατωτέρων τάξεων ή των αλλότριων ομάδων,[863] οι Αμερικανοί θα περιορίσουν αυτά τα δικαιώματα που θα οδηγούσαν στην ανατροπή των ορίων της δημοκρατίας τους ή, πιο σωστά, στην αμφισβήτηση των θεμελιακών αρχών της πολιτείας τους. Ένα είδος μετριοπαθούς 'δημοκρατικής' πολιτείας αποτελεί τη φυσική κατάσταση του αμερικανικού λαού, ενός λαού που γαλουχήθηκε από τις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις πουριτανικές πεποιθήσεις. Η ικανότητά του να περιορίζει τις επιταγές του δημοκρατικού γίγνεσθαι στο πλαίσιο της ρεπουμπλικανικής ελευθερίας και των θρησκευτικών του πεποιθήσεων είναι ο εγγυητής της βιωσιμότητας της αμερικανικής πολιτείας.

υπολείμματα που μπορεί να είχαν κληρονομήσει οι πρώτοι μετανάστες από τους πατέρες τους, τα οποία, όπως ήδη παρατηρήσαμε, διεισδύουν στους νόμους, εμποδίζοντας την κοινωνική κινητικότητα και την ευημερία. Την ίδια στιγμή όμως ο Τοκβίλ πίστευε ότι η δεύτερη και τρίτη γενιά των μεταναστών θα απειλούσαν την ειρηνική πολιτεία που καθιερώθηκε στην Αμερική, γιατί δεν είχαν καμία εμπειρία αυτοκυβέρνησης, καθόλου παιδεία της ελευθερίας. Βλ. *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1 σ. 282-3

[862] ΔΑ σ.380

[863] ό.π., σ.381

III. Η δημοκρατία των νεότερων χρόνων

Ο Τοκβίλ δεν προσπάθησε ποτέ να κρύψει τις επιφυλάξεις του και ακόμη και την αντίθεσή του προς τη δημοκρατία. Δεν κουράζεται μάλιστα να μας υπενθυμίζει ότι ο ίδιος δεν θεωρεί τον εαυτό του δημοκράτη, αν και αναγνωρίζει πως η καθιέρωση της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων στην κοινωνία και τον πολιτικό κόσμο είναι το πεπρωμένο της ανθρωπότητας και οι άνθρωποι θα πρέπει να την αποδεχτούν για να μπορέσουν να ρυθμίσουν τις συνέπειές της. Η μοναδική στιγμή που τολμά να ταχτεί απερίφραστα υπέρ της δημοκρατίας ήταν στη σύγκρουση ανάμεσα στις δημοκρατικές και τις σοσιαλιστικές ιδέες, τις οποίες θεωρούσε όχι μόνο διαφορετικές αλλά βαθύτατα αντίθετες προς την ελευθερία για όλους, την πολιτική δημοκρατία. Ο σοσιαλισμός είναι η ισότητα δίχως ελευθερία, έγραφε την περίοδο των επαναστάσεων του 1848, ενώ η δημοκρατία είναι η ισότητα στην ελευθερία και αυτό θέλησε να καθιερώσει η επανάσταση του 1789, γι' αυτό και είμαι βαθύτατα δημοκράτης.[864] Το πραγματικό ενδιαφέρον του όμως δεν βρισκόταν στην ίδια τη δημοκρατία ως ένα πολίτευμα ή ως μια πολιτική και κοινωνική κατάσταση, την οποία θεωρούσε ότι δεν είχε ακόμη πλήρως διαμορφωθεί και δεν ήταν σίγουρος ποιό ήταν το τέλος των δημοκρατικών διεκδικήσεων. Τα δύο πρότυπα που προσπάθησε να μελετήσει, το γαλλικό και το αμερικανικό, δεν αμφέβαλλε ποτέ ότι ήταν ιδιάζουσες περιπτώσεις που, αν και υποδείκνυαν κάποιες τάσεις του δημοκρατικού γίγνεσθαι, δεν απαντούσαν στο βασικό ερώτημα άν το δημοκρατικό καθεστώς και η πολιτεία μπορούν να συνυπάρξουν ειρηνικά. Αυτό που τον ενδιέφερε ήταν πώς να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της πολιτείας, ο σεβασμός των νόμων από τους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους, νόμων που είχαν για βάση τους τη δικαιοσύνη της ανθρωπότητας, από τη στιγμή που η πολιτική και η κοινωνική τάξη πραγμάτων ήταν δημοκρατική. Δεν τον απασχολούσε άν η κυβέρνηση της πολιτείας κατευθύνεται από μια συνταγματική μοναρχία, μια πεφωτισμένη 'αριστοκρατία' επίλεκτων ανδρών ή ακόμη άν εκλέγεται από την καθολική ψήφο, αν οι πολίτες έχουν την κατάλληλη παιδεία της ελευθερίας ώστε να ασκούν με μετριοπάθεια τα δικαιώματά τους. Αυτό που ήθελε είναι να καταλάβει αν και πώς μπορούν να συνδυαστούν οι επιταγές της δημοκρατίας των νεότερων χρόνων, της ελευθερίας της ισότητας, των καθολικών δικαιωμάτων και της πλειοψηφικής αντιπροσωπευτικής διαδικασίας, με τις επιταγές της πολιτείας, με θεμελιακές αρχές της κοινωνίας, σύμφωνα με τις οποίες διασφαλίζεται το γενικό καλό και η δικαιοσύνη.

Στο αμερικανικό πρότυπο της δημοκρατικής πολιτείας θα αναγνωρίσει την ύπαρξη ιδιαίτερα ευνοϊκών συνθηκών για την καθιέρωση μιας ειρηνικής πολιτείας. Δεν είχε όμως ποτέ ψευδαισθήσεις ως προς την ικανότητα της γαλλικής κοινωνίας να αντιγράψει το μοντέλο αυτό και να το εφαρμόσει εν μέσω κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών συγκυριών που ήταν εντελώς διαφορετικές. Η Αμερική δεν είναι παρά ένα θαυμάσιο εργαστήρι, το οποίο του επιτρέπει να διακρίνει τα καλά που μπορεί να προσφέρει μια δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση, τους κινδύνους που εκκολάπτει, πώς οι Αμερικανοί τους περιορίζουν και, τέλος, την πιθανή εξέλιξη μιας δημοκρατικής πολιτείας, εφόσον οι κυβερνώντες και οι κυβερνώμενοι αποδεχτούν πως η ελευθερία εφεξής δεν μπορεί να υπάρξει δίχως την ισότητα. Το ζητούμενο λοιπόν για τον Τοκβίλ δεν είναι τόσο ένας ορισμός της δημοκρατίας, τον οποίο, όποτε τον επιχειρεί, αργότερα τον ανατρέπει, όσο είναι η αντίσταση προς "το άγνωστο της

---

[864] *Ecrits et Discours Politiques*, 3, σσ. 171-196 "Discours prononcé dans la discussion du projet de Constitution sur la question du droit au travail", 12 septembre 1848

δημοκρατίας"(Lefort), η χειραγώγηση των συνεπειών της στην κοινωνία και στη διακυβέρνηση. Το άγνωστο, που μονίμως ανατρέπει τις βεβαιότητες που δημιουργεί ή ίδια η δημοκρατική κατάσταση, γιατί θεμελιώνει μια ατελέστατη αμφισβήτηση των ορίων της δημοκρατίας, έχοντας αναγνωρίσει το καθολικό δικαίωμα του ανθρώπου να έχει δικαιώματα.

Το έργο του Τοκβίλ, όπως σωστά έγραφε ο George Pierson, έχει ως βασικό στόχο να συμβουλέψει και να προειδοποιήσει τους Γάλλους για το τί θα πρέπει να κάνουν ώστε να μην αποβεί μοιραία για τη γαλλική πολιτεία η καθιέρωση της δημοκρατίας στην κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων.[865] Η Αμερική του δίδαξε πως ένας λαός, για να χειραγωγήσει τη δημοκρατία, πρέπει να καθιερώσει ελεύθερους θεσμούς, όπως το καθολικό δικαίωμα ψήφου, η δημιουργία πολιτικών και αστικών συλλογικών σχημάτων, η ελευθερία του τύπου, ο κομματικός πλουραλισμός. Επίσης πρέπει να αναγνωρίσει πολιτικές ελευθερίες, οι οποίες θα επιτρέψουν στον καθένα παράλληλα με το ατομικό τους συμφέρον να ενδιαφερθεί και για το δημόσιο συμφέρον, με άλλα λόγια, να γνωρίσει ότι "τόσο το καθήκον όσο και το συμφέρον των ανθρώπων είναι να γίνονται ωφέλιμοι στους ομοίους τους."[866] Όπως εξηγούσε στον John Stuart Mill, είναι ο μόνος τρόπος για να αποφύγουν οι σύγχρονες κοινωνίες τη σκλαβιά και τη βαρβαρότητα που εκκολάπτει μια δημοκρατία άτακτη και απεριόριστη.[867] Γι' αυτό και σκοπός των πεφωτισμένων πολιτών, ένα είδος *primi inter pares* -- ανοιχτής αριστοκρατίας-- πρέπει να είναι η καθιέρωση μιας βιώσιμης δημοκρατικής πολιτείας όπου τα άτομα-πολίτες έχουν αποκτήσει την κατάλληλη παιδεία, που θα τους επιτρέψει να απολαύσουν ατομικά δικαιώματα και να συνδράμουν στο γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Από αυτό το σημείο και μετά ο Τοκβίλ ταλαντεύεται, άν αυτή η πολιτεία καθίσταται βιώσιμη, επειδή, όπως έγραφε ο F. Suter, μια πεφωτισμένη κυβέρνηση θα μεριμνά ώστε ο λαός να συνδέεται με το έργο της χωρίς όμως ο ίδιος να συμμετέχει στη διακυβέρνηση,[868] ή ο ίδιος ο λαός θα απολαμβάνει τέτοιες πολιτικές ελευθερίες οι οποίες θα του επιτρέπουν έως και να συμμετέχει στην ίδια τη διακυβέρνηση και να ταυτίζεται άμεσα με το έργο της. Αυτό πάντως που είναι σαφές είναι το γεγονός ότι οποιαδήποτε μορφή συμμετοχής του λαού προϋποθέτει ότι έχει ήδη αποκτήσει την παιδεία της ελευθερίας --μια λελογισμένη άσκηση των δικαιωμάτων του--, την οποία θεωρεί απαραίτητη ώστε να μπορεί να αντισταθεί στις συνέπειες της μόνιμης ανησυχίας και αταξίας που καθιερώνει η δημοκρατική τάξη πραγμάτων. Μέσα από την άσκηση πολιτικών δικαιωμάτων ένας λαός, κατά τον Τοκβίλ, μπορεί να αποκτήσει αυτές τις γνώσεις και τα ήθη που θα ρυθμίζουν την ακραία ελευθερία και την ακραία ισότητα.[869] Μόνο έτσι μια κοινωνία όπως η Γαλλία, όπου η δημοκρατία φαίνεται να μεγαλώνει μοναχή, όπως αυτά τα παιδιά που, στερημένα από την πατρική φροντίδα, δεν γνωρίζουν από την κοινωνία παρά μόνο τη φαυλότητα και τη μιζέριά της, θα μπορέσει να καθιερώσει μια βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία.[870]

---

[865] PIERSON George W.,*Tocqueville and Beaumont in America*, Oxford University Press,1938,σ. 402

[866] ΔΑ σ.523

[867] *Correspondence Anglaise*, VI, σ. 294

[868] SUTER François, "Tocqueville et le problème de la démocratie", *Revue internationale de Philosophie*, tome XIII, 1959, σ. 339

[869] βλ. SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 266, Drafts Yale, CVh, Paquet 3, cahier 3, σσ.30-33 και cahier 4 σ. 57

[870] ΔΑ σ.45

Το μεγάλο προνόμιο της Αμερικής, όπως είδαμε, ήταν ότι πριν καν καθιερώσει δημοκρατικούς θεσμούς οι μετανάστες είχαν ήδη την εμπειρία των ελεύθερων θεσμών, γιατί η κοινωνία είχε αυτά τα ήθη, τις συνήθειες, τις ιδέες, γενικώς αυτή την παιδεία της πολιτικής ελευθερίας που ευνοούσαν την καθιέρωση μιας μετριοπαθούς δημοκρατικής πολιτείας. Η μεγάλη ατυχία της Γαλλίας βρισκόταν στο γεγονός ότι δημιουργήθηκε μια σύγχυση ανάμεσα στις επιταγές της εξίσωσης των συνθηκών και στα επαναστατικά πάθη που επέβαλλαν την ισότητα των συνθηκών στην κοινωνία και στον πολιτικό κόσμο. Στη Γαλλία, τα ήθη και οι ελεύθεροι θεσμοί που είναι απαραίτητοι για να ρυθμιστούν τα δημοκρατικά πάθη απουσίαζαν, και κατά συνέπεια δυσκόλευαν την ίδια την παραχώρηση πολιτικών ελευθεριών, μπροστά στο φόβο που προκαλούσε στις κυρίαρχες τάξεις η ιδέα μιας ανεξέλεγκτης συμμετοχής των κατωτέρων τάξεων στο δημόσιο χώρο. Αντίθετα, υπήρχαν ήθη, συνήθειες και ιδέες από το παλιό καθεστώς που, αν και δημιούργησαν αυτές τις υπερήφανες και θρασύτατες ιδιοφυΐες που έκαναν την επανάσταση, εντούτοις δημιούργησαν επίσης τεράστια εμπόδια για τη συγκρότηση της δημοκρατικής πολιτείας, την ήρεμη και ελεύθερη κυριαρχία των νόμων.[871] Τα μόνα ήθη, συνήθειες και ιδέες που φαίνονταν να παίρνουν τη θέση τους ήταν τα επαναστατικά, τα οποία όχι μόνο δεν διευκόλυναν τη ρύθμιση των ακραίων ενστίκτων της δημοκρατίας, αλλά, αντίθετα, ενίσχυαν αυτές τις ακραίες τάσεις, καθιστώντας πλήρως ανεξάρτητα τα πάθη της ισότητας από την ελευθερία, γιατί τα συνέδεαν με το επαναστατικό πνεύμα.[872]

Επειδή το επαναστατικό πνεύμα εμπόδιζε τους Γάλλους να ρυθμίσουν τις ακρότητες της δημοκρατικής κοινωνικής κατάστασης, της ισότητας των συνθηκών, ο Τοκβίλ κατέληξε πως είναι απαραίτητο να διαχωριστεί το επαναστατικό δόγμα από το δημοκρατικό πνεύμα. Η μόνη ελπίδα χειραγώγησης των δημοκρατικών ενστίκτων στη Γαλλία ήταν ο διαχωρισμός τους από τα επαναστατικά πάθη. Για να μη δημιουργηθεί μάλιστα σύγχυση, εξηγεί ότι, ενώ δεν πρέπει να λησμονηθούν οι αρχές της επανάστασης του 1789, πρέπει να διαχωριστούν από τις επαναστατικές συνήθειες, πάθη και ιδέες που δημιούργησε ο αγώνας για την καθιέρωση της ισότητας.[873] Έχοντας περιορίσει τη δημοκρατία σε μια οριακή αντίληψη για την ελευθερία και για την ισότητα ο Τοκβίλ αφήνει κατά μέρος το γεγονός ότι δεν προκαθορίζονται τα όρια των διεκδικήσεων που απορρέουν από την αρχή καθολικών δικαιωμάτων. Σε μια *δημοκρατική* πολιτεία, είναι μέσα από μια ατελέστατη διαδικασία κατάκτησης της δημοκρατικής ελευθερίας --της ελευθερίας της ισότητας-- που οι άνθρωποι διαβουλεύονται τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας, την *ανθρώπινη δικαιοσύνη*. Η γαλλική κοινωνία όχι μόνο θα αντισταθεί λοιπόν στο διαχωρισμό ανάμεσα στο πνεύμα της δημοκρατίας από τις επαναστατικές συνήθειες, αλλά οι τελευταίες θα υιοθετηθούν από τους σοσιαλιστές, που θα προσπαθήσουν, κατά τον Τοκβίλ, να αμφισβητήσουν τα ίδια τα δικαιώματα που διακήρυξε η επανάσταση του 1789. Την ίδια στιγμή όμως βλέπει να αναπτύσσεται στη Γαλλία μια προσήλωση στη συνταγματική κυβέρνηση, που έχει την πηγή της πάνω απ' όλα στο αυξανόμενο πάθος της καλοπέρασης, κυρίαρχο πάθος των μεσαίων τάξεων, κατεξοχήν αντίθετο στις επαναστάσεις, που το εκφράζει η απάθεια για την πολιτική ζωή, η απουσία του δημόσιου πνεύματος. Από τη μια λοιπόν διακρίνει στη Γαλλία την απειλή των επιταγών της κοινωνικής δημοκρατίας, που σφετερίζονται οι σοσιαλιστές, απ' όπου εκπηγάζει η μονιμότητα του επαναστατικού πνεύμα-

[871] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ. 69, 176, 211, 216
[872] βλ. LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σ.38, Inédits Yale, CV 3
[873] *Ecrits et Discours Politiques*, 2, σ.119

τος, από την άλλη, την απειλή του ατομικισμού και την απουσία του δημόσιου πνεύματος, που ενισχύουν και επιταχύνουν τη συγκέντρωση της εξουσίας και το δεσποτισμό, απειλούν το αντιπροσωπευτικό σύστημα και την ίδια την ελευθερία.[874]

Στην Αμερική, γράφει ο Τοκβίλ, οι ελεύθεροι θεσμοί και τα πολιτικά δικαιώματα που απολαμβάνουν οι πολίτες τους θυμίζουν συνεχώς ότι *ζούν εν κοινωνία*, ότι είναι εξίσου καθήκον όσο και συμφέρον τους να γίνονται ωφέλιμοι στους ομοίους τους, ότι δεν είναι δούλοι ούτε αφέντες κανενός. Έτσι είναι που εκπαιδεύονται στη συνήθεια να ασχολούνται με το γενικό συμφέρον.[875] Η Αμερική είναι όμως η χώρα του *consensus universalis*, όπου δεν φαίνονται να υπάρχουν δυσεπίλυτες αντιθέσεις ανάμεσα στις τάξεις, γιατί, όπως ο ίδιος γράφει, δεν υπάρχουν τάξεις με ανταγωνιστικά συμφέροντα. Γι' αυτό ο Τοκβίλ, όταν σκέφτεται τις Η.Π.Α., με ευκολία υποστηρίζει ότι το πιο αποτελεσματικό φάρμακο για την καταπολέμηση των δεινών που επιφέρει η ισότητα είναι η πολιτική ελευθερία, δηλαδή η απεριόριστη ελευθερία.[876] Όταν όμως στρέφει την προσοχή του στη Γαλλία, όχι μόνο ο όρος δημοκρατία γίνεται όλο και πιο σπάνιος, όπως σημειώνει ο S. Drescher, γιατί εκεί ο κοινωνικός αγώνας συνεχίζει και δεν μπορεί να διαχωρίσει κανένας ανάμεσα στα πάθη της επανάστασης και τα ένστικτα της δημοκρατίας, αλλά η δημοκρατία ως μια κοινωνική κατάσταση, η ισότητα των συνθηκών, και η δημοκρατία ως μια πολιτική κατάσταση, η λαϊκή κυριαρχία, έχουν γίνει αδιάσπαστα, γιατί οι κοινωνικές ανάγκες έχουν μεταμορφωθεί σε πολιτικά δικαιώματα.[877] Στη Γαλλία θα ανακαλύψει ότι ζητούμενο δεν είναι απλώς πώς θα χειραγωγηθούν τα ακραία ένστικτα της δημοκρατίας που κάνουν τους ανθρώπους να λησμονούν ότι βρίσκονται εν κοινωνία, γιατί περιχαρακώνονται στην ενασχόληση με τα ατομικά τους συμφέροντα. Είναι πώς να περιοριστεί η ταχεία μετατροπή κοινωνικών αναγκών σε πολιτικά δικαιώματα. Στη Γαλλία, το *κοινωνικό πρόβλημα* μετατρέπεται το ίδιο σε ζήτημα δημοσίου συμφέροντος, με άλλα λόγια εμφανίζεται ως "πολιτικό και κοινωνικό διακύβευμα," που θεμελιώνει "το δικαίωμα στην κοινωνική δικαιοσύνη," ένα αίτημα που απελευθερώνει της αρχές της επανάστασης του 1789 από "την κλειστή φιλελεύθερη εκλογίκευση."[878] Το πρόβλημα της δημοκρατίας φαίνεται να είναι πολύ πιο πολύπλοκο από τη ρύθμιση των συνεπειών της αναγνώρισης της ισότητας ενώπιον του νόμου με τα μέσα της πολιτικής δημοκρατίας, την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων, αφορά την αναγνώριση κοινωνικών δικαιωμάτων.

Στη Γαλλία, η διακήρυξη των καθολικών δικαιωμάτων της ελευθερίας και της ισότητας καθιστούν ορατή ολόκληρη τη διάσταση του δημοκρατικού γίγνεσθαι, κάτι που η αμερικανική πραγματικότητα στα πρώτα χρόνια της έλευσής του μπόρεσε να συγκαλύψει. Έτσι, οι Γάλλοι θα πρέπει να τοποθετηθούν στο καίριο ζήτημα που θέτει η διακήρυξη καθολικών δικαιωμάτων, ότι: "Από τη στιγμή που θα βγω από το καθαρά "νομικό" πεδίο και θα ενδιαφερθώ για την *πραγματική* ισότητα, για την πραγματική ελευθερία, είμαι υποχρεωμένος να διαπιστώσω ότι αυτές εξαρτώνται από *ολόκληρη* τη θέσμιση της κοινωνίας. Πώς μπορεί κανείς να είναι *ελεύθερος*, αν υπάρχει *ανι-*

---

[874] ό.π., σσ.96-7, 101, 199, 382, 720
[875] ΔΑ σ.523
[876] ό.π.
[877] DRESCHER, *The Dilemmas of Democracy: Tocqueville and Modernization*, σσ.240-3
[878] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Είδωλα πολιτισμού*, σσ.309-310, 343, 379 βλ. επ.βλ. FERRY-RENAUT, *Philosophie Politique*, τόμος 3, Des Droits de l'homme à l'idée républicaine, σ.29 επ.

σότητα πραγματικής συμμετοχής στην εξουσία; Και, μετά την αναγνώριση αυτού του πράγματος, πώς να παραμεριστούν όλες οι διαστάσεις της θέσμισης της κοινωνίας όπου ριζώνουν και παράγονται οι διαφορές όσον αφορά την *εξουσία*."[879] Η συγκρατημένη αισιοδοξία του Τοκβίλ για την προοπτική μιας σταθερής και μόνιμης δημοκρατικής πολιτείας στη Γαλλία μετατρέπεται όλο και πιο πολύ σε μια απαισιοδοξία και ένα φόβο μπροστά στη χίμαιρα των διεκδικήσεων των κατωτέρων τάξεων. Οι συνέπειες της εισόδου αυτής της ακράδαντης δύναμης στη δημοκρατική κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων υπερβαίνει κατά πολύ την εικόνα της δημοκρατικής πολιτείας που αντίκρισε στην Αμερική. Εδώ αμφισβητούνται, κατά τον Τοκβίλ, οι ίδιες οι θεμελιακές αρχές της ιδιοκτησίας, ενώ το κράτος όλο και περισσότερο διεισδύει στις καθημερινές *ατομικές υποθέσεις*, διασφαλίζοντας το δικαίωμα στην κοινωνική δικαιοσύνη.[880] Μια χειραγωγημένη δημοκρατία δεν θα περιορίζεται πια στο αίτημα για μια μετριοπαθή και πεφωτισμένη ενασχόληση με το ατομικό συμφέρον, αλλά για την καθιέρωση της ισότητας στην ανεξαρτησία και την ελευθερία, όχι της ισότητας στον καταναγκασμό και τη σκλαβιά, που προτάσσει, κατά τον Τοκβίλ, ο σοσιαλισμός.[881] Η προαγγελία της αντίθεσης ανάμεσα στα αιτήματα μιας μετριοπαθούς δημοκρατίας, την οποία και θα υιοθετήσει αποφασιστικά, και αυτά του σοσιαλισμού θα αποτελέσει την τελευταία απεγνωσμένη προειδοποίηση του Τοκβίλ προς τους συμπατριώτες του. Τα τελευταία χρόνια της ζωής του θα είναι αφιερωμένα στην προσπάθειά του να υποστηρίξει τη δημοκρατική πολιτεία έναντι μιας δημοκρατικής και κοινωνικής πολιτείας.[882]

Η αντίσταση του Τοκβίλ στο άγνωστο της δημοκρατίας εξηγεί την αντίστασή του στην ιδέα της δημοκρατίας ως μιας αέναης διαδικασίας, ιδέα που υποθάλπει την αδυναμία των ανθρώπων να σταματήσουν τη συζήτηση περί της καθολικής σημασίας του ανθρώπινου κόσμου και των στόχων του.[883] Η ίδια η διάκριση ανάμεσα στη δημοκρατία ως μια κοινωνική και ως μια πολιτική κατάσταση έχει την πηγή της στην πεποίθησή του ότι υπάρχει ένας διαχωρισμός ή ακόμη και αντίθεση ανάμεσα στις επιταγές της ισότητας και αυτές της ελευθερίας και συνεπώς ότι στη σύγχρονη δημοκρατία η μια μπορεί να αυτονομηθεί από την άλλη. Στη βάση αυτού του επιχειρήματος ο Τοκβίλ, ακολουθώντας την φιλελεύθερη παράδοση, εκφράζει την αδυναμία του να συλλάβει την ισότητα ως μια πολιτική διεκδίκηση, ένα δικαίωμα που ενσαρκώνει την ίδια την πολιτική ελευθερία. Είναι έτσι που η φαινομενική αντίθεση ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία γίνεται πηγή του μονοδιάστατου *φαινομένου* του δημοκρατικού ατομικισμού, ο οποίος μπορεί να φέρει μια νέα μορφή δεσποτισμού, γιατί νομιμοποιεί το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, την παντοδυναμία της κοινωνικής εξουσίας και της κοινής γνώμης. Η *φανταστική ισότητα*, που εύστοχα αναγνωρίζει ως την ιδεολογία του ατομικισμού, των ανθρώπων που απολαμβάνουν την ισότητα των συνθηκών, είναι αυτή που επιτρέπει σε ανόμοια άτομα να παράγουν και να αναπαράγουν μια *συμβολική* κοινωνική συνοχή. Δεν ανατρέπει όμως τη μονιμότητα του συγκρουσιακού χαρακτήρα αυτής της κοινωνίας, τη δυνατότητα των ανθρώπων να προκαλούν και να αμφισβητούν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας, αντίθετα είναι η εγγύησή του. Ο Τοκβίλ αντιστεκόταν σ' αυτό που αποκαλούσε *υπερβολική* ανεξαρτησία της

---

[879] ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, "Μια ερώτηση δίχως τέλος", στο *Χώροι του ανθρώπου*, σσ.150-1

[880] βλ. *Souvenirs*, XII σ.113 επ., *Ecrits et Discours Politiques*, 2, σ.733 επ., *Mélanges*, XVI, σ.240 επ.

[881] *Ecrits et Discours Politiques*, 3, σ.186 επ.

[882] ό.π., σ.186

[883] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σσ.59, 73-4

ισότητας, είτε αυτή έπαιρνε τη μορφή του ατομικισμού ή των κοινωνικών δικαιωμάτων, γιατί δεν μπορούσε να συλλάβει ότι η απόλαυση των δικαιωμάτων της ισότητας, όπως ο αγώνας για την ισότητα, ήταν αλληλένδετα με την πολιτική ελευθερία. Όπως γράφει ο S. Drescher, πίστευε "ότι από τη στιγμή που μια χώρα έχει καταργήσει τη νομική ανισότητα και τα συντεχνιακά προνόμια, η δημοκρατική της επανάσταση θα πρέπει βασικά να έχει τελειώσει."[884] Αυτή η ιδεολογική του αντίσταση στη σημασία της δημοκρατικής επανάστασης τον οδηγεί να υιοθετήσει την ίδια την ιδεολογία της δημοκρατικής κοινωνίας, τη φαινομενική διάκριση της ελευθερίας και της ισότητας. Την ίδια στιγμή όμως αυτή η διάκριση δεν εμφανίζεται παρά μόνο για να αμφισβητηθεί και να προταθεί στη θέση της μια *αρμονική σχέση* ανάμεσα στην πολιτική και την κοινωνική κατάσταση, την ισότητα και την ελευθερία. Η εναρμόνισή τους οφείλεται στην εκμάθηση της τέχνης της πολιτικής ελευθερίας, στη θρησκεία, το καλώς εννοούμενο συμφέρον και βεβαίως στην καθιέρωση ελεύθερων θεσμών, οι οποίοι χειραγωγούν τα άκρατα πάθη της δημοκρατίας και αντιτάσσονται στην αλόγιστη ιδέα των δικαιωμάτων που δεν υποτάσσονται στην αρχή των καθηκόντων, στο δημόσιο συμφέρον. Ο Τοκβίλ συμβιβάζεται με τη σύγχρονη δημοκρατία προσαρτώντας της στοιχεία που δεν είναι πάντοτε συμβατά με τις επιταγές της. Σε αυτά εναποθέτει την ικανότητα των δημοκρατικών κοινωνιών να καταπολεμήσουν το δεσποτισμό (σήμερα θα λέγαμε ολοκληρωτισμό) που εκκολάπτει η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση και η ανάλογη πολιτική κατάσταση που δημιουργεί και να καθιερώσουν μια βιώσιμη πολιτεία. Θα δούμε παρακάτω μερικά σημεία αυτού του οδοιπορικού του Τοκβίλ στη δημοκρατία των νεότερων χρόνων.

(α) Μια κοινωνική και μια πολιτική κατάσταση

Ο Τοκβίλ δεν διεισδύει καθόλου στις ίδιες τις αιτίες που φέρουν την έλευση της δημοκρατίας, ακόμη και όταν αναλύει τη γαλλική επανάσταση, όπου η δημοκρατία δεν μπορεί να ταυτιστεί με την, ούτως ειπείν, φυσική κατάσταση της ισότητας. Αυτό που τον ενδιαφέρει, όπως γράφει ο F. Furet, είναι "οι συνέπειες της *ισότητας των συνθηκών* στον πολιτισμό,"[885] ή η νέα "μορφή κοινωνίας,"[886] που σχηματίζεται από τη στιγμή που η ισότητα μεταμορφώνεται σε κεκτημένο και τα δικαιώματα του ανθρώπου μεταμορφώνονται σε ατομικά συμφέροντα. Όπως ο ίδιος έγραφε στο φίλο του de Corcelle, αυτό που ψάχνω είναι "οι φυσικές κλίσεις που επιφέρει η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση στο ανθρώπινο πνεύμα και στους θεσμούς."[887] Η ισότητα των συνθηκών ως ένα κεκτημένο, γράφει στην Εισαγωγή του έργου του *Η Δημοκρατία στην Αμερική,* ασκεί μια "θαυμαστή επίδραση" στην πορεία της κοινωνίας: "δίνει στο δημόσιο πνεύμα μια ορισμένη κατεύθυνση, ένα κάποιο ρυθμό στους νόμους. Στους κυβερνώντες καινούριες αξιωματικές αλήθειες και ιδιότυπες συνήθειες στους κυβερνώμενους." Η δημοκρατία ως μια κοινωνική κατάσταση --η ισότητα των συνθηκών-- επηρεάζει εξ ίσου τα πολιτικά ήθη, τους νόμους, την "κοινωνία των πολιτών (société civile)" και την κυβέρνηση, "διαπλάθει απόψεις, γεννά συναισθήματα, υπο-

[884] DRESCHER, *The Dilemmas of Democracy*, σ.246

[885] FURET, "La découverte de la démocratie", σ. 36, επίσης βλ. εισαγωγή του Harold LASKI στη γαλλική έκδοση της ΔΑ, τόμος Ι, σ. XXVII, Oeuvres Complètes

[886] ARON, "Alexis de Tocqueville et Karl Marx", σ. 21

[887] *Correspondance Tocqueville-Corcelle et Tocqueville-Mme Swetchine*, Oeuvres Complètes, τόμος XV, σ. 53, 12 Απριλίου 1835

βάλλει συνήθειες και ό,τι δεν παράγει το τροποποιεί." Στην Αμερική είδε, καταλήγει, ότι η ισότητα των συνθηκών είναι "το γενεσιουργό γεγονός από το οποίο κάθε επιμέρους γεγονός φαίνεται να πηγάζει."[888] Έχοντας την Αμερική ως παράδειγμα, όπου η ισότητα των συνθηκών φαίνεται να έχει φτάσει στα ακρότατα όριά της, καταλαβαίνει κανείς με τί ευκολία αποφασίζει ό,τι εκφράζει τη βούληση του παντοδύναμου, έχει κατά κάποιο τρόπο μια φυσική δύναμη, γιατί είναι σαν να εκβάλλει από την ίδια τη φύση. Είναι όμως αλήθεια ότι οι περισσότεροι σύγχρονοί του εκφράζονταν κατά τον ίδιο τρόπο, συνεπαρμένοι από το γοργό ρυθμό με τον οποίο κατέρρευσαν οι κοινωνικές και πολιτικές δομές στις οποίες στηριζόταν η ανισότητα.[889]

Η απουσία ενδιαφέροντος που δείχνει για τις αιτίες που οδήγησαν την ανθρωπότητα να αμφισβητήσει την κατάσταση της ανισότητας των συνθηκών και στην εδραίωση της ισότητας των συνθηκών εξηγεί, επίσης, την απουσία ενδιαφέροντος που έδειξε για τα καθεστώτα που υπήρξαν πριν από την καθιέρωση της ισότητας. Ο Τοκβίλ επιλέγει να μην ασχοληθεί ουσιαστικά με το γεγονός ότι η ισότητα δεν είναι μια φυσική κατάσταση αλλά κατακτάται, γι' αυτό η δημοκρατική επανάσταση δεν πρέπει να είναι παρά μια μεταβατική κατάσταση. Η διαδικασία της διεκδίκησης της ισότητας έχει ελάχιστη σημασία πέρα από το γεγονός ότι, όταν η ισότητα θεμελιώνεται μέσα από μια επανάσταση, τα πάθη της δημοκρατίας είναι πάντοτε πιο ακραία και είναι πολύ πιο δύσκολο να χειραγωγηθούν. Η κληρονομιά αυτής της επανάστασης είναι ο κίνδυνος μονιμοποίησης του φιλοσοφικού και του επαναστατικού πνεύματος.[890] Η δημοκρατική επανάσταση, αν και δεν χάνει τη γοητεία της, γιατί την θεωρούσε μοναδική στιγμή όπου η ισότητα και η ελευθερία συμπορεύτηκαν στη Γαλλία, εντούτοις, θα επικεντρωθεί στα πάθη που γέννησε, τα οποία πίστευε ότι έπρεπε να αποσπαστούν από την πορεία της δημοκρατίας. Είναι εύκολο λοιπόν να καταλάβει κανείς πώς καταλήγει να προσδιορίσει τη σύγχρονη δημοκρατία από ένα και μοναδικό παράγοντα, που ανατρέπει οτιδήποτε αντιστέκεται στο διάβα του και καθορίζει την πρόοδο της κοινωνίας και του πολιτικού κόσμου, τα πνεύματα και τους θεσμούς. Αυτόν τον παράγοντα τον κατονομάζει συνήθως ισότητα των συνθηκών, δηλαδή μια κοινωνική κατάσταση που καθιερώνει και προστατεύει τα κεκτημένα δικαιώματα και τα συμφέροντα που συνεπάγονται.

Στις πολλαπλές απόπειρες να προσδιορίσει τη δημοκρατία, ο Τοκβίλ καταλήγει βασικά σε δυο γενικές αρχές. Άλλοτε η δημοκρατία ορίζεται ως μια κοινωνική κατάσταση (φύση) και άλλοτε ως μια πολιτική κατάσταση, η οποία όμως είναι συνέπεια της πρώτης. Η μορφή που θα πάρει η πολιτική κατάσταση της ισότητας εξαρτάται από τους ίδιους τους ανθρώπους, την ηθική και πνευματική τους κατάσταση (τέχνη), με άλλα λόγια την ικανότητά τους να ασκούν πολιτικά δικαιώματα. Αν λοιπόν η ισότητα των συνθηκών αποτελεί την κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας, το δόγμα της λαϊκής κυριαρχίας είναι η πολιτική εξουσία (le droit politique), δηλαδή η μορφή της κυβέρνησης. Αυτά τα δύο πράγματα, συνεχίζει, δεν είναι ανάλογα, η ισότητα μπορεί να βασιλεύει στην κοινωνία δίχως να υπάρχει ελευθερία στον πολιτικό κόσμο, δίχως όλοι οι πολίτες να απολαμβάνουν πολιτικά δικαιώματα. Η δημοκρατία ως η κοινωνική κατάσταση είναι ο τρόπος που οργανώνεται η κοινωνία και κατά συνέπεια ο τρόπος που οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν τα πράγματα (manière d'etre), αυτό που

---

[888] ΔΑ σ.41
[889] LECA, *Lecture Critique d'Alexis de Tocqueville*, σ. 367
[890] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σ. 178

για τον Montesquieu αποτελούσαν τα ήθη. "Η ισότητα ή η ανισότητα των συνθηκών," εξηγεί στις σημειώσεις του ο Τοκβίλ, "αποτελούν γεγονότα, ενώ η Δημοκρατία ή η αριστοκρατία είναι νόμοι." Είναι απαραίτητο να μη συγχέονται η κοινωνική κατάσταση και οι πολιτικοί νόμοι που προέρχονται από αυτήν. Η κοινωνική συνεκδοχή του κόσμου ήταν για τον Τοκβίλ πιο βασική από την πολιτική του συνεκδοχή, όπως εξηγεί ο J.T. Schleiffer.[891] Το γεγονός όμως ότι δίνει μεγαλύτερο βάρος στα ήθη από ό,τι στους νόμους, σημαίνει ότι ποτέ δεν θεώρησε τη δημοκρατική κοινωνική κατάσταση απλώς ως την εφαρμογή της ισότητας ενώπιον του νόμου, αλλά, πιο σημαντικά, ως γενεσιουργό συμπεριφορών, συνηθειών και αρχών που συμπεριλαμβάνουν τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους όπως και τις σχέσεις τους με την εξουσία, κάτι που προϋποθέτει μια ανάλογη πολιτική κατάσταση, η οποία όμως ακολουθεί την κοινωνική κατάσταση. Γι' αυτό προσθέτει ότι είναι αναμφισβήτητο "ότι, όποτε η κοινωνική ισότητα φθάσει ένα επίπεδο, οι άνθρωποι θα κάνουν μια ταυτόχρονη προσπάθεια προς την ισότητα των πολιτικών δικαιωμάτων."[892] Από τη στιγμή που καθιερώνεται η ισότητα των συνθηκών και οι άνθρωποι είναι ίσοι παντού, εξηγεί αλλού, θα ήταν αδύνατων να παραμείνουν "αιώνια άνισοι μεταξύ τους σ' ένα σημείο." Η ισότητα καταλήγει να "διεισδύσει και στον πολιτικό κόσμο όπως παντού αλλού."[893] Όποτε οι άνθρωποι φθάνουν να αισθανθούν τη δύναμη και την εξουσία τους, γράφει, θα θελήσουν να λάβουν μέρος στη διακυβέρνηση του κράτους, αν και το τί ακριβώς σημαίνει η συμμετοχή αυτή παραμένει ανοιχτό ζήτημα.[894] Για να βασιλέψει λοιπόν η ισότητα στον πολιτικό κόσμο, κατά τον Τοκβίλ, "ή δίνονται δικαιώματα σε όλους τους πολίτες ή δεν δίνονται σε κανένα." Η κοινωνική κατάσταση της ισότητας μετά από ένα ορισμένο χρόνο καθιστά τους ανθρώπους ίσους σε όλα, καταργεί τις κάστες, τις ιεραρχίες και τις κλειστές τάξεις, απελευθερώνει τα πλούτη, εκπνέοντας μια μόνιμη κινητικότητα και μια αβεβαιότητα, γιατί η εξουσία εκπηγάζει από τη δυνατότητα όλων να συμμετέχουν στην εκλογή των εκπροσώπων τους, το οποίο σημαίνει πως εφεξής δεν υπάρχει "μέσος όρος ανάμεσα στην κυριαρχία όλων και στην απόλυτη εξουσία του ενός."[895]

Η καθιέρωση της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής τάξης πραγμάτων που θεμελιώνει την ισότητα των συνθηκών και τη λαϊκή κυριαρχία μπορεί να έχει ολέθριες συνέπειες, εάν οι άνθρωποι δεν μπορέσουν να ρυθμίσουν τις επικίνδυνες τάσεις του δημοκρατικού πνεύματος στον πολιτικό κόσμο και την κοινωνία. Όπως ήδη παρατηρήσαμε, η παντοδυναμία της πλειοψηφίας που ασκεί εξουσία εν ονόματι του συλλογικής βούλησης του λαού μπορεί να καταλήξει σε μια τυραννία που παραβιάζει τα δικαιώματα των μειοψηφιών. Αυτό το επιχείρημα γρήγορα θα αντικατασταθεί από τον Τοκβίλ με εκείνο της απόλυτης εξουσίας του ενός, η οποία στηρίζεται σε μια άβουλη μάζα απομονωμένων και ισοπεδωμένων ατόμων, που δεν έχουν άλλο ενδιαφέρον από αυτό της διασφάλισης των ατομικών τους συμφερόντων, γι' αυτό δύσκολα μπορούν να συναρθριστούν ώστε "να υπερασπιστούν την ανεξαρτησία τους έναντι των επιθέσεων της εξουσίας."[896] Για να καταπολεμηθούν οι αρνητικές συνέπειες της κοινωνική και πολιτικής κατάστασης της ισότητας των συνθηκών και να μη μετα-

---

[891] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ.265 Original Workings Yale
[892] ό.π., σσ. 41, 263-2, Original Workings Yale, CV I, a, Drafts Yale, CV h, Paquet 3, cahier 1 και 3
[893] ΔΑ σ.83
[894] SCHLEIFER , ό.π.
[895] ΔΑ σ.83
[896] ό.π., σ.84

μορφωθεί η λαϊκή κυριαρχία σε ένα είδος *δημοκρατικού δεσποτισμού*,[897] ο Τοκβίλ θα καταλήξει ότι είναι απαραίτητο να υπάρχει πολιτική ελευθερία, ένα είδος μετριοπαθούς ελευθερίας. Η πηγή αυτής της ελευθερίας και η μορφή που θα πάρει θα παραμείνει ένα ανοιχτό ζήτημα, στο οποίο δεν θα μπορέσει ποτέ να προσφέρει μια ικανοποιητική απάντηση, αφού θα έχει ήδη κάνει δύσκολη την απελευθέρωση της ανθρωπότητας από το *δημοκρατικό δεσποτισμό*. Όπως έμαθε όταν πήγε στην Αμερική, οι Αγγλοαμερικανοί ξέφυγαν από την απόλυτη εξουσία λόγω των περιστάσεων, της προέλευσής τους, των γνώσεών τους, αλλά προπάντων χάρη στα ήθη τους, την πολιτική τους παιδεία και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις.[898] Στην Αμερική, οι πολίτες ήταν ικανοί να απολαμβάνουν και να διαχειρίζονται ορθά τα πολιτικά τους δικαιώματα και να σέβονται τους ελεύθερους θεσμούς. Όπως έγραφε στις σημειώσεις του, "Είναι μόνο η Δημοκρατία (με αυτό τον όρο εννοώ αυτοκυβέρνηση) που μπορεί να ελαχιστοποιήσει και να κάνει υποφερτά τα αναπόφευκτα δεινά που επιφέρει η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση."[899] Η δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση προσφέρουν πολλαπλές δυνατότητες για τα άτομα που ζουν στις δημοκρατικές κοινωνίες. Εξαρτάται από αυτά πάνω απ' όλα αν η ισότητα των συνθηκών και η λαϊκή κυριαρχία θα εξελιχθούν σε μια πραγματική ανεξαρτησία ή σ' ένα δεσποτισμό.

Η κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας, η ισότητα των συνθηκών είναι μια γενεσιουργός αρχή, κατά τον Τοκβίλ, η οποία έχει λιγότερο να κάνει με την πραγματική ισότητα και την ανισότητα που υπάρχει ή δεν υπάρχει. Είναι χάρη σε αυτήν την κοινωνική κατάσταση που γεννιέται το συναίσθημα της *φανταστικής ισότητας*[900] στην οποία οι άνθρωποι των δημοκρατικών κοινωνιών πιστεύουν και αποβλέπουν. Η φανταστική ισότητα μας θυμίζει τη "*φανταστική κοινωνία*" στην οποία απέβλεπαν οι Γάλλοι πριν ανατρέψουν το παλιό καθεστώς. Αυτή η κοινωνία στην οποία, όπως γράφει, όλα φαίνονταν ήρεμα, οργανωμένα και αρμονικά.[901] Οι δημοκρατικοί λαοί αισθάνονται, κατά τον Τοκβίλ, πως η φανταστική ισότητα, η πνευματική και η ηθική συνέπεια της κατάστασης της ισότητας των συνθηκών, καθορίζει τις σχέσεις τους ανάμεσά τους και τη σχέση τους με την ίδια την εξουσία. Αυτή η φανταστική ισότητα μπορεί να υπάρχει παράλληλα με μια οικονομική ανισότητα, με το σεβασμό του δικαιώματος της ιδιοκτησίας και με τις ανισότητες που συνεπάγονται. Το γνώρισμα της ομοιότητας των ανθρώπων που χαρακτηρίζει τις δημοκρατικές κοινωνίες, γράφει ο J-C. Lamberti, για τον Τοκβίλ είναι ένα παντοδύναμο φανταστικό παράγωγο της κοινωνικής τους κατάστασης, της ισότητας των συνθηκών. Είναι η δύναμη της συλλογικής φαντασίας της ισότητας που επιτρέπει να ξεχαστούν οι πραγματικές ανισότητες, ακόμη και οι σημαντικές.[902] Η ανατροπή των ορίων της κοινωνικής κατάστασης, όπου η ισότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διεκδίκηση της ελευθερίας, όπως θα δούμε παρακάτω χάνει τη σημασία της από τη στιγμή που κυριαρχεί η ιδεολογία της φανταστικής ισότητας. Οι συνέπειες της παντοδυναμίας της στον πολιτικό κόσμο όπως και στην κοινωνία είναι ολέθριες, γιατί θα κατευθύνει τις δημοκρατικές κοινωνίες στον ατομικισμό, στην παντοδυναμία της κοινής γνώμης και της κοινωνικής εξου-

---

[897] ό.π., σσ.699-703, *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σ. 213

[898] ΔΑ σ.84

[899] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America* ,σ. 273, Drafts, Yale, CVk, Paquet 7, cahier 1, σσ. 50-51 (1838)

[900] ΔΑ σ.588

[901] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σ,64

[902] LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σσ.65, 68

σίας και στο δημοκρατικό συγκεντρωτισμό. Πριν όμως δούμε τις συνέπειες της φανταστικής ισότητας στη δημοκρατική κοινωνία θα σταθούμε στην αντίληψη του Τοκβίλ περί της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας, περί της αλληλεξάρτησής τους και της αντίθεσής τους.

(β) Η δημοκρατική ελευθερία και η ισότητα

Η πραγματική ελευθερία, κατά τον Τοκβίλ, δεν αφορά το μίσος που μπορεί κανείς να τρέφει για τον κυρίαρχο, αλλά έχει να κάνει με την αποστροφή για οποιαδήποτε μορφή εξάρτησης. Είναι η ανιδιοτελής, ενστικτώδης και ακούσια προτίμηση της ανεξαρτησίας. Η αγάπη της ελευθερίας δεν μπορεί να ταυτίζεται με τα υλικά αγαθά, τα οποία μπορεί να είναι συνέπεια των συνθηκών της ελευθερίας, αλλά δεν θα μπορούσαν να είναι ποτέ η αιτία της. Γι' αυτό, καταλήγει, αυτοί που την αγαπούν το κάνουν λιγότερο γιατί προσβλέπουν στα προνόμια που προσφέρει και περισσότερο για την απόλαυση του να είναι ελεύθεροι και να απολαμβάνουν ανεμπόδιστα τα δικαιώματά τους. Αυτή η ενστικτώδης και ακατανίκητη ροπή που τρέφουν ορισμένοι άνθρωποι για την ελευθερία, γράφει, έχει να κάνει με την ίδια "την ευχαρίστηση του να μπορείς να ομιλείς, να ενεργείς, να αναπνέεις χωρίς περιορισμούς, μόνο υπό την κυριαρχία του Θεού και των νόμων."[903] Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Raymond Aron, η ισότητα αλλά και η αυτοκυβέρνηση δεν αρκούν για την εφαρμογή της τοκεβιλιανής αντίληψης για την ελευθερία. Απορρέει από μια έντονη απέχθεια προς το δουλοπρεπές πνεύμα που υπακούει και τον φόβο ότι το πνεύμα της χαμέρπειας θα κυριαρχήσει αφότου η καλοπέραση θα έχει γίνει ο μοναδικός στόχος όλων αυτών των απομονωμένων ανθρώπων που δεν ασχολούνται παρά μόνο με τις ατομικές τους υποθέσεις.[904] Ένας παρόμοιος ορισμός της ελευθερίας, αν και υπερβαίνει το στενό φιλελεύθερο πλαίσιο της ατομικής ελευθερίας, εντούτοις παραμένει απόμακρος από τις επιταγές της *δημοκρατικής διαδικασίας*, ή, όπως γράφει ο Ετιέν Μπαλιμπάρ, της "ισοελευθερίας," δηλαδή το "καθολικό δικαίωμα στην πολιτική δραστηριότητα και αναγνώριση, σε όλους τους χώρους όπου τίθεται το πρόβλημα της συλλογικής οργάνωσης της άσκησης του δικαιώματος του έχειν, του εξουσιάζειν και του γνωρίζειν."[905] Για τον Τοκβίλ, όχι μόνο αυτή η (πολιτική) ελευθερία εκφράζει μόνο λίγους ανθρώπους, ενώ για τους υπόλοιπους περιορίζεται στην ελευθερία της τοπικής αυτοδιοίκησης η οποία συνδυάζεται άριστα με μια κεντρική κυβέρνηση, αλλά, πάνω απ' όλα, η ελευθερία είναι ανεξάρτητη από τη διάσταση της συνύπαρξης των ανθρώπων στο κοινωνικό γίγνεσθαι, το οποίο με τη διακήρυξη της καθολικής ελευθερίας και της ισότητας αποκτά μια πολιτική ταυτότητα, γίνεται ένας δημόσιος χώρος όπου όλοι έχουν τη δυνατότητα και το δικαίωμα να διαβουλεύονται τους κανόνες της συνύπαρξής τους. Ο διαχωρισμός "ανάμεσα στην κοινωνία, χώρος απόψεων δίχως εξουσία, και το δημοκρατικό και φιλελεύθερο κράτος, χώρος της εξουσίας χωρίς απόψεις," καθιστά εφικτή την "ουδετερότητα της εξουσίας" και την "ελευθερία των πολλαπλών απόψεων."[906] Ο Τοκβίλ αναγνωρίζει την αναγκαιότητα της ελευθερίας των απόψεων στη δημοκρατική πολιτεία ως αναγκαίο συστατικό της λαϊκής κυριαρχίας και ως βασική προϋπόθεση για την καταπολέμηση της τυραννίας της πλειοψηφίας, αλλά αντιστέκεται στη συμμε-

[903] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σσ.217, 343-4
[904] ARON, "Idées Politiques et vision historique de Tocqueville", στο *Les étapes de la pensée sociologique*, σ.631
[905] ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ Ετιέν, *Τα όρια της δημοκρατίας*, εκδ. Πολίτης, 1995, σ.92
[906] LEFORT, "Droits de l'homme et Etat-providence", *Essais sur le politique*, σ.46

τοχή των κατώτερων τάξεων σε αυτό το διάλογο, λόγω της αντίθεσής του στις σοσιαλιστικές ιδέες, στην κοινωνική δημοκρατία. Είναι από αυτή την πλευρά που διεισδύει ο περιορισμός της ελευθερίας και της ισότητας, ένας περιορισμός που δεν είναι προϊόν διαβούλευσης αλλά συνέπεια αντίθεσης στο άγνωστο της δημοκρατίας. Η δημοκρατική ελευθερία, η ελευθερία της ισότητας θα παραμείνει ένα άγνωστο και η απόρριψή της θα του επιτρέψει να ισχυριστεί πως η ισότητα των συνθηκών θα καθιερώσει στις δημοκρατικές κοινωνίες την κυριαρχία της μιας και μοναδικής άποψης, αυτή της κοινής γνώμης, που διαμορφώνεται μέσα από την ισοπέδωση και την ομοιογενοποίηση των ανθρώπων.[907]

Στο άρθρο του "Η Κοινωνική και Πολιτική Κατάσταση στη Γαλλία πριν και μετά το 1789", ο Τοκβίλ θα διατυπώσει μια κλασική φιλελεύθερη εκδοχή της ατομικής ελευθερίας. Η δημοκρατική ιδέα της ελευθερίας, γράφει, είναι το ισότιμο και απαραβίαστο δικαίωμα να ζει κανείς ανεξάρτητα από τους ομοίους του και να ρυθμίζει ως καταλαβαίνει το πεπρωμένο του σε ό,τι δεν αφορά παρά τον ίδιο.[908] Αυτός ο ορισμός της ελευθερίας, όπως γράφει ο Aron, είναι συγχρόνως αρνητικός και απροσδιόριστος. Αρνητικός γιατί η αρχή ότι ο καθένας επιλέγει το πεπρωμένο του στηρίζεται στην προϋπόθεση της ανεξαρτησίας του καθενός, αλλά, την ίδια στιγμή, είναι μια απροσδιόριστη ελευθερία, διότι κανείς δεν μπορεί εκ των προτέρων να προκαθορίσει τα όρια αυτής της ελευθερίας, με άλλα λόγια να αποφασίσει τί είναι ακριβώς αυτό που δεν αφορά παρά μόνο εμένα και να προσδιορίσει την ατομική ανεξαρτησία. Γι' αυτό, αλλού θα διατυπώσει η ελευθερία-ανεξαρτησία δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί αυθεντικά παρά μόνο μέσα από την πολιτική ελευθερία, δηλαδή μέσα από τη συμμετοχή του πολίτη στη διοίκηση και στη διαχείριση του δημόσιου συμφέροντος, τη συνύπαρξή του με τους άλλους συμπολίτες του στην κοινωνία.[909] Μια παρόμοια συμμετοχή όμως, όπως διαπιστώνει ήδη στην Αμερική, κρίνει πως καθιστά όχι μόνο δύσκολη άλλα και αδύνατη τη διακυβέρνηση μεταφέροντας την αναρχία του κοινωνικού χώρου στην πολιτική, υποτάσσοντας τους εκπροσώπους του λαού στη βούλησή του, και μετατρέποντας την αντιπροσωπευτική δημοκρατία σε γνήσια δημοκρατία (pure démocratie).[910] Γι' αυτό τελικά αναγκάζεται να αντλήσει τα όρια της ελευθερίας όχι από τη συνύπαρξη των ανθρώπων, τη μόνιμη αναζήτηση της δίκαιης τάξης πραγμάτων και την αναγνώριση του συγκρουσιακού χαρακτήρα της δημοκρατικής κοινωνίας, αλλά από τους κανόνες της θρησκείας και το σεβασμό των αδήριτων νόμων.

Η ροπή των δημοκρατικών κοινωνιών προς μια νέα μορφή δεσποτικής εξουσίας είναι συνέπεια της πλήρους κυριαρχίας του προτάγματος της ισότητας και της επιρροής που αυτό έχει στην ηθική και πνευματική κατάσταση των ανθρώπων και στην οργάνωση της εξουσίας. Αυτό δεν σημαίνει, εντούτοις, ότι οι κοινωνίες που απολαμβάνουν συνθήκες ισότητας είναι καταδικασμένες σε μια νέα δεσποτική εξουσία. Αντίθετα, ο Τοκβίλ πιστεύει ότι αυτή η εγγενής τάση της ισότητας μπορεί και πρέπει να καταπολεμηθεί αναζωογονώντας την αγάπη της ελευθερίας, ώστε να περιοριστούν οι αρνητικές συνέπειες του δημοκρατικού κοινωνικού καθεστώτος. Όπως εξηγεί, κάθε αιώνας χαρακτηρίζεται από ένα "*ιδιάζον και κυρίαρχο γεγονός στο οποίο συναρτώνται όλα τα άλλα.*" Αυτό γεννά ένα κυριαρχικό πάθος που καταλήγει τελικά να

---

[907] *Ecrits et Discours Politiques*, 2, σ.101, *Souvenirs*, σ.91 επ.
[908] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ.62-3
[909] ARON, "Alexis de Tocqueville et Karl Marx", στο *Essais sur les libertés*, σ. 26
[910] *Mélanges*, XVI, σ.27επ. και *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, 1, σ. (?)

έλξει προς το μέρος του και να συμπαρασύρει στην πορεία του όλα τα αισθήματα και όλες τις ιδέες. Η ελευθερία δεν είναι το διακριτικό γνώρισμα των δημοκρατιών και δεν συναρτάται με μια κοινωνική τάξη πραγμάτων. Υπήρξε πολύ πριν την έλευση της ισότητας και σε διαφορετικές εποχές. Το διακριτικό χαρακτηριστικό των δημοκρατιών είναι η ισότητα και το πάθος, γι' αυτήν κινεί τους ανθρώπους στους δημοκρατικούς καιρούς.[911] Ξεκινώντας λοιπόν ο Τοκβίλ έχει ήδη καθορίσει το πλαίσιο γύρω από το οποίο θα υποστηρίξει, γιατί οι δημοκρατικές κοινωνίες είναι ανίκανες να υπερβούν τα όρια μέσα στα οποία είναι καταδικασμένες να εξελιχθούν: η ισότητα είναι το ιδιάζον και κυρίαρχο γεγονός που επηρεάζει και διαμορφώνει την κοινωνική και πολιτική τάξη, καθιερώνοντας την ισότητα των συνθηκών. Μέχρι αυτό το σημείο διακρίνουμε την ισοπολιτεία. Αυτή όμως η ισότητα των συνθηκών δημιουργεί ένα κυριαρχικό πάθος, που συμπαρασύρει όλα τα αισθήματα και τις ιδέες των ανθρώπων. Έτσι, η καθιέρωση της ισότητας σημάνει τον πλήρη καθορισμό της κοινωνικής, της πολιτικής και της πνευματική κατάστασης από ένα και μοναδικό παράγοντα, αυτόν της ισότητας των συνθηκών. Την ίδια στιγμή, να σημειώσουμε εδώ, ο Τοκβίλ ήταν ιδιαίτερα επικριτικός στο πνεύμα των οικονομολόγων, που πίστευαν ότι η κοινωνία μπορεί να προσδιορίζεται από ένα μοναδικό παράγοντα, ενώ στην αλληλογραφία του προσπαθεί να εξηγήσει ότι ποτέ δεν θέλησε να δώσει την εντύπωση ότι η ισότητα είναι το μοναδικό στοιχείο που επηρεάζει και διαμορφώνει τις δημοκρατικές κοινωνίες.[912] Όπως θα δούμε παρακάτω, δεν είναι πράγματι η ισότητα, αλλά η ισότητα των συνθηκών, μια κοινωνική κατάσταση, που φαίνεται όχι μόνο να έχει κάνει την ελευθερία αδύνατη, αλλά και τον αγώνα για την ίδια την ισότητα δύσκολο στις δημοκρατικές κοινωνίες.

Αμέσως όμως διευκρινίζει, μάλιστα στην ίδια σελίδα, ότι "οι άνθρωποι δεν μπορούν να γίνουν απολύτως ίσοι χωρίς να είναι πλήρως ελεύθεροι και κατά συνέπειαν η ισότητα, στην πιο ακραία της βαθμίδα, συγχέεται με την ελευθερία." Σε αυτό το ακραίο σημείο, εξηγεί, "όπου η ελευθερία και η ισότητα αγγίζονται και συγχέονται," κανένας δεν μπορεί να ασκήσει τυραννική εξουσία, γιατί όλοι οι πολίτες έχουν ίσα δικαιώματα και όλοι συνδράμουν στη διακυβέρνηση. "Οι άνθρωποι θα είναι τελείως ελεύθεροι, γιατί όλοι τους θα είναι εντελώς ίσοι και όλοι τους θα είναι εντελώς ίσοι γιατί θα είναι ολότελα ελεύθεροι." Αυτό είναι το ιδεώδες των δημοκρατικών λαών. Η πληρέστερη μορφή που μπορεί να πάρει η ισότητα συγχέεται με την ελευθερία,[913] ενώ η πληρότητα της ελευθερίας ξεπερνά και δεν εξαρτάται από την κοινωνική κατάσταση. Ωστόσο, προσθέτει, *δικαιούμαστε* να διακρίνουμε την ισότητα από την ελευθερία.[914] Ο Τοκβίλ, όπως παρατηρεί ο C. Lefort, κάνει τρεις συγκρουόμενες προτάσεις εδώ: ότι η ισότητα στην ολοκληρωμένη μορφή της συγχέεται με την ελευθερία, ότι η ισότητα περιορίζεται σε μια καθορισμένη και ιστορικά περιορισμένη κοινωνική τάξη, τη σύγχρονη δημοκρατία, της οποίας εκφράζει το ξεχωριστό χαρακτηριστικό. Τέλος, ότι η ελευθερία υπερβαίνει την κοινωνική και την ιστορική κατάσταση.[915] Η ολοκληρωμένη μορφή της ισότητας είναι αυτή που υπερβαίνει τον προσδιορισμό της από μια κοινωνική κατάσταση, την ισότητα των συνθηκών. Η ισότητα ως διεκδίκηση είναι αλληλένδετη με το πρόταγμα της ελευθερίας, όπως αναγνωρίζει ο

---

[911] ΔΑ σ.514

[912] βλ. *L'Ancien Régime et la Révolution* και αλληλογραφία με Beaumont και Kergolay

[913] ΔΑ σ.513

[914] ό.π., σσ.513-4 (δική μας υπογράμμιση)

[915] LEFORT, "De l'égalité à la liberté", σ.226

ίδιος ο Τοκβίλ, όταν αναφέρεται στο μεγαλείο της γαλλικής επανάστασης. Η ισότητα όμως περιορίζεται στην καθιέρωση μιας κοινωνικής τάξης, μια καθορισμένη και ιστορικά περιορισμένη ισότητα ενώπιον του νόμου. Η ελευθερία, αντίθετα, δεν έχει καμιά σχέση με την κοινωνική κατάσταση και συνεπώς δεν μπορούμε να καταλάβουμε γιατί τελικά επηρεάζεται η αγάπη για αυτήν από τη δημοκρατική κοινωνική κατάσταση, από μια κεκτημένη ισότητα των συνθηκών. Δικαιούμαστε συνεπώς, όπως γράφει, να διαχωρίσουμε την ισότητα από την ελευθερία, γιατί συνήθως η δημοκρατία εγκαταλείπεται στα άγρια ένστικτά της και οι άνθρωποι δεν κάνουν καμιά προσπάθεια να την συνδέσουν με την ελευθερία, ώστε να περιορίσουν τις ακραίες τάσεις της ισότητας, οι οποίες είναι ασυμβίβαστες και αντίθετες με την ελευθερία.

Για να εξηγήσει λοιπόν πώς οι άνθρωποι μπορούν να απολαμβάνουν την ισότητα των συνθηκών, αλλά να μην είναι ούτε ίσοι ούτε ελεύθεροι, ο Τοκβίλ παρατηρεί ότι "Η ισότητα μπορεί να εγκαθιδρυθεί στην κοινωνία των πολιτών (sociité civile), καθόλου όμως στον πολιτικό κόσμο." Έτσι οι άνθρωποι, ενώ "ζουν με τον ίδιο τρόπο και επιδιώκουν τον πλούτο με τα ίδια μέσα, δεν λαβαίνουν όλοι μέρος στη διακυβέρνηση." Μπορεί να υπάρχει ισότητα στον πολιτικό κόσμο, πλην του ενός που είναι κύριος όλων και ο οποίος παίρνει τα όργανα της εξουσίας. Με άλλα λόγια, μπορεί να υπάρχει ισότητα των συνθηκών δίχως να υπάρχουν πλήρως ελεύθεροι θεσμοί.[916] Η "αμοιβαία συνεπαγωγή ανάμεσα στις απαιτήσεις της ελευθερίας και της ισότητας,"[917] που φαινόταν να προτείνει αρχικά, έχουν πλήρως αντιστραφεί και δεν μπορούμε πια να δούμε πώς μια δημοκρατική κοινωνία θα μπορούσε να αναζωογονήσει την αγάπη της ελευθερίας και πολύ περισσότερο την ίδια την ισότητα. Αντίθετα, συνεχίζει, το πιο δύσκολο πράγμα θα ήταν να προσπαθήσει κανείς να καταστρέψει την ισότητα, αφού αυτή έχει διαμορφώσει τους νόμους, τις ιδέες, τις συνήθειες και τα ήθη. Με άλλα λόγια, κατά τον Τοκβίλ, η ισότητα κυριαρχεί στην ολότητα της ύπαρξης με τέτοιο τρόπο που καθορίζει με τον ίδιο τρόπο τις επιθυμίες των ανθρώπων όπως τους κληροδοτεί με τις πεποιθήσεις τους. Όπως παρατηρεί ο C. Lefort, ο Τοκβίλ πια "μιλά για μια ισότητα δίνοντάς της έμμεσα την περιορισμένη έννοια της ισότητας των συνθηκών, σαν μια καθιερωμένη κοινωνική τάξη."[918] Αντίθετα με το πάθος της ισότητας που παρακινείται από την ολότητα της ύπαρξης των ανθρώπων, αν δεν κάνουν αρκετές προσπάθειες να συγκρατήσουν την πολιτική ελευθερία, αμέσως τους διαφεύγει.[919] Να θυμηθούμε ότι η ελευθερία δεν συνδέεται με καμία κοινωνική κατάσταση, συνεπώς δεν είναι ορατή, και μόνο αν οι άνθρωποι αποφασίσουν ότι την επιθυμούν θα την συγκρατήσουν, εφόσον δεν υπάρχει τίποτα απτό γύρω τους που να υπενθυμίζει την αξία της. Η ισότητα που κάποτε φαινόταν να συνδέεται με αυτή, τώρα έχοντας μετατραπεί στην ισότητα των συνθηκών έχει πλήρως αποσπαστεί από το αίσθημα της ελευθερίας, το οποίο θα μπορούσε ακόμη και να διαταράξει την απόλαυση των ίδιων των συνθηκών της ισότητας. Ένας λόγος παραπάνω που κάνει τους ανθρώπους να προτιμούν την ισότητα από την ελευθερία βρίσκεται στο γεγονός ότι η ελευθερία στην ακραία μορφή της απειλεί την ηρεμία, την κληρονομιά, τη ζωή των ιδιωτών. Αντίθετα, η ισότητα των συνθηκών αφήνει στους ανθρώπους το συναίσθημα μιας αιωνιότητας και μιας κατάστασης που καμιά γενεά δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει. Έτσι, εξηγεί ο Τοκβίλ, τα κακά που φέρνει η ελευθερία είναι άμεσα και ορατά, ενώ

---

[916] ΔΑ σ.514

[917] ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ, "Φύση και αξία της ισότητας", στο *Χώροι του ανθρώπου*, σ.224

[918] LEFORT, "De l'égalité à la liberté", σ.228

[919] ΔΑ σ.514

αυτά που επιφέρει "*η άκρα ισότητα,* εκδηλώνονται σιγά-σιγά, εισχωρούν σταδιακά στο κοινωνικό σώμα, τα βλέπει κανείς από καιρό σε καιρό και, την ώρα που γίνονται πιο έντονα, η συνήθεια μας έχει πια κάνει να μην τα νιώθουμε."[920] Η ισότητα των συνθηκών έχει πια πλήρως αποσπαστεί από οποιαδήποτε σχέση της με την ίδια την ισότητα και εκφράζει μια παραμορφωμένη μορφή της, την άκρα ισότητα.

Έχοντας αποσπάσει την ελευθερία από οποιαδήποτε κοινωνική κατάσταση και υποστηρίζοντας ότι δεν είναι απαραιτήτως χαρακτηριστικό των δημοκρατικών κοινωνιών, η ελευθερία εμφανίζεται στη δημοκρατική κοινωνία σαν ένα είδος *προνομίου* ανεξάρτητο από την 'φυσική τάξη των πραγμάτων', την ισότητα των συνθηκών, και κατά κάποιο τρόπο αντίθετο με αυτήν. Η ισότητα, ή πιο σωστά, κατά την τοκεβιλιανή ερμηνεία, η ισότητα των συνθηκών, που χαρακτηρίζει τη δημοκρατική κοινωνική κατάσταση μέσα από τους νόμους, τα ήθη, τις συνήθειες και τις ιδέες, όπως γράφει ο M. Gauchet, εμφανίζεται ως ο αποπνικτικός ορίζοντας της δημοκρατικής ύπαρξης, οδηγώντας σε μια αντίληψη "της πλήρης ταύτισης της κοινωνίας" με "τη δημοκρατική αρχή," κάτι που υπονοεί "κοινωνική ειρήνη και ενότητα της συλλογικότητας." Το πρότυπο μιας τέτοιας ειρήνης και ενότητας το συνάντησε στην αμερικανική κοινωνία. Εδώ όμως, προσθέτει, "εμπλέκεται μια αντιπροσώπευση των κοινωνιών και της ιστορίας την οποία η σημασία της δημοκρατικής εμπειρίας (...) καθιστά ακριβώς απαράδεκτη, ή τουλάχιστον την θέτει υπό ριζοσπαστική αμφισβήτηση."[921] Η ελευθερία, εάν και όποτε θα μπορούσε να προβάλλει μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία, δεν θα έχει *παρά έναν αρνητικό χαρακτήρα γι' αυτήν, εφόσον θα πρέπει να αντισταθεί στην* αυτάρκειά της και στις συνέπειες που μπορεί να έχει στην κοινωνική ειρήνη και ενότητα που θα πρέπει να απολαμβάνουν οι δημοκρατούμενοι λαοί. Γι' αυτό και ο Τοκβίλ, στον πρώτο χαρακτηρισμό που δίνει στην παρουσία της σε μια δημοκρατική κοινωνία, την αναφέρει ως ένα κακό.

Δεν είναι λοιπόν τυχαίο ότι ταυτίζει το ένστικτο της ελευθερίας μόνο με ορισμένους ανθρώπους, οι οποίοι ήδη απολαμβάνουν τις ύψιστες απολαύσεις που προσφέρουν τα θέλγητρα της *πολιτικής ελευθερίας* και τις οποίες όποιος δεν έχει γνωρίσει δεν θα επιλέξει. Αντίθετα, η ισότητα "επιδαψιλεύει καθημερινά πλήθος μικροαπολαύσεων σε κάθε άνθρωπο. Τα θέλγητρα της ισότητας γίνονται κάθε στιγμή αισθητά και είναι στη διάθεση όλων. Ευαισθητοποιούνται σ' αυτά ακόμη και οι πιο ευγενικές καρδιές, κι όσο για τις πιο άξεστες ψυχές οι ηδονές της ισότητας είναι τεράστιες." Ο Τοκβίλ δεν κρύβει τις προκαταλήψεις του για αυτές τις "απολίτιστες τάξεις," όπως τις αποκαλεί στις σημειώσεις του για τη γαλλική επανάσταση.[922] Το πάθος της ισότητας είναι ταυτόχρονα έντονο και γενικό, ενώ η απόλαυση της ελευθερίας απαιτεί θυσίες και προσπάθειες.[923] Τα αγαθά που προσφέρει λοιπόν η ελευθερία, η ελευθερία να ομιλείς και να πράττεις δίχως περιορισμούς, να αισθάνεσαι ότι δεν εξαρτάσαι από κανένα, είναι 'πνευματικές απολαύσεις', γι' αυτό είναι αόρατα, με άλλα λόγια, δεν είναι απτά, σε αντίθεση με τα υλικά αγαθά που προσφέρει η ισότητα, τα οποία είναι ορατά και απτά άμεσα.[924] Είναι συνεπώς πολύ εύκολο η αιτία που προκάλεσε την ελευθερία

---

[920] ό.π., σ.515

[921] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 49

[922] Fragments et notes inédites sur la Révolution, *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2,

[923] ΔΑ σ.515

[924] Σημείο όπου η 'αισιοδοξία' του Μάρξ για την επίλυση του κοινωνικού προβλήματος φαίνεται να συναντά την αντίστροφη μέτρηση στην 'απαισιοδοξία' του Τοκβίλ ως προς την τελική έκβαση των

-- ο καταναγκασμός στην υπακοή, την εξάρτηση -- να ξεχαστεί, εάν αυτό το αίσθημα δεν έχει εμπεδωθεί βαθιά στις συνήθειες και τις ιδέες. Για τον Τοκβίλ, όπως και στον αιώνα μας για την H. Arendt, η πραγματική ελευθερία περιορίζεται σε αυτούς που είναι ήδη *απελευθερωμένοι* από τον καταναγκασμό των αναγκών. Είναι όμως πλήρως απελευθερωμένοι μόνο αυτοί που έχουν την εμπειρία και συνεπώς την αγάπη της πολιτικής ελευθερίας και γι' αυτό μπορούν να θυσιάσουν την ατομική τους απομόνωση για να συμμετάσχουν στα κοινά και να ενεργοποιηθούν έναντι οποιασδήποτε εξουσίας ή εξάρτησης, όπως αυτή ενός κηδεμονικού κράτους.[925] Ελευθερία ή πραγματική ανεξαρτησία σημαίνει, για τον Τοκβίλ, η ελευθερία από την ισοπεδωτική ατομικότητα της σύγχρονης δημοκρατίας και η συμμετοχή στα κοινά, ώστε η ατομική ανεξαρτησία να προωθεί την ατομικότητα που συνδυάζει το ατομικό συμφέρον με το γενικό συμφέρον, τα ατομικά δικαιώματα με τα καθήκοντα. Γι' αυτό το λόγο η δημοκρατική παιδεία, η εκπαίδευση των ατόμων να ενεργούν επίσης ως πολίτες, αποτελεί το θεμελιακό εχέγγυο μιας κοινωνίας όπου καθιερώνεται η ισότητα των συνθηκών και δεν υπάρχουν ήδη τα κατάλληλα ήθη και οι συνήθειες που καταπολεμούν τις συνέπειες της ισότητας των συνθηκών στην κοινωνική και πολιτική τάξη πραγμάτων.

Αν θέλαμε όμως να πιστέψουμε ότι στο απώτερο μέλλον οι άνθρωποι θα μπορούσαν να στραφούν προς τα θέλγητρα της ελευθερίας μέσω της παιδείας, αυτό θα ήταν ένα σχέδιο ιδιαίτερα δύσκολο, αν όχι αδύνατο, λαβαίνοντας υπόψη ότι η κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας ως ισότητα των συνθηκών, εφεξής προδιαγράφει αν θα προσπαθήσουν να ξεπεράσουν τα όρια που θέτουν τα ίδια τα δικαιώματα που κατέκτησαν σε μια ορισμένη στιγμή της κοινωνικής και πολιτικής τους οργάνωσης. Ο Τοκβίλ προσκομίζει, όπως γράφει ο C. Lefort, "την ένδειξη μιας εκτίμησης της κοινωνικής κατάστασης σαν μια τάξη στην οποία κατακάθονται δικαιώματα. Ας αποδεχτούμε όμως ότι αυτό το κατακάθισμα (sedimentation) έχει ως συνέπεια την εγκαθίδρυση μιας κατάστασης που μπορούμε εφεξής να θεωρήσουμε σχεδόν φυσική στην κοινωνία. Η υπόθεση τότε υπονοεί ότι η πορεία προς την ισότητα βρίσκει το τέλος της σ' αυτή την κατάσταση και ότι οι αλλαγές πολιτικής, οικονομικής, νομικής και ηθικής τάξης βρίσκουν την καταγωγή τους εκεί."[926] Δεν τίθεται συνεπώς το ερώτημα ποιά εξουσία θα μπορούσε να ενσωματώνει επ' άπειρον τις νέες διεκδικήσεις για ελευθερία και ισότητα, οι οποίες για να θεσπιστούν πρέπει πρώτα να αμφισβητήσουν τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες που αντιστέκονται στην αναγνώρισή τους, γιατί εφεξής οι άνθρωποι είναι ικανοποιημένοι στην κοινωνική και πολιτική κατάσταση *που ήδη απολαμβάνουν.*

Τα πλεονεκτήματα που εκρέουν από την κοινωνική κατάσταση της ισότητας των συνθηκών, γράφει ο M. Gauchet, "η διάβρωση όλων αυτών που συμβόλιζαν την κοινωνική ετερότητα," είναι η δυνατότητα απόλαυσης των ίδιων αγαθών, θέσεων, τρόπων ζωής, κοινών χώρων από όλους τους ανθρώπους. [927] Η εγκαθίδρυση της ισότητας των συνθηκών μέσα από τα δικαιώματα που έχουν κατακάτσει στην κοινωνική τάξη επιτρέπει στους δημοκρατικούς λαούς να *αντιπροσωπεύσουν την ισότητα* και να καθιερώσουν ένα είδος ταύτισης ανάμεσα στα άτομα, που υπερβαίνει τις πραγματι-

---

σύγχρονων δημοκρατικών κοινωνιών σε κοινωνίες της αναζήτησης της ευημερίας, η οποία πραγματοποιείται με τίμημα την υποδούλωση σε ένα κηδεμονικό κράτος.

[925] ARENDT, *On Revolution*, σ.125

[926] LEFORT, "De l'égalité à la liberté",σ. 228

[927] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 95

κές διαφορές που τους χωρίζουν. Το *συναίσθημα της ισότητας* (sentiment de l'égalité),[928] όπως το αποκαλεί ο Τοκβίλ, αποκτά μια τεράστια δύναμη, γιατί τα υλικά αγαθά είναι ορατά και απτά, γι' αυτό δημιουργούν συνήθειες, ήθη, ιδέες, με άλλα λόγια, παράγουν ανάγκες που διασφαλίζουν την παραγωγή και αναπαραγωγή των συνθηκών της ισότητας. Αυτό όμως που κάνει δυνατή τη μεταβίβαση του συναισθήματος της ισότητας στα ίδια τα υλικά αγαθά, κατά τον Τοκβίλ, είναι το γεγονός ότι η ισότητα αποσυνδέεται από τη *διαδικασία* της διεκδίκησής της, τη *σχέση* της με την ελευθερία, που καθιστά δύσκολη αν όχι αδύνατη την αποτύπωσή της στα υλικά αγαθά. Όπως γράφει, είναι στην "αγάπη της υλικής ευζωίας"[929] που εκφράζεται και αποτυπώνεται το πάθος της ισότητας. "Αυτό που καταλογίζω στην ισότητα," παρατηρεί αλλού, είναι ότι "απορροφά [τους ανθρώπους] απολύτως στην επιζήτηση επιτρεπόμενων απολαύσεων."[930] Αυτό το πάθος είναι "η πηγή της κρύφιας ανησυχίας"[931] των δημοκρατικών λαών, το οποίο ήδη διακρίνει την αμερικανική δημοκρατία, και το οποίο τους οδηγεί σε μια άκρατη αναζήτηση να γίνουν ακόμη πιο ίσοι επιδιώκοντας περισσότερα υλικά αγαθά. Το ίδιο πάθος γεννά μια 'καχυποψία' έναντι οποιασδήποτε αναταραχής που θα προκαλούσε μια ελευθερία που θα αναστάτωνε την επιδίωξη της ίδιας της ευζωίας.[932] Η ισότητα συνεπώς γίνεται ορατή και απτή από την παράστασή της μέσα από την 'κατάκτηση' αυτών των υλικών αγαθών. Αλλά δεν θα είναι ποτέ "μια ισότητα που να τους αρκεί (...) αυτή που ποθούν. Αδιάκοπα πιστεύουν ότι θα την πιάσουν κι αυτή διαρκώς διαφεύγει του εναγκαλισμού τους. Την βλέπουν από αρκετά κοντά ώστε να γνωρίζουν τα θέλγητρα της, δεν την πλησιάζουν όμως αρκετά ώστε να τα απολαύσουν και πεθαίνουν πριν γευθούν πλήρως τη γλύκα της."[933] Όπως εύστοχα παρατηρεί ο M. Gauchet, αυτό που μας λέει εδώ ο Τοκβίλ είναι ότι "σε αυτή είναι το αόρατο που επιδιώκουν οι άνθρωποι διά μέσου και υπό την κάλυψη του ορατού."[934] Είναι ακριβώς μέσα και υπό την κάλυψη αυτών των αγαθών --των κεκτημένων δικαιωμάτων-- που το πάθος της ισότητας καταφέρνει να αντισταθεί στην αβεβαιότητα που καθιερώνει "το άγνωστο της δημοκρατίας" (Lefort), η αδυναμία της δημοκρατικής κοινωνίας να κλείσει τον κύκλο της αμφισβήτησης, να γίνει μια κοινωνία όπου κανείς δεν διαφέρει από τους ομοίους του, γιατί οι άνθρωποι είναι τελείως ελεύθεροι γιατί είναι εντελώς ίσοι και είναι εντελώς ίσοι γιατί είναι ολότελα ελεύθεροι.

Στο ίδιο κεφάλαιο όπου ο Τοκβίλ διαχωρίζει την ισότητα από την ελευθερία, για να αποδείξει πόσο περισσότερο οι δημοκρατικοί λαοί επιδιώκουν την ισότητα απ' ό,τι την ελευθερία, δεν διστάζει να παρατηρήσει πως αισθάνονται ένα υπέρμετρο πάθος (passion) για την ισότητα, όταν η παλαιά κοινωνική ιεραρχία καταρρέει μετά από ένα αγώνα και ανατρέπονται οι φραγμοί που χώριζαν τους πολίτες. "Οι άνθρωποι ορμούν τότε καταπάνω στην ισότητα σαν σε κατάκτηση και γαντζώνονται σ' αυτήν σαν σε ένα πολύτιμο αγαθό που θέλουν να τους το αρπάξουν."[935] Εδώ όμως η ισότητα, όπως παρατηρεί ο C. Lefort, είναι αλληλένδετη με την ελευθερία, γιατί είναι και οι

---

[928] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, σ. 271-2, Drafts, Yale, CVk, Paquet 7, cahier 1, σσ.45-6 (1838)
[929] ΔΑ σ.541
[930] ό.π., σ.544
[931] ο.π., σ.548
[932] ό.π., σσ.551-552
[933] ό.π., σ.549
[934] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 89
[935] ΔΑ σ.515

δύο προϊόντα των αγώνων που ανέτρεψαν τους φραγμούς που χώριζαν τους ανθρώπους, πρόκειται για την "καταστροφή των θέσεων που κατέχουν οι πολίτες οι οποίοι κυριαρχούν στην κοινωνία και παρακρατούν τη δύναμη, τις τιμές και τον πλούτο." Αυτή η διαδικασία απελευθέρωσης από την ανισότητα και κατάκτησης της ισότητας, "πέρα από το να περιοριστεί σε κάποια όρια, για να γίνει η αιτία κάποιων αλλαγών, υπερβαίνει από την ίδια την κίνησή της κάθε δεδομένο περιορισμό."[936] Για τον Τοκβίλ όμως δεν πρόκειται παρά για μια μεταβατική στιγμή, στη διάρκεια της οποίας η ισότητα και η ελευθερία συμπορεύονται. Όπως εξηγεί αλλού: "Όσο η δημοκρατική επανάσταση βρισκόταν σε έξαρση, οι άνθρωποι που ασχολούνταν με την καταστροφή των παλαιών αριστοκρατικών εξουσιών που την καταπολεμούσαν έδειχναν να εμπνέονται από ένα μεγάλο πνεύμα ανεξαρτησίας και, στο μέτρο όπου η νίκη της ισότητας γινόταν πληρέστερη, εγκαταλείπονταν σιγά σιγά στα φυσικά ένστικτα που η ίδια αυτή ισότητα γεννούσε και ενίσχυαν και συγκεντροποιούσαν την κοινωνική εξουσία. Είχαν θελήσει να είναι ελεύθεροι, για να μπορούν να είναι ίσοι, και, στο μέτρο όπου εγκαθιδρυόταν όλο και πιο πολύ η ισότητα με τη βοήθεια της ελευθερίας τους έκανε την ελευθερία όλο και πιο δύσκολη."[937] Οι Γάλλοι ήθελαν στην αρχή την ελευθερία και την ισότητα, ελεύθερους και δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά στο τέλος θυσίασαν την ελευθερία, για να παραμείνουν ίσιοι, και έγιναν ισότιμοι υπηρέτες μιας κυβέρνησης πιο απόλυτης από ποτέ πριν.[938] Ο Τοκβίλ δεν κάνει τη διάκριση ανάμεσα στην ισότητα ως διεκδίκηση και την ισότητα των συνθηκών ως μια κατάσταση όπου αποτυπώνονται τα όρια μιας κεκτημένης ισότητας και ελευθερίας και διαμορφώνονται συγκεκριμένες τάσεις. Επικεντρώνεται βασικά πάνω στην επικυριαρχία ολόκληρης της ανθρώπινης ύπαρξης, όπως πίστευε, από την επιρροή της ισότητας των συνθηκών στην πνευματική και ηθική κατάσταση των ανθρώπων, γιατί είναι πεπεισμένος ότι η όποια αμφισβήτηση της κατάστασης και των συνεπειών της ισότητας των συνθηκών θα είναι προϊόν της τέχνης. Η φύση της δημοκρατίας είναι η ισότητα των συνθηκών, η ελευθερία είναι μια τέχνη που θα πρέπει να διδαχθούν οι άνθρωποι που ζουν στις δημοκρατικές κοινωνίες.[939] Χρειάζεται, πίστευε ο Τοκβίλ, μια "καινούρια πολιτική επιστήμη,"[940] για να μάθουν να ρυθμίζουν τα άτομα-πολίτες τα δημοκρατικά πάθη, ώστε να εφαρμόζουν λελογισμένα τα δικαιώματά τους και να σέβονται αυτά των άλλων.

Σε αντίθεση με την Αμερική, ο Τοκβίλ υποστηρίζει πως στις ευρωπαϊκές χώρες το πάθος της ισότητας ήταν πολύ πιο έντονο, γιατί η αγάπη της ελευθερίας ήταν συνέπεια της ισότητας και ποτέ δεν αναπτύχθηκε με την ίδια ταχύτητα. Στη Γαλλία, "η γεύση και η ιδέα της ελευθερίας άρχισαν να εμφανίζονται και να αναπτύσσονται την ώρα όπου οι συνθήκες άρχισαν να εξισώνονται και ως συνέπεια μάλιστα της ισότητας αυτής." Η ισότητα προηγήθηκε της ελευθερίας και είχε "ήδη διαπλάσει απόψεις, συνήθειες, νόμους που της προσιδίαζαν," και τα οποία ήταν αντίθετα προς το πνεύμα της (πολιτικής) ελευθερίας.[941] Αυτό που αποκαλεί εδώ ελευθερία είναι η απουσία συνηθειών, ηθών και ιδεών, που θα όπλιζαν τις ευρωπαϊκές κοινωνίας εναντίον των ακροτήτων της ισότητας, ειδικά της ισότητας που κατακτάται μέσα από ένα επίπονο αγώνα. Το παλιό καθεστώς κληροδότησε στη Γαλλία συνήθειες, ιδέες και

---

[936] LEFORT, "De l'égalité à la liberté", σ. 228-9
[937] ΔΑ σ.696
[938] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1: σ.72, 2: 131-2
[939] MANENT, *Tocqueville et la nature de la démocratie*, σ.142
[940] ΔΑ σ.44
[941] *ό.π.*, σ.515

ήθη που ευνοούσαν το συγκεντρωτισμό της εξουσίας και όχι την καθιέρωση ελεύθερων θεσμών και τα οποία ήταν επίσης ιδιαίτερα ευνοϊκά για την ισότητα των συνθηκών. Γι' αυτό, εξηγεί, στη Γαλλία η αγάπη της ελευθερίας σβήνει μονίμως και τη θέση της παίρνει το πάθος της ισότητας, διότι απουσιάζουν αυτά τα ήθη και οι συνήθειες που θα την κρατήσουν ζωντανή και τα οποία κληροδότησε στους Αμερικανούς η ρεπουμπλικανική και η πουριτανική τους παράδοση. Στη Γαλλία περιοριστήκαμε, γράφει, να τοποθετήσουμε το κεφάλι της ελευθερίας σ' ένα σκλαβωμένο σώμα.[942] Το πάθος της ακραίας ισότητας που καλλιεργείται, αλλά και η υπερβολική αγάπη της ανεξαρτησίας που αναπτύσσεται κάτω από τις επαναστατικές συνθήκες είναι μεταβατικά φαινόμενα, κατά τον Τοκβίλ, αν και συχνά διαπιστώνει ότι η δημοκρατική επανάσταση μονιμοποίησε το επαναστατικό πνεύμα.[943] Δεν θα δευκρινήσει όμως άν αναφέρεται στη μονιμότητα της αμφισβήτησης της κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης ή της αταξίας και της αναρχίας που καθιστούν τη σταθερότητα και τη διάρκεια της πολιτείας δύσκολη αν όχι αδύνατη. Μερικά χρόνια αργότερα, ο Τοκβίλ θα στρέψει το βλέμμα του περισσότερο προς την ισοπέδωση και την απονεύρωση των ατόμων-πολιτών και την ανάγκη να καθιερωθούν ελεύθεροι θεσμοί που αναζωογονούν το πνεύμα του πολίτη στη Γαλλία και λιγότερο στον κίνδυνο του επαναστατικού πνεύματος, τη θέση του οποίου φαινόταν να έχουν πάρει η ισοπέδωση και η απονεύρωση των ατόμων πολιτών, η αγάπη της καλοπέρασης.

Η αιτία της επικυριαρχίας του πάθους της ισότητας επί μιας αποδυναμωμένης αγάπης για την ελευθερία βρίσκεται στο γεγονός, όπως εξηγεί ο Τοκβίλ, "ότι οι δημοκρατικοί λαοί έχουν μια φυσική ροπή προς την ελευθερία. Αφημένοι στους εαυτούς τους, την αναζητούν, την αγαπούν και με οδύνη βλέπουν να τους την παίρνουν. Για την ισότητα όμως έχουν πάθος φλογερό, ακόρεστο, αιώνιο, ακατανίκητο. Θέλουν την ισότητα μέσα στην ελευθερία και, αν δεν το μπορούν αυτό, την θέλουν έστω και με δουλεία. Θα ανεχθούν τη φτώχεια, την υποδούλωση, τη βαρβαρότητα, όχι όμως την αριστοκρατία."[944] Είναι σαφές ότι συγχέει εδώ το πνεύμα που καλλιεργεί το πρόταγμα της ισότητας με τις συνέπειες που έχει στις ιδέες και στις συνήθειες των ανθρώπων η καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών, το μίσος της ανισότητας με την υποδούλωση στα πάθη που γεννά η ισότητα των συνθηκών. Κατά συνέπεια, όπως γράφει ο Lefort, καθιστά ακατανόητο το επιχείρημα ότι η ισότητα και η ελευθερία αγγίζονται, και θα προσθέταμε κατακτώνται, και ότι συνεπώς η ισότητα δεν θα μπορούσε να είναι φαινόμενο μιας κοινωνικής φύσης. Αυτή "η ισοπέδωση του κοινωνικού πεδίου" είναι μια κατάσταση όπου οι πολίτες είναι ικανοποιημένοι στην απάθειά τους, γιατί πιστεύουν ότι έχουν κατακτήσει την ισότητα, επειδή έχουν καταργήσει την αριστοκρατία. "Στην ανθρώπινη ψυχή," όπως εξηγεί αλλού, "συναντούμε (...) *μια εκτροχιασμένη αρέσκεια της ισότητας,* που φέρει τους αδύναμους να θέλουν να κατεβάσουν τους δυνατούς στο επίπεδό τους και που φτάνει τους ανθρώπους να προτιμούν την ισότητα εν δουλεία από την ανισότητα εν ελευθερία."[945] Ο Τοκβίλ αποσαφηνίζει λοιπόν εδώ ότι στις δημοκρατίες η ισότητα μπορεί να ταυτιστεί με την ισοπέδωση, μια εκτροχιασμένη αρέσκεια της ισότητας, που ενισχύει ο ατομικισμός και η απομόνωση και τροφοδοτεί η συγκεντρωτική εξουσία ενός κηδεμονικού κράτους. Το μεγάλο πρόβλημα των σύγχρονων δημοκρατιών θα είναι ακριβώς αυτή η τεράστια επιρροή που έχουν οι συνέ-

---

[942] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ.248-9
[943] ό.π., 2, σσ.348-9
[944] ΔΑ σ.516
[945] ό.π., σσ.83-4

πειες της ισότητας των συνθηκών στην καθιέρωση μιας πολιτικής εξουσίας που βρίσκει την υπόστασή της στην "εξάρθρωση του κοινωνικού σώματος." Ο Τοκβίλ θα προσπαθήσει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της ισότητας των συνθηκών, θέτοντας σε πρώτη γραμμή "την πολιτική προβληματική," τον περιορισμό των εξουσιών του κράτους. Γι' αυτό θα καταλήξει στο συμπέρασμα πως τελικά είναι στο διαχωρισμό της ελευθερίας από την ισότητα που "οφείλεται η διαστρέβλωση της ισότητας,"[946] δηλαδή στην κυριαρχία της ισότητας των συνθηκών, η οποία δεν έχει σχέση με την πραγματική ισότητα ή ανισότητα που υπάρχει στην κοινωνία, αλλά είναι μια ιδεολογική κατάσταση που διαμορφώνει όχι μόνο τα ήθη, τις ιδέες και τις συνήθειες των ανθρώπων, αλλά τη μορφή που θα πάρει η ίδια η εξουσία. Η ισότητα συνεπώς μπορεί να οδηγήσει στη σκλαβιά, μπορεί όμως να είναι και η πηγή της ανεξαρτησίας, όπως θα δούμε αμέσως.

Μετά αρκετές σελίδες, αφού έχει εξετάσει την επιρροή της ισότητας των συνθηκών στα ήθη, τις συνήθειες και τις ιδέες, επανέρχεται σε μια αξιολόγηση όχι της ισότητας των συνθηκών αλλά της ισότητας που καθιέρωσε την ατομική ανεξαρτησία. Η πλήρης ανεξαρτησία που απολαμβάνουν οι άνθρωποι στις δημοκρατικές κοινωνίες έναντι των ίσων τους, παρατηρεί, "τους προδιαθέτει να βλέπουν με βλέμμα δυσαρέσκειας κάθε εξουσία και τους υποβάλλει την ιδέα και την αγάπη της πολιτικής ελευθερίας. Οι άνθρωποι που ζουν σε τούτο τον καιρό βαδίζουν λοιπόν σε μια φυσική κατωφέρεια που τους κατευθύνει προς τους ελεύθερους θεσμούς." Γι' αυτό εκτιμούν την κυβέρνηση της οποίας έχουν εκλέξει τους ηγέτες και της οποίας ελέγχουν τις πράξεις.[947] Είναι σημαντικό να προσέξουμε ότι ο Τοκβίλ μιλά για την ισότητα και όχι για την ισότητα των συνθηκών. Η "αγάπη της ανεξαρτησίας," συνεχίζει, είναι "η πολιτική συνέπεια" της ισότητας, η αναρχία που φοβούνται τα δειλά πνεύματα. Η αναρχία όμως, η οποία έχει να κάνει εδώ με τη μονιμότητα του επαναστατικού πνεύματος, κατά τον Τοκβίλ, είναι το μικρότερο κακό που απειλεί τους δημοκρατικούς λαούς, γιατί θέτει σε κίνδυνο την αγάπη που τρέφουν για την ευζωία. Η ανεξαρτησία της ισότητας έχει τελικώς δύο τάσεις, εξηγεί: "η μια οδηγεί κατευθείαν τους ανθρώπους στην ανεξαρτησία και μπορεί αιφνιδίως να τους ωθήσει στην αναρχία, η άλλη τους οδηγεί μέσω ενός δρόμου μακρύτερου, πιο κρυφού αλλά πιο σίγουρου προς τη δουλεία."[948] Έτσι λοιπόν η ελευθερία αναβιώνει μέσα από την αγάπη της ανεξαρτησίας, αλλά θα πρέπει να είναι μια περιορισμένη ελευθερία-ανεξαρτησία, η οποία δεν οδηγεί ούτε στην απομόνωση ούτε στην αναρχία, αλλά στη συναλλαγή και την κοινή πρωτοβουλία. Η πολιτική ελευθερία επανασυνδέεται με την ισότητα, τη φύση, όπως παρατηρεί ο Lefort, αλλά η ελευθερία παραμένει μια τέχνη που πρέπει να διαμορφώσει ένα άμορφο δημοκρατικό υλικό. "Η τάση προς την ελευθερία δεν διαχωρίζεται από την τάση προς την ισότητα: οι άνθρωποι ακολουθούν μια φυσική ροπή κατευθυνόμενοι προς ελεύθερους θεσμούς."[949] Ο Τοκβίλ μάλιστα κάνει ένα ακόμη βήμα για να μας πείσει ότι αποκαθιστά την ισότητα και δεν την περιορίζει στις συνέπειες της ισότητας των συνθηκών, ομολογώντας πως ο ίδιος δεν της καταλογίζει το πνεύμα της ανυποταξίας που καλλιεργεί, "την ενστικτώδη ροπή της πολιτικής ανεξαρτησίας," γιατί προετοιμάζει τους ανθρώπους έτσι για τα κακά που η ίδια γεννά. Γι' αυτό πι-

[946] LEFORT, "De l'égalité à la liberté", σσ. 229-230
[947] ΔΑ σ.677
[948] ό.π.
[949] LEFORT, "De l'égalité à la liberté", σσ.233-4, 236

στεύει πως πρέπει να συμπαραταχτεί μαζί της.[950] Η ισότητα είναι αλληλέγγυα με το πνεύμα της δημοκρατικής ελευθερίας, οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι γιατί είναι ανεξάρτητοι, και είναι ανεξάρτητοι γιατί είναι ίσοι. Από τη στιγμή που καθιερώνεται η ελευθερία της ισότητας, κατά τον Τοκβίλ, η απόλυτη και η αυθαίρετη εξουσία δεν είναι παρά ένα περαστικό ατύχημα, γιατί ο καθένας έχοντας απόλυτο δικαίωμα σε ότι αφορά αποκλειστικά τον εαυτό του, η κυρίαρχη βούληση δεν προέρχεται παρά μόνο από την ένωση όλων των βουλήσεων. Εφεξής δεν υπάρχει μέσος όρος, καταλήγει, "μεταξύ των δυνατών και υπερήφανων αρετών του πολίτη και των ταπεινών φιλοφρονήσεων του σκλάβου."[951] Οι άνθρωποι είτε θα είναι ανεξάρτητοι, γιατί απολαμβάνουν *την πραγματική ανεξαρτησία, την πολιτική ελευθερία*, είτε θα είναι σκλάβοι, υποταγμένοι στις συνθήκες της ισότητας, ισοπεδωμένοι και απομονωμένη από την κοινότητα. Θα δούμε παρακάτω πώς και γιατί οι άνθρωποι μπορούν να γίνουν σκλάβοι σε μια δημοκρατική κοινωνία και πώς μπορούν να ρυθμίσουν τις συνέπειες της ισότητας των συνθηκών και να απολαύσουν τα αγαθά της ισότητας της ανεξαρτησίας, την πολιτική ελευθερία.

(γ) Ο ατομικισμός - ο δημοκρατικός εγωισμός

Η ερμηνεία του ατομικισμού που μας προτείνει ο Τοκβίλ είναι αρκετά διφορούμενη. Από τη μια στρέφεται υπέρ της ανεξαρτησίας της ισότητας που ενσαρκώνει το αίσθημα της ατομικής ελευθερίας, το οποίο επιτρέπει στον καθένα να επιλέγει τους εκπροσώπους του, να ελέγχει την εξουσία και να συμμετέχει έμμεσα στη διακυβέρνηση. Από την άλλη όμως αναπτύσσει το πνεύμα του ατομικισμού, που επαφίεται στην κεκτημένη ατομική ελευθερία και ανεξαρτησία, το πνεύμα της φανταστικής ισότητας, προϊόν της ίδιας της ισότητας των συνθηκών, όπως θα έγραφε ο Μαρξ, μια λανθασμένη συνείδηση των ανθρώπων που ζουν στις δημοκρατίες και πιστεύουν ότι είναι εντελώς ανεξάρτητοι από τους συμπολίτες τους και ανεύθυνοι για τα της κοινωνίας. Το κακό της ισότητας, κατά τον Τοκβίλ, είναι το αίσθημα μιας *υπερβολικής* ανεξαρτησίας, που προκαλεί η ίδια η ισότητα των συνθηκών. Αυτή η ανεξαρτησία οδηγεί στον ατομικισμό, του οποίου "πηγή είναι η εξίσωση των συνθηκών." Είναι ένα "αίσθημα λελογισμένο και ήρεμο," που χαρακτηρίζει τους ανθρώπους στη δημοκρατική κοινωνία. Ο ατομικισμός απομονώνει και συνεπώς αποδυναμώνει τους ανθρώπους, γιατί "πηγάζει από εσφαλμένη κρίση" για την ανεξαρτησία τους. "Στερεύει πρώτα την πηγή της δημόσιας αρετής, και μετά όλες τις άλλες," και ανυψώνει δίπλα σε αυτά τα ισοπεδωμένα και ομοιόμορφα (semblables) άτομα ένα κηδεμονικό κράτος, που συγκεντρώνει γύρω του όλες τις εξουσίες της κοινωνίας.[952]

Το πνεύμα του ατομικισμού είναι το κατεξοχήν γνώρισμα της δημοκρατικής κοινωνίας, γιατί η δημοκρατία, κατά τον Τοκβίλ, είναι η κατεξοχήν αταξική κοινωνία. Επειδή όλοι είναι ίσοι, κανείς δεν είναι υποχρεωμένος να υπακούει, όπως κανείς δεν μπορεί να διατάζει, και συνεπώς όλοι είναι όμοιοι. Οι αντιλήψεις και οι πεποιθήσεις των ανθρώπων δεν είναι ταξικές, γιατί δεν υπάρχουν τάξεις οι οποίες να αποτε-

---

[950] ό.π., σ.676
[951] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ.62-3
[952] ΔΑ σ.517

λούν ένα σώμα ικανό να ασκήσει "αληθινή κυριαρχία πάνω στα μέλη του."[953] Είναι τόσο μεγάλη η πεποίθηση του Τοκβίλ ότι η ιδεολογία της φανταστικής ισότητας, ο ατομικισμός, θα διεισδύσει όχι μόνο ανάμεσα στις τάξεις και θα ισοπεδώσει τις μεγάλες διαφορές που τις χώριζαν, αλλά θα διεισδύσει στις ίδιες τις τάξεις και θα κάνει δύσκολη αν όχι αδύνατη τη συγκρότηση οποιασδήποτε τάξης σε ένα σώμα που θα της επιτρέπει να κυριαρχεί, γιατί ομιλεί και πράττει εν ονόματι όλων των μελών της. Σε αντίθεση όμως με τον Μαρξ, όπως γράφει ο J.P. Mayer, για τον οποίο η κοινωνία όπου δεν θα υπάρχουν τάξεις θα είναι το βασίλειο των ίσων και των ελευθέρων, η αταξική κοινωνία του Τοκβίλ, καθιερώνοντας προοδευτικά την ισότητα των συνθηκών, κάνει δύσκολη αν όχι αδύνατη την ελευθερία.[954] Οι συνέπειες του ατομικισμού δεν εμφανίζονται παρά όταν η δημοκρατικοί λαοί έχουν συνηθίσει στην ύπαρξη μιας συγκεντρωτικής-κηδεμονικής εξουσίας, όταν έχουν ήδη υποταχθεί στην κοινή γνώμη και οι άνθρωποι δεν ασχολούνται παρά μόνο με τα ατομικά τους συμφέροντα, δημιουργώντας μια μικρή κοινωνία προς χρήση τους, για να εγκαταλείψουν τη μεγάλη στην τύχη της.[955] Από τη μια η ισότητα των συνθηκών φαίνεται να συνθέτει εκ νέου τον κοινωνικό ιστό της δημοκρατικής κοινωνίας μέσω της συνταύτισης που καλλιεργεί ανάμεσα στα κατ' επίφαση ισότιμα, ανεξάρτητα και ομοιόμορφα άτομα, από την άλλη το τίμημα αυτής της 'κίβδηλης ενότητας' που τους επιτρέπει να απομονωθούν και να ασχοληθούν με τα ιδιωτικά τους συμφέροντα είναι η νέα εξάρτησή τους από το κηδεμονικό κράτος, που μεριμνά και αποφασίζει γι' αυτούς, κάνοντάς τους να ξεχάσουν ότι ζουν στην κοινωνία.[956] Ο ατομικισμός όπως το πάθος της ανεξαρτησίας είναι πάντοτε μεγαλύτερος στο τέρμα της δημοκρατικής επανάστασης.[957]

Όταν αυτές οι παρατηρήσεις γράφτηκαν το 1833-1834 και αναπτύχθηκαν στο δεύτερο τόμο που εκδόθηκε το 1840, ο ίδιος ο Τοκβίλ διατηρούσε ακόμη μια αισιοδοξία για την καθιέρωση της δημοκρατικής πολιτείας, δεδομένου ότι το πρότυπό του παρέμενε το αμερικανικό μοντέλο, όπου, όπως δεν κουράζεται να μας υπενθυμίζει: το προνόμιο των Αμερικανών είναι ότι καταπολέμησαν τον ατομικισμό με τους ελεύθερους θεσμούς, την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων, την καθιέρωση πολιτικών και αστικών συλλογικών σχημάτων, το καλώς εννοούμενο συμφέρον και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις.[958] Αυτές οι παρατηρήσεις φαίνονται λοιπόν να απευθύνονται περισσότερο στους Γάλλους αναγνώστες και να ανταποκρίνονται στη μεταεπαναστατική περίοδο της Ιουλιανής Μοναρχίας του Λουδοβίκου Φιλίππου (1830-48), η οποία διακρίνεται από την υπερβολική αγάπη των ανθρώπων για την απόκτηση υλικών αγαθών, την καλοπέραση και την απάθεια για την πολιτική ζωή, όπως ο ίδιος δεν κουραζόταν να προειδοποιεί στα άρθρα και τις ομιλίες του της εποχής αυτής.[959] Ο ατομικισμός, απογυμνωμένος πλήρως από την ελευθερία, την αγάπη της ισότητας για την πολιτική ανεξαρτησία, αναγκάζει τον Τοκβίλ να αναζητήσει την αναζωογόνηση της ελευθερίας, του δημόσιου πνεύματος, με μέσα τα οποία πίστευε πως πρόβαλλαν τα καλά της ισότητας, ενώ καταπολεμούσαν τα δεινά που μπορούσε να επιφέρει όταν είναι εγκαταλειμμένη στον εαυτό της.

---

[953] ό.π., σσ.435-6
[954] MAYER, J.P., *Alexis de Tocqueville, A biographical Study in Political Science*, Gloucester, Mass., Peter Smith, 1966, σ. 123
[955] ΔΑ σ.517
[956] ό.π., σ.518
[957] ό.π., σ.519
[958] ό.π., σ.519
[959] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1 και 2

Κρίνοντας τις συνέπειες που μπορεί να έχει ο ατομικισμός ως προϊόν μιας υπερβολικής ανεξαρτησίας, ο Τοκβίλ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι είναι επωφελής για το δεσποτισμό: η απομόνωση, η ενασχόληση με το ατομικό συμφέρον και η αποξένωση, όλα αποπνίγουν κάθε έκφραση δημόσιας αρετής. Η μόνη διέξοδος λοιπόν για να καταπολεμηθούν τα δεινά της υπερβολικής ανεξαρτησίας των ατόμων, του ατομικισμού, που είναι ένα είδος δημοκρατικού εγωισμού, είναι η ελευθερία.[960] Αυτή η ελευθερία δεν θα μπορούσε όμως να προέλθει από την αρχή των ατομικών δικαιωμάτων, της ατομικής ανεξαρτησίας, γιατί ο Τοκβίλ έχει καταλήξει ότι ο ατομικισμός είναι ασυμβίβαστος με την πολιτική ελευθερία, που είναι η πραγματική ανεξαρτησία, γιατί, όπως έγραφε ο Constant, το δημόσιο πνεύμα είναι αντίθετο προς την επιδίωξη της ατομικής ευτυχίας.[961] Η ατομική ευτυχία είναι ακριβώς αυτή που κατά τον Τοκβίλ απομακρύνει τους ανθρώπους τον ένα από τον άλλο, τους απομονώνει και τους καθιστά αδύναμους μπροστά στην κοινωνική εξουσία και την κοινή γνώμη, μια παντοδύναμη εξουσία ανίκανη να αποφασίσει και να πράξει συλλογικά.

Η αγωνία του για τον ατομικισμό ως την υπερβολική ανεξαρτησία των ατόμων από το δημόσιο χώρο ήταν συνδεδεμένη με μια βαθύτερη πεποίθησή του ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια εξαρτάται από την ελευθερία και ότι η μοναδική μορφή αυθεντικής ελευθερίας ήταν η ικανότητα των ανθρώπων να συμμετέχουν στα κοινά και να ενδιαφέρονται για τις δημόσιες υποθέσεις. Η απορρόφηση λοιπόν του ατομικισμού από τον ίδιο τον εγωισμό εξαφανίζει οποιαδήποτε ελπίδα να αναζωογονηθεί το πνεύμα της πραγματικής ανεξαρτησίας, της δημόσιας αρετής.[962] Μακροπρόθεσμα πίστευε, όπως παρατηρεί ο Σ. Κωνσταντακόπουλος, ότι "η στροφή των συναισθημάτων του ανθρώπου προς τον ίδιο του τον εαυτό και η αδιαφορία του για τους άλλους οδηγεί στην ερήμωση του δημόσιου χώρου και, τελικά, στην αδυναμία του ανθρώπου να αναπτύξει τις ιδιωτικές του αρετές."[963] Μόνο η συμμετοχή στα κοινά, η ενασχόληση με τις δημόσιες υποθέσεις, επιτρέπει στους ανθρώπους να αποσπαστούν από τα ατομικά τους συμφέροντα και την αποκλειστική μέριμνα για τον εαυτό τους, ώστε να περιορίσουν τα ένστικτα του εγωισμού. Κάτι τέτοιο όμως ο ατομικισμός στις δημοκρατικές κοινωνίες το κάνει εξαιρετικά δύσκολο αν όχι αδύνατο, γιατί οι άνθρωποι υποτάσσονται στην επιδίωξη της ατομικής ευτυχίας, που απορρέει από την υπερβολική ατομική ανεξαρτησία, ένα είδος φανταστικής ανεξαρτησίας.

Αντίθετα όμως με αυτό που πίστευε ο Τοκβίλ, η ανεξαρτησία της ισότητας, η ατομική ευτυχία που περιχαρακώνεται στην "φανταστική ισότητα," την ισότητα των συνθηκών, "δεν σημαίνει όλοι ίσοι συνεπώς όλοι ίδιοι," και γι' αυτό κοινωνική ειρήνη.[964] Η ισότητα ως ένα κεκτημένο και ο ατομικισμός ως η ισοπέδωση και η απομόνωση των ανθρώπων είναι ιδέες αλληλένδετες και αλληλεξαρτώμενες, που του επιτρέπουν να επικεντρωθεί στην φανταστική ισότητα και να ξεχάσει την ισότητα ως μια πολιτική διεκδίκηση, ως την πολιτική ανεξαρτησία. Το δικαίωμα στην ισότητα, η ατομική ευτυχία και η ατομική ανεξαρτησία δεν είναι ταυτόσημα με τον ατομικισμό, με την ομοιογενοποίηση και την ισοπέδωση των ανθρώπων, με άλλα λόγια την ισότη-

---

[960] ό.π., σ.74-5

[961] CONSTANT, "De la liberté chez les anciens comparée à celle des modernes", *De la liberté chez les modernes*, σ.501

[962] ΔΑ σ.517

[963] ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Σταύρος, "Ο Ατομικισμός στη σκέψη του Alexis de Tocqueville", *Αξιολογικά*, αρ.7, Εξάντας, 1996, σ.144

[964] GAUCHET, "Tocqueville, l'Amérique et nous", σ. 113, 116

τα που κατακτάται. Αντίθετα με τη δημιουργία μιας ταυτότητας που ισοπεδώνει τους ανθρώπους, το δικαίωμα στην ισότητα απελευθερώνει τη δημιουργία πολλαπλών και αντικρουόμενων ταυτοτήτων, που διαμορφώνονται κάθε φορά που νέες διεκδικήσεις της ισότητας αμφισβητούν την κοινωνία εν ονόματι της ατομικής ανεξαρτησίας. Όπως γράφει ο Κ. Τσουκαλάς, "η εφάπαξ θέσπιση της πολιτειακής ισονομίας υπήρξε η αρχή μιας ανεξέλεγκτης και εξ ορισμού μη ολοκληρώσιμης ιστορικής διαδικασίας (...) η ισονομία 'απελευθέρωσε' το κοινωνικό φαντασιακό, επιτρέποντάς του να σημασιολογήσει, να αξιώσει, να ονειρευτεί και να ζητήσει πράγματα, που ως τότε ήταν αδιανόητα."[965] Η *σχέση* λοιπόν της ισότητας με την ελευθερία είναι η συνιστώσα αυτής της διαδικασίας, η οποία ανεπιστρεπτεί εγκαθιδρύει μια κοινωνία όχι της ενότητας, αλλά μια κοινωνία σε μόνιμη αμφισβήτηση των βάσεων της.[966]

(δ)Η ευζωία και η παντοδυναμία της κοινής γνώμης

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων που ζουν στις δημοκρατούμενες κοινωνίες, υποστηρίζει ο Τοκβίλ, είναι ότι κλείνονται στον εαυτό τους και αξιώνουν μόνοι τους να κρίνουν τον κόσμο. Αυτή η τάση είναι συνέπεια της ανεξαρτησίας του πνεύματος που προϋποθέτει η ισότητα και η οποία μάλιστα, όπως είδαμε, είναι τεράστια στην επαναστατική περίοδο όπου θεμελιώνεται η ισότητα.[967] Το πνεύμα της ανεξαρτησίας, που αυξάνεται συνεχώς με την καθιέρωση της ισότητας των συνθηκών, έχει δύο διαφορετικές και αντίθετες εκφάνσεις: "Σε ένα λαό όπου οι κοινωνικές σειρές είναι σχεδόν ίσες," γράφει ο Τοκβίλ, "κανένας εμφανής δεσμός δεν συνενώνει τους ανθρώπους και δεν τους κρατά σταθερούς στη θέση τους. Κανείς από αυτούς δεν έχει το διαρκές δικαίωμα ούτε την εξουσία του διοικείν και κανείς δεν είναι προορισμένος σε υπακοή. Αλλά ο καθένας, όντας εφοδιασμένος με λίγα φώτα και κάποιους πόρους, μπορεί να διαλέξει το δρόμο του και να βαδίσει ξέχωρα από όλους τους ομοίους του."[968] Από μια άλλη πλευρά όμως, εξηγεί, "όταν οι πολίτες είναι όλοι τους σχεδόν ίσοι, τους είναι δύσκολο να υπερασπιστούν την ανεξαρτησία τους έναντι των επιθέσεων της εξουσίας. Μη όντας κανείς απ' αυτούς αρκετά δυνατός ώστε να πολεμήσει μόνος με πλεόνασμα, μόνο ο συνδυασμός των δυνάμεων όλων μπορεί να εγγυηθεί την ελευθερία. Τέτοιος όμως συνδυασμός δεν συναντιέται πάντοτε."[969] Αυτή η ανεξαρτησία της ισότητας, που όπως είδαμε οδηγεί συνήθως τους δημοκρατικούς λαούς προς την πολιτική ελευθερία και τους ελεύθερους θεσμούς, τους καθιστά ατομικά αδύναμους μπροστά στην "παντοδυναμία της κοινής γνώμης," το "σκιώδες φάντασμα" που υποτάσσει τα πνεύματα στις δημοκρατικές κοινωνίες.[970] Αξίζει να σημειώσουμε ότι η κοινή γνώμη χαρακτηρίζεται από τον Τοκβίλ ως *ένα σκιώδες φάντασμα*, δηλαδή μια φαντασίωση των ανθρώπων που κανείς δεν μπορεί να προσδιορίσει την πηγή της, η οποία όμως καταδιώκει τον καθένα από αυτούς και καθορίζει τις πράξεις του και τις σκέψεις του.

---

[965] ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, *Είδωλα Πολιτισμού*, σ. 28
[966] LEFORT, "La question de la démocratie", *Essais sur le politique*, σ. 25 επ.
[967] ΔΑ σ.438
[968] ό.π., σ.645
[969] ό.π., σ.84
[970] ό.π., σσ.588, 653

Για να καταλάβουμε το συλλογισμό του Τοκβίλ για την κοινή γνώμη και την επιρροή της, πρέπει να δούμε τις συνέπειες που έχει στα πνεύματα ο ατομικισμός, η υπερβολική ατομική ανεξαρτησία. Στις δημοκρατίες, εξηγεί, η *κοινή γνώμη* φαίνεται να είναι ο μοναδικός οδηγός της *μάζας*. Η κατηγορία της μάζας έρχεται εδώ για να διευκρινίσει σε ποιό επίπεδο σε μια δημοκρατία τα ανεξάρτητα άτομα μετατρέπονται σε ισοπεδωμένα και αδύναμα όντα. Έχοντας πάρει τη μορφή της μάζας τα τόσο ισότιμα άτομα μεταμορφώνονται σε ομοιόμορφα όντα και συνεπώς χάνουν την πίστη τους το ένα προς το άλλο, γιατί κανείς δεν θεωρείται κατώτερος ή ανώτερος όλων των άλλων. Αυτό το αίσθημα ότι είναι όμοιοι (semblables) στηρίζεται στο γεγονός ότι "τα ακριβή όρια εξουσίας και υπακοής είναι εξίσου καθορισμένα στο πνεύμα" όλων, βάσει μιας συμφωνίας,[971] συνεπώς, συμπεραίνει ο Τοκβίλ, όλοι κατευθύνονται προς τις ίδιες απόψεις. "Ματαίως ο πλούτος και η πενία," εξηγεί παρακάτω, "η εξουσία και η υπακοή θέτουν συγκυριακά μεγάλες αποστάσεις ανάμεσα σε δυο ανθρώπους. Η κοινή γνώμη, που θεμελιώνεται πάνω στη συνήθη τάξη πραγμάτων, τους πλησιάζει στο κοινό πεδίο και δημιουργεί ανάμεσά τους ένα είδος *φανταστικής ισότητας*, παρ' όλη την πραγματική ανισότητα των συνθηκών ζωής τους. Η *παντοδύναμη αυτή κοινή γνώμη* (...) τροποποιεί την κρίση τους, την ίδια ώρα που υποτάσσει τη θέλησή τους."[972] Η κοινή γνώμη θεμελιώνεται όχι στην ισότητα αλλά στην ισότητα των συνθηκών, σε αυτή τη συνήθη τάξη πραγμάτων που στηρίζεται στα κεκτημένα δικαιώματα της ισότητας, που επιτρέπουν στα ισότιμα άτομα να λησμονήσουν όλα αυτά που τους χωρίζουν, όλες τις ανισότητες που αναμοχλεύουν την πεποίθησή τους στη γενική συμφωνία, στην ιδεολογία της φανταστικής ισότητας. Οι δημοκρατικοί λαοί αποκτούν λοιπόν "μια απεριόριστη εμπιστοσύνη στην κρίση του κοινού," γιατί πιστεύουν ότι η αλήθεια βρίσκεται με την πλειοψηφία, τη συλλογική βούληση που αντιπροσωπεύει το μεγαλύτερο αριθμό. Η ίδια η ισότητα λοιπόν που καθιστά το άτομο ανεξάρτητο από τους υπολοίπους, γιατί κανείς δεν υπακούει και κανείς δεν διατάζει, το υποδουλώνει στη μάζα, στην κοινή γνώμη, στην κοινωνική εξουσία, που έρχεται εδώ να πάρει τη θέση της παντοδύναμης πλειοψηφίας. Όλες αυτές *οι συμβολικές μορφές της γενικής συμφωνίας* προμηθεύουν το άτομο με έτοιμες απόψεις και αποφάσεις και κατά συνέπεια, πίστευε ο Τοκβίλ, το καθιστούν με τη σειρά τους ακόμη πιο ασήμαντο και αδύναμο, γιατί τις εμπιστεύεται τυφλά ώστε να επικεντρωθεί στην ενασχόλησή του με τα ιδιωτικά του συμφέροντα.[973] Η κοινή γνώμη είναι συνέπεια του πνεύματος του ατομικισμού, της απομόνωσης και της ισοπέδωσης, της κίβδηλης ενότητας, της οποίας την πηγή κανείς δεν μπορεί να υποδείξει.

Ο Τοκβίλ δεν ενδιαφέρεται για την κοινή γνώμη ως μια ατελέστατη διαδικασία που ορίζει και επαναπροσδιορίζει τη συλλογική συνοχή-ταυτότητα, αλλά, αντίθετα, επικεντρώνεται στις συνέπειες που έχει στα ίδια τα άτομα, στην ατομική ανεξαρτησία, δηλαδή την κοινή γνώμη ως μια σταθερή και μόνιμη τάξη πραγμάτων. Όπως εξηγεί αλλού, το αποτέλεσμα του πνεύματος της φανταστικής ισότητας είναι ότι ένα αίσθημα απομόνωσης και αδυναμίας καταλαμβάνει και απελπίζει όσους δεν σκέφτονται σαν τη μάζα. Η κοινή γνώμη, αυτή η συλλογική δύναμη ισότιμων και όμοιων ατόμων, βαρύνει επί του πνεύματος του καθενός, το περιτυλίγει, το κατευθύνει και το καταπιέζει. Ο καθένας αμφιβάλλει για τις δυνάμεις του και για το δίκιο του και λίγο

---

[971] ό.π., σ.588

[972] ό.π., σσ.588-9 (δική μας υπογράμμιση)

[973] ό.π., σ. 440επ.

θέλει να αναγνωρίσει ότι έχει άδικο, όταν αυτό βεβαιώνουν πολλοί.[974] Για να δικαιολογήσει την πεποίθησή του ότι η ατομική ανεξαρτησία που προσφέρει η ισότητα μεταμορφώνεται σε ένα νέο είδος υποταγής και υποδούλωσης, "τη δημοκρατική έννοια της υπακοής,"[975] ο Τοκβίλ δεν επαφίεται στην εικόνα της φανταστικής ισότητας που διαμορφώνει τα πνεύματα, τις συνήθειες, τα ήθη και διεισδύει στον πολιτικό κόσμο όπως και στην κοινωνία, αλλά επεκτείνεται σε ένα άλλο τομέα, όπου πια η φανταστική ισότητα, η ισότητα ως πνευματική κατάκτηση αποκτά υλική υπόσταση. Αυτό το νέο επιχείρημα που μας προτείνει μειώνει αν και δεν εξαφανίζει την αβεβαιότητα της φανταστικής ισότητας: οι δημοκρατικοί λαοί, γράφει, προτιμούν την πρακτική από τη θεωρία, γιατί ρέπουν προς τις υλικές απολαύσεις.[976] Η υπερβολική ατομική ανεξαρτησία βρίσκει εφεξής την υπόστασή της όχι μόνο στη φανταστική ισότητα, αλλά και στην αναζήτηση της ατομικής ευζωίας, που απομακρύνει τους ανθρώπους ακόμη περισσότερο από τη δημόσια ευτυχία.

Οι δημοκρατικοί λαοί ρέπουν προς τα υλικά αγαθά. Αυτά τα αγαθά, αν και δεν τους καθιστούν όλους ίσους, εντούτοις τους επιτρέπουν να αμφισβητήσουν την αβεβαιότητα που φέρει η καθιέρωση της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας. Ο Τοκβίλ προειδοποιεί ότι, "αν ποτέ εγκαθιδρυθεί η ισότητα με γενικό και σταθερό τρόπο στον κόσμο, οι μεγάλες διανοητικές και πολιτικές επαναστάσεις θα γίνουν δυσχερέστατες και σπανιότερες, [γιατί] η ισότητα φέρει τους ανθρώπους προς τις αλλαγές, τους υποβάλλει όμως συμφέροντα και γούστα που χρειάζονται σταθερότητα για να ικανοποιηθούν"[977] Η διεκδίκηση της ισότητας (η ελευθερία της ισότητας) ταράσσει τα κεκτημένα δικαιώματα και τα συμφέροντα μιας τάξης πραγμάτων στην οποία έχει φτάσει η ισότητα των συνθηκών. Η ισότητα των συνθηκών, αν και προωθεί την παντοδυναμία της κοινής γνώμης, δεν είναι αυτή που θα της δώσει ένα μόνιμο και σταθερό χαρακτήρα, διότι αντλεί τη δύναμή της από την πίστη των ανθρώπων σε μια φανταστική ισότητα, στην πλήρη ανεξαρτησία τους. Η κοινή γνώμη γίνεται *παντοδύναμη* στο βαθμό που οι άνθρωποι στις δημοκρατικές κοινωνίες δεν ενδιαφέρονται για οτιδήποτε άλλο από την ευζωία, για την αναζήτηση υλικών αγαθών, επειδή αυτά μόνο τους επιτρέπουν να αποκτήσουν μια απτή βεβαιότητα έναντι της μόνιμης δημοκρατικής αβεβαιότητας, της ισότητας που ποτέ δεν κατακτάται πλήρως. Όλη η κινητικότητα των δημοκρατικών κοινωνιών περιορίζεται λοιπόν στην αναζήτηση της ευημερίας, το εμπορικό πνεύμα, που είναι αντίθετο στις επαναστάσεις, γιατί είναι πνεύμα συντηρητικό.[978] "Τα βίαια πολιτικά πάθη," εξηγεί λίγο παρακάτω ο Τοκβίλ, "έχουν ελάχιστη επίδραση σε ανθρώπους που έχουν σύψυχοι προσηλωθεί στην επιδίωξη της ευμάρειας." Η διηνεκής κίνηση, συνεχίζει, που συναντά κανείς στις δημοκρατίες δεν ξεπερνά ποτέ ορισμένα όρια. "Διανθίζουν, αλλοιώνουν ή ανανεώνουν καθημερινά τα δευτερεύοντα και φροντίζουν παρά πολύ να μη θίξουν τα κύρια."[979] Μακροπρόθεσμα η δημοκρατία χαρακτηρίζεται από τη μεγάλη κινητικότητα των πράξεων και την ιδιάζουσα σταθερότητα ορισμένων αρχών.[980] Αρχές που συμβιβάζονται και αντανακλούν το πάθος της ευζωίας, τις οποίες η κοινή γνώμη όχι μόνο επιβεβαιώνει αλλά και ενι-

[974] ό.π., σσ. 652-3
[975] ό.π., σ. 590
[976] ό.π., σ. 466επ.
[977] ό.π., σ.653
[978] ό.π., σ.645 επ.
[979] ό.π., σ. 648
[980] ό.π., σ. 650

σχύει στο βαθμό που υποτάσσει κάθε άνθρωπο να σκέπτεται σύμφωνα με τις ιδέες του μεγαλύτερου αριθμού, όπως πίστευε ο Τοκβίλ. Γι' αυτό, συμβουλεύει τους συμπατριώτες του ότι η διανοητική αναρχία στη Γαλλία δεν είναι η φυσική κατάσταση των δημοκρατικών λαών, είναι χαρακτηριστικό της μεταβατικής περιόδου.[981] Στις δημοκρατικές κοινωνίες οι άνθρωποι "περιχαρακώνονται στα οικιακά μικροσυμφέροντα, ο μόνος χώρος στον οποίο κινούνται, [ενώ γίνονται] απρόσιτοι στις μεγάλες και ισχυρές δημόσιες συγκινήσεις που αναταράσσουν τους λαούς, τους βελτιώνουν όμως και τους ανανεώνουν."[982] Μάλιστα δεν διστάζει να εκφράσει το φόβο του για το μέλλον των δημοκρατικών κοινωνιών: "φοβούμαι μήπως καταλήξουν σε μια αναλλοίωτη προσήλωση στους ίδιους θεσμούς, τις ίδιες προλήψεις, τα ίδια ήθη, έτσι ώστε το ανθρώπινο γένος να σταθεί και να αυτοοριοθετηθεί, το πνεύμα να διπλώνεται και να αναδιπλώνεται αιωνίως στον εαυτό του χωρίς να παράγει νέες ιδέες και ο άνθρωπος να εξαντλείται σε μικρές μεμονωμένες και στείρες κινήσεις, με συνέπεια η ανθρωπότητα να βρίσκεται σε μια ατέρμονη ανακίνηση χωρίς όμως να προχωρεί."[983] Το προνόμιο της Αμερικής είναι ότι η αρέσκεια υλικών απολαύσεων ενώνεται με την αγάπη της ελευθερίας και τη μέριμνα των δημόσιων υποθέσεων.[984] Το πάθος της ευζωίας στους δημοκρατικούς λαούς είναι ένα πάθος που έχει την πηγή του στην ισότητα των συνθηκών, στη φανταστική ισότητα που οι άνθρωποι ποθούν, ενώ αυτή απομακρύνεται κάθε μέρα από μπρος τους και τους σύρει στην καταδίωξή της.[985] Είναι αυτό το ίδιο πάθος που "οι δημοκρατικοί θεσμοί ξυπνούν και θωπεύουν (...) χωρίς ποτέ να μπορούν να το ικανοποιήσουν απόλυτα,"[986] γιατί δεν είναι ποτέ πλήρως ίσοι και πλήρως ελεύθεροι, με άλλα λόγια δεν είναι ποτέ εντελώς ανεξάρτητοι. Η σχέση όμως των δημοκρατικών λαών με την ισότητα των συνθηκών εξαρτάται από τους ίδιους τους ανθρώπους, από τους κυβερνώμενους και τους κυβερνώντες, από τα ήθη και τους θεσμούς που έχει αποκτήσει η δημοκρατική κοινωνία. Στις δημοκρατικές κοινωνίες, παρατηρεί, υπάρχουν δυο τάσεις: "μία που οδηγεί το πνεύμα κάθε ανθρώπου προς νέες σκέψεις και μία που άνετα θα τον οδηγούσε να μη σκέφτεται."[987] Η έκταση που παίρνει το πνεύμα του ατομικισμού, αυτό το υπερβολικό και μονοδιάστατο πάθος των ανθρώπων για την ανεξαρτησία, που τους κάνει να ξεχάσουν ότι είναι εν κοινωνία, καθορίζει το βαθμό στον οποίο θα υποταχθούν στην άβουλη βούληση της μάζας, στο σκιώδες φάντασμα της κοινής γνώμης, και κατά πόσο επίσης θα υποταχθούν στις ανάγκες που τους υποβάλλει η άλογη αναζήτηση των υλικών αγαθών. Κατά τον Τοκβίλ, κανείς μπορεί να διακρίνει την έκταση που έχει πάρει σε μια κοινωνία ο ατομικισμός εξετάζοντας σε ποιό βαθμό ένας λαός τείνει να δημιουργεί και να αναπτύσσει τις δευτερεύοντες εξουσίες και το βαθμό στον οποίο τείνει να συγκεντρώνει όλες τις εξουσίες σε μια και μοναδική δύναμη.

---

[981] ό.π., σ.651
[982] ό.π., σ. 654
[983] ό.π.
[984] ό.π., σ. 550 επ.
[985] ό.π., σ.549
[986] ό.π., σ.213
[987] ό.π., σ. 441

(ε) Συγκεντρωτισμός - ο δημοκρατικός δεσποτισμός

Μια από τις βασικές συνέπειες της εξίσωσης των συνθηκών, παρατηρεί ο Τοκβίλ, είναι "ότι τα άτομα εμφανίζονται μικρότερα και η κοινωνία φαίνεται μεγαλύτερη." Η παντοδυναμία της κοινωνικής εξουσίας οφείλεται σε αυτή τη "μεγαλειώδη εικόνα του λαού,"[988] την οποία αλλού την παρουσιάζει ως τη λαϊκή κυριαρχία στη δημοκρατία, αλλού ως την παντοδυναμία της πλειοψηφίας. Σ' αυτούς τους καιρούς, εξηγεί, οι άνθρωποι "αντιλαμβάνονται την κυβέρνηση υπό την εικόνα μιας ενιαίας, απλής, προστατευτικής και δημιουργικής εξουσίας."[989] Το συναίσθημα της ατομικής ανεξαρτησίας που καλλιεργεί η εξίσωση των συνθηκών τους απομονώνει από τους συμπολίτες τους και όταν βρεθούν στην ανάγκη να αναζητήσουν βοήθεια αναγκάζονται να στρέψουν "το βλέμμα του[ς] φυσιολογικά προς την πελώρια αυτή οντότητα που μόνη ανυψώνεται εν μέσω της γενικής πτώσης."[990] Μια από τις βασικές συνέπειες της υπερβολικής ανεξαρτησίας που αισθάνονται οι άνθρωποι των δημοκρατιών, όπως είδαμε, είναι η αγάπη της ευζωίας, που ενδυναμώνει το φόβο της αταξίας και αυξάνει τις δικαιοδοσίες της κεντρικής κυβέρνησης. Είναι συνεπώς λογικό πως, όπως σημειώνει, μετά από μια επανάσταση πάντοτε το πάθος για ευταξία είναι πολύ μεγαλύτερο και η συγκέντρωση των εξουσιών πολύ μεγαλύτερη.[991] Το παράδοξο των δημοκρατικών λαών, επισημαίνει, είναι ότι ενώ η κλίση προς την ευημερία τους αποστρέφει από το να αναμειχθούν με τη διακυβέρνηση, την ίδια στιγμή τους φέρνει σε ολοένα και στενότερη εξάρτηση από αυτήν.[992]

Η αφετηρία του όμως είναι μάλλον διφορούμενη, διότι επιχειρεί να συνδέσει τη σταδιακή συγκέντρωση όλων των πολιτικών δικαιωμάτων στα χέρια του κράτους με την καταστροφή της αριστοκρατίας, την εξίσωση των συνθηκών και το αυξανόμενο μίσος για τα προνόμια.[993] Ο συλλογισμός του Τοκβίλ είναι σαφής: οι αριστοκρατικές κοινωνίες ενισχύουν την αποκέντρωση και τις τοπικές εξουσίες, ενώ οι δημοκρατικές κοινωνίες, οι κοινωνίες της ατομικής ελευθερίας, του ατομικισμού, της υπερβολικής ανεξαρτησίας που καλλιεργεί η ισότητα των συνθηκών και της άλογης αναζήτησης της ευζωίας, ενισχύουν το συγκεντρωτισμό των εξουσιών. Οι δημοκρατικοί λαοί τρέφουν τεράστιο μίσος για οτιδήποτε ανυψώνεται και αυτονομείται, γι' αυτό, καταλήγει, "η ατομική ανεξαρτησία και οι τοπικές ελευθερίες θα είναι πάντοτε τεχνητά προϊόντα. Η συγκέντρωση της εξουσίας θα είναι πάντοτε η φυσιολογική μορφή διακυβέρνησης."[994] Η ατομική ανεξαρτησία, στη δεύτερη χρήση της, εδώ υπονοεί μια πεφωτισμένη και περιορισμένη άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων, σε αντίθεση με μια ακραία ανεξαρτησία που ισοπεδώνει και υποδουλώνει τους ανθρώπους. Ο Τοκβίλ, αν και προσπάθησε να συνδυάσει τις δύο τάσεις, αυτή της ελευθερίας και αυτή της υποταγής, πιο συχνά προτίμησε να επιλέξει τη δεύτερη ως την αναπόφευκτη εξέλιξη της κυριαρχίας της ισότητας των συνθηκών.

Αυτή η εξέλιξη αποκτά την ολοκληρωμένη μορφή της σε αυτό που αποκαλεί *δημοκρατικό δεσποτισμό*. Οι δημοκρατικές κοινωνίες εκκολάπτουν μια νέα μορφή δε-

---

[988] ό.π., σ.679
[989] ό.π., σ.680-1
[990] ό.π., 681-2
[991] ό.π., σ.687
[992] ό.π., σ.697
[993] ό.π., σ.682, *L'Ancien Régime et la Révolution*, 1, σσ.73-74
[994] ΔΑ σ.683

σποτισμού, που γεννά ο συνδυασμός του διοικητικού και κυβερνητικού συγκεντρωτισμού με την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας.[995] Ο δημοκρατικός δεσποτισμός, αν και είναι πιο εκτεταμένος είναι πιο ήπιος, υποβαθμίζει αλλά δεν ταλανίζει τους ανθρώπους, γιατί "καθιστά λιγότερο ωφέλιμη και σπανιότερη τη χρήση της ελευθερίας." Αυτό το νέο φαινόμενο, εξηγεί, "δεν καταστρέφει, εμποδίζει όμως τη γέννηση, δεν τυραννά, αλλά ενοχλεί, συνθλίβει, σβήνει, ζαβλακώνει, οδηγεί τέλος κάθε έθνος στο να μεταβληθεί σε ένα ποίμνιο δειλών και εργατικών ζώων, των οποίων ποιμένας είναι η κυβέρνηση." Οι πολίτες των σύγχρονων δημοκρατιών αισθάνονται δύο αντίθετα αισθήματα: "την ανάγκη να κατευθύνονται και την επιθυμία να μείνουν ελεύθεροι." Γι' αυτό καταλήγουν σε "μια ενιαία, κηδεμονική, παντοδύναμη αλλά εκλεγόμενη" από τους ίδιους εξουσία, "που επιφορτίζεται να διασφαλίζει την απόλαυσή τους και να αγρυπνά για την τύχη τους."[996] Η ετυμηγορία του Τοκβίλ δεν αφήνει περιθώρια να διασώσουμε την ατομική ελευθερία, την ανεξαρτησία της ισότητας ως πολιτικής ανεξαρτησίας. Οι άνθρωποι αγωνίστηκαν για την ισότητα και κατέκτησαν την ελευθερία τους ανατρέποντας τις απόλυτες και αυθαίρετες εξουσίες μόνο και μόνο για να υποταχθούν στην αγάπη της ευζωίας, μια ελευθερία που διασφαλίζει στον καθένα τους μια κηδεμονική εξουσία που αγαπά "ό,τι οι πολίτες αγαπούν και μισεί φυσιολογικά ό,τι αυτοί μισούν."[997] Θέλουν να μείνουν ελεύθεροι, για να απολαμβάνουν αυτά τους τα αγαθά και όλα τα δικαιώματα που συνεπάγονται για την προστασία τους και την αύξησή τους. Έχουν ανάγκη να κατευθύνονται από μια παντοδύναμη κοινωνική εξουσία, έναν κηδεμόνα, που αγρυπνά για το γενικό συμφέρον τους και τους αφήνει ήσυχους να ασχολούνται με τα ιδιωτικά τους συμφέροντα. Είναι δύσκολο να σκεφτεί κανείς πως σε αυτήν την ουτοπία μιας κατακτημένης ισότητας των συνθηκών, όπου όλοι είναι ελεύθεροι γιατί όλοι είναι ίσοι και όλοι είναι ίσοι γιατί όλοι είναι ελεύθεροι, θα μπορούσε να υπάρχει ζήτημα ασυμφωνίας, σύγκρουσης, αντίθεσης, διαφορετικών απόψεων ή ακόμη και συμφερόντων. Ο κύκλος της ισότητας έχοντας κλείσει, η αντίσταση είναι σπανιότερη και η αμφισβήτηση λιγότερο χρήσιμη. Ο Τοκβίλ δεν μας λέει αν έχει επηρεαστεί από το έργο των Άγγλων οικονομολόγων, ειδικά του Adam Smith, η εικόνα όμως που ζωγραφίζει για το μέλλον των δημοκρατιών, αν και είναι εφιαλτική, είναι σίγουρα αισιόδοξη, στο βαθμό που διαπνέεται από την ιδέα ότι η κοινωνική σύγκρουση θα μπορούσε να εξαλειφθεί και η κοινωνική και πολιτική κατάσταση όχι μόνο να συμπορευτούν αλλά και να ταυτιστούν.

Η καθιέρωση μιας τοπικής αυτοδιοίκησης ελεύθερης από τις παρεμβάσεις της κεντρικής κυβέρνησης σε ό,τι δεν αφορά παρά την ίδια και ύπαρξη ανεξάρτητων αστικών και πολιτικών συνενώσεων, "που να είναι σε θέση να παλέψουν κατά της τυραννίας χωρίς να καταστρέψουν την τάξη," κατά τον Τοκβίλ, στις δημοκρατίες είναι μια τέχνη, η οποία απαιτεί αυτοσυγκράτηση και γνώσεις που δεν είναι καθόλου συμβατά με τα ένστικτα που καλλιεργεί η ισότητα των συνθηκών, τον ατομικισμό και το πάθος για την ευζωία. Η αλήθεια είναι πως αφήνει εδώ ένα παράθυρο ανοιχτό, σημειώνοντας πως η συγκέντρωση των εξουσιών και η ατομική δουλεία αυξάνονται στα δημοκρατικά έθνη όχι μόνο λόγω της εξίσωσης των συνθηκών αλλά και λόγω της αμάθειας, της απουσίας της παιδείας της πολιτικής ελευθερίας. Η καθιέρωση ελεύθερων θεσμών, εξουσίες που περιορίζουν και ελέγχουν το κράτος και η αυξανόμενη παραχώρηση πολιτικών δικαιωμάτων είναι προς το συμφέρον κυβερνώμενων και κυ-

[995] ό.π., σ.701
[996] ό.π., σσ.700-1
[997] ό.π., σ.682

βερνώντων. Ο ακραίος συγκεντρωτισμός, όπως παρατηρεί, απονευρώνει την κοινωνία και αποδυναμώνει την ίδια την κυβέρνηση.[998] Μια κυβέρνηση που δεν έχει την ηθική και την πνευματική συμπαράσταση των πολιτών, πίστευε ο Τοκβίλ, είτε αυτό γίνεται μέσα από τις συνενώσεις και την άσκηση πολιτικών ελευθεριών, είτε γίνεται με την αποκέντρωση και τις τοπικές εξουσίες ή ακόμη με το καλώς εννοούμενο συμφέρον, πάντοτε κινδυνεύει από μια επαναστατική κατάσταση, γιατί οι πολίτες ή δεν προσαρμόζονται στις ανάγκες του δημόσιου συμφέροντος και της δικαιοσύνης, ή η κυβέρνηση δεν θα προσαρμόζεται "στις πιέσεις που έρχονται από την κοινωνία επιτρέποντάς της να μειώσει τις πιθανότητες" εσωτερικής αναρχίας και αναταραχής.[999]

Ανατρέποντας λοιπόν την πρόβλεψή του για ένα ενδεχόμενο δημοκρατικό δεσποτισμό, υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι που ζουν σε μια δημοκρατική κοινωνική κατάσταση "έχουν φυσιολογική την κλίση προς την ανεξαρτησία." Αυτή η αγάπη της ανεξαρτησίας, περισσότερο συνέπεια των συνθηκών παρά μια συνειδητή επιλογή, εμποδίζει την εγκαθίδρυση του δεσποτισμού και τους προσφέρει τα μέσα να παλέψουν υπέρ της ελευθερίας.[1000] Η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση, καίτοι δεν καλλιεργεί την αγάπη της ελευθερίας, καίτοι ενισχύει ατελέστατα το πάθος της ισότητας που απονευρώνει τα ένστικτα που μάχονται κατά του δεσποτισμού, εντούτοις προσφέρει στους ανθρώπους αυτές τις συνθήκες που θα τους στρέψουν κατά της ανελευθερίας. Μπορεί λοιπόν οι δημοκρατικοί λαοί να κινδυνεύουν πάντοτε να παραβιάσουν δικαιώματα, αλλά τελικά δεν μπορούν ποτέ να τα εγκαταλείψουν εντελώς, εάν θέλουν να απολαμβάνουν την ανεξαρτησία της ισότητας. Ο "μέγιστος κίνδυνος των ημερών μας," κατά τον Τοκβίλ, "δεν είναι ούτε η αναρχία ούτε ο δεσποτισμός αλλά η γενική απάθεια, καρπός του ατομικισμού. Είναι αυτή η απάθεια που μπορεί να δημιουργήσει και την αναρχία και το δεσποτισμό."[1001] Η ρύθμιση της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων είναι ακριβώς η προσπάθεια αναζωογόνησης αυτής της κλίσης προς την ανεξαρτησία, καθιστώντας την πεφωτισμένη, ικανή να αντισταθεί στην αναρχία και τον δεσποτισμό. Ο Τοκβίλ ήταν πεπεισμένος ότι οι άνθρωποι συμμετέχοντας στις υποθέσεις της πολιτείας διδάσκονται να περιορίζουν τα ατομικά τους συμφέροντα και συνδυάζουν την απόλαυση ατομικών δικαιωμάτων με το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη.

(z) Η ρύθμιση της δημοκρατικής τάξης πραγμάτων

Η ενάσκηση πολιτικών δικαιωμάτων θα πρέπει, κατά τον Τοκβίλ, να εξασφαλιστεί διά της έμμεσης ή και της άμεσης συμμετοχής του λαού στα κοινά, ώστε να καταπολεμηθεί το πνεύμα του ατομικισμού, η απομόνωση και η αποδυνάμωση των ανθρώπων στις δημοκρατικές κοινωνίες. Μόνο έτσι πίστευε πως θα μπορεί να αναζωογονείται το πνεύμα του πολίτη που ενδιαφέρεται για το γενικό καλό και δεν περιορίζεται στην ενασχόληση με τα ιδιωτικά του συμφέροντα.[1002] Έψαχνε να βρει στις δημοκρατίες τα μέσα που θα αναζωογονήσουν το πνεύμα της δημόσιας ελευθερίας και ευτυχίας στους πολίτες χωρίς όμως να παραβιαστούν οι ατομικές ελευθερίες, ο σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων. Στην Αμερική, όπως διαπίστωσε, η πολιτική ελευ-

[998] ό.π., σ.686
[999] βλ. DRESCHER, *Dilemmas of Democracy*, σ.248
[1000] ΔΑ σ.710
[1001] ό.π., σ.722
[1002] ό.π.,σ.520 επ.

θερία εκτός από το δικαίωμα ψήφου εφαρμόζεται μέσα από την οργάνωση πολλαπλών κομμάτων, την ελευθερία του τύπου, τη συγκρότηση πολιτικών και άλλων συλλογικών σχημάτων, την ύπαρξη όσο το δυνατόν μιας πιο αποκεντρωμένης διοικητικής εξουσίας και την ύπαρξη ορκωτών δικαστηρίων. Το ταξίδι στην Αμερική θα συμβάλει καταλυτικά στο να επιβεβαιώσει και να ενισχύσει την πεποίθησή του ότι η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας εξαρτάται από την ύπαρξη ελευθέρων θεσμών, την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων και τη συμμετοχή του λαού με ένα ή άλλο τρόπο στις δημόσιες υποθέσεις. Οι Αμερικανοί, πίστευε, καταπολέμησαν την αναρχία και το δεσποτισμό, γιατί έλαβαν τα απαραίτητα μέτρα ώστε να ρυθμίσουν τις ακραίες τάσεις της δημοκρατίας διατηρώντας ζωντανό το ενδιαφέρον για το δημόσιο συμφέρον και τη δικαιοσύνη.

Ο τρόπος με τον οποίο ο Τοκβίλ αντιλαμβάνεται τη ρύθμιση της δημοκρατίας είναι κάτι που κανείς μπορεί να ερμηνεύσει με πολλαπλούς τρόπους, είναι όμως ξεκάθαρο ότι στόχος είναι η σύνδεση των δημοκρατικών αρχών με αυτές της πολιτείας. Υπάρχουν δύο βασικές τάσεις στο συλλογισμό του: μία που αντιστέκεται στο ενδεχόμενο ενός άκρατου ατομικισμού που οδηγεί στο δεσποτισμό και μία άλλη ενός δέους στην εκδοχή της μονιμότητας του επαναστατικού πνεύματος, τη μόνιμη αμφισβήτηση των ορίων της ισότητας και συνεπώς της ελευθερίας. Οι δύο αυτές τάσεις συνδέονται κάθε φορά που μας υπενθυμίζει ότι στην περίοδο μετάβασης προς την ισότητα των συνθηκών τα πάθη της δημοκρατίας γίνονται πιο ακραία και πιο ανεξέλεγκτα. Η ρύθμιση της δημοκρατίας εκφράζει από τη μια την ανησυχία του για την αποδυνάμωση του ενδιαφέροντος των δημοκρατικών λαών για τα κοινά, και συνεπώς τους προϊδεάζει για ένα νέο είδος δεσποτικής εξουσίας, από την άλλη την αγωνία του για την τάση των ανθρώπων στις δημοκρατίες να οδεύουν προς μια υπερβολική ανεξαρτησία, η οποία είτε θα καταλήξει στο δημοκρατικό ατομικισμό είτε στο επαναστατικό πάθος για μια ακραία ισότητα. Παράλληλα με αυτές τις αντικρουόμενες αλλά και αλληλένδετες απόψεις για την εξέλιξη των δημοκρατιών ο Τοκβίλ βλέπει στην κοινοτική και τη συμμετοχική παράδοση στην Αμερική ένα είδος φραγμού στους κινδύνους που υποθάλπει η σύγχρονη δημοκρατία. Μια κυβέρνηση, φτάνει να προτείνει στο βιβλίο του *Το Παλιό Καθεστώς και η Επανάσταση*, δεν μπορεί να ονομαστεί δημοκρατική παρά μόνο εφόσον υπάρχει λιγότερο ή περισσότερο συμμετοχή του λαού στη διακυβέρνηση. Τί σημαίνει όμως η συμμετοχή του λαού στη δημοκρατική διακυβέρνηση, όταν η ίδια η εξουσία του λαού πρέπει να περιοριστεί για να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας; Ο προτάσεις του Τοκβίλ θα είναι ιδιαίτερα αντιφατικές, αν όχι διφορούμενες. Όπως μας υπενθυμίζει ο Schleifer, δεν δίστασε να υιοθετήσει ακόμη και την πιο απλουστευμένη ερμηνεία της συμμετοχής, ακολουθώντας τη φιλελεύθερη αντίληψη. Στις σημειώσεις του έγραφε "κάθε φορά που η κυβέρνηση ενός λαού είναι η ειλικρινής και μόνιμη έκφραση της θέλησης του μεγαλύτερου αριθμού, η κυβέρνηση όποια και να είναι η μορφή της είναι δημοκρατική."[1003] Έτσι, άλλοτε η συμμετοχή στη διακυβέρνηση υπονοεί απλώς την αναγνώριση του καθολικού δικαιώματος ψήφου, άλλοτε την αναγνώριση πολιτικών ελευθεριών και ελεύθερων θεσμών (πολιτικά δικαιώματα, συλλογικά σχήματα, ελεύθερος τύπος, κομματικός πλουραλισμός), χωρίς να διευκρινίσει έως ποιό βαθμό μια κοινωνία θα πρέπει να αφήνει απεριόριστους αυτούς τους θεσμούς, και άλλοτε αναφέρεται στην ύπαρξη ενεργών πολιτών που συμμετέχουν στη διοίκηση και τη διαχείριση των υποθέσεων που

[1003] SCHLEIFER, *The Making of Tocqueville's Democracy in America*,σσ.265-266, Original Workings Yale

αφορούν τα ιδιαίτερα συμφέροντα της περιφέρειάς τους. Το πρόβλημα όμως δεν τίθεται τόσο στο πώς αντιλαμβάνεται τον όρο συμμετοχή όσο στο πώς αντιλαμβάνεται, όπως ήδη παρατηρήσαμε, τον όρο του πολίτη στη σύγχρονη δημοκρατία, τον οποίο *άλλοτε τον θέλει άρχοντα μιας απεριόριστης ελευθερίας, που έχει για μοναδικό σκοπό* την ίδια την ελευθερία, χωρίς να αποσαφηνίσει εάν αυτή η ελευθερία μπορεί να είναι η δημοκρατική ελευθερία, η δίκαιη ελευθερία, ενώ άλλοτε δεν διστάζει να ομολογήσει ότι τα ατομικά δικαιώματα θα πρέπει να υποτάσσονται στην ανθρώπινη δικαιοσύνη.[1004] Όπως σημειώνει ο Francois Melonio, υπήρχε στο συλλογισμό του μια μόνιμη ταλάντευση ανάμεσα στο εγκώμιο της πολιτικής συμμετοχής και το φόβο του πλήθους, ανάμεσα στην ορμή προς τα εμπρός και την έμμονη ιδέα για τις πρόωρες μεταρρυθμίσεις.[1005]

Ο δημοκρατικός δεσποτισμός, πίστευε, είναι αναπόφευκτος, όταν τα μεμονωμένα και αποδυναμωμένα άτομα μιας δημοκρατικής κοινωνίας δεν γνωρίζουν την τέχνη του συνεταιρίζεσθαι ή δε έχουν ούτε το δικαίωμα ούτε την επιθυμία ώστε να αλληλοβοηθιούνται ελευθέρως.[1006] Γι' αυτό θεωρούσε την "επιστήμη της συνένωσης" ως την πρώτη επιστήμη, από την οποία εξαρτάται η πρόοδος όλων των άλλων.[1007] Ο ατομικισμός θα καταπολεμηθεί μόνο όταν οι άνθρωποι πειστούν πως είναι το ιδιαίτερο συμφέρον του καθενός που τους υποχρεώνει να ενώσουν εθελοντικά τις προσπάθειές τους με τις προσπάθειες όλων των άλλων.[1008] Ο διττός χαρακτήρας του συλλογισμού του γίνεται σαφέστερος όταν μας εξηγεί ότι η εμπειρία συμμετοχής σε συνενώσεις --αστικές ή πολιτικές-- διδάσκει στους πολίτες "να διατηρούν την τάξη (...) και να κινούνται μεθοδικά προς τον ίδιο σκοπό." Επίσης, καταλήγει, τους μαθαίνει "να υποτάσσουν τη θέλησή τους σ' αυτήν όλων των άλλων και να υπάγουν τις επιμέρους προσπάθειές τους στην κοινή δράση."[1009] Ο Τοκβίλ προσπαθεί εδώ να συμβιβάσει τις επιταγές του ρεπουμπλικανικού πνεύματος, μιας αυτεξούσιας συλλογικής βούλησης, με τη δημοκρατική ατομική βούληση, που συμβιβάζεται μόνο με μια συμβολική συλλογικότητα. Αυτό που τον απασχολεί πάνω απ' όλα, όπως διαφαίνεται από τις επιφυλάξεις που διατηρεί ως προς την απεριόριστη ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι στα πολιτικά ζητήματα,[1010] είναι η υποταγή των πολιτών στο δημόσιο πνεύμα, που διασφαλί-

---

[1004] *L'Ancien Régime et la Révolution*, 2, σσ.217, 343-4

[1005] MELONIO François, "Un libéral d'un nouvelle espèce", *Magazine Littéraire*, no 236, déc,1986, σ.30 Σε ένα γράμμα ιδιαίτερα αποκαλυπτικό ο Τοκβίλ διατυπώνει την ταλάντευσή του ανάμεσα σε μια φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία και μια ριζοσπαστική δημοκρατία : "Αυτό που θέλω, είναι μια κεντρική κυβέρνηση, *ισχυρή στη σφαίρα της δραστηριότητάς της* (...) μια σφαίρα ξεκάθαρα χαραγμένη. (...) Θέλω οι γενικές αρχές της κυβέρνησης να είναι φιλελεύθερες, και το μεγαλύτερο μέρος της *διακυβέρνησης να αφήνεται στη δράση των ατόμων και στην προσωπική πρωτοβουλία.* Πιστεύω πως όλα αυτά τα πράγματα είναι συμβατά [και προσθέτει αμέσως] πρεσβεύω ένα *σεβασμό σχεδόν προληπτικό για τους νόμους. Θέλω η κυβέρνηση να προετοιμάσει η ίδια τα ήθη και τα έθιμα ώστε συχνά να μην την χρειαζόμαστε εκεί που η παρέμβασή της ακόμη είναι απαραίτητη ή καλείται χωρίς να είναι αναγκαία. Θέλω να εισάγουμε τους πολίτες στη δημόσια ζωή στο μέτρο που τους θεωρούμε ικανούς να είναι χρήσιμοι*, αντί να επιζητούμε να τους απομακρύνουμε με κάθε τίμημα (...) σε μια παρόμοια κυβέρνηση (η οποία δεν είναι ούτως ή άλλως και η προέκταση αυτού που έχουμε), για να καθιερωθεί, χρειάζονται ήθη, συνήθειες, νόμοι που δεν υπάρχουν ακόμη και οι οποίοι δεν μπορούν να εισαχθούν παρά αργά και με μεγάλες επιφυλάξεις."(δική μας υπογράμμιση) στο LAMBERTI, *Tocqueville et les deux démocraties*, σσ.160-1 Γράμμα στον Eugène Stoffels, 1838

[1006] ΔΑ σ.525

[1007] ό.π., σ.527

[1008] ό.π., σ.528

[1009] ό.π., σ.532

[1010] ό.π., σ.533

ζει την τάξη και την πρόοδο, υποταγή που μόνοι τους επιλέγουν, γιατί αισθάνονται ότι έτσι συμβάλλουν στην ασφάλεια και τη σταθερότητα των ατομικών τους συμφερόντων. Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι είναι τα σχολεία όπου οι δημοκρατικοί λαοί μπορούν να μάθουν πώς να καταπολεμούν τον ατομικισμό και να αναπτύσσουν οι πολίτες ενδιαφέρον για τα κοινά, κάτι που, όπως προσπαθούσε να εξηγήσει στους συμπατριώτες του, είναι ωφέλιμο για την κυβέρνηση όσο και για τους πολίτες.

Ένα άλλο μέσο καταπολέμησης του ατομικισμού είναι η δημιουργία επαρχιακών θεσμών οι οποίοι, όπως είδαμε στην Αμερική, προσφέρουν εγγυήσεις στη διατήρηση της τάξης, γιατί διδάσκουν στους ανθρώπους πώς να εφαρμόζουν την ατομική ελευθερία πρώτα στα μικρά πράγματα πριν έχουν να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερα που αφορούν όχι μόνο τα συμφέροντα της κοινότητάς τους, αλλά ολόκληρης της χώρας.[1011] Είναι σημαντικό να σημειώσουμε εδώ, όπως είδαμε στην αξιολόγησή του για το αμερικάνικο σύστημα διακυβέρνησης, αλλά επίσης όπως επανειλημμένως επιβεβαιώνει στις διάφορες ομιλίες του και κείμενά του της περιόδου της πολιτικής δράσης του στη Γαλλία, για τον Τοκβίλ, η αποκέντρωση των εξουσιών, οι επαρχιακοί θεσμοί, πρέπει να υπάρχουν πάντοτε παράλληλα με μια δυνατή κεντρική κυβέρνηση που ασχολείται με τις υποθέσεις του έθνους, του εθνικού συμφέροντος. Οι επαρχιακοί θεσμοί όπως και οι συλλογικοί σχηματισμοί σε μια δημοκρατία είναι οι αγωγοί που οδηγούν στην ανάπτυξη του πνεύματος του καλώς εννοούμενο συμφέροντος, ένα είδος πεφωτισμένου ατομικισμού, που διαμορφώνεται μέσα από την παιδεία της πολιτικής ελευθερίας, το ενδιαφέρον για το δημόσιο συμφέρον που οι πολίτες πρέπει να έχουν ήδη αποκτήσει μέσα από τη συμμετοχή τους σε συλλογικά σχήματα και στους επαρχιακούς θεσμούς. Στην Αμερική, το καλώς εννοούμενο συμφέρον, γράφει, έκανε τους ανθρώπους να βοηθούν ο ένας τον άλλο, όπως και "να θυσιάζουν για το καλό του κράτους ένα μέρος του χρόνου και του πλούτου τους." Το καλώς εννοούμενο συμφέρον, εξηγεί, "δεν γεννά μεγάλες αφοσιώσεις, υποβάλλει όμως καθημερινά μικροθυσίες. Από μόνο του δεν μπορεί να φτιάξει έναν ενάρετο άνθρωπό, διαμορφώνει όμως ένα πλήθος αυτορρυθμιζόμενων, εγκρατών, μετριοπαθών, προορατικών και αυτοελεγχόμενων πολιτών. Αν δεν οδηγεί κατευθείαν στην αρετή μέσω της βούλησης, φέρνει όμως κοντά σ' αυτήν ανεπαίσθητα μέσω των συνηθειών."[1012] Η προσπάθειά του να μειώσει τις ακραίες συνέπειες του δημοκρατικού ατομικισμού, πιστεύοντας ότι μπορεί να συμβιβάσει την αρχή της ατομικής ανεξαρτησίας με αυτή της υποταγής στο δημόσιο συμφέρον, που αναζωπυρώνει "αυτό το θολό ένστικτο για την πατρίδα,"[1013] βρίσκει την πιο ακραία έκφρασή της στον τρόπο με τον οποίο πίστευε ότι θα μπορούσαν να συμβιβαστούν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις με την αρχή της ατομικής ανεξαρτησίας, της δημοκρατικής ελευθερίας.

Όπως παρατηρεί ο Aron, για τον Τοκβίλ, σε μια κοινωνία που βασίζεται στην ισότητα των συνθηκών και θέλει να αυτοκυβερνηθεί, με άλλα λόγια θέλει να εφαρμόσει δημοκρατικούς θεσμούς, πρέπει να υπάρχει μια ηθική πειθαρχία, που είναι καταγραμμένη στην συνείδηση των ατόμων. Η σταθερότητα του κράτους εξαρτάται από την επικρατούσα επιρροή που ασκούν τα ήθη και οι πεποιθήσεις.[1014] Όπως ήδη είδαμε, ένα από τα σημαντικά στοιχεία της αμερικανικής παράδοσης που καθιστά εφικτή

[1011] ό.π., σ.116
[1012] ό.π., σ.537
[1013] ό.π., σ.114
[1014] ARON, "Alexis de Tocqueville", *Les étapes de la pensée sociologique*, σσ.236-7

τη σταθερότητα και τη διάρκεια της δημοκρατικής πολιτείας, κατά τον Τοκβίλ, ήταν η συμβολή των θρησκευτικών πεποιθήσεων στη συγκρότησή της. Η δημοκρατία, πίστευε, αποδυναμώνει πλήρως τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, γεμίζει τα πνεύματα με αμφιβολία, και ο καθένας τελικά καταλήγει να έχει συγκεχυμένες και εναλλασσόμενες απόψεις για θέματα που αφορούν ολόκληρη την κοινωνία. Στο τέλος, ο καθένας τους, αδύναμος να επιβάλει τις απόψεις του στους υπολοίπους, παραδίδεται στο έλεος της μάζας και της κοινής γνώμης, αυτής της άβουλης συλλογικότητας. Εφόσον έκρινε πως τελικά οι άνθρωποι δεν αντέχουν μια πλήρη πνευματική ανεξαρτησία και μια απόλυτη πολιτική ελευθερία, γιατί πρέπει να πιστεύουν ώστε να μην υπηρετούν,[1015] αποφάσισε πως είναι απαραίτητο οι δημοκρατικοί λαοί να συμβιβαστούν με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, γιατί κατά βάση τους είναι χρήσιμες, αν και είναι ασυμβίβαστες με τις δημοκρατικές αρχές. Η θρησκεία είναι η μόνη που μπορεί να τους υπενθυμίζει "τα καθήκοντά τους έναντι του ανθρώπινου γένους" και βγάζει τον καθένα "από καιρό σε καιρό από την αυτο-ενατένισή του."[1016] Αλλά, πάνω απ' όλα, γράφει: "Κύρια υπόθεση των θρησκειών είναι να εξαγνίσουν, ρυθμίσουν και περιορίσουν την περιφλεγή και αποκλειστική έφεση προς την ευζωία που αισθάνονται οι άνθρωποι στην εποχή της ισότητας."[1017] Δεν είναι λοιπόν ούτε οι σύλλογοι, ούτε οι επαρχιακοί θεσμοί ούτε καν το καλώς εννοούμενο συμφέρον, αλλά οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, που θα μπορέσουν τελικά να ρυθμίσουν αυτόν τον ακραίο ατομικισμό, το πάθος της ευζωίας, που οδηγεί τους δημοκρατικούς λαούς στην παντοδυναμία της κοινής γνώμης και σε μια κηδεμονική εξουσία, στο δημοκρατικό δεσποτισμό.

Οι συλλογικοί σχηματισμοί, η αποκέντρωση των εξουσιών και η καθιέρωση επαρχιακών θεσμών, η καλλιέργεια του πνεύματος του καλώς εννοούμενου συμφέροντος και η αναβίωση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, ώστε να καταπολεμηθεί ο άκρατος δημοκρατικός ατομικισμός, είναι αυτοί οι ελεύθεροι θεσμοί που είναι απαραίτητοι ώστε, παράλληλα με τους δημοκρατικούς θεσμούς, την αναγνώριση πολιτικών δικαιωμάτων σε όλους, την ελευθερία του τύπου, τον κομματικό πλουραλισμό, να θεμελιωθούν οι βάσεις για μια φιλελεύθερη δημοκρατία, μια δημοκρατία η οποία "αγρυπνά εξίσου για το γενικό συμφέρον και για την προστασία του ατόμου."[1018] Έτσι έλπιζε ο Τοκβίλ θα έσβηνε η εικόνα μιας κοινωνίας με "ένα πλήθος αναρίθμητο ομοίων και ίσων ανθρώπων που περιστρέφονται ακούραστα περί τον εαυτό τους για να προσποριθούν μικρές και φτηνές απολαύσεις, με τις οποίες γεμίζουν την ψυχή τους. Ο καθείς από αυτούς, αποτραβηγμένος παράμερα, νιώθει σαν ξένος προς τη μοίρα όλων των άλλων: τα παιδιά του και οι προσωπικοί του φίλοι αποτελούν γι' αυτόν ολόκληρο το ανθρώπινο γένος. Όσο για τους γείτονές του, βρίσκεται δίπλα τους αλλά δεν τους βλέπει. Τους αγγίζει και δεν τους αισθάνεται. Υπάρχει μόνο εν εαυτώ και δι' εαυτόν, και, αν ίσως του μένει μια οικογένεια, δεν έχει όμως πλέον πατρίδα."[1019] Όταν τη θέση της θα πάρει μια δημοκρατική κοινωνία, όπου τα ατομικά συμφέροντα συμπορεύονται με το δημόσιο συμφέρον, όπου δεν υπάρχει ανταγωνισμός και σύγκρουση ανάμεσα στα ατομικά δικαιώματα και τα καθήκοντα του πολίτη, όπου το εθνικό συμφέρον είναι συμφέρον όλων των πολιτών, μόνο τότε η δημοκρατική πο-

---

[1015] ό.π., σ.450
[1016] ό.π., σ.451
[1017] ό.π., σ.454
[1018] MELONIO, "Un libéral d'un nouvelle espèce", σ.29
[1019] ΔΑ σσ. 700-1

λιτεία θα έχει γίνει βιώσιμη, εφόσον η δημοκρατία θα έχει συμβιβαστεί με τις ρεπουμπλικανικές επιταγές.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ:
Δικαιώματα και καθήκοντα στη σύγχρονη δημοκρατία

Το οδοιπορικό του Τοκβίλ στη δημοκρατική πολιτεία των νέων χρόνων ξεκίνησε με ένα ερώτημα: Πώς να διασφαλίσουμε τη διάρκεια και τη σταθερότητα μιας *δημοκρατικής* πολιτείας; Εξετάζοντας την αμερικανική και τη γαλλική εμπειρία καθιέρωσης δημοκρατικών πολιτειών διέγνωσε ότι υπάρχει μια αντίθεση ανάμεσα στις επιταγές της δημοκρατίας και αυτές της πολιτείας. Η αρχή της δημοκρατίας, η καθολικότητα της ελευθερίας, η ισότητα, καθιερώνει τη μονιμότητα της αμφισβήτησης και της αναταραχής. Αντίθετα, μια βιώσιμη πολιτεία προϋποθέτει την ευταξία και τη συμφωνία για την επίτευξη του γενικού καλού και της δικαιοσύνης. Η δημοκρατική *πολιτεία* στη Γαλλία καθίσταται σχεδόν αδύνατη, ακριβώς διότι δεν μπορεί να διασφαλιστεί ένα ελάχιστο ευταξίας και συμφωνίας. Στην αρχή, ο Τοκβίλ υποστηρίζει ότι αυτό οφείλεται στην αναζήτηση της ακραίας ισότητας, που υποτάσσει τους Γάλλους στο πάθος της ισότητας, και τους απομακρύνει από τις γενικές υποθέσεις, το κοινό συμφέρον που δεν είναι άλλο από το εθνικό συμφέρον. Το πάθος της ισότητας πίστευε πως στη Γαλλία κυριαρχούσε ήδη στην κοινωνία του παλιού καθεστώτος. Γρήγορα όμως θα εγκαταλείψει αυτό το επιχείρημα και θα υποστηρίξει ότι η δημοκρατία, ως μια κοινωνική κατάσταση, η ισότητα των συνθηκών, δεν είναι απαραιτήτως αντίθετη προς τις αρχές της πολιτείας, την επιδίωξη του γενικού καλού και της δικαιοσύνης, εφόσον όμως δεν επηρεάζεται από το επαναστατικό πνεύμα. Ο διαχωρισμός του πνεύματος της δημοκρατίας από το πνεύμα της επανάστασης για τον Τοκβίλ θα γίνει συνεπώς η βασική αρχή της νέας πολιτικής επιστήμης, που θα διδάξει πώς μια δημοκρατική πολιτεία καθίσταται βιώσιμη.

Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει ο Τοκβίλ, αφού έχει γνωρίσει την αμερικανική δημοκρατική πολιτεία, όπου τα δημοκρατικά δικαιώματα της ισότητας και της ελευθερίας όχι μόνο δεν είναι αντίθετα αλλά συνυπάρχουν. Οι Αμερικανοί είναι ελεύθεροι γιατί είναι ίσοι να επιδιώξουν την ευτυχία ανάλογα με τις ικανότητές τους, και είναι ίσοι γιατί είναι ελεύθεροι να επιλέξουν την κυβέρνησή τους, και να την ανατρέψουν όταν αυτή δεν σέβεται τα συμφέροντά τους. Γι' αυτό στην Αμερική το γενικό συμφέρον είναι, ούτως ειπείν, το φυσικό αποτέλεσμα της επιδίωξης ατομικών συμφερόντων. Η αμερικανική εμπειρία διαχέει το αίσθημα ότι η φιλελεύθερη ουτοπία είναι δυνατόν να πραγματοποιηθεί, διαφορετικά και ανταγωνιστικά συμφέροντα να εναρμονιστούν, ώστε η επίτευξη της ευταξίας και της συμφωνίας να είναι αποτέλεσμα της φύσης και όχι του διαλόγου. Η έννοια της πολιτικής ελευθερίας ως αυτοπροσδιορισμός που κατέγραψε ο Τοκβίλ όταν περιέγραφε τις αγγλοαμερικανικές κοινότητες, έννοια που, όπως υποστηρίζει, εφαρμόστηκε μετέπειτα σε όλα τα επίπεδα των ανεξάρτητων Πολιτειών και της ομοσπονδιακής κυβέρνησης, αφορούσε, βασικά, στη διαδικασία ταύτισης κάθε μέλους της κοινότητας με την επικρατούσα ιδέα του γενικού συμφέροντος, τις ρεπουμπλικανικές αρχές και τις πουριτανικές πεποιθήσεις που οδηγούν στην ανεξαρτησία. Έτσι στην Αμερική το σύνταγμα θα αποκτήσει τη δύναμη ενός θεμελιακού νόμου χάρη στη συνοχή του κοινωνικού σώματος που προάγουν οι συνθήκες, η παιδία και τα ήθη. Ενώ, σαν συνέπεια, η νομοθετική εξουσία (pouvoir constituant) υπάγεται στις συμφωνημένες αρχές που ενσαρκώνει το σύνταγμα, καθιστώντας την ιδέα του αυτοπροσδιορισμού, είτε εκφράζεται μέσα από τη δράση της αυτοθέσπισης είτε αυτή της αυτοκυβέρνησης άνευ σημασίας. Το ερώτημα εί-

ναι πόσο μπορεί να αντέξει αυτή η συνένωση της νομοθετικής δύναμης ενός λαού και του συντάγματος, με στόχο, όπως πίστευαν οι Ιδρυτικοί Πατέρες, την υπέρβαση του κοινωνικού προβλήματος, δηλαδή του ίδιου του πολιτικού, κάτι που σημαίνει την αποκήρυξη της δημοκρατίας ως αυτοκαθοριστική δυναμική.[1020] Στην αμερικανική δημοκρατική πολιτεία η κοινωνία δρούσε μέσω του εαυτού της και δεν υπήρχε καμία δύναμη έξω από τους κόλπους της, γι' αυτό ο Τοκβίλ μπορούσε να ισχυριστεί ότι στις Η.Π.Α. ο λαός βασιλεύει όπως ο θεός, όμως αυτή η παντοδυναμία του αμερικανικού λαού απόρρεε από μια, κατά τα φαινόμενα, απουσία αντικρουόμενων συμφερόντων και ανταγωνιστικών διεκδικήσεων, ένα είδος κοινωνικής και πνευματικής ομοιογένειας. Το ερώτημα που θα θέσει όμως ο Τοκβίλ είναι μέχρι ποιό σημείο η αρχή της ατομικής ευημερίας -- της ατομικής ευτυχίας -- και του γενικού καλού μπορούν να συνταυτίζονται, ώστε να διασφαλίζεται η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας.

Ο Τοκβίλ δεν άργησε όμως να συνειδητοποιήσει πως η αμερικανική ή η φιλελεύθερη ουτοπία ήταν εξίσου εύθραυστη όπως κάθε άλλη πολιτεία που καθιέρωνε τη δημοκρατική ελευθερία και την ισότητα. Έτσι, το επιχείρημα ότι η επίλυση της βιωσιμότητας της δημοκρατικής πολιτείας βρισκόταν στο διαχωρισμό ανάμεσα στο πνεύμα της επανάστασης και αυτό της δημοκρατίας θα πάρει μια δευτερεύουσα αξία και θα προταχθεί η υπόθεση ότι οι δημοκρατικές κοινωνίες κινδυνεύουν να περιπέσουν σε μια νέα μορφή δεσποτισμού, γιατί υποβαθμίζεται το πνεύμα του res populi και τη θέση του παίρνει ο ατομικισμός. Ο προβληματισμός του Τοκβίλ παραμένει πάντοτε ο ίδιος: Πώς να συμβιβαστεί το δημοκρατικό πολίτευμα με την αρχή της πολιτείας. Εφεξής όμως θα αποδεχτεί ότι οι παρεκτροπές της δημοκρατίας δεν οφείλονται στην επανάσταση αλλά στην ίδια τη φύση της δημοκρατίας. Ανεξάρτητα αν ο ατομικισμός φαίνεται να είναι πιο έντονος, κατά τον Τοκβίλ, στην περίοδο της μετάβασης από την αριστοκρατία στη δημοκρατία, ενώ δηλαδή κυριαρχεί το επαναστατικό πνεύμα, τελικά και η Αμερική, μια μη επαναστατική δημοκρατία, θα υποταχθεί στις συνέπειες της καθιέρωσης της ισότητας των συνθηκών, στον ατομικισμό. Πώς λοιπόν, διερωτάται, μπορεί να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα της δημοκρατικής πολιτείας δίχως το πνεύμα του res populi, δίχως ενδιαφέρον για το κοινό συμφέρον; Ήταν πεπεισμένος ότι η δημοκρατία δίχως πολιτειακές αρχές που θα διεισδύουν στην άσκηση των ατομικών δικαιωμάτων θα οδηγήσει ευθέως την ανθρωπότητα προς μια νέα μορφή δεσποτισμού, όπως τον αποκαλεί, το "δημοκρατικό δεσποτισμό".

Το νέο ζήτημα λοιπόν που έθεσε ως συνέπεια είναι πώς να διατηρηθεί το πνεύμα του γενικού καλού, του δημόσιου συμφέροντος, της ίδιας της πολιτικής ελευθερίας από τη στιγμή που η δημοκρατική κοινωνική κατάσταση καλλιεργεί αντιλήψεις και συνήθειες που απομονώνουν και αποδυναμώνουν τους ανθρώπους. Με άλλα λόγια, πώς τα άτομα μιας δημοκρατικής κοινωνίας αντί να υποτάσσονται στην ισότητα των συνθηκών θα χειραγωγούν τις συνέπειές της καλλιεργώντας το πνεύμα της ελευθερίας. Το τεράστιο πρόβλημα των δημοκρατούμενων κοινωνιών είναι, κατά τον Τοκβίλ, ότι η αγάπη της ισότητας είναι η φύση των κοινωνιών αυτών, ενώ η αγάπη της ελευθερίας είναι μια τέχνη, η οποία απαιτεί την αγωγή των ατόμων σε πολίτες. Γι' αυτό όταν η ισότητα και η ελευθερία συμβαδίζουν, όταν οι άνθρωποι έχουν εκπαιδευτεί στην *ορθή* άσκηση των δικαιωμάτων τους, μπορούμε να ομιλούμε περί της πολιτικής ελευθερίας, που είναι η ελευθερία που διαπραγματεύεται το γενικό συμφέρον όχι

[1020] NEGRI, *Le pouvoir constituant. Essai sur les alternatives de la modernité*, σσ.16, 226-7

ατομικά συμφέροντα, ή επιδιώκει ατομικά συμφέροντα ενόψει του γενικού συμφέροντος Το γενικό καλό ή το γενικό συμφέρον εκφράζει για τον Τοκβίλ πολλά πράγματα: την απόλαυση δικαιωμάτων από το μεγαλύτερο δυνατό αριθμό ανθρώπων, ειδικά αυτό της ελευθερίας, τη σωστή άσκηση αυτών των δικαιωμάτων, την απουσία ακραίων ανισοτήτων, τη συμμετοχή των ανθρώπων στις κοινές υποθέσεις, την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων από την κυβέρνηση και το σεβασμό των νόμων από τους πολίτες. Το γενικό συμφέρον είναι όλα αυτά που ευνοούν κάθε άτομο και την πολιτεία και συγκροτούν την ενότητα του κοινωνικού σώματος, είτε αυτή λέγεται γενικό πνεύμα, πατρίδα, έθνος, *είναι πάντοτε προϊόν της συνύπαρξης των ανθρώπων, της δυναμικής αυτοπροσδιορισμού που αυτή συνεπάγεται.* Την ίδια στιγμή όμως, για να καταπολεμηθούν η αταξία και αβεβαιότητα, το γενικό συμφέρον πρέπει να *υποτάσσεται στη δικαιοσύνη της ανθρωπότητας, σε δοσμένες αρχές, τις οποίες τους κληροδότησαν οι προηγούμενες γενεές, και οι οποίες θα προκαθορίζουν τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας που οι άνθρωποι μπορούν να απολαύσουν.* Σε τελευταία ανάλυση η έννοια του γενικού καλού, του δημόσιου συμφέροντος παραπέμπει στην επίτευξη της εναρμόνισης των συμφερόντων. Είναι η απαλλαγή από τις ακραίες κοινωνικές και πολιτικές αντιξοότητες, που θα μπορούσαν να μονιμοποιήσουν τη σύγκρουση και να θέσουν σε κίνδυνο δικαιώματα και συμφέροντα. Αυτή η κοινωνική και πολιτική ειρήνη θα πρέπει να είναι ο στόχος των κυβερνώντων και των κυβερνωμένων. Γι' αυτό η επιτυχία της δημοκρατικής πολιτείας εξαρτάται από το σεβασμό που τρέφουν τα άτομα για το γενικό καλό, δηλαδή η μη επιδίωξη ακραίων διεκδικήσεων, ενώ το κράτος θα πρέπει να σέβεται τα ατομικά δικαιώματα. Πέρα από την πολιτική παιδεία των πολιτών, που αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για το σεβασμό του γενικού συμφέροντος, ο Τοκβίλ πίστευε ότι η απουσία καταμερισμού της εργασίας και η οικονομία των μικροπαραγωγών είναι πολύ ευνοϊκές συνθήκες για την καθιέρωση μιας μετριοπαθούς δημοκρατίας. Οραματιζόταν μια δημοκρατία που καθορίζεται από τις ελεύθερες κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες, από την ίδια την κοινωνία. Εντούτοις, πίστευε πως ήταν απαραίτητο να υπάρχει μια αποδεκτή δύναμη -- μια αναγνωρισμένη εξουσία -- που έρχεται να επιβάλει τα όρια αυτής της διαδικασίας όταν η δημοκρατία οδηγεί σε παρεκτροπές.

Η δημοκρατία λοιπόν, για τον Τοκβίλ, ως κοινωνική κατάσταση, δηλαδή η ισότητα των συνθηκών, είναι θεόσταλτη, μη ανατρέψιμη, ακαταμάχητη, μια γενέτειρα αρχή, είναι με άλλα λόγια η φυσική κατάσταση των ανθρώπων. Η πολιτική κατάσταση της δημοκρατίας, αντίθετα, η κυριαρχία του λαού ως η εξουσία όλων και όχι του ενός, προϋποθέτει τη σωστή αγωγή και την εκπαίδευση των ανθρώπων. Οι άνθρωποι στις δημοκρατούμενες κοινωνίες πρέπει να ασκούν τα δικαιώματά τους με μετριοπάθεια και με αυτοσυγκράτηση, για να μην παραβιάσουν συμφέροντα και για να συμπορευτούν με το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Ο ίδιος ο Τοκβίλ δεν είναι καθόλου ενθουσιασμένος με την έλευση της δημοκρατίας των ατομικών δικαιωμάτων, αν και αναγνωρίζει πως η ισότητα καθιέρωσε την πιο δίκαιη αντίληψη της ελευθερίας. Για να μπορέσουν όμως οι άνθρωποι να επωφεληθούν από τα αγαθά της δημοκρατικής κοινωνικής και πολιτικής κατάστασης, η φύση της δημοκρατίας -- η ισότητα -- πρέπει να χειραγωγηθεί, γιατί είναι επικίνδυνη για την ανθρωπότητα. Για να γίνει αυτό, οι δημοκρατικοί λαοί πρέπει να καλλιεργήσουν την τέχνη της δημοκρατίας -- της ελευθερίας --, ποδηγετώντας τα ίδια τα μέσα της δημοκρατίας, ώστε να διορθώσουν ή και να ανατρέψουν τα μειονεκτήματά της. Αν τα μέσα της δημοκρατικής ελευθερίας δεν αρκούν, τότε θα πρέπει να στραφούν σε άλλα μέσα, όπως έκαναν οι Αμερικανοί, τα

οποία, κατά τον Τοκβίλ, δεν είναι απαραιτήτως αντίθετα με τις αρχές της δημοκρατίας. Η κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας δεν οδηγεί πάντοτε στην πολιτική ελευθερία όλων. Μόνο με τη χειραγώγηση των συνεπειών της καθιέρωσης της ισότητας των συνθηκών οι δημοκρατικοί λαοί πίστευε ότι θα μπορέσουν να απολαύσουν τη δημοκρατική ελευθερία, δηλαδή να περιορίσουν το συγκεντρωτισμό των κοινωνικών εξουσιών και να καθιερώσουν την πολιτική ελευθερία. Είναι η φύση της δημοκρατίας αυτή που οδηγεί τις δημοκρατικές κοινωνίες σε μόνιμη αναταραχή και αστάθεια, σε αντίθεση με τα μοναρχικά καθεστώτα, που χαρακτηρίζονται από τη στασιμότητα. Αυτή η φύση της δημοκρατίας δεν πρέπει να αφεθεί στα ένστικτά της, πίστευε ο Τοκβίλ. Η χειραγώγηση της δημοκρατίας συντελεί, συνεπώς, στον περιορισμό της αναταραχής και της αστάθειας που προκαλεί η δημοκρατία αναγνωρίζοντας καθολικά δικαιώματα, τα οποία κατευθύνουν τα άτομα των δημοκρατικών κοινωνιών στη γενική αμφισβήτηση. Η μόνιμη αβεβαιότητα που αισθάνονται τα άτομα των δημοκρατικών κοινωνιών δεν τα οδηγεί μόνο στην αναταραχή και την αστάθεια, καταλήγει ο Τοκβίλ, αυτά είναι χαρακτηριστικά της μετάβασης από την αριστοκρατία στη δημοκρατία. Από τη στιγμή που η ισότητα των συνθηκών καθιερώνεται, η αβεβαιότητα των ατόμων μεταφράζεται με μια νέα μορφή, αυτή της απάθειας, γιατί οι άνθρωποι έχουν βρει καταφύγιο στην αναζήτηση της ιδιωτικής τους ευμάρειας, χάνοντας την όψη της πατρίδας ή του γενικού καλού.

Έτσι, ο Τοκβίλ θα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η αρχή της ισότητας και αυτή της ελευθερίας στις δημοκρατικές κοινωνίες όχι μόνο δεν είναι σύγχρονες αλλά είναι και αντίθετες, παρότι η αμερικανική δημοκρατία φαινόταν κατ' αρχάς να διαψεύδει αυτόν τον κανόνα. Ο διαχωρισμός της ισότητας από την ελευθερία οφείλεται κατά βάση στην ακραία ισότητα, η οποία οδηγεί στην ακραία ανεξαρτησία και τον ατομικισμό, που απορροφάται από τον εγωισμό και προετοιμάζει τους ανθρώπους για μια συγκεντρωτική και κηδεμονική εξουσία. Η προσαρμογή της ισότητας με τις επιταγές της ελευθερίας εξαρτάται από τους ίδιους τους ανθρώπους, από την παιδεία τους, την ανάπτυξη του καλώς εννοούμενου συμφέροντος, τους ελεύθερους θεσμούς, την αποκέντρωση και τη συμμετοχή τους στη διοίκηση των επαρχιών, την ελευθερία του τύπου, τον κομματικό πλουραλισμό, τα συλλογικά σχήματα και τη σταδιακή παραχώρηση δικαιωμάτων σε όλους, ώστε να αισθάνονται ότι έχουν συμφέροντα να προστατεύσουν στην υπαρκτή τάξη πραγμάτων. Παρ' όλα αυτά όμως ο Τοκβίλ ταλαντεύεται ανάμεσα στην παραχώρηση δικαιωμάτων, ώστε να γίνουν πολίτες οι άνθρωποι που ζουν στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες. και τη μη παραχώρηση, ώσπου να μάθουν να ασκούν τα δικαιώματά τους ορθώς και η άσκησή τους να μην οδηγήσει στην αμφισβήτηση της δικαιοσύνης της ανθρωπότητας. Σε μια δημοκρατική κοινωνία πίστευε ότι πρέπει να καλλιεργηθεί το ενδιαφέρον για την τάξη και τη σταθερότητα, ώστε κάθε τάξη, κόμμα, άτομο, όταν ασκεί την ελευθερία της σκέψης, να μην παραβιάζει τα όρια της δημόσιας τάξης, που απορρέει από την ίδια τη δικαιοσύνη της ανθρωπότητας και το γενικό συμφέρον. Επειδή ο ίδιος ο Τοκβίλ δεν αναγνωρίζει στα ατομικά δικαιώματα ένα πλαίσιο δράσης που περιορίζεται στα ιδιωτικά συμφέροντα, το οποιοδήποτε καθήκον που θεωρεί πως έχει κάθε άτομο απέναντι στην πραγμάτωση και το σεβασμό του γενικού συμφέροντος, είτε αυτό γίνεται με την άμεση ή έμμεση συμμετοχή του στα κοινά, προϋπόθεση για την άσκηση αυτής της ελευθερίας είναι μια ηθική αγωγή, μια αγωγή του πολίτη, η οποία φαίνεται να είναι ασυμβίβαστη με την επιδίωξη ιδιωτικών συμφερόντων.

Οι άνθρωποι των δημοκρατικών κοινωνιών πρέπει να αποκτήσουν ενδιαφέρον για τα κοινά, όμως για να το αποκτήσουν πρέπει να εκπαιδευτούν. Είναι προφανές πως ο Τοκβίλ δεν έχει καμία δυσκολία να υποδείξει ένα είδος επίλεκτων ανθρώπων που θα αναλάβουν το έργο αυτό. Η δημοκρατική πολιτεία χρειάζεται μια πεφωτισμένη αριστοκρατία που θα είναι υπεράνω ατομικών επιδιώξεων και συμφερόντων. Μόνο οι ικανοί και οι χρήσιμοι πολίτες, κατά τον Τοκβίλ, μπορούν να συμμετέχουν ακίνδυνα στη δημοκρατική διακυβέρνηση. Αν η δημοκρατία αφεθεί στα ακατέργαστα πάθη που γεννά στα πνεύματα των ανθρώπων, τότε θα υποταχθούν στις συνέπειες που έχει για την πνευματική και ηθική κατάσταση των ανθρώπων η ακραία ισότητα. Το πάθος της ευζωίας που γεννά η ισότητα των συνθηκών, η αποτύπωση της ισότητας σε κεκτημένες μορφές, περιχαρακώνει τα άτομα που ζουν στις δημοκρατικές κοινωνίες στην επιδίωξη του ιδιωτικού τους συμφέροντος, απομακρύνοντας κάθε συγκίνηση και ταραχή που βελτιώνει τους ανθρώπους και την κοινωνία. Η κίβδηλη ενότητα που διαμορφώνεται ανάμεσα σε αυτά τα ομοιόμορφα και ισοπεδωμένα αλλά αποδυναμωμένα άτομα, εν ονόματι της σταθερότητας και της τάξης που διασφαλίζει την ευημερία τους, θα οδηγήσει στην παντοδυναμία της κοινής γνώμης και της κοινωνικής εξουσίας που ενσαρκώνει το κράτος, αυτή "η τεράστια οντότητα που ανυψώνεται εν μέσω της γενικής πτώσης." Εντούτοις, παρά την απαισιοδοξία του για το μέλλον των δημοκρατικών κοινωνιών, ο Τοκβίλ δεν θα εγκαταλείψει την ελπίδα ή και την πίστη που καλλιέργησε με το ταξίδι του στην Αμερική, ότι μια δημοκρατική πολιτεία μπορεί να γίνει βιώσιμη, γιατί τα αγαθά που επιφέρει η δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση στο σύνολο των πολιτών έχουν πολύ πιο θετικές συνέπειες για την γενική πρόοδο της κοινωνίας απ' ό,τι οι όποιες αρνητικές συνέπειες που επιφυλάσσει η ισότητα των συνθηκών. Αυτή η ίδια η ισότητα που προετοιμάζει το έδαφος για τον δημοκρατικό δεσποτισμό είναι η ίδια η πηγή της αγάπης για την ανεξαρτησία και της αμφισβήτησης της οποιαδήποτε αυθαίρετης εξουσίας. Τελικά, εξαρτάται από το κάθε έθνος, όπως γράφει, "το άν η ισότητα θα το οδηγήσει στη δουλεία ή στην ελευθερία, στα φώτα ή στη βαρβαρότητα, στην ευημερία ή στην αθλιότητα."[1021]

Σε μια προσπάθεια να περιγράψει για τους συμπατριώτες του την εικόνα της δημοκρατικής κοινωνίας, ο Τοκβίλ θα αφήσει απ' έξω όλους τους κινδύνους που μας είπε ότι εκκολάπτει η κοινωνική κατάσταση της δημοκρατίας, ή μάλλον συμβιβάζεται με τις συνέπειές της. Στη δημοκρατική κοινωνία, εξηγεί, όλοι, επειδή βλέπουν το νόμο ως έργο τους, το αγαπούν και υποτάσσονται αδιαμαρτύρητα σε αυτό. Οι άνθρωποι θεωρούν την εξουσία ως αναγκαία, αλλά το αίσθημα που τρέφουν για τον αρχηγό τους είναι λελογισμένο και ήρεμο. Η αναγνώριση δικαιωμάτων σε όλους εδραιώνει μια αρρενωπή εμπιστοσύνη και σεβασμό ανάμεσά τους. Ο λαός γνωρίζει τα πραγματικά του συμφέροντα και, για να επωφεληθεί από τα αγαθά της κοινωνίας, υπόκειται και στα βάρη της. Η ελεύθερη συνένωση των πολιτών είναι το καταφύγιο από την τυραννία και την έκλυση. Οι κινήσεις του κοινωνικού σώματος είναι έρρυθμες και προοδευτικές. Υπάρχει λιγότερη λάμψη και αθλιότητα, λιγότερο ακραίες απολαύσεις και γενικότερη ευημερία, λιγότερο μεγάλες γνώσεις και σπανιότερη αμάθεια, λιγότερο ενεργητικά αισθήματα και πιο ήπιες συνήθειες, περισσότερη φαυλότητα και λιγότερη εγκληματικότητα. Θα λείπει ο ζήλος των πίστεων, αλλά τα φώτα και η πείρα θα οδηγούν συχνά τους πολίτες σε μεγάλες θυσίες. Καθώς κάθε άνθρωπος θα είναι αδύναμος, θα έχει ίδια ανάγκη των ομοίων του, την οποία θα μπορεί να πετύχει υπό τον

[1021] ΔΑ σ.713

όρο ότι θα τους προσφέρει τη συνδρομή του. Έτσι, θα ανακαλύπτει χωρίς κόπο ότι το ιδιαίτερο συμφέρον του συγχέεται με το γενικό. Το έθνος ως σώμα μπορεί να είναι λιγότερο λαμπρό, ένδοξο και ισχυρό. Η πλειοψηφία των πολιτών όμως θα απολαμβάνει μεγαλύτερη προκοπή και ο λαός θα συμπεριφέρεται ειρηνικά, γιατί θα γνωρίζει ότι είναι καλά. Η κοινωνία θα ιδιοποιείται ό,τι καλό και ωφέλιμο θα παρουσιάζει η κατάσταση αυτή.[1022]

Η συνοχή των δικαιωμάτων και των καθηκόντων στη σύγχρονη δημοκρατία καταλήγει να είναι ένας συμβιβασμός ανάμεσα στις επιταγές της ισότητας των συνθηκών, του "συναισθήματος μιας φανταστικής ισότητας," και ενός "πεφωτισμένου ατομικισμού," που επιτρέπει στους ανθρώπους να αρέσκονται στην πεποίθησή τους ότι είναι εντελώς ανεξάρτητοι, ενώ υποτάσσονται στη βούληση ενός απροσδιόριστου γενικού συμφέροντος, γιατί μόνο έτσι μπορούν να στρέψουν όλη τη διανοητική και ηθική δραστηριότητά τους στις ανάγκες της υλικής ζωής, στην παραγωγή της ευημερίας. Όπως γράφει αλλού ο Τοκβίλ, οι άνθρωποι στη δημοκρατία μπορεί να μην έχουν πνευματικές ανησυχίες, αλλά υπάρχει μέσα στην κοινωνία "μια στενόχωρη αντάρα, ένα είδος ακατάπαυστου σάλαγου των ανθρώπων στις μεταξύ τους σχέσεις, που ταράζει και περισπά το πνεύμα χωρίς να το ζωογονεί και να το ανυψώνει."[1023] Αφού η αγάπη της ευζωίας έχει αποκατασταθεί σε κίνητρο μιας συγκρατημένης προόδου της κοινωνίας που καθιστά την κοινωνία "ευκίνητη, προνοητική και ισχυρή," ο Τοκβίλ δεν φαίνεται πια να ανησυχεί από το γεγονός ότι οι "ιδιώτες κάνουν πράγματα μικρά και το κράτος τεράστια," γιατί τελικά αυτό που έχει σημασία είναι ότι τα ήθη είναι πια ήπια, κανείς δεν αμφισβητεί αυτή την τάξη πραγμάτων, εφόσον όλοι έχουν συμφέροντα να προστατέψουν και οι νομοθεσίες είναι ανθρώπινες, γιατί προστατεύουν την ανθρώπινη ζωή και την ιδιοκτησία. Ο συμβιβασμός ανάμεσα στα δικαιώματα και τα καθήκοντα των ανθρώπων στις σύγχρονες δημοκρατίες αποκορυφώνεται στο γεγονός ότι, όπως εξηγεί, όλοι οι δεσμοί που αποτελούσαν το υλικό που τροφοδοτούσε την κοινωνική συνοχή χαλαρώνουν, αλλά υπάρχει ένα δεσμός που συσφίγγεται, αυτός της ανθρωπότητας, μια ανθρωπότητα που αρέσκεται σε μια μεσαία τάξη πραγμάτων, "όπου τίποτε δεν υψώνεται και τίποτε δεν χαμηλώνει," γιατί όλοι λίγο-πολύ έχουν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο ομοιομορφίας ώστε να είναι πλήρως ελεύθεροι, γιατί συναισθάνονται πως είναι ίσοι. Το μεγαλείο και η ομορφιά της δικαιοσύνης που, κατά τον Τοκβίλ, προσφέρει η ισότητα στη δημοκρατική κοινωνία προϋποθέτει ένα *consensus universalis,* που θα εγγυηθεί μια ενιαία και μοναδική τάξη.[1024]

Ο ειλικρινής προβληματισμός του Τοκβίλ για το διαχωρισμό που πίστευε πως επιβάλλει η δημοκρατική τάξη πραγμάτων ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία είναι βασικά προϊόν της πεποίθησής του ότι, αν και η ισότητα και η ελευθερία διακηρύσσονται ως καθολικά δικαιώματα, όχι μόνο δεν είναι αλληλένδετα, αλλά προκαλούν ανεξάρτητα και αντίθετα πάθη στους ανθρώπους. Η αφετηρία του είναι ότι η καλλιέργεια της πολιτικής ελευθερίας στη σύγχρονη δημοκρατία προϋποθέτει όχι μόνο μια σχέση ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία, αλλά μια συγκεκριμένη σχέση με προκαθορισμένες συνέπειες, οι οποίες δεν θα απειλήσουν ατομικά δικαιώματα, αλλά επίσης θα προστατέψουν το γενικό καλό και τη δικαιοσύνη. Γι' αυτό, η άσκηση της πολιτικής ελευθερίας, της απόλαυσης της δημόσιας ευτυχίας, είναι τόσο πιο με-

[1022] ό.π., σ.46-47
[1023] ό.π., σ.467
[1024] ό.π., σ.712

γάλη όσο πιο σταθερή και πιο διαρκής είναι η γενική συμφωνία που εξασφαλίζει την κοινωνική και πολιτική ομοιογένεια. Η συμμετοχή στα κοινά έχει πρώτιστο στόχο της την πολιτική αγωγή, που θα διδάξει την αναχαίτιση του εγωισμού που απελευθερώνει ο ατομικισμός, η αποκλειστική ενασχόληση με ιδιωτικά συμφέροντα. Προτάσσοντας όμως την πολιτική ελευθερία για την επίτευξη μιας συγκεκριμένης εξέλιξης του δημοκρατικού γίγνεσθαι, ο Τοκβίλ αντιβαίνει στις επιταγές της καθολικότητας των δικαιωμάτων, γιατί στόχος του δεν είναι η δυναμική του αυτοπροσδιορισμού που απελευθερώνει η αναγνώριση δικαιωμάτων, αλλά η επίτευξη των ορίων της δημοκρατικής διαδικασίας. Το ζήτημα ήταν ένας αυτοπεριορισμός της δημοκρατίας, ο οποίος πίστευε ότι θα μπορούσε να ρυθμίσει *διά παντός* τα προβλήματά της, με άλλα λόγια να καθορίσει τα όρια της δημοκρατίας.[1025] Μια μη-ρυθμιζόμενη σχέση ανάμεσα στην ισότητα και την ελευθερία απελευθερώνει όχι μόνο την αταξία αλλά και το δεσποτισμό. Αυτό που αναζητούσε σε τελευταία ανάλυση ήταν η αφαίρεση της κοινωνικής σύγκρουσης, η οποία με την αναγνώριση καθολικών δικαιωμάτων έχει γίνει πλήρως ορατή, γιατί έχει απελευθερωθεί απ' όλους τους κοινωνικοπολιτικούς και θρησκευτικούς φραγμούς που απέκλειαν οποιαδήποτε δημόσια αμφισβήτηση.

Ο Τοκβίλ, όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη, ξεκινά με την προϋπόθεση ότι από τη μια είναι τα ατομικά δικαιώματα, η αρχή της σύγχρονης δημοκρατίας, και από την άλλη το δημόσιο συμφέρον, η πολιτεία ως μια αρχή της συλλογικής συνύπαρξης των ανθρώπων, ακριβώς επειδή η δημοκρατία της ελευθερίας της ισότητας δεν του επιτρέπει να ορίσει διά παντός την ανθρώπινη δικαιοσύνη. Από τη μια λοιπόν είναι το άτομο και από την άλλη η κοινωνία. Η σύγχρονη δημοκρατία χωρίζει τα άτομα από την κοινωνία, το κοινωνικό σώμα, γιατί τους εκχωρεί ατομικά δικαιώματα και τα καθηλώνει συνεπώς στην αναζήτηση της ιδιωτικής τους ευτυχίας. Την ίδια στιγμή όμως αναγνωρίζει στα άτομα δικαιώματα που επιτρέπουν δικαίως σε όλους να συμμετέχουν στα κοινά και να είναι πολίτες. Το πρόβλημα είναι πώς μπορούν τα δικαιώματα που προτάσσει η δημοκρατική κοινωνική και πολιτική κατάσταση να χρησιμοποιηθούν συγχρόνως προς όφελος του γενικού καλού και σύμφωνα με την ανθρώπινη δικαιοσύνη, ενώ την ίδια στιγμή να συνάδουν και με τις προσωπικές επιδιώξεις κάθε συμβαλλόμενου ατόμου. Η πολιτική ελευθερία έρχεται εδώ να συρράψει ακριβώς αυτό που η φιλελεύθερη σκέψη όπως και η σοσιαλιστική διαχώρισε. Μόνο που το κάνει σύμφωνα με τις επιταγές της δικαιοσύνης της ανθρωπότητας και όχι με τις επιταγές της δημοκρατικής ελευθερίας και της ισότητας.

Ακολουθώντας πάντοτε τα κριτήρια της φιλελεύθερης παράδοσης ο Τοκβίλ πίστευε ότι ο μόνος τρόπος για να διασφαλίσει κανείς την ατομική ελευθερία και την ιδιοκτησία είναι να χωρίσει τα δικαιώματα από το κοινωνικό γίγνεσθαι, τη συνύπαρξη των ανθρώπων. Τα ατομικά δικαιώματα δεν αποτελούν τους συνεκτικούς κρίκους που διευρύνουν τα όρια και αναπτύσσουν τις συνθήκες της ανθρώπινης συνύπαρξης. Αντίθετα, τα δικαιώματα απελευθερώνουν τους ανθρώπους από το κοινωνικό γίγνεσθαι. Ο Τοκβίλ δεν μπόρεσε να συλλάβει ότι είναι μέσα στην κοινωνία που τα δικαιώματα των ανθρώπων γίνονται πολιτικά και η ισότητα γίνεται πραγματική ανεξαρτησία, γιατί μια τέτοια παραδοχή θα του επέβαλλε την αναγνώριση στη δημοκρατική διαδικασία, το ατελέστατο της διεκδίκησης δικαιωμάτων. Από τη στιγμή που έμεινε

[1025] CASTORIADIS Cornelius, "Imaginaire politique grec et moderne" στο *La montée de l'insignifiance*, σσ. 168-9

υποταγμένος στις επιταγές αποκλειστικών -- ιδιωτικών -- δικαιωμάτων δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει καίρια το βασικό πρόβλημα της σύγχρονης δημοκρατίας, αυτό της σχέσης ανάμεσα στην ελευθερία και την ισότητα. Για να προσδιορίσεις αποτελεσματικά, όπως γράφει ο M. Gauchet, την κοινωνία σύμφωνα με το άτομο, δεν πρέπει κυρίως να τα χωρίσεις. Είναι στην κοινωνική κατάσταση που πρέπει κυρίως να προσδιοριστεί και να εγγυηθεί η ανεξαρτησία του ατόμου, αντί να το επιστρέψεις σε μια αρχέγονη απόσπαση από τους ομοίους του. Μια τέτοια απόσπαση συμβολίζει μια υπερβολική χειραφέτηση, που καθιστά δύσκολο τον έλεγχο του περιεχομένου και των συνεπειών της πράξης της ένωσης. Από τη στιγμή που αναγνωρίζεται η αρχή *της ισότητας της ελευθερίας*, συνεχίζει, η οποία επιβάλλεται στα όντα από μέσα από την ίδια τη συναναστροφή τους, έχουμε το μέσο να αναπτύξουμε μια συνεχή αλληλουχία, "από τις ανάγκες ενός μόνο ανθρώπου έως αυτά τα τεράστια πολιτικά συστήματα."[1026]

Ο Τοκβίλ ανέγνωσε στα ατομικά δικαιώματα μια δυναμική που βαίνει πολύ πιο πέρα από τα όρια που καθορίζουν τα ιδιωτικά συμφέροντα. Τα ατομικά δικαιώματα εμπεριέχουν μια αυτοκαθοριστική δυναμική, γιατί η ισότητα και η δημοκρατική ελευθερία, στο τέλος, επιστρέφουν πάντοτε τους ανθρώπους στην επιδίωξη της ανεξαρτησίας τους. Βεβαίως αυτή η δυναμική, όπως επανειλημμένως επισημαίνει, προϋποθέτει μια παιδεία, όπως και ορισμένες συνθήκες, δεν μπορεί όμως να υποταχτεί, όπως ο ίδιος πίστευε, σε μια εξωκοινωνική αρχή που διασφαλίζει τον "αυτοκαθορισμό" μιας κοινωνίας σύμφωνα με ένα θεμελιακό νόμο, ώστε να μπορούν να ελεγχθούν το περιεχόμενο και η συνέπειες της ένωσης των ανθρώπων. Ο Τοκβίλ δεν συμβιβάστηκε με τη φιλελεύθερη ψευδαίσθηση ότι η αυτονομία του κράτους από την κοινωνία αποτελεί εγγύηση της περιορισμένης εξουσίας του, γι' αυτό και αναζήτησε από την ίδια την κοινωνία, ως κοινωνία πολιτών, τη δημιουργία αυτών των σχημάτων, που όχι μόνο θα ελέγχουν την κρατική εξουσία, αλλά θα την αναχαιτίζουν δημιουργώντας νέες εστίες κοινωνικής εξουσίας, που θα αμφισβητεί τη συγκέντρωσή της σε μια αρχή. Η διάγνωσή του όμως για τις συνέπειες της ισότητας των συνθηκών στη δημοκρατική κοινωνία, συνέπειες που έφταναν ώς και να καταργήσουν την αναζήτηση της ίδιας της ισότητας, γιατί οι άνθρωποι στις δημοκρατικές κοινωνίες, όπως υποστήριζε, αρκούνται στο συναίσθημα μιας φανταστικής ισότητας, ενώ γύρω τους υπάρχουν τεράστια πλούτη όπως και τεράστια πενία, τον οδηγεί να διαχωρίσει, όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη, το πρόταγμα της ισότητας από αυτό της ελευθερίας. Αυτός ο διαχωρισμός επιβάλλεται από τη στιγμή που ο Τοκβίλ φοβάται, αντιστέκεται και καταγγέλλει τις συνέπειες της καθιέρωσης της ισότητας των συνθηκών στην κοινωνική και πολιτική τάξη της δημοκρατικής κοινωνίας. Ο επόμενος στόχος του θα πρέπει να είναι η εκ νέου συσχέτιση της ισότητας και της ελευθερίας, αλλά μέσα από μια σχέση που θα συμβιβάζεται με τις επιταγές μιας δεδομένης τάξης πραγμάτων, όπου το πρόβλημα της δικαιοσύνης, της ισότητας, της ελευθερίας θα έχει λυθεί μια για πάντα.[1027] Πάνω απ' όλα, ο Τοκβίλ αντιστάθηκε στην ιδέα μιας κοινωνικής δημοκρατίας, γιατί, όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη, δεν θέλησε να δεχθεί ότι η δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού του κοινωνικού σώματος περνά από την κοινωνική διαδικασία, μια κατ' εξοχή πολιτική διαδικασία στη σύγχρονη δημοκρατία.[1028] Η ισότητα ως συνι-

---

[1026] GAUCHET, *La Révolution des droits de l'homme*, σ.282

[1027] CASTORIADIS Cornelius, "Imaginaire politique grec et moderne", στο *La montée de l'insignifiance*, σ.162

[1028] βλ. GAUCHET, *La Révolution des pouvoirs, La souveraineté, le peuple et la représentation 1789-1799*, σ.35

στώσα της πολιτικής ελευθερίας είναι μια ιδέα ασυμβίβαστη με την πεποίθηση του Τοκβίλ ότι η διαδικασία εκδημοκρατισμού, της διεκδίκησης της ελευθερίας και της ισότητας, πρέπει να έχει κάποια όρια. Αυτά τα όρια όμως περιορίζουν την ίδια την πολιτική ελευθερία, ως κοινωνική και πολιτική αυτονομία.

Ο Τοκβίλ συχνά συγχέει τις έννοιες πολιτεία, έθνος, κράτος, ακόμη και δημοκρατία, ωσάν να είχαν λίγο-πολύ την ίδια σημασία, κάτι που γινόταν στην εποχή του από πολλούς στοχαστές της δημοκρατίας των νέων χρόνων. Η δημοκρατική πολιτεία και το έθνος-κράτος, πίστευε, πρέπει να έχουν για στόχο τους την επίτευξη του γενικού καλού και της δικαιοσύνης, χωρίς όμως να παραβιάσουν ατομικά δικαιώματα. Το γεγονός ότι δεν μπορούν να χειραγωγήσουν τις αντιθέσεις που υπάρχουν ανάμεσα στο γενικό συμφέρον και στα ατομικά δικαιώματα οφείλεται στην αδυναμία καθιέρωσης μιας μετριοπαθούς *δημοκρατικής* πολιτείας και στην αδυναμία της *εθνικής* κυβέρνησης να καλλιεργήσει την αγάπη του εθνικού συμφέροντος. Όπως όλη η φιλελεύθερη σκέψη της εποχής του, η αφετηρία του ήταν η αναζωογόνηση της οργανικής κοινωνίας και δεν δίστασε να επικαλεσθεί το έθνος, όπως και την πολιτεία για την επίτευξη του στόχου αυτού. Εντούτοις, δεν μπορούσε να αγνοήσει ότι η σύγχρονη δημοκρατία, η ελευθερία της ισότητας, κατέστησε ανέφικτη την ιδέα μιας οργανικής κοινωνίας όπου η κοινωνική και η πολιτική κατάσταση διαμορφώνονται δια παντός. Γι' αυτό, ανατρέχει στην κοινοτική δημοκρατία, σε ένα είδος συμμετοχικής 'δημοκρατίας,' η οποία θα ανατρέψει την πρωτοκαθεδρία του κοινωνικού προτάγματος της δημοκρατίας, την επικυριαρχία της ισότητας των συνθηκών. Σε αυτή αναγινώσκει την επικυριαρχία της πολιτικής δημοκρατίας, μια σώφρονα αγάπη για την ελευθερία, που ισοδυναμεί με την ίδια την πολιτική ελευθερία, γιατί συνδέει το ατομικό με το γενικό συμφέρον, την ιδιωτική ευτυχία με την πρόοδο του έθνους.

Η δημοκρατία, για τον Τοκβίλ, δεν είναι συνεπώς απλώς μια κοινωνική κατάσταση, η ισότητα των συνθηκών. Δεν είναι όμως μια πολιτική κατάσταση, μια πολιτική κοινωνία όπου οι άνθρωποι είναι ίσοι γιατί είναι ελεύθεροι και είναι ελεύθεροι γιατί είναι ίσοι. Η δημοκρατία ως κοινωνική κατάσταση είναι το πεπρωμένο των ανθρώπων, αλλά εξαρτάται από κάθε κοινωνία αν θα χειραγωγήσει το πεπρωμένο της και, με την εκμάθηση της δημοκρατικής διακυβέρνησης, της τέχνης της πολιτικής δημοκρατίας, θα απολαύσει τα αγαθά της και θα περιορίσει τα πάθη που γεννά η ισότητα των συνθηκών. Το ερώτημα που αφήνει αναπάντητο είναι ποιός θα διδάξει τους δημοκρατικούς λαούς να χειραγωγούν τα δημοκρατικά ένστικτα και ποιός θα καθορίσει αυτά τα όρια της ελευθερίας και της ισότητας, σύμφωνα με τα οποία διασφαλίζεται η βιωσιμότητα μιας δημοκρατικής πολιτείας και η προστασία του εθνικού συμφέροντος. Οι απαντήσεις που πρότεινε είναι πεπαλαιωμένες και συχνά αντιδημοκρατικές, τα ερωτήματα όμως που έθεσε, ακόμη και μέσα από τις ίδιες τις αντιφάσεις των αμφισβητήσεών του, παραμένουν και σήμερα επίκαιρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Editions Gallimard des Oeuvres Complètes d' Alexis Dε Tocqueville

τόμος I: *Démocratie en Amérique*, βιβλίο 1, 2 (1951)

τόμος II: *L'Ancien Régime et la Révolution*, βιβλίο 1

Fragments et notes inédites sur la Révolution, βιβλίο 2 (1953)

τόμος III: *Ecrits et Discours Politiques sur l'Algerie, les colonies, l'abolition de l'esclavage, l'Inde*, (1962) βιβλίο 1

Ecrits et Discours Politiques sous la Monarchie de Juillet, (1985) βιβλίο 2

Ecrits et Discours Politiques (1990) βιβλίο 3

τόμος V: *Voyages en Sicile et aux Etats Unis*, βιβλίο 1 (1957)

Voyages en Angleterre, Irlande, Suisse et Algérie, βιβλίο 2 (1957)

τόμος VI: *Correspondance anglaise, avec Reeve et J.S. Mill* (1954)

τόμος VII: *Correspondance américaine et européenne* (1986)

τόμος VIII: *Correspondance Tocqueville-Beaumont* βιβλίο 1, 2, 3 (1967)

τόμος IX: *Correspondance Tocqueville Gobineau* (1959)

τόμος XI: *Correspondance Tocqueville-Ampère et Tocqueville Royer-Collard* (1970)

τόμος XII: *Souvenirs* (1964)

τόμος XIII: *Correspondance Tocqueville-Kergolay*, βιβλίο 1, 2 (1977)

τόμος XV: *CorrespondanceTocqueville-Corcelle et Tocqueville-Madame Swetchine* (1979)

τόμος XVI: *Mélanges* (1989)

ΤΟΚΒΙΛ Αλέξης ντε, *Η Δημοκρατία στην Αμερική*, μετ. Μπάμπης Λυκούδης, εισ. Γ. Μανιάτης, εκδ. Στοχαστής, 1997

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ :

D'ALLONES M. REVAULT, "Rousseau et le Jacobinisme: Pédagogie et politique", *Annales Historiques de la Révolution Française*, no. 234, 1978

ARENDT Hannah., *On Revolution*, Penguin Books, 1973 ed.

_____ *Crisis of the Republic*, Penguin Books, 1967 ed.

_____ *Between the past and the future, Eight exercises in political thought*, Penguin Books, 1968

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Άπαντα, Πολιτικά 1, 2, 3* εκδ. Κάκτος, 1993

CASTORIADIS Cornelius, *L'institution imaginaire de la société*, Esprit/Seuil, 1975

_____*La montée de l'insignifiance*, eds. du Seuil, 1996

CONSTANT Benjamin, *De la liberté chez les modernes*, collection Pluriel, 1980

CONTOGEORGIS George, "La politique locale entre la tendace centralisatrice de l'état grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale (et régionale)?" στο *Pôle Sud*, αρ.3, φθινόπωρο 1995

_____ "Système de communicaion et système d'échange: la télévision", στο *L'Echange Politique*, eds. P-H. Clayes & A-P. Frognier, Centre de Sociologie politique, Université de Bruxelles, 1995

_____"Le phénomène identitaire en Grèce. Entre le cosmosystème Hellénique et l'Etat-Nation", στο *Revue Internationale de politique Comparée*, Les identités territoriales, τόμος 5, 1998

CRICK Bernard, *In Defence of Politics*, Pelican Books, 1964

ΔΑΓΤΟΓΛΟΥ, Π.Δ., *Περί κυριαρχίας*, εκδ. Σάκκουλα, 1986

DUMONT Louis, *Essais sur l'individualisme, Un perspective anthropologique sur l'idéologie moderne*, Esprit/Seuil, 1983

DURKHEIM Emile, *De la Division du Travail Social*, PUF, 1991

FINLAY Moses I., *Démocratie antique et démocratie moderne*, Petite Bibliothèque Payot, 1976

FERRY Luc - RENAUT Alain, *Philosophie politique*, vol. 3, *Des droits de l'homme à l'idée républicaine*, Quadrige, PUF, 1984

GAUCHET Marcel, "L'expérience totalitaire et la pensée de la politique", *Esprit*, juillet-aout, 1976

_____ "La dette du sens et les racines de l'état; Politique de la religion primitive", 326, *Libre*, 77-2, payot

_____ *Le désenchantement du monde - Une histoire politique de la religion*, nrf Gallimard, 1985

_____ *La Révolution des pouvoirs, La souveraineté, le peuple et la représentation 1789-1799*, éditions Gallimard, 1995

GUIZOT François, *Histoire de la civilization en Europe*, présenté par Pierre Rosanvallon, Hachette, Pluriel, 1985

HABERMAS Jurgen, *Theory and Practice*, Beacon Press, 1973

_____*Αγώνες αναγνώρισης στο δημοκρατικό κράτος δικαίου*, προλ. Μ. Σταθόπουλος, εκδ. Νέα Σύνορα, 1994

_____*Το Πραγματικό και το Ισχύον, Συμβολή στη Διαλογική Θεωρία του Δικαίου και του Δημοκρατικού Κράτους Δικαίου*, μετ. Θ. Λουπασάκης, εκδ. Νέα Σύνορα, 1996

HEGEL, G.W.F., *The Philosophy of History*, Dover Pub., 1956(ed.)

HOFFMANN Stanley, "Europe's Identity Crisis: Between the Past and America", *Daedalus*, vol. 93, no 4, fall 1964

ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ Κορνήλιος, *Ο θρυμματισμένος κόσμος*, εκδ. Υψιλον, 1992

_____*Χώροι του Ανθρώπου*, εκδ. Υψιλον, 1995

ΚΙΟΥΚΙΑΣ Δημήτρης, *Η Τραγική περίμετρος της Πρόοδου, Πολιτιστικές Προϋποθέσεις της Δημοκρατίας*, εκδ. Θεμέλιο, 1998

ΚΟΝΤΟΓΙΩΡΓΗΣ Γεώργιος Δ., *Η Θεωρία των Επαναστάσεων στον Αριστοτέλη*, εκδ. Νέα Σύνορα, 1982

_____*Κοινωνική Δυναμική και Πολιτική Αυτοδίοικηση: Οι ελληνικές κοινότητες της τουρκοκρατίας*, Νέα Σύνορα, 1982

_____*Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, εκδ. Πολύτυπο, 1985

_____ "Προβλήματα της σύγχρονου δημοκρατίας", *Αντί*, 10-10-1994

_____ "Η δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία", στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τεύχος 18, 18 Μαρτίου 1996

_____ "Η ενότητα του ελληνικού ανθρωπισμού: από το Βυζάντιο στο νεοελληνικό ανθρωπισμό", στο *Αφιέρωμα στον Αντώνη Αντωνακόπουλο*, επιμέλεια; Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1997

_____ "Για μια νέα προσέγγιση της δημοκρατίας στην αρχαιότητα και στην εποχή μας", στο *Μετά τον κομμουνισμό*, επ. Guy Haarscher & Mario Telo, μετ. Μ.Η. Μελετόπουλος και Δ. Γκούσκος εκδόσεις Παπαζήση, 1997

_____ "Η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα σήμερα", στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 23, 1998

KRIEGEL Blandine, *La Cité républicaine*, Les chemins de l 'Etat, eds. Galilée, 1998

LEFORT Claude, *Les formes de l'histoire, Essais d'anthropologie politique*, Gallimard, 1978

_____*Eléments d'une critique de la bureaucratie*, Gallimard, 1979

_____*L'Invention Démocratique, Les limites de la domination totalitaire*, Fayard, 1981

_____ *Essais sur le politique XIX-XX siècles*, Esprit/Seuil,1986

_____*Ecrire, A l'épreuve du politique*, Calmann-Lévy, 1992

LENK Kurt, *Πολιτική Κοινωνιολογία, Δομές και Μορφές Ενσωμάτωσης της Κοινωνίας*, μετ. Φ. Κοκαβέσης, εκδ. παρατηρητής, 1990

LOCKE John, *Two Treatises on Civil Government*, (1789), Mentor Bk., 1963, εισαγωγή Peter Laslett

MACHIAVELLI Niccolo, *Discours sur la première décade de Tite-Live*, Oeuvres Complètes, nrf, Pléiade, 1952

MacIVER, R.M., *The Modern State*, Oxford University Press, 1926

MACPHERSON, C.B., *Democratic Theory, Essays in Retrieval*, Oxford Un. Press, 1989

MANENT Pierre, *Histoire intellectuelle du liberalisme - dix leçons*, Calman Lévy, 1987

MARX Karl, "Critique of Hegel's Doctrine of the State", *Early Writings*, The Marx Library, 1975

_____ *Selected Works*, International Publishers, 1976

MARX, K. & ENGELS, Fr., *The Holy Family or Critique of Critical Criticism*, Progress Publishers, 1975

MILL John Stuart, *Utilitarianism, Liberty, Representative Government*, J.M.Dent & Sons Ltd, Lnd & Toronto, 1920

MONTESQUIEU, *De l'Esprit des Lois*, eds. Garnier, 1961

MOORE Barrington Jr., *Social origins of dictatorship and democracy, Lord and peasant in the making of the modern world*, Beacon Press, 1967

ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ Ετιέν, *Τα όρια της δημοκρατίας*, εκδ. Πολίτης, 1995

ΜΠΟΜΠΙΟ Νορμπέρτο, *Ισότητα και Ελευθερία*, μετ. Μ. Αρχιμανδρίτου, εκδ. Πόλις, 1998

NEGRI Antonio, *Le pouvoir constituant, Essai sur les alternatives de la modernité*, Presses Universitaires de France, 1992

OSTROM Vincent, *The Meaning of Democracy and the Vulnerability of Democracies, A response to Tocqueville's challenge*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1997

PAINE Thomas, *Rights of Man*, Pelican Classics, 1969

PALMER, R.R., *The Age of Democratic Revolution, A political History of Europe 1760-1800*, Princeton University Press, 1969

ROSANVALLON Pierre, *Le Capitalisme Utopique, Critique de l'idéologie économique*, eds. Seuil, Paris, 1979

ROUSSEAU Jean-Jacques, *Ecrits Politiques*, vlm.III, Pleiade, 1964

SABINE George H., *Ιστορία Πολιτικών Θεωριών*, εκδ. Πεχλιβανίδη, μετ.Μ. Κρίσπη, 1961

SCHMITT Carl, *Πολιτική Θεολογία, Τέσσερα κεφάλαια γύρω από τη διδασκαλία περί κυριαρχίας*, μετ.σημ.επιλ: Π.Κονδύλης εκδ. Λεβιάθαν, 1994

SCHNAPPER Dominique, *La Communauté des Citoyens, Sur l'Idee Moderne de Nation*, Gallimard, 1994

STRAUSS Leo, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press,1974

TOURRAINE Alain, *Critique de la Modernité*, Fayard 1992

_____ *Qu'est ce que la démocratie*, Fayard, 1994

_____ *Pourrons nous vivre ensemble? Egaux et différents*, Fayard, 1997

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ Κωνσταντίνος, *Είδωλα Πολιτισμού: Ελευθερία, ισότητα και αδελφότητα στη σύγχρονη πολιτεία*, εκδ. Θεμέλιο, 1991

ΧΕΛΝΤ Ντέιβιντ., *Μοντέλα Δημοκρατίας*, εκδ. Στάχυ, 1995

VACHET André, *L'Idéologie Libérale*, Anthropos, Paris, 1970

WATKINS Frederick M., *The Age of Ideology - Political Thought, 1750 to the present*, Prentice Hall Inc. 1964

WEBER Max, *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Charles Scribners and Sons, 1958

WORMS Frédéric (ed.)*Droits de l'Homme et Philosophie, Une Anthologie*, 1789-1914, Agora classiques, 1993

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ/ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ:

BAILYN Bernard, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, 1971

_____ "Political Experience and Enlightenment Ideas in Eighteenth Century America", *The American Historical Review*, vl. LXVII, no. 2, jan. 1962

_____ "The Central Themes of the American Revolution, An Interpretation", στο *Essays on the American Revolution*, eds. S.G.Kurtz & J.H.Hutson, Institute of Early American History and Culture, Williamsburg Virginia, 1973

BERNS, W., "Does the Constitution secure these rights?", στο *How Democratic is the Constitution?*, eds. Goldwin, R.A. και Schrambra, W.A., American Enterprise for Public Policy Research, Washington, 1980

BESSETTE, J.M., "Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government", in *How Democratic is the Constitution?* eds. Goldwin, R.A. & Schrambra, W.A., American Enterprise for Public Policy Research, Washington, 1980

BOORSTIN, D.G., *The Genius of American Politics*, University of Chicago Press, 1953

BURKE Edmund, *Burke's Speeches and Letters on American Affairs*, 1908, London, J.M. Dent and Co.

_____ *Reflections on the Revolution in France*, Penguin Books, 1969 edition

DYE, R.T. & ZEIGLER, I.H., *The Irony of Democracy, An Uncommon Introduction to American Politics*, Duxburry Press, 1972

CHEVALIER Michel, *Lettres sur l'Amérique du Nord*, 2 τόμοι, Bruxelles, 1837

FURET François et RICHET Denis, *La Révolution Française*, Marabout, 1965

FURET François, *Penser la Révolution Française*, Gallimard. 1978

_____ "De l'homme sauvage à l'homme historique: l'expérience Américaine dans la culture française", *Annales*, 33année, no.4, juillet-août, 1978

_____ *La Révolution 1770-1880; de Turgot Jules Ferry, 1770-1880*, Histoire de France, Hachette, 1988

FURET, Fr. et OZOUF,M., *Dictionnaire Critique de la Révolution Française, Idées, Evénements, Institutions, Créations, Acteurs,* 4 volumes, Champs Flammarion, 1992

GAUCHET Marcel, *La Révolution des droits de l'homme*, nrf, Gallimard, 1989

GREEN, P.J., "An Uneasy Connection, An Analysis of the Preconditions of the American Revolution", στο *Essays on the American Revolution*, eds.

S.G.Kurtz & J.H.Hutson, Institute of Early American History and Culture, Williamsburg Virginia, 1973

HARTZ Leo, *The Liberal Tradition in America, An Interpretation of American Political Thought Since the Revolution*, Harvest Books, 1955

_____ "The rise of the democratic idea", στο *Origins of the American Political Thought*, ed. Roche, J.P., Harper Torchbooks , 1967

HOFFSTADTER Robert (ed.), *Great Issues in American History, From the Revolution to the Civil War 1765-1865*, Vintage Books, 1958

_____*The American Political Tradition and the Men who Made it*, Vintage Books, 1974

HAMILTON Alexander, MADISON James, JAY John, *The Federalist Papers*, Mentor Book, 1954

HOWARD Dick, *Naissance de la pensée politique américaine 1763-1787*, eds. Ramsay, 1987

_____ "Democratic Republic or Republican Democracy? The Significance of the American and French Revolutions after 1989", εισαγωγή στη γερμανική έκδοση του παραπάνω βιβλίου μετ. Αγγλικά Malek Moazzam-Doulat

HUNTINGTON, S., "Political Modernisation : America vs. Europe", στο *State and Society, A reader in comparative political sociology*, ed. R. Bendix, Little Brown & Comp., Boston, 1968

_____ *American Politics of Disharmony*, Belknap Press, 1981

KECSKEMETI, P., "Political Thought in America", στο *Political Thought, The European Tradition*, ed. J.P. Mayer, J.M.Dent & Sons Ltd, London 1939

KENYON, C.M., "Alexander Hamilton: Rousseau of the Right", στο *Political Science Quarterly*, LXXII, Ιούνιος 1958

LASKI, H., *The American Democracy, A Commentary and an Interpretation*, Viking Press, 1948

LEFEBVRE Georges, *Etudes sur la Révolution Française*, PUF, 1963

MARIENSTRAS, E., *Nous, le peuple. Les origines du nationalisme américaine*, Paris, 1988

MARX Karl, "The eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", in *Selected Works*, International Publishers, 1968

_____ "The Class Struggles in France 1848 to 1850", στο *Surveys from Exile*, The Marx Library, Vintage Books, 1974

MICHELET Jules, *Histoire de la Révolution Française*, (1847) Pléiade, Gallimard, 2 vols.,1965

ΜΙΛΣ, Σ.Ρ., *Η αριστοκρατία της εξουσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες, Η κοινωνική ιστορία των Η.Π.Α. και η ερμηνεία της* (1956), μετ. Αγγ.Νίκας, εκδ. Αρσενίδης, 1991

MORGAN, E.S., "The Puritan Ethic and the American Revolution", σσ.364-393 στο *Puritan New England, Essays on Religion, Society and Culture*, Eds. A.T.Vaughan & F.J. Bremer, St.Martins Press, N.Y., 1977

NICOLET Claude, *L'idée républicaine en France, Essai d'histoire critique*, Gallimard, 1982

PALMER Robert, "Reflections on the French Revolution", *Political Science Quarterly*, no.67, 1952

_____ *The Age of Democratic Revolution*, Princeton University Press, 1959

POCOCK, J.G.A., *The Machiavellian Moment: Florentine Thought and the Atlantic Tradition*, Princeton Un. Press, 1975

POLE, J.R., *Political representation in England and the origins of the American Republic*, University of California Press, 1971 (ed.)

_____*The Pursuit of Equality in American History*, University of California Press, 1978,

_____*Paths of the American Past*, Oxford University Press, 1979

RENAUD Philip, "La Révolution Américaine", όôï *Dictionaire Critique de la Révolution Française, Idées*, eds. F.Furet et M. Ozouf, Flammarion, 1992

ROSSITER Clinton, *Seedtime of the Republic : the origin of the American tradition of political liberty*, N.Y., 1953

TOURRAINE Alain, "Η Επανάσταση δεν είναι αυτό που ήταν", *Λεβιάθαν*, 7, 1990

WALZER, M., "Puritanism as a revolutionary ideology", σσ.19-41 στο *Puritan New England, Essays on Religion, Society and Culture*, Eds. A.T.Vaughan & F.J.Bremer, St.Martins Press, N.Y., 1977

WOOD Gordon, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, Chapel Hill Press, 1969

_____ "Democracy and the Constitution", στο *How Democratic is the Constitution*

_____"The Worthy and the Licentious", στο *The Confederation and the Constitution: Critical Issues*, ed. G.Wood, University of America, 1979

WRIGHT Esmond, "American Independence in its American Context; social and political aspects, Western expansion", στο *The New Cambridge Modern History*, Vlm. 8, Cambridge Un. Press, 1965

YOUNG, A.F. (ed.), *Dissent: Explorations in the History of the American Revolution*, Chicago University Press, 1968

TOCQUEVILLE:

ARON Raymond, *Essai sur les libertés*, Pluriel, Paris, 1976

_____*Les étapes de la pensée sociologique*, tel, gallimard, 1967

_____"Tocqueville Retrouvé", *La Revue Tocqueville*, φθινόπωρο, 1979, vl.I, no1, pp.8-23

BOURRICAUD, Fr., "Contradiction, et traditions chez Tocqueville, *La Revue Tocqueville*, χειμώνας, 1980, vl.II, no.1, 1980, pp.25-39

DRESCHER Richard, *The Dilemmas of Democracy: Tocqueville and Modernization*, University of Pittsburg Press, 1968

_____ "Tocqueville's Two Democraties", *Journal of the History of Ideas*, vol.25, 1964

FURET François, "La découverte de l'Amérique", *Magazine Littéraire*, no.236, déc. 1986

_____ "Tocqueville est-il un historien de la Révolution française?", *Annales*, 25, 2, mars-avril, 1970

_____ "1848 ou l'echec de la Révolution française: Quinet et Tocqueville", στο *La Gauche t la Révolution Française au milieu du XIX siècle*, Hachette, 1986

GARGAN Edward T., *Alexis de Tocqueville: The Critical Years 1848-1851*, Washington D.C., The Catholic University of America, 1955

_____"The formation of Tocqueville's historical thought", *The Review of Politics*, vl.XXIV, 1962

_____"Tocqueville and the Problem of Historical Prognosis", *The American Historical Review*, vl.LXVIII, no.2, Jan. 1963, pp.332-346

GAUCHET Marcel, "Tocqueville, l'Amérique et nous", *Libre*, 80-7

GOLDSTEIN Doris, *Trial of Faith; Religion and Politics in Tocqueville's Thought*, Elsevier, N.Y., Oxford University Press, 1965

HUMBERGER, J., "Mill and Tocqueville on Liberty", *στο James and John Stuart Mill : Papers of the centenary conference*, eds. J.M. Robson & M. Laine, University of Toronto Press, 1976

JANET Paul, "Alexis de Tocqueville et la science politique au XIX siècle", *Revue des deux mondes*, XXXI année tome 34 1861, pp.101-133

JARDIN André, *Tocqueville, A Biography*, (μετ.από γαλ) Farrar Strauss Giroux, N.Y.,1989

ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗΣ Πασχάλης Μ., "Ο φοβος της δημοκρατίας και ο Alexis de Tocqueville" *στο Πολιτικοί Στοχαστές των Νεότερων Χρόνων*, εκδ. Γνώση, 1992

ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Σταύρος, "Ο Ατομικισμός στη σκέψη του Alexis de Tocqueville", *Αξιολογικά*, αρ.7, εκδ.Εξάντας, 1996

LAMBERTI Jean Claude, *Tocqueville et les deux démocraties*, PUF, 1983

LECA Antoine, *Lecture Critique d'Alexis de Tocqueville*, Presses Uiversitaires d' Aix-Marseille, 1987

LEFORT Claude, "De l'égalité à la liberté", *Libre*, 78-3

Livre du Centenaire 1859-1959, *Alexis de Tocqueville*, éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1960

MANENT Pierre, *Tocqueville et la Nature de la Démocratie*, Julliard, 1982

_____"Commentaire", *La Revue Tocqueville*, vl.II, no.1, 1980, pp.23-29

MAYER, J.P., *Alexis de Tocqueville, A biographical Study in Political Science*, Gloucester, Mass., Peter Smith, 1966

MELONIO François, "La religion selon Tocqueville", *Etudes*, jan. 1984

_____"Un libéral d'une nouvelle espèce", *Magazine Littéraire*, no.236, déc. 1986

NISBET Robert, *The Sociological Tradition*, Basic Books Inc. Publishers, 1966

_____ *Twilight of Authority*, Oxford Uiversity Press, 1975

_____ "Many Tocquevilles", *The American Scholar*, vl. 46, 1977

PAPPE, H.O, "Mill and Tocqueville", *Journal of the History of Ideas*, 25, 1964

PESSEN, Edward, "Tocqueville's Misreading of America, America's Misreading of Tocqueville", *The Tocqueville Review*, vl.II, no.1, 1980, pp.5-22

PIERSON, George W.,*Tocqueville and Beaumont in America*, Oxford Un. Press, 1938

POGGI Gianfranco, *Images of Society, Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx and Durkheim*, Stanford University Press, 1972

RICHTER Melvin, "The Uses of Theory: Tocqueville's Adaptation of Montesquieu", στο *Essays in Theory and History; An Approach to the Social Sciences*, ed. by M. Richter, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1970

_____"Tocqueville's contribution to the theory of revolution", *Nomos VII, Revolution*, ed. Ch. Friedrich, Atherton Press, Harvard Uiversity, 1967

SCHLEIFER, J.T., *The Making of Tocqueville's Democracy in America*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1980

SUTER, Fr., "Tocqueville et le problème de la démocratie", *Revue Internationale de Philosophie*, tome XIII, 1959

WEITMAN, Sasha R., "The sociological thesis of Tocqueville's 'The Old Regime and the Revolution'", *Social Research*, 33, Autumn, 1966, pp.389-406

WINTHROP Delba, "Tocqueville's Old Regime: Political History", *The Review of Politics*, vl.43, Jan. 1981, pp.88-111

ZEITLIN Irvin M., *Liberty, equality and revolution in Alexis de Tocqueville*, Boston, Little Brown Press, 1971

ZETTERBAUM, M., *Tocqueville and the problem of democracy*, Stanford University Press, 1968